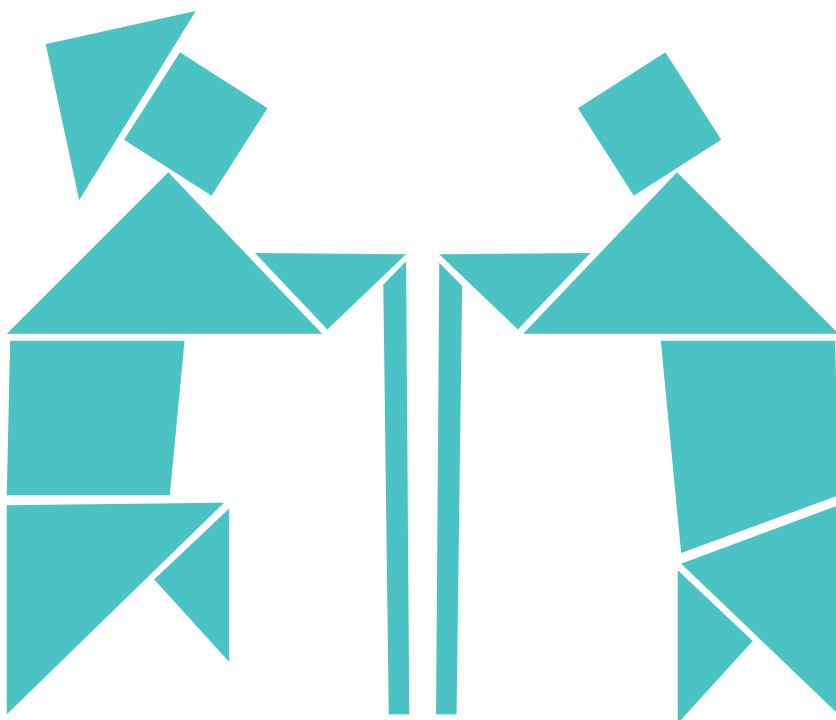

Emilia Lewicka

RADY SENIORÓW

Obraz, typologia, perspektywy

Narodowy Instytut Wolności
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Emilia Lewicka

RADY SENIORÓW

Obraz, typologia, perspektywy

PUBLIKACJA POWSTAŁA W OPARCIU O ROZPRAWĘ DOKTORSKĄ
PRZYGOTOWANĄ POD KIERUNKIEM
PROF. DRA HAB. ADAMA A. ZYCHA
ORAZ PROMOTORKI POMOCNICZEJ
DR HAB. ALEKSANDRY BŁACHNIO, PROF. UKW

KOMITET
DO SPRAW
POŻYTKU
PUBLICZNEGO

Sfinansowano ze środków Narodowego Instytutu Wolności –
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego
w ramach Rządowego Programu Fundusz Inicjatyw
Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030

NOWE
FIO

RECENZJA dr hab. Monika Klimowicz, prof. UW

REALIZACJA PROCESU WYDAWNICZEGO I DRUK atonce.pl

REDAKCJA JĘZYKOWA Marcin Romanowski

PROJEKT, SKŁAD I ŁAMANIE Marta Turska, Wacław Kryształ

SERIA **Studia nad Społeczeństwem Obywatelskim**

Dysertacje laureatów konkursu na najlepsze rozprawy doktorskie
poświęcone społeczeństwu obywatelskiemu

REDAKTOR NACZELNY WYDAWNICTWA NIW-CRSO dr Konrad Burdyka

© Copyright by Narodowy Instytut Wolności –

Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Warszawa 2024

ISBN 978-83-972960-0-8

DOI 10.54253/NIW2024.Rady_seniorow

Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa
Obywatelskiego, al. Jana Pawła II 12, 00-124 Warszawa

Spis treści

Wykaz akronimów	7
---------------------------	---

Wprowadzenie	9
------------------------	---

ROZDZIAŁ 1

Starzenie się i starość – charakterystyka zjawisk	17
--	-----------

1.1. Starość i starzenie się – definicje i periodyzacja	18
---	----

1.2. Demograficzny obraz polskiej starości	28
--	----

1.3. Konsekwencje procesu starzenia się – wybrane problemy.	35
--	----

ROZDZIAŁ 2

Polityka społeczna wobec starzenia się i wobec seniorów – instytucje i inicjatywy	47
--	-----------

2.1. Polityka senioralna: założenia i priorytety	48
--	----

2.2. Wsparcie seniorów na poziomie krajowym	82
---	----

2.3. Regionalne i lokalne działania wspierające osoby starsze	109
--	-----

2.4. Działania na rzecz seniorów: edukacja, aktywizacja i zdrowie – wybrane aspekty	151
--	-----

2.5. Rola samorządu lokalnego w budowaniu zaangażowania obywatelskiego ludzi starszych	189
---	-----

ROZDZIAŁ 3

Aktywność i jakość życia ludzi starszych	215
3.1. Teorie aktywności osób starszych – wybrane podejścia	216
3.2. Czynniki determinujące jakość życia seniorów i formy ich aktywności	228
3.3. Potrzeby osób starszych w zmieniającym się społeczeństwie	239
3.4. Seniorzy jako beneficjenci, uczestnicy, partnerzy i inicjatorzy działań społecznych i obywatelskich . . .	248

ROZDZIAŁ 4

Podstawowe założenia metodologiczne badań	271
4.1. Motywy i uzasadnienie wyboru tematu.	271
4.2. Cele badań i zidentyfikowane problemy badawcze . . .	277
4.3. Zastosowane metody badawcze, techniki oraz teren badań	282
4.4. Organizacja i przebieg realizacji badań	290
4.5. Rady seniorów w świetle badań literaturowych i empirycznych	300
4.6. Ewolucja rad seniorów w Polsce – etapy i kierunki rozwoju	317

ROZDZIAŁ 5

Rady seniorów – analiza i interpretacja wyników badań ilościowych i jakościowych	321
5.1. Organizacja i funkcjonowanie rad seniorów.	323
5.2. Komunikacja i działania rad seniorów – wewnętrzne i zewnętrzne relacje	366
5.3. Bariery i wyzwania w funkcjonowaniu rad seniorów	408
5.4. Typologia i charakterystyka rad seniorów.	429
5.5. Szanse i możliwości rad seniorów w Polsce	448

ROZDZIAŁ 6

Wyzwania badawcze. Wnioski i rekomendacje	455
6.1. Ograniczenia metodologiczne i wnioski dla przyszłych badań.	456
6.2. Podsumowanie kluczowych wniosków z badań . . .	463
6.3. Propozycje rozwiązań i kierunki działań	484
Zakończenie	493
Bibliografia	501
Wykaz rysunków	571
Wykaz tabel	572
Wykaz wykresów	573

Wykaz akronimów

AAI	– ang. <i>Active Ageing Index</i> , wskaźnik aktywnego starzenia się
ASOS	– Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych
BIP	– Biuletyn Informacji Publicznej
CMiWS	– Centrum Mentoringu i Wolontariatu Seniorów
CSR	– ang. <i>corporate social responsibility</i> , społeczna odpowiedzialność biznesu
DDP	– dzienny dom pomocy
DPS	– dom pomocy społecznej
FIO	– Fundusz Inicjatyw Obywatelskich
GOPS	– gminny ośrodek pomocy społecznej
GUS	– Główny Urząd Statystyczny
JST	– jednostka samorządu terytorialnego
KEOS	– Komisja Ekspertów ds. Osób Starszych w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich
KS	– klub samopomocy
MF	– Ministerstwo Finansów
MFIPR	– Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej
MGOPS	– miejsko-gminny ośrodek pomocy społecznej
MKDNiS	– Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu
MOPR	– miejski ośrodek pomocy rodzinie
MOPS	– miejski ośrodek pomocy społecznej

MRiRW	– Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
MRiPS	– Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej
MRPiPS	– Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
MS	– Ministerstwo Sprawiedliwości
MSWiA	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
MZ	– Ministerstwo Zdrowia
NFZ	– Narodowy Fundusz Zdrowia
NGO	– ang. <i>non-government organization</i> , organizacja pozarządowa
NIW	– Narodowy Instytut Wolności
OPS	– ośrodek pomocy społecznej
PFRON	– Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych
POZ	– podstawowa opieka zdrowotna
PROO	– Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich
PZERIi	– Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów
RDP	– rodzinny dom pomocy
RPO	– Rzecznik Praw Obywatelskich
ŚDS	– środowiskowy dom samopomocy
UOKiK	– Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
UTW	– uniwersytet(y) trzeciego wieku
WHO	– ang. <i>World Health Organization</i> , Światowa Organizacja Zdrowia
ZUS	– Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Wprowadzenie

Problematyka starzenia się społeczeństwa nabiera coraz większego znaczenia w kontekście przemian demograficznych i społecznych zachodzących w Polsce i na świecie. Proces ten stawia przed państwami, instytucjami i społecznościami lokalnymi liczne wyzwania wymagające wdrażania efektywnych strategii i inicjatyw. Potencjalnie skutecznym narzędziem umożliwiającym aktywne włączenie seniorów w życie społeczne są rady seniorów – organy konsultacyjno-doradczo-inicjatywne.

Rady seniorów stanowią jedną z instytucjonalnych form partycypacji obywatelskiej, które odgrywają coraz większą rolę w procesach demokratyzacji i angażowania obywateli w kształtowanie polityk publicznych. W Polsce tego typu organy funkcjonują na różnych szczeblach administracyjnych: lokalnym (gminne i powiatowe rady seniorów) oraz regionalnym (wojewódzkie rady seniorów).

Przedmiotem analiz jest działalność gminnych rad seniorów w latach 2013–2020 w kontekście ich funkcjonowania w środowiskach lokalnych, z uwzględnieniem krajowych uwarunkowań prawnych oraz polityki senioralnej. Partycypacja obywatelska osób starszych, które relatywnie rzadko angażują się w życie społeczne i publiczne, powinna odgrywać istotną rolę w praktyce samorządowej w Polsce. Współpraca gmin z radami seniorów w zakresie włączania najstarszych mieszkańców w sprawy samorządowe może wzmacniać ich poczucie sprawczości i skuteczności

obywatelskiej, a jednocześnie umożliwiać współdecydowanie o lokalnej polityce na rzecz środowiska seniorów.

W Europie rady seniorów funkcjonują od lat 70. XX w. Działają na różnych zasadach, jeśli chodzi o skład osobowy, poziom działania – lokalny, regionalny lub narodowy – czy formułę funkcjonowania. Wszystkie jednak mają za zadanie wsparcie interesów osób starszych w politykach krajowych lub samorządowych. Działają między innymi w Danii, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Finlandii, Austrii, we Włoszech (Frączkiewicz-Wronka i in., 2019; Kwiecińska, 2016; Pawłowska i in., 2020, s. 37), w USA, ale także w społeczeństwach znacznie młodszych demograficznie niż europejskie – np. w Republice Mauritiusu od 1985 r. czy na Jamajce od lat 70. XX w. (Fiedotow, 2017, s. 7).

Pierwsza rada seniorów w Polsce powstała w 2007 r. w Poznaniu. Z najnowszych oficjalnych, rządowych danych zebranych od 16 wojewodów wynika (stan na 31.12.2023 r.), że w kraju funkcjonuje 460 gminnych rad seniorów, powołanych zgodnie z art. 5c ustawy o samorządzie gminnym. Przy ogólnej liczbie gmin w Polsce (2477 gmin) liczba rad seniorów stanowi 18,56% (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2023, 2024, s. 51*).

Nowa instytucja reprezentująca środowiska osób starszych – gminna rada seniorów – została wprowadzona w 2013 r. nowelizacją ustawy o samorządzie gminnym (*Ustawa z 11 X 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, 2013*), czego uzasadnieniem był zapis, że „gmina sprzyja solidarności międzypokoleniowej oraz tworzy warunki do pobudzania aktywności obywatelskiej osób starszych w społeczności lokalnej” (art. 5c., ust. 1.) jako bezpośrednie odniesienie do wspomnianego wyżej celu głównego jednego z priorytetów w obszarze aktywności obywatelskiej. W marcu 2023 r. ponownie znowelizowano zapisy w ustawach o gminach, powiatach i województwach. Zgodnie z nimi rady tych jednostek są zobowiązane do utworzenia rady seniorów, jeśli z wnioskiem wystąpi określona liczba osób. Przepisy przewidują, że członkowi rady seniorów za udział w posiedzeniach tej rady lub w zorganizowanym wydarzeniu, na którym reprezentuje on gminną radę seniorów, mogą na jego wniosek zostać zwrócone poniesione

koszty, w tym koszty przejazdu na terenie kraju związane z udziałem w posiedzeniu gminnej rady seniorów lub w zorganizowanym wydarzeniu, na którym członek rady reprezentuje ten organ.

Podjęta w badaniach tematyka rad seniorów w Polsce – zagadnienia względnie nowego – dotychczas nie w pełni naukowo eksplorowana, wydaje się koniecznym dopowiedzeniem do całości działań państwa, samorządu lokalnego oraz organizacji pozarządowych, działających na rzecz seniorów. Aktywność rad seniorów jest zagadnieniem istotnym przede wszystkim dla osób starszych jako beneficjentów polityki senioralnej, ale także dla szeroko rozumianego środowiska lokalnego i regionalnego oraz centralnej polityki społecznej adresowanej do seniorów i starzejącego się społeczeństwa, zwłaszcza przy uwzględnieniu zmian demograficznych dokonujących się w Polsce. Rady seniorów to ciała kolegialne o charakterze konsultacyjnym, doradczym i inicjatywnym, które mają potencjał wspierania rad gmin w realizacji zadań na rzecz osób starszych. „Od aktywności organizacji seniorskich oraz świadomości i otwartości gminnych władz samorządowych będzie zależeć, jak ten nowy instrument zostanie wykorzystany w praktyce” (Borczyk i in., 2014, s. 12–13).

Celem naukowym przeprowadzonych badań były analiza działalności rad seniorów w Polsce jako źródeł informacji o oczekiwaniach, potrzebach i możliwościach rosnącej w siłę grupy społecznej – osób starszych – oraz próba zweryfikowania otwartości i zakresu, w jakim seniorzy podejmują się nowej roli – współtwórców polityki senioralnej – w kontekście lokalnym. Cel praktyczny stanowiła próba udzielenia odpowiedzi na kilka fundamentalnych pytań, m.in.: Od jakich czynników zależy powstawanie i funkcjonowanie rad seniorów? Jakie bariery hamują bądź paraliżują ich działalność? Czy istnieje jeden model rad seniorów, czy też jest ich kilka? Jaka jest geneza powoływania rad seniorów, czy jest to proces sterowany odgórnie, czy spontanicznie, oddolnie? W jaki sposób wyrażana jest aktywność członków tych gremiów? Jakie role odgrywają i jakie funkcje spełniają rady seniorów? Ile w ich działaniach jest aktywności kierowanej do wewnątrz, dla swoich struktur i członków, a ile na zewnątrz,

dla społeczności i środowisk lokalnych? W jaki sposób wyraża się trójprzymiotnikowy (konsultacyjny, doradczy, inicjatywny) charakter rad seniorów? W jaki sposób i z jaką częstotliwością budowane jest partnerstwo rad seniorów z lokalnym samorządem oraz interesariuszami zewnętrznymi, instytucjami i organizacjami wspierającymi osoby starsze? Jaki jest charakter tej współpracy? Czy i w jaki sposób odbywa się wzmacnianie samodzielności, sprawczości i niezależności osób starszych dzięki radom seniorów? Czy przez fakt uczestniczenia w radach ich członkowie mają poczucie wpływu na sprawy lokalne? Jakie są motywy społecznej aktywności członków rad? Jaka jest korelacja pomiędzy wcześniejszą aktywnością społeczną a obecnym zaangażowaniem członków w działalność rad seniorów? Czy rady seniorów mogą być organizacjami uczącymi społecznej aktywności, w których „ludzie odkrywają na nowo, w jaki sposób tworzą otaczającą ich rzeczywistość i jak mogą ją zmieniać” (Senge, 2003, s. 28)?

Książka ma charakter teoretyczno-empiryczny i składa się z następujących elementów: wprowadzenia, trzech rozdziałów teoretycznych, rozdziału metodologicznego, części poświęconej analizie badań własnych, rozdziału o charakterze praktyczno-wdrożeniowym zawierającym wnioski i rekomendacje oraz zakończenia i wykazu cytowanych źródeł.

W pierwszym rozdziale przedstawiono stan wiedzy o kategoriach „starzenia się” i „starości” w literaturze naukowej w odniesieniu do badań i dokumentów omawiających obserwowane zjawiska. Początkowa część rozdziału zawiera informacje natury ogólnej związane z periodyzacją i terminologią stosowaną w literaturze przedmiotu. W kolejnych zaprezentowano demograficzny obraz polskiej starości oraz omówiono konsekwencje tych zjawisk.

Rozdział drugi został poświęcony instytucjonalnemu wymiarowi starzenia się i starości. Zostały w nim zaprezentowane założenia polityki społecznej wobec starzenia się i wobec ludzi starszych z uwzględnieniem długofalowej polityki senioralnej. Rozdział ukazuje związki pomiędzy globalnymi kierunkami i procesami demograficznymi a odpowiedziami na związane z nimi wyzwania poprzez realizację działań przez instytucje, organizacje oraz inicjatywy

wspierające osoby starsze. Celem rozdziału było przedstawienie problematyki wspierania osób starszych przede wszystkim przez instrumenty administracji samorządowej w kontekście instytucjonalnych rozwiązań stanowiących na poziomie ogólnokrajowym, regionalnym i lokalnym. Scharakteryzowano wybrane kategorie wsparcia, które udzielane jest w szeroko pojmowanej pomocy społecznej, ale również te będące poza oczywistym nurtem, i które to wsparcie całościowo obejmuje problematykę starości i starzenia się.

W rozdziale trzecim dokonano przeglądu zagadnień związanych z wybranymi społecznymi koncepcjami starzenia się (teoriami: aktywności, kontekstualistyczną, modernizacji, niezaangażowania/wyłączenia/wycofywania się, gerotranscendencji oraz osobistej korzyści), scharakteryzowano również potrzeby osób starszych oraz omówiono uwarunkowania ich aktywności. Rozdział zawiera także podstawy teoretyczne partycypacji społecznej osób starszych oraz przedstawia wybrane przykłady jej realizacji w postaci działań społecznych i obywatelskich, których inicjatorami, partnerami, uczestnikami i beneficjentami są osoby starsze.

W czwartym rozdziale scharakteryzowano metodologię badań własnych, którymi zostały objęte wszystkie istniejące w Polsce rady seniorów. Na zaproszenie do wzięcia udziału w badaniach ankietowych (ilościowych) odpowiedziało 229 rad; podczas wywiadów eksperckich (badania jakościowe) swoim doświadczeniem podzieliło się 15 osób. W tej części książki wskazano na motywy i uzasadnienie wyboru tematyki pracy, cel badań i problemy badawcze. Na podstawie literatury przedmiotu omówiono metody, techniki, narzędzia badawcze oraz teren badań. Wyjaśniono motywy przyjęcia w przeprowadzonych badaniach podejścia właściwego dla metod mieszanych, ukazując, jak wpłynęły one na kształt książki. Omówiono także organizację badań, w tym sposób gromadzenia danych i przebieg badań, a także etapy postępowania badawczego. Rozdział kończy się prezentacją istniejącego stanu wiedzy w zakresie tematu badań oraz próbą periodyzacji ich rozwoju.

Rozdział piąty zawiera przedstawienie i omówienie wyników badań własnych (ilościowych i jakościowych) realizowanych od kwietnia 2019 r. do lutego 2020 r. Zawarto w nim charakterystykę

działalności badanych rad seniorów (ich organizację, wewnętrzną i zewnętrzną komunikację, bariery utrudniające bądź uniemożliwiające ich funkcjonowanie). W przedostatnim podrozdziale zaproponowano autorską typologię rad seniorów obejmującą następujące grupy rad: eksperckie (model wzorcowy, emancypacyjny), dekoratywne (model fasadowy), instrumentalne (model techniczny), pozorne (model iluzorycznej efektywności, rekonstruujący), bezradne/deficytowe (model dobrych chęci, model braku) wraz z fragmentami wypowiedzi uczestników badań ilustrującymi charakteryzowane kategorie. Ostatni fragment rozdziału zawiera krótką analizę szans i możliwości rad seniorów.

W rozdziale szóstym omówiono złożoność przeprowadzonych badań – wskazano na ograniczenia metodologiczne oraz na konieczność kontynuacji badań, rekomendując obszary do badawczej eksploracji. Rozdział zawiera kluczowe wnioski z badań oraz propozycje rozwiązań i kierunków działań dla rad seniorów mające na celu usprawnienie ich funkcjonowania. Być może w konsekwencji wpłyną one na poprawę sytuacji tego wycinka polityki senioralnej, który jest w kompetencjach rad seniorów.

Pracę kończy wykaz wykorzystanych źródeł (bibliografia, netografia, wykaz aktów prawnych), rysunków, tabel oraz wykresów. Publikację poprzedza wykaz akronimów.

Uzyskane wyniki badań ilościowych adresowanych do wszystkich rad seniorów w Polsce i badań jakościowych w formie wywiadów z przewodniczącymi czy liderami wybranych rad mogą wypełnić lukę w wiedzy dotyczącej zjawiska partycypacji społecznej seniorów oraz ich wpływu na kształtowanie lokalnych polityk senioralnych.

Książka jest obszerna, prezentowany materiał badań dotyczy bowiem całej Polski, czyni przedmiotem analizy ponad dwieście rad seniorów, których przewodniczący wypełnili kwestionariusz ankiety, dzieląc się swoimi doświadczeniami pracy w tych koleżeńskich ciałach. Uzupelnieniem danych liczbowych, ich ilustracją, są fragmenty wypowiedzi ankietowanych, którzy udzielili odpowiedzi na pytania otwarte w trakcie badań ilościowych, oraz wyimki z narracji respondentów – uczestników wywiadów.

Autorka kieruje serdeczne podziękowania do osób wspierających badawczy i twórczy proces związany z radami seniorów: Pana Profesora Adama A. Zycha, promotora rozprawy doktorskiej pt. „Osoby starsze jako współtwórcy polityki senioralnej. Pedagogiczna analiza funkcjonowania rad seniorów w Polsce” – na bazie której powstała niniejsza książka – za cenne uwagi merytoryczne i formalne będące inspiracją i zachętą do zgłębiania tematu; Pani dr hab. Aleksandry Błachnio, promotorki pomocniczej – za wartościowe uwagi krytyczne i sugestie, które stanowiły cenną pomoc w przygotowaniu ostatecznej wersji rozprawy; Pani dr hab. Zofii Szaroty, prof. ucz. oraz Pana prof. dr. hab. Piotra Błędowskiego, naukowych autorytetów – za trud włożony w uważną lekturę i inspirujące do zmian recenzje dysertacji. Szczególne słowa podziękowania kierowane są do osób, które wzięły udział w badaniach ilościowych, ale przede wszystkim udzieliły wywiadów – przewodniczących oraz innych aktywnych członków rad seniorów, Pań i Panów: Zdzisława Szkutnika (Miejska Rada Seniorów, Poznań), Janiny Piwowarczyk (Rada Seniorów Miasta Katowice), Elżbiety Rosińskiej (Rada Seniorów Miasta Bielsko-Biała), Aleksandra Żubrysa (Rada Seniorów w Gdańsku), Jerzego Lesickiego (Wrocławska Rada Seniorów), Roberta Pawliszko (Wrocławskie Centrum Seniora), Ilony Zakowicz (ówczesna Rzecznik Seniora i Opiekuna we Wrocławiu), Leszka Łado (Pilska Rada Seniorów), Marka Molewicza (Miejska Rada Seniorów w Szczecinie), Jacka Starościaka (Rada Seniorów Gminy Miasta Sopotu), Barbary Stafiej (Rzeszowska Rada Seniorów), Anny Mikołajczyk (Kielecka Rada Seniorów), Marii Gałęskiej (Bydgoska Rada Seniorów), Lecha Feszlera (Białostocka Rada Seniorów), Andrzeja Średzińskiego (Miejska Rada Seniorów, Łódź), Elżbiety Wiśniewskiej (Warszawska Rada Seniorów), Elżbiety Banasiak (Gminna Rada Seniorów, Góra Kalwaria), dzięki którym możliwe było przygotowanie części badawczej pracy.

Indywidualne wyrazy wdzięczności należą się Panu dr. Zdzisławowi Szkutnikowi (z Miejskiej Rady Seniorów w Poznaniu), Pani Janinie Piwowarczyk (z Rady Seniorów Miasta Katowice) oraz Pani Barbarze Szafranec i Panu dr. Markowi Bochowiczowi

(z Ogólnopolskiego Porozumienia o Współpracy Rad Seniorów) za okazaną pomoc i za wsparcie w poznawaniu wielu wymiarów lokalnej i krajowej polityki senioralnej.

Słowa podziękowania należą się także tym wyżej niewymienionym osobom, które były inspiracją do napisania pierwotnie pracy doktorskiej, a finalnie niniejszej książki lub miały wpływ na jej ostateczny kształt. Szczególnym adresatem tych słów jest Pan Marek Kulec. Autorka wyraża wdzięczność także bliskim osobom za nieustanną wiarę w powodzenie jej przedsięwzięć naukowych i społecznych.

Pragnieniem autorki jest, aby niniejsza książka była przydatna nie tylko w środowisku akademickim, lecz by poruszaną tematyką zainteresowała również praktyków działających na rzecz osób starszych – w tym przedstawicieli trzeciego sektora i pracowników instytucji pomocowych, samorządowców, a przede wszystkim osoby starsze, skupione wokół rad seniorów w Polsce, żeby miała szansę „być Narodowi użyteczna” (Staszic, 1985).

ROZDZIAŁ 1

Starzenie się i starość – charakterystyka zjawisk

Starzenie się i starość to zjawiska uniwersalne, jednak ich percepcja i przebieg są uwarunkowane kulturowo, społecznie i indywidualnie, co sprawia, że wymagają interdyscyplinarnego podejścia. Rozdział rozpoczyna się od wprowadzenia w terminologię i periodyzację, które stosuje się w naukach, głównie społecznych, do opisu procesów związanych z wiekiem. Następnie analizie zostaje poddany demograficzny obraz polskiego społeczeństwa, uwzględniający zmieniającą się strukturę populacji oraz specyfikę starzejącej się subpopulacji seniorów. Zasygnalizowano również różnorodne konsekwencje procesu starzenia się – od społecznych, przez ekonomiczne, po indywidualne, w tym postawy wobec starości oraz związane z nimi strategie adaptacyjne. Celem tego rozdziału jest nie tylko uporządkowanie wiedzy teoretycznej, lecz także ukazanie złożoności problematyki starzenia się społeczeństwa oraz wyzwań, jakie niesie ono dla jednostek, społeczności i systemów politycznych. To także próba wprowadzenia w kontekst problemów, które będą rozwijane w kolejnych częściach książki.

1.1. Starość i starzenie się – definicje i periodyzacja

Na język, którego używa się do charakterystyki seniorów, starości i procesów starzenia się, składają się słowa, obrazy i wizerunki, które mogą zarówno nobilitować, dowartościowywać czy faworyzować, jak i stereotypizować, deprecjonować, stygmatyzować, reifikować i wzbudzać niechęć czy agresję. „Senior” oznacza najstarszego wiekiem członka rodziny lub rodu, czy też najstarszego wiekiem lub latami pracy członka zespołu (Sobol, 2002, s. 905; por. Talarska, 2017, s. 267).

Rafał Zimny (2014, s. 86–87) uważa, że w językowym obrazie ludzkiej starości, można wyodrębnić cztery tendencje: (1) **eufemizowanie starości** (pozytywne, wyrażenia typu: staruszka/staruszek, starsza pani / starszy pan, seniorka/senior; negatywne, wyrażenia typu: jak na swój wiek, pomimo swojego wieku, jeszcze/wciąż / do dziś coś robić, mieć coś, być jakimś); (2) **kakofemizowanie** (wyrażenia typu: pudernica, purchawa, dziad, dziadyga, ramol), (3) **infantylizowanie** (wyrażenia użyte jako adresatywne, np. w szpitalu, domu opieki, hospicjum: „babciu, idziemy do zabiegowego”; „babciu, wyciągamy rękę”; „dziadku, przekręć się na bok”); (4) **honoryfikowanie** – tendencja motywowana względami kulturowymi oraz etykietalnymi, tj. wyrażanie szacunku i podziwu.

Stella Grotowska (2011, s. 13) uważa, że stosowanie łagodniej brzmiących terminów, takich jak „trzeci wiek” czy „ludzie starsi”: „ukrywa, unieważnia coś, co nie powinno znajdować oddźwięku w publicznym dyskursie – starość”. Według Małgorzaty Marcjanik (2014, s. 12) osoba, której nie można przypisać cechy młodości, może być postrzegana w kilku kategoriach: jako osoba w średnim wieku (zaczynająca się starzeć); nazywana starszą, np. starszy człowiek, starszy mężczyzna / starsza kobieta, starszy pan / starsza pani; wraz z eufemizmami: niemłody, starszawy, nie pierwszej młodości, w pewnym wieku, wcześniej urodzony/urodzona; osoba z wyraźnymi cechami osoby starej, nazywana starą, np. stary mężczyzna / stara kobieta lub z niechęcią dziadyga / stary dziadyga; osoba wykazująca cechy zniedołężnienia, nazywana

neutralnie osobą w podeszłym wieku, z nacechowaniem pozytywnym – staruszką/staruszką, ze współczuciem – starowiną/starowinką, z nacechowaniem bliskim negatywnemu – starcem oraz z pogardą – staruchem/staruchą. Istotne jest, by na poziomie języka nikt nie był wykluczony i dyskryminowany ze względu na jakąkolwiek cechę, w tym przypadku wiek (Zamorska, Makuch, 2018, s. 13). Powyższym kategoriom trudno przypisać odpowiedniki wiekowe.

Językowy obraz i etapy starości

W języku naukowym brakuje jednoznaczności terminologicznej w odniesieniu do określeń senior czy osoba starsza. W *Założeniach Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020* (M.P. 2014 poz. 118) oraz w ustawie o *osobach starszych* (Dz.U. 2015 poz. 1705) przyjmuje się, że są to osoby po 60. roku życia. To właśnie kryterium wieku zostało wcześniej uzgodnione i przyjęte przez pierwsze światowe zgromadzenie na temat starzenia się społeczeństw Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w 1982 r.

Określenia „starsza osoba”, „starszy człowiek”, „senior” i ich odpowiedniki w liczbie mnogiej są stosowane w książce synonimicznie, przy czym – co należy wyraźnie zaznaczyć – nie mają charakteru wartościującego, a tym bardziej negatywnego.

Pojęcie starości jest traktowane jako periodyzacyjna nazwa procesu starzenia się (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 17), a oba te pojęcia mają charakter interdyscyplinarny (Klonowicz, 1979, s. 9). Adam A. Zych (2010, s. 163, 2017a, s. 350–462) wskazuje na starość będącą po wieku dojrzałym kolejnym etapem życia jako nieodwracalny efekt procesu starzenia się, w którym czynniki biologiczne, psychiczne i społeczne wzajemnie oddziałując na siebie, prowadzą do zaburzenia równowagi biologicznej i psychologicznej, bez możliwości powstrzymania bądź uniknięcia tego procesu (Zych, 2017b, s. 330). Starzenie nie u każdego przebiega identycznie, nie jest homogeniczne, nie poddaje się prostym schematom. Dla jednych starość może być czasem nasilających się

trosk, problemów zdrowotnych, dla innych – okresem spełnienia i życiowej satysfakcji.

Elżbieta Dubas (2016a, s. 16) zwraca uwagę na **dwa wymiary starości: obiektywny i subiektywny**. Ten pierwszy „oznacza wiedzę o starości w znacznym stopniu udokumentowaną, zobiektywizowaną, np. poprzez badania empiryczne”; to także wymiar starości zauważalnej powszechnie, uogólnionej, obecnej w społecznych stereotypach wieku, bazującej na codziennych schematach myślowych, wynikających z procesów socjalizacji związanej z wiekiem. Drugi wymiar, **subiektywny**, jest efektem jednostkowego doświadczenia biograficznego; to często wiedza intuicyjna, której wartość kształtuje się i sprawdza w jednostkowym życiu.

Kryteriami periodyzacji ludzkiego życia mogą być **czynniki psychologiczne** (stopień rozwoju psychicznego, społecznego jednostki, jej potrzeby, motywy, zainteresowania i postawy) lub **pedagogiczne**, a raczej instytucjonalne (np. czas żłobka, przedszkola, szkoły, zakładu pracy, emerytury) (Szarota, 2004, s. 24).

Światowa Organizacja Zdrowia (ang. World Health Organization, WHO) wyróżnia następujące **etapy życia ludzkiego** związane ze starzeniem się: wiek przedstarczy (45–59 rok życia), wiek starzenia się, czyli wczesna starość (60–74 rok życia), w tym wieku są tzw. młodzi starzy (ang. *young old*); wiek starczy, czyli „późna starość” (75–89 rok życia) w tym wieku są tzw. starzy starzy (ang. *old old*), oraz długowieczność (powyżej 90. roku życia), w tym wieku są tzw. długowieczni (ang. *oldest old*) (*A Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Persons. Ageing and Health Technical Report*, 2004, s. 42; Zych, 2007b, s. 163, 2017b, s. 330).

Barbara Szatur-Jaworska (1991, s. 7–9) wyodrębniła **sześć kategorii wieku: biologiczny** (zindywidualizowany, dotyczący ogólnej sprawności i żywotności organizmu człowieka; określa się go za pomocą wskaźników biochemicznych, biologicznych i antropologicznych), **kalendarzowy** (chronologiczny), **psychologiczny** (określany na podstawie starzenia się funkcji intelektualnych człowieka, funkcjonowania jego niektórych zmysłów, sprawności psychomotorycznej, zmian osobowościowych), **społeczny**

(uwzględniający analizę odgrywanych przez człowieka ról społecznych), **ekonomiczny** (dotyczący miejsca człowieka w społecznym podziale pracy; ludzie starszych określa się jako będących w wieku poprodukcyjnym), a także **socjalny** (łączy się z ustawowymi uprawnieniami i zabezpieczeniami społecznymi zagwarantowanymi na okres pasywności zawodowej).

Wiek demograficzny zazwyczaj wyznacza liczba przeżytych lat. Badania demograficzne nawiązują do ustaleń nauk przyrodniczych, ale również psychologicznych i socjologicznych. Procesy starzenia się biologicznego, społecznego i psychicznego nie przebiegają w takim samym tempie. **Wiek psychiczny** człowieka można rozpatrywać szeroko – jest on identyfikowany ze sprawnością intelektu i zmysłów; bywa ustalany w odniesieniu do możliwości przystosowawczych człowieka, jednak nierównomierność i złożoność zmian stanu psychicznego uniemożliwiają jednoznaczne określenie progu starości. Wiek psychiczny można ustalać poprzez odwołanie do samooceny, samopoczucia człowieka. **Wiek społeczny** ocenia się przez badanie odgrywanych przez człowieka ról społecznych w odniesieniu do relacji rodzinnych lub zawodowych, z kolei przejście na emeryturę i korzystanie ze świadczeń emerytalnych stanowi wyznacznik wieku ekonomicznego oraz socjalnego (prawnego) (Gomółka, 2013, s. 16–17; Zych, 2017b, s. 144).

Poszczególne dyscypliny naukowe w odmienny sposób określają **moment rozpoczęcia i etapy starości**, ponieważ proces starzenia się jest zróżnicowany ze względu na zmieniające się potrzeby i problemy osób starszych w ostatniej fazie życia (Jakimiuk, 2016, s. 303). W światowej literaturze naukowej opublikowano **ponad 300 koncepcji** mających wyjaśnić podstawy procesu starzenia w kontekście jego **uniwersalności** (starzenie dotyczy wszystkich osobników danego gatunku), **immanentności** (zachodzi nawet po eliminacji wszystkich czynników zewnętrznych), **progresywności** (postępuje permanentnie, a zmiany się akumulują) oraz szkodliwości (skraca czas życia) (Zych, 2017a, s. 9–10).

Postawy wobec starości

Szczegółnej uwagi wymaga kwestia przystosowania do starości doświadczanej i przeżywanej indywidualnie. „Postawy wobec starości wpływają na pomyślny lub niepomyślny przebieg starości i ujawniają trzy wymiary spostrzegania, rozumienia i doświadczania zjawiska starości: jako daru, jako zadania i jako wyzwania” (Dubas, 2016b, s. 235). Przystosowanie do starości może mieć dwójaki charakter: **adaptacyjny** lub **dezadaptacyjny** (Wawrzyniak, 2017, s. 45). W literaturze gerontologicznej scharakteryzowano wiele teorii adaptacji do starości. Część z nich, ze względu na czas zdefiniowania, podlega reinterpretacji, aktualizacji i adaptacji do współczesnej wiedzy gerontologicznej. Poniżej, ze względu na tematykę książki związaną z aktywnością osób starszych oraz ich partycypacją społeczną, zestawione zostały najpopularniejsze **teorie adaptacji do starości**. Nie jest to jednak katalog zamknięty, a postrzeganie przez ludzi własnej starości zależy od wielu różnorodnych czynników, m.in. obiektywnych warunków życia, osobistych odczuć i przekonań kształtujących określoną postawę życiową, a także kultury, w której człowiek żyje. Ważnymi czynnikami są także szeroko rozumiany rozwój psychospołeczny w ciągu całego życia oraz profil osobowy (Halicka, 2004, s. 13).

Denis B. Bromley (1969) scharakteryzował **adaptację**, stosując trzystopniową ocenę opisową: o **adaptacji wysokiej** mówimy, gdy człowiek przezwycięża frustracje, rozwiązuje konflikty, osiąga społecznie uznane sukcesy oraz zadowolenie osobiste; o **dobrej**, kiedy jest towarzyski, zadowolony, aktywny, wolny od niezdrowych emocji oraz ma zaufanie do ludzi i szacunek do samego siebie; o **niskiej**, gdy nie potrafi przezwyciężyć frustracji, rozwiązywać konfliktów i uzyskiwać zadowolenia za pomocą społecznie akceptowanych zachowań, gdy cechują go wrogość, brak radości, obawa przed ludźmi, chorobliwe lęki, poczucie winy, apatia, poczucie niższości oraz izolacja społeczna lub zależność od innych. Za **kryteria odpowiedniego przygotowania do starości** Bromley uznał adekwatność stanu wewnętrznego człowieka do warunków dla niego zewnętrznych, utrzymanie ciągłości wzorców

przystosowania, pogodzenie się ze starością i akceptację nieuchronności śmierci, poczucie bezpieczeństwa i zadowolenia z życia. Dobrej adaptacji do starości sprzyjają także realistyczna ocena sytuacji, dostosowanie zamiarów i oczekiwań do swoich możliwości, umiejętność bezkonfliktowego współżycia z innymi ludźmi, pomoc innym, dobra organizacja wolnego czasu, a także zachowanie zainteresowań (por. Brzezińska, 2011, s. 39; Wawrzyński, 2017, s. 45).

Suzanne K. Reichard ze współautorami (1962) wyróżnili **pięć różnych postaw wobec starości** i związanych z nimi sposobów adaptacji. Postawę **konstruktywną** (typ dojrzały) prezentują osoby o pozytywnym nastawieniu do życia, obiektywnie oceniające siebie i innych, mające satysfakcjonujące kontakty z innymi ludźmi, nieobawiające się starości ani śmierci. Postawę **zależności** (typ bujanego fotela) wykazują osoby bierne, uległe i niemające aspiracji dotyczących własnego życia, przez co chętnie wycofujące się z życia zawodowego; osoby takie są skoncentrowane na życiu rodzinnym, które zapewnia im poczucie bezpieczeństwa, nie mają w związku z tym lęków i poczucia zagrożenia, są zrównoważone emocjonalnie, lecz podejrzliwe wobec nowości, są oportunistami. Osoby przesadnie opanowane, samowystarczalne, zaabsorbowane aktywnością zawodową, obawiające się bierności na emeryturze przyjmują postawę **obronną** (typ opancerzony). Są aktywne, jednak angażuje je bardziej to, co je otacza niż własne życie wewnętrzne, nie potrafią mówić o swoich problemach, mają usztywnione zasady i utrwalone przyzwyczajenia, odczuwają zazdrość wobec młodych i obawiają się własnej niesprawności. Postawa **wrogości** (typ gniewny) cechuje ludzi skłonnych do obwiniania innych za własne błędy, agresywnych, podejrzliwych, skłonnych do konfliktów, niezadowolonych ze swych kontaktów z innymi. Takie osoby nie akceptują starości, są pesymistyczne i skłonne do uprzedzeń, izolują się i zamykają w sobie, co sprzyja depresji i zaburzeniom nastroju oraz stanom lękowym. Niechętny stosunek do własnego życia, pasywność, brak inicjatywy, pesymizm cechują postawę **wrogości wobec samego siebie** (typ nienawidzący siebie). Ludzie tacy są podatni

na depresję, uważają się za pokrzywdzonych przez los, czują się niepotrzebni i osamotnieni, nie zazdroszczą młodym, nie mają pasji ani zamiłowań, często mają nieudane życie rodzinne lub ambiwalentne uczucia w stosunku do najbliższych, nie obawiają się śmierci, odbierają ją jako wybawienie od nieszczęśliwego losu (zob. Stuart-Hamilton, 2000, s. 144; Wawrzyniak, 2017, s. 45–46; Zasepa, 2017, s. 140).

W badaniach przeprowadzonych przez zespół Bernice Neugarten (Neugarten i in. 1961, 1996) w latach 60. XX w. wyodrębniono **wzorcowe zachowań** odpowiadające sposobom adaptacji do zmian wywołanych wejściem w fazę starości:

1. **Osobowość zintegrowana** – ludzie reprezentujący tę kategorię należą do jednej z grup:

- reorganizatorów – po przejściu na emeryturę wprowadzają zmiany organizacyjne we własnym życiu, utrzymują intensywną aktywność w obszarach innych niż zawodowe, które dają satysfakcję i poszerzają zakres kompetencji w starości;
- skoncentrowanych (skupionych) – ukierunkowują aktywność na emeryturze na wybraną, preferowaną spośród form dotychczas uprawianych i wysoko wynagradzających;
- oderwanych (wycofanych) – rezygnują z aktywności i obserwują z dystansu.

Ten typ człowieka świadomie neguje wiele obowiązków, cechuje się integralnością osobowości oraz dużym poziomem satysfakcji.

2. **Osobowość atakująco-obronna** – osoby z tej kategorii reprezentują postawy:

- zachowawcze (typ powstrzymujący się) – ich celem jest zachowanie sposobu życia z fazy poprzedniej;
- ograniczające (typ duszący się) – starają się utrzymywać wysoką aktywność w wybranym obszarze, jednak ich wybór nie wiąże się z autonomiczną decyzją ani nie wynika z wewnętrznej integracji.

Osoby te utrzymują dobre interakcje społeczne i wysoką aktywność i w ten sposób bronią się przed starzeniem się.

3. **Osobowość bierno-zależna** – do tej grupy zaliczają się:
- osoby szukające wsparcia – oczekujące pomocy, opieki i uczucia ze strony najbliższych, w wyniku czego odczuwają zadowolenie;
  - osoby apatyczne – cechujące się biernością, niewiele oczekujące od życia, odczuwające niską satysfakcję.
4. **Osobowość zdeorganizowana, niezintegrowana** – odnosi się do osób wymagających stałej opieki i pomocy, o słabej satysfakcji życiowej oraz znikomej kontroli własnego życia. Ta postawa odpowiada ostatniemu stadium w życiu człowieka, w którym jest miejsce na ocenę i refleksje (Stuart-Hamilton, 2000, s. 146; Wawrzyniak, 2017, s. 46). „Wewnętrzna integracja nastąpi, jeśli ocena wypadnie pozytywnie i jednostka odczuwać będzie satysfakcję z przeżytego życia. Natomiast, jeśli życie okaże się zmarnowanymi latami i bilans jest ujemny, wówczas człowieka ogarnia rozpacz” (Wawrzyniak, 2017, s. 46).

W innej **typologii adaptacji do starości** Caroline S. Ford wyróżniła pięć sposobów określających stopień i jakość interakcji z otoczeniem:

- (1) **regresja** – wymuszanie pomocy i opieki, chociaż stan zdrowia tego nie wymaga;
- (2) **ucieczka** – zmiana miejsca zamieszkania, by stworzyć złudzenie uniknięcia trudności związanych ze starością;
- (3) **dobrowolna izolacja** – pozostawanie w bierności i ograniczanie do minimum kontaktów z otoczeniem;
- (4) **przewrotne postępowanie** – zdobywanie wyższej pozycji społecznej i zainteresowanie sobą innych;
- (5) **integracja i przystosowanie** – aktywność, chęć pomocy i życzliwość wobec innych oraz włączanie się do życia szerszej zbiorowości (Brzezińska, 2011, s. 39; Szatur-Jaworska i in., 2006, s. 59–60; Wawrzyniak, 2017, s. 47).

Z kolei na gruncie polskim Adam A. Zych (1999, s. 148–149) wprowadził do gerontologii cztery postawy osób starszych wobec własnej starości:

- (1) **lęk przed starością i bunt wobec starzenia się;**
- (2) **rezygnacja i/lub izolacja społeczna oraz emocjonalna;**

(3) **akceptacja starości** – wypracowana dzięki poznaniu i pozytywnym emocjom;

(4) **refleksja na temat minionego życia.**

Józef Marczak na podstawie obserwacji wybranych grup emerytów wyodrębnił trzy **typy zachowań osób starszych**:

(1) **praktyczny** – podejmuje liczne zajęcia, jest nastawiony na innych, troszczy się o dzieci, krewnych, sąsiadów;

(2) **zewnątrzny** – zaangażowany w działalność społeczną, życie publiczne, stowarzyszenia, nastawiony na zachowanie pozycji społecznej, prestiżu i uznania;

(3) **samodzielny, samotniczy** – przejawiający zachowania zorientowane na poszukiwanie wartości i zainteresowań intelektualnych, artystycznych, społecznych (Marczak, 1983, za: Czerniawska, 2000, s. 130).

Joanna Staręga-Piasek (1985) wyłoniła pięć typów egzemplifikujących adaptację do starości i emerytury:

(1) **aktywny zachowawczy** – charakteryzuje człowieka chcącego zachować wszystkie cechy życia z wcześniejszych lat, aktywność, pełną samodzielność,

(2) **aktywny sybaryta** – chce odpocząć i zrealizować swoje wcześniejsze marzenia, planuje podróże, z myślą o tym oszczędzał i dbał o zdrowie;

(3) **rodzinny** – koncentruje się na pomocy rodzinie, którą uważa za największą wartość i źródło radości życia;

(4) **zagrożony** – martwi się o swoją przyszłość, obawia się opuszczenia i samotności, trudno radzi sobie z codziennością, potrzebuje czyjeś opieki;

(5) **pasywny** – sybaryta: uważa, że dosyć się napracował w życiu, teraz należą mu się opieka państwa i zwolnienie ze wszystkich poważniejszych obowiązków jako nagrody za dotychczasową pracę (Brzezińska, 2011, s. 40; Szatur-Jaworska, 2000, s. 57–58; Wawrzyniak, 2017, s. 47–48).

Inną typologię zaproponował Henryk Zajączkowski (por. szerz.: Zych, 1999), który wyróżnił cztery rodzaje starzenia się i odpowiadające im grupy osób:

- (1) ludzie starsi, którzy ze względu na swój stan psychofizyczny **wymagają postępowania opiekuńczego**;
- (2) seniorzy, którzy zachowali zdrowie, lecz charakteryzują ich **obniżenie dynamizmu życiowego** i zmniejszenie zainteresowań; część z nich bywa pogodna i życzliwa, ponieważ czują się pożyteczni, część rezygnuje z aktywności i nie potrafi znaleźć sobie miejsca w nowej sytuacji – są złośliwi, kapryśni i z rezygnacją czekają na śmierć;
- (3) tzw. „**wielcy starcy**”, nieliczna grupa ludzi, którzy nadali swej starości przebieg pozytywny, są wysoko aktywni społecznie, mają świadomość swojej użyteczności i dojrzałości emocjonalnej, chętnie pracują, służą radą, umieją wykorzystać doświadczenie życiowe;
- (4) osoby starsze, które **straciły zdrowie i poczucie rzeczywistości**, w związku z czym wymagają stałej opieki (za: Wawrzyniak, 2017, s. 48).

Kolejne klasyfikacje postaw wobec późnej dorosłości stworzyli m.in. Kinga Wiśniewska-Roszkowska i Zbigniew Pietrasiński. K. Wiśniewska-Roszkowska (1964, s. 146) dzieli ludzi **ze względu na ich stosunek do pracy** na trzy grupy:

- (1) tych, którzy boją się nadejścia emerytury, gdyż praca daje im pełną satysfakcję, zaspokaja ambicje, dążenia, zainteresowania; na emeryturze potrafią znaleźć sobie namiastkę ukochanego życia;
- (2) tych, którym nie odpowiada ich praca i którzy źle się w niej czują; o ile na emeryturze mają możliwość rozwijania swoich zainteresowań, witają ją z radością;
- (3) tych, którzy nie mają istotnych zainteresowań, ambicji; oceniają zarówno pracę, jak i emeryturę z perspektywy materialnej.

Przejście na emeryturę, według Z. Pietrasińskiego (1990, s. 122–123), może być odbierane jako:

- (1) wejście w ostatnią fazę życia, smutny koniec, schodzenie w dół;
- (2) początek nowego, radosnego okresu kojarzonego z większą wolnością i satysfakcją związaną z nowymi planami, możliwością zajęcia się atrakcyjnymi rzeczami, na które dotąd brakowało czasu;

- (3) brak istotnych zmian w dotychczasowej strukturze życia, w samopoczuciu, np. gdy praca jest kontynuowana w zmienionych okolicznościach, w mniejszym wymiarze godzin;
- (4) utrata bardzo ważnej dziedziny aktywności i jakby części własnej osoby – jeśli dana osoba identyfikowała się ze swoją rolą zawodową, widziała w niej sens życia i nagle została jej pozbawiona (za: Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 59–60).

Przytoczone teorie adaptacji oraz typologie postaw wskazują na ogromne zróżnicowanie reakcji osób dorosłych na proces starzenia się i zmiany wynikające z przejścia na emeryturę. Cechą wspólną wszystkich analiz jest podkreślenie, że postawy wobec starości są w dużym stopniu uzależnione od czynników zewnętrznych, takich jak wsparcie społeczne, warunki życia, oraz czynników wewnętrznych, w tym osobowości, doświadczeń i podejścia do życia.

Analiza postaw wobec starości pokazuje, że proces starzenia nie jest jednolitym doświadczeniem i że kluczową rolę odgrywają indywidualne strategie radzenia sobie z nowymi wyzwaniami. Postawy wobec starości mogą ewoluować pod wpływem zmieniających się okoliczności i nabywanych doświadczeń, co podkreśla, jak duże jest znaczenie wsparcia społecznego i edukacyjnego w procesie adaptacji. Zachowanie aktywności i zaangażowania życiowego osób starszych jest nie tylko możliwe, lecz także niezwykle istotne dla ich dobrostanu. Tym samym rozumienie różnorodnych postaw wobec starości oraz odpowiednia reakcja na nie stanowią fundament skutecznych działań w zakresie polityki senioralnej i wsparcia społecznego.

1.2. Demograficzny obraz polskiej starości

Subpopulacja seniorów jest zbiorowością heterogeniczną, co oznacza, że w jej skład wchodzi osoby „o różnych cechach demograficznych i społecznych, niepozostających bez wpływu na sposób ich funkcjonowania w okresie wczesnej i późnej starości” (Kluzowa, 2013, s. 54). Różnicują ją wiek, stan zdrowia, poziom

zamożności, sytuacja rodzinna, wykształcenie, dotychczasowe warunki życia, stopień sprawności fizycznej, poziom aktywności zawodowej i społecznej (Brzezińska, 2011, s. 15; Duszczyk i in., 2019, s. 16; Zrałek, 2012, s. 7). Osoby starsze charakteryzują się zróżnicowanymi potrzebami, oczekiwaniami i aspiracjami, a także odmiennymi możliwościami i kompetencjami. Badania nad procesem starzenia i starości wymagają podejścia interdyscyplinarnego, opartego na analizie różnorodnych źródeł i studiów naukowych. Wzrastająca liczba publikacji naukowych i popularnonaukowych, a także liczne badania dotyczące tego zagadnienia świadczą o rosnącym znaczeniu problematyki starzenia się społeczeństw. Procesy starzenia się i starość stanowią przedmiot zainteresowania specjalistów z wielu dziedzin naukowych, takich jak medycyna, socjologia, psychologia, ekonomia, prawo, pedagogika, filozofia, inżynieria czy biotechnologia. Tematem tym zajmują się również dziennikarze, specjaliści od reklamy, animatorzy społeczni, a także politycy, których działania mają kluczowe znaczenie dla wdrażania odpowiednich rozwiązań systemowych.

Demografię starzejącego się społeczeństwa w Polsce warto rozpatrywać w szerszym, globalnym kontekście przemian demograficznych. Proces starzenia się ludności oznacza, że populacja jest uznawana za starzejącą się na podstawie określonych kryteriów, takich jak wzrost udziału osób starszych w całej populacji lub zwiększenie proporcji osób starszych w stosunku do liczby dzieci. Najwcześniej **próg demograficznej starości**, wyrażający się odsetkiem 7% ludzi w wieku 65 lat i więcej w stosunku do ogółu ludności (wskaźnik przyjęty przez demografów ONZ w 1956 r.) bądź frakcją 12% osób w wieku 60 lat i więcej w stosunku do populacji – **współczynnik starości** zaproponowany przez polskiego demografa Edwarda Rosseta w 1959 r. (Abramowska-Kmon, 2011, s. 4) – przekroczyła Francja (1870 r.), następnie – Wielka Brytania (1931), Niemcy (1937), Stany Zjednoczone (1940 r.), a w 1967 r. Polska (Zych, 2017b, s. 466–468).

Siwe tsunami vs srebrna gospodarka

Rosnący udział osób starszych w ogólnej populacji oraz wydłużanie się trwania życia w okresie starości bywają ze względu na swą intensywność nazywane „srebrnym tsunami”, „siwym tsunami”, „bombą emerytalną”, „zapaścią demograficzną”, „katastrofą demograficzną”, „demograficznym tsunami” czy „kryzysem demograficznym”. Przedstawiane są w nurcie demografii apokaliptycznej (Gee, Gutman, 2000) jako zjawisko niepokojące, któremu nie można przeciwdziałać, a którego założeń, błędnie, upatruje się w homogenizacji zbiorowości seniorów, „obwinianiu” osób starszych o marginalizację problemów młodszych pokoleń, postrzeganiu procesu starzenia się w kategoriach problemu społecznego, rozbudzaniu konfliktów międzypokoleniowych na bazie dyskusji o międzypokoleniowej (nie)sprawiedliwości i (nie)równości, bezwzględny i stały łączący proces starzenia się z polityką społeczną oraz nieuniknionym pogarszaniem się wraz z wiekiem stanu zdrowia, zdolności poznawczych, kognitywnych, kompetencji społecznych i zawodowych. Tak prezentowany proces starzenia się ludności postrzegany jest w kategoriach ważnego problemu społecznego, głównie o charakterze ekonomicznym, równie dotkliwego i powszechnego, jak i niemożliwego do uniknięcia (Szukalski, 2012, s. 96–97).

W opozycji do negatywnych przedstawień demograficznego procesu starzenia się prezentowane jest stanowisko „srebrnej gospodarki”, która opiera się z jednej strony na zaspokajaniu potrzeb i popytu osób starszych, a z drugiej strony na odpowiednim aktywizowaniu seniorów, prowadzącym do wzrostu gospodarczego całego społeczeństwa (Sztóp-Rutkowska, 2014, s. 9). Zdaniem Stanisławy Golinowskiej (2012, s. 145) znaczenie tej koncepcji polega na wyjściu naprzeciw potrzebom i aspiracjom seniorów, z uwzględnieniem zarówno potrzeby dalszego uczestnictwa w życiu społecznym, jak i słabości osób starszych. Biorąc w tej koncepcji pod uwagę nurt poprawy jakości życia osób starszych, Golinowska podkreśla wzrost zróżnicowania populacji seniorów na tle różnicy wykształcenia i stylu życia. Z kolei według

Piotra Szukalskiego (2012, s. 108) srebrna gospodarka jest „poniekąd warunkiem umożliwienia realizacji aktywnego starzenia się”.

Seniorzy w ujęciu statystycznym

Pod koniec 2020 r. liczba ludności Polski wyniosła 38,3 mln, w tym ponad 9,8 mln stanowiły osoby w wieku 60 lat i więcej (ponad 25% ogółu mieszkańców). W subpopulacji osób starszych najliczniejszą grupę (27,3%) stanowią najmłodszy seniorzy, czyli osoby w wieku 60–64 lat; drugą pod względem liczebności grupę stanowią osoby w wieku 65–69 (ponad jedna czwarta osób w wieku senioralnym); mniej liczną, ale najszybciej rosnącą jest grupa osób w wieku 70–74 lat; 17,1% osób starszych stanowią osoby w wieku co najmniej 80 lat (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020, 2021, s. 7*). Wzrost odsetka ludności w wieku 65+ przy jednoczesnym szybkim wzroście udziału osób w wieku 80+ jest nazywane **podwójnym starzeniem się ludności**. Proces ten wynika z „długookresowej logiki przemian umieralności, prowadzących do coraz większej skali redukcji prawdopodobieństwa zgonów wśród osób coraz starszych jako konsekwencji zarówno zmian stylu życia na wcześniejszych etapach ontogenezy na bardziej prozdrowotny, poprawy poziomu życia, podnoszenia się poziomu wykształcenia kolejnych generacji (a zatem i wzrostu kontroli nad przebiegiem życia i świadomą eliminacją i/lub ograniczeniem wielu szkodliwych czynników), jak i poprawy funkcjonowania ochrony zdrowia” (Szukalski, 2017, s. 46–47). Rezultatem podwójnego starzenia się jest dalsze różnicowanie się kategorii społecznej ludzi starych wraz z ich potrzebami i koniecznością różnicowania metod rozwiązywania ich problemów.

Wyniki *Prognozy ludności na lata 2014–2050* Głównego Urzędu Statystycznego wskazują na pogłębianie się procesu starzenia społeczeństwa. Do 2050 r. mimo przewidywanego spadku liczby ludności o 4,5 mln spodziewany jest systematyczny wzrost liczby ludności w wieku 60 lat lub więcej. Populacja osób w tym wieku wzrośnie w końcu horyzontu prognozy (do 2050 r.) do 13,7 mln

i będzie stanowiła ponad 40% ogółu ludności (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018, 2019*, s. 10; *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, 2014). W najbliższym dziesięcioleciu będzie wzrastać udział osób w wieku 60–79 lat w ogóle ludności. W wiek ten będą wkraczać liczne grupy osób urodzonych w latach wyżu demograficznego z przełomu lat 50. i 60. XX w., z kolei w wiek późnej starości będą wchodziły relatywnie nieliczne grupy osób urodzonych w czasie drugiej wojny światowej.

Rozwój nowych technologii i nowoczesnych metod diagnostycznych, propagowanie badań profilaktycznych, podniesienie poziomu życia i kultury zdrowotnej, rozwój usług opiekuńczych oraz aktywność edukacyjna i społeczna Polaków mają swoje odzwierciedlenie w długości życia. W 2020 r. przewidywane przeciętne trwanie życia noworodka płci męskiej wynosiło 72,6 lat, a płci żeńskiej 80,7. Kobieta mająca 60 lat, wkraczająca w wiek senioralny w 2020 r. miała przed sobą przeciętnie 23,2 lat życia, a mężczyzna w tym samym wieku – 17,9 lat. Jednak (na podstawie Europejskiego Badania Warunków Życia Ludności, EU-SILC) tylko 27,9% osób w wieku 60 lat i więcej ocenia swoje zdrowie jako „dobre” lub „bardzo dobre”. Dostęp osób starszych do lekarzy specjalistów (w tym geriatrów) jest niewystarczający i relatywnie niski. W grudniu 2020 r. w Polsce w szpitalach funkcjonowało 58 oddziałów geriatrycznych, które miały do dyspozycji 1190 łóżek (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020*, 2021, s. 7, 10, 37).

Stan zdrowia jest jednym z wielu determinantów aktywności zawodowej. Według Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) w 2020 r. ludność aktywna zawodowo w wieku 60 lat i więcej liczyła 1378 tys. (8,1% ogółu aktywnych zawodowo Polaków powyżej 15. roku życia), z tego 1357 tys. to osoby pracujące (98,56%). W 2020 r. 85,5% ogółu seniorów było biernych zawodowo. Wśród tych osób główną przyczyną bierności była emerytura, którą w 2020 r. wskazało 7307 tys. osób, innymi istotnymi przyczynami były choroba lub niepełnosprawność, wskazane przez 527 tys. osób. Wśród bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy w końcu grudnia 2020 r. osób w wieku 60 lat i więcej (wyłącznie mężczyźni) było 67,6 tys. (6,5%) (*Informacja*

o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020, 2021, s. 25–26; *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 roku*, 2020, s. 30–31).

W 2020 r. większy odsetek badanych gospodarstw domowych ocenił swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą i raczej dobrą niż w 2019 r. Gospodarstwa domowe składające się wyłącznie z osób starszych rzadziej oceniały swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą lub dobrą w porównaniu z gospodarstwami bez osób starszych (39,9% wobec 59,5%), jednak nastąpił tu zauważalny wzrost w porównaniu z 2019 r. (wtedy te wartości wyniosły 37,4% wobec 56,5%) (*Informacja o sytuacji osób starszych...*, 2021, s. 11–12).

Ponad jedna czwarta (25,6%), tj. 1 239 tys., osób w wieku 60 lat i więcej podejmowała kształcenie formalne, pozaformalne lub nieformalne. Najpopularniejszą formą edukacji jest samokształcenie, z którego skorzystało 1046 tys. osób w wieku 60–69 lat, tj. 84,4% kształcących. Ponad połowa osób (50,7%) w wieku 60–69 lat posługuje się przynajmniej jednym językiem obcym. W ramach aktywności edukacyjnej nadal istotną rolę odgrywają uniwersytety trzeciego wieku (UTW), których liczba w 2018 r. w Polsce wyniosła 640. W roku akademickim 2017/2018 w zajęciach organizowanych przez UTW wzięło udział 113,2 tys. osób, a większość z nich (86,3%) stanowiły osoby w wieku 61 lat i więcej (ok. 1% populacji osób w tym wieku). W 2018 r. w bibliotekach publicznych odnotowano 854,7 tys. aktywnie wypożyczających użytkowników mających 60 lat i więcej (9,0% osób w tym wieku). Osoby starsze uczestniczą również w różnych formach aktywności kulturalnej organizowanych przez domy, ośrodki i centra kultury, kluby i świetlice. W 2018 r. w jednostkach tych ponad 199 tys. osób w wieku 60 lat i więcej było członkami różnych kół, klubów i sekcji, a 54,4 tys. seniorów aktywnie udzielało się w grupach artystycznych. W 2018 r. blisko 5,5 tys. seniorów ukończyło kursy języków obcych, a ponad 5,4 tys. kursy komputerowe. Z komputerów w ciągu ostatnich trzech miesięcy korzystał co trzeci senior (31,7% osób w wieku 65–74 lata), natomiast w 2018 r. regularnie z Internetem łączyło się 29,8% osób w wieku 65–74 lat. W zajęciach sportowych i rekreacji ruchowej (głównie jazda na rowerze, jogging i nordic walking, ogólnorozwojowe zajęcia

ruchowe i poprawiające kondycję fizyczną oraz pływanie, *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020, 2021*, s. 43; *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 roku, 2020*, s. 62–72).

Sfeminizowana starość

Osoby starsze w Polsce to pod względem demograficznym zbiorowość wyraźnie sfeminizowana; kobiety stanowią w niej większość (ponad 58%), a ich udział rośnie w kolejnych, coraz starszych grupach wieku (Kluzowa, 2013, s. 55). Na 100 mężczyzn przypada w niej 139 kobiet (dla całej ludności Polski wskaźnik feminizacji wynosi 107). Rosnący wraz z wiekiem udział kobiet w populacji jest konsekwencją nadumieralności mężczyzn i zróżnicowania parametrów trwania życia – kobiety osiągające wiek 60 lat mają przed sobą o 5 lat więcej dalszego trwania życia niż mężczyźni. Przewaga liczebna kobiet wzrasta wraz z przechodzeniem do kolejnych grup podeszłego wieku, np. w grupie 60–64 lat kobiety stanowią ponad 53% zbiorowości i współczynnik feminizacji wynosi 113, a wśród osób co najmniej osiemdziesięcioletnich już 72% to kobiety i na 100 mężczyzn przypada ich 258 (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018, 2019*, s. 8; *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020, 2021*, s. 6).

Prognozy demograficzne dla Polski w trzydziestoletniej perspektywie są niekorzystne, a „demografowie alarmują, iż grozi nam regres demograficzny, który będzie podstawową determinantą nie tylko rozwoju ekonomicznego, ale i społecznego naszego kraju” (Baranowska, 2013, s. 46). Demograficzne starzenie się, podobnie jak wszelkie przemiany ludnościowe, ma charakter długofalowy (Zych, 2017b, s. 466–468), zatem niezbędne jest planowanie polityki senioralnej z wyprzedzeniem, w programach strategicznych, by stanowiła ona odpowiedź na liczne problemy starości demograficznej. Proces starzenia się ludności, choć globalny, wymaga lokalnych rozwiązań (ze szczególnym uwzględnieniem zastanych i prognozowanych skutków tego procesu), opartych na interdyscyplinarnych badaniach oraz integracji działań publicznych

i pozarządowych. Zrozumienie specyfiki potrzeb seniorów wynikającej z ich zróżnicowania, oraz wykorzystanie potencjału tej grupy w aktywnym uczestnictwie w życiu społecznym mogą stać się fundamentem dla budowania bardziej włączającego i zrównoważonego społeczeństwa.

1.3. Konsekwencje procesu starzenia się – wybrane problemy

Starzenie się jest procesem **uniwersalnym** i **globalnym** (Pikuła, 2011, s. 7), ma wymiar **absolutny** (Baranowska, 2013, s. 45), a jednocześnie jest procesem **zmiennym** (Trafiałek, 2016, s. 37). XXI wiek przynosi istotne zmiany w strukturze społecznej Polski, Europy i świata kształtowane przez takie trendy jak zagrożenie zastępowalności pokoleń (wynikające z niskiego współczynnika dzietności i niskiego przyrostu naturalnego), systematyczne wydłużanie się przeciętnej długości życia oraz rosnące obciążenia demograficzne spowodowane coraz większym udziałem osób w wieku 60+ w strukturze ludności. Proces starzenia się ma wymiar nie tylko **demograficzny**, lecz także **ekonomiczny** i **społeczny**, a na jego dynamikę wpływa wiele czynników, m.in. poziom zamożności społeczeństwa, promowany model rodziny, aktywność zawodowa kobiet, poziom opieki społecznej i ochrony zdrowia, wykształcenie ludności oraz polityka społeczna państwa.

Wyzwania związane ze zjawiskiem starzenia się populacji

W odpowiedzi na zmiany demograficzne, przed którymi stały i stoją wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej, rok 2012 został ogłoszony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. W przygotowanym wówczas przez Europejski Urząd Statystyczny (Eurostat) raporcie omówione zostały najpoważniejsze wyzwania o uniwersalnym

charakterze związane ze zjawiskiem starzenia się populacji, którym państwa członkowskie Unii Europejskiej powinny stawić czoła:

- brak stabilności finansowej budżetów państw i systemów fiskalnych;
- obciążenie systemów emerytalnych i systemów zabezpieczenia społecznego;
- konieczność dostosowania gospodarki, a w szczególności rynku pracy, do starzejących się zasobów rynku pracy (siły roboczej);
- ryzyko niedoborów podaży siły roboczej w wyniku zmniejszenia się liczby osób w wieku produkcyjnym;
- prognozowane rosnące zapotrzebowanie na wykwalifikowanych pracowników w branżach związanych z ochroną zdrowia;
- rosnący popyt na usługi związane z opieką długoterminową (zinstytucjonalizowaną i środowiskową);
- potencjalne ryzyko konfliktu między pokoleniami dotyczące poczucia (nie)sprawiedliwego międzypokoleniowego podziału zasobów w społeczeństwie (*Active ageing and solidarity between generations. A statistical portrait of the European Union 2012*, 2011, s. 7; Zapędowska-Kling, 2016, s. 133–134).

Rola Komisji Europejskiej ogranicza się do publikowania analiz i rekomendacji oraz do wyznaczania kierunków zmian, których celem powinien być długofalowy rozwój kontynentu europejskiego przy założeniu spójności społecznej. Specyfika europejskiego podejścia do problemów związanych ze starzeniem się społeczeństw umożliwia poszczególnym krajom członkowskim relatywnie dużą suwerenność w zakresie planowania i realizacji polityk społecznych, w tym skierowanych do osób starszych.

Już w połowie lat 80. XX w. polscy gerontolodzy wskazywali na nadchodzące konsekwencje procesu starzenia się. W pierwszej polskiej *Encyklopedii seniora* (Borsowa, 1986, s. 11) wymieniono najważniejsze wyzwania wymagające pilnych interwencji państwa, takie jak zmiany w polityce podziału dochodu narodowego umożliwiające zabezpieczenie potrzeb osób starszych oraz zapewnienie

im odpowiedniej infrastruktury socjalnej i świadczeń socjalnych, ulg i przywilejów. Stefan Klonowicz (1986, s. 52) zwrócił uwagę na poważne konsekwencje demograficzne, ekonomiczne, społeczne, socjopsychologiczne, kulturowe i zdrowotne. Konsekwencje procesu starzenia się mają złożony i wieloaspektowy charakter. Piotr Szukalski (2008, s. 14) wśród najistotniejszych konsekwencji wymienia te przejawiające się w sferze ekonomii, opieki zdrowotnej, relacji międzypokoleniowych w społeczeństwie i w rodzinie. Bogumiła Szopa (2016, s. 24–25), pisząc o trwającej rewolucji demograficznej, dzieli konsekwencje procesu starzenia się ze względu na ich zdeterminowanie różnymi czynnikami i okolicznościami na poziom: mikro- (jednostek, rodziny), mezo- (społeczności lokalnej), makro- (całego społeczeństwa) oraz globalny.

Ujęcie demograficzne

W ujęciu demograficznym starzenie się ludności powoduje zmiany w jej strukturze wieku i oddziałuje na przebieg procesów ruchu naturalnego (urodzeń i zgonów), co wywołuje zjawiska depopulacyjne (zmniejszanie się liczby ludności). Proces ten zaburza stosunki ilościowe między ludnością w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym (Klonowicz, 1986, s. 52–53). Starzenie populacji znajdzie też odzwierciedlenie w zmianach struktury ludności według funkcjonalnych grup wieku. Przewidywane są niekorzystne zmiany w subpopulacji kobiet w wieku prokreacyjnym (subpopulacja kobiet w wieku 15–49 lat zmniejszy się z 9,3 mln w 2013 r. do 5,8 mln w 2050 r.), w grupie dzieci i młodzieży w wieku do 24 lat (do 2050 r. będzie następował trwały spadek liczby urodzeń o mniej więcej 3,5 mln do 67% w stosunku do roku bazowego – 2013), w podziale na ekonomiczne grupy wieku nastąpią zmniejszenie potencjalnych zasobów pracy i wzrost liczby ludności w wieku emerytalnym (*Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050*, 2014, s. 40–41).

Konsekwencje dla gospodarki

W szeroko rozumianej gospodarce, z uwzględnieniem srebrnej gospodarki (ang. *silver economy*), skutkiem starzenia się ludności są przekształcenia w modelu produkcji, konsumpcji, oszczędzania i inwestycji, jak też kondycji rynku pracy (aktywność zawodowa, wydatki związane z systemem zabezpieczenia społecznego, zmiana struktury siły roboczej), wydajności, zapotrzebowania na niektóre usługi (np. w dziedzinie ochrony zdrowia, opieki społecznej), a także kształtu wydatków budżetowych. „Niski wskaźnik zatrudnienia osób starszych prowadzi do mniejszej produktywności społeczeństwa, obniżenia wpływów podatkowych, ograniczenia kręgu konsumentów, oznacza mniejszą liczbę płacących składki na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne” (Dragan, 2011, s. 4; Frąckiewicz, Iwański, 2021; Szopa, 2016, s. 28). Jednocześnie zmiana struktury wieku ludności pracującej wymusi na pracodawcach dostosowanie miejsc, form i trybu pracy do wieku pracowników, a tym samym zmienią się przestrzeń i otoczenie pracy. Dojrzały pracownicy odczuwają konieczność aktualizowania wiedzy i umiejętności w ciągu całego życia, kreowania przedsiębiorczych postaw. Należy się spodziewać „powstania nowych typów relacji zawodowych, co może sprzyjać zacieśnianiu więzi między osobami różniącymi się wiekiem i w efekcie osłabiać konflikt międzypokoleniowy” (Jaźwińska-Motyłska i in., 2014, s. 26).

Niekorzystne przemiany demograficzne zmuszą politycznych decydentów do podniesienia wieku emerytalnego, co w dłuższej perspektywie czasowej powinno ułatwić finansowanie „emerytur, a także opieki zdrowotnej i długoterminowej dla rosnącej rzeszy ludności w wieku emerytalnym [...] oraz wielu innych celów, m.in. modernizacyjnych, infrastrukturalnych oraz tych adresowanych do młodszego pokolenia” (Dragan, 2011, s. 13–14).

Na skutek starzenia się społeczeństw poważnie wzrosną wydatki na świadczenia społeczne oraz związane z wypłatą emerytur, opieką zdrowotną i opieką społeczną. Spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym przyczyni się do większego ograniczenia możliwości wypełniania przez rodzinę zadań opiekuńczych

i spowoduje wzrost zapotrzebowania na pomoc profesjonalną. Wzrost liczby emerytów będzie skutkować rosnącą dysproporcją pomiędzy liczbą osób opłacających składki emerytalne a liczbą tych, które otrzymują z nich comiesięczne świadczenia, „konieczne będzie korzystanie z coraz większych dotacji państwowych, aby wypłacać świadczenia emerytalne i rentowe” (Mielczarek, 2015, s. 22–23). Prawdopodobne załamanie systemu emerytalnego może skutkować poważnymi napięciami społecznymi: „z jednej strony, duże obciążenie dla budżetu państwa, związane z liczną grupą ludzi starych może wywoływać niezadowolenie w mniej licznej grupie młodych. Z drugiej strony, spodziewane wyraźne pogorszenie sytuacji materialnej wielu przyszłych seniorów może powodować powstanie dużych dysproporcji w sytuacji materialnej pomiędzy młodymi i starymi” (Jaźwińska-Motyłska i in., 2014, s. 26). Efektem tych zmian mogą być konflikty w populacji osób starszych (ze względu na zróżnicowaną wysokość świadczeń), może się również nasilić skala konfliktu międzypokoleniowego.

Skutki społeczne

Rosnąca populacja osób starszych, u których wraz z wiekiem mogą się pojawiać choroby oraz inne trudności ograniczające ich sprawne i samodzielne funkcjonowanie, generuje konieczność zwiększania zapotrzebowania na usługi opiekuńcze (formalne i nieformalne) czy też wsparcie instytucjonalne, wymusza potrzebę wzmożonej ochrony zdrowia, pielęgnacji, rehabilitacji, aktywizacji, ale i – wsparcia duchowego (Mielczarek, 2015, s. 19; Trafiałek, 2016, s. 11). Jest to wyzwanie dla osób kreujących politykę społeczną skierowaną do osób starszych i sygnał do zwiększenia nacisku na kształcenie kadr gerontologicznych (m.in. w ochronie zdrowia). Dotyczy to pomocy nie tylko samym seniorom, lecz także ich bliskim. „Seniorzy, którzy pozostają w dobrym zdrowiu, potrzebują wsparcia w zakresie organizacji czasu wolnego, edukacji, aktywizacji”, zatem istotną rolę w organizacji pomocy seniorom będą odgrywać pracownicy socjalni (Pikuła, Jagielska, 2017, s. 178)

oraz wykonujący zawody pokrewne. Konieczne jest z jednej strony wyposażenie ich w niezbędne kompetencje, z drugiej zaś godne wynagrodzenie ich pracy.

Istotnym problemem, stanowiącym konsekwencję starzenia się, jest także **wykluczenie społeczne**, definiowane w Narodowej strategii integracji społecznej jako „brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich” oraz „sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie, zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób” (*Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, 2004, s. 21–22). Do składowych wykluczenia społecznego można zaliczyć **wykluczenie komunikacyjne**, na które jednostki, często nieświadomie, same się skazują, gdy rezygnują z wielu form aktywności społecznej, w tym cyfrowej (Szpunar, 2017, s. 195), oraz **wykluczenie cyfrowe**, którego konsekwencje obejmują wiele indywidualnych i społecznych, powiązanych ze sobą kwestii. Wśród nich należy wymienić:

- brak dostępu lub ograniczony dostęp do informacji zawartych online, do produktów i usług udostępnianych przez internet, do rozwiązań z obszaru opieki zdrowotnej (e-zdrowie, w tym telemedycyna i teleopieka), do instrumentów e-administracji różnych szczebli;
- wykluczenie z rynku pracy, na którym wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych i wymagania dotyczące kompetencji w tym zakresie są coraz bardziej powszechne;
- brak lub ograniczenie możliwości zdalnej edukacji (e-learningu), komunikacji z osobami bliskimi (zarówno w kontekście rodzinnym, jak i szerszej sieci społecznej), dostępu do dóbr kultury w formie elektronicznej (Pyżalski, 2017, s. 194–195).

Wykluczenie społeczne osób starszych to problem zawaolowany, który częściej może się przejawiać w praktykach ignorowania,

pomijania i obojętności aniżeli w jawnych negatywnych działaniach wymierzonych przeciwko seniorom. Może sprowadzać się do ograniczania aktywności życiowej osób starych do środowiska rodziny, sfery rówieśniczej (np. kluby seniora lub UTW) i Kościoła (Błachnio, 2017, s. 196–197). Skutki wykluczenia społecznego osób starszych są odczuwalne przez społeczeństwo, ponieważ: „wielki potencjał, wiedza pragmatyczna, wartości i umiejętności seniorów nie będą wykorzystywane przez rodziny, pracodawców, społeczności lokalne i społeczeństwo jako całość. Przerwany zostanie naturalny transfer międzypokoleniowy, tak ważny w sferze tradycji, norm, wartości kulturowych, narodowych, społecznych” (Szopa, 2016, s. 32).

Konsekwencje indywidualne

W aspekcie indywidualnym ważna jest kwestia samotności, osamotnienia i izolacji społecznej. W związku ze zmniejszaniem się liczby rodzin wielopokoleniowych i zmianami na rynku pracy (m.in. zwiększającymi migrację młodszych osób poszukujących pracy) osamotnienie osób starszych w rodzinie i społeczności lokalnej staje się coraz większym wyzwaniem. Zespół samotnej starości, nazywany też „syndromem czterech ścian” lub „syndromem samotnej starości”, może prowadzić do wystąpienia lub nasilenia objawów depresyjnych (Czekanowski, 2017, s. 246–248). Izolacja społeczna i psychiczna, spowodowana przejściem na rentę czy emeryturę może powodować doświadczanie przez starszych ludzi przykrości związanych ze zmniejszeniem lub pogorszeniem kontaktów społecznych. Odczuwają oni negatywnie brak lub utratę towarzystwa bliskich osób, co może wpływać na zmniejszanie się satysfakcji z życia oraz:

zmniejszać istotne dla człowieka obowiązki i odpowiedzialności, a w konsekwencji prowadzić do pogarszania się zdrowia. Pogarszająca się z reguły na tym etapie sytuacja materialna, gwałtowna zmiana warunków

środowiskowych (zawężanie się kontaktów społecznych, utrata bliskich, zmiana miejsca zamieszkania itp.), to kolejne czynniki warunkujące przebieg ostatniego etapu życia (Orzechowska, 1999, s. 10–11).

Do konsekwencji procesu starzenia się należą także wszelkie przejawy naruszania praw osób starszych. Do najbardziej rażących można zaliczyć:

- odmawianie starszym kobietom i mężczyznom dostępu do usług (np. bankowych), miejsc pracy lub pozbawianie szacunku z uwagi na ich wiek oraz inne czynniki, takie jak płeć lub niepełnosprawność;
- poddawanie osób starszych przemocy, w tym słownej, seksualnej, psychologicznej i finansowej – w placówkach opiekuńczych oraz w środowisku domowym;
- brak systemowej opieki geriatrycznej, nieuwzględnianie w kontraktowaniu usług medycznych odmienności i wyższych kosztów leczenia osób starszych, niedostateczną liczbę geriatrów, brak przygotowania kadry medycznej do pracy z ludźmi starszymi;
- postrzeganie przez lekarzy dolegliwości starszych pacjentów jako nieuniknionych objawów starzenia (wiek jako diagnoza);
- dyskryminację w dostępie do niektórych programów profilaktycznych;
- brak dostatecznego zabezpieczenia finansowego potrzeb osób starszych;
- dyskwalifikowanie na rynku pracy ze względu wiek, a nie kwalifikacje (*Akcja „Za starość naszą i waszą!” Rozmawiajmy o Konwencji o prawach osób starszych*, 2016).

Osoby znajdujące się w starszych grupach wiekowych na ogół charakteryzują się niską mobilnością – zawodową, edukacyjną, przestrzenną, co wraz z postępującą starością, przy malejącej aktywności społecznej, powoduje także takie zjawiska jak pogarszanie się stanu zdrowia i sprawności fizycznej, obniżanie się zdolności adaptacyjnych, redukcja więzi społecznych, zmiana

lub utrata ról społecznych, a to negatywnie oddziałuje na ich zdolności do elastycznego reagowania na zmiany.

Katalog konsekwencji starzenia się jest otwarty i podlega nieustannej ewolucji w zależności od kontekstu społecznego, kulturowego i ekonomicznego. Powyżej przedstawiono te aspekty, które pozostają w bezpośrednim związku z główną tematyką książki. Proces starzenia „odbywa się na łonie społeczeństwa i jest ściśle zależny od natury tego społeczeństwa i miejsca, jakie w nim zajmuje starzejąca się osoba” (Beauvoir, 2011, s. 43). Oznacza to, że sposób, w jaki starzejące się osoby są postrzegane, traktowane i wspierane, jest odzwierciedleniem ogólnego stanu rozwoju społecznego, w tym poziomu solidarności międzypokoleniowej i odpowiedzialności zbiorowej.

Przygotowanie społeczeństwa do późnej dorosłości wymaga wielowymiarowego podejścia, obejmującego nie tylko politykę publiczną, lecz także zmiany w mentalności i świadomości społecznej. Newralgiczne jest tu kształtowanie postaw otwartości, szacunku i włączania osób starszych w życie społeczne. Wsparcie to powinno obejmować zarówno systemowe rozwiązania, takie jak dostosowanie infrastruktury i opieki zdrowotnej, jak i oddolne inicjatywy mające na celu aktywizację i integrację seniorów.

Idea edukacji gerontologicznej: do starości, w starości, przez starość, dla starości

Dla niwelowania negatywnych skutków starzenia się ludności niezbędne wydaje się propagowanie idei edukacji gerontologicznej wśród wszystkich grup wiekowych, obejmującej cztery wychowawczo-edukacyjne obszary: do starości, w starości, przez starość oraz dla starości (Szarota, 2014, s. 15, 2017, s. 404–406; Zych, 2007b, s. 204). **Wychowanie do starości** (pojęcie wprowadzone w 1971 r. na oznaczenie nowej dziedziny z pogranicza gerontologii społecznej i andragogiki), według Aleksandra Kamińskiego (1978, s. 359), polega na „pomaganiu ludziom w nabywaniu zainteresowań i aspiracji oraz umiejętności i przyzwyczajeń, które – gdy

nadejście czas emerytury – dopomagają w realizowaniu trybu życia sprzyjającego wydłużaniu młodości i dającej satysfakcję aktywności”. Takie działania powinny być realizowane przez całe życie i uwzględniać rozwój zainteresowań, hobby, aktywność społeczną i polityczną, naukę dodatkowego zawodu, nauczenie się higienicznego trybu życia oraz rozwój własnych nawyków kulturalnych (*ibidem*).

Wychowanie do starości powinno być rozumiane w dwóch kontekstach: jako zadanie dla jednostek – działania, które podejmują pojedyncze osoby z myślą o poprawie własnej sytuacji życiowej po przekroczeniu cezur wieku oznaczającej starość – oraz jako zadanie stojące przed zbiorowościami – działania organów państwa, samorządów, instytucji społecznych, ukierunkowane na zaspokajanie przyszłych potrzeb społeczeństwa, w którym wzrasta udział osób starszych (*To idzie starość. Postawy osób w wieku przedemerytalnym. Raport z badań*, 2008, s. 25). Edukacja do starości jest skierowana do osób w każdym wieku, powinna być realizowana we wszystkich środowiskach edukacyjnych i fazach życia. Jej celem jest przygotowanie się do własnej starości, przyjęcia roli emeryta, seniora, ukształtowanie umiejętności i postaw warunkujących pomyślne starzenie się, optymalny przebieg starości, dobry stan zdrowia oraz zadowalającą sytuację społeczno-ekonomiczną (Szarota, 2017, s. 404).

Edukacja w starości to oddziaływanie kierowane do seniorów, z ich zaangażowaniem i uczestnictwem, stające się „formą aktywności, ćwiczeniem umysłu” (Czerniawska, 2000, s. 126). Edukacja ta jest naturalną aktywnością, kontynuacją rozpoczętego w dzieciństwie całożyciowego procesu uczenia się. „Uczenie się w starości jest możliwe i potrzebne, gdyż przeciwdziała zagrożonym w późnej dorosłości zdolnościom poznawczym i przyczynia się w ogromnej mierze do całości kształtu rozwoju człowieka” (Fabiś, 2017, s. 400). Jest to edukacja organizowana w sposób pozaformalny – w UTW, klubach seniora, ośrodkach upowszechniania wiedzy, bibliotekach, domach i ośrodkach kultury; realizowana w formie kursów, warsztatów, letnich szkół, seminariów, akcji odczytowych, prelekcji (Szarota, 2017, s. 405). Celem edukacji

w starości jest włączenie osób starszych w system edukacji obejmującej uczenie się przez całe życie, a w konsekwencji przejście lub utrzymywanie odpowiedzialności za własne życie i samodzielne jego kształtowanie przez osoby starsze (Szatur-Jaworska, 2013, s. 76).

Edukacja przez starość ma wymiar nieformalny, mieści się w podstawowej socjalizacji. Jej istotą są solidarność międzypokoleniowa, między- i wewnątrzpokoleniowy dialog, relacje w rodzinie i społeczeństwie (Szarota, 2017, s. 405). Wymaga zaangażowania co najmniej dwóch podmiotów. Osoby nieodpowiednio przygotowane do własnej starości, źle jej doświadczające „są złymi nauczycielami w procesie wychowania młodszych pokoleń do starości. Aktywne starzenie się wymaga właściwego przygotowania nie tylko seniorów, ale i całego społeczeństwa, wszystkich grup wiekowych, wszystkich pokoleń” (Szarota, 2014, s. 15). Artur Fabiś (2017, s. 400) jest zdania, że w tej formie edukacji może wziąć udział także „człowiek młody, by poprzez kontakt z seniorami uczyć się starości, a także już w starości, stwarzając innym możliwości czerpania z własnego doświadczenia”.

Istotą przygotowania zawodowego i doskonalenia kadr gerontologicznych (pracownicy bezpośredniego kontaktu) do pracy z osobami starszymi jest **edukacja dla starości**. Według Zofii Szaroty (2014, s. 15–16) taką edukacją „obligatoryjnie powinni zostać objęci pracownicy socjalni, pedagodzy środowiskowi, tzw. personel geriatryczny, fizjoterapeuci, opiekunowie, asystenci seniorów oraz kadra organizacji seniorskich i prosenioralnych, a także instruktorzy w domach kultury, wykładowcy UTW i innych form edukacyjnych”.

Osoby starsze są stereotypowo nadal postrzegane jako obciążenie dla społeczeństwa. Tymczasem ze względu na to, że dysponują niezwykłym kapitałem społecznym i kulturowym, powinny mieć szanse czynnego uczestnictwa w życiu społecznym, rozwijania i zdobywania nowych umiejętności, pogłębiania wiedzy, a „olbrzymi potencjał tej grupy [...] można wykorzystać w wielu obszarach życia społecznego” (Jakimiuk, 2016, s. 301–302),

ze szczególnym uwzględnieniem ich udziału w tworzeniu polityki senioralnej.

Edukacja do starości, w starości, przez starość oraz dla starości w obszarze zapobiegania (profilaktyki) i łagodzenia skutków społecznego starzenia się jest z powodzeniem realizowana poprzez zapisy w dokumentach strategicznych (Uchwała nr 161 Rady Ministrów z 26 X 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność, 2018, s. 55–57) oraz w formie projektów społecznych rozwijających więzi w różnych społecznościach i wspólnotach, głównie w środowisku lokalnym. Aktywność społeczna nie byłaby tak skuteczna, gdyby nie ramy prawne, a w konsekwencji procedury administracyjne wyznaczające kierunki instytucjonalnej interwencji polityki senioralnej na szczeblu centralnym i samorządowym i umożliwiające jej materializację. Jednak niedostateczność rozwiązań systemowych może prowadzić do pogłębiania się negatywnych skutków procesu starzenia się.

Dzięki prowadzonym badaniom naukowym, rekomendacjom, przykładom dobrych praktyk, rosnącej powszechnie świadomości na temat starości i starzenia się, a nade wszystko spodziewanym w przyszłości różnicowaniom strukturalnym w obrębie zbiorowości osób starszych wydaje się prawdopodobne stworzenie optymalnych programów, form i metod, dostosowanych do współczesnych wyzwań demograficznych.

ROZDZIAŁ 2

Polityka społeczna wobec starzenia się i wobec seniorów – instytucje i inicjatywy

Starzenie się społeczeństwa, będące procesem dynamicznym i wieloaspektowym, rodzi liczne wyzwania, które wymagają systemowego podejścia i odpowiedzialnej polityki społecznej. Rozdział koncentruje się na prezentacji działań podejmowanych w ramach polityki społecznej wobec seniorów, z uwzględnieniem różnych szczebli administracji publicznej, organizacji pozarządowych oraz inicjatyw lokalnych. Omówiono w nim podstawowe założenia i priorytety polityki senioralnej w Polsce, wskazując na strategiczne kierunki wsparcia osób starszych w kontekście krajowym, regionalnym i lokalnym. Szczególne miejsce poświęcono działaniom wspierającym edukację, aktywizację społeczną oraz ochronę zdrowia seniorów.

W rozdziale ukazano różnorodność inicjatyw realizowanych na rzecz osób starszych – od systemowych programów na poziomie centralnym, przez regionalne strategie, po lokalne przedsięwzięcia, które odgrywają kluczową rolę w aktywizacji seniorów i ich integracji z lokalnymi społecznościami. Szczególną uwagę zwrócono również na rolę samorządów lokalnych, które pełnią funkcję istotnego partnera w budowaniu zaangażowania obywatelskiego ludzi starszych poprzez wspieranie ich aktywnego

uczestnictwa w życiu publicznym. W tej części odwołano się do kapitału społecznego seniorów i roli samorządu terytorialnego w jego budowaniu, zwrócono się także w kierunku partycypacji osób starszych w życiu publicznym ze wskazaniem wybranych przykładów tej aktywności.

Rozdział ten stanowi przejście od teoretycznych rozważań nad starzeniem się społeczeństwa do praktycznych działań i rozwiązań, które są odpowiedzią na wyzwania związane z tym procesem. Ma na celu ukazanie pewnego spektrum narzędzi, instytucji i mechanizmów wspierających osoby starsze oraz podkreślenie znaczenia koordynacji działań na różnych szczeblach administracji i współpracy z organizacjami społecznymi.

2.1. Polityka senioralna: założenia i priorytety

Stosowane w Europie Zachodniej angielskie pojęcie *policy ageing*, będące określeniem działań, których adresatami są osoby starsze, w polskiej literaturze przedmiotu jest tłumaczone jako „polityka społeczna wobec starzenia się i starości”, „polityka starości”, „polityka senioralna” (Zamorska, Makuch, 2018, s. 14).

Polityka społeczna wobec osób starszych, według A.A. Zycha, to: „system działań podejmowanych w obrębie polityki społecznej państwa, skierowanych do osób w wieku poprodukcyjnym i ich rodzin. Działania te mają na celu wszechstronną kompensację malejących z wiekiem możliwości samodzielnego zaspokajania potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych, integrację z lokalną społecznością oraz przygotowanie do starości” (Zych, 2007b, s. 125).

Polityka społeczna wobec procesu starzenia się ludności jest realizowana dwutorowo:

- **wobec osób starszych** – jako reakcja na zachodzące zmiany demograficzno-społeczne; celem tak rozumianej polityki reaktywnej jest zaspokojenie różnorodnych potrzeb osób starszych (w tym socjalnych, zdrowotnych, konsumpcyjnych, edukacyjnych); ma ona charakter pasywny – jest

ukierunkowana jedynie na zaspokajanie potrzeb, nie zaś na kreowanie ich zakresu i intensywności;

- **wobec starości jako fazy życia** – ma na celu wprowadzenie rozwiązań, które umożliwiają jednostce (z odpowiednią perspektywą czasową) przygotowanie się do ostatniego etapu życia; jest to polityka dynamiczna, projektująca, kształtująca procesy społeczne i demograficzne (*To idzie starość. Postawy osób w wieku przedemerytalnym. Raport z badań*, 2008, s. 24).

Barbara Szatur-Jaworska dowodzi, że na stan obecnej polskiej polityki senioralnej wpływa jej dziedzictwo, czyli czynniki, które od lat 70. XX w. oddziaływały na instytucje i kształtowały społeczne postawy w tym zakresie:

- brak polityki wobec starzenia się społeczeństw rozumianej jako celowe, planowe działanie, co skutkuje brakiem planowych działań mających na celu zahamowanie tego procesu oraz przygotowanie (adaptacji) społeczeństwa do jego skutków;
- dziedzictwo instytucjonalne wyrażające się w ukształtowanych wcześniej zasadach polityki rodzinnej i wsparcia dla osób starszych, które to zasady dziś wciąż mają wpływ na zakres i formę świadczeń społecznych;
- dominująca w polityce społecznej rola państwa, które odgrywa nadrzędną rolę w koordynowaniu działań i reagowaniu na sytuacje kryzysowe, lecz pozostaje jednocześnie jedynym partnerem lub przeciwnikiem dla grup niezadowolonych z wdrażanych zmian;
- wysoce niezadowolający stan debaty publicznej i medialnej dotyczącej problemu starzenia się społeczeństwa w przeszłości, utrudniający budowanie świadomości społecznej w tym zakresie;
- brak spójnej i długoterminowej wizji polityki senioralnej prowadzący do cząstkowych, nieskoordynowanych działań i trudności w wypracowaniu wspólnego podejścia państwa i społeczeństwa do wyzwań związanych ze starzeniem się populacji;

- opóźnione rozpoczęcie debaty publicznej, która zamiast opierać się na racjonalnych rozwiązaniach, koncentrowała się na przewadze interesów określonych grup społecznych, bez uwzględnienia kompromisów;
- brak społecznego zaufania do zmian w polityce społecznej, zwłaszcza w kontekście reform emerytalnych, które często były wprowadzane bez wcześniejszego przygotowania i strategicznego planowania;
- wyraźny dysyparytet wiedzy i kompetencji między obywatelami, nieprofesjonalnymi pracownikami mediów a ekspertami i decydentami, którzy odwołują się do innych zasobów wiedzy;
- powtarzalny schemat reagowania podmiotów politycznych na wyzwania związane z polityką emerytalno-rentową czy rodzinną, polegający na jej podporządkowywaniu bieżącym problemom rynku pracy, zamiast przyjmowania perspektywy długoterminowej (Szatur-Jaworska, za: Marczak, 2016, s. 8–9).

O konieczności prawnego usankcjonowania sytuacji osób starszych w Polsce już w 1995 r. pisał A.A. Zych: „podstawą polityki narodowej w stosunku do osób sędziwych powinna stać się ustawa o prawie osób starzejących się do uczestnictwa w życiu społecznym, kulturalnym i ekonomicznym swojego narodu, która usuwałaby dyskryminujący, w porównaniu z pokoleniami młodszymi, czynnik wieku”, z kolei w realizacji podstawowych celów polityki społecznej wobec osób starszych powinny współpracować zarówno podmioty państwowe, jak i samorządowe, społeczne i prywatne. Rola państwa ograniczona do działań interwencyjnych powinna być stosowana jedynie w sytuacjach, gdy „ze względów materialnych bądź moralnych zagrożona jest możliwość spełniania przez rodzinę jej podstawowych funkcji” (Zych, 1995, s. 131, 153).

Etapy realizacji polityki wobec starzenia się ludności w Polsce

Można wyróżnić cztery etapy realizacji polityki wobec starzenia się ludności w Polsce:

- I etap – **demografia emerytalna** (od wczesnych lat 90. do początku XXI wieku) – w tym okresie procesy demograficzne postrzegano głównie przez pryzmat konieczności zapewnienia stabilności systemu ubezpieczeń społecznych. Kluczowym obszarem działań decydentów były tworzenie i rozwój systemu emerytalnego;
- II etap – **demografia apokaliptyczna** (pierwsza dekada XXI wieku) – w obliczu gwałtownego spadku współczynnika dzietności, większość działań skoncentrowano na wsparciu rodzin, by zachęcić je do podejmowania decyzji prokreacyjnych;
- III etap – **instytucjonalizacja polityki wobec osób starszych** (lata 2010–2012) – w tym czasie zaczęto uwzględniać politykę skierowaną do seniorów w programach partii politycznych. Szczególną rolę odegrały działania Unii Europejskiej, w tym ogłoszenie roku 2012 Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, co przyczyniło się do wzmocnienia działań w tym obszarze;
- IV etap – **intensyfikacja działań z obszaru polityki wobec starzenia się społeczeństwa** (od 2012 r.) – podjęto działania mające na celu wydłużenie aktywności zawodowej, w tym próbę podniesienia wieku emerytalnego; przeprowadzono również kontrowersyjną reformę otwartych funduszy emerytalnych (OFE) oraz zainicjowano prace nad stworzeniem systemu opieki długoterminowej (Duszczyk i in., 2019, s. 171–172).

Zdaniem B. Szatur-Jaworskiej polityka senioralna powinna uwzględniać zasadę jak najdłuższego przebywania osób starszych w miejscach ich zamieszkania, przy jednoczesnym rozwoju otwartej i półotwartej opieki środowiskowej, tworzeniu domów

czasowego pobytu oraz przystosowaniu mieszkań do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, realizowaniu programów mających na celu wspieranie zarówno seniorów, jak i opiekujących się nimi rodzin z uwzględnieniem pomocy finansowej, rzeczowej, logistycznej oraz poradnictwa, w tym w zakresie zdrowia psychicznego (Szatur-Jaworska, za: Zych, 2019, s. 108–109). Taką politykę Piotr Błędowski określił jako optymalizacyjną, ponieważ ma ona na celu szeroko rozumianą profilaktykę starości (Błędowski, 2002, s. 200). Zakłada ona „działania długofalowe, optymalizujące jakość życia osób starszych, budujące infrastrukturę środków umożliwiających ich dalszy rozwój” (Zych, 2017b, s. 337–339), z akcentem położonym na odniesienie sukcesu w procesie starzenia się. Taki sukces „polegałby na wyeliminowaniu jak najdłuższej zależności starej osoby” (Zamorska, Makuch, 2018, s. 173). Polityka społeczna wobec procesu starzenia się powinna być zorientowana na realizację zasad: solidaryzmu, subsydiarności (wspomagania, głównie w przypadku gdy zawiodą naturalne systemy wsparcia – środowisko rodzinne), partycypacji oraz przezorności („koniecznością motywowania ludzi do działań wyprzedzających i niwelujących skutki ewentualnych niekorzystnych zdarzeń, które mogą wystąpić w życiu jednostki”) (*To idzie starość. Postawy osób w wieku przedemerytalnym. Raport z badań*, 2008, s. 23–24).

Większość polskich rządów po 1989 r. inicjowała działania z zakresu polityki rodzinnej, z uwzględnieniem osób starszych (emerytów i rencistów). Działania te nie odpowiadały jednak wprost na zmiany demograficzne, raczej miały charakter reaktywny, dostosowania: „otoczenia społeczno-ekonomicznego do warunków gospodarki wolnorynkowej i przeciwdziałania naturalnym, ale często wielowymiarowym wyzwaniom związanym najpierw z transformacją, a później integracją z Unią Europejską. Dominowały działania o charakterze doraźnym, przede wszystkim z zakresu polityki socjalnej i jednocześnie unikano działań horyzontalnych” (Duszczuk i in., 2019, s. 58). Były to działania niezbędne w procesie przechodzenia od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki wolnorynkowej, polegające na uregulowaniu systemu ubezpieczeń społecznych oraz systemu świadczeń

dla rodzin, przy dominacji polityki fiskalno-gospodarczej w działaniach strategicznych. W omawianym okresie w kontekście polityki demograficznej nie powstały żadne programy długofalowe. „Realizowana w latach 90. XX wieku polityka rodzinna miała charakter głównie pośredni, a istotny zwrot nastąpił w 1996 r., kiedy rząd Włodzimierza Cimoszewicza powołał pełnomocnika rządu ds. reformy zabezpieczenia społecznego” (Duszczyk i in., 2019, s. 59), czego efektem było przygotowanie dokumentu *Bezpieczeństwo dzięki różnorodności. Reforma systemu emerytalno-rentowego w Polsce*, którego celem było „zapewnienie jak najwyższego możliwego poziomu świadczeń przyszłym pokoleniom, świadczeń chronionych przed inflacją i adekwatnych do wcześniej uzyskiwanych zarobków, a więc i wkładu do systemu w postaci składek, przy jednoczesnym zachowaniu gwarancji ubezpieczeniowej dla obecnych świadczeniobiorców” (*Bezpieczeństwo dzięki różnorodności. Reforma systemu emerytalno-rentowego w Polsce*, 1997, s. 5). W trakcie rządów koalicji Akcja Wyborcza Solidarność – Unia Wolności (1997–2000) przygotowano dwa istotne dokumenty uwzględniające sytuację demograficzną kraju wraz z jej prognozami do 2020 r.: Raport o sytuacji polskich rodzin oraz Polityka prorodzinna państwa. W pierwszym uwagę poświęcono potrzebom osób starszych, w tym z niepełnosprawnościami, w zakresie opieki zdrowotnej świadczonej w „miejscu zamieszkania bądź w domach pomocy społecznej lub zakładach opiekuńczo-leczniczych” (*Raport o sytuacji polskich rodzin*, 1998). Drugim dokumentem (*Program „Polityka Prorodzinna Państwa”*, 1999) do debaty publicznej wprowadzono pojęcia „**polityki prorodzinnej państwa**” oraz „**długookresowych celów polityki prorodzinnej**”. W Programie postulowano konieczność zapewnienia bezpieczeństwa socjalnego tym wszystkim, którzy nie posiadają własnych dochodów bądź nie mają dochodów wystarczających do ich prawidłowego funkcjonowania. W gronie beneficjentów tego programu znalazły się również osoby starsze, wobec których planowano także rozwijane różnorodnych form środowiskowej pomocy, głównie w zakresie organizowania opieki oraz

opracowanie programu profilaktyki wypadkowości osób starszych (*Program „Polityka Prorodzinna Państwa”, 1999*).

Jednym z istotnych wydarzeń w budowaniu świadomości polityków w kontekście zmian demograficznych w Polsce była organizacja, z inicjatywy Rządowej Rady Ludnościowej, **I Kongresu Demograficznego**, w ramach którego zrealizowano w latach 2001–2002 cykl konferencji. Przesłanką jego zwołania była troska o tworzenie takich warunków, które sprzyjałyby zachowaniu ciągłości pokoleń i spójności społeczeństwa. Uczestnicy kongresu apelowali o podjęcie skoordynowanych działań pozwalających na zahamowanie niekorzystnych trendów demograficznych oraz wyznaczenie kierunków realizacji polityki ludnościowej. Celem kongresu były określenie stanu i perspektyw rozwoju demograficznego Polski, ustalenie charakteru, metod i środków polityki ludnościowej w Polsce u progu nowego wieku i członkostwa w Unii Europejskiej, ocena dorobku polskiej demografii, sprecyzowanie potrzeb dalszego jej rozwoju, metod badawczych i dydaktyki (*Zadania Rządowej Rady Ludnościowej, 2014*). Efektem obrad sesji inauguracyjnej, sesji tematycznych, sesji regionalnych oraz dwudniowej sesji podsumowującej były liczne publikacje książkowe oraz przygotowanie przez Rządową Radę Ludnościową w 2004 r. pierwszych założeń dotyczących spójnej polityki ludnościowej polskiego rządu (Duszczyk i in., 2019, s. 61).

W kolejnych latach jednymi z priorytetów rządów koalicji PO–PSL były dokończenie reformy ubezpieczeń społecznych oraz stworzenie polityki wobec osób starszych. W 2008 r. został przyjęty program *Solidarność Pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+*, którego głównym celem było osiągnięcie do 2020 r. wskaźnika zatrudnienia na poziomie 50% dla osób w wieku 55–64 lat. W ramach programu zaplanowano realizację następujących działań:

- poprawę równowagi w systemie zachęt finansowych do zatrudniania osób po 50. roku życia i wydłużania okresu pracy przez te osoby;
- przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na wiek;

- pomoc osobom z niepełnosprawnościami, w szczególności powyżej 50. roku życia;
- promocja szkoleń w celu zwiększenia zatrudnienia i produktywności pracowników po 45. roku życia;
- poprawa atrakcyjności i warunków pracy;
- promowanie aktywnego starzenia się i równouprawnienia płci (*Program „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+”*, 2008, s. 5).

Program stał się podstawą przygotowania dokumentu implementacyjnego zawierającego szczegółowy zestaw zadań realizowanych w ramach programu, których znaczna część była finansowana lub współfinansowana ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w latach 2007–2013 (do 2015 r.) (*Program „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+”. Dokument Implementacyjny (aktualizacja)*, przedłożony przez ministra pracy i polityki społecznej, 2012).

W 2009 r. wprowadzono emerytury pomostowe, dla których przesłankami były „ograniczenie wydatków budżetowych oraz konieczność aktywizowania zawodowego osób starszych” (Duszczuk i in., 2019, s. 63). Rok później powstał dokument *Opieka długoterminowa. Opis, diagnoza, rekomendacje*, przygotowany pod przewodnictwem senatora Mieczysława Augustyna (Augustyn i in., 2010).

Kolejny impuls do debaty na temat demograficznej przyszłości stanowiły wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r., zaprezentowane podczas II Kongresu Demograficznego „Polska w Europie – Przyszłość demograficzna” w 2012 r., podczas którego został przedstawiony projekt *Założeń polityki ludnościowej Polski*. Kongres stanowił podstawę do zainteresowania gremiów naukowych, rządowych, samorządowych, organizacji pozarządowych, kościołów i ogółu Polaków problematyką rozwoju demograficznego Polski (*Zadania Rządowej Rady Ludnościowej*, 2014).

Z inicjatywy Unii Europejskiej opracowano w 2010 r. dokument *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączaniu społecznemu* – eksponujący rangę potencjału tkwiącego w grupach tzw. trzeciego wieku

(*Europa 2020...*, 2010; Trafiałek, 2016, s. 12), z kolei rok 2012 został ustanowiony *Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej*. Senat RP celem podkreślenia znaczenia edukacji dla rozwoju i wykorzystania potencjału starszego pokolenia Polaków oraz w uznaniu ogromnej roli, jaką odgrywają seniorskie organizacje samopomocowe, ustanowił 2012 r. Rokiem Uniwersytetów Trzeciego Wieku (*Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z II 2012 r...*, 2012). Środowisko UTW przygotowało wówczas *Pakt na rzecz seniorów*, stanowiący zbiór postulatów wobec władz publicznych. To ważny wkład Ogólnopolskiego Porozumienia UTW oraz Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń UTW w późniejsze przygotowania do polityki senioralnej, dla której realizacji rekomendowano utworzenie centralnej jednostki administracji mającej odpowiadać za stworzenie spójnej polityki senioralnej państwa jako integralnej części strategii rozwoju kraju i strategii sektorowych; zapewnienie partycypacji UTW i innych organizacji seniorskich w kreowaniu polityki senioralnej na wszystkich szczeblach administracji; uznanie kształcenia ustawicznego osób starszych za pełnoprawną część krajowego systemu edukacji i stworzenie podstaw ich finansowania; uznanie UTW za centra profilaktyki gerontologicznej; rozwój partnerstwa publiczno-prywatnego na rzecz tworzenia przyjaznej przestrzeni publicznej dla osób starszych; przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, informatycznemu i finansowemu oraz wszelkim przejawom dyskryminacji ze względu na wiek; wspieranie wzrostu kapitału społecznego osób starszych w Polsce, szczególnie poprzez tworzenie warunków do kształcenia się przez całe życie oraz wspieranie rodziny jako optymalnej instytucji opiekuńczej dla osób starszych; wdrażanie rozwiązań prawnych gwarantujących opiekę osobom o ograniczonej autonomii (*Pakt na rzecz seniorów*, 2012, s. 2–3).

Do przedsięwzięć o szczególnym charakterze badawczym należy zaliczyć multidyscyplinarny projekt, sfinansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW), *PolSenior*, który dzięki wielowymiarowej analizie oraz połączeniu wiedzy i doświadczenia wielu grup badawczych pozwolił na stworzenie

kompleksowego opisu starzenia się polskiego społeczeństwa (Zapędowska-Kling, 2016, s. 19–20). Na gruncie polskim jest to projekt innowacyjny ze względu na kooperację specjalistów reprezentujących różne obszary nauki: medycynę (z uwzględnieniem geriatrii, kardiologii, psychiatrii i reumatologii), biologię molekularną, socjologię, psychologię, ekonomię czy demografię (Błądowski i in., 2012, s. 29). Wśród najważniejszych celów projektu znalazło się sformułowanie rekomendacji dla polityki państwa i samorządu terytorialnego w odniesieniu do ludzi starych oraz dla polityki zdrowotnej, a także pogłębienie wiedzy na temat sytuacji zdrowotnej i społecznej najstarszej ludności Polski. W projekcie *PolSenior* wzięło udział 5695 respondentów, w tym 4979 respondentów po 65. roku życia i 716 badanych w wieku 55–59 lat – grupa na przedpolu starości. Konsorcjum badawcze skupiło się głównie na czynnikach ryzyka niesamodzielności i ograniczenia sprawności osób starszych. Zebrano dane epidemiologiczne dotyczące występowania wielu chorób związanych z wiekiem, m.in. zaburzeń funkcji poznawczych, depresji, chorób neurologicznych, chorób układu sercowo-naczyniowego, chorób układu moczowego, chorób układu oddechowego i chorób tarczycy, a także rozpowszechnienie ryzyka niedożywienia i ryzyka upadków. Projekt umożliwił poznanie statusu społecznego, rodzinnego i ekonomicznego respondentów oraz ocenę aktywności fizycznej seniorów, ich warunków mieszkaniowych, jak również dostarczył wiedzy na temat dostępu do świadczeń zdrowotnych i jakości życia (*Największe w Polsce badanie osób starszych*, 2011).

W 2012 r. ówczesny minister pracy i polityki społecznej Władysław Kosiniak-Kamysz, utworzył w podległym mu ministerstwie **Departament Polityki Senioralnej** (utworzony na podstawie Zarządzenia Nr 68 Prezesa Rady Ministrów z 16 VIII 2012 r.). Departament odpowiadał za tworzenie i rozwój kierunków działań skierowanych do seniorów, warunków do poprawy systemu wsparcia seniorów, realizację zadań w obszarze aktywnego starzenia się i innych form współpracy wewnątrz- i międzypokoleniowej wpisujących się w szeroko rozumianą politykę senioralną, jednocześnie monitorował zakres oraz sposób wdrażania tych

rozwiązań. Do zadań tego departamentu należały m.in. opracowanie i koordynowanie polityki społecznej wobec osób starszych; opracowanie, koordynowanie, obsługa oraz monitorowanie realizacji programów na rzecz osób starszych, w tym Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych (ASOS) na lata 2014–2020 i Programu Wieloletniego „Senior+” na lata 2015–2020; realizowanie zadań wynikających z ustawy z 11 IX 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. poz. 1705); obsługa prawna programów realizowanych w tym departamencie, m.in. przygotowywanie decyzji administracyjnych dotyczących zwrotu dotacji celowych; promowanie i upowszechnianie problematyki seniorów, współpracy wewnątrz- i międzypokoleniowej oraz aktywnego starzenia się; inicjowanie oraz koordynowanie prac badawczych i analitycznych w obszarze polityki senioralnej; dokonywanie analiz i ocen rozwiązań krajowych oraz międzynarodowych w obszarze polityki senioralnej, połączone z planowaniem zakresu możliwej współpracy z partnerami zagranicznymi (*Departament Polityki Senioralnej*, 2018).

Kolejnym istotnym działaniem w ramach polityki wobec starzenia się i starości było uruchomienie Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013 (*Uchwała nr 137 Rady Ministrów z 24 VIII 2012 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013*, 2012), kontynuowanego do 2020 r. Celem programu była: „poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną. Program miał przyczynić się do pełniejszego korzystania z potencjału społeczno-zawodowego osób starszych, aby mogły one pełnić różne role społeczne w życiu publicznym. Ważne było również uwzględnienie w działaniach ograniczeń wynikających z barier funkcjonalnych, na które mogą być narażone osoby starsze” (*Uchwała Nr 137*, s. 20).

Adresatami programu były organizacje pozarządowe, związki wyznaniowe, osoby prawne, spółdzielnie socjalne oraz stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego. Pozostałe podmioty, które nie mogły samodzielnie brać udziału w otwartym konkursie

ofert ze względów formalnych, miały możliwość realizować projektów w partnerstwie. Beneficjenci otrzymali dofinansowanie na realizację działań w jednym z czterech priorytetowych obszarów:

- edukacja osób starszych (zajęcia edukacyjne z różnych dziedzin, m.in. prawo, gospodarka, zdrowie, w tym profilaktyka zdrowotna, sport, turystyka, nowe technologie; programy edukacyjne o starzeniu się, osobach starszych i aktywnym starzeniu; zajęcia przygotowujące do usług wolontariackich; kształcenie opiekunów; promowanie wolontariatu kompetencji; promocja oferty edukacyjnej wśród osób starszych);
- aktywność społeczna promująca integrację wewnątrz- i międzypokoleniową (aktywność społeczna, w tym wolontariat osób starszych; aktywność fizyczna osób starszych, aktywność turystyczno-rekreacyjna osób starszych; zajęcia w obszarze kultury, w tym angażujące różne pokolenia; budowanie sieci społecznych, w tym wolontariat wewnątrz- i międzypokoleniowy; przeciwdziałanie e-wykluczeniu);
- partycypacja społeczna osób starszych (formy aktywności osób starszych wobec społeczności lokalnych – rozwój społeczeństwa obywatelskiego; aktywność wspierająca uczestnictwo w życiu społecznym/publicznym; sieć pomocowo-informacyjna (budowanie pozytywnego wizerunku starości);
- usługi społeczne dla osób starszych (szkolenia dla wolontariuszy i opiekunów z zakresu pomocy osobom starszym; wspieranie różnych form samopomocy; wspieranie rodzin w opiece nad osobą starszą poprzez rozwój usług opartych na działalności wolontariuszy; rozszerzanie dostępności do usług społecznych m.in. opiekuńczych, kulturalnych, edukacyjnych, sportowych i turystycznych) (*Uchwała Nr 137, s. 26–27*).

Na finansowanie programu ASOS w latach 2014–2020 z budżetu państwa przeznaczono łącznie 280 mln zł, na realizację projektów w wysokości od 20 tys. do 200 tys. zł w ramach programu zabezpieczono corocznie po 40 mln zł. Tylko w 2018 r.

w ramach programu ASOS 325 projektów otrzymało dofinansowanie na łączną kwotę 37 996 494,49 zł, a w różnorodnych zajęciach wzięło udział ponad 106 000 osób powyżej 60. roku życia (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018, 2019*, s. 86–87). Program wprowadził do polskiej debaty publicznej pojęcie polityki senioralnej.

Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej w 2013 r. przyjęła *Założenia długofalowej polityki senioralnej na lata 2014–2020* (*Uchwała nr 238 Rady Ministrów z 24 XII 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*, 2013). *Założenia długofalowej polityki* były wykonaniem zobowiązania przewidzianego w programie ASOS na lata 2012–2013, którego realizacja umożliwiła stworzenie podstaw polityki senioralnej w Polsce (polityki dotyczącej osób starszych oraz polityki dla osób starszych, będącej elementem modelu polityki społecznej), definiowanej jako „ogół celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się” (*Założenia długofalowej polityki senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*, 2013, s. 4). Jako cel polityki senioralnej wyznaczono „wspieranie i zapewnienie możliwości aktywnego starzenia się w zdrowiu oraz możliwości prowadzenia w dalszym ciągu samodzielnego, niezależnego i satysfakcjonującego życia, nawet przy pewnych ograniczeniach funkcjonalnych” (*Założenia...*, 2013, s. 6). Pracom nad założeniami polityki senioralnej przyświecała koncepcja „aktywnego starzenia się” rozumiana jako „proces umożliwiający zarówno jednostkom, jak i grupom społecznym zagospodarowanie ich potencjału z perspektywy całego życia, zachowania zarówno dobrostanu psychicznego i fizycznego, jak i aktywności zawodowej, społecznej oraz niezależności i samodzielności” (s. 5). W dokumencie zdefiniowano cztery wyzwania:

- (1) zwiększający się udział osób starszych w populacji i przygotowanie się na wiele społecznych i ekonomicznych konsekwencji tego zjawiska;
- (2) wydłużenie okresu aktywności zawodowej;

- (3) włączenie potencjału osób starszych w obszar aktywności społecznej i obywatelskiej;
- (4) zapotrzebowanie na rozwiązania pozwalające osobom pracującym w wieku 50+ na godzenie życia zawodowego z rodzinnym (konieczność sprawowania opieki nad rodzicami lub innymi osobami zależnymi) (*Założenia...*, 2013, s. 5–6; por. Perek-Białas, 2017, s. 345–346).

Ustawodawca w obszarze wyzwań „aktywność społeczna” w ramach Priorytetu 1. Rozwój aktywności obywatelskiej osób starszych *Założeń długofalowej polityki senioralnej*, celem zwiększenia zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego (JST) w programy aktywizacji seniorów (na wzór programów współpracy z organizacjami pozarządowymi), rekomendował m.in.:

- upowszechnianie zasady uczestnictwa seniorów w aktywności obywatelskiej;
- tworzenie warunków na poziomie lokalnym dla rozwoju dialogu i zaangażowania obywatelskiego wśród seniorów (w tym w ramach gminnych rad seniorów);
- uchwalanie przez samorząd terytorialny rocznych lub wieloletnich programów na rzecz seniorów;
- inicjowanie i wspieranie aktywnego zaangażowania seniorów w życie społeczności lokalnych przy wykorzystaniu współpracy w tym obszarze samorządów i organizacji pozarządowych;
- wspieranie osób starszych w odgrywaniu roli liderów społecznych poprzez promowanie zwiększenia ich udziału w lokalnym życiu społecznym, objęcie programem szkoleniowym i mentoringowym osób starszych w celu rozwijania ich talentów liderekich, wsparcie dla organizacji pozarządowych zajmujących się problematyką osób starszych;
- tworzenie na poziomie lokalnym bazy dobrych praktyk oraz organizacji działających na rzecz aktywności obywatelskiej seniorów (*Założenia...*, 2013, s. 35–36).

Scharakteryzowane w ten sposób na poziomie centralnym kierunki interwencji powinny być realizowane na każdym szczeblu

administracji państwowej, ze szczególnym uwzględnieniem lokalnej polityki senioralnej.

W ramach polityki senioralnej Rada Ministrów monitoruje sytuację osób starszych opracowując doroczne informacje o sytuacji osób starszych (np. *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020, 2021*). Raporty te umożliwiają kompleksowe spojrzenie na sytuację osób starszych w Polsce. Zawierają informacje dotyczące sytuacji społeczno-ekonomicznej seniorów, w szczególności z zakresu sytuacji demograficznej, ekonomicznej, rodzinnej, zdrowotnej, sytuacji na rynku pracy, dostępności i poziomu usług socjalnych, aktywności społecznej, obywatelskiej, edukacyjnej, kulturalnej i sportowej osób starszych. Zostały w nich uwzględnione także informacje dotyczące działań z zakresu równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na wiek oraz dotyczące sytuacji osób starszych z niepełnosprawnościami. W raportach zawarto również informacje na temat stanu realizacji polityki społecznej wobec osób starszych w Polsce na szczeblu centralnym i regionalnym oraz wnioski i rekomendacje dotyczące zalecanego kierunku aktualizacji polityki społecznej wobec osób starszych. We współpracę w przygotowaniu raportów zaangażowani są przedstawiciele wszystkich ministerstw, Głównego Urzędu Statystycznego, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumenta, Centralny Ośrodek Badań Społecznych, wojewodowie oraz przedstawiciele organizacji pozarządowych działających w obszarze polityki społecznej wobec osób starszych (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015, 2016*, s. 10–11).

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej realizowało program wieloletni „Senior+” na lata 2015–2020 skierowany do JST odpowiedzialnych za budowanie systemu usług wspierających dla osób starszych (wcześniej program „Senior–WIGOR”). Jego celem strategicznym było zwiększenie aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym seniorów poprzez rozbudowę infrastruktury ośrodków wsparcia w środowisku lokalnym oraz zwiększenie liczby miejsc w placówkach „Senior+” przy dofinansowaniu działań JST w rozwoju na ich terenie sieci dziennych domów „Senior+” i klubów „Senior+”. Program polega na wsparciu

tworzenia placówek typu „Senior+”, w tym dziennych domów „Senior+” i klubów „Senior+” przez JST, których strategię rozwoju pomocy społecznej uwzględniają rozwój infrastruktury dla osób starszych lub w których brak jest innej infrastruktury pomocy społecznej tego typu (*Uchwała nr 157 Rady Ministrów z 20 XII 2016 r. zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior–WIGOR” na lata 2015–2020*, 2016). Program był realizowany w formie dwóch modułów. Samorządy w trybie otwartego konkursu ofert mogły się ubiegać o uzyskanie środków finansowych przeznaczonych na:

- jednorazowe wsparcie finansowe na utworzenie lub wyposażenie placówki w wysokości do 80% całkowitego kosztu realizacji zadania, które to wsparcie nie może być wyższe niż 300 tys. zł w przypadku dziennego domu „Senior+” oraz 150 tys. zł w przypadku klubu „Senior+” (wysokość środków finansowych przeznaczonych na przebudowę lub remont pomieszczeń lub budynku nie może być wyższa niż 250 tys. zł w przypadku dziennego domu „Senior+” oraz 125 tys. zł w przypadku klubu „Senior+”; zaś jednorazowa kwota dotacji przeznaczona na wyposażenie dziennego domu „Senior+” nie może być wyższa niż 80 tys. zł, a w przypadku klubu „Senior+” – 25 tys. zł);
- zapewnienie funkcjonowania już istniejących placówek. Dofinansowaniu z budżetu państwa w każdym roku kalendarzowym w trybie konkursowym mogą podlegać działania związane z bieżącym utrzymaniem placówki. Rocznie kwota dofinansowania na działalność bieżącą placówek uruchomionych w ramach programu będzie wynosić miesięcznie na utrzymanie jednego miejsca nie więcej niż 300 zł w dziennym domu „Senior+” oraz nie więcej niż 200 zł w klubie „Senior+”, przy czym dotacja nie może stanowić więcej niż 40% całkowitego kosztu realizacji zadania.

Jednostki samorządu terytorialnego utworzyły do końca 2020 r. na terenie kraju 970 ośrodków wsparcia „Senior+”, w tym 309 dziennych domów „Senior+” i 661 klubów „Senior+”

(*Sprawozdanie z realizacji programu wieloletniego Senior na lata 2015–2020. Edycja 2020, 2021, s. 46*).

Ważnym krokiem było powołanie w 2016 r. Rady ds. Polityki Senioralnej przy Ministrze Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (*Zarządzenie nr 9 MRPiPS z 17 II 2016 r. w sprawie powołania Rady do spraw Polityki Senioralnej, 2016*). Rada ma stanowić forum otwartego dialogu o koncepcji i kształtowaniu polskiej polityki społecznej wobec starości i starzejącego się społeczeństwa. Do udziału w jej pracach zostali zaproszeni przedstawiciele JST oraz związków tych jednostek, przedstawiciele administracji rządowej, organizacji pozarządowych, organizacji pracodawców oraz związków zawodowych, uczelni i instytucji badawczych. Do jej zadań należą opracowywanie kierunków działań skierowanych na rzecz osób starszych w Polsce, inicjowanie, wspieranie i promowanie rozwiązań z zakresu polityki społecznej na rzecz osób starszych, przedstawianie ministrowi propozycji rozwiązań na rzecz rozwoju systemu wsparcia osób starszych (*Rada do spraw Polityki Senioralnej, 2018*). W skład trzydziestoosobowej rady wchodzi eksperci wyróżniający się wiedzą i doświadczeniem w kwestiach polityki senioralnej (*Rada do spraw Polityki Senioralnej, 2023*).

W 2016 r. Rada Ministrów określiła w drodze rozporządzenia **Narodowy Program Zdrowia na lata 2016–2020**, którego celem strategicznym były wydłużenie życia w zdrowiu, poprawa zdrowia i związanej z nim jakości życia ludności oraz zmniejszenie nierówności społecznych w zdrowiu. Jednym z celów szczegółowych była promocja zdrowego i aktywnego starzenia się, a na jego realizację przeznaczono rocznie nie więcej niż 12 mln zł – ze środków budżetu państwa (*Rozporządzenie Rady Ministrów z 4 VIII 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020, 2016*). W Narodowym Programie Zdrowia zawarto wykaz zadań służących realizacji założonego celu w zakresie zdrowego starzenia się Polaków. Przykładowe zadania to:

- polityka senioralna ukierunkowana na aktywność osób starszych – działania na rzecz przedłużania aktywności społecznej, zawodowej i rodzinnej seniorów obejmują tworzenie przyjaznych przestrzeni publicznych, wspieranie

aktywności lokalnej, przeciwdziałanie e-wykluczeniu poprzez dostęp do nowoczesnych technologii, promowanie prozdrowotnych zachowań w pracy, profilaktykę zdrowotną, walkę z ubóstwem, marginalizacją i nierównościami społecznymi, organizację zajęć międzypokoleniowych i wspieranie zdolności do pracy;

- dostosowanie systemu opieki zdrowotnej do potrzeb seniorów – priorytety to koordynacja opieki nad osobami starszymi, rozwój usług geriatrycznych i rehabilitacyjnych, profilaktyka wielochorobowości, wdrażanie bilansów zdrowotnych sześćdziesięciolatków, rozwój profilaktyki upadków oraz zapewnienie edukacyjnych komponentów w świadczeniach zdrowotnych, takich jak poradnictwo dietetyczne i promowanie zdrowego stylu życia;
- działania edukacyjne – obejmują szkolenia pracowników ochrony zdrowia z zakresu geriatry, popularyzację wiedzy o specyficznych potrzebach seniorów, edukację zdrowotną w profilaktyce urazów i bezpieczeństwa oraz szkolenia pracodawców i menedżerów w zakresie zdrowia starzejących się pracowników;
- działalność naukowo-badawcza i współpraca międzynarodowa – kluczowe obszary to analiza stanu zdrowia seniorów, badanie jakości życia, opracowywanie innowacyjnych rozwiązań farmakoterapeutycznych i prozdrowotnych, ocena efektywności świadczeń zdrowotnych oraz międzynarodowa współpraca w zakresie profilaktyki zdrowotnej seniorów (Karkowski i in., 2016; *Rozporządzenie Rady Ministrów z 4 VIII 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020*, 2016).

Podmiotem odpowiedzialnym za monitorowanie i ewaluację Narodowego Programu Zdrowia jest minister zdrowia. Realizacja Narodowego Programu Zdrowia ma w dłuższej perspektywie przyczynić się do dalszego wydłużenia przeciętnej oczekiwanej długości życia mężczyzn (do 78 lat) i kobiet (do 84 lat) oraz zmniejszenia liczby zgonów z powodu chorób zależnych od stylu życia (*Narodowy Program Zdrowia*, 2018). W marcu 2021 r. Rada

Ministrów przyjęła **Narodowy Program Zdrowia na lata 2021–2025**, którego cele strategiczne to zwiększenie liczby lat przeżytych w zdrowiu oraz zmniejszenie społecznych nierówności w zdrowiu. Cele operacyjne programu obejmują profilaktykę nadwagi i otyłości, profilaktykę uzależnień, promocję zdrowia psychicznego, zdrowie środowiskowe i choroby zakaźne, a także wyzwania demograficzne (*Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 III 2021 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2021–2025*, 2021).

W październiku 2017 r. Platforma Obywatelska przedstawiła założenia swojego programu dla seniorów, który miał się opierać na trzech filarach: „Godne życie seniora”, „Aktywne życie seniora” i „Zdrowe życie seniora”. Zespół programowy #PolskaSeniora złożony z posłanek Platformy Obywatelskiej oraz znanych seniorów – zaprosił 450 osób starszych z wszystkich polskich województw do udziału w konsultacjach projektów legislacyjnych dotyczących polityki senioralnej. W ramach konsultacji były dyskutowane następujące rozwiązania prawne: emerytura bez podatku; zwolnienie ze składek (oprócz NFZ) osób, które po osiągnięciu wieku emerytalnego kontynuują pracę zawodową; bilans sześćdziesięciolatka (badanie profilaktyczne oraz coroczne monitorowanie stanu zdrowia); geriatra w każdym województwie oraz inwestycja w oddziały geriatryczne w każdym regionie i w najlepszych specjalistów; bezpłatne szczepienia dla seniorów przeciw grypie; czek opiekuńczy finansujący opiekę nad seniorami dla opiekunów aktywnych zawodowo; urlop wytchnieniowy (finansowanie opieki nad niesamodzielnym seniorem podczas urlopu opiekuńczego); biuro seniora w każdym powiecie; rada seniorów na każdym szczeblu samorządu z autonomicznym budżetem oraz karnet aktywizacyjny (specjalny bon dla seniorów do wykorzystania na uczestnictwo w życiu społecznym i kulturalnym) (Szkutnik, 2018a). Projekt ustawy o pomocy osobom niesamodzielnym został odrzucony po pierwszym czytaniu w Sejmie (08.10.2018 r.) (*Druk nr 2771*, 2018), z kolei proces legislacyjny nad projektami ustaw o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie wojewódzkim został przerwany w związku z zakończeniem VIII kadencji Sejmu RP

(Druk nr 3606, 2019). Istniejąca na potrzeby promocji projektu strona internetowa Polskaseniiora.pl przestała istnieć po wyborach parlamentarnych w 2019 r. Inicjatywę w zakresie nowelizacji ustaw o samorządzie terytorialnym w IX kadencji Sejmu podjęły rady seniorów.

Założenia długofalowej polityki senioralnej pozostały deklaracją ideową, wyznaczającą obszary priorytetowe Rady Ministrów w obszarze polityki wobec osób starszych. Ich kontynuacją jest ogłoszony w styczniu 2018 r. projekt programu *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność* (Projekt, 2018), który został przygotowany przez zespół ds. opracowywania kierunków polityki społecznej wobec osób starszych pod kierownictwem Piotra Szukalskiego. W pierwszej i drugiej części dokumentu przedstawiono sytuację społeczno-ekonomiczną Polski z uwzględnieniem prognoz do 2050 r. (dotyczących sytuacji demograficznej, ekonomicznej, zdrowotnej, rodzinnej oraz form aktywności podejmowanych wśród osób starszych). Trzecia część zawiera siedem najważniejszych obszarów działań wobec ogółu osób starszych:

- kształtowanie pozytywnego postrzegania starości w społeczeństwie;
- uczestnictwo w życiu społecznym oraz wspieranie wszelkich form aktywności obywatelskiej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, sportowej i religijnej;
- tworzenie warunków umożliwiających wykorzystanie potencjału osób starszych jako aktywnych uczestników życia gospodarczego i rynku pracy, dostosowanych do ich możliwości psychofizycznych oraz sytuacji rodzinnej;
- promocję zdrowia, profilaktykę chorób, dostęp do diagnostyki, leczenia i rehabilitacji;
- zwiększanie bezpieczeństwa fizycznego – przeciwdziałanie przemocy i zaniedbaniom wobec osób starszych;
- tworzenie warunków do solidarności i integracji międzypokoleniowej;

- działania na rzecz edukacji dla starości (kadry opiekuńcze i medyczne), edukacji do starości (całe społeczeństwo), edukacji przez starość (od najmłodszego pokolenia) oraz edukacji w starości (osoby starsze) (*Uchwała nr 161 Rady Ministrów z 26 X 2018 r...*, 2018, s. 26–57).

W czwartej części opracowania zawarto informacje uwzględniające działania wobec osób niesamodzielnych, polegające na zmniejszaniu skali zależności od innych poprzez ułatwienie dostępu do usług wzmacniających samodzielność oraz dostosowaniu środowiska zamieszkania do możliwości funkcjonalnych niesamodzielnych osób starszych; zapewnienie optymalnego dostępu do usług zdrowotnych, rehabilitacyjnych i opiekuńczo-pielęgniacyjnych dostosowanych do potrzeb starszych osób niesamodzielnych; stworzenie i rozwój sieci usług środowiskowych i instytucjonalnych udzielanych starszym, niesamodzielnym osobom oraz stworzenie i rozwój systemu wsparcia nieformalnych opiekunów niesamodzielnych osób starszych przez instytucje publiczne (*ibidem*, 58–72; Zych, 2019, s. 111).

W piątej części znajduje się wyszczególnienie wszystkich omówionych działań oraz podmiotów odpowiedzialnych za ich realizację, wraz z datami realizacji. Całość została uzupełniona niewielkim słownikiem, w którym zawarto wyjaśnienie terminów użytych w opracowaniu (m.in. ageizm, geriatrya, gospodarstwo opiekuńcze, opieka długoterminowa, opiekun formalny osoby starszej, projekt międzypokoleniowy, telemedycyna i teleopieka, uczenie się przez całe życie) (*Uchwała nr 161 Rady Ministrów z 26 X 2018 r...*, 2018, s. 73–110). Jest to pierwszy dokument rządowy kompleksowo uwzględniający szczegółowe rozwiązania we wszystkich najważniejszych sferach życia osób starszych ze wskazaniem na podmioty bezpośrednio odpowiedzialne za ich realizację w dłuższej perspektywie czasowej.

W Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej funkcjonuje jako jeden z organów kontroli sejmowej stała Komisja Polityki Senioralnej, do której zakresu działania należą sprawy kształtowania polityki państwa dotyczącej osób starszych (*Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 30 VII 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*,

1992, s. 103). Podczas posiedzeń tematycznych członkowie komisji poruszają kwestie związane m.in. z aktywizacją osób w wieku 50+; rozwojem teleopieki i telemedycyny; aktualnymi kwestiami polityki senioralnej, z uwzględnieniem bezpieczeństwa seniorów w ruchu drogowym, sytuacji seniorów w środowisku wiejskim, organizacją opieki długoterminowej, miejsca geriatry w zdrowotnej opiece senioralnej oraz aktywności osób starszych w obszarze sportu i turystyki; wielochorobowością i dostępnością do opieki medycznej osób starszych z chorobą nowotworową z uwzględnieniem sytuacji starszych osób chorych hematologicznie; rolą badań klinicznych w profilaktyce zdrowotnej osób starszych; rozwiązaniami opiekuńczymi i leczniczym dostosowaniem do potrzeb osób starszych oraz dostępnością usług ochrony zdrowia. Corocznie po przyjęciu przez Radę Ministrów dokumentu o sytuacji osób starszych w Polsce Komisja zapoznaje się z dokumentem celem zdefiniowania najważniejszych zagadnień koniecznych do rozwiązania w ramach polityki senioralnej. Komisja była organizatorem m.in. wydarzeń związanych z obchodami Międzynarodowego Dnia Osób Starszych oraz konferencji: „Rady seniorów – partnerstwo z samorządami”, „Najpilniejsze potrzeby i oczekiwania seniorów w Polsce”, „Hospicjum Domowe”, „Seniorzy w Niepodległej” (Przybylska, Kozioł, 2019).

W latach 2016–2020 była realizowana druga edycja badania PolSenior. W badaniu poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem, zaplanowano udział 6 tys. Polaków powyżej 60. roku życia. Zespół badawczy złożony z lekarzy i ekspertów z Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego we współpracy z polskimi ekspertami z sześciu uczelni i instytutów oraz konsultantem krajowym w sprawie geriatry opracował rekomendacje strategiczne dla rządu i samorządów (*Projekt PolSenior2. Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*, 2016; Rekomendacje Strategiczne dla Rządu i Samorządów,).

Istotnym dopełnieniem polityki senioralnej były lub są aktualnie realizowane programy resortowe:

- w 2016 r. Ministerstwo Zdrowia wprowadziło program bezpłatnych leków dla osób, które ukończyły 75. rok życia (*Program „Leki 75+”*, 2016). Ograniczono uprawnienia wystawiania recept na refundowane leki wyłącznie do lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej i pielęgniarek podstawowej opieki zdrowotnej, co wynika przede wszystkim z troski o pacjenta, poprzez ograniczenie ryzyka polipragmazji, czyli przyjmowania leków w niewłaściwym połączeniu, niewłaściwej dawce czy w ilości większej, niż jest to wskazane. Nieracjonalne przyjmowanie kilku leków równocześnie może doprowadzić do wystąpienia działań niepożądanych, często groźnych dla zdrowia lub nawet życia (*Ministerstwo Zdrowia wychodzi naprzeciw potrzebom osób starszych*, 2018; *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 12 VI 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, Dz.U., 2019, poz. 1373, 2019);
- w 2016 r. w odpowiedzi na rosnący odsetek seniorów z problemami psychicznymi Ministerstwo Zdrowia wprowadziło program zapobiegania depresji mający na celu podniesienie świadomości na temat zaburzeń depresyjnych w Polsce, ukazanie, w jaki sposób je wykrywać oraz jak im zapobiegać (*Program zapobiegania depresji w Polsce na lata 2016–2020*, 2016, s. 25–26). W ramach programu zaplanowano opracowanie rekomendacji w zakresie zapobiegania, wczesnego wykrywania i leczenia depresji; edukację społeczeństwa w zakresie profilaktyki depresji prowadzoną za pomocą środków masowego przekazu; profilaktykę depresji w grupach o podwyższonym ryzyku przy udziale wybranych pracowników systemu opieki zdrowotnej. Szacowana populacja zaproszonych do uczestnictwa programu osób powyżej 65. roku życia wynosi 4900,3 tys. osób w wieku 65–84 lat oraz 587,4 tys. osób powyżej 85. roku życia. Osoby

z podejrzeniem depresji były kierowane na dalsze konsultacje psychiatryczne i ewentualne dalsze stosowne leczenie dostępne w ramach świadczeń gwarantowanych (*Program zapobiegania depresji w Polsce na lata 2016–2020*, 2016, s. 24–25);

- w 2018 r. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (obecnie Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, MRiPS) uruchomiło program Opieka 75+, którego strategicznym celem jest poprawa dostępności do usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych, dla osób w wieku 75 lat i więcej – zarówno samotnych, jak i pozostających w rodzinach. Gminy, które przystępują do realizacji programu, uzyskują finansowe wsparcie w realizacji usług opiekuńczych do 50% przewidywanych kosztów realizacji zadania (*Program „Opieka 75+”*, 2018). W związku z wprowadzeniem programu Opieka 75+ wzrosła liczba gmin świadczących usługi opiekuńcze (z 2148 gmin w 2018 r., przez 2197 gmin w 2019 r. do 2212 gmin w 2020 r.), tzn. na przestrzeni trzech lat wystąpił wzrost o 64 gminy, przy ogólnej liczbie 2477 gmin funkcjonujących w Polsce w latach 2019–2020, co oznacza, że obecnie ponad 89% gmin w Polsce realizuje to zadanie (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020, 2021*, s. 78).
- w 2018 r. Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju rozpoczęło realizację programu Dostępność plus, którego głównym celem jest podniesienie jakości i zapewnienie niezależności życia wszystkich obywateli, w tym w szczególności osób starszych i osób z trwałymi lub czasowymi ograniczeniami mobilności i percepcji (*Program „Dostępność Plus”*, 2018), celem poprawy dostępności przestrzeni publicznej, produktów i usług w aspekcie architektonicznym, informacyjnym i komunikacyjnym oraz cyfrowym. Na realizację programu w latach 2018–2025 przeznaczono 23 mld zł. Źródłami finansowania są fundusze europejskie, Mechanizm Finansowy EOG i Norweski Mechanizm Finansowy oraz publiczne środki krajowe (budżet państwa, środki JST,

środki Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych). MRiPS było koordynatorem czterech działań programu *Dostępność Plus*: dostępne usługi społeczne (działanie 23), asystent osobisty osoby niepełnosprawnej (działanie 24), praca w administracji (działanie 27), spójna polityka społeczna na rzecz dostępności (działanie 43) (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018, 2019*, s. 94–95);

- w 2019 r. z inicjatywy ekspertów z Narodowej Rady Rozwoju przy prezydencie RP powstała koncepcja Centrum Zdrowia 75+ (*Konferencja „Centrum Zdrowia 75+”*, 2019) zakładająca połączenie istniejących oddziałów geriatrycznych i ośrodków opieki ambulatoryjnej dla seniorów w jedną sieć, której dwoma głównymi filarami mają być sieć oddziałów geriatrycznych oraz centrum zdrowia 75+. W ramach centrum będą funkcjonować zespół konsultantów medycznych, geriatryczny zespół opieki domowej, dzienny dom opieki medycznej, zespół koordynatorów wsparcia 75+ i zespół edukatorów zdrowotnych, a także punkt informacyjno-recepcyjny (*Centrum Zdrowia 75+. Zarys koncepcji*, 2019, s. 1). Placówka taka ma sprawować funkcję koordynacyjną podczas przemieszczania się pacjenta w wieku 75+ po sieci usług z obszaru ochrony zdrowia oraz tworzyć warunki do koordynacji z usługami społecznymi. Koncepcja zakłada, że każda osoba w wieku 75 lat zostanie poddana w ramach POZ wstępnej ocenie geriatrycznej, tzw. bilansowi siedemdziesięciopięciolatka. Celem bilansu będą wykrycie istotnych problemów zdrowotnych i określenie stopnia samodzielności (identyfikacja pacjenta geriatrycznego), dzięki czemu będzie możliwe jak najwcześniejsze rozpoczęcia leczenia i/lub wspomagania społecznego. Pacjent geriatryczny wymagający podjęcia rozszerzonej oceny, tj. przeprowadzenia całościowej oceny geriatrycznej przez zespół geriatryczny, byłby na nią kierowany przez koordynatora. Do centrum zdrowia 75+ będą kierowani również pacjenci opuszczający szpital

z odpowiednimi wskazaniemiami w karcie wypisu. Ponadto będzie możliwe zgłoszenie potrzeby objęcia opieką osoby w podeszłym wieku w każdym momencie za pośrednictwem punktu informacyjno-recepcyjnego. Koncepcja zakłada, że centra zdrowia 75+ powinny być ulokowane na szczeblu powiatu (jedna placówka na powiat lub na dwa mniejsze powiaty, łącznie planowane jest uruchomienie około 300 placówek). Centra zdrowia 75+ byłyby jednostkami prowadzonymi przez samorząd powiatu, działającymi w formie ambulatoryjnej opieki zdrowotnej (*Centrum Zdrowia 75+. Zarys koncepcji*, 2019, s. 3).

W styczniu 2020 r. minister zdrowia powołał kolejny **Zespół do spraw Zdrowotnej Polityki Senioralnej** (jako kontynuację zespołów powoływanych od 2008 r.), do którego odpowiedzialności należy nie tylko opiniowanie tej polityki, lecz także opracowanie strategii, koordynacja usług zdrowotnych i pomocy społecznej dla osób starszych i ich opiekunów. Zespół jest organem opiniotwórczo-doradczym ministra. W skład zespołu wchodzi przewodniczący (minister zdrowia lub jego zastępca), sekretarz (przedstawiciel Departamentu Zdrowia Publicznego i Rodziny w Ministerstwie Zdrowia) oraz przedstawiciele departamentów resortu zdrowia, Agencji Oceny Technologii Medycznych i Taryfikacji, Narodowego Funduszu Zdrowia, Narodowego Instytutu Geriatrii, Reumatologii i Rehabilitacji, Instytutu Psychiatrii i Neurologii, konsultanci krajowi w dziedzinie chorób wewnętrznych, medycyny rodzinnej, geriatrii, neurologii, pielęgniarstwa opieki długoterminowej, pielęgniarstwa geriatrycznego, pielęgniarstwa, pielęgniarstwa rodzinnego, rehabilitacji medycznej. Dodatkowo członkami zespołu są przedstawiciele Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, pięciu przedstawicieli wyższych uczelni medycznych, pięciu przedstawicieli szpitali, dla których podmiotem założycielskim jest marszałek województwa, uczelnia medyczna lub instytut naukowy, jak również pięciu przedstawicieli organizacji pozarządowych albo związków lub porozumień organizacji

pozarządowych działających na rzecz osób starszych (Borczyk, 2020). Do zadań zespołu należą:

- przygotowywanie opinii, rekomendacji lub zaleceń w sprawach z zakresu zdrowotnej polityki senioralnej, w szczególności w zakresie priorytetowych kierunków realizacji zdrowotnej polityki senioralnej;
- zgłaszanie i opiniowanie propozycji strategii, programów, planów i działań z zakresu opieki zdrowotnej kierowanych do osób starszych, w tym z zakresu zdrowia publicznego i świadczeń opieki zdrowotnej;
- przedstawianie i opiniowanie propozycji działań w zakresie koordynacji usług zdrowotnych i pomocy społecznej kierowanych do osób starszych i ich opiekunów, w tym działań wdrożeniowych i monitoringowych, deinstytucjonalizacji usług;
- wspieranie innych zadań wskazanych przez ministra zdrowia lub członka kierownictwa Ministerstwa Zdrowia lub przewodniczącego zespołu (*Zarządzenie Ministra Zdrowia z 13 I 2020 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw Zdrowotnej Polityki Senioralnej*, 2020).

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju realizują projekt (styczeń 2019 r. – grudzień 2021 r.) *Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych*. Prace nad wsparciem osób starszych na obszarach wiejskich w Polsce obejmują opracowanie unikatowych diagnoz i narzędzi badawczych. Powstał raport analizujący pozainstytucjonalne sieci wsparcia seniorów oraz modele starzenia się na polskiej wsi, które są wyjątkowe w skali kraju i Europy. Opracowano katalog najlepszych praktyk wdrażania innowacji społecznych wraz z identyfikacją punktów krytycznych oraz przetestowano różnorodne narzędzia badawcze opisujące proces starzenia się i implementację innowacji na terenach wiejskich. Przygotowano również raport diagnostyczny

uwzględniający postawy, potrzeby i oczekiwania Polaków wobec starzenia się, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki obszarów wiejskich. Dalsze działania skupiły się na wypracowaniu praktycznych rozwiązań, takich jak model gospodarstwa opiekuńczego, strategia jego wdrażania oraz symulacje kosztów dla gospodarstw podejmujących nowe formy działalności, np. usługi społeczno-opiekuńcze. Opracowano rekomendacje dla gospodarstw opiekuńczych, przygotowano je do świadczenia usług oraz popularyzowano wyniki badań i innowacyjne rozwiązania. Zakończono prace nad projektem nowych regulacji prawnych, wsparte działaniami informacyjnymi i promocyjnymi w celu budowania poparcia społecznego dla proponowanych zmian (GROWID, 2020).

Rezultaty projektu powinny się do przyczynić do likwidacji części istotnych dla Polski barier rozwojowych, m.in. nierówności pomiędzy miastami a obszarami wiejskimi w dostępie do usług społecznych, niewystarczającej koordynacji usług publicznych na poziomie lokalnym, niskiej jakości kapitału społecznego. Podobne rozwiązania są stosowane w Czechach, Holandii i Słowenii (*I Ogólnopolski Kongres Gospodarstw Opiekuńczych*, 2018).

Na koniec 2020 r. został uruchomiony Program wieloletni na rzecz osób starszych „Aktywni+” na lata 2021–2025, którego celem jest zwiększenie uczestnictwa osób starszych we wszystkich dziedzinach życia społecznego. W ramach rządowego programu „Aktywni+” organizacje pozarządowe i inne uprawnione podmioty działające na rzecz osób starszych będą mogły się ubiegać o dofinansowanie swoich projektów kwotą od 25 tys. do 250 tys. zł. Dofinansowanie jest przyznawane w czterech priorytetowych obszarach:

- (1) aktywność społeczna, która obejmuje działania mające na celu zwiększenie udziału osób starszych w aktywnych formach spędzania czasu wolnego, wspieranie niesamodzielnych osób starszych i ich otoczenia w miejscu zamieszkania, rozwijanie wolontariatu osób starszych w środowisku lokalnym oraz zwiększenie zaangażowania osób starszych w obszarze rynku pracy;

- (2) partycypacja społeczna, która przyczynia się do wzmocnienia samoorganizacji środowiska osób starszych oraz zwiększenia wpływu osób starszych na decyzje dotyczące warunków życia obywateli;
- (3) włączenie cyfrowe obejmujące działania na rzecz zwiększenia umiejętności posługiwania się nowoczesnymi technologiami i korzystania z nowych mediów przez osoby starsze, jak również upowszechnianie i wdrażanie rozwiązań technologicznych sprzyjających włączaniu społecznemu oraz bezpiecznemu funkcjonowaniu osób starszych;
- (4) przygotowanie do starości realizowane poprzez wzmacnianie trwałych relacji międzypokoleniowych, kształtowanie pozytywnego wizerunku osób starszych oraz zwiększanie bezpieczeństwa seniorów („Aktywni+”. *Ministerstwo ogłasza nowy program dla seniorów*, 2020; *Uchwała nr 167 Rady Ministrów z 16 XI 2020 r...*, 2020).

W styczniu 2021 r. minister rodziny i polityki społecznej powołał **Zespół do spraw opracowania Strategii deinstytucjonalizacji usług społecznych w Polsce**. Do zadań zespołu należy opracowanie dokumentu, uwzględniającego potrzeby osób z niepełnościami, z zaburzeniami psychicznymi, osób starszych, rodzin, dzieci i młodzieży, w tym z pieczy zastępczej, a także osób w kryzysie bezdomności. W skład zespołu wchodzi: pełnomocnik rządu do spraw osób niepełnosprawnych, pracownik Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych oraz dyrektorzy i pracownicy Departamentu Pomocy i Integracji Społecznej, Departamentu Polityki Rodzinnej, Departamentu Polityki Senioralnej (*Zarządzenie Nr 1 MRiPS z 12 I 2021 r...*, 2021).

Programy czy inne dokumenty strategiczne będące polityczną reakcją na skutki procesu starzenia Bogumiła Szopa dzieli na następujące typy (rekomendując, by ze względu na różny horyzont czasowy uzyskiwania rezultatów były stosowane jednocześnie):

- dostosowane jednostronnie, które projektują potrzeby starzejącego się społeczeństwa i uwzględniają je w planowanych działaniach, przy niewielkich korektach w zasadach międzypokoleniowego podziału pracy i dochodów;

- dostosowane kompleksowo, które sprowadzają się do przygotowania społeczeństwa w ciągu całego życia do jego dłuższego trwania za pośrednictwem odpowiedniej polityki edukacyjnej, zdrowotnej itp., z wykorzystaniem redystrybucji podtrzymującej międzypokoleniową solidarność;
- aktywnych działań prewencyjnych, które są ukierunkowane na zmiany struktury demograficznej ludności (w wyniku polityki prokreacyjnej i imigracyjnej) (Szopa, 2016, s. 36).

Z podanych przykładów strategicznych dokumentów wynika, że główną rolę w wyznaczaniu kierunków polityki senioralnej odgrywa administracja centralna, zaś jej realizacja odbywa się na wszystkich szczeblach władz publicznych: krajowym (w zakresie ustalania kierunków działania oraz sposobów i źródeł ich finansowania), regionalnym (promowanie przykładów dobrych praktyk, przygotowania kadr: organizatorów, wykonawców tej polityki, szkolenia beneficjentów) oraz lokalnym (zadania zlecone, własne działania, wspieranie inicjatyw oddolnych) (Zych, 2019, s. 110). Kompleksowa polityka senioralna powinna obejmować takie obszary jak polityka rynku pracy, koordynacja systemu zabezpieczenia społecznego, pomoc socjalna, opieka długoterminowa, opieka zdrowotna, polityka edukacyjna, mieszkaniowa, transportowa, poradnictwo prawne (Zapędowska-Kling, 2016, s. 13). A.A. Zych wymienia cztery zasadnicze grupy celów współczesnej polityki senioralnej:

- podtrzymywanie samodzielności osób starszych poprzez organizację systemu opieki zdrowotnej i budowę systemu usług opiekuńczo-pielęgnacyjnych, rekonstrukcję przestrzeni publicznej i mieszkalnej, promocję zdrowia i upowszechnianie nowych technologii i usług dla seniorów;
- aktywność ukierunkowana na siebie, uwzględniająca edukację, kulturę oraz usługi rekreacyjno-sportowe;
- aktywność ukierunkowana na innych – aktywność wewnątrz- i zewnątrzpokoleniowa, obywatelska i ekonomiczna;

- kształtowanie refleksji o osobach starszych, starości i relacjach międzypokoleniowych poprzez ograniczanie ageizmu i wspieranie wzajemnej odpowiedzialności międzypokoleniowej (Zych, 2019, s. 109–110).

Polityka senioralna podlega licznym krytykom. Łukasz Jurek (2015, s. 44) jest zdania, że polityka senioralna jest obarczona wieloma fundamentalnymi ułomnościami, m.in. „adhocyzmem”, krótkowzrocznością, „sieroctwem instytucjonalno-prawnym”, ograniczeniem działań publicznych głównie do zabezpieczenia socjalnego, czego efektem jest brak spójności i systemowego podejścia. Z pewnością polityka ta wymaga innowacyjnego podejścia – zintegrowanych, interdyscyplinarnych i międzyresortowych przedsięwzięć oraz sukcesywnego modyfikowania niemal wszystkich struktur społecznych: instytucjonalnych, pozarządowych, samopomocowych, środowiskowych, rodzinnych, a nawet rynku pracy i usług (Trafiałek, 2016, s. 13).

W latach 2020–2021 rozwiązania adresowane do seniorów zostały sprowadzone w debacie publicznej niemal wyłącznie do kwestii reagowania na pandemię COVID-19. Ich celem była ochrona seniorów jako reprezentantów grupy szczególnego ryzyka, a za główne rozwiązanie uznano długotrwałą izolację społeczną osób starszych, w tym od usług społecznych i medycznych, ale także oferty edukacyjnej czy kulturalnej, z opcją na rzecz e-konsultacji, e-porad, e-rozrywki itp. Według Małgorzaty Maryl-Wójcik efektem tych pozornych działań rządu na polu „walki z koronawirusem» pozostaje dwukrotny przyrost zgonów seniorów wobec analogicznych miesięcy roku wcześniejszego, a sam system wsparcia osób starszych „wcześniej dziurawy, w pełni obnaża dziś swoją niewydolność”, czego naocznym efektem jest znaczący spadek jakości życia najstarszych mieszkańców kraju, w konsekwencji prowadzący do skrócenia oczekiwanej długości życia seniorów w kolejnych latach” (Maryl-Wójcik, 2020, s. 7). Pandemia COVID-19 uwydatniła niekompletność i wady systemu opieki długoterminowej oraz zróżnicowaną jakość stacjonarnej opieki nad osobami starszymi i niesamodzielnymi, utrudniające zapobieganie kryzysowi zdrowotnemu i wychodzenie z niego:

Cechy systemu opieki, ograniczające jego właściwe (oczekiwane) funkcjonowanie w sytuacji pandemii można podzielić na (1) ogólnosystemowe, związane z niekompletnością oraz niespójnością ram instytucjonalnych opieki, (2) związane z ograniczeniami dostępu do zasobów publicznych dla usług opiekuńczych; zarówno finansowych, jak i kadrowych, (3) związane z zachowaniami wobec podopiecznych; tak ze strony personelu, jak i rodzin (*Raport Społeczeństwo. Współobecność, współodpowiedzialność, wspólnotowość: społeczeństwo obywatelskie w czasach pandemii*, 2020, s. 31).

W czerwcu 2021 r. premier RP Mateusz Morawiecki, minister rodziny i polityki społecznej Marlena Maląg i pełnomocnik rządu do spraw polityki demograficznej Barbara Socha zaprezentowali projekt *Strategii demograficznej 2040*. Dokument i planowane w nim działania polskiego rządu koncentrują się głównie na obszarze dzietności „ze względu na szczególne znaczenie tej problematyki dla przeciwdziałania starzeniu się demograficznemu oraz spadkowi liczby ludności” (*Strategia demograficzna 2040. Projekt*, 2021, s. 5). Dokument, traktujący wybiórczo jeden z obszarów jako najistotniejszy, nie odpowiada kompleksowo na kryzys demograficzny w perspektywie 2040 r., pomija bowiem te polityki publiczne, które mogłyby przynieść rzeczywiste efekty, czyli m.in. dotyczące imigracji, aktywizacji seniorów i wydłużenia efektywnego wieku emerytalnego. Gdyby nawet dzietność, będąca kluczowym tematem strategii, dzięki rządowym instrumentom wzrosła, to skutki tego będą dostrzegalne dopiero w kolejnych dekadach (Trzeciakowski, 2021).

Do założeń o charakterze centralnym, w których przewidziano rozwiązania dla najstarszych mieszkańców Polski, należy Nowy polski ład, ogłoszony w lipcu 2021 r. Zapowiedziano w nim m.in. podwyższenie rent i emerytur w ramach reformy systemu podatkowego, elastyczną pracę dla osób w wieku przedemerytalnym i zerowy PIT dla osób pracujących po osiągnięciu wieku emerytalnego, realizację wspomnianego wyżej programu „Aktywność+”, dalszą realizację „Solidarnościowego korpusu wsparcia seniorów”

(do końca 2021 r., z ewentualną trwałością wybranych rozwiązań), włączenie w tryb polityki publicznej tzw. opasek seniora, opasek bezpieczeństwa, obniżenie wieku osób uprawnionych do korzystania z bezpłatnych leków z 75 lat do 70 lat, łatwiejsze tworzenie placówek międzypokoleniowych, które łączą dzienne domy opieki z przedszkolami – podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii i Niemczech, powstawanie centrów usług społecznych dla Polaków wracających z zagranicy, wsparcie IT dla osób starszych oraz walkę z przemocą domową, zwłaszcza tą skierowaną przeciwko osobom najsłabszym – kobietom, dzieciom i osobom starszym (*Polski Ład to wielki program zmiany cywilizacyjnej*, 2021). Jednak w założeniach tych brakuje precyzyjnego horyzontu czasowego i finansowego oraz wyraźnego kształtu proponowanych instrumentów (Bakalarczyk, 2021).

W 2023 r. premier RP powołał **ministrę ds. polityki senioralnej**. Według Rafała Bakalarczyka jest to historyczny moment, ponieważ utworzenie resortu polityki senioralnej właśnie teraz stanowi swoistą klamrę w rozwoju tej, paradoksalnie młodej, dziedziny polityki publicznej. Ponad dekadę temu, pod koniec grudnia 2013 r., ówczesny rząd Donalda Tuska przyjął pierwszy w III RP pakiet senioralny. W jego skład weszły pierwsza strategia polityki senioralnej oraz dwa programy: program ASOS i „Solidarność pokoleń”, skoncentrowany na wspieraniu aktywności zawodowej osób w dojrzałym wieku (Bakalarczyk, 2023). Nowa ministra w ciągu pierwszych 100 dni urzędowania podjęła szereg działań, takich jak zainicjowanie powołania międzyresortowego zespołu ds. systemowych rozwiązań związanych z opieką nad osobami starszymi, przegląd działań wszystkich ministerstw na rzecz seniorów oraz powołanie **Rady ds. Polityki Senioralnej** – ciała doradczo-inicjatywnego wyłonionego w ramach otwartego naboru. Rozpoczęto również prace nad projektami przeciwdziałającymi wykluczeniu cyfrowemu i wspierającym solidarność międzypokoleniową. We współpracy z MSWiA opracowywane są zmiany prawne pozwalające na wydłużenie terminu ważności dowodów osobistych dla osób starszych. Jednocześnie trwają przygotowania do przejęcia przez urząd koordynacji dwóch

programów senioralnych: Aktywni Plus i Senior Plus, obecnie realizowanych przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, z priorytetem wdrożenia zaleceń pokontrolnych Najwyższej Izby Kontroli (*Bon senioralny i 100 dni Minister ds. Polityki Senioralnej*, 2024). Od marca 2024 r. pod przewodnictwem posła Piotra Kandyby w Sejmie RP został utworzony Parlamentarny Zespół ds. Rad Seniorów (*Parlamentarny Zespół ds. Rad Seniorów*, 2024).

Aktualnie trwają prace nad ustawą dotyczącą **bonu senioralnego**. Świadczenie to, w wysokości do 2150 zł miesięcznie, ma służyć finansowaniu 50 godzin usług wsparcia w czterech kluczowych obszarach: pomocy w codziennych czynnościach życiowych, ułatwienia dostępu do świadczeń zdrowotnych, podstawowej opieki higieniczno-pielęgnacyjnej oraz wspierania kontaktów społecznych. Uprawnione do korzystania z bonu będą osoby, które ukończyły 75 lat, mają niezaspokojone potrzeby w zakresie podstawowych czynności życia codziennego niemożliwe do zaspokojenia przez rodzinę, mają zstępnych aktywnych zawodowo, osiągają przychody z emerytury lub renty nieprzekraczające ustawowo określonej kwoty.

Obsługę bonu senioralnego będą realizowały gminy jako część ich obowiązkowych zadań. Nowe przepisy mają wejść w życie 1 stycznia 2026 r., jednak przez pierwsze dwa lata gminy będą wykonywać zadania wynikające z ustawy jako fakultatywne (Minister do Spraw Polityki Senioralnej, 2024).

Przez dekady w Polsce nie podejmowano skutecznych działań mających na celu dostosowanie kraju do wyzwań demograficznych. Nieliczne z nich miały charakter doraźny, a brak spójnej i systemowej wizji polityki wobec starzenia się populacji często ograniczała ich skuteczność. Starość jest procesem wymagającym interdyscyplinarnego podejścia, zorientowanego zarówno na organizację „systemu wsparcia dla osób starszych, jak i przygotowania całego społeczeństwa, gospodarki i wreszcie państwa na proces starzenia się populacji” (Błędowski, 2016).

W ostatnich latach podjęto kroki zmierzające do bardziej zintegrowanej polityki senioralnej, której przyszłość wymaga

skoncentrowania się na wdrażaniu innowacyjnych, zrównoważonych i długofalowych rozwiązań odpowiadających na dynamicznie zmieniające się potrzeby starzejącego się społeczeństwa. Realizacja takich działań wymaga współpracy administracji centralnej, samorządów, organizacji pozarządowych oraz społeczeństwa obywatelskiego, przy jednoczesnym uwzględnieniu perspektywy seniorów w planach strategicznych kraju.

W kreowaniu polityki senioralnej na wszystkich szczeblach administracji istotna jest potrzeba upowszechniania edukacji gerontologicznej, wiedzy o starości, przygotowania do starości jednostkowej oraz wdrażania zasad integracji, spójności społecznej, odbudowywania rangi więzi społecznych. Ponieważ polityka ta powinna być skoncentrowana na promocji całościowego procesu aktywnego starzenia się, wymaga szeroko rozumianej innowacyjności – zintegrowanych, interdyscyplinarnych i międzyresortowych przedsięwzięć oraz sukcesywnego modyfikowania niemal wszystkich struktur społecznych: instytucjonalnych, pozarządowych, samopomocowych, środowiskowych, rodzinnych oraz rynku pracy i usług (Trafiałek, 2016, s. 13, 201–202).

Dzięki opracowanym dokumentom, prowadzonym badaniom naukowym, rekomendacjom, przykładom dobrych praktyk, rosnącej powszechnie świadomości na temat starości i starzenia się, a nade wszystko przewidywanym w przyszłości różnicowaniom strukturalnym w obrębie zbiorowości osób starszych wydaje się prawdopodobne stworzenie optymalnych programów, form i metod, dostosowanych do współczesnych wyzwań demograficznych.

2.2. Wsparcie seniorów na poziomie krajowym

W obliczu starzenia się społeczeństwa państwo i jego obywatele stają wobec wielu trudnych, dotychczas nieznanych wyzwań, ale także ich konsekwencji. W odpowiedzi na nie powinny nastąpić działania związane z koniecznością zapewnienia odpowiedniej opieki medycznej i pomocy społecznej osobom niesamodzielnym,

z deficytami wymagającymi wsparcia oraz działania mające na celu wykorzystanie szeroko rozumianych potencjału i doświadczenia dojrzałych osób. Oprócz programów rządowych i projektów strategicznych konieczne są działania realizowane lokalnie, ukierunkowane na osoby starsze zamieszkujące dane środowisko, z ich aktywnym udziałem.

Zbigniew Woźniak (2019, s. 236–238) wyróżnił cztery podstawowe strategie polityki społecznej wobec starości i osób starszych, wpisane w następujące działania: „dodawanie lat do życia”*, „dodawanie zdrowia do lat”, „dodawanie życia do lat”, „budowanie solidarności międzypokoleniowej”.

Dodawanie lat do życia to krótkoterminowa strategia interwencyjno-asekuracyjna koncentrująca uwagę na likwidowaniu niedoborów, uzupełnianiu deficytów i ratownictwie społecznym. Pomoc społeczna domyka system zabezpieczenia społecznego i jest adresowana do kręgu osób i grup szczególnego ryzyka. Taka pomoc powinna obejmować różnorodne doraźne działania, realizację programów ratunkowych, wspomagających i/lub asekurujących sektora publicznego i innych elementów systemu wsparcia społecznego, uruchamiane i wdrażane zgodnie z zasadą pomocniczości.

Dodawanie zdrowia do lat to średnioterminowa strategia asekuracyjno-kompensacyjna realizowana na przestrzeni 5–10 lat, oparta na profilaktyczno-promocyjnych programach służących wyprzedzaniu, zapobieganiu i minimalizowaniu zjawisk i zdarzeń niekorzystnych z punktu widzenia procesu starzenia się, zwłaszcza w sferze zdrowia. Celem tej strategii jest umożliwienie i/lub zapewnienie osobom starszym wolnego wyboru i niezależnego sposobu życia w ich dotychczasowym środowisku społecznym.

Dodawanie życia do lat to wieloletnia strategia kompensacyjno-partycypacyjna, budowana na bazie efektów wcześniej uruchomionych i nadal funkcjonujących programów profilaktycznych

---

* Swoiste *credo* współczesnej gerontologii, po raz pierwszy wyrażone w 1951 r. w tytule pracy Basila W.S. Mackenziego, *Adding Life to Years* (Zych, 2019, s. 42).

mających na celu zdrową i aktywną starość, przezorność, zaradność oraz zdolność do samoopieki osób starszych. Strategia ta obejmuje wspieranie działań umożliwiających odgrywanie przez seniorów znaczących, produktywnych ról społecznych, które będą wpływać na poprawę lub utrzymanie jakości życia oraz zapewnianie bezpieczeństwa zdrowotnego, podtrzymywanie zdolności do pracy, zwiększanie zatrudnienia osób starszych i podnoszenie wysokości podstawy wymiaru emerytury i stabilności systemu rentowo-emerytalnego. To także zapewnianie odpowiedniej opieki i godnych warunków życiowych seniorom żyjącym w instytucjach.

Budowanie solidarności międzypokoleniowej to również długoterminowa strategia partycypacyjno-integracyjna oparta na koncepcji „społeczeństwa dla wszystkich grup wieku”, które strukturę i funkcjonowanie oraz politykę i planowane działania dostosowuje do potrzeb, możliwości i umiejętności wszystkich obywateli i korzysta z zasobów uwalnianego potencjału generacyjnego z pożytkiem dla każdej grupy wieku zgodnie z zasadą wzajemności i równości. Strategie asekuracyjna i kompensacyjna to strefa działania państwa na szczeblu parlamentarno-rządowym, z kolei strategie interwencyjna i partycypacyjna są realizowane przede wszystkim przez agendy samorządu terytorialnego oraz instytucje i organizacje społeczności lokalnej (*ibidem*, s. 239).

Anna Kacperczyk (2006, s. 20–22) dokonała rozróżnienia i klasyfikacji działań wspierających ze względu na zawartość, czyli to, co jest „w istocie przekazywane lub dostarczane” osobom potrzebującym:

- (1) **wsparcie emocjonalne** – oznacza zachowania członków sieci wspierającej, takie jak wyrażanie sympatii, troski, miłości lub zaufania; jego istotą jest podtrzymywanie w jednostce poczucia, że ktoś się o nią troszczy; z kolei osoba doświadczająca tego rodzaju wsparcia ma poczucie bycia kochaną albo lubianą oraz obecności powiernika lub kogoś bliskiego;
  - **wsparcie instrumentalne** obejmuje pomoc materialną i ekonomiczną, która jest udzielana jednostce bezpośrednio, gdy osoba pomagająca ingeruje w sytuację i dostarcza

konkretnej, namacalnej pomocy świadczonej bezpośrednio potrzebującemu;

- **wsparcie informacyjne** jest procesem dostarczania informacji lub porad mających ułatwić rozwiązywanie problemów lub pomóc w dotarciu do instytucji profesjonalnie zajmujących się danym rodzajem trudności życiowej;
- **wsparcie integrujące**, pomijane albo zastępowane pojęciem koleżeństwa przez niektórych badaczy, dotyczy wsparcia, które ludzie czerpią ze spędzania z innymi wolnego czasu oraz wspólnego podejmowania różnych form aktywności.

Część autorów proponuje krótszą klasyfikację funkcji wsparcia: wyróżniają **wsparcie emocjonalne**, na które składają się wsparcie oceniające i koleżeńskie, oraz **wsparcie praktyczne** jako połączenie wymiarów informacyjnego i instrumentalnego lub też rozróżnienie wsparcia **odczuwanego** od faktycznie **otrzymywanego** (*ibidem*).

Wsparcie społeczne jako termin jest obecne w programach polityki społecznej państwa, dokumentach i języku pracy placówek, instytucji i organizacji, w tym pozarządowych, które swoje działania kierują do seniorów. Wsparcie społeczne udzielane (jako dawcy wsparcia) i otrzymywane (jako biorcy wsparcia) jest ustawiczne, trwa przez całe życie człowieka w codziennych relacjach i interakcjach z innymi ludźmi. Jego sednem jest „pomoc w przezwyciężaniu trudności i uwolnienie od poczucia osamotnienia i pozostawienia na marginesie spraw ważnych, poza grupą odniesienia” (Chabior i in., 2014, s. 126). Wymiana ta może być jednostronna lub dwustronna, a kierunek dawca–biorca może być stały lub zmienny. W interakcji można wyróżnić osobę wspierającą, poszukującą, odbierającą lub otrzymującą wsparcie. Dla skuteczności takiej wymiany społecznej istotna jest odpowiedniość między rodzajem i wielkością udzielanego wsparcia a potrzebami odbiorcy. Celem interakcji wspierającej są m.in. opanowanie kryzysu oraz zbliżenie do rozwiązania problemu i przezwyciężenia trudności (Kotarba, 2017, s. 183).

Sieci społeczne – tworzone przez członków rodziny, znajomych, sąsiadów (tzw. **pierwotne źródła wsparcia**) oraz instytucje, grupy samopomocowe itd. (**wtórne źródła wsparcia**) – są źródłami wsparcia społecznego (Błędowski i in., 2017, s. 12), które wskazuje na trzy jego rodzaje:

- **systemy naturalne** składające się z najbliższego otoczenia, rodziny, kolegów, przyjaciół; wsparcie ma charakter psychiczny, jest wzmacnianiem emocji, uczuć, pozytywnym wspomaganie, motywowaniem do działania;
- **systemy środowiskowe**, obejmujące grupy samopomocowe budowane na podstawie wspólnych doświadczeń;
- **systemy instytucjonalne**, czyli sieć jednostek i instytucji ukierunkowanych na udzielanie pomocy instytucjonalnej, na udzielanie pomocy społecznej i pomocy psychologicznej (Chabior i in., 2014, s. 126).

Do celów wsparcia społecznego osób starszych można zaliczyć m.in.: zapewnienie poczucia bezpieczeństwa fizycznego (np. opieka, pomoc w czynnościach dnia codziennego, usługi podtrzymujące zdrowie, ochrona przed przemocą i nadużyciami), bezpieczeństwa socjalnego (świadczenia zapewniające należyty poziom konsumpcji) i bezpieczeństwa społecznego (zapewnienie społecznego uczestnictwa); jak najdłuższe utrzymanie ich aktywności i autonomii oraz pozostawanie w dotychczasowym środowisku zamieszkania; wzmacnianie nieformalnych więzi społecznych tworzących sieć wsparcia i zastępowanie ich wsparciem formalnym (Błędowski i in., 2017, s. 13).

Wspomniane strategie polityki społecznej wobec osób starszych mogą być jednym z elementów szeroko rozumianego wsparcia seniorów w Polsce, uwzględniającego m.in. opiekę nad nimi; wsparcia organizowanego przez system pomocy społecznej (różnego typu instytucje społeczne: formalne i nieformalne oraz grupy społeczne) i realizowanego w trzech sektorach:

- państwowym (tworzą go jednostki publiczne programujące i realizujące politykę państwa, finansowane ze środków publicznych);

- prywatnym i/lub rynkowym (który tworzą podmioty funkcjonujące w różnej formie prawnej, działające na zasadach komercyjnych, uczestniczące w procesie zaspokajania potrzeb społeczeństwa, niekiedy uzyskujące środki publiczne);
- pozarządowym bądź obywatelskim (organizacje funkcjonujące w różnych formach prawnych, realizujące zróżnicowane cele, obejmujące zasięgiem swojego działania obszary o bardzo różnej wielkości oraz zaspokajające potrzeby i interesy bardzo różnych zbiorowości) (Szatur-Jaworska, 2017, s. 71).

System wsparcia seniorów w Polsce organizowany na poziomie państwowym to szeroko pojmowana pomoc społeczna i realizowane w jej obszarze formy. System ten stanowią równoległe funkcjonujące placówki pobytu czasowego i stałego, z wyodrębnieniem ich rodzaju, czyli określeniem deficytów osób, którym mają służyć (Chabior i in., 2014, s. 129–130).

Do placówek służących osobom starszym z uwzględnieniem profilowania ich usług należy zaliczyć:

- domy pomocy społecznej – przeznaczone dla osób wymagających całodobowej opieki z powodu wieku, choroby i/lub niepełnosprawności, niemogących samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu, osób, którym nie można zapewnić niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych; pobyt w tego rodzaju placówkach ma charakter stały (*Ustawa z 12 III 2004 r. o pomocy społecznej*, 2004);
- dzienne domy pomocy społecznej – będące ośrodkami wsparcia przeznaczonymi dla osób samotnych lub osób w rodzinach, wymagających pomocy z powodu wieku, choroby lub innych przyczyn, a jej pozbawionych; są obecnie jedną z najważniejszych form wspierania ludzi starszych w miejscu ich zamieszkania; świadczą usługi bytowe, opiekuńcze i wspomagające; mogą być prowadzone zarówno przez JST, jak i poza strukturami publicznymi pomocy społecznej (Ziębińska, 2017, s. 358–359);

- zakłady opiekuńczo-lecznicze – przeznaczone dla osób starszych wymagających stałej opieki medycznej i pielęgnacji poza szpitalem; zapewniają całodobową opiekę lekarską i pielęgniarzką obejmującą leczenie, niezbędne do kontynuacji leczenia badania diagnostyczne, świadczenia rehabilitacyjne, badania i terapię psychologiczną, konsultacje dietetyka w kwestii dostosowania żywienia, pomoc pracownika socjalnego w załatwianiu spraw osobistych, utrzymywaniu kontaktów z rodziną i przygotowaniu środowiska domowego na powrót chorego do domu);
- zakłady pielęgnacyjno-opiekuńcze – przeznaczone dla osób, których stan nie wymaga stałego nadzoru lekarskiego, natomiast konieczne są długotrwałe zabiegi pielęgniarzkie niemożliwe do wykonania w warunkach opieki domowej (Kotarba, 2017, s. 185);
- hospicja – przeznaczone dla osób terminalnie chorych; ich zinstytucjonalizowane postaci można sprowadzić do trzech następujących typów: zespoły domowej opieki hospicyjnej, hospicja stacjonarne, ośrodki konsultacyjne (Sierecka, 2017, s. 45–47).

Wsparcie osób starszych na poziomie centralnym jest realizowane przez ministerstwa i instytucje, których działalność w interesującym obszarze została w kompaktowej wersji scharakteryzowana poniżej, z zastrzeżeniem, że omówienie działań czy inicjatyw jest wybiórcze, ponieważ dopasowane czasem ich realizacji do prowadzonych badań.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS) od 2015 r. realizuje program „Senior+”, którego celem jest zwiększenie aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym osób starszych poprzez rozbudowę sieci placówek dziennego pobytu – dziennych domów i klubów „Senior+”. W ramach programu JST w trybie otwartego konkursu ofert mogą się ubiegać o uzyskanie środków

finansowych przeznaczonych na utworzenie lub wyposażenie placówki w wysokości 400 tys. zł w przypadku dziennego domu „Senior +” oraz 250 tys. zł w przypadku klubu „Senior+”, a także na zapewnienie funkcjonowania już istniejących placówek – do 400 zł miesięcznie na utrzymanie jednego miejsca w dziennym domu „Senior+” oraz do 200 zł w klubie „Senior+” (*Program Senior+, 2021*).

Rządowy program ASOS, realizowany w latach 2014–2020, powstał w celu wspierania szeroko pojętej aktywności społecznej seniorów poprzez:

- tworzenie ofert odpowiadających problemom osób starszych znajdujących się w trudnej sytuacji, w tym w szczególności w procesie wykluczenia społecznego;
- promowanie nowych rozwiązań na rzecz motywowania osób starszych do uczenia się dla zachowania aktywności, w tym szczególnie osób starszych pozostających w niekorzystnej sytuacji;
- tworzenie specjalnej oferty dydaktycznej oraz nowych form inicjatyw edukacyjnych odpowiadających na potrzeby osób starszych, w tym w szczególności w procesie wykluczenia społecznego;
- rozwój oferty edukacyjno-kulturalnej;
- tworzenie warunków dla integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej osób starszych przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury społecznej;
- rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej, w tym upowszechnianie wolontariatu, partycypacji w procesach decyzyjnych, w życiu społecznym, w tym udział osób starszych w kształtowaniu polityki publicznej;
- zwiększenie dostępności i podniesienie jakości usług społecznych;
- wspieranie działań na rzecz samopomocy i samoorganizacji (*Program ASOS, 2020*).

W latach 2021–2025 jest realizowany Program wieloletni na rzecz osób starszych „Aktywni+”, którego głównym celem jest zwiększenie uczestnictwa osób starszych we wszystkich

dziedzinach życia społecznego. Na jego funkcjonowanie w każdym roku przeznaczono 40 mln złotych. W ramach programu organizacje pozarządowe i inne uprawnione podmioty działające na rzecz osób starszych będą mogły ubiegać się o dofinansowanie swoich projektów kwotą od 25 tys. do 250 tys. zł. Dofinansowanie będzie przyznawane w czterech priorytetowych obszarach: aktywność społeczna, partycypacja społeczna, włączenie cyfrowe oraz przygotowanie do starości („Aktywni+”. *Ministerstwo ogłasza nowy program dla seniorów*, 2020; *Program Aktywni+*, 2021).

W obliczu pandemii COVID-19, która istotnie zmieniła możliwości niesienia wsparcia i pomocy osobom starszym, MRPiPS w ramach projektów realizowanych przez regionalne ośrodki polityki społecznej i ośrodki pomocy społecznej (MOPS, MGOPS, GOPS, OPS) rekomendowało poszerzenie katalogu działań (z jednoczesnym zwiększeniem budżetu projektów i/lub wydłużeniem okresu ich realizacji) m.in. o zapewnienie środków ochrony medycznej personelowi instytucji i mieszkańcom DPS-ów, rozszerzenie zakresu usług środowiskowych oraz stworzenie w powiatach wydzielonych części DPS-ów dla osób zarażonych, wymagających izolacji poza szpitalem, z odpowiednią opieką medyczną. Dodatkowo powołano koordynatorów ds. wsparcia osób potrzebujących, którzy zarządzali bazami danych, koordynowali działania pomocowe i obsługiwali infolinię. Realizatorzy projektów podejmowali także inne, bieżące inicjatywy łagodzące skutki pandemii (*Dodatkowe środki dla ROPS i OPS na walkę z pandemią w ramach PO WER*, 2020).

Celem zwalczania skutków pandemii COVID-19 oraz ograniczenia ryzyka zarażenia się koronawirusem przez polskich seniorów powyżej 70. roku życia na poziomie centralnym został uruchomiony program „Wspieraj seniora – Solidarnościowy korpus wsparcia seniorów”, którego koordynatorem działań było MRiPS. W programie założono pomoc w dostarczeniu niezbędnych produktów do domu seniorów (np. żywnościowych, leków, artykułów higienicznych, których koszty zakupu pokrywają osoby starsze), w wyprowadzaniu psów na spacer, w wykonywaniu obowiązków domowych czy załatwianiu spraw urzędowych przez

wolontariuszy lub pracowników lokalnych OPS-ów (pracowników socjalnych, asystentów rodziny, pracowników administracyjnych i innych). Ponadto ozdrowieńcy, u których wcześniej wykryto obecność wirusa SARS-CoV-2, po zakończonej izolacji niewykazujący objawów zakażenia, w ramach programu mogli wspierać mieszkańców DPS-ów poprzez rozmowę, podawanie posiłków, organizowanie zajęć, czynności porządkowe, a także jako wsparcie pracowników w opiece nad mieszkańcami. Lokalne ośrodki pomocy społecznej organizowały i realizowały program na terenie gmin, które mogą skorzystać z dofinansowania ze środków budżetu państwa na zorganizowanie i realizację usługi wsparcia. W programie założono możliwość zatrudnienia nowych pracowników, zlecenia realizacji tego zadania organizacjom pozarządowym, zakupu usługi od sektora prywatnego, współpracy z wolontariuszami, harcerzami, żołnierzami Wojsk Obrony Terytorialnej, członkami ochotniczych straży pożarnych (*Program Wspieraj Seniora*, 2020; *Solidarnościowy Korpus Wsparcia Seniorów*, 2020). Początkowo na realizację zadań korpusu przeznaczono dofinansowanie z budżetu państwa w wysokości 100 mln zł (a wraz z przedłużeniem tego programu wygospodarowano na ten cel dodatkowe 50 mln zł), co w porównaniu z corocznymi budżetami innych programów polityki senioralnej, np. programów Opieka 75+ (56 mln zł) czy Aktywni+ (40 mln zł), ma istotne znaczenie (*Solidarnościowy Korpus Wsparcia. Analiza, dyskusja, rekomendacje*, 2021, s. 2).

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) realizuje program „Kultura Dostępna”, w ramach którego obok integracji społecznej (w tym znoszenia barier ograniczonej mobilności osób starszych) istotnymi wartościami są popularyzacja dziedzictwa narodowego oraz zwiększenie dostępności do bogatej pod względem edukacyjnym i artystycznym oferty kulturalnej. O środki z programu mogą się ubiegać m.in. państwowe

i samorządowe instytucje kultury, uczelnie artystyczne, publiczne i niepubliczne szkoły artystyczne, jednostki samorządu terytorialnego, podmioty prowadzące niepubliczne szkoły artystyczne, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą wpisane do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej lub do Krajowego Rejestru Sądowego (*Kultura Dostępna*, 2020). Ministerstwo realizowało również program „Edukacja kulturalna”, którego celem było wspieranie zadań z zakresu edukacji kulturalnej, ważnych dla rozwoju kapitału społecznego. W ramach programu dofinansowane są zarówno zadania skierowane bezpośrednio i wyłącznie do seniorów, jak i projekty o charakterze integracyjnym, międzypokoleniowym, łączące różne grupy społeczne i wiekowe. Działania projektowe zachęcają do aktywności twórczej, poszerzenia swoich umiejętności, a tym samym polepszenia jakości życia (*Edukacja kulturalna*, 2020). W ramach programu ministerstwa „Rozwój infrastruktury kultury” były realizowane m.in. przedsięwzięcia infrastrukturalne mające na celu przystosowanie obiektów kulturalnych także do potrzeb osób starszych (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 86).

MKiDN w latach 2015–2020 realizowało „Program rozwoju sportu do roku 2020”, w którym jednym ze zdefiniowanych priorytetów było: „Wspieranie działań na rzecz integracji społecznej osób starszych poprzez aktywność fizyczną” poprzez działania edukacyjno-promocyjne ukierunkowane na popularyzację aktywności fizycznej wśród osób starszych ze szczególnym uwzględnieniem zorganizowanych form aktywności; promocję organizowania zajęć aktywności fizycznej adresowanych do osób starszych, z uwzględnieniem ich preferencji oraz ograniczeń sprawnościowych; opracowanie i promocję krajowych rekomendacji w zakresie prozdrowotnej aktywności fizycznej osób starszych (*Program Rozwoju Sportu do roku 2020*, 2015).

Ministerstwo Infrastruktury

W celu minimalizowania istniejących barier architektonicznych uniemożliwiających aktywność osobom starszym Ministerstwo Infrastruktury poprzez Generalną Dyрекcję Dróg Krajowych i Autostrad w ramach wykonywanych zadań zarządcy dróg krajowych realizują działania o charakterze remontowym i inwestycyjnym, np. montaż sygnalizatorów akustycznych, sygnalizacji świetlnych, oświetleń przejść, azyli na przejściach dla pieszych, obniżenie dojeżdż przed istniejącymi przejściami dla pieszych, montaż zatok autobusowych (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020, s. 86*). Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, Ministerstwo Infrastruktury oraz policja na terenie całej Polski zrealizowały cztery edycje (do 2019 r.) akcji informacyjno-edukacyjnej, skierowanej do osób powyżej 60. roku życia: seniorów-rowerzystów, seniorów-kierowców i seniorów-pieszych pod hasłem „Senior na drodze – pamiętaj o bezpieczeństwie”. Jej celem było kształtowanie prawidłowych postaw i zachowań oraz uświadomienie, jak zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa prawidłowo poruszać się po drodze, jak i kiedy stosować elementy odblaskowe po zmroku, jak sprawność psychofizyczna, która z wiekiem jest coraz słabsza, ma wpływ na percepcję i możliwość kierowania pojazdem, jak bezpiecznie uczestniczyć w ruchu drogowym jako kierowca, uwzględniając zmiany biologiczne i mentalne postępujące wraz z wiekiem, mające znaczący wpływ na bezpieczeństwo ruchu drogowego (*Senior na drodze, 2019*).

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) zadeklarowało m.in. działania związane z monitorowaniem dostępności rolników i mieszkańców obszarów wiejskich do instrumentów z zakresu zabezpieczenia społecznego, w tym m.in. polityki prorodzinnej, włączenia społecznego, polityki senioralnej, jak również działania

podejmowane na rzecz poprawy jakości życia na obszarach wiejskich, w szczególności grup defaworyzowanych, zagrożonych wykluczeniem społecznym (również osób starszych) oraz współpracę przy przygotowywaniu przez inne resorty dokumentów strategicznych, w celu uwzględnienia w nich seniorów z obszarów wiejskich. Konsorcjum w składzie: MRiRW, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rolniczy w Krakowie realizowało w ramach strategicznego programu badań naukowych i prac rozwojowych „Społeczny i gospodarczy rozwój Polski w warunkach globalizujących się rynków” GOSPOSTRATEG projekt „Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych”. Projekt, realizowany w latach 2019–2021, otrzymał dofinansowanie w wysokości ponad 4 mln zł, a jego głównym celem były opracowanie modelu (wzorca) gospodarstwa opiekuńczego oraz przygotowanie systemu jego wdrażania w postaci strategii rozwoju gospodarstw opiekuńczych. Projekt powinien wpłynąć na likwidację istotnych dla Polski barier rozwojowych, m.in. nierówności pomiędzy miastami a obszarami wiejskimi w dostępie do usług społecznych, niewystarczającej koordynacji usług publicznych na poziomie lokalnym, niskiej jakości kapitału społecznego. MRiRW poprzez działania zrealizowane przez jednostki doradztwa rolniczego na rzecz mieszkańców obszarów wiejskich (w tym osób starszych) organizowało m.in.: szkolenia e-learningowe i stacjonarne, konferencje i seminaria, projekty i publikacje (*GROWID*, 2020; *I Ogólnopolski Kongres Gospodarstw Opiekuńczych*, 2018; *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 91–92, 96).

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (MSWiA) od 2007 r. koordynuje realizację „Programu ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań Razem bezpieczniej im. Władysława Stasiaka”, którego celem są wspieranie kompleksowych przedsięwzięć na rzecz bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej,

w tym bezpieczeństwa osób starszych, jak również aktywność na rzecz przeciwdziałania patologiom społecznym i przestępczości pospolitej, działania edukacyjno-profilaktyczne oraz edukacja dla bezpieczeństwa. Działania z tego zakresu prowadzone są w gminach i powiatach na terenie całego kraju. Ze środków finansowych przeznaczonych na realizację celu szczegółowego „Edukacja dla bezpieczeństwa” seniorzy byli m.in. szkoleni z zakresu pierwszej pomocy i podstaw samoobrony, bezpieczeństwa pieszych w ruchu drogowym oraz podstawowych technik ratownictwa, jak również z zasad bezpieczeństwa w ruchu drogowym, zasad prawidłowego zachowania się na przejściach dla pieszych i w ich okolicach oraz metod zabezpieczania mienia przed ewentualną kradzieżą czy innymi przestępstwami i wykroczeniami, w szczególności oszustwami. Cele szczegółowe programu są finansowane w ramach dotacji i realizowane przez JST, które zawarły z wojewodą porozumienia administracyjne, i organizacje pozarządowe nieprowadzące działalności gospodarczej, które zawarły z wojewodą umowy cywilnoprawne (*Razem Bezpieczniej im. Władysława Stasiaka*, 2020).

MSWiA, policja oraz Państwowa Straż Pożarna organizują coroczne otwarte konkursy dla organizacji pozarządowych na realizację zadań publicznych w obszarze bezpieczeństwa i porządku publicznego:

- „Realizacja kampanii edukacyjno-informacyjnej dotyczącej bezpieczeństwa seniorów” – działania mające na celu poprawę wiedzy i świadomości osób starszych na temat właściwych zachowań w obliczu niebezpieczeństw, na które są narażone w życiu codziennym, a także zwrócenie uwagi społeczeństwa na aspekt bezpieczeństwa seniorów;
- „Prowadzenie działań związanych z poszukiwaniem osób zaginionych oraz zapewnieniem wsparcia ich rodzinom” – zadanie dotyczące wsparcia policji w zakresie poszukiwań osób zaginionych, zbieranie i analizowanie informacji na temat zaginionych, przekazywanie tych informacji policji oraz rodzinie zaginionego, a także włączanie mediów

w działania poszukiwawcze (Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020, s. 116–117).

MSWiA od 2016 r. realizuje we współpracy z Państwową Strażą Pożarną kampanię „Czad i ogień. Obudź czujność”, która jest skierowana przede wszystkim do osób starszych i ma na celu wzmocnienie świadomości społecznej o przyczynach i skutkach powstawania pożarów oraz zatruciu tlenkiem węgla – zwłaszcza podczas sezonu grzewczego (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020, s. 116*).

Ministerstwo Finansów

Ministerstwo Finansów umożliwia rencistom i emerytom automatyczne rozliczenie PIT-OP, czyli oświadczenie przez organ rentowy i przekazanie 1% podatku dla wybranej organizacji pożytku publicznego. Promowaniu tych możliwości służy działania informacyjno-edukacyjne za pośrednictwem tradycyjnych kanałów komunikacji dostosowanych do osób starszych:

- ulotki i plakaty z zakresu zagadnień podatkowych udostępnione bezpłatnie we wszystkich urzędach skarbowych na terenie kraju i w innych urzędach i instytucjach współpracujących z resortem;
- dodatkowe linie telefonicznie uruchamiane w okresie rozliczeń;
- zamieszczenie, tj. lokowanie, w słuchowisku radiowym Polskiego Radia *W Jezioranach*, którego największą grupą odbiorców są seniorzy, skierowanych do nich informacji, m.in. o nowych usługach i o tym, w jaki sposób przekazać 1% podatku bez rezygnowania z możliwości rozliczenia przez organ rentowy;
- poradniki w prasie wysokonakładowej napisane prostym językiem z przykładami i z informacjami adresowanymi do osób starszych (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020, s. 121*).

Ministerstwo Zdrowia

Ministerstwo Zdrowia w latach 2016–2020 koordynowało realizację „Narodowego programu zdrowia”, w ramach którego został wydzielony cel operacyjny uwzględniający problemy i potrzeby obecnych i przyszłych osób starszych – „Promocja zdrowego i aktywnego starzenia się”. Program obejmował m.in. następujące działania z zakresu profilaktyki i promocji zdrowia skierowane bezpośrednio lub pośrednio do osób starszych: edukację zdrowotną w profilaktyce urazów i w promocji bezpieczeństwa, edukację pracodawców, menedżerów, specjalistów zarządzania zasobami ludzkimi i ochrony zdrowia pracujących w zakresie tworzenia i realizacji w zakładach pracy programów zarządzania zdrowiem starzejących się pracowników, realizację badania poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem, a także analizę świadczeń udzielanych osobom w starszym wieku (*Narodowy Program Zdrowia*, 2018).

Ministerstwo Zdrowia koordynowało również „Program profilaktyki i leczenia chorób układu sercowo-naczyniowego POLKARD” na lata 2017–2020, który miał na celu:

- zmniejszenie liczby zgonów z powodu chorób układu krążenia;
- doposażenie szpitali w sprzęt i aparaturę medyczną;
- prowadzenie rejestrów medycznych umożliwiających ocenę skuteczności leczenia;
- zwiększenie dostępu do nowych terapii, opieki oraz nowoczesnych programów badań przesiewowych (*Program Profilaktyki i Leczenia Chorób Układu Sercowo-Naczyniowego POLKARD*, 2019).

W ramach realizacji „Programu zapobiegania depresji w Polsce na lata 2016–2020” była prowadzona kampania informacyjno-edukacyjna „Depresja. Rozumiesz – pomagasz”. Jedną z grup odbiorców programu były osoby po 65. roku życia, u których występuje podwyższone ryzyko depresji. Celem programu były zwiększenie świadomości społecznej w zakresie występowania depresji oraz przekazanie rzetelnej wiedzy dotyczącej jej objawów,

profilaktyki, diagnozowania, leczenia i możliwych form wsparcia. Na stronie internetowej kampanii Wyleczdepresje.pl w formie elektronicznej udostępniono broszury, filmy oraz rekomendacje postępowania w zakresie profilaktyki, diagnostyki i leczenia depresji (*Depresja w wieku podeszłym*, 2020; *Program zapobiegania depresji w Polsce*, 2016).

Ponadto Ministerstwo Zdrowia koordynowało:

- „Narodowy program zwalczania chorób nowotworowych”;
- działania z zakresu profilaktyki i promocji zdrowia, np. kampania „Środa z profilaktyką”, program profilaktyki raka piersi, program profilaktyki gruźlicy;
- programy polityki zdrowotnej finansowane przez oddziały wojewódzkie NFZ.

Ministerstwo Zdrowia sprawuje nadzór nad Narodowym Instytutem Geriatrii, Reumatologii i Rehabilitacji im. prof. dr hab. med. Eleonory Reicher w Warszawie, który jest państwową jednostką organizacyjną i państwowym instytutem badawczym. Instytut prowadzi badania naukowe i prace rozwojowe, studia podyplomowe i doktoranckie, kształci kadrę medyczną, nadaje stopnie naukowe, przystosowuje wyniki badań naukowych i prac rozwojowych do zastosowania w praktyce, upowszechnia i wdraża wyniki badań naukowych i prac rozwojowych (w tym prowadzi prace wdrożeniowe), uczestniczy w systemie ochrony zdrowia w obszarach gerontologii, geriatrii oraz dyscyplin pokrewnych (psychogeriatric, neurogeriatric, neuroortopedii, onkologii, chirurgii ogólnej, chirurgii onkologicznej, diabetologii, gastroenterologii i kardiologii dla osób powyżej 60. roku życia), reumatologii, rehabilitacji medycznej, ortopedii i traumatologii narządu ruchu, chorób przewlekłych i chorób powodujących niesamodzielność, farmakologii klinicznej oraz zdrowia publicznego (*Narodowy Instytut Geriatrii, Reumatologii i Rehabilitacji*, 2020).

Ministerstwu Zdrowia podlega także konsultant krajowy w dziedzinie geriatrii, do którego zadań należą:

- inicjowanie krajowych badań epidemiologicznych oraz ocena ich metod i wyników;
- prognozowanie potrzeb zdrowotnych;

- doradzanie, jak realizować zadania wynikające z Narodowego programu zdrowia i innych programów zdrowotnych;
- opiniowanie wniosków o skierowanie pacjenta do leczenia lub badań diagnostycznych poza granicami Polski;
- opiniowanie i doradzanie przy zadaniach realizowanych przez Centrum Egzaminów Medycznych, Centrum Kształcenia Podyplomowego Pielęgniarek i Położnych oraz Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego (*Konsultanci krajowi*, 2018).

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR), pełniące funkcję instytucji zarządzającej dla Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, koordynuje realizację projektów dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej w zakresie działalności inkubatorów innowacji społecznych i inkubatorów dostępności, których zadaniem jest poszukiwanie szybkich, tanich i bardziej wydajnych sposobów rozwiązywania problemów społecznych w Polsce. Innowacyjne pomysły dotyczące osób starszych obracają się wokół usług opiekuńczych oraz wspierania osób zależnych i ich opiekunów, budowania sieci społecznych – lokalnych i sąsiedzkich – wspierających osoby starsze i ich rodziny, poszukiwania rozwiązań dla osób mających trudności z mobilnością czy też z korzystaniem z przestrzeni publicznej i mają na celu poprawę jakości życia (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020; Innowatorzy społeczni*, 2019, s. 144).

MFiPR koordynuje także realizację rządowego programu „Dostępność Plus”, którego zadaniem jest zwiększanie szeroko rozumianej dostępności celem podniesienia jakości i zapewnienia niezależności życia osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym ludziom starszym, w ośmiu obszarach: architektura, transport, edukacja, służba zdrowia, cyfryzacja, usługi, konkurencyjność i koordynacja. Pierwszym, strategicznym wymiarem programu jest trwałe włączenie problematyki dostępności do wszystkich polityk

publicznych, do praktyki planowania, realizacji i oceny funkcjonowania państwa. Zostanie to osiągnięte poprzez wprowadzenie przepisów prawnych (standardów dostępności), które zagwarantują dostępność w prowadzeniu inwestycji budowlanych, zakupie odpowiednio przygotowanych środków transportu, oznaczaniu tras i przestrzeni publicznej, usług czy realizacji zadań z wykorzystaniem środków publicznych (np. dostępne strony internetowe, druki, formularze); inwestycje w wiedzę, kompetencje i umiejętności w zakresie dostępności dla kreatorów rzeczywistości społecznej; stworzenie lepszych możliwości rozwoju nowych technologii asystujących, kompensacyjnych czy rozwoju produktów i usług opartych na zasadzie uniwersalnego projektowania. Drugim wymiarem działań zaplanowanych w programie są inwestycje (budowlane, transportowe, technologiczne) w istniejące budynki użyteczności publicznej, zasoby mieszkaniowe wielorodzinne, przestrzeń, środki transportu, strony internetowe czy usługi o charakterze powszechnym (*Program „Dostępność Plus”, 2018*).

Ministerstwo Sprawiedliwości

Ministerstwo Sprawiedliwości na podstawie zaobserwowanego braku wystarczającej ochrony świadczeniobiorców podjęło w 2020 r. prace analityczne i projektowe dotyczące problematyki przekazywania przez konsumentów seniorów nieruchomości na rzecz podmiotów rynkowych w zamian za wypłatę dożywotniego świadczenia pieniężnego. Na rzecz zapewnienia osobom starszym odpowiedniej dostępności do wymiaru sprawiedliwości w „Regulaminie urzędowania sądów powszechnych” (Dz.U. z 2019 r., poz. 1141) wprowadzono zapisy dotyczące konieczności zapewnienia (w miarę możliwości) w budynkach sądowych dostępu do pomieszczeń użytkowych osobom w każdym wieku, z różnym stopniem niepełnosprawności lub zapewnienia odpowiedniej pomocy w tym zakresie. Wprowadzono też rozwiązanie prawne pozwalające przewodniczącym składów orzekających na zwalnianie osób starszych z obowiązku składania zeznań w pozycji stojącej

(*Regulamin urzędowania sądów powszechnych*, 2019). W 2020 r. została uchwalona przez Sejm RP tzw. ustawa antyprzemocowa, czyli nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw mająca na celu zapewnienie większej ochrony ofiarom przemocy domowej, w tym osobom starszym. Sprawca przemocy, który stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia domowników, po wydaniu odpowiedniego nakazu będzie musiał niezwłocznie opuścić mieszkanie oraz zostanie zakaz zbliżania się do ofiar, mieszkania i jego najbliższego otoczenia (*Skuteczna ochrona ofiar – ustawa antyprzemocowa obowiązującym prawem*, 2020).

Ministerstwo Klimatu i Środowiska

Wśród działań skierowanych do najstarszych mieszkańców kraju Ministerstwo Klimatu i Środowiska w zakresie swoich uprawnień wskazuje m.in. działania parków narodowych ułatwiające osobom starszym korzystanie z ich oferty lub zachęcające je do korzystania z niej, np. mapy plastyczne dostosowane do potrzeb osób słabowidzących i starszych umożliwiające poznanie ukształtowania terenu, zajęcia terenowe dla niewielkich grup słuchaczy UTW prowadzone przez pracowników parku na ścieżkach edukacyjnych, wystawy prezentujące dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe regionu dostosowane do potrzeb osób z dysfunkcjami, spacer, wykłady plenerowe i warsztaty wyjazdowe, otwarcie nowych i modernizacja istniejących szlaków turystycznych, organizacja tematycznych spotkań międzypokoleniowych, edukacja zdalna osób starszych, wprowadzenie zniżek i ulg dla seniorów (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 184–194).

Pozostałe resorty, nawet jeśli nie organizują programów czy konkursów adresowanych w sposób szczególny do osób starszych, w różnym zakresie (merytorycznym, technicznym, funkcjonalnym) pośrednio realizują działania ujęte w „Polityce społecznej wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność”, najczęściej jednak oferta dla seniorów dostępna jest zasadach ogólnych. Skuteczna realizacja polityki senioralnej

wymaga interdyscyplinarnej współpracy wszystkich podmiotów zaangażowanych w prowadzenie działań skierowanych do osób starszych na wszystkich szczeblach administracji rządowej i samorządowej (*Uchwała nr 161 Rady Ministrów z 26 X 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność, 2018*).

Sprawami osób starszych w Polsce zajmują się także inne państwowe instytucje i urzędy centralne, takie jak Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania czy Rzecznik Praw Obywatelskich.

Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju
Społeczeństwa Obywatelskiego

Narodowy Instytut Wolności (NIW) jest agencją wykonawczą w sprawach wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, a także działalności pożytku publicznego i wolontariatu. NIW realizuje następujące inicjatywy, których beneficjentami mogą być osoby starsze:

- „Fundusz inicjatyw obywatelskich” – rządowy program dotacyjny dla organizacji pozarządowych, którego celem jest dofinansowywanie projektów służących zwiększeniu zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życie publiczne (*FIO, 2020*);
- „Program rozwoju organizacji obywatelskich na lata 2018–2030” – program bezpośredniego wsparcia rozwoju polskich organizacji obywatelskich; dotacje są przydzielane na rozwój instytucjonalny organizacji oraz realizację ich celów statutowych – zarówno na realizację wieloletniej strategii rozwoju organizacji, budowę kapitału żelaznego, jak i na zaspokojenie nagłych potrzeb w sytuacjach awaryjnych (*PROO, 2020*);

- „Korpus Solidarności. Program wspierania i rozwoju wolontariatu długoterminowego na lata 2018–2030” – celem jest wsparcie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego poprzez wypracowanie i wdrożenie rozwiązań ułatwiających systematyczne i długoterminowe angażowanie się obywateli w wolontariat i zachęcających do takiego zaangażowania; jednym z priorytetów programu jest adresowanie jego działań do seniorów, których uczestnictwo będzie się przyczyniać do poprawy ich sytuacji społecznej i zdrowotnej oraz służyć utrzymywaniu nabytych w trakcie wcześniejszego okresu życia kompetencji zawodowych i społecznych i rozwoju w szczególności kompetencji społecznych związanych ze świadczeniem zaangażowania wolontariackiego (*Korpus Solidarności*, 2020);
- „Program wsparcia doraźnego organizacji pozarządowych w zakresie przeciwdziałania skutkom COVID-19” – celem jest jak najszybsze wsparcie instytucjonalne dla organizacji i jak najszybsza pomoc przy inicjowaniu lokalnych działań, które mają służyć walce ze skutkami pandemii (*Program COVID-19*, 2021).

Dzięki wsparciu z grantu celowego udzielonemu przez NIW w 2020 r. powstał Instytut Polityki Senioralnej Senior.Hub będący innowacyjnym think tankiem*, z którym współpracuje kilkudziesięciu badaczy z różnych dziedzin. Podmiot ten jest jedyną w Polsce instytucją badawczą niezwiązaną z publiczną jednostką naukową, gotową do współtworzenia partnerstw badawczych w większości obszarów. Instytut uruchomił kilka własnych projektów badawczych z takich zakresów jak budownictwo senioralne, lokalne polityki senioralne czy ocena zdolności nabywczych i preferencji starszych klientów korzystających z produktów

---

* *Think tank* to ośrodek analityczny prowadzący badania, przygotowujący ekspertyzy, wydający publikacje (w formie komentarzy, raportów, książek), organizujący debaty, konferencje, seminaria. Jego cele to inicjowanie debaty publicznej na tematy istotne w danym momencie, proponowanie decydom rozwiązań, dostarczanie pomysłów (Łada, 2011).

bankowych. Senior.Hub przejął również prowadzenie jedyne w Europie Środkowej pisma eksperckiego o charakterze popularno-naukowym pt. „Polityka Senioralna”, poświęconego tematyce starzenia się społeczeństwa w wymiarze systemowym. Wspólnie z podmiotami partnerskimi Instytut projektuje i testuje innowacje społeczne i technologiczne, doradza jednostkom samorządu terytorialnego w zakresie wdrażania rozwiązań korzystnych dla najstarszych mieszkańców, upowszechnia wyniki badań i lobbuje za wdrożeniami nowych narzędzi poprawiających społeczne funkcjonowanie osób starszych i podnoszących jakość życia seniorów (*Misja Instytutu*, 2020; *Powstał Senior.Hub – Instytut Polityki Senioralnej*, 2020, s. 59).

Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) realizuje następujące działania edukacyjne kierowane do osób starszych:

- ogólnopolską akcję „Dzień Seniora” – ma ona na celu upowszechnianie wiedzy o ubezpieczeniach społecznych oraz aktywizację osób starszych; akcja jest organizowana we współpracy z Polskim Związkiem Emerytów, Rencistów i Inwalidów w oddziałach ZUS, w urzędach miast, urzędach gmin oraz lokalnych domach kultury na terenie całego kraju (*Dzień Seniora*, 2019);
- publikację wydawnictwa *ZUS dla Seniora* – w periodyku wydawanym w wersji papierowej i elektronicznej prezentowane są informacje o systemie emerytalnym, uprawnieniach i obowiązkach osób, które występują o emeryturę, a także osób, które już mają prawo do tego świadczenia; są też w nim zamieszczone informacje o zmianach w przepisach, które dotyczą emerytów i rencistów (*ZUS dla seniora*, 2020);
- realizację usługi doradcy emerytalnego – została ona uruchomiona w 2017 r. na potrzeby ustawy obniżającej powszechny wiek emerytalny; to program edukacji

skierowany do przyszłych emerytów na temat korzyści płynących z opóźnienia decyzji o przejściu na emeryturę (*Doradca emerytalny*, 2017).

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK) prowadzi działalność edukacyjno-informacyjną w zakresie ochrony konsumentów, ze szczególnym uwzględnieniem osób starszych, które stają się najczęściej ofiarami nieuczciwych praktyk stosowanych przez przedsiębiorców organizujących sprzedaż bezpośrednią podczas pokazów, prezentacji, wykładów, pielgrzymek, wycieczek, pobytów w sanatoriach. Koncentruje się ona przede wszystkim na informowaniu o podstawowych prawach i obowiązkach konsumentów oraz promowaniu systemu ochrony konsumentów w Polsce. Pracownicy urzędu prowadzą spotkania edukacyjne dla konsumentów we współpracy z samorządami, parafiami, policją czy UTW (*Edukacja*, 2020). Istotnym elementem działań UOKiK jest działalność wydawnicza, której przykładami są publikacje: *Seniorze, uważaj na nieuczciwych sprzedawców* czy *Seniorze, nie daj się oszukać* (*Poradniki*, 2020; *Publikacje*, 2020).

Pełnomocnik rządu do spraw równego traktowania

Do głównych zadań pełnomocnika rządu do spraw równego traktowania należą m.in.: dokonywanie analiz i ocen sytuacji społecznej oraz rozwiązań prawnych pod kątem respektowania zasady równego traktowania, a także występowanie do właściwych organów z wnioskami o wydanie lub zmianę aktów prawnych w zakresie spraw należących do jego właściwości. Pełnomocnik powinien inicjować, koordynować i monitorować działania, w tym międzyresortowe, zmierzające do zapewnienia równego traktowania oraz ochrony przed dyskryminacją, jak również opracowywać i opiniować projekty aktów prawnych oraz programów

rządowych w zakresie zasad równego traktowania. Do jego kompetencji należą także promowanie, upowszechnianie i propagowanie problematyki równego traktowania, w tym prowadzenie działań na rzecz podnoszenia świadomości na temat równego traktowania, dyskryminacji i jej przejawów oraz metod i strategii przeciwdziałania jej występowaniu. Pełnomocnik powinien także podejmować działania zmierzające do eliminacji lub ograniczenia skutków powstałych w wyniku naruszenia zasady równego traktowania oraz współpracować w sprawach związanych z równym traktowaniem i przeciwdziałaniem dyskryminacji z innymi państwami, organizacjami i instytucjami międzynarodowymi i zagranicznymi – w porozumieniu z właściwym ministrem. Jego aktywność powinna obejmować też współpracę z właściwymi organami administracji rządowej, instytucjami publicznymi, organami samorządu terytorialnego oraz organizacjami pozarządowymi, a także z krajowymi organizacjami społecznymi, w tym ze związkami zawodowymi i organizacjami pracodawców (*Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Traktowania*, 2020). Trwają prace legislacyjne nad „Krajowym programem działań na rzecz równego traktowania”. Projektowany program ma wpłynąć na podnoszenie świadomości społecznej w zakresie równego traktowania, przeciwdziałania naruszeniom zasady równego traktowania, współpracy z partnerami społecznymi, organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami w zakresie równego traktowania, w tym – ze szczególnym uwzględnieniem osób starszych – przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na wiek i niepełnosprawność (*Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2021–2030*, 2020).

Rzecznik Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela, a także na straży realizacji zasady równego traktowania. Swoim działaniem obejmuje również najstarszych mieszkańców Polski. W 2020 r. rzecznik zaproponował

minister rodziny, pracy i polityki społecznej wspólne omówienie stanu zabezpieczenia praw osób starszych, podjęcie refleksji nad innowacyjnymi rozwiązaniami systemowymi w zakresie transferów społecznych kierowanych bezpośrednio do gmin (np. w formie subwencji senioralnej, analogicznej do subwencji edukacyjnej, z założenia mającej wspierać kompleksowe działania na rzecz aktywnego starzenia się, zgodnie z lokalną diagnozą sytuacji i potrzebami osób starszych) (*RPO proponuje subwencję senioralną*, 2020), omówienie kolejnych kroków legislacyjnych, w tym nowelizacji ustawy o osobach starszych. Celem tych działań powinno być m.in. zwiększenie efektywności polityki senioralnej. Rzecznik rozpatrywał zgłaszane przez obywateli sprawy dotyczące dramatycznej sytuacji w ochronie zdrowia w czasie pandemii. Zapoznał się z projektem „Strategii na rzecz osób z niepełnosprawnościami 2020–2030” i zwrócił uwagę, że nie zaplanowano w niej środków finansowych na jej wdrożenie, a sam projekt nie uwzględnia m.in. potrzeb ludzi starszych. Wielokrotnie wskazywał na potrzebę deinstytucjonalizacji systemu wsparcia osób z niepełnosprawnościami i osób starszych, polegającej na przejściu od instytucjonalnych rozwiązań w zakresie zamieszkania do szerokiego wachlarza usług świadczonych w społeczności lokalnej. Zajmował się problemem rynku usług skierowanych do osób starszych oferowanych w formie umowy renty dożywotniej w zamian za przeniesienie własności nieruchomości – ze szczególnym zainteresowaniem możliwościami eliminacji ewentualnych nieuczciwych praktyk w celu wypracowania rozwiązań prawnych zabezpieczających sytuację konsumentów seniorów (*Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w roku 2020, 2021; Prawa seniorów w działaniach Rzecznika Praw Obywatelskich*, 2019).

W Biurze RPO działają rady społeczne, które wspierają rzecznika w realizacji jego ustawowych zadań, w tym Komisja Ekspertów ds. Osób Starszych (KEOS), powołana w 2011 r. Monitoruje ona dostęp osób starszych do usług medycznych i placówek opieki długoterminowej, sprawowanej tam opieki, aktywizację społeczną osób starszych, dostęp osób starszych do usług konsumenckich

i finansowych, sytuację osób starszych na rynku pracy, opiekę i zabezpieczenie społeczne dostosowane do potrzeb osób starszych, relacje międzypokoleniowe i postrzeganie osób starszych w społeczeństwie, mediach, administracji publicznej (*Komisja ekspertów ds. osób starszych*, 2020). Działalność KEOS przekłada się na aktywność publikacyjną, np. w opracowaniu *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje. Raport Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych* członkowie tej komisji opracowali listę najważniejszych wyzwań i rekomendacji dotyczących sytuacji osób starszych w Polsce w następujących obszarach: międzynarodowe standardy ochrony praw osób starszych, zabezpieczenie społeczne, praca zawodowa, nadużycia i przemoc, zdrowie i opieka zdrowotna, przestrzeń publiczna, aktywność społeczna, edukacyjna i kulturalna, komunikacja społeczna, przestrzeń wirtualna. Raport został przygotowany z myślą o instytucjach, organizacjach i osobach, które mają wpływ na jakość życia osób starszych w Polsce (Szatur-Jaworska i in., 2020). Rzecznik Praw Obywatelskich wraz z KEOS zorganizował trzy edycje konkursu „Złota Księga Dobrych Praktyk na rzecz Społecznego Uczestnictwa Osób Starszych”. Do udziału w nim zaproszono przedstawicieli organizacji społecznych, nieformalnych grup, pracodawców i samorządów terytorialnych oraz innych instytucji realizujących programy na rzecz osób starszych. Celem inicjatywy są promowanie wartych upowszechnienia, wartościowych inicjatyw podejmowanych na rzecz osób starszych i z osobami starszymi, a także rozpropagowanie działań, które służą budowaniu społeczeństwa spójnego i przyjaznego wszystkim grupom wieku. Formą wyróżnienia jest umieszczenie opisu dobrej praktyki w złotej księdze, której patronem jest Rzecznik Praw Obywatelskich, oraz możliwość upowszechnienia tą drogą własnych osiągnięć (*III edycja konkursu Złota Księga Dobrych Praktyk na rzecz Społecznego Uczestnictwa Osób Starszych*, 2017).

Analizując system wsparcia osób starszych, należy uwzględnić wiele czynników o charakterze zarówno indywidualnym, jak i społecznym, kulturowym, ekonomicznym czy politycznym oraz możliwości i uwarunkowania instytucjonalne i pozainstytucjonalne,

formalne i pozaformalne. Powyżej zostały zaprezentowane wyłącznie wybrane aspekty instytucjonalnych działań na najbardziej ogólnym, krajowym poziomie realizowanych na rzecz osób starszych traktowanych jako wymagająca wsparcia grupa społeczna. W kolejnej części książki zostaną omówione rodzaje wsparcia seniorów w ujęciu regionalnym i lokalnym.

2.3. Regionalne i lokalne działania wspierające osoby starsze

Głównym inicjatorem i realizatorem wsparcia osób starszych jest samorząd terytorialny (województwo, powiat, gmina) świadczący usługi lub zlecający ich wykonanie podmiotom zewnętrznym – zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem. Dotyczy to świadczeń w formie usług opiekuńczych oraz aktywizacyjno-wspomagających, mających na celu m.in. przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i aktywizację seniorów, a w przypadku osób niepełnosprawnych – również ich rehabilitację. W ramach działań samorządu terytorialnego, ale również organizacji pozarządowych i podmiotów świadczących usługi komercyjne, usługi dla osób starszych i niepełnosprawnych są świadczone w miejscu zamieszkania (np. usługi opiekuńcze, wsparcie w ramach dziennych domów pomocy) lub poza miejscem zamieszkania (np. w DPS-ach, innych placówkach całodobowej opieki).

Działania z zakresu pomocy społecznej w Polsce z mocy ustawy o pomocy społecznej wykonują organy administracji rządowej i administracji samorządowej (*Ustawa z 12 III 2004 r. o pomocy społecznej*, 2004). Współpracują w tym zakresie z organizacjami społecznymi, Kościołem katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi, fundacjami, stowarzyszeniami, pracodawcami oraz osobami fizycznymi i osobami prawnymi. Zgodnie z zapisami ww. ustawy do jednostek organizacyjnych pomocy społecznej należą:

- **regionalne ośrodki polityki społecznej (ROPS)** – jednostki organizacyjne powołane do realizacji zadań pomocy społecznej w województwach samorządowych; na szczeblu województwa istnieją dwie odrębne struktury organizacyjne – administracji rządowej i administracji samorządowej; zadania rządowe na szczeblu województwa wykonuje wojewoda; zadania wojewody w zakresie pomocy społecznej są realizowane przez wydziały polityki społecznej urzędów wojewódzkich; z kolei zadania samorządowe wykonuje marszałek województwa przy pomocy regionalnego ośrodka polityki społecznej;
- **powiatowe centra pomocy rodzinie (PCPR)** – jednostki organizacyjne wykonujące zadania powiatu w zakresie pomocy społecznej; zadania powiatowych centrów pomocy rodzinie w miastach na prawach powiatu są realizowane przez miejskie ośrodki pomocy społecznej – miejskie ośrodki pomocy rodzinie;
- **ośrodki pomocy społecznej (OPS)** – jednostki organizacyjne wykonujące zadania z zakresu pomocy społecznej w gminie;
- **domy pomocy społecznej (DPS)** – jednostki organizacyjne pomocy społecznej, które świadczą na poziomie obowiązującego standardu usługi bytowe, opiekuńcze, wspomagające i edukacyjne osobom wymagającym całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności; dzielą się na domy dla osób w podeszłym wieku, domy dla osób przewlekle somatycznie chorych, domy dla osób przewlekle psychicznie chorych, domy dla dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla osób niepełnosprawnych fizycznie, domy dla osób uzależnionych od alkoholu;
- **placówki specjalistycznego poradnictwa**, w tym rodzinnego – placówki realizujące poradnictwo, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne, świadczone osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę

wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód;

- **ośrodki wsparcia** – jednostki organizacyjne pomocy społecznej dziennego pobytu; w ośrodkach wsparcia mogą być prowadzone miejsca całodobowe okresowego pobytu;
- **ośrodki interwencji kryzysowej** – instytucje udzielające specjalistycznej pomocy psychologicznej, poradnictwa socjalnego, prawnego oraz schronienia (*Instytucje pomocy społecznej*, 2018).

Poniżej znajduje się charakterystyka wybranych założeń regionalnych polityk senioralnych oraz wybranych przykładów ich realizacji w podziale na województwa.

Województwo dolnośląskie

W 2005 r. z inicjatywy Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego powołano pierwszą w Polsce radę ds. seniorów – Dolnośląską Radę ds. Seniorów. Jej celem było integrowanie instytucji samorządowych, administracji rządowej, organizacji pozarządowych oraz środowisk akademickich działających na rzecz seniorów oraz wypracowywanie rozwiązań wspierających godne, aktywne i wartościowe życie osób starszych na Dolnym Śląsku (*Dolnośląska Społeczna Rada Senioralna*, 2019). Obecnie to ciało kolegialne, w którego skład wchodzi przedstawiciele instytucji publicznych, środowisk naukowych oraz organizacji pozarządowych, reprezentanci UTW z subregionów województwa dolnośląskiego, nosi nazwę Rada Seniorów Województwa Dolnośląskiego. Rada zajmuje się opiniowaniem działań w ramach polityki senioralnej, inicjowaniem zmian w tym obszarze, wspieraniem aktywności seniorów oraz ułatwianiem dostępu do informacji. Członkowie rady uczestniczą w opracowywaniu wojewódzkich programów związanych z seniorami oraz propagują wiedzę o ich potrzebach i prawach.

W regionie Dolnego Śląska podejmowane są liczne inicjatywy na rzecz seniorów. Przykładem jest Dolnośląskie Forum

Uniwersytetów Trzeciego Wieku (*XIII Forum Dolnośląskich Uniwersytetów Trzeciego Wieku*, 2019), które umożliwia wymianę doświadczeń i dobrych praktyk między członkami tych instytucji. Kolejną ważną platformą jest utworzona w 2012 r. Platforma Wiedzy i Wymiany Doświadczeń Dolnośląskich Seniorów, organizująca regularne spotkania dla osób zaangażowanych w działania na rzecz seniorów. Platforma ta sprzyja wymianie wiedzy, rozwijaniu umiejętności i eliminowaniu barier, wspierając integrację międzypokoleniową oraz aktywne życie społeczne osób starszych (*Platforma Wiedzy i Wymiany Doświadczeń*, 2012). W 2013 r. powstało również Dolnośląskie Forum Integracji Seniorów, którego celem są rozwijanie systemu wsparcia dla osób starszych i niepełnosprawnych oraz przeciwdziałanie ich wykluczeniu społecznemu (*Nowa inicjatywa – Dolnośląskie Forum Integracji Seniorów*, 2013).

Dolnośląski Ośrodek Pomocy Społecznej prowadzi regionalną, dostępną online bazę danych instytucji i organizacji działających na rzecz seniorów, co ułatwia mieszkańcom Dolnego Śląska dostęp do odpowiedniego wsparcia (*Regionalna baza instytucji i organizacji działających na rzecz seniorów na terenie Dolnego Śląska*, 2020). Z kolei polityka senioralna regionu znalazła swoje odzwierciedlenie w *Strategii rozwoju województwa dolnośląskiego 2030*. W dokumencie tym podkreślono konieczność dostosowania infrastruktury publicznej do potrzeb osób starszych oraz rozwoju systemów ich aktywizacji. Strategia ta promuje działania rehabilitacyjne i aktywizacyjne, które mają na celu włączenie seniorów w życie społeczne i zawodowe (*Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego 2030*, 2018).

Dolnośląska strategia integracji społecznej na lata 2014–2020 również uwzględniała potrzeby seniorów. Zapisano w niej konieczność rozwijania usług społecznych i opiekuńczych dla osób starszych, zwłaszcza tych cierpiących na choroby otępienne jak choroba Alzheimera. Dokument podkreślał znaczenie propagowania idei „dobrego starzenia się”, które pozwala seniorom zachować samodzielność i aktywność jak najdłużej. Zwrócono w nim uwagę na zwiększanie roli osób starszych w społecznościach lokalnych oraz rozwój „srebrnej gospodarki”, która opiera

się na wykorzystaniu potencjału ekonomicznego tej grupy społecznej. Strategia przewiduje także realizację dwóch programów: „Dolnośląski senior”, mającego na celu przeciwdziałanie negatywnym skutkom starzenia, oraz „Dolnośląska psychogeriatrya”, skupionego na wsparciu mieszkańców regionu dotkniętych chorobami wieku senioralnego (*Dolnośląska strategia integracji społecznej na lata 2014–2020*, 2013).

Województwo kujawsko-pomorskie

Wojewódzka Rada ds. Polityki Senioralnej, funkcjonująca od 2014 r. przy Marszałku Województwa Kujawsko-Pomorskiego, jest organem opiniodawczo-doradczym. Tworzą ją przedstawiciele organizacji i instytucji działających na rzecz osób starszych. Główne zadania rady obejmują integrację seniorów i wspieranie ich aktywności obywatelskiej, zmienianie społecznego obrazu starości, opiniowanie aktów prawnych związanych z seniorami, inicjowanie lokalnych działań oraz popularyzowanie wiedzy o potrzebach i prawach osób starszych. Celem tych działań jest wzmocnienie roli seniorów w procesach decyzyjnych na poziomie regionalnym (*Uchwała Nr 40/1347/14 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego z 1 X 2014 r. w sprawie powołania Wojewódzkiej Rady ds. Polityki Senioralnej przy Marszałku Województwa Kujawsko-Pomorskiego*, 2014).

Wśród kluczowych inicjatyw skierowanych do osób starszych wyróżnia się program teleopieki, który objął 3000 seniorów. W jego ramach osoby starsze otrzymały tzw. bransoletki życia, zapewniające całodobowy monitoring zdrowia i bezpieczeństwa, obsługiwany przez Kujawsko-Pomorską Sieć Informacyjną (Krzenińska, 2018). Ponadto zrealizowano projekt „Opieka w zagrodzie” polegający na świadczeniu opieki dziennej dla osób niesamodzielnych w tradycyjnych gospodarstwach rolnych (zrealizowano dwie edycje). W latach 2016–2020 seniorzy korzystali z opieki dziennej wzbogaconej o zajęcia dostosowane do ich potrzeb, wyjazdy integracyjne i zapewnione posiłki. Program ten wspierał osoby

niesamodzielne poprzez umożliwianie im aktywnego spędzania czasu w bezpiecznym środowisku (*O projekcie*, 2018).

W ramach Regionalnego Centrum Informacji Senioralnej działają punkty informacyjne, w których seniorzy i ich opiekunowie mogą uzyskać wsparcie w zakresie usług opiekuńczych, zdrowotnych i kulturalnych (Krzemińska, 2019b). Województwo kujawsko-pomorskie promuje także wybitne osiągnięcia seniorów, którym przyznaje medal Unitas Durat Palatinatus Cuiavianopomeraniensis. Złoty medal przyznawany jest zasłużonym dla walki o niepodległość Rzeczypospolitej Polskiej i prawa człowieka, a srebrny jest przyznawany za wybitne osiągnięcia lub całokształt działalności na rzecz województwa kujawsko-pomorskiego i jego mieszkańców (Krzemińska, 2020). Od 2019 r. w ramach akcji „Rówieśnicy Niepodległej” nagrodzono 139 mieszkańców regionu, którzy ukończyli 100 lat (*Rówieśnicy Niepodległej*, 2020).

Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2020 roku uwzględniała działania wspierające integrację międzypokoleniową i aktywizację seniorów. Priorytety obejmowały m.in.: rozwój usług społecznych dostępnych lokalnie, propagowanie wolontariatu seniorów oraz tworzenie warunków dla opieki dziennej i całodobowej. Zaplanowano także upowszechnianie programów aktywizacyjnych zwiększających uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym i zawodowym (*Strategia polityki społecznej województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020*, 2015).

Regionalny Ośrodek Pomocy Społecznej w Toruniu prowadzi platformę informacyjną InfoSenior (infosenior.rops.torun.pl), która ułatwia dostęp do aktualności, usług oraz infrastruktury skierowanej do seniorów i ich rodzin. Platforma wspiera orientację w lokalnych możliwościach pomocy, przez co staje się ważnym narzędziem wsparcia informacyjnego w regionie.

Województwo lubelskie

Województwo lubelskie od 2014 r. prowadzi Wojewódzką Radę ds. Polityki Senioralnej, która działa jako organ opiniująco-doradczy i inicjatywny Zarządu Województwa Lubelskiego. W skład rady wchodzi przedstawiciele urzędów, organizacji pozarządowych, Polskiego Związku Emerytów Rencistów i Inwalidów (PZERI), UTW oraz środowisk naukowych. Głównymi zadaniami rady są opiniowanie dokumentów i propozycji wpływających na politykę senioralną, monitorowanie realizacji działań na rzecz seniorów oraz inicjowanie nowych rozwiązań wspierających aktywność społeczną i życie zawodowe seniorów. Ponadto rada wspiera rozwój organizacji pozarządowych i UTW oraz promuje międzypokoleniową wymianę doświadczeń (*Uchwała Nr LXXII/1635/2019 Zarządu Województwa Lubelskiego z 17 IX 2019 r. w sprawie zmiany uchwały w sprawie utworzenia Wojewódzkiej Rady ds. Polityki Senioralnej*, 2019).

Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku) sygnalizuje konieczność dostosowania polityki regionalnej do starzejącej się populacji. W dokumencie wskazano kierunki działań mających na celu poprawę dostępności i jakości usług publicznych, promocję aktywnej integracji społecznej oraz wsparcie organizacji pozarządowych zajmujących się przeciwdziałaniem wykluczeniu społecznemu seniorów. Ważnymi elementami strategii są też promocja innowacji społecznych i wzmacnianie liderów polityk publicznych, w tym działań wolontariackich i obywatelskich (*Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku)*, 2014).

Jednym z głównych celów województwa jest zapewnienie seniorom bezpieczeństwa socjalnego, integracji społecznej oraz wzrostu aktywności życiowej. W ramach tych założeń zaplanowano rozwój systemów opieki nad osobami starszymi, w tym usług opiekuńczych i środowiskowych, oraz rozbudowę infrastruktury wspierającej seniorów, takiej jak placówki dziennego pobytu. Istotnymi elementami polityki regionalnej są poprawa

dostępu do opieki geriatrycznej i paliatywnej, a także wsparcie rodzin opiekujących się osobami starszymi.

W województwie duży nacisk kładzie się na rozwój wszechstronnych usług edukacyjnych, rekreacyjnych i kulturalnych dla seniorów. Programy promujące zdrowy styl życia oraz kampanie społeczne przeciwstawiające się negatywnym stereotypom na temat starości są integralnym elementem polityki senioralnej. ROPS w Lublinie realizuje szereg działań wspierających organizacje senioralne, organizuje konferencje i seminaria dla liderów środowisk seniorskich, a także prowadzi kampanie edukacyjne dotyczące zdrowego starzenia się.

W ramach Regionalnego programu operacyjnego województwa lubelskiego zrealizowano wiele projektów skierowanych do seniorów, np. „Aktywny Senior” czy „Seniorzy w akcji”, które miały na celu integrację społeczną oraz aktywizację fizyczną i intelektualną najstarszych mieszkańców województwa. W strategii województwa zaplanowano także rozwój programów międzypokoleniowych promujących wspólne działania seniorów i przedstawicieli młodszych pokoleń w celu budowania solidarności i wzajemnego wsparcia.

Do ważnych inicjatyw należy także systematyczne prowadzenie diagnoz i analiz sytuacji osób starszych, co pozwala na dostosowywanie polityki regionalnej do aktualnych potrzeb. Współpraca z uczelniami wyższymi, organizacjami pozarządowymi i instytucjami publicznymi zapewnia wdrażanie nowoczesnych rozwiązań w zakresie wsparcia seniorów oraz promocji srebrnej gospodarki, co jest jednym z priorytetów regionu w kontekście starzenia się społeczeństwa (*Strategia polityki społecznej województwa lubelskiego na lata 2014–2020*, 2013).

Województwo lubuskie

W województwie lubuskim od 2016 r. funkcjonuje Lubuska Społeczna Rada Seniorów. Rada pełni funkcję doradczą, konsultacyjną i inicjatywną przy Marszałku Województwa Lubuskiego.

W jej skład wchodzi przedstawiciele gminnych rad seniorów, UTW, PZERI, organizacji pozarządowych oraz innych instytucji zajmujących się problematyką senioralną. Rada podejmuje działania mające na celu wzmacnianie regionalnej polityki senioralnej poprzez wyznaczanie kierunków rozwoju, proponowanie zmian systemowych, opiniowanie programów oraz współpracę z organizacjami działającymi na rzecz osób starszych. Jej celem są zwiększanie aktywności seniorów w życiu społecznym i publicznym oraz eliminowanie marginalizacji i dyskryminacji osób starszych (*Uchwała Nr 121/1570/16 Zarządu Województwa Lubuskiego z 1 VIII 2016 r. w sprawie powołania Lubuskiej Społecznej Rady Seniorów*, 2016).

W 2017 r. Zarząd Województwa Lubuskiego przyjął *Wojewódzki program na rzecz osób starszych*, który stanowi kompleksowy dokument określający politykę województwa wobec seniorów. Program ten obejmuje kluczowe obszary, takie jak zdrowie, wsparcie społeczne, aktywność kulturalna i edukacyjna oraz bezpieczeństwo. W ramach programu wskazano szereg celów strategicznych, których realizacja ma poprawić jakość życia seniorów w regionie.

W obszarze zdrowia szczególnie nacisk położono na poprawę jakości i dostępności usług medycznych, w tym rozwój poradni geriatrycznych, tworzenie nowych oddziałów geriatrycznych i rehabilitacyjnych oraz zwiększenie liczby miejsc w zakładach opiekuńczo-leczniczych. Planowane działania obejmują także uruchamianie wypożyczalni sprzętu rehabilitacyjnego, rozwijanie domowych usług hospicyjnych oraz wdrażanie nowoczesnych technologii w opiece zdrowotnej.

W zakresie profilaktyki zdrowotnej i promocji zdrowia program zakłada tworzenie i realizację kampanii społecznych, programów profilaktycznych oraz poradnictwa zdrowotnego skierowanego do seniorów. Ważnym elementem jest organizacja szkoleń i warsztatów dotyczących zdrowego starzenia się oraz profilaktyki chorób wieku podeszłego.

Program obejmuje również działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów. Wśród nich

znajdują się rozwój i wsparcie instytucji zapewniających opiekę całodobową i dzienną, promowanie wolontariatu senioralnego, wspieranie działań samopomocowych oraz rozwój oferty usług opiekuńczych dostosowanych do potrzeb osób starszych. Zwiększenie roli organizacji pozarządowych w realizacji tych usług jest jednym z priorytetów.

W kontekście aktywności społecznej i kulturalnej seniorów program przewiduje rozwój UTW oraz innych form edukacji osób starszych. Promowane są inicjatywy międzypokoleniowe, wspieranie działalności klubów seniora oraz rozwijanie oferty kulturalnej i rekreacyjnej. Szczególną uwagę poświęcono włączeniu osób starszych z obszarów wiejskich w działania społeczne i kulturalne, aby zmniejszyć ich izolację.

Na rzecz poprawy bezpieczeństwa seniorów przewidziano działania edukacyjne związane z przeciwdziałaniem oszustwom i przemocy wobec osób starszych. Program zakłada organizację kampanii społecznych i szkoleń dla służb pracujących z seniorami oraz rozwój mieszkań chronionych dla osób starszych będących ofiarami przemocy.

Jako źródła finansowania programu wskazano budżet samorządu województwa lubuskiego, budżety samorządów powiatów i gmin, środki własne organizacji pozarządowych, środki z Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz środki z budżetu państwa na realizację programów na rzecz osób starszych (*Wojewódzki Program na rzecz Osób Starszych*, 2017).

Ciekawą inicjatywą w województwie lubuskim jest Lubuski Sejmik Seniorów, w ramach którego seniorzy mogą zgłaszać swoje potrzeby i propozycje dotyczące poprawy jakości życia osób starszych w regionie. Sejmik liczy 30 radnych wybieranych spośród organizacji senioralnych. Główne tematy podejmowane podczas obrad dotyczą zdrowia, finansowania inicjatyw senioralnych oraz innych istotnych problemów społecznych.

Realizacja programu odbywa się dzięki wsparciu finansowemu samorządu województwa, JST, a także funduszy unijnych i krajowych. Program przewiduje współpracę z sektorem publicznym,

sektorem prywatnym i organizacjami pozarządowymi, aby zapewnić kompleksowe wsparcie dla seniorów. Ustalenia, które zapadają podczas obrad, są przekazywane nie tylko urzędnikom samorządowym. Propozycje za pośrednictwem Obywatelskiego Parlamentu Seniorów trafiają także do sejmiku i premiera (Burchardt, 2020; *Lubuski Sejmik Seniorów*, 2019).

Województwo łódzkie

Zarząd Województwa Łódzkiego w 2017 r. powołał Społeczną Radę Seniorów Województwa Łódzkiego. Rada została powołana w celu wzmocnienia działań na rzecz seniorów i zapewnienia reprezentacji ich interesów w procesach decyzyjnych. W jej skład wchodzi przedstawiciele gminnych i miejskich rad seniorów, UTW, PZERil, a także organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych. Rada pełni funkcję opiniotwórczo-doradczą, konsultacyjną oraz inicjatywną i wspiera rozwój regionalnej polityki senioralnej poprzez wskazywanie kierunków działań oraz identyfikowanie potrzeb środowiska seniorów.

Do głównych zadań rady należą inicjowanie przedsięwzięć na rzecz integracji społecznej osób starszych oraz sygnalizowanie istotnych kwestii dotyczących ich sytuacji w województwie. Członkowie rady uczestniczą również w pracach zespołów eksperckich przygotowujących projekty dokumentów strategicznych oraz inne inicjatywy mające na celu poprawę jakości życia seniorów. Rada wspiera rozwój aktywności społecznej i zawodowej osób starszych, a także podejmuje działania na rzecz przeciwdziałania ich wykluczeniu społecznemu (*Społeczna Rada Seniorów Województwa Łódzkiego*, 2017).

W ramach wsparcia seniorów samorząd województwa realizuje programy i projekty, w tym działania finansowane z Budżetu Obywatelskiego Samorządu Województwa Łódzkiego „ŁÓDZKIE na PLUS”. W 2021 r. na realizację inicjatyw mieszkańców przeznaczono 8 mln zł. Wśród zgłoszonych projektów znalazły się inicjatywy skierowane do osób starszych obejmujące działania

z zakresu zdrowia, aktywizacji społecznej oraz edukacji (*Ocena projektów*, 2020).

W odpowiedzi na potrzeby seniorów w czasie pandemii Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi zorganizowało seminarium „Bezpiecznie i zdrowo – seniorzy w czasie pandemii”. Wydarzenie było skierowane do przedstawicieli organizacji senioralnych i dotyczyło m.in. technik manipulacji w sprzedaży usług i produktów, bezpieczeństwa w internecie, a także potrzeb zdrowotnych osób starszych. Było to jedno z działań mających na celu zwiększenie świadomości seniorów oraz ochronę ich interesów w trudnych warunkach pandemii (*Seminarium pn. „Bezpiecznie i zdrowo – seniorzy w czasie pandemii”*, 2020).

Strategia rozwoju województwa łódzkiego wyznacza kierunki działań związanych z polityką senioralną. W dokumencie tym szczególny nacisk położono na wykorzystanie potencjału osób starszych oraz rozwój „srebrnej gospodarki” (ang. *silver economy*). W ramach strategii uwzględniono takie cele jak rozwój usług opieki zdrowotnej i społecznej, promowanie aktywnego stylu życia, wspieranie integracji międzypokoleniowej oraz zwiększenie aktywności zawodowej seniorów poprzez upowszechnianie idei *lifelong learning* (uczenia się przez całe życie).

Wśród celów operacyjnych strategii województwa znajdują się także działania na rzecz poprawy dostępności usług medycznych, w tym rozwój telemedycyny oraz usług opiekuńczych świadczonych w miejscu zamieszkania. Strategia zakłada również rozwój infrastruktury odpowiadającej na potrzeby seniorów, takiej jak domy dziennego pobytu, centra aktywności senioralnej czy ośrodki rehabilitacyjne (*Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020*, 2015, s. 81–92).

Województwo łódzkie podejmuje również działania mające na celu integrację społeczną i kulturalną seniorów. Przykładem jest organizacja wydarzeń takich jak „Senioralia” czy kampanie społeczne promujące aktywność osób starszych i ich udział w życiu lokalnych społeczności. Inicjatywy te mają na celu przeciwdziałanie stereotypom związanym z wiekiem oraz budowanie

pozytywnego wizerunku seniorów jako aktywnych uczestników życia społecznego.

Ważnym elementem polityki senioralnej województwa jest rozwój współpracy z organizacjami pozarządowymi i środowiskiem naukowym. Samorząd wspiera inicjatywy badawcze i edukacyjne związane z problematyką starzenia się społeczeństwa, promując innowacyjne rozwiązania w obszarze opieki nad osobami starszymi. Współpraca ta przekłada się na tworzenie nowych programów wsparcia oraz rozwój profesjonalnych kadr zajmujących się opieką nad seniorami. Do najważniejszych źródeł finansowania tych działań, oprócz środków, którymi dysponują JST w regionie łódzkim, należy zaliczyć źródła zewnętrzne, m.in.: Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014–2020 oraz Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020, a także Rządowy Program Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 i Senior-Wigor (*Wojewódzka strategia w zakresie polityki społecznej 2020*, 2017, s. 56–61, 88).

Województwo małopolskie

Zarząd Województwa Małopolskiego powołał w 2013 r. społeczną radę senioralną – Małopolską Radę ds. Polityki Senioralnej. Rada ta pełni funkcję opiniująco-doradczą oraz inicjatywną w obszarze problematyki osób starszych i solidarności międzypokoleniowej. Jej celem są wzmacnianie regionalnej polityki senioralnej, reprezentacja interesów osób starszych oraz ich aktywizacja w regionie. W skład rady wchodzi przedstawiciele Zarządu Województwa Małopolskiego i Sejmiku Województwa Małopolskiego, przedstawiciele urzędu marszałkowskiego, dyrektor ROPS w Krakowie, przedstawiciele UTW, przedstawiciele środowiska naukowego i organizacji senioralnych, konsultant wojewódzki ds. geriatry, przedstawiciele gminnych rad seniorów, a także reprezentanci Ogólnopolskiego Porozumienia o Współpracy Rad Seniorów z Małopolski. Rada współtworzy regionalne kierunki polityki senioralnej, wspiera aktywność organizacji senioralnych, inicjuje

i opiniuje rozwiązania na rzecz seniorów, a także wspiera dialog międzypokoleniowy (*Uchwała Nr 1614/13 Zarządu Województwa Małopolskiego z 31 XII 2013 r. w sprawie powołania Małopolskiej Rady ds. Polityki Senioralnej*, 2013).

W województwie małopolskim istnieje urząd Pełnomocnika Wojewody Małopolskiego ds. Seniorów, który zajmuje się inicjowaniem działań na rzecz poprawy życia osób starszych, integracją społeczną seniorów oraz wspieraniem ich aktywności w sferze obywatelskiej, społecznej, kulturalnej i sportowej. Ponadto promuje dobre praktyki w zakresie opieki nad osobami niesamodzielnymi, analizuje sytuację osób starszych w województwie i monitoruje realizację polityki senioralnej (*Pełnomocnicy*, 2020).

ROPS w Krakowie od 2000 r. podejmuje działania na rzecz osób starszych w Małopolsce, mające na celu aktywizację społeczną i przeciwdziałanie społecznemu wykluczeniu osób starszych. Wśród tych działań można wymienić m.in. te związane z utrzymywaniem aktywności osób starszych, włączaniem ich do życia społecznego, propagowaniem zdrowego stylu życia, np. poprzez organizację otwartych konkursów ofert na realizację zadań publicznych województwa małopolskiego z obszaru pomocy społecznej w zakresie wspierania funkcjonowania społecznego oraz przeciwdziałania wykluczeniu osób starszych (*Współpraca z organizacjami pozarządowymi*, 2020). To także propagowanie aktywnych postaw seniorów, budowanie ich pozytywnego wizerunku poprzez realizację wydarzeń kształtujących dobry klimat dla osób starszych, np. „Miejsce przyjazne seniorom”, małopolski plebiscyt „POZA STEREOTYPEM – Senior Roku”. ROPS wpływa także na podnoszenie kwalifikacji kadr systemu pomocy społecznej w zakresie wzmacniania aktywności osób starszych i metod pracy z tymi osobami (szkolenia, seminaria dla personelu DPS-ów m.in. z zakresu wzmacniania aktywności i metod pracy z osobami starszymi), na współpracę i wzmacnianie działalności UTW, promocję i rozwój idei kształcenia ustawicznego. Prowadzi też badania i publikuje materiały poświęcone polityce senioralnej (*Senior*, 2020).

Do inicjatyw godnych naśladowania realizowanych w województwie małopolskim należy zaliczyć organizowany od 2016 r. Kongres Srebrnej Gospodarki. Jego formuła obejmuje debaty i wykłady wygłaszane przez ekspertów, ale także warsztaty, podczas których osoby wspierające osoby starsze otrzymują praktyczne wskazówki i nabywają nowych umiejętności w zakresie efektywnego usprawniania codzienności osób starszych (*Kongres Srebrnej Gospodarki*, 2019).

Do kierunków działań polityki społecznej województwa małopolskiego w obszarach dotyczących seniorów należy wdrażanie systemowych rozwiązań zwiększających poziom uczestnictwa osób starszych w systemie kształcenia ustawicznego, w tym instrumentów finansowego wsparcia UTW, wdrożenie regionalnej strategii działań w kontekście starzenia się społeczeństwa. W odpowiedzi na konsekwencje postępujących zmian struktury demograficznej w województwie małopolskim planuje się podjęcie szerokich działań dostosowawczych w obszarze rynku pracy oraz zbudowanie nowej oferty specjalistycznych usług adresowanych dla seniorów, co może być istotną szansą na integrację społeczną oraz poprawę jakości życia, ale również na wzrost ekonomiczny (*Strategia rozwoju województwa małopolskiego na lata 2011–2020*, 2011, s. 129).

Małopolski program strategiczny „Włączenie społeczne” zakłada wsparcie różnorodnych grup seniorów, zarówno wymagających opieki, jak i aktywnych społecznie. Promuje rozwój lokalnych usług opiekuńczych jako alternatywy dla opieki instytucjonalnej oraz wdrażanie systemowych rozwiązań wspierających edukację ustawiczną. W ramach strategii realizowane są działania dostosowujące ofertę usług do potrzeb starzejącego się społeczeństwa (*Uchwała Nr 1410/2015 Zarządu Województwa Małopolskiego z 20 X 2015 r. w sprawie przyjęcia Programu Strategicznego „Włączenie Społeczne”*, 2015, s. 45).

Projekt „Dostarczanie i wdrażanie innowacyjnych rozwiązań w zakresie opieki domowej poprzez wzmocnienie współpracy w ramach poczwórnej helisy oraz wdrażanie zasad współtworzenia w terytorialnych ekosystemach innowacji”, realizowany

w latach 2019–2022, miał na celu rozwój innowacji w opiece domowej poprzez wdrażanie nowoczesnych narzędzi, takich jak inteligentne systemy wspierające opiekę nad osobami starszymi. Projekt był finansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach programu Interreg Europa Centralna (*HoCare2.0*, 2020).

W latach 2016–2019 realizowano program „Małopolski inkubator innowacji społecznych”, który wdrażał nowatorskie rozwiązania w obszarze opieki nad osobami starszymi. Wśród projektów znalazły się m.in. „Ścieżka moto-sensoryczna” wspierająca rehabilitację osób starszych, Mobilne Centrum Pomocy dla Seniorów, asystent osoby starszej wspierający codzienne życie seniorów, Centrum Antydepresyjne, inteligentny system wsparcia MED-box oraz aplikacja Vipande umożliwiająca domową diagnostykę chorób wieku podeszłego (*Badanie regionalne*, 2021, s. 47–48).

Województwo mazowieckie

W 2018 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego powołał Mazowiecką Radę Seniorów jako organ konsultacyjny, doradczy i inicjatywny działający na rzecz rozwoju regionalnej polityki senioralnej. W skład rady weszło 18 członków, w tym przedstawiciele UTW, rad seniorów, organizacji pozarządowych oraz PZERil. Rada współtworzy główne kierunki polityki senioralnej w województwie, proponuje nowe rozwiązania i inicjuje zmiany na rzecz poprawy sytuacji seniorów. Ponadto konsultuje dokumenty strategiczne oraz projekty aktów prawnych dotyczących osób starszych. Działania rady obejmują promowanie zdrowego starzenia się, wspieranie rozwoju podmiotów działających na rzecz seniorów i wzmacnianie więzi międzypokoleniowych (*Mazowiecka Rada Seniorów*, 2019).

W 2014 r. decyzją Zarządu Województwa Mazowieckiego powołano Pełnomocnika ds. Polityki Senioralnej. Do jego głównych zadań należą rozpoznawanie potrzeb seniorów, inicjowanie działań służących ich zaspokajaniu oraz współpraca przy opracowywaniu dokumentów strategicznych. Pełnomocnik koordynuje

realizację polityki senioralnej w regionie, prowadzi działania informacyjno-edukacyjne oraz wspiera budowanie pozytywnego wizerunku osób starszych. W zakresie jego kompetencji leży również współpraca z samorządami i organizacjami pozarządowymi przy realizacji zadań na rzecz seniorów (*Uchwała 1465/391/14 Zarządu Województwa Mazowieckiego w sprawie powołania Pełnomocnika Zarządu Województwa Mazowieckiego do spraw Polityki Senioralnej*, 2014).

Wśród celów regionalnej polityki społecznej województwa dotyczących jego najstarszych mieszkańców wymieniono zwiększenie zakresu i liczby programów profilaktycznych utrzymujących aktywność społeczną seniorów realizowanych na podstawie zdiagnozowanych potrzeb oraz zwiększenie zakresu i jakości środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych i ich rodzin. Tym celom zostały podporządkowane m.in. następujące działania: przeprowadzanie cyklicznych monitoringów sytuacji osób starszych, sporządzanie raportów i upowszechnianie wyników i rekomendacji wśród podmiotów i instytucji działających na rzecz przeciwdziałania zjawisku, planowanie działań na podstawie zdiagnozowanych potrzeb, prowadzenie badań i sporządzanie analiz. Realizacji wyznaczonych celów sprzyjać powinny prowadzenie szkoleń, doradztwa dla przedstawicieli służb, instytucji, podmiotów działających na rzecz osób starszych, inicjowanie powstawania programów promujących aktywność społeczną i zawodową osób 50+ oraz podnoszących świadomość w zakresie zdrowego i aktywnego starzenia się, inicjowanie i wspieranie rozwoju infrastruktury usług całodobowej okresowej opieki nad osobą niesamodzielną, a także wspieranie rozwoju infrastruktury dziennych domów pomocy zgodnie ze zdiagnozowanymi potrzebami (*Uchwała Sejmiku Województwa Mazowieckiego nr 218/14 w sprawie przyjęcia „Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014–2020”*, 2014, s. 145–146).

Polityka senioralna województwa mazowieckiego kładzie nacisk na zwiększenie aktywności społecznej i zawodowej seniorów oraz poprawę dostępu do wysokiej jakości usług opiekuńczych.

Wśród strategicznych celów wymieniono wydłużenie aktywności zawodowej osób zbliżających się do wieku emerytalnego, poprawę kondycji zdrowotnej osób starszych, rozwój i deinstytucjonalizację usług społecznych, kształtowanie przestrzeni publicznej przyjaznej seniorom, rozwój edukacji ustawicznej i możliwości aktywnego spędzania czasu wolnego. Program realizowany jest z udziałem finansowania samorządów lokalnych oraz funduszy zewnętrznych, w tym unijnych. Regularne monitorowanie sytuacji osób starszych oraz prowadzenie badań i analiz pozwalają na lepsze planowanie działań dostosowanych do potrzeb seniorów (*Uchwała nr 1118/62/19 Zarządu Województwa Mazowieckiego z 6 VIII 2019 r. „Wojewódzki Program Polityki Senioralnej na lata 2019–2021 dla województwa mazowieckiego”*, 2019, s. 22, 49–50).

Mazowieckie Centrum Polityki Senioralnej (MCPS) wspiera wymianę informacji oraz dobrych praktyk między radami seniorów. W 2020 r. zorganizowało cykl wideokonferencji pod hasłem „Rada seniorów jako organ wspomagający działalność samorządu terytorialnego”, w których uczestniczyli przedstawiciele samorządów, UTW i organizacji senioralnych. MCPS prowadzi również działania edukacyjne, w ramach których promuje narzędzia wspierające tworzenie i funkcjonowanie rad seniorów (*Mazowiecka Rada Seniorów*, 2019).

Od 2016 r. samorząd województwa organizuje coroczne sejmiki senioralne, które są platformą wymiany poglądów i propozycji działań na rzecz seniorów. Tematyka obejmuje m.in. integrację międzypokoleniową, promocję zdrowia, edukację i aktywizację seniorów oraz współpracę samorządów z środowiskami senioralnymi. Sejmiki stanowią okazję do przedstawienia projektów poprawiających jakość życia osób starszych oraz podsumowania dotychczasowych osiągnięć (*VI Sejmik Senioralny na Mazowszu*, 2021).

Województwo opolskie

W województwie opolskim funkcjonuje Forum Seniorów Samorządu Województwa Opolskiego powołane w 2017 r. decyzją Marszałka Województwa Opolskiego. Forum to pełni funkcję opiniującą, doradczą i inicjatywną i skupia przedstawicieli rad seniorów, organizacji pozarządowych oraz grup nieformalnych. Do jego zadań należą m.in. wyrażanie opinii w sprawach dotyczących seniorów, sygnalizowanie istotnych kwestii, opiniowanie projektów uchwał i aktów prawa miejscowego dotyczących działań na rzecz osób starszych oraz planowanie i rekomendowanie działań mających na celu zaspokojenie potrzeb seniorów. Forum działa w ramach czterech stałych zespołów roboczych: ds. rodziny, zdrowia i spraw społecznych; ds. polityki regionalnej, gospodarki i finansów; ds. nauki, edukacji, kultury i sportu oraz ds. obszarów wiejskich (*Forum Seniorów Samorządu Województwa Opolskiego*, 2017).

Najważniejszym dokumentem strategicznym dotyczącym osób starszych w województwie opolskim jest Wojewódzka strategia w zakresie polityki społecznej na lata 2016–2025. W ramach strategii wypracowano opolski model wsparcia i aktywizacji seniorów, obejmujący trzy kluczowe cele operacyjne: rozwój usług senioralnych, zwiększenie udziału osób starszych w życiu społecznym oraz zwiększenie świadomości społecznej i zmianę postaw wobec problemów starości i starzenia się. Strategia zakłada rozwój dostępności usług społecznych dla seniorów, wzmocnienie ich aktywności oraz promowanie pozytywnego wizerunku starości jako wartościowego etapu życia (*Wojewódzka strategia w zakresie polityki społecznej na lata 2016–2025*, 2015, s. 98–101).

Od 2014 r. w regionie obowiązuje Opolska Karta Rodziny i Seniora, która oferuje benefity zarówno młodszym, jak i starszym mieszkańcom województwa. Program ten zrzesza niemal wszystkie gminy regionu (68 z 71) i umożliwia seniorom korzystanie z oferty ponad 200 partnerów, w tym zniżek na usługi, kulturę, sport i rekreację (*Opolska Karta Rodziny i Seniora*, 2014).

Warto również wspomnieć o inicjatywie „KOOPERACJE 3D”, realizowanej w ramach Programu Operacyjnego Wiedza

Edukacja Rozwój. Celem projektu było wypracowanie modelu współpracy międzysektorowej w zakresie wsparcia osób niesamodzielnych, w tym seniorów. Model ten testowano na terenie czterech województw: opolskiego, śląskiego, łódzkiego i małopolskiego (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 337–340).

ROPS w Opolu aktywnie koordynuje działania na rzecz seniorów – organizuje konferencje, szkolenia i spotkania dla przedstawicieli samorządów i organizacji pozarządowych. Współpracuje również z lokalnymi instytucjami w zakresie rozwoju polityki senioralnej z uwzględnieniem potrzeb mieszkańców zarówno miast, jak i obszarów wiejskich.

Województwo podkarpackie

Na szczeblu wojewódzkim w województwie podkarpackim nie funkcjonuje kolegialne ciało właściwe ds. seniorów, które wspierałoby realizację polityki senioralnej przez marszałka województwa. Jest to jedyny region w Polsce, gdzie nie powołano społecznego organu zajmującego się tematyką starzenia się i starości. W 2019 r. marszałek województwa podejmował działania zmierzające do powołania Delegatury Regionalnej Obywatelskiego Parlamentu Seniorów oraz opracowania projektu regulaminu Podkarpackiej Rady Seniorów przy Marszałku Województwa Podkarpackiego (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 358).

W *Wojewódzkim programie pomocy społecznej na lata 2016–2023* określono cel operacyjny zakładający zwiększenie i rozwój oferty świadczeń pomocy społecznej dla seniorów. Realizacja tego celu przewiduje wspieranie organizowania grup samopomocowych osób starszych oraz inicjowanie pomocy sąsiedzkiej w środowisku lokalnym, angażowanie wolontariuszy i innych grup społecznych w działania na rzecz seniorów, a także rozwój form pomocy środowiskowej, dziennej i usług opiekuńczych skierowanych do osób starszych. Program wskazuje również na potrzebę wzmocnienia więzi międzypokoleniowych, współpracy instytucji

pomocy społecznej z organizacjami pozarządowymi w zakresie świadczenia usług socjalnych, wzbogacania oferty aktywizacji i organizacji czasu wolnego dla seniorów, edukacji rodzin zajmujących się opieką nad osobami starszymi i przewlekle chorymi, promowania zdrowego stylu życia oraz kreowania pozytywnego wizerunku starości. Istotnym elementem programu jest również prowadzenie kampanii medialnych i przeciwdziałanie dyskryminacji osób starszych (*Wojewódzki program pomocy społecznej na lata 2016–2023*, 2015, s. 76).

Województwo podlaskie

W województwie podlaskim od 2017 r. przy Marszałku Województwa Podlaskiego funkcjonuje Rada Seniorów, pełniąca funkcję opiniująco-doradczą i konsultacyjną. Została powołana w celu reprezentowania środowiska seniorów w samorządzie województwa podlaskiego oraz wzmocnienia regionalnej polityki senioralnej. Kadencja rady trwa cztery lata, a jej skład może liczyć maksymalnie 15 członków wyłanianych spośród przedstawicieli środowisk osób starszych oraz podmiotów zaangażowanych zawodowo lub społecznie w problematykę senioralną. Do głównych zadań rady należy współtworzenie kierunków polityki senioralnej w regionie z uwzględnieniem dokumentów strategicznych i wdrożeniowych. Rada inicjuje rozwiązania w obszarach opieki zdrowotnej, pomocy społecznej, edukacji, kultury, turystyki oraz komunikacji publicznej i międzypokoleniowej i dostosowuje je do potrzeb osób starszych. Opiniuje kluczowe dokumenty i rozwiązania skierowane do seniorów, wspiera rozwój organizacji pozarządowych, klubów seniora, UTW i innych podmiotów działających na rzecz starszych mieszkańców regionu. Dodatkowo włącza się jako partner w realizację inicjatyw na rzecz osób starszych (*Rada Seniorów przy Marszałku Województwa Podlaskiego*, 2017).

Od 2018 r. w regionie działa Pełnomocnik Marszałka Województwa Podlaskiego ds. Seniorów, który uczestniczy w wydarzeniach związanych z tematyką senioralną, współpracuje przy

tworzeniu dokumentów strategicznych adresowanych do seniorów oraz koordynuje realizację programu wsparcia dla seniorów – Podlaskiej Karty Seniora. Do jego zadań należy również współpraca z Radą Seniorów, organizacjami pozarządowymi i innymi instytucjami działającymi na rzecz osób starszych (*Uchwała Nr 312/4583/2018 Zarządu Województwa Podlaskiego z 14 VIII 2018 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Marszałka Województwa Podlaskiego ds. Seniorów*, 2018).

Ze względu na dynamicznie postępujący proces starzenia się społeczeństwa polskiego, a tym samym mieszkańców Podlasia, w *Strategii rozwoju województwa podlaskiego 2030* wyróżniono cel strategiczny „zasobni mieszkańcy”, którego realizacja poprzez optymalne wykorzystanie potencjału mieszkańców w różnym wieku i zwiększanie poziomu aktywności zawodowej mieszkańców ma się przyczynić do rozwoju regionu. Ma to być oparte na budowaniu i rozwijaniu silnego kapitału ludzkiego, traktowanego jako najważniejszy zasób regionu. Jako główne kierunki interwencji w tym obszarze wskazano „rozwój usług społecznych i zdrowotnych, w tym związanych ze starzeniem się społeczeństwa” oraz „rozwój i modernizacja infrastruktury i przestrzeni dla usług zdrowotnych i społecznych, w tym związanych ze starzeniem się społeczeństwa” (*Strategia rozwoju województwa podlaskiego 2030*, 2020, s. 33, 38, 41).

ROPS w Białymstoku w latach 2016–2020 realizował program na rzecz osób starszych obejmujący cele strategiczne, takie jak zwiększenie dostępności usług zdrowotnych, zapewnienie bezpieczeństwa seniorów, rozwój aktywności kulturalnej, edukacyjnej i społecznej, wzrost aktywności zawodowej oraz poprawa jakości komunikacji. Program był finansowany ze środków budżetu państwa, samorządu województwa, powiatów i gmin, a także z funduszy strukturalnych i środków uzyskiwanych przez organizacje pozarządowe (*Program na rzecz osób starszych w województwie podlaskim na lata 2016–2020*, 2016).

Województwo pomorskie

Zarząd Województwa Pomorskiego w 2017 r. powołał Pomorską Radę ds. Polityki Senioralnej jako organ konsultacyjny, opiniująco-doradczy i inicjatywny. Celem jej działalności są wzmocnienie i rozwój regionalnej polityki senioralnej, reprezentowanie interesów osób starszych oraz ich aktywizacja. W skład rady wchodzi przedstawiciele Zarządu Województwa Pomorskiego, pełnomocnik marszałka ds. polityki senioralnej, reprezentanci ROPS w Gdańsku, Departamentu Zdrowia Urzędu Marszałkowskiego, Wojewódzkiego Urzędu Pracy, organizacji pozarządowych wskazanych przez Pomorską Radę Działalności Pożytku Publicznego, UTW z subregionów województwa, środowiska naukowego oraz Pomorskiego Forum Rad Seniorów. Rada współtworzy kierunki regionalnej polityki senioralnej, inicjuje i opiniuje rozwiązania na rzecz seniorów, wspiera rozwój organizacji działających na ich rzecz oraz promuje wymianę doświadczeń i dobrych praktyk w obszarze polityki senioralnej. Dąży również do promowania starzenia się w dobrym zdrowiu (*Uchwała Nr 758/246/17 Zarządu Województwa Pomorskiego z 27 VI 2017 r. w sprawie powołania Pomorskiej Rady ds. Polityki Senioralnej*, 2017).

W województwie pomorskim funkcjonuje instytucja Pełnomocnika Marszałka ds. Polityki Senioralnej, której zadania obejmują kontakt z organizacjami reprezentującymi seniorów, promowanie dobrych praktyk, informowanie o możliwościach finansowania działań senioralnych oraz identyfikowanie wyzwań i szans związanych z procesami starzenia się społeczeństwa (Sikora, 2017).

W regionie realizowane są również inicjatywy promujące aktywność seniorów. Konkurs „Pomorskie dla Seniora” wyróżnia seniorów oraz osoby i instytucje wspierające politykę senioralną, a nagrody są przyznawane w kategoriach takich jak „Zwyczajny – Niezwyčajny Senior”, „Samorząd przyjazny Seniorom” czy „Przyjaciel Seniora” (*„Pomorskie dla Seniora”*, 2020). Od 2016 r. organizowane są cykliczne spotkania „Pomorskie Forum Rad Seniorów”, które stanowią platformę wymiany doświadczeń dla

gminnych rad seniorów, przedstawicieli samorządów oraz ekspertów (*Pomorskie Forum Rad Seniorów*, 2021). W 2019 r. zainaugurowano działalność Pomorskiego Forum Uniwersytetów Trzeciego Wieku, które wspiera współpracę i wymianę doświadczeń między UTW z regionu (Bałka, 2019).

W 2018 r. samorząd przeprowadził badania społeczne dotyczące sytuacji mieszkańców w wieku 60+ w wybranych JST województwa pomorskiego. Badanie objęło 1051 osób i pozwoliło na diagnozę sytuacji seniorów w wymiarach psychospołecznym, zdrowotnym, materialnym i rodzinnym (Brosz, 2018).

W Sopocie dzięki funduszom z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014–2020, w 2019 r. otwarto Pomorskie Centrum Opieki Geriatrycznej. Centrum zapewnia kompleksową opiekę geriatryczną, psychogeriatryczną i rehabilitacyjną dla seniorów oraz prowadzi działalność dydaktyczną dla lekarzy i pielęgniarek geriatrycznych. Centrum wdraża również nowoczesne rozwiązania, takie jak teleopieka, oraz współpracuje z lokalnymi lekarzami, ośrodkami pomocy społecznej i poradnictwem rodzinnym („Budowa Centrum Geriatrii w Sopocie”, 2019; „Otwarcie Centrum Opieki Geriatrycznej”, 2020; Szywała, 2019).

W *Strategii rozwoju województwa pomorskiego 2020 z 2012 r.* przewidziano szereg zmian mających na celu poprawę sytuacji osób starszych. Wśród oczekiwanych rezultatów wymieniono wzrost poziomu zatrudnienia, silniejszą integrację społeczną oraz większe zaangażowanie seniorów w lokalne wydarzenia kulturalne, sportowe i rekreacyjne (*Strategia rozwoju województwa pomorskiego 2020*, 2012).

Polityka społeczna województwa koncentrowała się na zwiększeniu aktywności osób starszych, zarówno społecznej, jak i zawodowej, opartym na sprawnie działającym systemie wsparcia. Przyjęto kilka kluczowych kierunków działań, takich jak wspieranie lokalnych inicjatyw promujących aktywność społeczno-zawodową seniorów, rozwój samopomocy i wolontariatu wśród osób starszych, poszerzanie dziennych form wsparcia dla seniorów, standaryzacja usług opiekuńczych, wsparcie rodzin

opiekujących się osobami starszymi w ich środowisku domowym oraz promowanie nowatorskich metod pracy z seniorami (*Strategia polityki społecznej województwa pomorskiego na lata 2014–2020*, 2013, s. 30–32).

W czasie pandemii samorząd województwa pomorskiego uruchomił infolinię dla seniorów, za której pośrednictwem pracownicy ROPS udzielali wsparcia, oferowali rozmowę oraz koordynowali pomoc w razie potrzeby. Inicjatywa ta miała na celu wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa osób starszych oraz ułatwienie dostępu do niezbędnej pomocy (*Seniorzy dzwońcie do nas*, 2020).

Województwo śląskie

Od 2015 r. przy Marszałku Województwa Śląskiego działa Śląska Rada ds. Seniorów pełniąca funkcje opiniująco-doradcze oraz inicjatywne. Rada została powołana w celu wspierania i rozwijania regionalnej polityki senioralnej oraz reprezentowania interesów osób starszych i ekspertów zajmujących się tą problematyką. Jej zadania obejmują wyznaczanie kierunków polityki senioralnej, proponowanie nowych rozwiązań oraz integrowanie środowisk zaangażowanych w działania na rzecz seniorów – instytucji samorządowych i rządowych, organizacji pozarządowych oraz środowisk eksperckich. Ważnymi obszarami działalności rady są wymiana dobrych praktyk, promowanie rozwiązań wspierających osoby starsze, a także uwzględnianie problematyki starzenia się w dokumentach strategicznych województwa. W strukturze rady funkcjonują dwie izby: Izba Polityki Senioralnej oraz Izba Przedstawicielska Seniorów. Izba Polityki Senioralnej ma charakter ekspercki i odpowiada za opiniowanie dokumentów strategicznych, monitorowanie realizacji działań oraz reprezentowanie rady w zespołach eksperckich. Izba Przedstawicielska Seniorów skupia aktywnych seniorów reprezentujących różne środowiska lokalne i odgrywa rolę inicjatywną i wdrożeniową, m.in. poprzez

udział w konsultacjach oraz realizację inicjatyw na rzecz seniorów (*Śląska Rada ds. Seniorów*, 2019).

Polityka senioralna województwa śląskiego została ujęta w kluczowych dokumentach strategicznych. W *Strategii rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020+”* określono cel operacyjny „Harmonia społeczna i wysoki kapitał zaufania oraz dogodne warunki życia mieszkańców”. W programie „KIERUNEK ŚLĄSKIE 3.0” przewidziano realizację działań polityki senioralnej w ramach obszaru „Kompetencje zawodowe, aktywność obywatelska i innowacje społeczne”. Polityka senioralna została również uwzględniona w *Strategii polityki społecznej województwa śląskiego na lata 2006–2020*, gdzie wyznaczono m.in. cel strategiczny związany z tworzeniem warunków dla pełnego uczestnictwa osób starszych w życiu społecznym i zawodowym.

W ramach wojewódzkiej strategii polityki społecznej określono konkretne kierunki działań na rzecz seniorów. Obejmują one wspieranie aktywności społecznej i zawodowej osób starszych, rozwój wolontariatu i idei uczenia się przez całe życie, propagowanie innowacyjnych rozwiązań w zakresie kapitału ludzkiego i społecznego seniorów oraz promowanie srebrnej gospodarki. Istotnymi elementami są również identyfikacja i eliminowanie barier ograniczających pełnoprawne funkcjonowanie seniorów w społeczeństwie, takich jak wykluczenie cyfrowe, ograniczenia psychospołeczne czy ekonomiczne. Wspierane są inicjatywy mające na celu dołączenie miast województwa do Światowej Sieci Miast Przyjaznych Osobom Starszym WHO oraz prowadzenie kampanii społecznych na rzecz poprawy wizerunku osób starszych i relacji międzygeneracyjnych. Planowane działania uwzględniają również rozwój klastrów gerontologicznych, promocję teleopieki i nowoczesnych technik wspierających seniorów, a także poprawę jakości usług opiekuńczych i pielęgnacyjnych (*Strategia polityki społecznej województwa śląskiego na lata 2006–2020. Aktualizacja 2015*, 2015).

ROPS w Katowicach udostępnia bazę danych zawierającą ponad 300 ofert skierowanych do seniorów, obejmujących obszary takie jak zdrowie, edukacja, kultura, rozrywka i rekreacja. W bazie

znajdują się również informacje o UTW, radach seniorów, organizacjach pozarządowych oraz klubach seniora z terenu województwa śląskiego, co umożliwi skuteczną aktywizację osób starszych i wspieranie ich uczestnictwa w życiu społecznym (*Oferta*, 2021).

Województwo świętokrzyskie

W 2010 r. samorząd województwa świętokrzyskiego powołał Wojewódzką Społeczną Radę Seniorów jako organ konsultacyjny, doradczy i inicjatywny, mający na celu wspieranie i rozwój regionalnej polityki senioralnej. Działalność rady skupia się na zwiększaniu udziału osób starszych w życiu publicznym i społecznym oraz poprawie dostępu do informacji, przeciwdziałając tym samym ich dyskryminacji i marginalizacji. Do głównych zadań rady należy prowadzenie działalności informacyjnej na temat polityki senioralnej, identyfikowanie i sygnalizowanie kluczowych problemów osób starszych w regionie, opiniowanie i konsultowanie dokumentów strategicznych oraz monitorowanie realizacji działań na rzecz seniorów. Rada włącza się także w realizację inicjatyw skierowanych do osób starszych, którym oferuje wsparcie merytoryczne i doradcze. W jej skład wchodzi przedstawiciele gminnych rad seniorów, UTW, organizacji pozarządowych, klubów seniora oraz instytucji administracji publicznej współpracujących z tymi środowiskami (*Świętokrzyska Rada Seniorów*, 2020).

ROPS w Kielcach udostępnia na swojej stronie internetowej bazy teled adresowe instytucji i organizacji działających na rzecz seniorów, takich jak UTW, rady seniorów oraz organizacje pozarządowe. Działania te wspierają rozwój polityki senioralnej w województwie i ułatwiają dostęp do informacji.

Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020 zakładała utworzenie specjalnej strefy demograficznej jako narzędzia przeciwdziałania negatywnym trendom demograficznym. W tym kontekście szczególną uwagę poświęcono rozwojowi usług społecznych, mających na celu zapobieganie wykluczeniu osób starszych i niesamodzielnych (*Strategia rozwoju województwa*

świętokrzyskiego do roku 2020, 2013). W Strategii polityki społecznej województwa świętokrzyskiego na lata 2012–2020 przewidziano działania na rzecz rozwoju różnorodnych form opieki nad seniorami, wsparcia usług opiekuńczo-pielęgnacyjnych, programów aktywizujących osoby starsze oraz promowania ich zaangażowania jako doradców w różnych dziedzinach (*Strategia polityki społecznej województwa świętokrzyskiego na lata 2012–2020, 2012, s. 118–119*).

W ramach programu „Senior+” w 2020 r. na terenie województwa świętokrzyskiego funkcjonowały 42 placówki dla seniorów. Program „Opieka 75+”, wspierający dostęp do usług opiekuńczych dla osób powyżej 75. roku życia, otrzymał finansowanie w wysokości ponad 920 tys. zł, z kolei na realizację programu „Wspieraj seniora”, skierowanego do osób powyżej 70. roku życia podczas pandemii, przeznaczono niemal 3,5 mln zł (*Podsumowanie roku, 2021*).

Jedną z ciekawszych inicjatyw były zorganizowane w 2020 r. Wirtualne Senioralia – forum spotkań seniorów z całego województwa. Impreza umożliwiła wymianę poglądów, doświadczeń oraz prezentację pasji. Wydarzenie odbyło się w formie online, co pozwoliło na udział zarówno seniorom związanym z klubami i domami „Senior+”, jak i członkom innych organizacji. W spotkaniach uczestniczyli przedstawiciele instytucji działających na rzecz osób starszych oraz pracownicy naukowcy. W poprzednich latach senioralia odbywały się w formie tradycyjnych spotkań stacjonarnych (*Wirtualne Senioralia, 2020*).

Województwo warmińsko-mazurskie

W województwie warmińsko-mazurskim realizowano program *Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020* opracowany w szerokiej partycypacji społecznej z udziałem osób starszych. Program był skierowany do trzech grup odbiorców:

- osób powyżej 60. roku życia jako bezpośrednich beneficjentów;

- osób około 55. roku życia przygotowujących się do okresu senioralnego;
- całego społeczeństwa, które jako otoczenie osób starszych odgrywa kluczową rolę w procesie edukacji o starzeniu się i w przygotowaniu do tego etapu życia.

Program wyznaczał cztery główne obszary działań:

- zdrowie, infrastruktura i usługi socjalne;
- aktywność społeczna, kulturalna i edukacyjna;
- aktywność zawodowa;
- turystyka, sport i rekreacja.

W ich ramach określono cele strategiczne, takie jak zwiększenie liczby seniorów korzystających z usług zdrowotnych i socjalnych, zwiększenie ich uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym, wzrost aktywności zawodowej do osiągnięcia wieku emerytalnego i ewentualnie po jego przekroczeniu, a także rozwój aktywności w obszarze turystyki i rekreacji. Realizacja programu była finansowana ze środków administracji rządowej, samorządów różnego szczebla, organizacji pozarządowych i innych zaangażowanych podmiotów (*Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020*, 2014).

Od 2010 r. funkcjonuje Rzecznik Praw Osób Starszych, który podejmuje działania na rzecz seniorów, podkreślające znaczenie ich problemów w relacjach z władzami administracyjnymi, samorządowymi i instytucjami socjalnymi. Działalność rzecznika obejmuje trzy rodzaje interwencji:

- systemowe – wymagające zmian regulacji na poziomie regionalnym lub krajowym;
- instytucjonalne – wobec decyzji organizacji lub instytucji wykluczających osoby starsze;
- indywidualne, dotyczące konkretnych problemów seniorów, takich jak sprawy mieszkaniowe, dostęp do usług zdrowotnych czy kwestie prawne.

Funkcjonowanie rzecznika jest wspierane finansowo przez Federację FOSa i samorząd województwa warmińsko-mazurskiego (*Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020*, 2014; *Rzecznik Praw Osób Starszych*, 2020).

W 2018 r. powołano Społeczną Radę Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego, będącą ciałem inicjatywnym, doradczym i konsultacyjnym przy Marszałku Województwa. Rada zajmuje się integracją i wspieraniem środowiska osób starszych, ich aktywizacją społeczną i zawodową, przeciwdziałaniem stereotypom dotyczącym starości, wzmacnianiem relacji międzypokoleniowych oraz promowaniem zdrowia, edukacji i kultury. Jej zadania obejmują opiniowanie projektów aktów prawa miejscowego, inicjowanie działań na rzecz seniorów, promowanie wolontariatu i aktywności społecznej seniorów oraz współpracę z organizacjami działającymi na ich rzecz. W skład rady wchodzi przedstawiciele organizacji senioralnych z powiatów, reprezentanci organizacji wskazanych przez organizacje senioralne o zasięgu wojewódzkim, przedstawiciele innych podmiotów sektora pozarządowego, reprezentanci biura Rzecznika Praw Osób Starszych oraz przedstawiciel Marszałka Województwa (*Uchwała nr 36/772/18/V w sprawie powołania Społecznej Rady Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego*, 2018).

W *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa do roku 2025* uwzględniono działania wspierające aktywność społeczną seniorów, promowanie zdrowego stylu życia, rozwój systemów opieki nad osobami starszymi oraz dostosowanie nowoczesnej opieki zdrowotnej do zmian demograficznych. Podkreślono także znaczenie edukacji i chęci zdobywania nowych kwalifikacji niezależnie od wieku (*Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025*, 2013, s. 50–52).

Inicjatywą godną upowszechniania są doroczne nagrody marszałka województwa za wybitne osiągnięcia w obszarze pomocy i integracji społecznej. Nagrody są przyznawane indywidualnie kadrze zarządzającej, pracownikom socjalnym oraz zespołowo – organizacjom działającym na rzecz osób starszych. Wyróżnienia te mają na celu promowanie dobrych praktyk i podnoszenie standardów wsparcia społecznego w regionie (*Nagrody i wyróżnienia marszałka*, 2020).

Województwo wielkopolskie

Najważniejsze założenia wielkopolskiej polityki senioralnej zostały określone w *Wielkopolskim programie na rzecz osób starszych do 2020 roku*. Dokument obejmował cztery priorytety, w ramach których wyznaczono cele operacyjne oraz konkretne zadania. W obszarze edukacji skupiono się na zwiększeniu wykorzystania potencjału seniorów poprzez ich wiedzę i umiejętności, zapewnieniu większej dostępności programów edukacyjnych dla seniorów, podnoszeniu kompetencji osób wspierających seniorów oraz popularyzacji wiedzy o procesie starzenia się. W priorytecie dotyczącym aktywności celem było zwiększenie zaangażowania seniorów w życie zawodowe, kulturalne, sportowe i turystyczne, a także promocja wolontariatu seniorów. Obszar zdrowia obejmował promocję zdrowego stylu życia, wdrażanie programów prewencyjnych w opiece zdrowotnej, rozwój geriatry i psychogeriatry oraz zwiększenie dostępności usług rehabilitacyjnych i opieki długoterminowej. Priorytet związany z bezpieczeństwem uwzględniał zaś wzmocnienie systemów bezpieczeństwa osobistego i publicznego seniorów, rozwój produktów i usług skierowanych do osób starszych, przeciwdziałanie przemocy oraz profilaktykę uzależnień wśród seniorów. Program został zainicjowany przez ROPS w Poznaniu i miał na celu koordynowanie i wspieranie działań na rzecz aktywności osób starszych (*Wielkopolski program na rzecz osób starszych do 2020 roku*, 2013).

ROPS w Poznaniu od 2018 r. organizuje szkolenia dla przedstawicieli UTW (we współpracy z Towarzystwem Inicjatyw Twórczych „ę”) oraz gminnych rad seniorów w ramach inicjatyw takich jak „Szkoła wielkopolskich rad seniorów” (we współpracy z Fundacją „Zaczyn”). Szkolenia mają na celu profesjonalizację działań i integrację środowiska senioralnego w regionie. Podczas spotkań uczestnicy poznają przykłady dobrych praktyk realizowanych przez organizacje pozarządowe, zasady pisania wniosków o wsparcie oraz szczegóły dotyczące regionalnej polityki senioralnej (Brożyński, 2020; Jernas, 2019).

W 2018 r. działalność zainaugurował Wielkopolski Zespół Ekspertów ds. Polityki Senioralnej, w którego skład weszli przedstawiciele powiatów województwa wielkopolskiego, świata nauki, środowiska senioralnego oraz pomocy społecznej. Do jego zadań należą:

- diagnozowanie sytuacji osób starszych w województwie wielkopolskim;
- działania na rzecz poprawy sytuacji osób starszych;
- monitorowanie zmian dotyczących sytuacji osób starszych w województwie wielkopolskim;
- tworzenie rekomendacji dla samorządów w zakresie polityki senioralnej;
- współpraca z przedstawicielami rządu w zakresie polityki senioralnej (Wielkopolski Zespół Ekspertów ds. Polityki Senioralnej, 2024).

W 2020 r. w odpowiedzi na ograniczenia związane z pandemią ROPS w Poznaniu wdrożył działania w formule online. Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród organizacji senioralnych opracowano „Pakiet dla seniora” obejmujący filmy instruktażowe, prezentacje oraz materiały szkoleniowe dotyczące zdobywania środków na projekty, prowadzenia spotkań online, treningów pamięci, ćwiczeń fizycznych oraz wsparcia seniorów w trudnym czasie pandemii (Brożyński, 2020).

Według danych z 2019 r. w województwie wielkopolskim działały 63 DPS-y oferujące łącznie 6405 miejsc, 32 dzienne domy pomocy, z których korzystały 3302 osoby powyżej 65. roku życia, oraz 492 kluby i inne miejsca spotkań dla seniorów. Większość z nich była prowadzona przez JST. W ramach polityki społecznej województwa zaplanowano działania zmierzające do dalszego rozwoju infrastruktury oraz inicjatyw wspierających aktywność i integrację środowiska senioralnego w regionie (*Strategia polityki społecznej województwa wielkopolskiego do roku 2030*, 2020).

Województwo zachodniopomorskie

Od 2015 r. w województwie zachodniopomorskim działa Regionalna Rada ds. Seniorów pełniąca funkcję opiniotwórczo-doradczą dla Marszałka Województwa. Rada wspiera marszałka w podejmowaniu decyzji dotyczących osób starszych i polityki senioralnej. W jej skład wchodzi przedstawiciele organizacji pozarządowych, UTW, samorządów różnych szczebli, sektora zdrowia i nauki. Działalność rady ma charakter społeczny. Do jej kluczowych zadań należą m.in.: opracowywanie i proponowanie nowych rozwiązań w polityce senioralnej, formułowanie rekomendacji, opinii i wniosków dotyczących działań na rzecz osób starszych, inicjowanie przedsięwzięć sprzyjających integracji społecznej seniorów i wykorzystaniu ich potencjału, wspieranie współpracy międzysektorowej oraz monitorowanie realizacji programu „Region dla rodziny” ze szczególnym uwzględnieniem polityki senioralnej (Kałamaga, 2015; *Regionalna Rada ds. Seniorów*, 2018).

Program „Region dla rodziny. Wojewódzki program wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej na lata 2014–2020” obejmował działania skierowane do seniorów zarówno funkcjonujących w rodzinach wielopokoleniowych, jak i żyjących samotnie. W ramach programu wyznaczono cele, takie jak wspieranie samorządów w realizacji działań systemowych na rzecz seniorów, promowanie innowacyjnych rozwiązań w obszarze sportu, rekreacji, kultury i opieki nad seniorami, organizowanie doradztwa i szkoleń dla służb społecznych oraz dofinansowanie inicjatyw oddolnych na rzecz osób starszych. Program zakładał również powołanie Regionalnej Rady ds. Seniorów, organizację kampanii społecznych promujących wartość wieku dojrzałego, przeprowadzanie badań dotyczących kondycji seniorów w regionie oraz rozwój elektronicznej platformy monitorującej realizację zadań na rzecz seniorów (*Region dla rodziny. Wojewódzki program wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej na lata 2014–2020*, 2014).

Jednym z istotnych elementów programu była aktywizacja seniorów poprzez wdrażanie innowacyjnych rozwiązań, takich jak turnusy aktywizacyjne czy utworzenie regionalnego Centrum

Mentoringu i Wolontariatu Seniorów (CMiWS). W ramach tych działań promowano ideę wolontariatu i mentoringu seniorów, organizowano warsztaty szkoleniowe oraz wdrażano pilotażowe koncepcje aktywizacji środowiskowej seniorów. Utworzono również osiem lokalnych centrów wolontariatu, które wspierały sieciowanie UTW oraz popularyzację działań integracyjnych i aktywizacyjnych w społecznościach lokalnych (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce* za rok 2019, 2020, s. 484; Rybarska-Jarosz, 2019).

ROPS województwa zachodniopomorskiego we współpracy z Fundacją „Nauka dla Środowiska” oraz Caritas Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej i Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej realizował projekt „Region dobrego wsparcia”. Celem projektu było zwiększenie dostępności usług społecznych, w tym środowiskowych, opiekuńczych i specjalistycznych, skierowanych do osób niesamodzielnych oraz ich opiekunów. Uczestnikom projektu oferowano m.in. sąsiedzkie usługi opiekuńcze, dostęp do wypożyczalni sprzętu rehabilitacyjnego, doradztwo z zakresu opieki nad osobami zależnymi oraz wsparcie psychologiczne. W ramach projektu powstały mieszkania opieki wytchnieniowej z infrastrukturą domów inteligentnych zapewniające całodobową opiekę osobom zależnym w sytuacjach, gdy opiekunowie nie mogli jej sprawować. Inicjatywa ta była kontynuacją nagrodzonego w konkursie RegioStars projektu „Dobre wsparcie – system lokalnych usług społecznych” (*Region Dobrego Wsparcia*, 2020).

Scharakteryzowane wyżej świadczone czy też deklarowane do świadczeń formy wsparcia osób starszych dostępne są dla beneficjentów tej pomocy w różnym zakresie – w zależności od organizacji regionalnych polityk senioralnych. Mając na względzie główną tematykę publikacji związaną jednoznacznie z radami seniorów głównie na poziomie gminnym, w ramach podsumowania wojewódzkich działań skierowanych dla seniorów należy wyróżnić dwie instytucje: wojewódzkie rady seniorów oraz pełnomocników seniorów na szczeblu województw.

Przedstawione wyżej charakterystyki działań realizowanych w poszczególnych województwach na rzecz osób starszych

ukazują zróżnicowanie organizacji i intensywności regionalnych polityk senioralnych. Scharakteryzowane formy wsparcia, zarówno te faktycznie świadczone, jak i deklarowane w dokumentach strategicznych, różnią się zakresem dostępności i efektywnością w zależności od specyfiki regionu. W wielu województwach dużą rolę odgrywa lokalny kontekst społeczno-demograficzny, determinujący sposób wdrażania rozwiązań skierowanych do seniorów.

Analizując wojewódzkie działania adresowane do seniorów, można zauważyć, że główne obszary wsparcia koncentrują się wokół promocji zdrowia i aktywności fizycznej, edukacji i kultury, wzmacniania relacji międzypokoleniowych, wsparcia społecznego i infrastrukturalnego oraz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Wdrażane strategie i programy senioralne wskazują na rosnącą świadomość społeczeństwa wobec wyzwań związanych z procesem starzenia się populacji, jednak ich skuteczność w dużej mierze zależy od dostępnych zasobów, zaangażowania samorządów oraz współpracy z lokalnymi społecznościami.

Regionalne polityki senioralne w Polsce stanowią ważny element odpowiedzi na procesy starzenia się społeczeństwa, a ich dalszy rozwój wymaga kontynuacji działań wspierających zarówno osoby starsze, jak i środowiska je otaczające.

Wojewódzkie rady ds. seniorów

Przy urzędach marszałków większości województw (z wyjątkiem województwa podkarpackiego) zostały powołane **ciała kolegialne, do których kompetencji należy wspieranie polityki senioralnej w ujęciu regionalnym:**

- Dolnośląska Rada ds. Seniorów (województwo dolnośląskie);
- Wojewódzka Rada ds. Polityki Senioralnej (województwo kujawsko-pomorskie);
- Wojewódzka Rada ds. Polityki Senioralnej Województwa Lubelskiego (województwo lubelskie);

- Lubuska Społeczna Rada Seniorów (województwo lubuskie);
- Społeczna Rada Seniorów Województwa Łódzkiego (województwo łódzkie);
- Małopolska Rada ds. Polityki Senioralnej (województwo małopolskie);
- Mazowiecka Rada Seniorów (województwo mazowieckie);
- Forum Seniorów Samorządu Województwa Opolskiego (województwo opolskie);
- Rada Seniorów przy Marszałku Województwa Podlaskiego (województwo podlaskie);
- Pomorska Rada ds. Polityki Senioralnej (województwo pomorskie);
- Śląska Rada ds. Seniorów (województwo śląskie);
- Wojewódzka Społeczna Rada Osób Starszych (województwo świętokrzyskie);
- Społeczna Rada Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego (województwo warmińsko-mazurskie);
- Wielkopolski Zespół Ekspertów ds. Polityki Senioralnej (województwo wielkopolskie);
- Regionalna Rada ds. Seniorów (województwo zachodniopomorskie).

Rady te są powoływane uchwałami zarządów województw lub zarządzeniami marszałków województw. Dokumenty te regulują sposób powołania składu wojewódzkich rad seniorów. Nabór członków odbywa się na podstawie publicznego ogłoszenia zamieszczonego na stronach internetowych urzędów marszałkowskich. Kandydatów na członków wojewódzkich rad seniorów mogą zgłaszać następujące podmioty:

- gminne rady seniorów;
- UTW;
- oddziały PZERI;
- organizacje pozarządowe działające na rzecz osób starszych.

Rady seniorów liczą od 7 do 25 członków. W ich skład najczęściej wchodzi (w różnych konfiguracjach) przedstawiciele:

- gminnych, miejskich i powiatowych rad seniorów;

- UTW;
- organizacji pozarządowych reprezentujących różne środowiska seniorów;
- niezrzeszonych grup aktywnych seniorów;
- instytucji administracji publicznej współpracujących z tymi środowiskami;
- sektora zdrowia i środowisk naukowych;
- PZERI;
- zarządu i sejmiku województw;
- urzędu marszałkowskiego; grup nieformalnych;
- a także osoby funkcyjne reprezentujące ROPS-y. Kadencja rad seniorów na poziomie województwa trwa od 2 do 5 lat.

Do obszarów zainteresowań i działań rad seniorów, rad ds. seniorów czy rad ds. polityki senioralnej na poziomie województwa należą następujące kwestie:

- współtworzenie głównych kierunków polityki senioralnej;
- opiniowanie działań regionalnej polityki senioralnej;
- konsultowanie najważniejszych dokumentów i propozycji rozwiązań mających wpływ na regionalną politykę senioralną;
- proponowanie i inicjowanie zmian w tym obszarze;
- udział w opracowywaniu wojewódzkich inicjatyw i programów;
- podejmowanie działań – inicjowanie przedsięwzięć zmierzających do integracji społecznej seniorów i pobudzanie ich aktywności obywatelskiej;
- podejmowanie działań służących zmianie obrazu starości i starzenia się oraz budowaniu autorytetu tej grupy ludzi w społeczności regionu;
- promowanie zdrowego starzenia się z uwzględnieniem profilaktyki zdrowotnej;
- współpraca z organizacjami, instytucjami oraz innymi podmiotami działającymi na rzecz osób starszych;
- upowszechnianie wiedzy o potrzebach, prawach i możliwościach osób starszych;

- monitorowanie realizacji działań na rzecz osób starszych wynikających z programów oraz strategii wojewódzkich;
- prowadzenie działalności informacyjnej związanej z polityką senioralną, w tym wymiana i upowszechnianie informacji istotnych dla osób starszych;
- tworzenie płaszczyzny wymiany doświadczeń i dobrych praktyk w obszarze polityki senioralnej.

Ciała kolegialne współtworzące regionalne polityki senioralne pracują w trybie posiedzeń, które odbywają się według potrzeb lub w terminach określonych w aktach prawnych powołujących rady. Rady podejmują uchwały, opracowują stanowiska i wyrażają opinie, formułują wnioski i zapytania. Decyzje rad są podejmowane w postaci uchwał, zapadają zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy członków rad. Praca w radach ma charakter społeczny.

Rzecznicy spraw senioralnych

W kilku województwach powołani zostali **rzecznicy, pełnomocnicy seniorów, pełnomocnicy ds. spraw seniorów, pełnomocnicy ds. polityki senioralnej**:

- w województwie małopolskim – Pełnomocnik Wojewody Małopolskiego do spraw Seniorów;
- w województwie mazowieckim – Pełnomocnik do spraw Polityki Senioralnej;
- w województwie podlaskim – Pełnomocnik Marszałka Województwa Podlaskiego ds. Seniorów;
- w województwie pomorskim – Pełnomocnik Marszałka Województwa Pomorskiego ds. Polityki Senioralnej;
- w województwie warmińsko-mazurskim: Rzecznik Praw Osób Starszych.

Do ich zadań należą m.in.:

- inicjowanie i wspieranie działań zmierzających do poprawy warunków życia i integracji społecznej osób starszych;

- ograniczanie i eliminowanie barier utrudniających osobom starszym funkcjonowanie w społeczeństwie;
- upowszechnianie nowych rozwiązań i promowanie dobrych praktyk w obszarze działań wobec niesamodzielnych osób starszych, w tym w zakresie wspierania opiekunów osób starszych z wykorzystaniem instrumentów teleinformatycznych;
- rozpoznawanie potrzeb osób starszych oraz inicjowanie działań służących zaspokajaniu tych potrzeb;
- współpraca w opracowywaniu dokumentów strategicznych i programowych przyjmowanych przez inne podmioty, adresowanych do osób starszych oraz udział we wdrażaniu i monitorowanie ich realizacji;
- opracowywanie i wdrażanie polityki senioralnej województw oraz monitorowania jej realizacji;
- upowszechnianie informacji o sposobach oraz trybie załatwiania spraw osób starszych;
- współdziałanie z administracją rządową, z samorządami gminnymi i powiatowymi w województwie oraz z instytucjami i organizacjami pozarządowymi przy realizacji zadań dotyczących polityki senioralnej;
- opracowywanie rocznych planów i sprawozdań z realizacji zadań określonych w polityce senioralnej województwa mazowieckiego;
- udział w przedsięwzięciach, uroczystościach i wydarzeniach związanych z tematyką osób starszych.

Ośrodki pomocy społecznej

Pomoc społeczna, w tym ta świadczona seniorom, jest: „instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości”. Pomoc tę organizują: „organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie,

na zasadzie partnerstwa, z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, Kościołem Katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi” (*Ustawa z 12 III 2004 r. o pomocy społecznej*, 2004). Realizacją zadań samorządu terytorialnego w zakresie polityki i pomocy społecznej zajmują się następujące instytucje: ROPS-y, PCPR, OPS-y, centra usług społecznych (w przypadku przekształcenia OPS-u w centrum usług społecznych), DPS-y, placówki specjalistycznego poradnictwa (w tym rodzinnego), ośrodki wsparcia oraz ośrodki interwencji kryzysowej.

Do zadań **ROPS-ów** należą m.in.:

- opracowanie, aktualizowanie i realizacja strategii wojewódzkiej w zakresie polityki społecznej będącej integralną częścią strategii rozwoju województwa;
- opracowanie, aktualizowanie i realizacja programów zmierzających do przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu;
- opracowanie regionalnych programów pomocy społecznej wspierających samorządy lokalne w działaniach na rzecz ograniczania tego zjawiska;
- tworzenie i promowanie innowacyjnych rozwiązań w zakresie pomocy społecznej (w tym w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie);
- sporządzanie bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej;
- prowadzenie baz danych o wolnych miejscach w placówkach opiekuńczo-wychowawczych na terenie województwa;
- realizacja zadań z zakresu polityki prorodzinnej;
- realizacja zadań wynikających z ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej;
- opracowywanie programów ochrony ofiar przemocy w rodzinie oraz ramowych programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie;
- wykonywanie zadań wynikających z ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych;

- realizacja zadań wynikających z podpisanych umów międzynarodowych i porozumień w zakresie projektów finansowanych ze środków międzynarodowych oraz Unii Europejskiej.

ROPS-y powinny zapewniać swoim pracownikom dostęp do szkoleń zawodowych i umożliwiać im podnoszenie kwalifikacji. Ponadto mogą organizować konferencje i szkolenia, w których mogłyby brać udział określone grupy społeczne i zawodowe. W realizacji zadań statutowych ośrodki te powinny współpracować z organizacjami pozarządowymi, instytucjami zarządzającymi i pośredniczącymi w tworzeniu i realizacji projektów z zakresu polityki społecznej.

Miasta przyjazne starzeniu

Kilka polskich miast realizuje lokalną politykę senioralną w sposób modelowy, tworząc dla swoich starszych mieszkańców dostępne i integracyjne środowiska miejskie. Efekty tych działań są doceniane m.in. na arenie międzynarodowej. Od 2010 r. WHO powołała Globalną Sieć Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu (The WHO Global Age-friendly Cities and Communities Network) mającą na celu ułatwienie wymiany doświadczeń oraz wiedzy pomiędzy miastami i społecznościami, gminami na skalę globalną (*Miasta Przyjazne Starzeniu. Przewodnik*, 2014, s. 8). W Globalnej Sieci Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu znajduje się obecnie tysięcy miast i społeczności w 41 krajach, z ponad 240 mln ludzi na całym świecie (*About the Global Network for Age-friendly Cities and Communities*, 2020). Organizacja docenia te ośrodki miejskie: „w których władze, przedsiębiorcy i mieszkańcy uwzględniają różnorodność potrzeb starszych mieszkańców, przeciwdziałają ich wykluczeniu i promują wnoszony przez seniorów wkład we wszystkie dziedziny życia, szanują wybory, decyzje i sposób życia osób starszych, przewidują potrzeby związane ze starzeniem się oraz stosownie na nie reagują” (*ibidem*, s. 7). Miasta ubiegające się o certyfikację w przygotowanej dokumentacji powinny

scharakteryzować osiem wpływających na siebie wzajemnie obszarów kluczowych:

- przestrzeń publiczna i budynki przyjazne starzeniu się (ang. *outdoor spaces and buildings*);
- transport/komunikacja (ang. *transportation*);
- mieszkalnictwo (ang. *housing*);
- partycypacja społeczna (ang. *social participation*);
- szacunek i integracja, inkluzja społeczna (ang. *respect and social inclusion*);
- aktywność obywatelska i zatrudnienie (ang. *civic participation and employment*);
- komunikowanie się i informacja (ang. *communication and information*);
- wspieranie społeczności i usługi zdrowotne (ang. *community support and health services*) (Kubicki, 2012).

Dotychczas WHO przyjęła do tej sieci zaledwie sześć polskich miast: Gdynię, Poznań, Ostrów Wielkopolski, Oborniki Wielkopolskie, Stargard i Wrocław. Paweł Kubicki uważa, że: „zamiast o mieście przyjaznym seniorom lepiej mówić o mieście uniwersalnym, w którym będą się dobrze czuć różne grupy mieszkańców i które będzie spełniało wiele rozmaitych funkcji. Jest to miasto, które stwarza przestrzeń do kontaktów międzyludzkich, w tym integracji międzypokoleniowej, aktywnego życia i wypoczynku” (Kubicki, 2012; por.: Dubas, Muszyński, 2019, s. 28).

Miejsca przyjazne seniorom

Wiele miast organizuje konkursy na miejsca przyjazne seniorom. Ich celem jest zwiększanie liczby miejsc przeznaczonych w sposób szczególnie dla starszych mieszkańców oraz promowanie miejsc przyjaznych seniorom, np. kawiarni, sklepów, aptek, instytucji kulturalnych, edukacyjnych, rekreacyjnych, użyteczności publicznej, w których osoby starsze mogą czuć się swobodnie i być uprzejmie traktowane. Miejsca przyjazne seniorom tworzą własną sieć i są promowane za pośrednictwem dostępnych lokalnych kanałów

medialnych. Z udziału w akcji wyłączone są podmioty, które statutowo podejmują działania na rzecz seniorów lub zostały powołane w celu podejmowania takich działań. Zgłaszać mogą się instytucje, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, urzędy, grupy osób fizycznych. Podmiot ubiegający się o wyróżnienie powinien spełniać wybrane kryteria, np. mieć – obok ogólnie dostępnej – ofertę specjalnie skierowaną do osób starszych (rabaty, zniżki, zajęcia itp.), wykazać skuteczność w przekazywaniu seniorom informacji o ofercie przygotowanej specjalnie dla nich, utrzymywać i rozbudowywać ją, posiadać przestrzeń dostosowaną do potrzeb osób starszych, wykazywać się otwartością na ich potrzeby, być miejscem, z którego oferty często korzystają osoby starsze, przy jednoczesnym dostępie dla wszystkich grup wiekowych, podejmować współpracę ze środowiskiem seniorów, angażować się w działania na rzecz ich wsparcia (*Miejsce przyjazne seniorom*, 2019). Przed przyznaniem wyróżnienia najczęściej, oprócz formalnej analizy wniosków, następuje wizytacja zgłoszonych do konkursu miejsc. Decyzje, w różnych konfiguracjach, są podejmowane przez komisje złożone z wóldarzy miast, urzędników samorządowych, przedstawicieli środowisk działających na rzecz osób starszych. Miejsca uhonorowane tytułem otrzymują dokument, często certyfikat, potwierdzający wyróżnienie na czas od roku do trzech lat (Kraków) lub bezterminowo. W przypadku gdy instytucja lub organizacja przestanie spełniać kryteria określone w konkursie, kapituła konkursu może rozpocząć procedurę odebrania wyróżnienia (*Miejsce Przyjazne Seniorom*, 2019b).

2.4. Działania na rzecz seniorów: edukacja, aktywizacja i zdrowie – wybrane aspekty

Szczególną dbałość o seniorów można zaobserwować w większych ośrodkach miejskich – głównie na poziomie miast wojewódzkich, chociaż nie wyłącznie. Wśród inicjatyw na poziomach regionalnym i lokalnym mających na celu poprawę sytuacji osób starszych można wyróżnić kilka kategorii działalności: informacyjną, edukacyjną,

publikacyjną, prawną, poradniczą, wspomagającą, dotyczącą profilaktyki zdrowotnej, promującą pozytywny wizerunek starości, projektowo-grantową, mającą na celu aktywizację zawodową czy też mającą na celu zwalczanie skutków COVID-19. Poniżej scharakteryzowano te programy, projekty, inicjatywy i wydarzenia, których realizacja może być inspiracją i przykładem dobrych praktyk dla miast pozostających biernie w omawianym zakresie.

a) Działalność informacyjna

- działalność badawcza – badania socjologiczne zainicjowane i przeprowadzone przy współpracy z Gdańską Radą ds. Seniorów (współfinansowane przez Urząd Miejski w Gdańsku i Uniwersytet Gdański) w 2012 r. na reprezentatywnej próbie 1500 mieszkańców Gdańska. Były pierwszym w historii Gdańska badaniem o tak szerokim zakresie tematycznym i obejmującym tak liczną próbę badawczą osób w wieku 65 i więcej lat. W ich wyniku zidentyfikowano sytuację i warunki życia ludzi starszych oraz uzyskano wiedzę o ich potrzebach i oczekiwaniach. Zdobyte tą drogą informacje umożliwiają podejmowanie celowych i efektywnych działań z zakresu polityki senioralnej (*Gdańsk dla Seniorów. Informator 2020*, 2020, s. 5);
- diagnoza sytuacji i potrzeb seniorów o różnym zasięgu prowadzona przez miasta niezależnie od badań (naukowych, strategicznych, diagnostycznych) uwzględniających szeroki kontekst socjologiczny, ekonomiczny, gospodarczy czy kulturowy, np.: w Lublinie w 2015 r. udział w badaniach wzięło 406 osób (*Uchwała nr 328/XI/2015 Rady Miasta Lublin z 19 XI 2015 r. w sprawie przyjęcia „Programu Wsparcia i Aktywizacji Społecznej Seniorów na terenie Miasta Lublin w latach 2016–2020”*, 2015); w badaniach ankietowych realizowanych przez ROPS w Zielonej Górze skierowanych do wszystkich gmin województwa lubuskiego, udział wzięło 49 gmin; na podstawie udostępnionych odpowiedzi, uwzględniając dane Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze, Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wlkp., powiatowych

urzędów pracy w województwie lubuskim, Lubuskiego Oddziału Wojewódzkiego Narodowego Funduszu Zdrowia w Zielonej Górze oraz Komendy Wojewódzkiej Policji w Gorzowie Wlkp. przygotowano „Wojewódzki program na rzecz osób starszych” (*Wojewódzki program na rzecz osób starszych*, 2017). Diagnozy te stanowią podstawę do przygotowania dokumentów strategicznych, np. programu wsparcia i aktywizacji społecznej seniorów, strategii rozwiązywania problemów pomocy społecznej;

- „Mapa infrastruktury pomocowej” – witryna internetowa ROPS w Toruniu umożliwiająca wyszukiwanie online instytucji pomocowych (OPS, DPS, PCPR, dzienne domy pomocy społecznej, środowiskowe domy pomocy społecznej, kluby seniora, UTW, mieszkania chronione) we wszystkich gminach województwa kujawsko-pomorskiego (*Mapa infrastruktury pomocowej*, 2019);
- „Wyszukiwarka wsparcia”, witryna internetowa Regionalnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Toruniu, ułatwiająca wyszukiwanie online możliwości uzyskania pomocy m.in. w ramach kilkugodzinnej opieki w instytucji środowiskowej, opieki całodobowej, paliatywnej i hospicyjnej, wraz z opisem ścieżki postępowania oraz informacjami o odpłatności (*Wyszukiwarka wsparcia*, 2019);
- „Srebrne Katowice” – program telewizyjny poświęcony katowickim seniorom, realizowany przez miasto Katowice we współpracy z lokalną telewizją TVS, emitowany raz w tygodniu, prezentujący bieżące wiadomości, zapowiedzi i relacje z wydarzeń, porady dotyczące zdrowia, drobnych domowych napraw, pielęgnacji roślin itp. (*Srebrne Katowice*, 2020);
- „Czas Pogodnej Jesieni. Magazyn nie tylko dla Seniorów” – cykl cotygodniowych audycji realizowanych przez TVP3 Kraków. Jego tematyka obejmuje szerokie spektrum zagadnień z zakresu funkcjonowania osób starszych we współczesnym świecie, ze szczególnym uwzględnieniem

- obszarów, które w znaczący sposób wpływają na jakość życia seniorów (*Magazyn nie tylko dla seniorów*, 2020);
- „Radiowy Klub Seniora” – cykl audycji realizowany przez Radio Rodzina z inicjatywy Wrocławskiego Centrum Seniora celem stworzenia przestrzeni medialnej umożliwiającej pokazanie walorów późnej dorosłości, wolnej od stereotypów i uprzedzeń. Do udziału w programie zapraszani są seniorzy, reprezentanci instytucji, firm, organizacji działających na rzecz osób starszych, przedstawiciele władz samorządowych, wykładowcy, eksperci i naukowcy (*Radiowy Klub Seniora*, 2020);
  - „Magazyn Senior 60+” – cykliczny program przygotowywany merytorycznie przez Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, realizowany i emitowany przez TVK Winogrody. W programie, dostępnym w sieci kablowej i online, omawiane są formy wsparcia, usługi dla seniorów (w tym opiekuńcze), propozycje kulturalne, inspiracje edukacyjne, prezentowana jest także oferta aktywnego spędzania czasu dla poznańskich seniorów (*Senior 60+*, 2020);
  - „Aktywny Senior” – krótki program telewizyjny, dostępny również w internecie, realizowany przez Łódzką telewizję informacyjną we współpracy z Urzędem Marszałkowskim Województwa Łódzkiego, Urzędem Miasta Łodzi, Regionalnym Centrum Polityki Społecznej oraz podmiotami działającymi na rzecz seniorów (*Aktywny senior*, 2020);
  - aplikacja „Smart City Poznań” – zapewniająca mieszkańcom Poznania dostęp do aktualnych powiadomień na temat m.in. prac drogowych, awarii oraz zmian w komunikacji miejskiej. Umożliwia zgłaszanie spraw, którymi powinny zająć się służby miejskie, oraz inicjatyw – m.in. pomysłów na wydarzenia kulturalno-społeczne, obiekty rekreacyjno-sportowe. Zawiera linki do najważniejszych stron i portali miejskich oraz projektów takich jak Poznański Budżet Obywatelski. W aplikacji dostępna jest kategoria powiadomień „seniorzy”. Pojawiają się w niej komunikaty przygotowywane przez Centrum Inicjatyw Senioralnych (na temat

dostępnego wsparcia w mieście oraz projektów, programów i wydarzeń skierowanych do najstarszych mieszkańców Poznania). Aplikacja pozwala również na udział w ankietach i sondażach tworzonych przez jednostki miejskie oraz rady osiedli. Dzięki aplikacji użytkownik może się skontaktować z infolinią miasta, a w przypadku problemów z instalacją aplikacji seniorzy mogą skorzystać z pomocy Telefonu Porad Cyfrowych, działającego przy Centrum Inicjatyw Senioralnych. Aplikacja została przygotowana na dwa systemy iOS i Android (*Miejska aplikacja z komunikatami dla seniorów*, 2020).

b) Działalność edukacyjna

- I Wojewódzka Konferencja w Rzeszowie „Bezpieczeństwo seniorów na terenie województwa podkarpackiego. Zagrożenia i podejmowane działania” – adresowana do przedstawicieli podmiotów działających na rzecz bezpieczeństwa osób starszych z terenu województwa podkarpackiego. Jej głównym celem było ograniczenie przestępstw, w których osobami pokrzywdzonymi mogą być osoby starsze (*Bezpieczeństwo seniorów na terenie województwa podkarpackiego. Zagrożenia i podejmowane działania*, 2019);
- I Wojewódzka Konferencja Senioralna w Gliwicach – przestrzeń do wymiany doświadczeń środowisk naukowych, polityków, profesjonalistów realizujących politykę senioralną w środowiskach lokalnych i przedstawicieli środowisk senioralnych w zakresie głównych problemów, wyzwań i kierunków działań warunkujących budowanie odpowiedzialnej polityki senioralnej w regionie („I Konferencja Senioralna i Targi Seniora w Arenie Gliwice”, 2019; Zatorski, 2019);
- Pomorskie Forum Uniwersytetów Trzeciego Wieku zorganizowane przez ROPS w Gdańsku – przestrzeń do wzajemnego poznania się i wspierania oraz wymiany doświadczeń i informacji dla wszystkich pomorskich UTW (Bałka, 2019);

- tytka seniora (Łódź i Poznań) – „Łódzka Tytka Seniora” to źródło informacji w formie koperty, w której znajduje się aktualny harmonogram wydarzeń, wycieczek, wykładów i warsztatów organizowanych przez Urząd Miasta Łodzi, miejskie jednostki oraz organizacje pozarządowe. Publikacja jest wydawana jest cyklicznie i dystrybuowana w miejscach najczęściej uczęszczanych przez seniorów oraz zamieszczana w formacie PDF w portalu uml.lodz.pl/seniorzy (*Łódzka Tytka Seniora*, 2020). Poznańska „Tytka Seniora” jest wydawana przez Centrum Inicjatyw Senioralnych. Zawiera informacje na temat wydarzeń, wykładów, warsztatów, wycieczek, promocji oraz inicjatyw adresowanych do poznańskich senierek i seniorów. Od stycznia 2020 r. jest kilkustronicowym dodatkiem do miesięcznika „Senioralny Poznań” wydawanego w nakładzie 20 tys. egzemplarzy przez Wydawnictwo Miejskie Poznania. Papierowa tytka (specjalna kwadratowa koperta z pakietem interesujących dla seniorów atrakcji, promocji i propozycji) w nakładzie tysiąca egzemplarzy jest dostępna w Centrum Inicjatyw Senioralnych, Centrum Informacji Kulturalnej, Centrum Kultury „Zamek”, Informacji Turystycznej na Starym Rynku i Dworcu Głównym oraz w innych jednostkach i instytucjach miejskich. W wersji elektronicznej „Tytkę Seniora” można znaleźć na stronie Centrum Inicjatyw Senioralnych (*e-Tytka Seniora*, 2020);
- „Poznańska Akademia Bezpieczeństwa” – akcja organizowana przez Centrum Inicjatyw Senioralnych, Wydział Zarządzania Kryzysowego i Bezpieczeństwa Urzędu Miasta Poznania, Komendę Miejską Policji w Poznaniu, Wielkopolski Oddział Wojewódzki Narodowego Funduszu Zdrowia oraz Wojewódzką Stację Pogotowia Ratunkowego. Partnerem akcji jest Collegium Da Vinci. Celem akademii jest zintensyfikowanie wielowymiarowych działań na rzecz edukacji seniorów i senierek w zakresie bezpieczeństwa osobistego i zdrowotnego, m.in. poprzez realizację edukacyjnych spotów z udziałem seniorów i senierek (o próbach

wyłudzeń, telefonach z nakłanianiem do zakupu drogich produktów, oszustach podających się za reprezentantów rodziny lub osoby wykonujące zawody zaufania społecznego – policjanta, pracownika służb specjalnych, księdza, pracownika gazowni lub pomocy społecznej). Spoty są emitowane w lokalnej telewizji oraz podczas spotkań z seniorami. W ramach „Poznańskiej Akademii Bezpieczeństwa” wydany został aktualny informator przygotowany we współpracy z Komendą Wojewódzką Policji w Poznaniu. Na jego stronach seniorzy i seniorki mogą się zapoznać ze swoimi prawami, z możliwościami ochrony własnego mienia i dochodzenia swoich praw. Akademia organizuje trzy rodzaje spotkań informacyjnych, które odbywają się w klubach seniora w mniejszych grupach i w większych salach na terenie całego Poznania (tematyka spotkań obejmuje następujące zagadnienia: „Bezpieczeństwo osobiste oraz elementy pierwszej pomocy”, „Pomoc medyczna w nagłych przypadkach”, „NFZ w pigułce – czyli co pacjent o swoich prawach wiedzieć powinien”) (*Poznańska Akademia Bezpieczeństwa*, 2020);

- „Punkty Cyfrowego Wsparcia Seniora” – projekt miejski realizowany wspólnie przez Urząd m.st. Warszawy z organizacjami pozarządowymi, mający na celu przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu seniorów. Projekt jest skierowany do osób, które potrzebują wsparcia w zakresie użytkowania cyfrowych urządzeń mobilnych lub chciałyby się nauczyć korzystania z możliwości internetu (*Punkty Cyfrowego Wsparcia Seniora*, 2018);
- *Warszawski elementarz cyfrowy* – przygotowany przez Urząd m.st. Warszawy we współpracy z wydawnictwem Helion obszerny, bezpłatny podręcznik w wersji cyfrowej uzupełniający wiedzę zdobywaną przez seniorów samodzielnie lub na kursach. Publikacja, mająca na celu przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu seniorów, składa się z trzech części: pierwsza wprowadza w świat komputerów i podstaw ich użytkowania, druga przedstawia świat

- internetu i jego możliwości, trzecią zawiera dodatki przeznaczone dla osób średnio zaawansowanych w wirtualnej rzeczywistości (*Warszawski elementarz cyfrowy*, 2018);
- scenariusze zajęć wraz z pomocami dydaktycznymi z zakresu edukacji na temat uczenia do starości opracowane przez Centrum Aktywności Międzypokoleniowej „Nowolipie” do wykorzystania przez nauczycieli. Scenariusze są dostosowane do kategorii wiekowych odbiorców szkoleń: uczniów szkół podstawowych klas VI–VIII oraz uczniów szkół ponadpodstawowych. Cele projektu to uwrażliwianie dzieci i młodzieży na potrzeby osób starszych, pogłębianie dialogu międzypokoleniowego, a także walka z dyskryminacją ze względu na wiek. Ideą uczenia do starości jest przybliżenie zagadnień związanych z procesami, które zachodzą podczas starzenia się. Udział w zajęciach ma się przyczynić do podniesienia świadomości na temat starzenia się, budowania pozytywnego wizerunku osób starszych, jak również pogłębiania relacji międzypokoleniowych (*Uczenie do starości*, 2020);
  - „Strefa 55+” – miejski projekt koordynowany przez Wrocławskie Centrum Seniora, adresowany do wrocławianek w wieku 55–59 lat, mający na celu wzmocnienie ich kompetencji personalno-społecznych. Program obejmuje spotkania z ekspertkami w dziedzinie holistycznego rozwoju, czyli „dbałości o duszę, umysł i ciało” (*O projekcie*, 2020);

c) Działalność publikacyjna

- *Mapa pomocy osobom starszym. Poradnik dla seniorów, ich rodzin, opiekunów i kadry pracującej z osobami starszymi* – poradnik wydany przez ROPS w Krakowie. Omówiono w nim zagadnienia związane z procesem starzenia się, aktywizacją osób starszych i opieką nad osobami, które nie mogą samodzielnie funkcjonować lub potrzebują wsparcia, a także scharakteryzowano w nim instytucje i organizacje wspierające seniorów (Wilimska, 2011);

- *Gdański informator dla Seniorów* – ponad stustronicowa publikacja prezentująca w atrakcyjnej graficznie formie wszechstronne informacje dotyczące działań skierowanych do najstarszych mieszkańców Gdańska, w tym na temat działalności instytucji pomocowych, Gdańskiego Funduszu Senioralnego, karty seniora, klubów i kół seniorów, domów i klubów sąsiedzkich, projektów dla seniorów realizowanych przez organizacje pozarządowe, możliwości edukacji przez całe życie, profilaktyki zdrowotnej (również z zakresu ochrony zdrowia psychicznego), zniżek i ulg przysługujących seniorom, a także danych kontaktowych umożliwiających uzyskanie wsparcia w sytuacjach problemowych seniorów (*Gdańsk dla Seniorów. Informator 2020, 2020*);
- *Łódzki informator dla Seniorów* – efekt „Polityki zdrowia dla Miasta Łodzi 2020+”, realizowanej w ramach programu „Aktywizacja 60+” mającego poprawić jakość życia łódzkich seniorów. Na blisko 100 stronach informatora można znaleźć informacje o karcie seniora, dzielnicowych centrach aktywnego seniora, warsztatach i kursach, ofercie sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej miasta, regrantingu (udzielenie wsparcia finansowego organizacjom pozarządowym oraz grupom nieformalnym i samopomocowym działającym w zakresie edukacji osób starszych, aktywności społecznej promującej integrację wewnątrz- i międzypokoleniową, aktywności sportowo-rekreacyjnej osób starszych, organizacji wydarzeń kulturalnych o charakterze integracyjnym, rozwoju wolontariatu i samopomocy sąsiedzkiej oraz podnoszenia poziomu świadomości społecznej i rozwijania wrażliwości na potrzeby osób starszych). W informatorze można znaleźć wykaz UTW, klubów seniora oraz informacje o działalności rady seniorów, o uprawnieniach i ulgach przysługujących niepełnosprawnym seniorom, instytucjonalnym wsparciu osób starszych wraz z danymi kontaktowymi (*Łódzki informator dla Seniorów, 2017*);

- *Informator olsztyńskiego Seniora* – publikacja opracowana przez Radę Olsztyńskich Seniorów. Omawia główne problemy lokalnej polityki senioralnej, charakteryzuje formy społecznej aktywności seniorów, a przede wszystkim prezentuje możliwości wszechstronnego wsparcia osób starszych: od działań aktywizujących, terapeutycznych, medycznych po opiekuńcze i prawne. Szczególnie istotne są kwestie zadłużeń, spadków, sporządzania testamentu, procedur w postępowaniu w przypadku śmierci bliskiej osoby, co może stanowić pewnego rodzaju tabu. Publikacja zawiera też bazę danych teled adresowych (Jędrzychowski, Kowalewicz, 2018);
- „Senior w Opolu” – kilkunastronicowy kwartalnik wydawany przez Urząd Miasta Opolą od 2015 r., skierowany do mieszkańców miasta w wieku 60+. Publikacja prezentuje zapowiedzi planowanych wydarzeń i przedsięwzięć dla seniorek i seniorów oraz informacji dotyczących życia osób starszych w Opolu (*NTO Senior w Opolu*, 2019);
- *Poznański przewodnik seniorki i seniora* – publikacja wydawana corocznie przez Centrum Inicjatyw Senioralnych w wyniku konsultacji z Miejską Radą Seniorów w Poznaniu. Wydawnictwo składa się z 15 tematycznych rozdziałów obejmujących najważniejsze obszary życia osób starszych (m.in. bezpieczeństwo, edukacja, kultura, miejsca przyjazne seniorom, mieszkalnictwo, nowe technologie, poradnictwo, punkty informacji, sport i turystyka, transport, wolontariat, wsparcie i opieka, zdrowie i profilaktyka) oraz najważniejsze dane teled adresowe organizacji pozarządowych, klubów seniora, instytucji i innych inicjatyw przygotowanych z myślą o seniorkach i seniorach (*Poznański przewodnik seniorki i seniora*, 2019);
- „#Pokolenia. Warszawski Miesięcznik Seniorów” – czasopismo stworzone specjalnie dla seniorów, wydawane w wersji tradycyjnej i w wersji elektronicznej przez Centrum Aktywności Międzypokoleniowej „Nowolipie” przy współpracy z Warszawską Radą Seniorów. Misją periodyku

są odpowiadanie na potrzeby i oczekiwania warszawskich seniorów, inspirowanie ich do odkrywania nowych lub uśpionych pasji i zainteresowań oraz prezentowanie możliwości różnych aktywności i pomysłów na ciekawe i przyjemne zagospodarowanie czasu. Tematyka czasopiśma obejmuje wiele dziedzin – od prawa, ekonomii i polityki społecznej, przez informacje o aktualnej ofercie usług i wydarzeń odbywających się w Warszawie, po treści poradnikowe i lifestyle'owe. Miesięcznik współtworzą seniorzy (grupa czterdziestu osób). Magazyn dostępny jest m.in. na terenie wszystkich dzielnic m.st. Warszawa, w CAM „Nowolipie” oraz w Biurze Pomocy i Projektów Społecznych, w wybranych placówkach POZ, szpitalach oraz UTW (*#Pokolenia*, 2020; *#Pokolenia. Warszawski Miesięcznik Seniorów*, 2018);

d) **Działalność prawna, poradnicza, wspomagająca**

- bezpłatna pomoc dla oszukanych seniorów dotycząca unieważnienia nieuczciwych umów (z parabankami, firmami ubezpieczeniowymi, z podmiotami organizującymi darmowe pokazy lub różnego rodzaju badania) organizowana przez ROPS w Rzeszowie (*Bezpłatna pomoc dla oszukiwanych seniorów*, 2020);
- Śląski Telefon dla Seniora SENIOR-fon – wsparcie telefoniczne ROPS w Katowicach mające charakter terapeutyczny (wsparcie emocjonalne, psychologiczne, rozmowa wspierająca, pomoc w przełamaniu poczucia osamotnienia, wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa) oraz interwencyjny (po zgłoszeniu problemu seniora). Interwencji (psychologowie, terapeuci, pedagodzy, pracownicy socjalni i inni) koordynowali pomoc dla osób w potrzebie w ich środowisku lokalnym (zawiadamiali miejscowe służby, sprawdzali ścieżkę pomocy, angażowali w pomoc organizacje pozarządowe, podejmowali inne działania według rozeznanej sytuacji). Realizacja tego wsparcia została zakończona we wrześniu 2020 r. (*Polityka senioralna*, 2020; Zatorski, 2020);

- Pomorski Telefon dla Seniora – inicjatywa ROPS w Gdańsku. Pracownicy ośrodka oferują osobom starszym rozmowę, wsparcie, wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa. W sytuacjach problemowych koordynują pomoc, powiadamiają lokalne służby czy organizacje pozarządowe pomagające seniorom (Olszak, 2020);
- udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej oraz nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego w Łodzi – m.in.: poinformowanie osoby uprawnionej o obowiązującym stanie prawnym, o przysługujących jej uprawnieniach lub o spoczywających na niej obowiązkach, w tym w związku z toczącym się postępowaniem przygotowawczym, administracyjnym, sądowym lub sądownoadministracyjnym; wskazanie sposobu rozwiązania problemu prawnego; sporządzenie projektu pisma w wybranych sprawach i etapach postępowania prawnego; przeprowadzenie mediacji; porady obywatelskie, w tym ze sporządzeniem planu działania wspólnie z osobą uprawnioną (*Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej oraz nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego*, 2020);
- Łódzki „Telefon Życzliwości” – projekt realizowany od 2015 r. dzięki współpracy Urzędu Miasta Łodzi, fundacji Subvenio oraz grupy wolontariuszy 60+ i specjalistów. Do dyspozycji osób będących w potrzebie (rozmowy, uzyskania porad, dotyczących spraw rodzinnych, zdrowotnych, sądowych) są trzy numery telefonów, z których najczęściej korzystają osoby starsze, samotne, schorowane. W czasie pandemii łódzki „Telefon Życzliwości” służył niektórym dzwoniącym do zgłoszenia informacji o potrzebie np. dostarczenia posiłków (*Telefon Życzliwości*, 2020). Podobna oferta pod nazwą „Telefon życzliwości dla seniorów” jest dostępna w Olsztynie. Seniorzy uzyskują wsparcie psychologiczne lub tzw. pomoc obywatelską, czyli informację, jak załatwić różne sprawy w urzędach, jak korzystać z udogodnień oferowanych przez miasto czy fundacje i organizacje twórcze. Usługa jest oparta na zasadzie samopomocy i zakłada

wykorzystanie potencjału samych seniorów. W projekt zaangażowali się wolontariusze z pokolenia 60+ (*Telefon życzliwości dla seniorów*, 2015). Nieco szerszą formułę ma „Opolski telefon życzliwości 60+”, gdzie oprócz wsparcia emocjonalnego, porad czy bezinteresownej pomocy, można uzyskać rzetelną informację dotyczącą „tematów związanych z otrzymaniem aktualnej oferty kulturalno-oświatowej skierowanej do środowiska senioralnego, możliwości korzystania z bazy danych kontaktowych do lekarzy specjalistów, zakładów opieki leczniczej, rehabilitantów, transportu dla osób niepełnosprawnych, uzyskaniu usług opiekuńczych, wolontariusza”. Osoby udzielające wsparcia zachęcają dzwoniących do „uczestnictwa w licznych imprezach i wydarzeniach takich jak: festyny, olimpiady, festiwale, bale, wybory miss, mistera Opola 60+” (*Opolski Telefon Życzliwości 60+*, 2016). Pandemia niezwykle silnie oddziaływała na zdrowie i życie osób starszych w wielu wymiarach, dlatego specjalne numery telefonów dla seniorów umożliwiały zgłoszenie się do lokalnych OPS-ów czy lokalnego wolontariatu z prośbą o pomoc w czynnościach, które wymagają wyjścia z domu. Wśród dominujących tematów poruszanych przez korzystających z telefonu znajdują się problemy prawne dotyczące różnego rodzaju oszustw i nadużyć, np. nieuczciwych sprzedawców; trudne sytuacje rodzinne i opiekuńcze, m.in. przemoc domowa, samotność, brak opieki; problemy mieszkaniowe dotyczące np. dostępności – brak windy, zagrożenie eksmisją lub zajęciem komorniczym, spory z wierzycielami); trudności finansowe i zdrowotne (prośby o dofinansowanie);

- Bon opiekuńczy „Alzheimer 75” – to świadczenie pieniężne w wysokości do 3000 zł. Jego głównym założeniem jest udzielanie pomocy rodzinom w procesie opieki nad seniorami, którzy ukończyli 75. rok życia i mają zdiagnozowaną chorobę Alzheimera. Ideą wprowadzenia bonu było inicjowanie odejścia od modelu opieki instytucjonalnej na rzecz wsparcia opiekuna. Szczecin był pierwszym z polskich

- miast, które zdecydowało się na udzielanie tego typu wsparcia swoim mieszkańcom (*Bon „Alzheimer 75”, 2020*);
- mieszkania wspomagane dla osób starszych – w Szczecinie we wrześniu 2020 r. uruchomiono dziesiąte mieszkanie (projekt „Cztery kąty na trzeci wiek” współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014–2020), przeznaczone dla sześciu mężczyzn, którzy przez całą dobę będą mieli świadczone usługi wspierające i opiekuńcze. Personel będzie pomagał seniorom we wszystkich czynnościach dnia codziennego oraz przeprowadzał zajęcia aktywizacyjne. Dodatkowo mieszkańcy będą mieć zapewnione usługi pielęgniarские. Lokal pochodzi z zasobów Szczecińskiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego. Seniorzy mają do dyspozycji trzy pokoje (jedno-, dwu- i trzyosobowe), łazienkę i wspólny salon z aneksem kuchennym. Środki z dotacji unijnej zostaną przeznaczone na utrzymanie mieszkania oraz pokrycie kosztów usług opieki i wsparcia. Dzięki temu do końca 2023 r. seniorzy nie ponosili opłat z tego tytułu. Jedyny koszt, jaki pokrywali, to opłata za środki czystości oraz wyżywienie. Szczecin dysponował łącznie 67 miejscami, a dzięki stale zwiększanej liczbie lokali jeden z nich udało się przeznaczyć na miejsce czasowego pobytu przed skierowaniem do DPS-u (*Dziesiąte mieszkanie dla seniorów, 2020*);
  - usługa wytchnieniowa w Gdyni – wprowadzona w lutym 2018 r. usługa skierowana do każdej gdyńskiej rodziny, która ma pod swoją opieką seniora, a nie może zostawić go nawet na krótki czas samego w domu. Usługa wytchnieniowa jest ofertą krótkoterminową – można z niej korzystać w wymiarze maksymalnie trzech godzin raz w miesiącu. Oferta jest bezpłatna, a jej koszt ponosi gmina (Zamorska, Makuch, 2018, s. 191–192). Gdyńska usługa jest przykładem właściwie rozumianej i konsekwentnie rozwijanej polityki senioralnej miasta.

e) Działalność dotycząca profilaktyki zdrowotnej

Największe miasta finansują bądź dofinansowują badania lub programy profilaktyczne dla seniorów, a także zajęcia sportowo-rekreacyjne.

- Kraków – szczepienia przeciw grypie dla osób 65+, program prewencji otyłości, cukrzycy typu 2, nadciśnienia i miażdżycy, program prewencji i wykrywania chorób układu krążenia w populacji mieszkańców województwa małopolskiego, program profilaktyki i leczenia NTM dla kobiet z problemami uroinekologicznymi, program profilaktyki głębokich, nawracających zaburzeń psychicznych (GZP);
- Katowice – szczepienia przeciw grypie, pomiar poziomu hemoglobiny glikowanej HbA1 czy TSH, badanie sprawności pamięci, sprawności fizycznej czy też wzroku i słuchu oraz zajęcia rehabilitacyjne dla osób z niesprawnością ruchową;
- Rzeszów – badania w ramach programu profilaktyki raka jelita grubego dla osób 40+; programu wykrywania zakażeń wirusowego zapalenia wątroby typu C; programu profilaktyki raka piersi (badania mammograficzne dla osób 70+); programu profilaktyki i wczesnego wykrywania cukrzycy typu 2 dla osób 40+, badania przesiewowe w kierunku wczesnego wykrywania i leczenia powikłań ocznych cukrzycy dla osób z cukrzycą typu 2 powyżej 45. roku życia; program szczepień przeciw grypie;
- Poznań – mammografia, badanie poziomu PSA, retinopatia cukrzycowa, wykrywanie chorób układu krążenia, szczepienia przeciw grypie, rehabilitacja ogólnoustrojowa dla osób 65+;
- Toruń – szczepienia przeciw grypie, program przeciwdziałania upadkom, badania w kierunku osteoporozy w ramach wydarzeń skierowanych do seniorów, spirometria, program „Kuźnia zdrowia” – grupa wsparcia dla osób z otyłością w wieku senioralnym oferująca m.in. pomiary BMI;

- Łódź – szczepienia przeciw grypie dla osób 65+, kompleksowe bilanse dla kobiet do 65. roku życia oraz mężczyzn do 70. roku życia, bezpłatne rehabilitacje i konsultacje lekarzy;
- Warszawa – szczepienia przeciw grypie dla osób 65+, program opieki zdrowotnej nad kombatantami, program promocji zdrowia „Aktywny senior” (Brańska, 2019);
- Katowice – bezpłatny program zajęć fizycznych „Sportowy uniwersytet seniora”, skierowany do wszystkich mieszkańców Katowic po 60. roku życia. Zajęcia (aqua aerobik, badminton, fitball, gimnastyka, joga, nordic walking, pilates, tańce latynoamerykańskie, tenis stołowy, zdrowe plecy, zumba) są prowadzone przez profesjonalnych instruktorów, którzy dostosowują treningi do stopnia sprawności uczestników. Organizatorem zajęć jest AZS Uniwersytetu Śląskiego (*Sportowy uniwersytet seniora*, 2020);
- Poznań – Zintegrowane Centrum Opieki i Teleopieki, projekt finansowany ze środków Unii Europejskiej przez Stowarzyszenie Medycyna Polska, w partnerstwie z Miastem Poznań, Stowarzyszeniem Polski Komitet Pomocy Społecznej, firmą Centermed Poznań sp. z o.o., Stowarzyszeniem Wzajemnej Pomocy „Flandria”. Z projektu mogą skorzystać seniorzy – mieszkańcy Poznania – którzy przebywają sami przez większą część dnia lub mieszkają samotnie i są w trudnej sytuacji życiowej z powodu niesamodzielności lub niepełnosprawności. Seniorzy zostają wyposażeni w bransoletkę z guzikiem alarmowym oraz prosty w obsłudze głośnomówiący aparat telefoniczny. Dzięki temu w niebezpiecznej sytuacji mogą się w łatwy sposób skontaktować z teleasystentem, który podejmie odpowiednie działania, np. wezwie służby ratunkowe czy powiadomi sąsiada mającego klucze. W trakcie połączenia teleasystentowi wyświetla się karta informacyjna o danym uczestniku projektu. To rozwiązanie pozwala na przekazanie kluczowych informacji służbom medycznym (o przyjmowanych lekach, alergiach, możliwościach wejścia do budynku itp.). Te wszystkie informacje ustali wcześniej z seniorem

asystent, który kwalifikuje do projektu i szkoli z obsługi sprzętu umożliwiającego wezwanie pomocy. W ramach teleopieki seniorzy mogą korzystać również z rozmów towarzyskich z teleasystentami. Mogą do nich zadzwonić w sytuacji, gdy np. doskwiera im samotność lub potrzebują dodatkowych informacji. Raz w tygodniu teleasystenci sami dzwonią do każdej uczestniczki i każdego uczestnika projektu, aby sprawdzić, jak podopieczni się czują i czy ich sytuacja nie uległa pogorszeniu. Centrum Teleopieki działa 24 godziny na dobę, również w niedziele i święta. Projekt zapewnia również usługi domowe – wsparcie specjalistów z zespołu medycznego: lekarza geriatry, pielęgniarki, fizjoterapeuty i psychologa, a także możliwość uzyskania porady prawnej ze strony Rzecznika Praw Osób Starszych i/lub Niepełnosprawnych. Zakres pomocy jest ustalany z osobistym asystentem na podstawie wywiadu oraz stworzonego indywidualnego planu opieki i wsparcia. Wszystkie usługi są realizowane w domu podopiecznego (*Zintegrowane Centrum Opieki i Teleopieki*, 2020);

f) Działalność promująca pozytywny wizerunek starości

- VIVA SENIORZY! – największe w Polsce targi produktów i usług dla seniorów organizowane we współpracy z samorządem województwa wielkopolskiego, Miastem Poznań, Międzynarodowymi Targami Poznańskimi oraz Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu. W 2019 r. odbyła się 10. edycja, podczas której zaprezentowało się ponad 100 wystawców w 4 strefach: zdrowie (produkty prozdrowotne, rehabilitacja, medycyna naturalna, środki pielęgnacyjne, zdrowa żywność, placówki lecznicze), aktywność (turystyka, sanatoria i uzdrowiska, hotele i pensjonaty, gabinety odnowy biologicznej, uroda i styl, sport i rekreacja, kluby seniora), wiedza (edukacja i rozwój, UTW, szkoły językowe, komunikacja i nowe media, finanse i ubezpieczenia, doradztwo, organizacje non profit, ośrodki rozwoju osobistego) i otoczenie (domy i mieszkania, projektowanie dla

- seniorów, infrastruktura miejska, DPS-y i placówki opiekuńcze, domy seniora, systemy kontroli i zabezpieczeń, pomoce w życiu codziennym). Udział w wydarzeniu wzięło ponad 4000 osób (*O targach*, 2020);
- targi senioralne „Silver Silesia” – targi mające na celu promocję produktów i usług skierowanych do seniorów, w tym usług publicznych realizowanych na rzecz ich aktywności, a także promocję partnerów Śląskiej Karty Seniora wśród mieszkańców województwa śląskiego w wieku 60+. Wydarzenie było okazją do zacieśniania współpracy międzypokoleniowej, integracji społeczności lokalnej oraz prezentacji dobrych praktyk. Uczestnicy mogli wziąć udział w warsztatach, skorzystać bezpłatnie z porad i zabiegów kosmetycznych i fizjoterapeutycznych, obejrzeć występy zespołów artystycznych i wziąć udział w wielu innych imprezach towarzyszących (*Targi Seniora – Silver Silesia*, 2019);
  - Międzynarodowe Targi Seniora – pionierskie w skali kraju, ze względu na kontekst międzynarodowy, przedsięwzięcie, którego ideą, na bazie koncepcji scalenia celów miejskiej polityki prosenioralnej, biznesu targowego oraz dialogu służb mundurowych z Kielc i miast partnerskich, było wypracowanie wniosków do poprawy jakości życia i bezpieczeństwa osób starszych w Kielcach. Wydarzeniu towarzyszyły międzypokoleniowe wystawy, koncerty, pokazy, konkursy, strefy aktywności dla wszystkich pokoleń, dyskoteka z DJ Wiką, bezpłatne badania i spotkania z wyjątkowymi gośćmi. Ofertę zaprezentowały m.in. uzdrowiska i sanatoria, hotele, biura podróży, domy seniora, domy opiekuńczo-lecznicze, producenci i dystrybutorzy sprzętu rehabilitacyjnego oraz nowoczesnych systemów opiekuńczo-ratunkowych, a także firmy z branż: medycznej, farmaceutycznej, kosmetycznej, sportowej, odzieżowej (*Wielkie święto seniorów*, 2019). Szczególnym przejawem dbałości o dobro seniorów była jednoczesna organizacja międzynarodowej konferencji dotyczącej bezpieczeństwa osób starszych, skierowana do służb mundurowych

(*Międzynarodowa Konferencja ds. Bezpieczeństwa Seniora*, 2019);

- Lubelskie Spotkania Seniorów LUBSENIOR – wspólna inicjatywa Targów Lublin S.A. oraz Gminy Lublin. W wydarzeniu wzięło udział 3700 osób. Ofertę dla seniorów zaprezentowało ok. 90 firm, organizacji i instytucji. Celem wydarzenia było ukazanie, że „człowiek dojrzały może żyć w godnych warunkach, cieszyć się dobrym zdrowiem, być darzony powszechnym szacunkiem, czuć się bezpiecznie, aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym oraz realizować swoje zainteresowania i pasje”. Ofertę targową podzielono na kilkanaście stref z podziałem na różne zakresy tematyczne (zdrowie, bezpieczeństwo, technologia, kultura, rekreacja, hobby, finanse, kulinaria, sport, moda, usługi dla seniorów, wolontariat, media). Konsultacji udzielali przedstawiciele zawodów medycznych, służb mundurowych, urzędów i instytucji, organizacji pozarządowych, przedsiębiorców mających w ofercie usługi dla osób wywodzących się z najstarszych pokoleń. Wydarzeniu towarzyszyły koncerty, pokazy, prezentacje i degustacje (*Lubelskie Spotkania Seniorów LUBSENIOR*, 2019);
- „Forum Seniora” – cykliczne wydarzenie realizowane w Bydgoskim Centrum Targowo-Wystawienniczym. Jego inicjatorem jest „Gazeta Pomorska” przy współpracy z Miastem Bydgoszcz i samorządem województwa kujawsko-pomorskiego. Osoby starsze mogą wziąć udział w warsztatach i wykładach, dyskusjach panelowych oraz spotkaniach ze specjalistami, często podzielonych na panele tematyczne: aktywność, zdrowie, bezpieczeństwo, prawo i nowe technologie. W wydarzeniu bierze udział ok. 5 tys. osób. Dotychczas zrealizowano dziewięć edycji, z czego edycja w 2020 r. ze względu na sytuację pandemiczną odbyła się w przestrzeni wirtualnej i zgromadziła blisko 15 tys. widzów (J. Maciejewska, 2020);
- „Sejmik Seniora” – cykliczne spotkania środowisk osób starszych w Bydgoszczy z udziałem przedstawicieli klubów seniora z całej Polski, mające na celu aktywizację osób

- starszych, wymianę doświadczeń i prezentację dokonań. Uroczystej gali towarzyszy wręczenie nagród „Laur Seniora” przyznawanych tym klubom, których inicjatywy wychodzą poza standardowe działanie i które organizują imprezy międzyklubowe, powiatowe, wojewódzkie oraz nawiązują kontakty z klubami seniora z zagranicy (*Laur Seniora*, 2013). Dotychczas zrealizowano 21 edycji sejmiku, którego inicjatorami są seniorzy skupieni wokół Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Seniora z siedzibą w Bydgoszczy (Bloch, 2019);
- program „Karta Aktywnego Seniora” – projekt miasta Białystok, mający na celu aktywizację seniorów (osób, które ukończyły 60. rok życia) przez zwiększenie ich uczestnictwa w życiu społecznym poprzez zachęcanie osób starszych do korzystania z systemu ulg, preferencji i świadczeń. Celem programu są ułatwienie dostępu do badań profilaktycznych, propagowanie prozdrowotnego stylu życia, aktywizacja społeczna seniorów, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów, kształtowanie pozytywnego wizerunku seniorów, zachęcanie do uczestnictwa w wydarzeniach edukacyjnych, kulturalnych i sportowych, poprawa stanu zdrowia i związanej z nim jakości życia seniorów. Program jest realizowany przez jednostki organizacyjne Miasta Białystok oraz spółki prawa handlowego ze 100% udziałem Miasta Białystok, inne jednostki i instytucje publiczne oraz organizacje pozarządowe, a także firmy i przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą, którzy uzyskują status partnera programu „Karta Aktywnego Seniora”. Lista partnerów programu zawiera ok. 50 podmiotów (*Karta Aktywnego Seniora*, 2020);
  - program „Aktywni seniorzy” – jego idea polega na udzieleniu przez prywatnych przedsiębiorców i jednostki podlegające Miastu Katowice zniżek dla seniorów, które następnie są realizowane na podstawie specjalnej karty. Cele programu to podniesienie aktywności i sprawności grupy mieszkańców poprzez zwiększenie dostępności do dóbr kultury, zachęcanie uczestnictwa w wydarzeniach

kulturalnych, sportowych i edukacyjnych oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku katowickich seniorów (*O programie*, 2020);

- „Senioralni. Poznań” – cykl wydarzeń o charakterze kulturalno-edukacyjnym skierowany do mieszkańców Poznania i okolic, realizowany od 2011 r. przez Poznańskie Centrum Inicjatyw Senioralnych wraz z partnerami w nawiązaniu do studenckich juwenaliów. Głównymi założeniami są zorganizowanie czasu i przestrzeni dla najstarszych mieszkańców miasta, pobudzenie ich do działania poprzez edukację, a także manifestacja ich potencjału i zasobów. Projekt zakłada kilka podstawowych działań: miesięczny cykl wykładów otwartych, warsztatów rozwojowych i zajęć dla osób starszych w największych ośrodkach naukowych Poznania, organizację drzwi otwartych w poznańskich organizacjach, klubach oraz instytucjach działających na rzecz osób starszych, a także wręczenie wyróżnień w ramach akcji „Miejsce przyjazne seniorom” (*Senioralni. Poznań*, 2020);
- „Poznański Wolontariat 60+” – idea realizowana przez Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu. Obejmuje wolontariat informacyjny (przygotowanie materiałów informacyjnych oraz ich dystrybucję), poradnictwo (bezpłatne porady psychologiczne i prawne), wolontariat akcyjny (pomoc wolontariuszy w przygotowaniach wydarzeń i działaniach promocyjnych) oraz wolontariat cyfrowy (pomoc zainteresowanym osobom w rozwiązywaniu bieżących problemów z cyfrowym sprzętem podczas indywidualnych konsultacji). W ramach „Poznańskiego Wolontariatu 60+” dostępna jest szczegółowa baza ofert pracy wolontaryjnej (*Wolontariat w Centrum*, 2020);
- „Animator Senioralny” – projekt skierowany do poznańskich siońerek i siońerów, osób tworzących kluby siońera oraz inne miejsca aktywności siońeralnej, mający na celu wsparcie tego typu inicjatyw oraz nawiązanie współpracy pomiędzy oddolnymi grupami siońeralnymi a Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu. Jednym z głównych

założeń projektu jest wyznaczenie kierunków działań poznańskich klubów seniora, sprzyjających zwiększeniu ich aktywności społecznej i obywatelskiej oraz poprawie jakości życia m.in. poprzez stworzenie przestrzeni do aktywnego starzenia się. Przestrzenią sprzyjającą wymianie informacji jest Poznańskie Forum Klubów Seniora (*Animator Senioralny*, 2020);

- pierwszy w Polsce senioralny mural w Poznaniu – jego pomysłodawcą było Centrum Inicjatyw Senioralnych. Dzieło zostało stworzone przez słuchaczki Uniwersytetu Artystycznego Trzeciego Wieku, pod opieką artystyczną absolwentki Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu (UAP). Projekt jest efektem współpracy Miasta Poznań i UAP przy wsparciu firmy Aquanet. Pojawienie się muralu w miejskiej przestrzeni było symbolicznym początkiem 10. edycji jesienno-cyklu wydarzeń „Senioralni. Poznań” organizowanego wraz z partnerami przez Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu (*Nowy mural powstaje w Poznaniu*, 2020);

g) **Działalność projektowo-grantowa**

- „Gdański Fundusz Senioralny” – program wsparcia finansowego dla inicjatyw i wydarzeń kreowanych przez gdańskich seniorów i seniorki, skierowanych zarówno do samych seniorów, jak i wszystkich mieszkańców Gdańska. Konkurs jest realizowany w dwóch edycjach (1): konkurs skierowany do grup nieformalnych (składających się z lidera i grupy twórców), którego operatorem jest Regionalne Centrum Wolontariatu w Gdańsku przy wsparciu finansowym ze środków Miasta Gdańsk. Celem funduszu jest wsparcie aktywności społecznej seniorów (osób w wieku 60 lat i więcej). W ramach konkursu można się ubiegać o dofinansowanie w wysokości do 500 zł na działania społeczne, wolontariackie. Uzyskiwane środki są wykorzystywane na organizację m.in. warsztatów fotograficznych, wyjazdów turystyczno-krajoznawczych, spotkań przy robótkach ręcznych, projektów wynikających z obserwowanej przez

seniorów lokalnej rzeczywistości, np. drobne naprawy na rzecz samotnych seniorów (*Gdański Fundusz Senioralny*, 2020); (2) konkurs dla organizacji pozarządowych, w ramach którego można uzyskać do 5000 zł na projekty ukierunkowane na wsparcie działań na rzecz osób w wieku 60+ zamieszkujących przede wszystkim Gdańsk (*Konkurs na minigranty*, 2020);

- „Aktywny i bezpieczny inowrocławianin” – bezpłatny projekt skierowany do osób w wieku 50+ realizowany przez Kujawskie Centrum Kultury, Miasto Inowrocław i Pomorskie Centrum Sztuk Walki. Zakłada on realizację warsztatów kreatywnych, spotkań i zajęć z ekspertami z dziedziny prawa, informatyki, medycyny, psychologii czy żywienia. W ramach projektu zaplanowano zajęcia z samoobrony dla początkujących mające na celu poprawę czujności, czasu reakcji i zdolności oceny sytuacji zagrożenia (*Bądź aktywny i bezpieczny w wieku 50+, 2020*);
- „Mikrogranty dla seniorów” – konkurs finansowany z budżetu Miasta Łodzi zapewniający bezzwrotne wsparcie finansowe dla nieformalnych grup seniorskich, grup międzypokoleniowych oraz organizacji pozarządowych. Cele programu to umożliwienie realizacji działań w zakresie promowania wolontariatu i pomocy sąsiedzkiej, aktywizacji społecznej osób starszych, promowania twórczości seniorów, podnoszenie poziomu świadomości społecznej i rozwój wrażliwości na potrzeby osób starszych ze szczególnym uwzględnieniem osób samotnych lub mających problem z poruszaniem się. Organizacje pozarządowe się mogą ubiegać o dofinansowanie w wysokości 1–8 tys. zł, a grupy nieformalne w wysokości 1–4 tys. zł (*Mikrogranty dla seniorów*, 2019);
- granty ROPS Województwa Śląskiego – o wsparcie mogły się ubiegać m.in. organizacje pozarządowe, spółdzielnie socjalne, stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego oraz inne podmioty statutowo działające na rzecz osób starszych. Można uzyskać dofinansowywanie ofert

z zakresu polityki senioralnej w trybie pozakonkursowym na realizację zadań z zakresu przeciwdziałania skutkom COVID-19 i ich minimalizowania w środowisku osób starszych oraz na działania z zakresu aktywizacji seniorów w okresie pandemii COVID-19. Maksymalna wnioskowana kwota wsparcia na jeden projekt wynosiła 10 tys. zł, z zastrzeżeniem, że będzie miał charakter ponadlokalny, tzn. w każdym zadaniu wezmą udział seniorzy z co najmniej dwóch gmin (*Granty Senioralne 2020*, 2020).

h) **Działalność mająca na celu aktywizację zawodową**

- „Centrum Pracy Seniorek i Seniorów” Gdańskiego Urzędu Pracy – instytucja prowadzi rejestrację osób gotowych do pracy, ale i aktywnie współpracuje z pracodawcami (*Gdzie dziś szukać pracowników. Spotkanie informacyjne z pracodawcami*, 2019). Celem działalności centrum jest aktywizacja zawodowa, społeczna i kulturalna dojrzałych gdańszczan. Wsparciem służą „doświadczeni doradcy, którzy w trakcie indywidualnych konsultacji pomagają w tworzeniu dokumentów aplikacyjnych, a także wspólnie przeszukują dostępne na miejscu oferty pracy. Najczęściej są to propozycje zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy, dostosowane do potrzeb i możliwości seniorów” (*Centrum Pracy dla Seniorek i Seniorów*, 2019). W centrum prowadzony jest projekt pilotażowy dla 100 seniorów, który poprzez system zachęt i bonusów (każdy uczestnik otrzyma też liczne zachęty, m.in. prawo do bezpłatnego poruszania się komunikacją miejską, vouchery na bezpłatne usługi medyczne, talony na rozwój zawodowy i zakupy, bilety do teatru i kina) zachęca dojrzałych gdańszczan do wydłużania aktywności zawodowej – wspiera w podjęciu zatrudnienia w wymiarze pół etatu (*Centrum Pracy dla Seniorek i Seniorów otwarte*, 2018). W 2020 r. w ramach pośrednictwa pracy w zasobach centrum znajdowało się ponad 400 ofert pracy dla seniorów (*Oferty pracy*, 2020);

- „Festiwal Pracy i Aktywności Seniorów” – wydarzenie organizowane przez Gdański Urząd Pracy z udziałem 50 wystawców oraz ok. 10 tys. osób z całej trójmiejskiej aglomeracji. Najwięcej kandydatów i kandydatek poszukiwano na stanowiska: księgowych, farmaceutów, sprzedawców na stacjach benzynowych, pracowników produkcji, np. w przemyśle spożywczym, magazynierów, kierowców, pracowników ochrony, sprzętaczy, ankieterów, pracowników rejestracji telefonicznych na wizyty u lekarzy. Targom towarzyszyła Strefa Zdrowego Stylu Życia, w której uczestnicy mogli bezpłatnie poddać się wielu badaniom bądź skorzystać z porad specjalistów, np. psychologa, seksuologa, dietetyka, optyka, fizjoterapeuty czy masażysty (2. *Festiwal Pracy i Aktywności Seniorów*, 2019);
- „Senioralne Biuro Karier” – biuro prowadzone przez Centrum Aktywności Międzypokoleniowej „Nowolipie” wraz z Urzędem Pracy m.st. Warszawy w ramach miejskiego projektu wsparcia osób starszych. Świadczy seniorom usługi związane z pośrednictwem pracy i poradnictwem zawodowym. Centrum koordynuje działania mające na celu kojarzenie osób w wieku emerytalnym z potencjalnymi pracodawcami na największym, warszawskim, rynku pracy w Polsce. Wśród najczęściej pojawiających się ofert występują dozorca, opiekun dzieci na przejściach dla pieszych, opiekun osoby starszej, pracownik sprzętający, woźna/woźny (*Senioralne Biuro Karier*, 2020);
- Centrum Pracy Seniora – utworzone w 2019 r. przy Powiatowym Urzędzie Pracy w Szczecinie w celu integracji i aktywizacji zawodowej oraz zaspokajania potrzeb kulturalnych osób starszych. Do obowiązków centrum należą pomoc pracodawcom w znalezieniu doświadczonego pracownika, poprawa funkcjonowania osób starszych w środowisku lokalnym, kreowanie wizerunku osoby starszej jako czynnej zawodowo i społecznie, integracja osób starszych ze środowiskiem i z najbliższym otoczeniem, wzrost samooceny osób starszych, promocja wiedzy, doświadczenia

i zainteresowań osób starszych. Wskazówkami i pomocą służą doradcy klienta, którzy pomagają wypełnić dokumenty aplikacyjne i przygotować do rozmowy kwalifikacyjnej. Centrum oferuje propozycje pracy w niepełnym wymiarze czasu (Przyborowska, 2019).

- i) **Działalność mająca na celu zwalczanie skutków COVID-19**
- „Zakupy dla seniora” – inicjatywa Miasta Bydgoszcz, na którą odpowiedziało 90 wolontariuszy. Mogą z niej skorzystać osoby powyżej 60. roku życia, samotnie prowadzące gospodarstwo domowe lub mieszkające z drugą osobą z niepełnosprawnościami, długotrwale chorą lub niesamodzielną. Jest to bezpłatna usługa dostarczania podstawowych, codziennych produktów i leków (w tym tych na receptę), z zastrzeżeniem, że koszt zamówionych zakupów, których wartość nie może przekroczyć określonej kwoty (najczęściej mieszczącej się w przedziale 100–200 zł), pokrywa zainteresowany (*Zakupy dla seniorów*, 2020). Podobną inicjatywę realizuje Miasto Łódź, w którym wolontariusze kierują starsze osoby potrzebujące pomocy w zakupach pod specjalny numer telefonu dla seniorów uruchomiony przez urząd miasta. Seniorzy kontaktują się też w tych sprawach z Centrum Zarządzania Kryzysowego czy z Biurem Partycypacji Społecznej UMŁ, które koordynuje pracę wolontariuszy robiących m.in. zakupy dla seniorów (*Telefon Życzliwości*, 2020);
  - „Latający Uniwersytet Każdego Wiek” – inicjatywa Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury udostępniającego materiały z legalnych źródeł – wykłady (w tym z wystąpień wykładowców z Akademii Sztuk Wszelakich i Kujawskiego Uniwersytetu Trzeciego Wiek), seminaria, publikacje, dyskusje, filmy dokumentalne, ciekawe kanały i serwisy oraz inne materiały naukowe i popularnonaukowe, z których seniorzy mogą bezpłatnie skorzystać w domach za pośrednictwem urządzeń z dostępem do internetu (*Latający Uniwersytet Każdego Wiek*, 2020);

- skumulowana, na bieżąco aktualizowana informacja o możliwości poprawienia kondycji fizycznej w czasie izolacji społecznej w formie online podczas zajęć, np. „Trener senioralny”, „Domowa gimnastyka starszaka”, „E-Rehabilitacja”, „Aktywny senior w domu”, „Jesteśmy razem w formie” (*Senior w Domu: Aktywność*, 2020);
- „Siedzę w domu aktywnie” – społeczna akcja zainicjowana przez Warszawską Radę Seniorów, która wspólnie z Urzędem m.st. Warszawy zachęcała seniorów, by czas spędzony w izolacji społecznej w domu wykorzystać w sposób twórczy i aktywny. Do udziału w akcji zgłosiło się ponad 20 warszawskich seniorów, którzy – nie rezygnując z codziennej aktywności – dzielili się swoimi pasjami i obowiązkami. Fotografie cyfrowe przedstawiające akcję dotarły do ponad 30 tys. osób (*Siedzę w domu aktywnie*, 2020);
- „Danie dla Seniora” – akcja organizowana przez Wrocławskie Centrum Rozwoju Społecznego w ramach internetowej kampanii „Świeć przykładem”. Ma na celu pomoc osobom potrzebującym i jednocześnie wrocławskim lokalom gastronomicznym. Pomocą zostali objęci najstarsi mieszkańcy Wrocławia, których sytuacja zdrowotna i materialna jest trudna, zwłaszcza w czasie pandemii. Część kwoty z każdego zamówienia złożonego we wrocławskich restauracjach była przeznaczana na przygotowanie pełnowartościowego, ciepłego dania dla seniorów. Innym rodzajem wsparcia jest możliwość ufundowania obiadu dla osoby starszej w formie tzw. zawieszonoego obiadu (zapłata z góry za kogoś, kogo nie stać na posiłek czy kawę; Leja, 2020);
- wolontariat akcyjny typu „zakupy dla seniora”, „leki dla seniora”, „posiłki z dowozem”, „spacer z czworonogiem”, „pogotowie sąsiedzkie” – wiele miast koordynuje takie akcje, kojarząc ze sobą wolontariuszy i osoby potrzebujące.

Usługi i rozwiązania dla osób starszych

Coraz więcej miast zapewnia w swojej ofercie usługi i rozwiązania dla osób starszych mające na celu pomoc w zaspokajaniu ich potrzeb psychofizycznych, społecznych i opiekuńczych, poprawę jakości i komfortu ich życia oraz zwiększenie poczucia bezpieczeństwa. Zasady udzielania wsparcia są regulowane miejskimi aktami prawnymi uwzględniającymi różne rozwiązania oraz różne kryteria przyznawania pomocy. Wśród najbardziej popularnych, a tym samym dostępnych form można wyróżnić:

- „pudełko życia”, „koperta życia” – specjalnie oznaczone opakowania zawierające ankietę dotyczącą stanu zdrowia, przyjmowanych leków i ich dawkowania, substancji uczulających. Oprócz informacji o przebytych operacjach i zabiegach senior może napisać, komu przekazać klucz do domu, kogo zawiadomić w razie potrzeby lub kto ma się zaopiekować zwierzętami domowymi. Opakowanie umieszcza się na półce na drzwiach lodówki. W zestawie najczęściej znajduje się także naklejka na zewnętrzne drzwi lodówki informująca ratowników medycznych, że mogą tam szukać informacji na temat stanu zdrowia i przyjmowanych leków (*Koperta życia*, 2020; *Koperta życia dla krakowskich seniorów*, 2015; *Pudełko życia*, 2020; *Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019). W niektórych przypadkach do uzupełnienia części informacji są zobligowani lekarze pierwszego kontaktu (*Koperta życia*, 2018);
- „kartę seniora” – wachlarz usług przeznaczonych dla seniorów, oferowanych na preferencyjnych warunkach, mających na celu zwiększenie dostępności do różnego rodzaju dóbr oraz poprawę jakości życia osób starszych i kształtowanie ich pozytywnego wizerunku. Prawo do korzystania z karty przysługuje niezależnie od dochodu, jednak mogą być stosowane dodatkowe kryteria (np. wiek seniorów) w zależności od zakresu uprawnień. Przykładem takich rozwiązań jest Wrocławska Karta Seniora wydawana w trzech wersjach: szmaragdowej, złotej i srebrnej (*Wrocławska Karta*

Seniorsa, 2020). O kartę seniora zazwyczaj mogą wnioskować wyłącznie starsi mieszkańcy danego miasta, szczególnie rozwiązanie wprowadziło Miasto Łódź, w którym kartę „mogą wyrabiać również osoby posiadające na terenie Miasta Łodzi ośrodek interesów życiowych, tj. centrum interesów osobistych lub gospodarczych (ściśle powiązania osobiste lub ekonomiczne)” (*Miejska Karta Seniora*, 2020). Jedną z dłuższych list partnerów karty seniora ma Poznań – ponad 150 podmiotów (*Poznańska Złota Karta*, 2020) – a rekordzistą jest Szczecin – ponad 250 partnerów (*Szczecińska Karta Seniora*, 2020);

- „guzik życia”, „opaskę życia”, „bransoletkę życia” połączone z programem „teleopieki” – mobilne urządzenia do noszenia na nadgarstkach przez osoby starsze, służące do całodobowego monitoringu ich sytuacji zdrowotnej i związanej z bezpieczeństwem, które w razie potrzeby zdalnie przywołują pomoc. Centrum operacyjne odbiera sygnały alarmowe od podopiecznych w trybie ciągłym, a gromadzone przez system dane medyczne o podopiecznych – informacje o przebytych i przewlekłych chorobach oraz przyjmowanych lekach – mogą być pomocne lekarzom i ratownikom niosącym im natychmiastową, zindywidualizowaną pomoc w sytuacjach nagłego pogorszenia się stanu zdrowia. Usługa ta jest dostępna w ofercie wielu samorządów, a także w trybie komercyjnym. System teleopieki pozwala na pozostanie w swoim środowisku seniorom, osobom mieszkającym samotnie i wymagającym wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, przy ograniczonej konieczności korzystania ze stacjonarnej pomocy medycznej czy też przeprowadzenia się do placówki opiekuńczej (*Centrum innowacyjnej teleopieki dla seniorów i osób zależnych*, 2020; *Nowy wymiar opieki*, 2020; *Opaska życia SiDLY*, 2020; *Teleopieka*, 2019; *Teleopieka w Poznaniu*, 2017; Krzemińska, 2019a; Marchewka, 2019; szerz.: Ułaniecka, 2018);

- „złotą rączkę” – bezpłatna pomoc przy domowych usterkach, w czynnościach technicznych niewymagających natychmiastowej interwencji, szczególnej specjalistycznej wiedzy ani specjalnych uprawnień, takich jak wymiana żarówki, klamki, wbicie gwoździ, ciekący kran, spłuczka, uszczelnianie drzwi lub okien, powieszenie półki lub lustro i podobne drobne czynności (*Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019; *Warszawska Złota Rączka dla Seniora 75+*, 2020; *Złota Rączka*, 2018);
- „mobilne biblioteki” – możliwość wypożyczenia przez seniorów książek, audiobooków, filmów z zasobów bibliotek z dowozem do domu, poprzez zgłoszenie telefoniczne lub drogą elektroniczną (*Katowicka srebrna książka dla seniora*, 2020; *Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019);
- „taksówkę dla seniora” – bezpłatne usługi transportowe świadczone na rzecz osób mających trudności w samodzielnym poruszaniu się komunikacją publiczną. Przejazdy mogą odbywać się do urzędów, na cmentarz albo do specjalistycznej placówki medycznej na umówioną wizytę (*Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019; *Wrocławska Karta Seniora*, 2020);
- usługi podologiczne – pielęgnacja i profilaktyka stóp dla seniorów. Celem usługi jest poprawa jakości i poziomu życia starszych mieszkańców poprzez zapewnienie im dostępu do bezpłatnej diagnostyki i podstawowych zabiegów pielęgnacyjno-leczniczych stóp, świadczonych przez specjalistę podologa (*Podolog dla seniora*, 2020; *Szcutnik*, 2018b);
- „fryzjer dla seniora” – możliwość nieodpłatnego skorzystania z usług fryzjera w podstawowym zakresie, jak obcięcie czy uczesanie włosów (*Poznań zaoferuje seniorom bezpłatne strzyżenie i mycie okien*, 2018; *Wrocławska Karta Seniora*, 2020);
- wypożyczalnie sprzętu ortopedycznego, rehabilitacyjnego i medycznego – udostępnianie osobom potrzebującym sprzętu rehabilitacyjnego i ortopedycznego w zależności od

rodzajów niepełnosprawności, z uwzględnieniem potrzeb w zakresie ich samodzielności i funkcjonalności oraz zastosowania w rehabilitacji i terapii w celu poprawy jakości życia osób starszych, chorych i niepełnosprawnych, których stan zdrowia ogranicza funkcjonowanie oraz czynny udział w życiu publicznym i społecznym (*Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019; *Wypożyczalnie sprzętu*, 2020);

- usługi sprzątnięcia, prania i prasowania, mycia okien, skierowane do najstarszych mieszkańców, w tym osób samotnych, niepełnosprawnych, długotrwale i przewlekłe chorujących (*Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019; *Wrocławska Karta Seniora*, 2020);
- porządkowanie nagrobków osób bliskich seniorom, usługa mycia nagrobków i czyszczenia terenu wokół nich oraz transport seniorów na terenie dwóch poznańskich cmentarzy: Junikowa i Miłostowa – z usługi mogą skorzystać osoby mające ukończone 80 lat, samotnie prowadzące gospodarstwo domowe lub zamieszkujące z drugą osobą, która jest niepełnosprawna, długotrwale chora lub niesamodzielna (*Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior*, 2019);
- „akompaniator seniora” – młodzież w wieku 16+ (wolontariusze) odwiedza seniorów (raz w tygodniu, w wymiarze 2–3 godzin) w domu, aby wspólnie spędzić czas na rozmowach, czytaniu książek, oglądaniu fotografii, słuchaniu muzyki, wspólnym graniu w gry planszowe (*Wrocławska Karta Seniora*, 2020);
- pakiet badań wzroku i słuchu z dojazdem do domu seniora – bezpłatna usługa obejmująca wizytę optometrysty (kontrola wzroku, w tym zaćmy, kontrola ciśnienia oczu, wykonanie dwóch par okularów raz w roku) i audiologa (kontrola słuchu, serwis używanego aparatu, wymiana baterii w aparacie, wypożyczenie do domu na tydzień nowego aparatu), skierowana do wrocławskich seniorów powyżej 90. roku życia (*Wrocławska Karta Seniora*, 2020);
- bezpłatne przejazdy komunikacją miejską dla osób starszych (*Olsztyńska Karta Seniora*, 2017);

- konkursy dla osób starszych (poetyckie, fotograficzne, plastyczne, na świąteczne artefakty, elementy dekoracyjne, na miss i mistera seniorów).

Miejscy rzecznicy spraw senioralnych

W realizacji polityki senioralnej szczególną rolę mogą odgrywać „nowe podmioty, w rodzaju zespołów doradczych prezydenta miasta ds. seniorów, pełnomocników prezydenta miasta ds. seniorów, polityki bądź współpracy senioralnej czy rzeczników seniora i opiekuna, a przede wszystkim działające w naszym kraju rady seniorów” (Zych, 2019, s. 112). W kilku polskich miastach zostali powołani **pełnomocnicy lub rzecznicy spraw osób starszych** bądź **pełnomocnicy seniora i opiekuna**:

- Pełnomocnik Prezydenta ds. współpracy senioralnej Gminy Miasto Szczecin – jego zakres kompetencji obejmuje monitorowanie i diagnozowanie potrzeb seniorów, podejmowanie działań na rzecz poprawy jakości życia seniorów w gminie, współpracę z Miejską Radą Seniorów w Szczecinie oraz ze Stowarzyszeniem UTW, inicjowanie uroczystości i wydarzeń adresowanych do seniorów, wspieranie seniorów w kontaktach z instytucjami publicznymi, podejmowanie interwencji w istotnych sprawach seniorów, które są we właściwości jednostek organizacyjnych Urzędu Miasta Szczecin oraz jednostek organizacyjnych Gminy Miasto Szczecin, reagowanie na wszelkie przejawy dyskryminacji seniorów, a także współpracę z instytucjami i organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz seniorów (*Pełnomocnicy Prezydenta Miasta Szczecin*, 2020);
- Pełnomocnik Prezydenta Miasta Gdańska ds. Seniorów – pracownik Wydziału Rozwoju Społecznego. Do jego zadań należą podejmowanie działań oraz koordynowanie, monitorowanie i uczestniczenie w przedsięwzięciach, których realizacja będzie wpływała na poziom i jakość życia starszych osób, a w szczególności rozpoznawanie potrzeb osób

starszych i określanie ich priorytetów, inicjowanie działań służących zaspokajaniu tych potrzeb. Ponadto pełnomocnik zajmuje się inicjowaniem i udziałem w opracowywaniu projektów (strategii, programów) adresowanych do osób starszych oraz monitorowaniem ich realizacji, tworzeniem i aktualizacją baz danych i upowszechnianiem informacji o inicjatywach, projektach i przedsięwzięciach adresowanych do osób starszych, doradztwem i upowszechnianiem informacji o sposobach oraz trybie załatwiania spraw osób starszych. Podejmuje też interwencje w istotnych sprawach seniorów, które są we właściwości innych wydziałów Urzędu Miejskiego w Gdańsku lub jednostek organizacyjnych Miasta Gdańsk, odgrywa rolę konsultacyjną w przedsięwzięciach, których realizacja wpływa na poziom i jakość życia osób starszych, bierze udział w pracach Gdańskiej Rady Seniorów oraz innych rad, których praca jest związana z poprawą jakości życia osób starszych, wreszcie współpracuje z instytucjami i organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz osób starszych (*Pełnomocnik Prezydenta Miasta Gdańska ds. Seniorów*, 2019; *Zadania Pełnomocnika*, 2011);

- Pełnomocnik Prezydenta Miasta Lublina do Spraw Seniorów – do jego obowiązków należą inicjowanie przedsięwzięć zmierzających do poprawy warunków życia seniorów poprzez integrację i aktywizację społeczną; monitorowanie i diagnozowanie problemów społecznych oraz potrzeb seniorów; podejmowanie działań zmierzających do wykorzystania potencjału ludzi starszych na rzecz inicjatyw środowiskowych, w tym w zakresie edukacji, kultury, rekreacji; współpraca z radą seniorów; współpraca z organizacjami i instytucjami zajmującymi się problemami osób starszych; przedstawienie prezydentowi miesięcznych wniosków, sprawozdań i opinii z prowadzonej działalności (*Pełnomocnik Prezydenta Miasta Lublin do Spraw Seniorów*, 2019);

- Pełnomocnik Prezydenta Miasta Krakowa ds. Polityki Senioralnej – jego zakres odpowiedzialności obejmuje analizę i ocenę sytuacji, współuczestniczenie w opracowywaniu planów strategicznych w tym zakresie oraz integrację i promocję działań poszczególnych wydziałów i jednostek adresowanych do starszych mieszkańców Krakowa; kreowanie polityki senioralnej miasta; uczestnictwo w realizacji miejskiego Programu aktywizacji społecznej i integracji osób starszych, w tym sieci lokalnych centrów aktywności seniora; współpracę z Krakowską Radą Seniorów i Krakowskim Centrum Seniora; współpracę przy realizacji i wdrożeniu Miejskiego Centrum Zdrowia dla Osób Wiekui Dojrzałego oraz konkursów, których beneficjentami są osoby w wieku dojrzałym, dla NGO (*Pełnomocnik Prezydenta Miasta Krakowa ds. Polityki Senioralnej*, 2019);
- Rzecznik ds. Seniorów w Łodzi – odpowiada za monitorowanie i diagnozowanie problemów społecznych i potrzeb seniorów; inicjowanie i udział w opracowywaniu projektów (strategii, programów) adresowanych do seniorów oraz monitorowanie ich realizacji, odgrywa rolę konsultacyjną w przedsięwzięciach, których realizacja wpływa na poziom i jakość życia seniorów; reaguje na wszelkie przejawy dyskryminacji seniorów. Zajmuje się także doradztwem i upowszechnianiem informacji o sposobach oraz trybie załatwiania spraw seniorów, wspiera seniorów w kontaktach z instytucjami publicznymi. Podejmuje też interwencje w istotnych sprawach seniorów, które są we właściwości wydziałów Urzędu Miasta Łodzi lub jednostek organizacyjnych Miasta Łodzi. Współpracuje z instytucjami i organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz seniorów. Prowadzi działania mające na celu szeroko rozumianą edukację o starości, informuje o programach rządowych dla seniorów, a także propaguje w mediach problematykę senioralną (*Rzecznik ds. Seniorów*, 2020);

- Rzecznik Seniora i Opiekuna we Wrocławiu – do jego zadań należą reprezentowanie interesów osób starszych, sprawne realizowanie polityki senioralnej miasta, stanie na straży praw nie tylko najstarszych mieszkańców, lecz także ich nieformalnych opiekunów (Moch, 2019). Zadania te były realizowane w obszarach: (1) informacyjnym i promocyjnym; (2) edukacyjnym, konsultacyjnym i interwencyjnym; (3) inicjowania, rozwijania i podtrzymywania kontaktów z podmiotami działającymi na rzecz osób starszych; (4) inicjowania, wspierania, koordynowania i promowania projektów realizowanych na rzecz osób starszych. W 2020 r. cele i zadania rzecznika przejęło Wrocławskie Centrum Senioralne (Maroń, 2020, s. 24).

Konkursy dla osób aktywnych na rzecz środowiska seniorów

Jednym z przejawów wsparcia i docenienia aktywności osób starszych są cykliczne konkursy (na poziomie regionalnym i lokalnym) na „seniora / seniorkę roku” czy „przyjaciela seniorów”. Celem najstarszego, odbywającego się od 2006 r. w Krakowie plebiscytu „Poza Stereotypem – Senior Roku”, organizowanego przez ROPS, jest „promowanie i nagradzanie aktywnych seniorów, którzy nie zwracając uwagi na upływający czas realizują własne pasje, dają się innym, kreują otaczającą rzeczywistość” (*Senior i Seniorka Roku*, 2020). Do udziału w konkursie może zostać zgłoszona osoba, która:

- jest liderem społeczności lokalnej;
- aktywnie działa w organizacji pozarządowej, klubie seniora, UTW, grupie nieformalnej;
- bezinteresownie angażuje się w pomoc innym;
- angażuje się w inne działania, np. związane z krzewieniem kultury, sztuki i historii regionu;
- udowodniła, że warto działać z pasją.

Kandydaci najczęściej są zgłaszani przez: organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki pomocy

społecznej, instytucje kultury, przedstawiciele administracji publicznej, grupy nieformalne oraz osoby fizyczne.

Miejska Rada Seniorów w Poznaniu podjęła w 2020 r. inicjatywę wyróżnienia osób, które w sposób szczególnie zasłużyły na uznanie za działalność na rzecz poznańskich seniorów, nagrodą honorową „Senioribus optime meritis” („Najlepszy Przyjaciel Seniorów”). Nagroda ma charakter honorowy i będzie przyznawana nie częściej niż raz w roku. Laureatem nagrody może zostać osoba fizyczna lub osoba prawna, która przyczyniła się do poprawienia codziennego życia poznańskich seniorów. Kandydatów do nagrody mogą zgłaszać mieszkańcy Poznania, pojedyncze osoby lub grupy osób oraz poznańskie organizacje społeczne i instytucje zajmujące się problematyką senioralną. Kapitułę przyznającą nagrodę tworzą członkowie Miejskiej Rady Seniorów w Poznaniu, a jej przewodniczącym jest urzędujący przewodniczący rady (*Najlepszy Przyjaciel Seniorów*, 2020).

Miejskie witryny internetowe

Do katalogu dobrych praktyk można zaliczyć **portale** czy **strony internetowe** miast będących stolicami województw, gromadzące i upowszechniające treści przydatne seniorom:

- Białystok: seniorzy.bialytsok.pl
- Bydgoszcz: bydgoszcz.pl/seniorzy
- Gdańsk: gdansk.pl/seniorzy
- Gorzów: gorzow.pl/PL/3407/Seniorzy
- Katowice: senior.katowice.pl, aktywni-seniorzy.info
- Kielce: seniorzy-kielce.eu
- Kraków: dlaseniora.krakow.pl
- Lublin: lublin.eu/mieszkanicy/seniorzy
- Łódź: uml.lodz.pl/seniorzy, seniorzy.uml.lodz.pl
- Olsztyn: olsztyn.eu/senior
- Opole: seniorwopolu.pl
- Poznań: centrumis.pl

- Rzeszów: rzeszow.pl/pl/45-mieszkanicy/7028-aktywny-senior.html
- Szczecin: seniorszczecin.pl, przyjaznyrodzinie.szczecin.pl
- Toruń: mywtoruniu.pl
- Warszawa: senioralna.um.warszawa.pl
- Wrocław: seniorzy.wroclaw.pl

W wielu przypadkach treści te są powielane na bliźniaczych do stron internetowych profilach miast w mediach społecznościowych. W witrynach są zawarte informacje dotyczące możliwości uzyskania wsparcia przez osoby starsze, m.in. na temat:

- grantów, programów i projektów („karta seniora”, „koperta życia”, „guzik życia”, „opaska życia”, „bransoletka życia”, „złota rączka”);
- wykazu specjalistycznych usług opiekuńczych;
- funkcjonowania UTW;
- aktywności organizacji pozarządowych działających na rzecz seniorów;
- działalności rad seniorów;
- zadań w ramach budżetu obywatelskiego, w części poświęconej seniorom;
- praw osób starszych;
- działalności pełnomocników seniorów, pełnomocników ds. seniorów, pełnomocników ds. polityki senioralnej;
- punktów konsultacyjnych;
- aktywizacji zawodowej, w tym pośrednictwa pracy;
- oferty kulturalnej, edukacyjnej, sportowej, rekreacyjnej;
- możliwości skorzystania z bezpłatnej pomocy prawnej i poradnictwa obywatelskiego;
- organizacji wydarzeń adresowanych do seniorów i poświęconych celebrowaniu dojrzałego wieku;
- działań prowadzonych na rzecz integracji międzypokoleniowej.

Na stronach tych są zamieszczane także materiały poradnikowe oraz zapowiedzi wydarzeń organizowanych dla osób starszych i sprawozdania z nich.

Pozostałe wydarzenia

Wiele polskich miast odznacza się bogatym doświadczeniem w organizowaniu lub we współorganizowaniu (z organizacjami pozarządowymi, instytucjami, podmiotami działającymi na rzecz seniorów) takich wydarzeń jak:

- „Dzień Solidarności Międzypokoleniowej” (idea promowania łączenia pokoleń i budowania porozumienia między młodszymi i starszymi mieszkańcami);
- „Dni Seniora”, „Senioralia” (lokalne święta seniorów mające na celu promowanie aktywności osób starszych oraz solidarności międzypokoleniowej organizowane w formie parad, przemarszów osób starszych, koncertów, spektakli teatralnych, prezentacji multimedialnych, projekcji filmowych, warsztatów plastycznych, muzycznych, teatralnych, rozwojowych, spotkań i konsultacji ze specjalistami z wielu dziedzin);
- „Senioryady” (sportowe zmagania osób starszych celem integracji środowiska, popularyzacji kultury fizycznej, aktywnej formy wypoczynku dla osób dojrzałych, sportowej rywalizacji opartej na zasadach *fair play*);
- pokazów mody senioralnej (mających na celu podkreślenie walorów dojrzałych osób, prezentację pozytywnego wizerunku starości oraz zapobieganie wykluczeniu osób starszych).

Ponadto polskie miasta i gminy prowadzą działalność informacyjną o aktywności oszustów działających tzw. metodą „na wnuczka”, „na policjanta”, „na pracownika pomocy społecznej”, „na koronawirusa” oraz o możliwościach reagowania na przestępstwa tego typu (*Informacja o aktywności oszustów*, 2019; Łań, 2020; Ratajczak, 2014).

Działania na rzecz seniorów w zakresie edukacji, aktywizacji i zdrowia stanowią istotny element polityki senioralnej realizowanej na poziomach krajowym, regionalnym i lokalnym. Przedstawione przykłady inicjatyw obrazują różnorodność podejść oraz ukazują innowacyjne rozwiązania wdrażane w celu poprawy jakości życia osób starszych. Szczególną rolę odgrywa

tu współpraca instytucji publicznych, organizacji pozarządowych oraz samorządów lokalnych, która pozwala na dostosowanie oferowanego wsparcia do specyficznych potrzeb seniorów w różnych częściach Polski. Kluczowe jest holistyczne podejście do problematyki starzenia się łączące działania z obszaru edukacji, zdrowia i aktywności społecznej. Inicjatywy takie jak teleopieka, programy profilaktyczne czy centra aktywności seniorów nie tylko przeciwdziałają wykluczeniu społecznemu, lecz także wspierają samodzielność i integrację międzypokoleniową. Jednocześnie działania te służą budowaniu pozytywnego wizerunku starości i ograniczaniu stereotypów związanych z wiekiem. Pomimo licznych osiągnięć w zakresie wsparcia osób starszych wyzwania pozostają. Wymaga to dalszej koordynacji i integracji działań na poziomie krajowym oraz wsparcia lokalnych społeczności w inicjowaniu i realizacji projektów skierowanych do seniorów. Inwestycje w edukację, zdrowie i aktywizację osób starszych nie tylko wpływają na ich dobrostan, lecz także wzmacniają kapitał społeczny oraz integrację społeczną, przez co stanowią ważny element budowy społeczeństwa inkluzywnego.

2.5. Rola samorządu lokalnego w budowaniu zaangażowania obywatelskiego ludzi starszych

Proces starzenia się populacji niesie ze sobą poważne wyzwania i negatywne konsekwencje zarówno dla państwa, gospodarki, jak i jednostek oraz rodzin. Obejmują one m.in. wzrost kosztów świadczeń emerytalnych i opieki zdrowotnej, narastającą lukę między wpływami systemu emerytalnego a jego wydatkami, konieczność ograniczania przywilejów emerytalnych oraz zwiększającą się zależność osób starszych od wsparcia rodzinnego w przypadku długotrwałych chorób lub utraty samodzielności. Zjawiska te prowadzą również do pogłębiania się indywidualnych trudności związanych ze starością, wzrostu konkurencji międzypokoleniowej oraz dylematów w zakresie ustalania priorytetów i zadań rodzinnych. Jednocześnie rośnie obciążenie finansowe

i czasowe związane z opieką nad najstarszym pokoleniem, co wpływa na ograniczenie funkcji rekreacyjnych, towarzyskich i kulturalnych rodzin.

Te wyzwania wskazują na konieczność reorientacji polityki społecznej i ustalenia nowych priorytetów oraz stworzenia programów, które odpowiedzą na potrzeby starzejącego się społeczeństwa i zapewnią odpowiednie wsparcie zarówno dla osób starszych, jak i ich opiekunów (za: Woźniak, 2019, s. 224–225).

Obowiązek budowania systemu wspierania osób starszych spoczywa na organach administracji rządowej i administracji samorządowej. Coraz większą rolę odgrywają organizacje pozarządowe, ale również, a może przede wszystkim, rodzina. Jednak to: „samorząd terytorialny jest podstawową formą zdecentralizowanej administracji państwowej. Jednocześnie stanowi on podstawową formę politycznej organizacji społeczeństwa na szczeblu lokalnym. Jest instytucją zarówno prawną, społeczną, jak i ustrojowo-polityczną” (Daszykowska, Rewera, 2012, s. 153).

Ryszard Skrzypiec postrzega władzę lokalną nie tylko w kontekście jej ustawowych kompetencji, lecz także jako istotny element życia wspólnoty, a samą wspólnotę – jako system, w którym relacje władza–obywatele są jednym z podstawowych czynników determinujących lokalne społeczeństwo obywatelskie. Relacje te można poznawać z czterech perspektyw:

- (1) przywództwa lokalnego (mechanizmu regulującego wpływ poszczególnych aktorów na zarządzanie społecznością lokalną);
- (2) partycypacji społecznej (wskazującej stopień włączania mieszkańców w procesy decyzyjne);
- (3) ładu społecznego (odpowiadającego na pytanie o faktyczny stopień decentralizacji i dekoncentracji władz);
- (4) relacji jako takich (Skrzypiec, 2008, s. 26).

Kapitał społeczny i partycypacja społeczna osób starszych

W polityce społecznej w nawiązaniu do klasycznych teorii Pierre'a Bourdieu, Jamesa Samuela Colemana i Roberta D. Putnama kapitał obejmuje cztery kategorie: kapitał ekonomiczny (np. środki finansowe, dobra materialne, infrastruktura), kapitał społeczny (stosunki międzyludzkie, interakcje społeczne, sieci powiązań czy więzi), kapitał kulturowy, (zwyczaje, nawyki, style językowe, rodzaj ukończonych szkół, gust, style życia), kapitał symboliczny (hasła, znaki, symbole ułatwiające wszelkie przekazy ideologii, doktryn, norm, zasad i/lub strategii; Trafiałek, Klimczuk, 2017, s. 105).

Kapitał społeczny za Januszem Czapińskim i Tomaszem Pankiem należy rozumieć jako „sieci społeczne regulowane normami moralnymi lub zwyczajem (a nie, lub nie tylko, formalnymi zasadami prawa), które wiążą jednostkę ze społeczeństwem w sposób umożliwiający jej współdziałanie z innymi dla dobra wspólnego” (Czapiński, Panek, 2015, s. 351).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilka typów kapitału społecznego:

- (1) oparty na więziach społecznych o zróżnicowanej sile, która zawiera się w połączeniu ilości czasu, emocjonalnej intensywności, intymności (ufności) i odwzajemnianych przysług;
- (2) skierowany do wewnątrz lub na zewnątrz. To rozróżnienie podkreśla, że pewne formy kapitału służą materialnym, politycznym czy społecznym interesom własnej grupy, podczas gdy inne skoncentrowane są na celach publicznych, zewnętrznych. Grupy pierwszego rodzaju często są homogeniczne ze względu na klasę, etniczność czy płeć i starają się chronić i wzmacniać więzi na nich oparte. Wśród grup drugiego rodzaju znajdują się organizacje charytatywne, organizacje broniące praw człowieka czy ruchy na rzecz środowiska naturalnego;
- (3) ma wiążący albo pomostowy charakter (Grotowska, 2011, s. 61).

Pierwszy rodzaj łączy ludzi takich samych pod pewnymi istotnymi względami – dotyczy osób utrzymujących częste kontakty jedynie z członkami rodziny (kapitał, który sprawia, że działania

i współpraca jednostek są nakierowane na rodzinę i wzmocnienie jej jednolitości) lub osób tworzących grupy wyznaniowe i uczestniczących w działalności przy parafiach (umożliwia realizację celów kultu religijnego, ułatwia wyznawcom radzenie sobie z sytuacjami kryzysowymi, daje poczucie łączności z podobnymi sobie osobami oraz służy zagospodarowaniu czasu wolnego; może wykluczać osoby spoza wyznawców określonej religii); jest tworzony w grupach nakierowanych do wewnątrz, wzmacniających swoją tożsamość i homogeniczność. Drugi występuje w sieciach społecznych, złożonych z osób różniących się między sobą – współistnienie pomostowego kapitału społecznego i kapitału opartego na pionowych zależnościach władzy (dotyczy DPS-ów i podobnych placówek opiekuńczych; kapitał społeczny służy tu głównie realizacji dobra wspólnego), a także kapitał obecny w UTW, grupach samopomocowych i klubach seniora (aktorzy społeczni występują w rolach dawców, którzy dążą do tworzenia pomostowego kapitału społecznego, służącego realizacji dobra wspólnego i przynoszącego pozytywne efekty zewnętrzne lub „biorców”, zmierzających do wytwarzania wiążącego kapitału społecznego, zorientowanego na realizację celów partykularnych i przynoszącego negatywne efekty zewnętrzne); ujawnia się poprzez współpracę między grupami, działanie na zewnątrz z udziałem przedstawicieli zróżnicowanych warstw i grup społecznych (Klimczuk, 2012, s. 215, 2013, s. 12). Większość grup łączy oba rodzaje kapitału.

Kapitał społeczny stanowi istotę społeczeństwa obywatelskiego. Odgrywa znaczącą rolę w rozwoju ekonomicznym, integracji i solidarności społecznej. Jego funkcje obejmują przeciwdziałanie wykluczeniu i dyskryminacji, wspieranie i zastępowanie niewydolnych instytucji państwowych, kontrolę sektora rządowego oraz egzekwowanie jego odpowiedzialności, a także nadzór nad sektorem komercyjnym. Kapitał społeczny sprzyja również ochronie i rozwojowi kultury lokalnej poprzez przeciwdziałanie jej nadmiernej komercjalizacji. Podstawowymi wskaźnikami kapitału społecznego są m.in. poziom uogólnionego zaufania, wrażliwość na naruszanie dobra wspólnego, wielkość sieci społecznych, dobrowolne uczestnictwo w organizacjach oraz pełnienie w nich

funkcji. Wskaźniki te obejmują także aktywność w postaci organizowania publicznych zebrań i uczestnictwa w nich, działania na rzecz społeczności lokalnej (np. wolontariat), udział w wyborach oraz pozytywny stosunek do demokracji. Wszystkie te elementy wskazują na zdolność społeczności do samoorganizacji i współdziałania na rzecz wspólnego dobra (Czapiński, Panek, 2015, s. 351).

Kapitał społeczny jest terminem względnie nowym i przez Polaków nadal nie jest w pełni wykorzystywany. Elżbieta Trafiałek i Andrzej Klimczuk wskazują na liczne problemy towarzyszące polskiej transformacji ustrojowej, która znacząco opóźniła rozwój kapitału społecznego:

- przekształcenia w sferze demograficznej struktury wieku;
- problemy dotyczące płynności finansów publicznych;
- pogłębiającą się wielokierunkową polaryzację społeczną; marnotrawienie kapitału obywatelskiego;
- słabą organizację i siłę sprawczą samorządów lokalnych;
- utrzymywanie konfrontacyjnych podziałów na „my” (społeczeństwo, obywatele) i „oni” (władza);
- biurokratyzację, korupcję, nepotyzm w strukturach państwa; klientyzm i instytucjonalizację społecznej aktywności;
- podział Polaków na klasy ekonomiczne, beneficjentów nowej rzeczywistości, „dobrze przystosowanych” oraz objętych ryzykiem wykluczenia społecznego – w tym osoby starsze.

Seniorów traktowano hermetycznie, homogenicznie, głównie w kategoriach klientów pomocy społecznej, ograniczając refleksję na temat ich aktywności do sfery rodzinnej i religijnej, bez uwzględniania ich np. w programach sektorowych, opracowywaniu priorytetów w zakresie integracji społecznej i zawodowej (Trafiałek, Klimczuk, 2017, s. 106).

Realizacja polityki wobec starzenia się ludności w Polsce przebiegała w następujących etapach:

- (1) **demografia emerytalna** (od wczesnych lat 90. do początku XXI wieku);
- (2) **demografia apokaliptyczna** (pierwsza dekada XXI wieku);
- (3) **instytucjonalizacja polityki wobec osób starszych** (lata 2010–2012) ze szczególną rolą Unii Europejskiej oraz z ogłoszeniem

2012 r. Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej, który zapoczątkował trwający nadal czwarty etap, czyli

(4) **intensyfikację działań w obszarze polityki senioralnej** (Duszczyk i in., 2019, s. 171–172),

stanowiącej jedno z niezmiernie ważkich zagadnień rozległej przestrzeni zainteresowań polityki społecznej państwa.

Ponad dwie dekady temu Olga Czerniawska z nadzieją pisała o polskim społeczeństwie, odchodzącym „od zniewolenia, bezwolności, ku ryzyku, inicjatywie, jawności życia” (Czerniawska, 2000, s. 157). Zmiany te dotyczyły także ludzi starszych, którzy – będący „nosicielami wartości i świadkami historii” oraz „wychowawcami, źródłem informacji o przeszłości, o swobodach obywatelskich” i „przekazicielami wartości patriotycznych” – zostali również „współtwórcami społeczeństwa obywatelskiego” (*ibidem*, s. 157, 160).

Osoby starsze tworzą coraz bardziej znaczący **kapitał ludzki**, dysponujący potencjałem:

- **ekonomicznym** (płatnicy podatków, współfinansujący potrzeby życiowe innych członków rodzin);
- **konsumenckim** (grupa dysponująca stałym dochodem umożliwiającym korzystanie z dóbr i usług);
- **opiekuńczym i samopomocowym** (jako odbiorcy pomocy i/lub opieki, jako uczestnicy w pracach wspólnot – rodzinnych, sąsiedzkich, lokalnych oraz wolontaryjnych);
- **integracyjnym i emocjonalnym** (jako beneficjenci różnych form kompensacji utraconych ról zawodowych, współuczestnicy życia społeczności lokalnych, wspólnot wyznaniowych, kół zainteresowań, klubów osiedlowych, organizacji pozarządowych);
- **kulturowym** (zaangażowani w pokoleniowy przekaz kulturowy, przywiązanie do tradycji, wartości uniwersalnych);
- **edukacyjnym** (odbiorcy ofert UTW, kształcenia ustawicznego i edukacji całożyciowej);

- **politycznym** (elektorat o znaczącym wpływie na kształt przyszłej polityki, struktur władzy, a w konsekwencji modelu państwa; Trafiałek, Klimczuk, 2017, s. 107).

Za E. Trafiałek należy podkreślić, że kapitał społeczny seniorów „nie jest problemem, lecz potencjałem oczekującym na angażowanie w rozwój ekonomiczny i gospodarczy współczesnych społeczeństw” (Trafiałek, 2016, s. 18).

Z kapitałem społecznym wiąże się pojęcie partycypacji, której rozróżnia się trzy rodzaje:

- (1) **partycypacja społeczna** (horyzontalna, wspólnotowa), rozumiana jako zaangażowanie jednostek, grup i całych społeczności lokalnych w działania zbiorowe oraz w podejmowanie decyzji publicznych dotyczących ich spraw. Przykładami są udział w tworzeniu i funkcjonowaniu lokalnych grup obywatelskich, organizacji pozarządowych czy działalność wolontariacką;
- (2) **partycypacja publiczna** (obywatelska, wertrykalna, zarządzanie partycypacyjne), polegająca na angażowaniu jednostek w działania struktur i instytucji władzy publicznej;
- (3) **partycypacja indywidualna**, odnosząca się do działań podejmowanych przez jednostkę, wyrażających jej preferencje co do charakteru i rodzaju społeczeństwa, w jakim pragnie żyć. (Kaźmierczak, 2013, s. 85).

Partycypacja społeczna wiąże się z istnieniem partnerstwa jako „platformy współpracy pomiędzy różnorodnymi partnerami, którzy wspólnie w sposób systematyczny, trwałe i z wykorzystaniem innowacyjnych metod oraz środków planują, projektują, wdrażają i realizują określone działania i inicjatywy, których celem jest rozwój lokalnego środowiska społeczno-gospodarczego i budowa tożsamości lokalnej wśród członków danej społeczności” (Dobrosiewicz i in., 2017, s. 355–356). Poszczególne typy partycypacji są ze sobą integralnie powiązane i wzajemnie się przenikają.

Anna Olech i Tomasz Kaźmierczak wyróżnili **cztery modele partycypacji publicznej**:

- (1) **model asymetryczny** – „udział obywateli minimalny, władz lokalnych maksymalny”. Zakłada pierwszeństwo stanowiska

władzy publicznej i jej dominującą rolę na każdym etapie tworzenia polityk publicznych, co w praktyce oznacza, że władza samodzielnie podejmuje decyzje i wprowadza je w życie. Istotą tego modelu jest jednostronny przekaz komunikatów – od władz lokalnych do obywateli;

- (2) **model opiniodawczo-konsultacyjny** – „dominujący udział władz lokalnych przy znacznym udziale obywateli”. Stanowisko władz publicznych jest już jednak konfrontowane z opinią publiczną i może być pod jej wpływem zmodyfikowane. Władze publiczne intencjonalnie zasięgają opinii mieszkańców i w różnym stopniu korzystają z wyników tych konsultacji do modyfikacji swoich zamierzeń;
- (3) **model symetryczny** – zrównoważony udział obu stron. Model nie przewiduje pierwszeństwa czy dominującej roli żadnej ze stron na którymkolwiek etapie tworzenia polityk publicznych. Władze publiczne przed podjęciem decyzji i działań inicjują współpracę z członkami społeczności lokalnej i wraz z nimi budują wspólne plany;
- (4) **model delegowania** – „udział obywateli dominujący, przy znacznym lub minimalnym udziale władz publicznych”. Delegowanie zakłada nie tyle pierwszeństwo stanowiska prezentowanego przez członków społeczności, ile całkowite oddanie im sprawstwa. W praktyce model ten oznacza, że władze publiczne przekazują podejmowanie decyzji i działań członkom społeczności lokalnej (Olech, Kaźmierczak, 2013, s. 103–111). Aleksandra Zubrzycka-Czarnecka wskazuje na trzy **możliwości podejmowania i wprowadzania w życie decyzji** w sektorze publicznym:
  - (1) **model weberowski** – z założeniem, że administracja nie potrzebuje zbyt wielu aktywnych obywatelskich instytucji konsultacyjno-doradczych. Jeśli jednak są tworzone, to „wkomponowuje się je w strukturę władz lokalnych w taki sposób, żeby nie zmieniały dotychczasowej struktury władzy”. Władze samorządowe wykorzystują istniejące regulacje prawne (ich niedoprecyzowanie lub brak) do (nie)powoływania instytucji konsultacyjno-doradczych seniorów lub do ograniczania ich

- znaczenia. Jako przykład A. Zubrzycka-Czarnecka podaje rady seniorów: brak zaufania i powiązań lokalnych polityków z członkami rady seniorów może prowadzić do jej fasadowości;
- (2) **model nowego zarządzania publicznego** – z rozwiązaniami nawiązującymi w większym stopniu do podejścia ekonomicznego. Partycypacja obywatelska seniorów jest postrzegana pozytywnie, jeśli można ją wykazać w ewaluacji polityki lokalnej oraz jeśli nie obniża skuteczności i efektywności lokalnych procesów decyzyjnych. Włączanie instytucji konsultacyjno-doradczych seniorów do rządzenia na poziomie lokalnym nie może wpływać na zmniejszanie efektywności sprawowania tej władzy, której lokalni przedstawiciele pozostają „specjalistami od władzy (managerami), a seniorzy – klientami, mającymi swoje prawa, ale nie kształtującymi logiki władzy lokalnej”;
- (3) **model dobrego rządzenia** – z najpełniejszym udziałem seniorów w sferze polityki lokalnej. Władze lokalne promują powstawanie instytucji konsultacyjno-doradczych reprezentujących interesy seniorów oraz umożliwiających im udział w sprawowaniu władzy lokalnej. Organizacje te stanowią element systemu władzy lokalnej, której „sprawowanie jest procesem nie nastawionym na mierzalne efekty i rezultaty, zwłaszcza w krótkim okresie, ale na współtworzenie standardów i wizji polityki lokalnej, wizji dobra wspólnego, w długim okresie”. W ramach ostatniego modelu władze lokalne podejmują decyzję dotyczącą wyboru sposobu włączania osób starszych do lokalnych procesów decyzyjnych: czy włączać je przez lokalne obywatelstwo społeczne, czy przez zinstytucjonalizowaną partycypację. W pierwszym przypadku odbywa się to za pomocą specyficznych praw związanych z obywatelstwem danej wspólnoty lokalnej (najczęściej miasta), niezależnie od obywatelstwa państwowego; opiera się na budowaniu lokalnej tożsamości, poczucia wspólnoty i świadomości dobra wspólnego – bez konieczności podziału lokalnej społeczności na grupy wiekowe, lecz na mieszkańców obywateli oraz mieszkańców przyjezdnych. Drugie podejście, czyli włączanie przez partycypację, jest związane z tworzeniem – zarówno w odpowiedzi na inicjatywę

oddolne, jak i w rezultacie rozwiązań odgórnych – instytucji reprezentujących interesy grup społecznych (w tym też grup wiekowych) w ramach demokracji lokalnej. „Wybór przez władze lokalne podejścia jest wypadkową ogólnej polityki senioralnej kształtowanej na poziomie władz centralnych oraz rezultatem wyboru spośród kilku alternatywnych opcji działań” (Zubrzycka-Czarnecka, 2015, s. 55–65).

Dagmir Długosz i Jan Jakub Wygnański, rozumiejący **partycypację obywatelską** jako „proces, w trakcie którego przedstawiciele społeczeństwa uzyskują wpływ, a pośrednio i kontrolę, nad decyzjami władz publicznych, gdy te decyzje mają bezpośredni lub pośredni wpływ na ich własne interesy”, zaproponowali koncepcję drabiny partycypacji społecznej*, czyli relacji obywateli z władzą,

---

* Drabina partycypacji społecznej, gdzie władza:

- 1) decyduje całkowicie jednostronnie (bez informowania opinii publicznej);
- 2) decyduje całkowicie jednostronnie i samodzielnie, ale informuje opinię publiczną o podjętych decyzjach po tym, jak zapadły;
- 3) decyduje całkowicie jednostronnie i samodzielnie, ale informuje o podjętych decyzjach, a poprzez szerokie ich uzasadnianie, nakłania do ich akceptacji;
- 4) informuje o swych planach, przyjmuje do wiadomości pojawiające się opinie społeczne, w pewnym zakresie wykorzystuje je do dokonania zmiany;
- 5) zasięga aktywnie opinii poszczególnych obywateli (wybranych liderów, ekspertów), korzysta z wysłuchania publicznego, sondaży telefonicznych, badań opinii publicznej;
- 6) aktywnie zasięga opinii przed podjęciem decyzji, przeprowadza konsultacje z grupami społecznymi i ich reprezentacjami;
- 7) zasięga opinii przed podjęciem decyzji w ramach ustawowych instytucji konsultacyjnych i opiniodawczych, których wysłuchanie ma charakter obowiązkowy;
- 8) współpracuje z partnerami społecznymi przed podjęciem decyzji (negocjacje, wspólne planowanie, osiąganie konsensusu), podejmuje wraz z nimi kompromisową decyzję w formie porozumienia lub wspólnego programu;
- 9) przekazuje podejmowanie decyzji grupom lub partnerom społecznym. Akceptuje je i kontroluje tylko ich legalność i poprawność (Długosz, Wygnański, 2005, s. 24).

które mają na celu włączenie ich w podejmowanie decyzji lub wykluczenie z niego. Na pierwszych szczeblach drabiny władza nie stosuje żadnych mechanizmów włączających, natomiast na ostatnim akceptuje decyzje grup społecznych, sama zaś zachowuje pozycję arbitra i gwaranta zgodności decyzji z prawem (Długosz, Wygnański, 2005, s. 11, 24).

Robert Gawłowski i Adam J. Jarosz wymienili następujące **typologie narzędzi partycypacyjnych**:

- pod względem **trybu działania**

- (1) narzędzia stałe – w postaci stale działających gremiów, np. rad osiedli czy gremiów doradczych;
- (2) narzędzia cykliczne – niemające stałego charakteru, ale występujące regularnie, np. budżet obywatelski, cykliczne spotkania władz miasta z mieszkańcami;
- (3) narzędzia dotyczące jednego problemu – narzędzia, po które sięga się wtedy, gdy konieczne jest rozwiązanie konkretnego problemu, np. konsultacje społeczne, inicjatywa lokalna;

- ze względu na **sposób angażowania obywateli**

- (1) narzędzia opiniodawcze – służące obywatelom do wyrażenia opinii w danej kwestii, która to opinia nie jest wiążąca dla władz lokalnych, np. konsultacje społeczne, gremia doradcze;
- (2) narzędzia decyzyjne – dzięki nim obywatele mogą podjąć wiążącą dla władz decyzję, np. budżet obywatelski, rady osiedli (jeśli przyzna się im takie uprawnienia);
- (3) narzędzia współfinansujące – w ramach których obywatele ponoszą wysiłek finansowy dla realizacji zadania publicznego, np. inicjatywa lokalna.

Z kolei wśród narzędzi odwołujących się do kategorii **osób, które są włączane za ich pomocą w proces decyzyjny**, wymienili:

- (1) powszechne, angażujące wszystkich mieszkańców danej jednostki samorządowej;
- (2) angażujące grupy użytkowników usług (np. rowerzystów, użytkowników samochodów, rodziny z dziećmi);
- (3) angażujące mieszkańców poszczególnych części jednostki (np. dzielnic miasta);
- (4) demograficzne, angażujące poszczególne grupy wiekowe;

(5) angażujące różne grupy społeczne (np. kobiety, osoby z niepełnosprawnościami) (Gawłowski, Jarosz, 2019, s. 81).

W kontekście omawianej tematyki warto odnotować, że największe zaangażowanie seniorów w ramach instrumentów prawnych służących współzarządzaniu gminą – oprócz będących przedmiotem badań własnych rad seniorów – może się materializować w formie **konsultacji społecznych, budżetu partycypacyjnego** (obywatelskiego) oraz **obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej**, czego podstawę prawną stanowi ustawa o samorządzie gminnym (*Ustawa z 8 III 1990 r. o samorządzie gminnym*, 1990).

Inicjatywa lokalna jest formą realizacji zadań publicznych przez administrację samorządową we współpracy z mieszkańcami. Mieszkańcy zgłaszają pomysły i deklarują udział w ich realizacji, który może mieć formę wkładu rzeczowego, finansowego lub pracy społecznej. Zgłaszane inicjatywy mogą dotyczyć np. budowy lub remontu dróg, kanalizacji, sieci wodociągowej, budynków, działalności charytatywnej, upowszechniania tradycji narodowej, promocji i organizacji wolontariatu, edukacji, oświaty i wychowania, sportu i turystyki, ochrony przyrody. Podejmowanie inicjatyw lokalnych ma służyć realizacji przedsięwzięć zmierzających do zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty samorządowej oraz przyczyniać się do poprawy warunków życia społeczności lokalnej (*Uchwała nr XXXIV/606/13 Rady Miasta Olsztyn z 27 III 2013 r. w sprawie określenia trybu i szczegółowych kryteriów oceny wniosków o realizację zadania publicznego w ramach inicjatywy lokalnej*, 2013). Udział grupy inicjatywnej w wykonaniu tego zadania może mieć postać udziału finansowego, pracy społecznej lub przyjąć inną formę. Podstawą realizacji zadania w ramach inicjatywy lokalnej jest umowa zawierana pomiędzy jednostką samorządu terytorialnego a grupą osób, która zgłosiła zamiar tej realizacji. Realizowane w ten sposób usługi publiczne przyczyniają się do pewnej elastyczności i większej efektywności funkcjonowania sektora publicznego (Gawłowski, Jarosz, 2019, s. 83). Wśród zadań zgłaszanych w ramach inicjatywy lokalnej dotyczącej osób starszych można wspomnieć organizację spotkań tematycznych, np. „Moja młodość – moje wspomnienia”

w Krakowie; „Kawiarenka Seniora”, „Senioralna Akademia Kultury »Z muzyką i smakiem poznaję świat«, „Aktywny Senior – wzajemna pomoc, zaufanie, dobra wspólna zabawa” w Katowicach (*Inicjatywa lokalna*, 2019; *Oceny wniosków o realizację zadań publicznych w ramach inicjatywy lokalnej*, 2020), zajęć gimnastycznych, np. „Gimnastyka sposobem na zdrowie i aktywność seniorów 2.0” w Warszawie (*Inicjatywy mieszkańców*, 2018), zajęć edukacyjnych („Bezpieczny senior na drodze” w Opolu) (*Inicjatywa lokalna „Bezpieczny senior na drodze”*, 2020).

Konsultacje społeczne są niezwykle pojemnym instrumentem współdecydowania – obejmują zarówno tradycyjne formy (spotkania z mieszkańcami, dokumenty konsultacyjne, tworzenie specjalnych komisji), formy nakierowane na klientów, odbiorców usług publicznych (sondaże opinii), regularnie odbywające się fora dyskusyjne (dotyczące konkretnych grup docelowych, np. mieszkańców dzielnic, czy konkretnych tematów), jak i metody innowacyjne, mające na celu konsultację i zwiększenie deliberacji, takie jak strony internetowe, grupy fokusowe, fora i panele obywatelskie dotyczące konkretnych spraw (Gawłowski, Jarosz, 2019, s. 82).

Budżet obywatelski jest narzędziem o charakterze decyzyjnym, które bezpośrednio angażuje mieszkańców miasta. Mają oni możliwość zgłaszania swoich pomysłów, a następnie wybierają w drodze głosowania projekty, które zostaną zrealizowane. Procedura ta jest wiążąca – to mieszkańcy decydują, które inicjatywy zostaną wdrożone. Wyniki głosowania są wyłącznie zatwierdzane przez organy miejskie, które zabezpieczają w budżecie miasta kwotę na realizację budżetu obywatelskiego (Gawłowski, Jarosz, 2019, s. 82–84).

Do zadań zgłaszanych w ramach budżetu obywatelskiego na rzecz środowiska osób starszych najczęściej należą:

- plenerowe urządzenia do rekreacji – „zakątek seniora”, przestrzenie wyposażone w zewnętrzne siłownie, ławeczki dla osób starszych, kąciki dla seniorów ze stolikami do gry w szachy, nowe ścieżki i dojścia, nowe nasadzenia (*Mieszkańcy zgłosili ponad pół tysiąca pomysłów na miasto w BBO*, 2020);

- świetlice zewnętrzne wyposażone w stoły do gier stolikowych, siedziska i ławki;
- usprawnienia architektoniczne mające na celu zniwelowanie barier – instalacja wind lub platform zewnętrznych z obudową, poręczy i podjazdów dla osób z niepełnosprawnościami, w tym seniorów;
- utwardzenie nawierzchni, budowa lub modernizacja chodników, przejść dla pieszych, skwerów, parkingów, parkowych alejek;
- organizacja wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych, edukacyjnych, sportowych, rekreacyjnych, plastycznych, muzycznych w formie festynów, wykładów, pogadank, olimpiad, konkursów, warsztatów często o charakterze integracji międzypokoleniowej, o zasięgu (między)osiedlowym czy między(dzielnicowym) obejmującym teren miasta lub gminy, często ze wsparciem organizacji pozarządowych doświadczonych w podobnych działaniach;
- zajęcia z biblioterapii, zakup książek z dużymi literami, zakup czytników e-booków (*Lista zgłoszonych projektów, 2020*);
- realizacja ścieżek regionalnych o charakterze historycznym, edukacyjnym lub kulturalnym (*Ocena projektów, 2020*);
- organizacja dla osób starszych podróży terenoznawczych po najbliższej okolicy lub regionie;
- instalacja toalet publicznych, zaplecza sanitarnego w miejscach rekreacji seniorów;
- montaż tablic informacyjno-edukacyjnych (nt. wydarzeń historycznych związanych z daną gminą);
- montaż kamer, które zostaną włączone do systemu miejskiego monitoringu;
- przedłużenie linii autobusowych;
- montaż dodatkowego oświetlenia;
- montaż urządzeń monitorujących poziom zanieczyszczenia powietrza oraz przekaźników do udostępnienia odczytu w internecie.

Damian Kalita, Krystyna Rawska i Grażyna Staniszevska wyróżnili trzy **zasady określające uczestnictwo seniorów w życiu społecznym**:

- (1) **zasada odpowiedzialności za życie wspólnoty lokalnej oraz pojęcie dobra wspólnego** – pełne zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej zarówno w zakresie korzystania ze swoich praw, jak i kreowania wizerunku wspólnoty, wpływania na decyzje podejmowane wewnątrz;
- (2) **zasada pomocniczości** – jedna z fundamentalnych zasad funkcjonowania Unii Europejskiej; przekazanie części kompetencji i uprawnień jak najbliższej obywatela oraz wspólnot;
- (3) **zasada partnerstwa** – szeroko pojęty dialog nie tylko z partnerami społecznymi, lecz także z wszystkimi potencjalnie zainteresowanymi osobami (Kalita i in., 2012, s. 19–21).

Osoby starsze są pełnoprawnymi członkami społeczeństwa, dysponują znaczącym doświadczeniem zawodowym i życiowym, które może być nieocenione na płaszczyźnie lokalnej aktywności. Dlatego władze samorządu lokalnego muszą zabiegać o ich społeczne zaangażowanie, bez którego realizacja zadań publicznych nie jest możliwa, ponieważ „Być aktywnym w starszym wieku to nie tylko cieszyć się życiem, czasem wolnym, ale także podejmować obowiązki współtwórcy swego środowiska lokalnego, dzielnicy, miasta, gminy, ośrodka kultury, stowarzyszenia działającego na rzecz ekologii, innych osób, zachowania dziedzictwa narodowego, kulturalnego, historycznego” (Czerniawska, 2000, s. 161).

E. Trafiałek (2016, s. 267) opracowała **rekomendacje adresowane do podmiotów polityki społecznej i polityki senioralnej** działających na poziomie środowisk lokalnych, m.in.:

- konieczność promowania zasad aktywnego starzenia się i samodzielności w miejscu zamieszkania;
- organizowanie wszechstronnego wsparcia społecznego w środowisku zamieszkania;
- poszukiwanie nowych zadań, obszarów przydatności, ról społecznych dla seniorów;
- wsparcie rodzin sprawujących opiekę nad starszymi i niepełnosprawnymi krewnymi;

- ograniczenie rozwoju instytucjonalnych form opieki na rzecz rozwoju lokalnych sieci wsparcia, grup samopomocowych, rozwoju wolontariatu i innych inicjatyw środowiskowych.

Centra aktywności senioralnych

Część z tych rekomendacji jest już w pewien sposób realizowana przez **centra senioralne, centra aktywności senioralnej, centra inicjatyw senioralnych**, które mogą odegrać istotną rolę w budowaniu kapitału społecznego seniorów, jak również w budowaniu partycypacji obywatelskiej osób starszych. Do zadań tych podmiotów należy m.in. koncentracja wszystkich aktywności miasta w dziedzinie polityki senioralnej, rozproszonych do tej pory po różnych jednostkach. W większych miastach nawet poszczególne dzielnice mają takie miejsca, w których seniorzy mogą realizować swoje potrzeby kulturalne, rekreacyjne, edukacyjne czy z zakresu rehabilitacji. Poniżej scharakteryzowano działalność wybranych centrów w Poznaniu, Wrocławiu, Krakowie, Łodzi, Szczecinie, Warszawie oraz w Bydgoszczy.

Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu zostało powołane w 2009 r. jako miejska jednostka organizacyjna, której celem działalności jest poprawa jakości życia seniorów, w tym zwiększenie ich uczestnictwa w życiu społecznym, szczególnie w obszarze edukacji, zdrowia, kultury i sztuki. Do realizowanych przez centrum zadań można zaliczyć m.in.:

- badania i analizę potrzeb społecznych środowiska seniorów;
- działania na rzecz rozwoju i aktywizacji środowisk senioralnych;
- prowadzenie działalności informacyjno-edukacyjnej w zakresie integracji społecznej i dialogu międzypokoleniowego;
- prowadzenie poradnictwa i rzecznictwa interesów seniorów i ich rodzin;
- rozwój sieci wsparcia informatycznego dla seniorów;

- rozwój aktywności seniorów i ich zaangażowania w sprawy publiczne;
- promocję i wsparcie działań wolontaryjnych seniorów.

Centrum współpracuje z Miejską Radą Seniorów, komórkami organizacyjnymi Urzędu Miasta Poznania, innymi jednostkami organizacyjnymi miasta, radami osiedli, uczelniami, organizacjami pozarządowymi, Kościołem katolickim i innymi kościołami i związkami wyznaniowymi, ze środkami masowego przekazu, z osobami fizycznymi i osobami prawnymi, a także innymi podmiotami realizującymi podobne zadania w obszarze swojego działania. Nadzór nad działalnością centrum sprawuje Prezydent Miasta Poznań za pośrednictwem Dyrektora Wydziału Zdrowia i Spraw Społecznych Urzędu Miasta (*Centrum Inicjatyw Senioralnych*, 2020). Centrum inicjuje, organizuje, współorganizuje lub wspiera m.in. następujące działania:

- punkt Informacji 60+;
- comiesięczne wydawnictwa „Senioralny Poznań” i „Tytka Seniora”;
- poznańskie „pudełko życia”;
- „Poznańska Akademia Bezpieczeństwa”;
- Karta Seniora;
- *Poznański przewodnik seniorki i seniora*;
- „Miejsce przyjazne seniorom”;
- Animator Senioralny;
- Senior w Domu;
- Poznański Wolontariat 60+;
- Senioralni. Poznań (cykl wykładów, warsztatów, wycieczek, koncertów i drzwi otwartych z ofertą skierowaną do seniorów);
- targi VIVA SENIORZY! (*O Centrum*, 2020).

Wrocławskie Centrum Seniora (WCS), będące od 2009 r. częścią Wrocławskiego Centrum Rozwoju Społecznego (WCRS) – jednostki organizacyjnej gminy Wrocław – odpowiada za:

- tworzenie platformy wymiany wiedzy i dobrych praktyk pomiędzy podmiotami, które działają na rzecz osób starszych;

- inicjowanie działań zmierzających do poprawy jakości życia osób starszych;
- promowanie idei uczenia się przez całe życie;
- podejmowanie działań zmierzających do zmiany stereotypowego postrzegania starości;
- ułatwianie dostępu do informacji;
- promowanie szeroko rozumianej aktywności seniorów i pomyślnego starzenia się;
- promowanie i organizowanie działań międzygeneracyjnych, międzypokoleniowych;
- przeciwdziałanie wykluczeniu, izolacji i marginalizacji osób starszych.

Do zadań centrum należą m.in.:

- prowadzenie punktu informacyjnego dla seniorów i portalu informacyjnego www.seniorzy.wroclaw.pl;
- tworzenie bazy klubów seniora i UTW;
- udzielanie im merytorycznego i logistycznego wsparcia w ramach Latającej Akademii Seniora;
- organizowanie Forum Klubów Seniora; zdobywanie i przekazywanie informacji o usługach skierowanych do seniorów, oferowanych przez organizacje pozarządowe, instytucje, firmy (np. o warsztatach, kursach, spotkaniach, seminariach);
- współpraca z wrocławskimi przedsiębiorcami poprzez zachęcanie ich do działania na rzecz osób 60+;
- prowadzenie konsultacji komputerowych;
- organizowanie bezpłatnych konsultacji i spotkań ze specjalistami; promocja dobrych praktyk na rzecz seniorów;
- dbanie o pozytywny obraz środowiska senioralnego w mediach i opinii publicznej;
- wsparcie logistyczne Wrocławskiej Rady Seniorów (WRS);
- inicjowanie i wsparcie programów międzypokoleniowych;
- promocja wolontariatu, w tym senioralnego;
- inicjowanie i promowanie konferencji, seminariów i wykładów o tematyce gerontologicznej.

Rocznie WCS realizuje wiele dużych projektów i programów aktywizacyjno-edukacyjnych, m.in. takich jak: „Akademia Rozwoju Seniora”, „Wrocławska Karta Seniora”, „Dni Seniora”, „Dni Gerontologii”, „Miejsce Przyjazne Seniorom” oraz „Forum Senioralne”, „Targi Senioralne”, „Edukacja do starości”, „Wrocław Miasto Pokoleń”, „Przyjaciel Seniorów”, „Akademia Rozwoju Seniora”, „Biblioteka Wrocławskiego Centrum Seniora”, „Szkoła Liderów”, „Szkoła Edukatorów”, „Federacja Klubów Seniora”, „Telefon Seniora” (Misja, 2020).

Kraków w ramach zadań publicznych zleca lokalnym organizacjom pozarządowym prowadzenie ponad 40 **centrów aktywności seniorów** – CAS (*Centra Aktywności Seniorów*, 2020), których celem jest poprawa jakości i poziomu życia osób starszych 60+ poprzez pobudzenie aktywności społecznej seniorów. Cel ten jest realizowany przez cele szczegółowe:

- rekrutację do działań realizowanych przez CAS co najmniej 75 seniorów;
- promocję idei wolontariatu i kształtowanie zachowań społecznych wśród uczestników CAS;
- opracowanie i wdrożenie w CAS systemu nagradzania najbardziej aktywnych społecznie seniorów;
- prowadzenie zajęć o charakterze edukacyjnym;
- prowadzenie cyklicznych zajęć ruchowych i integrujących;
- prowadzenie aktywności w obszarze działań międzypokoleniowych.

CAS musi posiadać lokal dostępny dla seniorów pięć dni w tygodniu, przynajmniej cztery godziny dziennie (*Utworzenie oraz prowadzenie lokalnych Centrów Aktywności Seniorów*, 2020).

Centrum Informacyjno-Edukacyjne Senior w Opolu, będące ośrodkiem wsparcia dla osób starszych w Opolu, odpowiada za realizację m.in. następujących zadań:

- podejmowanie działań na rzecz rozwoju i aktywizacji środowisk senioralnych;
- prowadzenie działalności informacyjno-edukacyjnej w zakresie integracji społecznej i dialogu międzypokoleniowego;

- prowadzenie poradnictwa i rzecznictwa interesów seniorów i ich rodzin;
- rozwój sieci wsparcia – klubów seniorów;
- promocję i wsparcie wolontariackich działań seniorów;
- realizację badań i analiz potrzeb społecznych środowiska seniorów;
- wsparcie logistyczne Rady Seniorów Miasta Opola (*Centrum Informacyjno-Edukacyjne*, 2017).

Centra Aktywnego Seniora w Łodzi zostały powołane w 2012 r. w ramach realizacji przez Urząd Miasta programu „Aktywizacja 60+”. Centra, zlokalizowane na terenie pięciu dzielnic Łodzi, służą wszechstronnej aktywizacji oraz integracji społecznej osób po 60. roku życia w miejscu ich zamieszkania. Jest to: „wieloelementowy, interdyscyplinarny projekt o charakterze społeczno-edukacyjnym, którego istotą jest kształtowanie wśród seniorów nawyków do czynnego, kreatywnego spędzania wolnego czasu, rozwoju umiejętności, nauki radzenia sobie w nowych sytuacjach oraz dostosowania się do realiów obecnego świata” (*Dzielnicowe Centra Aktywnego Seniora*, 2020). Ponadto w Łodzi funkcjonują jeszcze odrębne placówki – centra zdrowego i aktywnego seniora – mające na celu aktywizację społeczną osób starszych w miejscu ich zamieszkania, ze szczególnym uwzględnieniem edukacji zdrowotnej oraz promowania zdrowego i aktywnego starzenia się. Ideą tych miejsc jest utworzenie w miejskich przychodniach punktów pełniących zarówno funkcje miejsc spotkań edukacyjnych, rekreacyjnych, prozdrowotnych oraz towarzyskich, jak i kawiarenek internetowych oraz świetlic. W wybranych terminach w centrach odbywają się wykłady, prelekcje, spotkania z ciekawymi ludźmi oraz kursy komputerowe. Z pomieszczeń nieodpłatnie mogą korzystać seniorzy, którzy chcą się podzielić z innymi swoimi pasjami lub umiejętnościami (w formie wykładów bądź warsztatów), oraz grupy seniorskie i międzypokoleniowe, które nie mają własnej siedziby (*Centra Zdrowego i Aktywnego Seniora*, 2020).

Centrum Seniora w Szczecinie zostało utworzone ze środków publicznych – z budżetu Gminy Miasto Szczecin – i jest prowadzone przez wykonawcę wyłonionego w ramach otwartego

konkursu ofert ogłoszonego w 2019 r. przez prezydenta Szczecina.

Cele działalności centrum to:

- budowanie i rozwój sprzyjającego otoczenia infrastrukturalnego, instytucjonalnego i partnerskiego dla prowadzenia szeroko pojętej polityki senioralnej;
- aktywizacja seniorów i niwelowanie barier;
- rozwijanie kompetencji seniorów;
- inicjowanie i integrowanie działań na rzecz seniorów i ich rodzin;
- wspieranie inicjatyw podejmowanych przez osoby starsze i środowiska senioralne, w tym wzmacnianie potencjału klubów seniora oraz UTW funkcjonujących na terenie Szczecina, a także promocja ich działań;
- podnoszenie i standaryzacja poziomu ofert adresowanych do seniorów;
- wspieranie organów administracji publicznej oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się;
- niwelowanie stereotypów i budowanie pozytywnego wizerunku seniorów;
- tworzenie więzi i budowanie dialogu międzypokoleniowego;
- rozwój wolontariatu i działalności mentorskiej, w tym międzypokoleniowej;
- rzecznictwo interesów seniorów oraz promocja działań na ich rzecz realizowanych na terenie Szczecina.

Centrum inicjuje, organizuje, współorganizuje lub wspiera m.in. następujące działania:

- zajęcia o charakterze edukacyjnym i rozwojowym (kursy, warsztaty, szkolenia, konsultacje);
- działania w zakresie edukacji do starości i edukacji w starości adresowane do różnych grup wiekowych, we współpracy ze szkołami, z uczelniami wyższymi, organizacjami pozarządowymi i jednostkami organizacyjnymi Szczecina;
- wolontariat i tworzenie platformy międzypokoleniowej współpracy seniorów;

- „Dzień Seniora”, festyny, targi, przeglądy twórczości, wystawy, seminaria, kampanie i konferencje;
- działania promocyjne i informacyjne;
- badania i monitoring potrzeb osób starszych w Szczecinie.

Do zadań realizowanych przez centrum należą także współpraca z Pełnomocnikiem Prezydenta ds. współpracy senioralnej, radami osiedla, UTW, klubami seniora, uczelniami wyższymi, jednostkami miejskimi, organizacjami społecznymi działającymi na rzecz seniorów oraz współpraca z Miejską Radą Seniorów i obsługa organizacyjna i finansowa rady umożliwiająca jej funkcjonowanie. Istotnym zadaniem realizowanym przez centrum jest prowadzenie punktu informacyjnego dla seniorów oraz ich rodzin, w tym w wersji online. Informatorium Centrum Seniora w Szczecinie obejmuje wiadomości dotyczące oferty i usług adresowanych do seniorów („Szczecińska Karta Seniora”, „Senioralna Mapa Szczecina”, „Akademia Lidera”, informacje o wolontariacie, pomocy sąsiedzkiej, nadchodzących wydarzeniach, relacje z nich), osób im bliskich (Centrum Wsparcia „Niezapominajka”, grupy wsparcia, interaktywny wykaz instytucji pomocowych) oraz organizacji pozarządowych i instytucji, których celem jest wspieranie osób starszych („Szczecińskie Forum Środowiska Senioralnego”, broszura „Senioralny Szczecin”, warsztaty z zakresu edukacji do starości) (*Centrum Seniora w Szczecinie*, 2019).

Centrum Aktywności Międzypokoleniowej „Nowolipie” jest jednostką organizacyjną m.st. Warszawy, realizującą zadania z zakresu pomocy społecznej. Centrum odpowiada za:

- przygotowanie diagnozy problemów społecznych w obszarze swojego działania oraz określenie potrzeb w tym zakresie;
- sieciowanie i rozbudowę infrastruktury społecznej wspierającej aktywizację i integrację międzypokoleniową oraz usług wsparcia w środowisku lokalnym;
- propagowanie działań ukierunkowanych na przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na wiek;
- propagowanie działań na rzecz pozytywnego wizerunku seniorów w społeczeństwie;

- tworzenie przestrzeni dla rozwoju działalności organizacji pozarządowych na rzecz środowiska seniorów i integracji międzypokoleniowej;
- tworzenie przestrzeni i możliwości rozwoju wolontariatu na rzecz środowiska seniorów i integracji międzypokoleniowej;
- wspieranie inicjatyw zmierzających do integracji różnych środowisk seniorów;
- identyfikowanie i wsparcie liderów lokalnych działających na rzecz środowiska seniorów i integracji międzypokoleniowej;
- świadczenie usług opiekuńczo-socjalnych;
- informowanie i promowanie inicjatyw oraz działań na rzecz środowiska seniorów i integracji międzypokoleniowej;
- organizowanie oferty i usług dla seniorów odpowiadającej ich potrzebom i oczekiwaniom z uwzględnieniem integracji międzypokoleniowej (*Uchwała nr LII/1267/2017 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z 6 VII 2017 r. w sprawie utworzenia jednostki budżetowej m. st. Warszawy – Centrum Aktywności Międzypokoleniowej „Nowolipie” i likwidacji Centrum Usług Socjalnych i Szkolenia Kadr Pomocy Społecznej „Ośrodek Nowolipie”, 2017*).

Misją centrum jest: „kreowanie, współtworzenie działań na rzecz wzmocnienia aktywności senierek i seniorów oraz grup międzypokoleniowych, integrujących wspólnotę sąsiedzka, dzielnicową i miejską, wzmacniającą Warszawę w budowaniu wizerunku miasta przyjaznego i dostępnego dla osób w każdym wieku. Centrum jest kompendium wiedzy na temat ofert adresowanych do najstarszych mieszkańców Warszawy” (*O nas*, 2020). Misja centrum jest realizowana poprzez prowadzenie dziennego DPS-u, organizację wolontariatu, szczególnie senioralnego, współpracę z organizacjami pozarządowymi, rozwój projektów senioralnych oraz kreowanie przestrzeni do interakcji i dialogu międzypokoleniowego. Na terenie centrum funkcjonują stołówka, klubo-kawiarnia, sala gimnastyczna, fryzjer, pralnia, pracownia plastyczna i informatyczna, a także sale porad i konsultacji.

Od 2019 r. jako jednostka organizacyjna Urzędu Miasta Bydgoszcz funkcjonuje **Bydgoskie Biuro Seniora**, do którego zadań i kompetencji należą diagnozowanie potrzeb w zakresie miejskiej polityki senioralnej, realizacja programów i przedsięwzięć aktywizujących osoby starsze oraz współpraca i wspieranie lokalnych organizacji zrzeszających seniorów i działających na ich rzecz. Biuro odpowiada za obsługę programu „Bydgoska Karta Seniora 60+”, realizację programu „Bydgoska koperta życia”, udziela wsparcia administracyjno-technicznego Bydgoskiej Radzie Seniorów, udziela dotacji publicznych na realizację inicjatyw senioralnych. W planach biura są m.in. utworzenie Bydgoskiego Centrum Seniora jako przestrzeni w całości przeznaczonej dla osób starszych, służącej spotkaniom, warsztatom, szkoleniom, utworzenie mobilnej biblioteki oraz organizacja dwóch corocznych imprez: wiosennej „Seniorady” i jesiennych uroczystych obchodów „Dnia Seniora” (*Bydgoskie Biuro Seniora*, 2019; Szczygielska-Jakubowska, 2021).

Centra seniorów, centra aktywność czy inicjatyw senioralnych, wspierane przez profesjonalną kadre i zaangażowanych seniorów, stanowią ważne narzędzie reagowania na potrzeby osób starszych. Dzięki dostępowi do instrumentów partycypacji obywatelskiej, strategicznych programów oraz systemowych rozwiązań zarówno na poziomie lokalnym (polityki mezo), jak i ogólnokrajowym (polityka makro) centra te mogą skutecznie i szybko odpowiadać na potrzeby małych grup, rodzin oraz pojedynczych seniorów i wspierać ich w codziennym funkcjonowaniu. Instytucje te mają potencjał do realizacji zadań związanych z motywowaniem seniorów do zaspokajania dotychczas niezrealizowanych potrzeb i z budowaniem wzajemnych relacji i więzi, które pozwalają im samodzielnie rozwiązywać problemy oraz angażować się w działania na rzecz innych. Ponadto mogą świadczyć wsparcie w formie porad prawnych, doradztwa towarzyskiego czy pomocy w poszukiwaniu pracy, a tym samym wspierać aktywność społeczną i zawodową seniorów (Klimczuk, 2012, s. 215–216).

Koordinacja wszelkich prosenioralnych działań w jednym miejscu może przynieść wymierne korzyści, jak:

- przeciwdziałanie dyskryminacji seniorów;

- zwiększanie ich udziału w życiu społecznym i publicznym;
- pełniejsze wykorzystanie potencjału osób starszych;
- promocja integracji środowiska seniorów;
- rozwijanie relacji, współpracy i solidarności wewnątrz- i międzypokoleniowych;
- promocja pozytywnego wizerunku starzenia się;
- przełamywanie stereotypów dotyczących seniorów i braku ich zaangażowania;
- zwiększenie poziomu zaspokajania potrzeb seniorów w różnych sferach ich funkcjonowania.

Może się także przyczynić do powrotu zapomnianego autorytetu osób starszych. Ponadto: „w ramach własnego poczucia odpowiedzialności osoby starsze powinny wносить do realizacji swoich praw osobiste i zaangażowane uczestnictwo w procesach politycznych i społecznych, ponieważ jak dotąd emeryci i renciści nie stanowią jakiegokolwiek siły politycznej czy społecznej” (Szarota, 2010, s. 121).

Artur Fabiś i Arkadiusz Wąsiński podkreślają potencjał działania osób starszych, na który składają się takie czynniki jak:

- czas (większy zasób czasu, który mogą przeznaczyć na działalność prospołeczną, niż osoby pracujące, mimo zaangażowania w życie rodzinne i troski o zdrowie swoje i najbliższych);
- doświadczenia (bagaż doświadczeń życiowych, których młodszy członkowie wspólnoty jeszcze nie nabyli);
- roztropność (rozumiana jako powstrzymywanie się od podejmowania pochopnych decyzji i działań);
- zaangażowanie (podejmowanie się realizacji konkretnych zadań z własnej woli ze względu na wartości, którymi seniorzy się kierują);
- odpowiedzialność (jako troska o dobro mieszkańców, społeczności lokalnej; Fabiś, Wąsiński, 2008, s. 68).

Zatem aktywność partycypacyjna osób starszych przyniesie korzyści zarówno dla nich samych, ogółu mieszkańców, jak i jednostek terytorialnych.

W rozdziale przedstawiono wybrane rozwiązania, programy i projekty realizowane w ramach krajowej, regionalnej i lokalnej

polityki wobec osób starszych, a także przykłady działań organizacji pozarządowych w tym obszarze. Nie stanowią one jednak spójnego i skoordynowanego systemu działań podejmowanych przez podmioty publiczne i niepubliczne w celu kompleksowego zaspokojenia potrzeb seniorów w danym regionie czy danej dziedzinie wymagającej wsparcia. Są to raczej pojedyncze inicjatywy lub ich serie realizowane często w odpowiedzi na wymogi ustawowe, zapisy wieloletnich programów tematycznych lub strategiczne regulacje prawne. Na poziomie lokalnym bywają także odpowiedzią na doraźne problemy, oczekiwania i potrzeby osób starszych.

Według Marioli Raclaw problemem są „rutynizacja działań”, bezrefleksyjne ułożenie obowiązku troski o seniorów w gestii rodzin i rytualne odtwarzanie zadań wsparcia publicznego ograniczonych do ustawowych zapisów z zakresu pomocy społecznej, gdzie pole sformalizowanych działań, które powinno charakteryzować się trwałością i powtarzalnością, ogranicza się do interwencji opiekuńczych z nielicznymi działaniami związanymi z organizacją czasu wolnego (Raclaw, 2011, s. 24). Problemy organizacji szeroko rozumianej polityki społecznej wobec seniorów, a tym samym wsparcia świadczonego seniorom, nie zawsze wynikają z braku zapisów programujących (w dokumentach strategicznych na wszystkich szczeblach administracji znajdują się liczne odwołania do działań na rzecz seniorów, a duża część programów długookresowych jest poświęcona tej grupie). Są raczej wynikiem braku koordynowania działań. Istotne są zatem włączanie osób starszych w organizację wsparcia i pobudzanie aktywności seniorów w życiu środowiska lokalnego.

Jednak, żeby wsparcie dla osób starzejących się i starych mogło być w pełni realizowane, powinny zostać stworzone i wzmocnione ramy prawne dla tych działań oraz powołane instytucje, które na wszystkich szczeblach zarządzania: krajowego, regionalnego i lokalnego przy zaangażowaniu organizacji pozarządowych oraz grup nieformalnych będą tę politykę realizować wraz z aktywnymi osobami starszymi – nie tylko w roli beneficjentów, ale przede wszystkim inicjatorów i partnerów działań skierowanych do własnej grupy wiekowej.

ROZDZIAŁ 3

Aktywność i jakość życia ludzi starszych

Osoby starsze stanowią coraz bardziej liczące się środowisko, mające wpływ na atmosferę społeczną, kształtujące w sposób istotny regionalny i lokalny pejzaż. Z jednej strony ich czas, energia, kondycja, zainteresowania i aktywność mogą stanowić ważny kapitał społeczny. Z drugiej – ich niedomagania fizyczne, frustracje psychiczne, niedostatki zasobów, poczucie pustki i bezcelowości życia mogą ciążyć ogółowi społeczeństwa. Z uwagi na podjętą w tej pracy problematykę, związaną z szeroko rozumianą obecnością, aktywnością i zaangażowaniem osób starszych, a także koniecznością ich wspierania w różnych zakresach, uwzględniając fakt, że „aktywność stała się niekwestionowanym dobrem moralnym stanowiącym przeciwieństwo choroby, niepełnosprawności i zniedołężnienia” (Robbins, 2013, s. 104), w rozdziale tym dokonano przeglądu zagadnień związanych z wybranymi społecznymi teoriami starzenia się, omówiono uwarunkowania aktywności osób starszych oraz scharakteryzowano ich potrzeby. Przedstawiono także wybrane przykłady działań społecznych i obywatelskich, których inicjatorami, partnerami, uczestnikami oraz beneficjentami są osoby starsze.

3.1. Teorie aktywności osób starszych – wybrane podejścia

Przeprowadzone badania nawiązują do pojęć i teorii związanych z aktywnością i biernością osób starszych, partycypacją społeczną seniorów w podejmowaniu decyzji, ich kapitału społecznego i sprawczości oraz wpływu osób starzejących się i starych bądź braku tego wpływu na tworzenie lokalnej polityki senioralnej, dlatego podstawę koncepcyjną podjętych badań stanowiły społeczne teorie starzenia się.

Do głównych perspektyw teoretycznych pracy należą teoria aktywności, teoria kontekstualistyczna, teoria modernizacji, teoria niezaangażowania/wyłączania/wycofywania się, teoria gerotranscendencji oraz teoria osobistej korzyści*.

Teoria aktywności (ang. *activity theory*) zakłada, że „dobre samopoczucie starszych osób jest związane z utrzymaniem wysokiego poziomu aktywności fizycznej, intelektualnej i/lub społecznej, a także z kontynuowaniem zaangażowania w życie społeczne” (Zych, 2007b, s. 181). Teoria wprowadzona przez Ernesta W. Burgessa, Ruth S. Cavan, Herberta Goldhamera, Roberta J. Havighursta docenia znaczenie społecznej aktywności jako korzystnej i prowadzącej do satysfakcji życiowej (Cavan i in., 1949; Halicki, 2006, s. 262). „Podstawą tej teorii jest założenie, że zjawiskiem naturalnym jest aktywna adaptacja do starości, polegająca na podtrzymywaniu wzorów i wartości charakterystycznych dla wieku dojrzałego” (Zych, 2007b, s. 181). Ludzie w aktywny sposób mogą przystosować się do nadchodzącej starości poprzez podtrzymywanie wartości i wzorców z wcześniejszego etapu życia – dorosłości. Negatywne skutki odgrywanych ról można

---

* Przedstawiony przegląd wybranych teorii starzenia się ma jedynie charakter wyimkowy. Szczegółowy opis tych koncepcji wykracza poza zakres niniejszej książki. Wiele współczesnych teorii starzenia się łączy różne poziomy analizy i mechanizmy przyczynowo-skutkowe. Obszerniejszą charakterystykę przywołanych teorii można odnaleźć w pracach cytowanych w rozdziale.

kompensować lub zastąpić realizacją nowych zadań rozwojowych lub podejmowaniem nowych ról (Halicki, 2006, s. 268). Teoria aktywności koreluje z poziomem satysfakcji z życia, który jest wyższy u osób aktywnych, co „wiąże się z podtrzymywaniem pozytywnego obrazu samego siebie” (Pawlina, 2013, s. 95). Swoistą kontynuacją tej teorii jest teoria kompetencyjna, postrzegana w trzech wymiarach – fizycznym, poznawczym i społecznym – rozumiana jako „przejęcie odpowiedzialności za własne życie i jego samodzielne kształtowanie” (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 57).

Teoria kontekstualistyczna łączy starość ze wzrostem wiedzy i z kumulacją doświadczenia w ciągu całego cyklu życia człowieka. „Dojrzewanie do starości manifestuje się w zdolności zmiany swojego zachowania w odpowiedzi na przemiany dokonujące się w fizycznym i społecznym kontekście życia i/lub środowiska, w którym przyjdzie człowiekowi żyć, gdy stanie się starszy” (Zych, 2010, s. 182, 2017b, s. 155). Koncepcja zaproponowana przez Paula B. Baltesa, który stworzył teoretyczną strukturę siedmiu propozycji dotyczących natury starzenia się człowieka (Baltes, 1990; Baltes, Baltes, 1989; por.: Halicki, 2006, s. 269), umożliwiła opracowanie modelu pomysłnego starzenia się, tj. **selektywnej optymalizacji i kompensacji** (ang. *selective optimization with compensation theory*). Starsi ludzie mogą i podejmują różne formy aktywności, „selekcjonując je ze względu na własne, najczęściej ograniczenia, ale też ze względu na warunki, w jakich żyją, kompensując tym samym utratę innych możliwości i niejednokrotnie dochodząc do mistrzostwa, optymalizując wybraną formę zachowania” (Niewiedział, 2008, s. 100).

Model selektywnej optymalizacji i kompensacji (model SOC) określa, w jaki sposób osoby starsze mogą efektywnie radzić sobie ze zmianami zachodzącymi wraz z wiekiem. Adaptacja obejmuje trzy procesy:

- (1) **selekcję** – dobór obszarów funkcjonowania zgodnych z własnymi umiejętnościami i zainteresowaniami;
- (2) **optymalizację** – modyfikację metod, które przyczynią się do poprawy lub zachowania istniejących możliwości funkcjonowania osoby starszej;

- (3) **kompensację** – wybór alternatywnych możliwości realizacji celu w przypadku utraty tej możliwości, gdy dotychczas stosowane działania przestają być efektywne.

Model SOC jest wykorzystywany do wspomagania funkcjonowania ludzi starzejących się (Kozerska, 2017, s. 127–128).

Teoria modernizacji (Cowgill, 1974; Cowgill, Holmes, 1972) to społeczna koncepcja, w ramach której zakłada się obniżanie się statusu społecznego ludzi starzejących się i starych wraz z rozwojem technologicznym i ekonomicznym. Jest to skrywany koszt modernizacji rozumianej jako „ogół sytuacji, zjawisk i procesów społecznych, których analizy mają umożliwić wyjaśnienie całościowego, globalnego przekształcania się społeczeństwa tradycyjnego w nowoczesne społeczeństwo przemysłowe” (Zych, 2007b, s. 182). Wraz z wzrastającym poziomem modernizacji przez rozwój technologii (zdrowotnej i ekonomicznej), urbanizację i umasowienie procesu edukacji może następować obniżanie statusu osób starszych (Halicki, 2006, s. 259; Pawlina, 2013, s. 95). Teoria modernizacji ujawnia, że „status ludzi starszych jest odwrotnie proporcjonalny do poziomu industrializacji danego społeczeństwa. Podczas gdy w społeczeństwach przedindustrialnych osoby starsze cieszyły się wysokim poważaniem ze względu na kontrolę zasobów i tradycyjną wiedzę, w społeczeństwach przemysłowych ich status się obniżył” (Halicki, 2006, s. 259). Na pozycję osób starszych w społeczeństwie wpływ miały m.in. poprawa stanu zdrowia ludności, wzrost udziału seniorów w populacji, pojawienie się nowych zawodów, rozwój powszechnej oświaty i mass mediów oraz rozwój instytucji państwa dobrobytu (Klimczuk, 2012, s. 28).

Teoria niezaangażowania, wycofywania się, wyłączenia (ang. *disengagement*) reprezentowana przez Williama E. Henry’ego i Elaine Cumming zakłada, że „procesowi starzenia się towarzyszy zmniejszająca się aktywność oraz wzrastający dystans między jednostką a społeczeństwem” (Cumming, Henry, 1961; Zych, 2007, s. 183), a wycofywanie się ludzi starszych z życia społecznego jest naturalne i powszechnie akceptowane (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 56). Pojęcie wycofania odnosi się do rezygnacji z odgrywanych wcześniej ról i wykonywanych działań. Po osiągnięciu

przez ludzi średniego wieku następuje zwrócenie się ku własnemu wnętrzu. Starzenie jest nieodwracalnym procesem „ograniczenia interakcji między starszym człowiekiem a innymi członkami społeczeństwa. Zmiana ta jest funkcjonalna dla obydwu stron, naturalna i powszechnie akceptowana” (Klimczuk, 2012, s. 23–24). E. Cumming i W.E. Henry (1961) potraktowali ten „psychiczny proces jako zasadniczą przyczynę wycofywania się z ról i aktywności społecznych oraz wzrastającą troskę o swoje ja”, co powoduje zmniejszenie emocjonalnego zaangażowania na rzecz innych (Halicki, 2006, s. 268). W konsekwencji „role społeczne istotne dla funkcjonowania społeczeństwa pełnione są przez jednostki w sile wieku, które obejmują miejsca, z których wycofują się osoby starsze, te zaś dzięki temu mogą odpocząć i przygotować się do śmierci” (Pawlina, 2013, s. 95).

Z uwagi na rosnące zainteresowanie **teorią gerotranscencji** Larsa Tornstama (Tornstam, 1989), popularną w krajach skandynawskich, a zyskującą w Polsce grono zwolenników (Malec, 2012; Muszyński, 2016; Steuden, 2011), należy przyjrzeć się istocie rozwoju i zmiany. Koncepcja ta powstała na podstawie badań empirycznych i miała wyjaśniać: „zjawisko wglądu w siebie, ale także proces otwarcia się na zmianę w spojrzeniu zarówno na siebie, jak i innych, świat oraz uznawane wartości, normy społeczne i wzory kulturowe” (Malec, 2012, s. 59). Wyróżnia się trzy wymiary gerotranscencji:

- (1) płaszczyznę kosmiczną – akcentującą zmiany w postrzeganiu czasu i przestrzeni oraz przekraczaniu granicy między przeszłością a teraźniejszością;
- (2) własną osobę – ja – odkrywanie nowego aspektu własnego ja zawierającego zarówno dobro, jak i zło, mniejsza dbałość o uzyskanie osobistego uznania, przy większej skłonności do altruizmu;
- (3) relacje społeczne i indywidualne – powierzchowne kontakty traktowane są bardziej selektywnie, pojawia się potrzeba samotności, coraz bardziej dostrzega się różnicę między ja a odgrywaną rolą, następuje emancypacja prostoduszności, która stanowi składnik mądrości (Halicki, 2006, s. 271–272).

Gerotranscendencja przejawia się we wzroście poczucia jedności ze światem, z kosmosem, Bogiem, w redefiniowaniu takich pojęć jak czas, przestrzeń, życie czy śmierć, obniżeniu lęku przed śmiercią oraz zwiększeniu poczucia bliskości z przeszłością i przysłym pokoleniem (Kozerska, 2017, s. 129–130).

Teoria osobistej korzyści, „próbująca uzgodnić teorię aktywności z teorią niezaangażowania” (Zych, 2007, s. 183, 2016, s. 35), została zaproponowana przez A.A. Zycha. Badacz podjął próbę wyjaśnienia zróżnicowania sposobu starzenia się, czyli tego, że część osób starszych pozostaje aktywna (fizycznie, umysłowo, społecznie), a inne wycofują się stopniowo i konsekwentnie ze swoich życiowych zadań. Przyczyną „podejmowania bądź niepodjęcia aktywności są osobiste korzyści starzejącej się i starszej jednostki” (Szarota, 2011, s. 38). Ich szacowanie odbywa się zgodnie z teorią „trzech palców”, która nawiązuje do dydaktycznego przykładu ilustrującego prawo niemieckiego fizyka Georga S. Ohma: „prąd elektryczny płynie tam, gdzie jest najmniejszy opór, ryba zaś płynie tam, gdzie jest głębiej, a człowiek podąża tam, gdzie jest mu najlepiej” (Zych, 2016, s. 36). Starzejący się ludzie, świadomi procesów inwolucyjnych, mogą podświadomie prowadzić swoisty bilans strat i korzyści. Po stronie nakładów mogą lokować finanse, emocjonalne zaangażowanie, aktywność życiową lub bierność i wycofanie się z życia. Do zysków mogą zaliczyć życzliwość, poczucie bezpieczeństwa, opiekę, pomoc itp. oraz święty spokój. Dążą tym samym do wewnętrznego i biologicznego zrównoważenia indywidualnego organizmu, z jednocześnie – na płaszczyźnie społecznej – „homeostazą społeczną”. Wówczas osoby starsze wycofują się, przez co ustępują miejsca młodszym generacjom, których rozwój, edukację, zdobywanie zawodu, pozycji społecznej i tworzenie rodziny nadal aktywnie wspierają. A.A. Zych wskazuje na wzrastające z wiekiem konserwatyzm i usztywnianie cech osobowych na wcześniejszym poziomie oraz nadchodzący z czasem egoizm i/lub egocentryzm.

Wybiórcza i krótka charakterystyka wybranych teorii starzenia się pozwala rozstrzygnąć, czy „korzystniejsza, z punktu rozwojowego, dla funkcjonowania w okresie starości jest aktywność, czy

raczej wycofanie i rezygnacja z dotychczasowego życia” (Malec, 2012, s. 49). W literaturze przedmiotu coraz wyraźniej dostrzegany jest potencjał tkwiący w starości. Tymczasem w polskich warunkach „wskazywane preferencje, wybory i styl życia świadczą o powszechnej skłonności do wycofywania się. Do rezygnacji z wszelkich form aktywności pozarodzinnej, w tym: społecznej, politycznej, sąsiedzkiej, na rzecz środowiska lokalnego” (Trafiałek, 2016, s. 181).

W niniejszej książce teorie starzenia się rozpatrywane są w kontekście:

- **partycypacji społecznej** osób starszych rozumianej jako udział jednostek, grup oraz całych społeczności lokalnych w działaniach zbiorowych w podejmowaniu decyzji publicznych w sprawach ich dotyczących (Kaźmierczak, 2013, s. 85), dla których właściwe ramy odniesienia stanowi idea społeczeństwa obywatelskiego (Olech, 2011, s. 84);
- **kapitału społecznego seniorów** rozumianego jako „sieci społeczne regulowane normami moralnymi lub zwyczajem (a nie, lub nie tylko, formalnymi zasadami prawa), które wiążą jednostkę ze społeczeństwem w sposób umożliwiający jej współdziałanie z innymi dla dobra wspólnego” (Czapiński, Panek, 2015, s. 351; por.: Klimczuk, 2012; por.: Trafiałek, Klimczuk, 2017, s. 105–108);
- **sprawczości** rozumianej jako koncentracja „na własnym ja i sobie jako realizatorze celów” (Wojcieszke, Cieślak, 2014, s. 285);
- w odniesieniu do **postaw i zmiany ról społecznych** wobec procesu starzenia się, materializujących się w formie oddolnych inicjatyw i samoorganizowania się na rzecz tworzenia i umacniania społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym.

Typy aktywności i rodzaje ról odgrywanych przez osoby starsze

W literaturze wyróżnia się wiele form aktywności osób starszych. Wspominane są zarówno te formy, które „pozwolą im zyskać coś dla siebie, jak i te, które pozwolą być pomocnym dla innych” (Zaorska, 1997, s. 20):

- **aktywność fizyczna** w postaci różnych zajęć ruchowych (spacery, wycieczki, gimnastyka, tańce) opóźnia proces starzenia się i zapobiega powstawaniu chorób;
- **aktywność hobbystyczna** (np. uprawa ogródków działkowych) oprócz funkcji rekreacyjnych daje korzyści natury społecznej (podtrzymywanie kontaktów towarzyskich) czy ekonomicznej (przerabianie produktów własnej pracy bądź sprzedaż w celach zarobkowych);
- **aktywność edukacyjna** pełni nie tylko funkcję poznawczą (przyswojenie nowej wiedzy, techniki, technologii, nabycie umiejętności, co ułatwia komunikację społeczną, pomaga zrozumieć dokonujące się zmiany i obniża lęk przed nowym) i wychowawczą (podczas uczestnictwa w różnych formach edukacyjnych można nabyć lub aktualizować wiedzę, poszerzać umiejętności, kształtować swój system wartości oraz swoje postawy), lecz także funkcję profilaktyczną (przeciwdziała obniżaniu się sprawności fizycznej i psychicznej), kompensacyjną (obniża poczucie osamotnienia, pomaga wypełnić wolny czas związany z bezczynnością zawodową), terapeutyczną (sprzyja dobremu samopoczuciu), integrującą (przeciwdziała marginalizacji i izolacji społecznej) oraz – rolę samokształcenia, która może się realizować poprzez czytelnictwo czy korzystanie z innych środków masowego przekazu;
- **aktywność twórcza** (obejmująca działania twórcze w sferze kultury, sztuki, nauki) wpływa na radość, zadowolenie z życia, zaspokaja potrzebę zmieniania świata, pozwala dobrze przystosować się do starości;

- **aktywność rodzinna** (np. opieka nad wnukami, pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego lub w prowadzeniu działalności gospodarczej innych członków rodziny), jeśli są to działania dobrowolnie podejmowane, daje człowiekowi starszemu poczucie wspólnoty, sprzyja nabywaniu nowej wiedzy i nowych umiejętności, zaspokaja wiele jego potrzeb, w tym potrzeby uznania i szacunku;
- **aktywność społeczna** (np. w ramach pomocy innym lub poprzez uczestnictwo w grupach samopomocy, w tym wolontariat);
- **aktywność kulturalna** ludzi starszych (przejawiająca się m.in. w formie korzystania z placówek kulturalnych) może pełnić funkcję profilaktyczną, terapeutyczną, kompensacyjną, informacyjną, integracyjną, socjalizacyjną, kształcącą, rekreacyjno-rozrywkową i prestiżową;
- **aktywność religijna, wyznaniowa i/lub duchowa** starszych osób może być pokrzepieniem w granicznych sytuacjach życiowych (Chabior, 2000, s. 165–167; Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 204–205; Pufal-Struzik, 2001, s. 109; Zych, 2012).

Katarzyna Zamorska i Marta Makuch w aktywności osób starszych wyróżniają następujące typy:

- **formalny** – związany z pracą zawodową, działalnością w stowarzyszeniach społecznych, w polityce, wolontariatem;
- **nieformalny** – obejmujący kontakty z rodziną, znajomymi, sąsiadami;
- **samotniczy** – realizowany podczas oglądania telewizji, czytania, rozwijania własnych zainteresowań, hobby (Zamorska, Makuch, 2018, s. 144).

Zmiana typu w późnej dorosłości wiąże się ze zmianą dotychczas odgrywanych **ról społecznych**. Według Anny Leszczyńska-Rejchert dominujące są tzw. **role peryferyjne**, łączące się z socjalizacją retrogresywną, tj. z wycofywaniem się jednostki z aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i ze stopniową utratą dotychczasowych ról społecznych: rodzinnej, zawodowej, organizacyjnej. Ma to związek ze zmniejszaniem się sprawności fizycznej, aktywności oraz z malejącą liczbą kontaktów z innymi. Może być

także skutkiem przyjęcia nowej roli – „człowieka starszego, którą kształtuje przede wszystkim istniejący w społeczeństwie stereotyp” (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 58).

Z. Szarota jest autorką typologii ról społecznych charakterystycznych dla seniorów. Wyróżniła trzy grupy ról:

- **nieformalne** – związane z przynależnością do grupy pierwotnej (rodzinne – wynikające z pokrewieństwa); związane z przynależnością do nieformalnych grup społecznych i szerszych społeczności (np. koleżeńskie, towarzyskie, przyjacielskie, sąsiedzkie); związane z przynależnością i poczuciem tożsamości narodowej/etnicznej, wyznaczone kulturą, tradycją, obrzędem i obyczajem; role członka wspólnoty wyznaniowej, wyznaczone normą religijną i obyczajową);
- **instytucjonalne** – związane z przynależnością do grup sformalizowanych, wtórnych (rola społecznika, wolontariusza, członka stowarzyszenia, organizacji, uczestnika forum dyskusyjnego, komentatora wydarzeń, aktywisty w radzie parafialnej czy we wspólnocie mieszkaniowej; rola obywatela, zaangażowanego obserwatora, członka społeczeństwa obywatelskiego, związana z aktywnością obywatelską i polityczną; rola uczącego się, uczestnika instytucji kulturalnych i edukacyjnych nurtu pozaformalnego, konsumenta dóbr kultury: członka klubów seniora, słuchacza UTW, wszechnicowych form edukacyjnych);
- **role determinowane wiekiem podeszłym** – w tym zawodowa (pracownika lub emeryta, podwładnego lub przełożonego, nieaktywnego zawodowo, bezrobotnego, zatrudnionego na etacie lub jego części na podstawie różnego rodzaju umów); użytkownika nadmiaru wolnego czasu, odbiorcy oferty tzw. przemysłu czasu wolnego w wymiarze pasywnym i aktywnym – bierny wypoczynek lub rekreacja; rola podopiecznego (por. Kijak, Szarota, 2013, s. 19–22; Szarota, 2010, s. 38–43).

Proces starzenia się i doświadczanie starości, niosące za sobą zmiany w dotychczas pełnionych rolach społecznych, powodują przeobrażanie się dotychczasowej pozycji osoby starszej oraz

modyfikację relacji społecznych na wielu płaszczyznach. Sprostanie tej reorganizacji jest jednym z istotniejszych zadań rozwojowych w starości. Może przynieść jednostce rozczarowanie, wytchnienie, ale też satysfakcję i spełnienie (Kijak, Szarota, 2013, s. 22).

Wolontariat senioralny

Szczególnym rodzajem aktywności osób starszych jest wolontariat, w ramach którego nabywane przez całe życie umiejętności i kompetencje mają szansę zostać na nowo wykorzystane, a nawet dalej doskonalone w nowych dziedzinach i obszarach. Wolontariat umożliwia samorealizację w rolach opiekuna, nauczyciela, mentora, eksperta czy towarzysza; stanowi remedium na dojmujące w starości „odarcie jej z poczucia odpowiedzialności i sprawstwa” (Błachnio, 2012, s. 136–137). Przynosi wiele korzyści: umożliwia wolontariuszowi rozwijanie twórczego myślenia, swoich pasji i zainteresowań, trenowanie umiejętności pracy w grupie i koordynacji, sprawdzenie się w nietypowych sytuacjach, udział w szkoleniach; oddziałuje na jego tożsamość, ubogacając ją i wpływając na zrewidowanie postrzegania siebie i własnej samooceny. Wolontariat poprzez przebywanie z drugim człowiekiem pozwala zaspokoić potrzebę emocjonalnej bliskości. Edukuje i znosi bariery międzygeneracyjne oparte na stereotypach i uprzedzeniach. Realizowany wewnątrz własnej generacji zaspokaja szereg potrzeb, w tym potrzebę solidarności pokoleniowej czy potrzebę afiliacji. Może kompensować niezaspokojoną potrzebę realizacji siebie w roli babci czy dziadka. Jest źródłem wsparcia psychologicznego, ale również instrumentalnego. Jest skuteczny w działaniach prozdrowotnych – wolontariusze mający doświadczenie choroby aktywują się i samodyscyplinują, wzbudzają większe zaufanie i są bardziej wiarygodni niż zdrowe osoby w przekazywaniu, jak skutecznie i aktywnie radzić sobie z rozwiązywaniem problemów zdrowotnych. Praca non profit na rzecz innych oddziałuje na odzyskanie i/lub wzmocnienie przez osobę starszą wiary we własne możliwości, na zwiększenie poczucia

wpływu lub odnalezienie sensu życia w okresie późnej dorosłości. Może wewnątrznie ubogacić wolontariusza, spowodować rozwój lub kształtowanie nowych cech charakteru, np. cierpliwości, śmiałości, tolerancji, pokory, pewności siebie, otwartości na ludzi, skupienia na człowieku, odwagi w działaniu i gotowości przyjmowania odpowiedzialności. Seniorzy wolontariusze lepiej radzą sobie z codzienną rutyną i z organizacją czasu. Osoby starsze korzystają z doświadczeń i kompetencji rozwiniętych w roli wolontariusza również we własnym życiu, by jeszcze sprawniej zarządzać sobą, swoimi zasobami, lepiej radzić sobie z deficytami, podnosić jakość swojego życia (Błachnio, 2012, s. 138–143).

Aktywne starzenie się

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) pod koniec lat 90. XX w. wprowadziła w sferę polityki społecznej i gospodarki koncepcję **aktywnego starzenia się** (ang. *active ageing*). Ta koncepcja opisuje proces: „tworzenia optymalnych możliwości w zakresie zdrowia, uczestnictwa i bezpieczeństwa, w celu poprawy jakości życia ludzi w okresie starości. Aktywne starzenie się pozwala ludziom wykorzystać z upływem lat potencjał, jakim dysponują, by czuć się dobrze pod względem fizycznym, społecznym i umysłowym i uczestniczyć w życiu społecznym, przy jednoczesnym zapewnieniu im odpowiedniej ochrony, bezpieczeństwa i opieki, gdy tego potrzebują. Propagowanie aktywnego starzenia się wymaga zatem wielowymiarowego podejścia, poczucia odpowiedzialności i trwałego wspierania ze strony wszystkich pokoleń” (*Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 940/2011/UE z 14 XI 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej*, L 246/5, 2011).

W ramach projektu Komisji Europejskiej i Komisji Gospodarczej Narodów Zjednoczonych ds. Europy zostało opracowane syntetyczne narzędzie – wskaźnik aktywnego starzenia się (ang. *Active Ageing Index* – AAI), służące do budowania polityki aktywnego i zdrowego starzenia się, monitorowania rezultatów aktywnego

starzenia się na szczeblu krajowym oraz do opisywania (nie)zrealizowanego potencjału osób starszych w zakresie aktywnego uczestnictwa w życiu gospodarczym i społecznym. Wskaźnik pokazuje, w jakim zakresie starsze osoby mogą prowadzić niezależne życie poprzez samodzielne funkcjonowanie, aktywność na rynku pracy w ramach pracy zarobkowej oraz aktywność w ramach pracy niezarobkowej (praca społeczna, wolontariat) – czyli inaczej aktywność społeczną. Wskaźnik ma za zadanie ułatwić tworzenie polityk regionalnych poprzez wskazanie, co można zmienić w danym obszarze polityki aktywnego starzenia się (Perek-Białas, 2017; Perek-Białas, Zwierzchowski, 2014; Tracz-Drał, 2019). AAI jest wskaźnikiem złożonym z ponad 20 indywidualnych wskaźników. Uzyskuje się go przez połączenie wyników punktowych z czterech dziedzin: zatrudnienia, uczestnictwa w życiu społeczeństwa, niezależnego, zdrowego i bezpiecznego życia oraz możliwości i warunków sprzyjających aktywnemu starzeniu się. Przyjęto, że 100 opisuje sytuację idealną, tzn. stuprocentową realizację zadań ze wszystkich czterech obszarów, oraz stuprocentową partycypację osób starszych we wszystkich tych obszarach. Wyniki AAI z 2018 r. dla Polski wskazują wartość 30,9 punkta, co pozwala zająć 24. miejsce w rankingu 28 państw UE. W podziale zaś na kobiety i mężczyzn w Polsce w obszarze zatrudnienie kobiety zajmują 22. miejsce, a mężczyźni 18.; w kategorii uczestnictwo w życiu społeczeństwa kobiety plasują się na 21. miejscu, mężczyźni na 26.; w obszarze niezależne życie w zdrowiu i bezpieczeństwie kobiety są na 22. miejscu, mężczyźni na 26.; a w obszarze możliwości i warunki sprzyjające aktywnemu starzeniu się kobiety zajmują 21., a mężczyźni 22. miejsce (Tracz-Drał, 2019, s. 5).

Na ten mało satysfakcjonujący wynik Polski należy spojrzeć szeroko, pamiętając, że na poziom aktywności osób starszych wpływają w dużym stopniu takie uwarunkowania jak stan zdrowia, sytuacja rodzinna, poziom wykształcenia czy dotychczasowe dochody. Aktywne starzenie się i aktywna starość to w polskich warunkach nadal względnie postulatywne zjawisko, które nadal niewystarczająco przeciwstawia się utrwalonemu w przestrzeni publicznej stereotypowemu postrzeganiu osób

starszych jako biernych, schorowanych, izolujących się od kontaktów społecznych.

Podjęcie działań sprzyjających aktywnemu starzeniu się wymaga wielowymiarowego podejścia – zarówno ze strony polityk publicznych, jak i oddolnych inicjatyw społecznych. Promowanie zdrowego, niezależnego i zaangażowanego życia seniorów jest nie tylko koniecznością demograficzną, lecz także wyrazem międzypokoleniowej solidarności. Kluczowym wnioskiem płynącym z rozdziału jest potrzeba zmiany postrzegania starości – nie w perspektywie ograniczeń, lecz w perspektywie możliwości. Dzięki aktywności, edukacji, wolontariatowi czy uczestnictwu w życiu społecznym osoby starsze mogą nadal przyczyniać się do budowania społeczeństwa obywatelskiego i wzbogacać je o swoje doświadczenia, wiedzę i wartości. Tylko w ten sposób można realnie przeciwdziałać stereotypom i marginalizacji seniorów i tworzyć społeczeństwo bardziej włączające, odpowiedzialne i świadome.

3.2. Czynniki determinujące jakość życia seniorów i formy ich aktywności

W życiu każdego człowieka, bez względu na wiek, potrzeby odgrywają bardzo ważną rolę. Konieczność ich zaspokajania motywuje ludzi do działania i wyzwala aktywność, nadaje cel i sens istnieniu. Styl życia w późnej dorosłości wynika z wcześniejszych przyzwyczajeń, a jakość życia w starszym wieku jest konsekwencją wcześniejszych etapów życia (Zamorska, Makuch, 2018, s. 230). Zmiany w układzie ról społecznych i rodzinnych mogą być dla osób starszych dotkliwe, natomiast aktywne starzenie może przynieść satysfakcję i zadowolenie z życia.

Uwarunkowania jakości życia są złożone i wzajemnie się przenikają. Do czynników wpływających na jakość życia można zaliczyć m.in. **kondycję psychofizyczną, materialne warunki życia, relacje społeczne, ilość wolnego czasu** i możliwość spędzania go zgodnie z preferencjami. Istotną rolę odgrywają również **dynamiczne procesy cyfryzacyjne** oraz **sfery wartości i duchowości**,

które dla znaczącej części społeczeństwa wiążą się z życiem religijnym (*Jakość życia osób starszych w Polsce, 2021, s. 3*).

Aspekty medyczne

Dla jakości życia istotne znaczenie ma **trwanie życia w zdrowiu** (średnia liczba lat bez niepełnosprawności). Wyniki badań Eurostatu z 2017 r. wskazują, że w Polsce sześćdziesięcioletni mężczyzna miał przed sobą jeszcze ok. 15,8 lat życia, w tym 8,3 lat życia w zdrowiu, natomiast kobieta – 8,6 lat życia w zdrowiu z pozostałych jej ok. 20,1 lat życia (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020, s. 10*). Pogarszający się stan zdrowia negatywnie wpływa na możliwości fizyczne i stan psychiki, ogranicza mobilność, zmusza do zmniejszenia lub zaniechania aktywności, może utrudniać prowadzenie domu i wykonywanie podstawowych czynności życiowych przy jednoczesnej rosnącej zależności od osób trzecich. Może przyczynić się także do zmniejszania, utrudniania lub uniemożliwiania aktywnego udziału w życiu społecznym, co może prowadzić do dalszego pogarszania samopoczucia, ale również do wycofywania się z życia, do bierności, frustracji, do potrzeby korzystania z pomocy medycznej czy też do konieczności przeniesienia się do instytucji opiekuńczej (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 72–73).

W kontekście zdrowia osób starszych duże znaczenie dla jakości ich życia ma **samoocena**, ale nade wszystko **opieka medyczna**. W 2019 r. 27,9% osób starszych w wieku 60 lat i więcej mieszkających w Polsce oceniło swoje zdrowie jako „dobre” lub „bardzo dobre”, natomiast 26,5% osób uznało, że ich zdrowie jest „złe” lub „bardzo złe”; częściej stwierdzały tak kobiety niż mężczyźni (27,9% wobec 24,6%); 45,6% z badanych stwierdziło, że ogólnie ocenia swoje zdrowie jako „takie sobie, ani dobre ani złe”. Dwie trzecie osób w wieku 60 lat i więcej (66,3%) wskazało na długotrwałe problemy zdrowotne lub choroby przewlekłe, które trwają (lub przewidywano że będą trwały) co najmniej sześć miesięcy. Ograniczonej zdolności do wykonywania codziennych

czynności (trwającej od co najmniej sześciu miesięcy) doświadczyło 45,4% osób starszych, natomiast ponad połowa osób powyżej 60. roku życia (54,6% w 2019 r.) zadeklarowała brak ograniczeń. Rzeczywistą potrzebę leczenia lub badań odczuwało 73,4% osób starszych, z czego jednocześnie 12,1% przyznało, że nie skorzystało z leczenia lub badania za każdym razem, gdy była taka potrzeba, wskazując najczęściej jako powód rezygnacji ze świadczeń „zbyt długą listę/kolejkę oczekujących” (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 41–43). Dla zabezpieczenia wysokiej jakości świadczeń opieki zdrowotnej dla osób starszych szczególne znaczenie ma nie tylko liczba personelu medycznego zatrudnionego w systemie, lecz także jego specjalistyczne kwalifikacje zawodowe. Zgodnie z danymi z Rejestru Podmiotów Wykonujących Działalność Leczniczą w 2021 r. w polskich szpitalach funkcjonowało 59 oddziałów geriatrycznych oraz 373 zakłady i oddziały opiekuńczo-lecznicze, 185 zakładów pielęgnacyjno-opiekuńczych; 512 hospicjów domowych i zespołów domowej opieki paliatywnej, 119 hospicjów stacjonarnych i stacjonarnych ośrodków opieki paliatywnej, a także 12 dziennych ośrodków opieki hospicyjnej i paliatywnej (*Wyszukiwanie podmiotów leczniczych*, 2021). W 2021 r. w Polsce zarejestrowanych było 313 lekarzy geriatrów (*Wyszukiwarka Praktyk Zawodowych Lekarzy i Lekarzy Dentystów*, 2021) oraz 18 pielęgniarek ze specjalizacją geriatryczną (por. *Wyszukiwarka Praktyk Zawodowych Pielęgniarek i Położnych*, 2021), z kolei w latach 2002–2020 specjalizację tę uzyskało łącznie 2746 osób wykonujących zawód pielęgniarstwa (*Specjaliści*, 2021). W 2019 r. 6001 osób wykonywało w Polsce zawód opiekuna medycznego udzielającego świadczeń w opiece długoterminowej, zaś w latach 2007–2019 kwalifikacje do wykonywania tego zawodu uzyskało 52 446 osób, a kadre medyczną w opiece długoterminowej tworzyło 4200 lekarzy, 24 300 pielęgniarek oraz 5000 fizjoterapeutów. (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 48–49).

Aspekty ekonomiczne

Wpływ na jakość życia mają **warunki materialne** oraz **standard życia osób starszych**. Według danych GUS w 2018 r. ubóstwa warunków życia doświadczała prawie co 20. osoba w wieku 65 lat i więcej (niecałe 5%). Około 8% osób starszych żyło w mieszkaniach bez łazienki, toalety lub bieżącej wody. Zdarzały się także osoby, które nie mogły sobie pozwolić na zaspokojenie elementarnych potrzeb jak zakup odpowiedniej żywności (co 25. osoba w wieku co najmniej 65 lat żyła w gospodarstwach, w których nie mogła zjeść co drugi dzień pełnowartościowego posiłku); jednocześnie dobre warunki życia w 2018 r. miało w Polsce ok. 27% osób w wieku co najmniej 65 lat. Więcej niż 18 na każde 100 osób w wieku co najmniej 65 lat dotknięte było w 2018 r. przynajmniej jedną z trzech branych pod uwagę form ubóstwa (relatywnym ubóstwem dochodowym, ubóstwem warunków życia bądź ubóstwem ocenianym z punktu widzenia nieradzenia sobie z budżetem domowym), a zdecydowana większość z nich – blisko 13% wszystkich osób starszych – doświadczało tylko jednej z tych form ubóstwa – głównie ubóstwa dochodowego (9%). Ze swoich materialnych warunków życia (z pominięciem dochodów) zadowolonych było ok. 62% osób starszych, a z dochodów – 38% osób 65+ (*Jakość życia osób starszych w Polsce*, 2021, s. 17–35).

Starość jest kolejnym etapem rozwojowym człowieka, dlatego według A. Fabisia, nie można jej postrzegać: „wyłącznie przez pryzmat jej początku, kiedy to osoba wchodząca w rolę emeryta jest zdrowa, pełna sił, zaangażowana w wiele projektów społecznych i ról rodzinnych. Aktywności przypisane średniej dorosłości muszą kiedyś ustąpić miejsca tym zarezerwowanym dla kolejnego etapu życia, odpowiadając jednocześnie możliwościom i potrzebom starzejącego się człowieka, gdzie zaangażowanie ustępuje miejsca transcendencji [...], gdy nie ma już sił ani potrzeby włączania się w niektóre obszary życia społecznego, aktywności ruchowe czy o charakterze ludycznym. Towarzyszyć przemianie mogą zmiany fizyczne, stwarzające kolejne bariery, by nawet pozbawić człowieka starego części niezależności” (Fabiś, 2018, s. 36).

Aktywność osób starszych

Szczególne znaczenie w przebiegu starzenia się ma aktywność osób starszych. Agata Chabior uważa, że **aktywność** ludzi, w tym osób starszych, **służy osiągnięciu zamierzonego celu i zaspokojeniu potrzeb**, oddziałuje na zachowanie sprawności fizycznej i umysłowej, wpływa na pozytywną samoocenę, może zapobiegać poczuciu pustki i osamotnienia lub je niwelować. Aktywność umożliwia adaptację do wymogów rzeczywistości, uczy sposobów radzenia sobie w nowych sytuacjach, korzystania z osiągnięć techniki i cywilizacji, wreszcie korzystania z życia. Aktywizacja społeczna to złożony proces tworzenia społecznych inicjatyw na rzecz aktywności osób w okresie późnej dorosłości i jest podstawowym przejawem społeczeństwa obywatelskiego (Chabior i in., 2014, s. 83).

Halina Szwarz wskazała na najważniejsze **czynniki hamujące aktywność**: izolację społeczną i psychiczną, pogorszenie się sytuacji materialnej, nagłą zmianę warunków środowiskowych, niedostateczne uświadomienie w zakresie wychowania zdrowotnego (profilaktyka gerontologiczna), brak odpowiednich form rekreacji i czynnego wypoczynku, brak przygotowania do starości, niewłaściwe nastawienie do starości i ludzi starszych itp. (Szwarc, 1985, za: Orzechowska 1999, s. 16).

Według E. Trafiałek osoby starsze: „mogą liczyć na życzliwość trzech środowisk: kręgu rodzinnego, sąsiedzkiego i kościoła. I choć obawiają się problemów zdrowotnych, materialnych, narzekają na niewielką dostępność usług opiekuńczych, na niedostosowany do ich potrzeb rynek towarów i usług, to w przeważającej większości uważają się za ludzi szczęśliwych i spełnionych, ceniąc sobie prawo do niezależności i samostanowienia” (Trafiałek, 2016, s. 181). Z analiz danych statystycznych opublikowanych w 2020 r. (za rok 2019) wynika, że u 8,6% Polaków w wieku 60+ zaobserwowano niewielką intensywność (lub brak) kontaktów społecznych z osobami spoza gospodarstwa domowego (wskaźnik izolacji społecznej), zaś 64,5% odczuwa satysfakcję ze sposobu, w jaki spędza swój wolny czas (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za*

rok 2019, 2020, s. 51). Aż 93% osób w wieku 65 lat i więcej oglądało telewizję codziennie, w tym 45% osób starszych poświęcało na to każdego dnia ponad cztery godziny, z kolei codziennie radia słuchało ok. 65% osób starszych (zajęcie to towarzyszyło również innym czynnościom).

Aktywność ruchowa

Do najbardziej popularnych form aktywnego spędzania czasu można zaliczyć spacer i odpoczynek na świeżym powietrzu – raz w tygodniu lub częściej dotyczy to 57% badanych, podczas gdy dwa lub trzy razy w miesiącu dotyczy 11% osób. Natomiast 20% nigdy lub prawie nigdy nie podejmowało takiej formy aktywności. Uprawianie sportu (np. jazda na rowerze, różnego rodzaju ćwiczenia) było relatywnie mało popularną formą spędzania czasu wśród osób starszych. Prawie nigdy lub nigdy sportu (w żadnej formie) nie uprawiało ponad 78% ogółu osób w wieku co najmniej 65 lat. Wśród osób w wieku 75 lat i więcej wartość tego odsetka wyniosła 89%. Regularnie, co najmniej dwa lub trzy razy w miesiącu sport w jakiegokolwiek formie uprawiało zaledwie ok. 15% seniorów, w tym 11% robiło to raz w tygodniu bądź częściej.

Aktywność kulturalna

Tylko ok. 8% osób starszych korzystało z oferty kin przynajmniej raz na dwa lub trzy miesiące, a kolejnych ok. 16% osób z tej grupy wiekowej – raz do trzech razy w roku, zatem przynajmniej raz w roku do kina chodziła niespełna jedna czwarta populacji osób w wieku 65 lat i więcej. Do teatru lub na koncerty przynajmniej raz w roku chodziło nieco ponad 21% seniorów w wieku 65+, w tym niecałe 6% z nich robiło to nie rzadziej niż raz na dwa lub trzy miesiące. Muzea i wystawy sztuki przynajmniej raz w roku odwiedzało ok. 21% seniorów, a zdecydowana większość z nich (ok. 18%) robiła to nie częściej niż raz lub trzy

razy w roku. Przynajmniej jedną książkę w ciągu roku (w formie papierowej lub elektronicznej) przeczytało ok. 53% osób starszych (w wieku 65 lat i więcej), w tym ok. 15% przeczytało od jednej do dwóch pozycji książkowych, 15% osób, które przeczytały od trzech do sześciu książek, a ponad 23% przeczytało minimum siedem książek. Prawie 45% osób w wieku 65+ czytało prasę papierową co najmniej kilka razy w tygodniu. Prawie nigdy lub nigdy prasy papierowej nie czytało ok. 15% osób starszych. Jeśli chodzi o prasę internetową, to tylko ok. 17% osób starszych korzystało z tej formy dostępu do prasy co najmniej kilka razy w tygodniu. Natomiast prawie nigdy lub nigdy do prasy dostępnej w internecie nie sięgało ok. 74% seniorów w wieku 65 lat i więcej. Na aktywność seniorów wpływają także posiadane zwierzęta domowe: w 2018 r. ok. 35% osób starszych miało psa, niespełna 23% – kota, a prawie 4% osób starszych – także inne zwierzęta. W grupie osób starszych w wieku 65+ ze spędzania swojego wolnego czasu zadowolonych było 66% badanych, częściej ze swoich aktywności w czasie wolnym byli zadowoleni mężczyźni (69%) niż kobiety (64%) oraz osoby starsze z gospodarstw dwuosobowych i większych (ok. 67%) w porównaniu z osobami z gospodarstw jednoosobowych (ponad 62%) (*Jakość życia osób starszych w Polsce*, 2021, s. 36–55).

Aktywność rodzinna

Aktywność w późnej dorosłości jest szczególnie mocno zogniskowana wokół życia rodzinnego. Przytoczone poniżej dane statystyczne pokazują, jak ważne są dla osób starszych najpierw relacje rodzinne, a dalej społeczne. Jak zauważa Anna Leszczyńska-Rejchert starsze osoby wnoszą do życia rodzinnego wartości kulturowe, obyczajowe i historyczne. Przedstawiciele młodszych pokoleń przebywający z osobami starszymi uczą się szacunku dla innych i kształtują swoje postawy, poglądy i obyczaje. Seniorzy mogą być życiowymi przewodnikami i autorytetami dla bliskich im osób (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 61).

Z deklaracji osób starszych (65+) wynika, że ok. 93% z nich miało w 2018 r. przynajmniej jedno żyjące dziecko (dotyczy to także dzieci adoptowanych, pasierbów), najwięcej osób starszych spotykało się z dorosłymi dziećmi spoza gospodarstwa domowego co najmniej kilka razy w tygodniu (38%) oraz nie rzadziej niż dwa lub trzy razy w miesiącu (32%). Mniej więcej raz w miesiącu ze swoimi dziećmi spotykało się 6% seniorów, a prawie 7% widywało się ze swoimi dziećmi okazjonalnie – kilka razy w roku. Rzadziej niż kilka razy w roku lub prawie w ogóle nie spotykało się ze swoimi dziećmi ok. 3% osób starszych. Około 79% osób w wieku 65 lat i więcej miało w omawianym okresie przynajmniej jedną żyjącą siostrę lub jednego żyjącego brata. Prawie 30% ogółu osób starszych (65+) spotykało się ze swoim rodzeństwem przynajmniej dwa lub trzy razy w miesiącu (w tym ok. 9% co najmniej kilka razy w tygodniu), a kolejne 13% mniej więcej raz w miesiącu. Częste były spotkania kilka razy w roku (ok. 22%). Około 12% seniorów spotykało się ze swoim rodzeństwem rzadziej niż kilka razy w roku, a nawet nie widywało się w ogóle. Szacuje się, że ok. 83% osób starszych w Polsce miało wnuki lub prawnuki niezamieszujące z nimi we wspólnym gospodarstwie, z czego prawie 60% spotykało się ze swoimi wnukami lub prawnukami regularnie – nie rzadziej niż 2 lub 3 razy w miesiącu, w tym co trzecia osoba starsza – przynajmniej kilka razy w tygodniu (ok. 33%). Tylko niewielka część osób starszych (ok. 4%) nie spotykała się ze swoimi wnukami w ogóle lub spotykała się z nimi sporadycznie.

Aktywność towarzyska i korzystanie z pomocy

Prawie jedna trzecia osób starszych w ogóle lub prawie w ogóle nie spotykała się w celach towarzyskich z przyjaciółmi i znajomymi (niecałe 33%), a kolejne 12% osób spotykało się ze znajomymi i przyjaciółmi rzadziej niż kilka razy w roku. Jednak równocześnie ok. 24% seniorów widywało się ze swoimi znajomymi i przyjaciółmi w celach towarzyskich nie rzadziej niż dwa lub trzy razy w miesiącu, w tym prawie 7% co najmniej kilka razy w tygodniu.

W razie konieczności poproszenia o nagłą pomoc (w codziennych problemach, w domu, w zrobieniu zakupów, w przypadku choroby) osoby z najbliższego otoczenia osób starszych są wskazywane jako niezbędne. Na pomoc współmałżonka lub partnera życiowego liczyło 46% badanych, na pomoc dzieci (w tym zięciów, synowych) lub wnuków 42%; do sąsiadów zwróciłyby się 4%, do rodzeństwa 3%, a do przyjaciół lub znajomych 2% osób starszych. Z instytucji pomocy społecznej czy osób, którym należałoby zapłacić za doraźną pomoc, większość badanych by nie skorzystała. Natomiast osobami, do których seniorzy zwróciłyby się w pierwszej kolejności o wsparcie w razie swojego złego samopoczucia psychicznego (smutku, przygnębienia), byli przede wszystkim członkowie najbliższej rodziny – współmałżonek lub partner/partnerka (ok. 45% wskazań) oraz dzieci (w tym zięciowie, synowe) lub wnuki (ok. 37% wskazań). W przypadku trudności finansowych 79% osób starszych w wieku 65+ zwróciłyby się o pomoc do najbliższej rodziny, 5% liczyłoby na pomoc znajomych i przyjaciół. Około 6% osób starszych twierdziło zaś, że w przypadku pojawienia się problemów finansowych nie miałyby do kogo zwrócić się o pomoc.

Aktywność na rzecz innych

Seniorzy nie są bardzo skłonni do włączania się w aktywność na rzecz innych osób. Jednak według Marka Niezabitowskiego: „Istnieją takie formy zaangażowania osób starszych w Polsce, jak na przykład samopomoc sąsiedzka czy uczestnictwo w akcji charytatywnych, które, nie związane z żadnymi sformalizowanymi rolami, wynikają prawdopodobnie z ich orientacji aksjologiczno-normatywnych, zinternalizowanych wcześniej w innych kręgach, grupach czy instytucjach społecznych” (Niezabitowski, 2007, s. 89–90). Swój czas na dobrowolną, bezpłatną pracę na rzecz lub w ramach organizacji i programów społecznych (przynajmniej jednorazowe podjęcie się takiej aktywności w ciągu 12 miesięcy) przeznaczyło ok. 15% seniorów. Pracę społeczną na rzecz lub

w ramach kościołów, wspólnot i organizacji religijnych podejmowało ok. 7% osób starszych, po mniej więcej 6% osób pracowało społecznie w ramach świeckich organizacji społecznych oraz we wszystkich pozostałych organizacjach i instytucjach (od wspólnot mieszkaniowych, rad sołectw po partie polityczne). W formalny wolontariat było zaangażowanych prawie 9% Polaków w wieku 65–74 lat, niecałe 5% w wieku 75+. Na dobrowolną i bezpłatną pomoc rodzinie, przyjaciołom i znajomym poświęcało swój czas 34% osób w wieku 65–74 lat oraz niecałe 21% w wieku 75 lat i więcej. Aktywność obywatelską podejmowało 5% osób starszych w wieku 65–74, a wśród osób w wieku 75 lat i więcej – 3% osób (*Jakość życia osób starszych w Polsce*, 2021, s. 68–104, 157).

Postawy wobec osób starszych

Aktywne starzenia się, będące stylem życia dla części osób starszych, wpływa na ich rozwój, daje im satysfakcję, a także wzmacnia poczucie ciągłości pomiędzy późną dorosłością a wczesną starością (Fabiś, 2018, s. 25). Gotowość osób starszych do podejmowania różnych form aktywności może być mniejsza w środowiskach, w których stanowią grupę defaworyzowaną, są dyskryminowane. A.A. Zych dostrzegł różnice w wysyceniu tego zjawiska i wyróżnił:

- dystansowanie się – unikanie bliskich relacji z osobami starszymi;
- dewaluowanie – upowszechnianie przekonań o negatywnych cechach ludzi starszych;
- delegitymizacja – utrwalenie w postaci aktów prawnych negatywnego stosunku jednych osób wobec innych, co prowadzi do zaliczenia danej jednostki do kategorii społecznej pozbawionej określonych praw (np. ograniczona oferta sprzedaży polis ubezpieczeniowych dla osób starszych);
- segregacja – fizyczne izolowanie jednostek lub grup od środowiska społecznego;

- eksterminacja, najbardziej drastyczna – biologiczne wyniszczenie ludzi należących do określonej kategorii społecznej (Zych, 2007a, s. 47).

Zofia Szarota proponuje strategię czterech „P” w zachęcaniu osób starszych do aktywności:

- **protekcji** – działania ochronno-wspierające na rzecz ludzi starych w ramach polityki społecznej państwa;
- **prewencji** – zapobieganie starzeniu się patologicznemu w wymiarze zdrowotnym i społecznym;
- **partycypacji** – włączanie seniorów w funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego;
- **promocji** – zmiany w stereotypowym myśleniu na temat starości, poprzez inicjowanie akcji społecznych, prowadzenie programów edukacyjnych (Szarota, 2010, s. 206, 2011, s. 85–99).

Aktywność osób starszych jest uwarunkowana wieloma czynnikami o charakterze ekonomicznym, medycznym, socjalnym, psychologicznym, ale również tymi o naturze moralnej i filozoficznej. Wpływ na styl życia mają ponadto wykształcenie, środowisko lokalne, rodzina, stan zdrowia, poziom kondycji fizycznej, warunki bytowe i materialne, całożyciowe doświadczenie. Czynniki te w różny sposób mogą motywować lub demobilizować aktywność starszego pokolenia. Według A. Chabior zaspokajanie potrzeb ludzi starszych powinno być ukierunkowane na: „antycypację, ochranianie, wspieranie, wzmacnianie, wyzwalamie sił wewnętrznych seniorów oraz wykorzystywanie i optymalizowanie walorów i możliwości tkwiących w środowisku ich życia. A wszystko po to, aby ich życie przebiegało pomyślnie” (Chabior, 2015, s. 134).

3.3. Potrzeby osób starszych w zmieniającym się społeczeństwie

Jednymi z podstawowych zadań polityki społecznej wobec osób starszych powinny być rozpoznawanie ich potrzeb (potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych) oraz wszechstronna kompensacja malejących wraz z wiekiem możliwości ich samodzielnego zaspokajania (Zych, 2007b, s. 125). Kwerenda literatury oraz informacje pochodzące z badań naukowych pozwalają stwierdzić, że istnienie określonych potrzeb ludzi starszych jest warunkowane m.in. cechami społeczno-demograficznymi, sytuacją ekonomiczną, sytuacją rodzinną, stanem zdrowia, aktywnością, a także zaawansowaniem procesu starzenia się.

Termin „**potrzeba**” encyklopedycznie rozumiany jest w dwóch znaczeniach:

- (1) przedmiotowym – jako zewnętrzna wobec organizmu rzecz lub jej cecha, których wystąpienie lub brak wpływają na poprawę dobrostanu i funkcjonowania organizmu;
- (2) podmiotowym – jako wewnętrzny stan organizmu, który odczuwa pewien brak lub nadmiar, powstały w wyniku zakłócenia optimum życiowego (*Potrzeba*, 2021).

W naukach społecznych zazwyczaj definiuje się potrzeby, nawiązując do koncepcji psychologicznych (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 64–65). Aleksander Kamiński w perspektywie pedagogiki społecznej zdefiniował pojęcie potrzeb ludzkich jako niedostatek, „brak czegoś, wprowadzający jednostki w niepożądany stan, będący zwykle motywem do działania w kierunku odpowiedniej zmiany tego stanu, czyli zaspokojenia potrzeby” (za: Szarota, 2010, s. 100).

Podobnie A. Chabior definiuje potrzebę jako występujący u człowieka w danym momencie stan „niedoboru, braku, zakłócenia równowagi w zakresie ważnych dla człowieka właściwości organizmu lub otoczenia”, sama zaś potrzeba – zdaniem autorki – jest brakiem czynnika, bodźca motywującego do uruchomienia działania, którego celem są wyrównanie tego braku i przywrócenie organizmowi zaburzonego życiowego optimum (Chabior, 2014, s. 37). Jest to nawiązanie do koncepcji Abrahama Masłowa,

zgodnie z którą istnieją dwie zasadnicze grupy potrzeb: wynikające z niedostatku oraz wynikające z ludzkiego rozwoju, a potrzeby wyższego rzędu (zorganizowane w hierarchię o względnej dominacji) ujawniają się, gdy zostaną zaspokojone potrzeby niższego rzędu (Maslow, 2009, s. 65). Hierarchiczny układ potrzeb dzieli je na pięć grup:

- potrzeby fizjologiczne;
- potrzeby bezpieczeństwa;
- potrzeby przynależności i miłości;
- potrzeby szacunku;
- potrzeby samourzeczywistnienia.

W kontekście jakości życia osób starszych amerykański gerontolog Clark Tibbitts wyodrębnił następujące **potrzeby**:

- wykonywania społecznie użytecznych działań;
- uznania za część społeczeństwa, społeczności i grupy i odgrywania w nich określonej roli;
- wypełniania większej ilości czasu w satysfakcjonujący sposób;
- utrzymywania normalnych stosunków towarzyskich;
- uznania za jednostkę ludzką;
- stwarzania okazji i sposobności do autoekspresji oraz poczucia dokonań;
- odpowiedniej stymulacji psychicznej i umysłowej;
- ochrony zdrowia i dostępu do opieki zdrowotnej;
- odpowiednio ustalonego trybu życia i utrzymywania stosunków z rodziną;
- duchowej satysfakcji (Pikuła, Jagielska, 2017, s. 184).

Zdaniem Z. Szaroty pedagogika ujmuje **potrzebę jednostkową lub grupową** (psychiczną, opiekuńczą, wychowawczą, społeczną, kulturalną, oświatową itp.) jako „zespół czynników stwarzających sytuację, kiedy jej brak lub nieodpowiedni stan powoduje zaburzenia i zagrożenia życia, rozwoju, wychowania jednostek lub grup, a których one same nie są w stanie osiągnąć, dostrzec, wybrać lub regulować” (Szarota, 2010, s. 99–100). Niesprzyjające warunki wymagają podjęcia odpowiednich oddziaływań – pedagogicznych, prawnych, socjalnych, profilaktycznych, kompensacyjnych – przez

określone osoby lub instytucje, zatem jednymi z podstawowych zadań gerontologii społecznej są „poznawanie potrzeb ludzi starszych i dążenie do ich zaspokojenia” (*ibidem*).

Grażyna Orzechowska (Orzechowska, 1999, s. 21–28), rozumiejąca **pojęcie potrzeby** za Tomaszem Kocowskim jako konkretny, aktualnie występujący stan człowieka – stan niedoboru lub nadmiaru utożsamiany z dowolnym elementem zbioru pragnień, dążeń, popędów, będący warunkiem celu, bez którego człowiek nie może funkcjonować – przywołała m.in. następujące klasyfikacje potrzeb:

- według Kocowskiego wyróżnia się następujące grupy potrzeb: grupa **potrzeb egzystencjalnych** (pokarmowe, ekologiczne, rekreacyjne, zdrowotne, bezpieczeństwa, mieszkaniowe, odzieżowe); grupa **potrzeb prokreacji i rozwoju** (reprodukcji, opieki, dydaktyczne, wychowawcze, rodzinne, samorealizacji); grupa **potrzeb funkcjonalnych** (informacyjne, sprawnościowe, instrumentalne, lokomocyjne, swobody, innowacji, napędowe); **grupa potrzeb społecznych** (przynależności, łączności, organizacji, więzi emocjonalnej, konformizmu, uspołecznienia, społecznej użyteczności, społecznej gratyfikacji, akceptacji, współuczestnictwa, ochrony i autonomii jednostki); **grupa potrzeb psychicznych** (subiektywne potrzeby egzystencji, subiektywne potrzeby prokreacyjne, subiektywne potrzeby rozwoju, subiektywne potrzeby funkcjonalne, subiektywne potrzeby społeczne, potrzeby psychoorganizacji, erotyczne, recepcji kultury, estetyczne, aktywnej rekreacji, ludyczne; Kocowski, 1982, s. 175–198);
- według Anny Suchańskiej potrzeby można podzielić na **aktywnościowe – allocentryczne i egocentryczne** (ich zaspokajanie wymaga aktywnego uczestnictwa lub oddziaływania na otoczenie społeczne), **biernościowe – allocentryczne i egocentryczne** (ich zaspokojenie wymaga wycofania się z aktywnej działalności, unikania stymulacji). Zaspokajanie potrzeb allocentrycznych wymaga interakcji z innymi lub na rzecz innych ludzi, natomiast potrzeby

egocentryczne mają na celu osiągnięcie własnych celów (Orzechowska, 1999, s. 23);

- za Brunonem Synakiem można wyróżnić **potrzebę przynależności** (integracji, towarzystwa), o której zaspokojeniu świadczą intensywność lub brak kontaktów, osamotnienie i samotność, więź, identyfikacja ze środowiskiem, układ stosunków z rodziną); **potrzebę użyteczności i uznania** (udział w zinstytucjonalizowanych formach aktywności społecznej lub aktywność na rzecz rodziny jako wzmocnienie subiektywnej oceny własnej sytuacji); **potrzebę niezależności** (związaną ze stopniem samodzielności starszych osób w nowych warunkach, tj. niezależność przestrzenną i ekonomiczną); **potrzebę bezpieczeństwa** (fizycznego i psychicznego) oraz **potrzebę satysfakcji życiowej** (traktowaną w odniesieniu wyłącznie do subiektywnej oceny zadowolenia z własnego usytuowania, stanowiącą syntetyczny wskaźnik zaadaptowania się do zmienionych warunków; Orzechowska, 1999, s. 25; Synak, 1982).

Agata Chabior, dokonując przeglądu kategorii potrzeb osób starszych w kontekście gerontologii społecznej, która definiuje starzenie się i starość jako „proces trój płaszczyznowy, przebiegający na wzajemnie się warunkujących i przenikających płaszczyznach: biologicznej, psychologicznej i społecznej”, podkreśliła, że są to „poziomy współzależne i tak dalece się wzajemnie warunkujące i przenikające, że nie mogą być rozpatrywane w oderwaniu od siebie” (Chabior, 2015, s. 124–131). Badaczka wskazała na następujące klasyfikacje:

- **klasyczną**, wyróżniającą dwie grupy potrzeb: **fizjologiczne** (biologiczne, instynktowne) oraz **psychospołeczne** (nabyte społecznie, warunkowane);
- koncepcję potrzeb **ponadpodmiotowych**, czyli tych spośród ogółu potrzeb człowieka, których nie jest on w stanie (czasowo lub trwale, częściowo lub w całości) samodzielnie zaspokajać ani regulować, co dotyczy szczególnie dwóch okresów życia: dzieciństwa i starości, cechujących się wysokim wskaźnikiem uzależnienia od innych ludzi.

Potrzeby te dzieli się na **normalne** (właściwe, wynikające z podstawowych właściwości gatunkowych człowieka, jego zależności interpersonalnych i społecznych oraz niebudzących dezaprobaty właściwości indywidualnych) oraz **substandardowe** (wynikające z ujemnych dewiacji i okoliczności życiowych). Potrzeby ponadpodmiotowe są warunkowane wieloma czynnikami endogennymi i egzogennymi (do których w przypadku osób starszych można zaliczyć inwolucyjne następstwa procesu starzenia się; różnego rodzaju odchylenia od normy; upośledzenia zarówno dziedziczne, wrodzone, jak i nabyte; przewlekłe choroby; wypadki losowe; przekraczające siły i środki trudne sytuacje życiowe oraz spowodowane nimi samotność i osamotnienie; niezaradność życiową; postawę zależności, permanentną „podopieczność” – uzależnienie od innych; określony stan świadomości, nastawień i oczekiwań, uzależniający w znacznym stopniu życie człowieka od „sił wyższych”, najczęściej transcendentnych; por. Lisowska, 2008, s. 118–123);

- **klasyfikację potrzeb Abrahama Masłowa** – w niej potrzeby osób starszych nie różnią się znacząco od tych odczuwanych w poprzednich etapach życia, zmieniają się ich ważność, intensywność oraz stopień ich zaspokojenia. W starszym wieku nasilają się niepokoje (potrzeba bezpieczeństwa), poczucie osamotnienia. Maleje liczba relacji międzyludzkich (potrzeba przynależności). Wzrastają uzależnienie od opieki, zależność od czynników ekonomicznych i biologicznych (potrzeba niezależności). Pogłębia się poczucie zagrożenia wynikające z szybko zmieniającej się rzeczywistości (potrzeba użyteczności), maleje szacunek wobec osób starszych (potrzeba prestiżu) (Maslow, 2009; por. Staręga-Piasek, 1975, s. 133–138; por. Susułowska, 1986, s. 329);
- w odniesieniu do **służby zdrowia i pomocy społecznej** (jako element standaryzacji usług) Z. Szarota wyróżnia trzy grupy potrzeb: **bytu** (pokarmowe, regeneracji sił, mieszkaniowe, odzieżowe, lokomocyjne, bezpieczeństwa, zdrowotne);

społeczne (swobody i autonomii, przynależności i integracji, mocy, tj. szacunku, godności, uznania, pracy, pełnienia ról); **indywidualnego rozwoju** (kulturalne receptywne, kulturalne kreatywne, wiedzy, ludyczno-towarzyskie, rekreacyjne, religijno-eschatologiczne; por. Szarota, 1998, s. 106).

Podobnego przeglądu dokonała także Elżbieta Chechelska (2011, s. 93–106), która przywołała klasyfikacje potrzeb z podziałem na:

- ogólne kategorie: **biologiczne** i **psychologiczne**, autorstwa Janusza Reykowskiego (1970, s. 74), których dokładna liczba nie jest możliwa do policzenia;
- 12 kategorii (bezpieczeństwa, zwracania uwagi, uznania, znaczenia, kontaktu, bliskiego kontaktu, przynależności i **udzielności**, aktywności, pracy i spokoju, poznawczą, piękną, dodatkowo samooceny, sensu i wartości) Stefana Garczyńskiego (1972) z zastrzeżeniem, że żadnej z nich nie należy traktować w sposób arbitralny, najważniejszą zaś jest obecnie doświadczana, odczuwana potrzeba;
- dwie grupy potrzeb: **powszechne** (dotyczące wszystkich ludzi, ponieważ bez ich zaspokojenia żaden człowiek nie mógłby egzystować) oraz **indywidualne**, które mogą wystąpić u konkretnych osób, są doświadczeniem osobniczym, a ich zaspokojenie jest ważne dla człowieka w indywidualnych przypadkach (Obuchowski, 2000);
- trzy rodzaje: **pierwotne** (biologiczne), **wtórne** (psychiczne) i potrzeby **bezpieczeństwa**, które Maria Przetacznik-Gierowska i Grażyna Makiełło-Jarża umiejscawiają na pograniczu potrzeb pierwotnych i wtórnych (Przetacznik-Gierowska, Makiełło-Jarża, 1989).

Beata Ziębińska wskazuje także na **potrzebę bycia w grupie**, dzięki której osoby starsze doświadczają podobieństwa sytuacji życiowej, wspólnoty uczuć i wierzeń oraz zajmują jednocześnie specyficzne miejsce w społecznym podziale pracy. Grupę tę łączą wspólne wartości oraz świadomość wspólnych interesów. W grupie człowiek może zaspokoić swoje indywidualne potrzeby, w tym te służące przetrwaniu: biologiczne (zaopatrzenie w żywność,

obrona, opieka, pielęgnacja, prokreacja) i psychologiczne (potrzeba afiliacji oraz potrzeba władzy). Istotną potrzebą jest także potrzeba informacji, której źródłem są inni ludzie. Uczestnictwo w grupie służy także zaspokojeniu potrzeby wsparcia emocjonalnego (Ziębińska, 2007, s. 88–90).

Wielu badaczy zwraca szczególną uwagę na **potrzebę bezpieczeństwa** (Chechelska, 2011, s. 101; Frąckiewicz, 1985, s. 144; Małecka, 1985; Orzechowska, 1999, s. 26; Trafiałek, 2003, s. 106) osób starszych, ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa psychicznego, emocjonalnego, ekonomicznego, socjalnego, fizycznego, medycznego, zdrowotnego; **potrzebę akceptacji, aktywności i afiliacji** (Trafiałek, 2003, s. 106–108); **potrzeby komunikacyjne** jako podstawę interakcji społecznych, adaptacji i integracji (Kaczorowska-Bray i in., 2020; Tłokiński, 1990); **potrzeby przynależności, użyteczności i uznania** (Chechelska, 2011, s. 101; Orzechowska, 1999; Straś-Romanowska, 2017, s. 93–94), których niedostateczne zaspokajanie negatywnie oddziałuje na wszystkie dziedziny życia. Szczególne znaczenie u osób będących u kresu życia mogą mieć potrzeby duchowe, które cechuje „zindywidualizowanie i zależność od różnorodnych czynników, m.in. trajektorii choroby (cierpienia i umierania), przystosowania do niej, wsparcia i obecności rodziny lub osób znaczących. Wyznaczane są przez doświadczane reakcje związane ze zmieniającą się sytuacją życiową w kontekście choroby stanowiącej zagrożenie dla zdrowia i życia” (Krakowiak, Fopka-Kowalczyk, 2017, s. 90). Joanna Staręga-Piasek stworzyła koncepcję **potrzeby przystosowanej egzystencji** (Staręga-Piasek, 1975, s. 134–135), będącej wypadkową wszystkich potrzeb właściwych człowiekowi starszemu. Egzystencja obejmuje stany i zmiany zarówno w zakresie zdrowia biologicznego i psychicznego, jak i w zakresie życia społecznego. Potrzeba ta jest zaspokojona wówczas, gdy następuje stan względnej równowagi pomiędzy otoczeniem człowieka, środowiskiem a jego psychiką (*Innowacyjne rozwiązania na rzecz poprawy jakości usług społecznych dla osób zależnych*, 2019, s. 28; Orzechowska, 1999, s. 25–26).

Jeszcze inną grupę potrzeb stanowią **potrzeby opiekuńcze osób starszych**. Dla określenia tych potrzeb w badaniach społecznych stosuje się dwie kategorie wskaźników: subiektywne, np. deklaracje badanych dotyczące potrzeby korzystania z opieki innych osób i/lub pomocy w aktywności życia codziennego, oraz obiektywne, ustalane na podstawie empirycznych wskaźników sprawności określających stopień niesamodzielności badanych osób. Potrzeby te są warunkowane licznymi czynnikami, do których można zaliczyć:

- inwolucyjne następstwa procesu starzenia się;
- odchylenia od normy, niepełnosprawności i/lub upośledzenia, zarówno dziedziczne, wrodzone, jak i nabyte, przewlekłe choroby;
- nieszczęścia, wypadki losowe, trudne sytuacje życiowe przekraczające siły i środki (traumatyczne wydarzenia jak śmierć współmałżonka i stan wdowieństwa oraz mogące być ich skutkiem samotność i osamotnienie);
- niezaradność życiowa i uzależnienie zaspokajania pewnego zakresu potrzeb człowieka od opiekuńczej interwencji państwa i instytucji pomocowych, postawa zależności (Chabior, 2017, s. 95).

Osoby starsze, podobnie jak wszyscy inni ludzie, nie odnajdują się w warunkach całkowitego osamotnienia (Grotowska, 2011, s. 173–174) lub gdy doświadczają ograniczenia samodzielności. Potrzeby ludzi starszych i możliwości ich zaspokajania są czynnikami determinującym aktywność seniorów, z kolei ta aktywność warunkuje zaspokajanie potrzeb. Zmiany w zakresie odgrywanych ról społecznych i ustanie aktywności zawodowej prowadzą do powstania dużego areału czasu wolnego i „konieczności zmiany przeważającej wcześniej formy **aktywności instrumentalnej** (związanej z pracą, w której człowiek zmierza do określonego celu, czerpiąc z niej korzyści i satysfakcję) na **aktywność ekspresywną** (z wyboru, dla zaspokojenia swoich pragnień i potrzeb)” (Chabior i in., 2014, s. 41).

Uświadomienie własnych potrzeb oddziałuje na pragnienie ich zaspokojenia, co prowadzi do podejmowania określonych działań.

Może także przyczynić się do „kształtowania postawy otwartości wobec świata i otoczenia oraz umożliwia doświadczenie doskonałości siebie, co z kolei prowadzi do budowania poczucia własnej wartości, a w konsekwencji powoduje potrzebę działań z innymi i dla innych” (Jakimiuk, 2016, s. 308 i nn.). Natomiast niezaspokajanie potrzeb osób starszych, lekceważenie, niedostrzeżenie ich to dyskryminacja (Szatur-Jaworska i in., 2020, s. 63).

Różne potrzeby dotyczą każdego człowieka, w zależności od etapu życia manifestują się bardziej bądź słabną, są przez niego bardziej lub mniej odczuwane. W okresie późnej dorosłości zmienia się sytuacja życiowa człowieka, zachodzą charakterystyczne zmiany związane z procesem starzenia się: pogarsza się stan zdrowia, osłabia aktywność fizyczna, zmieniają się relacje społeczne, role człowieka starszego, zmieniają się także hierarchia potrzeb i możliwość ich zaspokajania.

Niehomogeniczność grupy społecznej osób starszych powoduje, że potrzeby jej członków, poziom ich odczuwania oraz sposoby i możliwości ich zaspokajania są uzależnione od wielu czynników, takich jak płeć, poziom wykształcenia, wykonywany w przeszłości zawód, typ osobowości, stan zdrowia, struktura rodziny (Staręga-Piasek, 1975, s. 133), a także są zdeterminowane przez sytuację zdrowotną, ekonomiczną i społeczną. Każda zmiana, trudna do przewidzenia, zapobieżenia czy zniwelowania, może wzmocnić lub wywołać poczucie zagrożenia i niebezpieczeństwa.

Zaspokajanie potrzeb ludzi starszych należy nie tylko do nich samych, ale przede wszystkim do ich otoczenia i środowiska zamieszkania. Dlatego, według Zbigniewa Woźniaka, szczególnego znaczenia nabiera: „pierwotna profilaktyka starzenia się (geriatryczna, gerontologiczna) obejmująca działania służące zapobieganiu przedwczesnej i patologicznej starości, a jej adresatem są ludzie zdrowi w średnim wieku, zagrożeni przedwczesnym starzeniem się (ochrona przed chorobami i/lub powikłaniami z ich strony). Zapobieganiu niedołęstwu starczemu służy natomiast profilaktyka wtórna i trzeciorzędowa, adresowana do osób starszych z grup wysokiego ryzyka utraty zdrowia i z chorobami

przyspieszającymi proces starzenia się i/lub prowadzącymi do utraty samodzielności życiowej” (Woźniak, 2019, s. 212).

Rozpoznawanie potrzeb i oczekiwań osób starszych powinno się odbywać na poziomie lokalnym, np. poprzez wprowadzenie obowiązkowego „bilansu seniora”, szczególnie dla osób w wieku 75+, by na zidentyfikowane potrzeby odpowiednio reagować (Szatur-Jaworska i in., 2020, s. 19). Taki bilans powinien, oprócz cyklicznej oceny stanu zdrowia, uwzględniać poziom sprawności i aktywności, potrzeby opiekuńcze, kwestie samotności i szeroko rozumianego wsparcia lub jego braku wobec osób starszych.

W odpowiedzi na systematycznie opracowywaną lokalnie diagnozę potrzeb (umożliwiającą integrację i koordynację działań) seniorzy, ale również ich opiekunowie, powinni mieć dostęp do rzetelnej, aktualizowanej na bieżąco informacji o formach wsparcia – instytucjonalnego i pozainstytucjonalnego – w najbliższym środowisku zamieszkania.

3.4. Seniorzy jako beneficjenci, uczestnicy, partnerzy i inicjatorzy działań społecznych i obywatelskich

Z pojęciem aktywności związana jest **aktywizacja**, czyli pobudzenie, wzmaganie aktywności, proces podejmowany dla osiągnięcia określonych celów, a także rezultat tego procesu. Aktywizacja, rozumiana przez A. Chabior jako: „czynienie aktywnym, pobudzanie do działania, może też być określana przez użycie następujących pojęć: inicjowanie, motywowanie, zachęcanie, pobudzanie, inspirowanie, wskazywanie możliwości do działania i zmian”; z kolei aktywizacja społeczna jest złożonym procesem społecznym, którego celem jest „włączenie osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem w struktury społeczne, poprzez podejmowaną aktywność”; to także proces tworzenia społecznych inicjatyw na rzecz aktywności osób w okresie późnej dorosłości (Chabior i in., 2014, s. 80).

Polskie Towarzystwo Gerontologiczne w ramach projektu badawczego „Warunki życia i potrzeby ludzi starych w Polsce – stan aktualny, kierunki zmian oraz zadania polityki społecznej” wyróżnia pięć **typów aktywności** realizowanej w czasie wolnym przez ludzi starszych:

- (1) **aktywność rekreacyjno-hobbystyczna** – sprowadzająca się głównie do spacerów, zajęć sportowych, pracy w ogródku i na działce lub uprawianiu tzw. „zajęć miłośniczych”, takich jak malarstwo czy muzyka);
- (2) **aktywność receptywna** – przejawiająca się oglądaniem telewizji, słuchaniem radia, czytaniem gazet i książek, realizowana głównie w warunkach domowych;
- (3) **aktywność zorientowania publicznie** – sprowadzająca się do działalności społecznej, politycznej lub publicznej działalności w parafiach;
- (4) **aktywność integracyjna** – przybierająca formę spotkań i różnych działań, szczególnie o charakterze naukowo-szkoleniowym i towarzyskim, oraz usługowa działalność charytatywna (spotkania w klubie seniora, spotkania w kole gospodyń wiejskich, działalność w grupie samopomocowej, dokształcanie w UTW, spotkania z przyjaciółmi, praca charytatywna);
- (5) **inne rodzaje aktywności** – pojedyncze formy aktywności wskazywane przez badanych, niemieszczące się w wyżej omówionych klasyfikacjach (Halicka, Kramkowska, 2011, s. 38).

Potrzeba aktywności materializuje się w różnych formach, a ich dobór jest uzależniony przede wszystkim od zindywidualizowanych cech człowieka, takich jak wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, zainteresowania, stan zdrowia, kondycja psychiczna, sprawność fizyczna, oraz czynników zewnętrznych, np. możliwości organizacyjnych i materialnych podejmowanych działań. Osoby starsze coraz częściej inicjują działania i inicjatywy w zakresie samoorganizowania się w aktywności społecznej.

Uniwersytety trzeciego wieku

Istotnym przejawem aktywności osób starszych w Polsce jest działalność UTW, jednostek o zróżnicowanej formie organizacyjno-prawnej. W 2018 r. w Polsce działało 640 UTW – podmiotów, których głównymi zadaniami są działalność edukacyjna, integracja oraz aktywizacja osób starszych w celu poprawy jakości życia oraz zwiększenia ich uczestnictwa w życiu społecznym. We wszystkich badanych UTW w Polsce studiowało łącznie 113 200 słuchaczy, w tym 95 400 kobiet. Najwięcej studiujących seniorów to osoby w wieku 61–75 lat (71,9%). Pod względem poziomu wykształcenia dominowały osoby z wykształceniem średnim (50,5%), a w przekroju według statusu na rynku pracy najwięcej słuchaczy (87,9%) miało status emeryta (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019, 2020*, s. 59–60).

Na poziomie ogólnokrajowym UTW wobec sektora publicznego i innych środowisk są reprezentowane przez Ogólnopolski Związek Uniwersytetów Trzeciego Wieku pod nazwą **Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku**, którego celem są m.in.:

- rzecznictwo interesów w sprawach wspólnych;
- inicjowanie i opiniowanie projektów aktów prawnych na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym;
- rozwijanie współpracy, kształtowanie standardów działania oraz umacnianie poczucia tożsamości środowiska UTW;
- kształtowanie sprzyjających postaw społecznych wobec działalności członków Federacji UTW;
- dbałość o wysoki poziom działalności edukacyjnej członków Federacji UTW, we współpracy z uczelniami wyższymi, środowiskiem akademickim, instytucjami naukowo-badawczymi, pracownikami naukowymi oraz jednostkami oświatowymi;
- działalność na rzecz ochrony zdrowia oraz ułatwienia dostępu do służby zdrowia w szczególności dla osób starszych;

- działalność na rzecz osób starszych, w tym emerytów, rencistów, bezrobotnych, osób poszkodowanych w wyniku przestępstw;
- współpraca z administracją publiczną wszystkich szczebli, z krajowymi oraz zagranicznymi UTW i ich związkami, organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami;
- zdobywanie środków, zarówno ze źródeł krajowych jak i zagranicznych, na finansowanie realizacji celów statutowych Federacji UTW;
- tworzenie warunków sprzyjających aktywnej współpracy międzypokoleniowej;
- działalność na rzecz poprawy warunków bytowych i społecznych osób starszych, w tym osób niepełnosprawnych i bezrobotnych, w szczególności przeciwdziałanie ich dyskryminacji i wykluczeniu społecznemu (*Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, 2021*).

Konieczne jest także przywołanie aktywności **Fundacji Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku**, zrzeszającej ponad 180 podmiotów. Celem fundacji jest podejmowanie działań na rzecz rozwoju i konsolidacji UTW zrzeszonych w niej oraz na rzecz innych UTW w kraju i za granicą i organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych. Fundacja posiada osobowość prawną, jest apolityczna i niezwiązana z żadnym wyznaniem. Przynależność do OP UTW nie łączy się z opłacaniem składek ani z żadnymi innymi obowiązkami finansowymi lub rzeczowymi. Do porozumienia mogą przystąpić UTW działające we wszystkich formach prawnych, także nieposiadające osobowości prawnej. Fundacja opracowała i skierowała do szerokich konsultacji społecznych dokument programowo-strategiczny „Pakt na rzecz seniorów 2025”, który zawiera program działania i strategię długoterminową dla środowiska UTW oraz zbiór rekomendacji i postulatów pod adresem władz publicznych (*Fundacja Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku, 2024*).

Obywatelski Parlament Seniorów

Ogólnopolskim przedstawicielstwem osób starszych w Polsce, o charakterze apolitycznym, neutralnym religijnie i światopoglądowo jest **Obywatelski Parlament Seniorów**, którego delegatami są przedstawiciele wszystkich najważniejszych środowisk senioralnych w kraju, w szczególności UTW, PZERI oraz rad seniorów. Wśród delegatów Obywatelskiego Parlamentu Seniorów są osoby reprezentujące także inne organizacje senioralne o zasięgu ogólnopolskim i regionalnym (*Obywatelski Parlament Seniorów spotka się po raz czwarty*, 2019). OPS jest unikatową formą aktywności i uczestnictwa osób starszych w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego, inspirowania kierunków polityki senioralnej oraz konstruktywnego dialogu z podmiotami życia publicznego w kształtowaniu sytuacji i godnego życia seniorów. Obywatelski Parlament Seniorów stanowi etap tworzenia ogólnopolskiej reprezentacji osób starszych, konsolidacji środowisk seniorów oraz budowania relacji partnerskich na linii seniorzy–parlament i rząd. Celami Obywatelskiego Parlamentu Seniorów są integracja oraz rzecznictwo interesów środowiska senioralnego, systematyczne monitorowanie sytuacji osób starszych we wszystkich obszarach ich funkcjonowania, społeczny dialog, a także prezentowanie stanowisk dotyczących polityki senioralnej (*Ogólnopolski Parlament Seniorów*, 2021).

Polskie Forum Seniorów

Inną organizacją o zasięgu krajowym jest **Polskie Forum Seniorów**. Jest to porozumienie organizacji pozarządowych pracujących z seniorami i dla seniorów stanowiące płaszczyznę współpracy i wymiany informacji w szczególności w zakresie formułowania i wyrażania opinii w sprawach ważnych dla środowiska osób starszych zarówno na szczeblu krajowym, jak i regionalnym. Do jego celów należą m.in.:

- inicjowanie i opiniowanie projektów aktów prawnych, dokumentów strategicznych oraz innych inicjatyw na szczeblu regionalnym i krajowym ważnych dla środowiska osób starszych;
- rzecznictwo interesów osób starszych wobec sektora publicznego, prywatnego i innych środowisk;
- stworzenie szerokiej reprezentacji środowiska organizacji seniorskich będącej partnerem dla organów administracji rządowej i samorządowej na szczeblu regionalnym i krajowym;
- rozwijanie współpracy;
- kształtowanie standardów działania;
- umacnianie poczucia tożsamości środowiska organizacji seniorskich (*Polskie Forum Seniorów*, 2021).

Ogólnopolskie Porozumienie o Współpracy Rad Seniorów

Ogólnopolskie Porozumienie o Współpracy Rad Seniorów (OPOWRS) z siedzibą w Krakowie powstało w 2015 r. jako oddolna inicjatywa gminnych rad seniorów z sześciu dużych miast Polski. OPOWRS utworzyły Rada Krakowskich Seniorów, Warszawska Rada Seniorów, Poznańska Rada Seniorów, Opolska Rada Seniorów, Łódzka Rada Seniorów oraz Polska Unia Seniorów. OPOWRS jest organizacją społeczną działającą na rzecz konsolidacji lokalnych rad seniorów. Porozumienie zrzesza rady seniorów z ponad 130 polskich miast, reprezentujących wszystkie województwa.

OPOWRS jest organizatorem Ogólnopolskiego Kongresu Rad Seniorów. W ramach kongresu przedstawiciele seniorów z całej Polski mają możliwość spotkania się, wymiany doświadczeń, przedyskutowania problemów, z którymi mierzą się na co dzień, a także przedstawienia swoich oczekiwań i potrzeb. Dotychczas odbyły się cztery edycje kongresu. To organizacja, której głos jest wyraźnie dostrzegalny w sprawach polityki senioralnej.

Porozumienie odegrało istotną rolę w przygotowaniu nowelizacji przepisów prawnych dotyczących rad seniorów

wprowadzonych w 2023 r. OPOWRS aktualnie pracuje nad kolejnymi zmianami w ustawie o samorządzie gminnym, ustawie o samorządzie powiatowym i ustawie o samorządzie wojewódzkim, ustawie o osobach starszych oraz w ustawie o Radzie Dialogu Społecznego i innych instytucjach dialogu społecznego, a stanowisko II Zgromadzenia Ogólnego Rad Seniorów z listopada 2024 r. skierowane zostało do Kancelarii Prezesa Rady Ministrów (*Ogólnopolskie Porozumienie Rad Seniorów*, 2024).

Trzeci sektor na rzecz seniorów

Wymienione wyżej organizacje, mimo że funkcjonują na poziomie centralnym, odgrywają znaczącą rolę w budowaniu sieci współpracy i integracji środowisk seniorskich w całej Polsce. Zrzeszają liderów miejskich społeczności, którzy reprezentują interesy osób starszych na poziomie regionalnym i lokalnym, a jednocześnie angażują się w inicjatywy o zasięgu ogólnokrajowym. Dzięki temu organizacje te nie tylko w pewien sposób oddziałują na politykę senioralną i dialog społeczny na poziomie centralnym, lecz także wspierają działania oddolne, promując aktywność społeczną, edukacyjną i obywatelską osób starszych w ich miejscach zamieszkania.

Według portalu organizacji pozarządowych NGO.pl w Polsce na 148 tys. profili stowarzyszeń i fundacji jest zarejestrowanych ponad 7 tys. aktywnych organizacji pozarządowych, deklarujących działalność na rzecz osób starszych (obszary działań i ich odbiorcy; *Spis organizacji. Wyniki wyszukiwania*, 2020). Wśród nich można wyodrębnić cztery główne typy:

- (1) **fundacje i stowarzyszenia emeryckie**, np. PZERIi, oraz ich oddziały okręgowe, oddziały rejonowe i koła;
- (2) **fundacje i stowarzyszenia zajmujące się organizacją wolnego czasu osób starszych**, m.in. kluby seniora i UTW;
- (3) **fundacje i stowarzyszenia wspierające osoby potrzebujące**, kierujące do nich konkretną pomoc, np. Caritas Polska, Polski

Czerwony Krzyż, Stowarzyszenie Wiosna (organizator ogólnopolskiego projektu społecznego „Szlachetna Paczka”);

(4) **fundacje i stowarzyszenia skupiające emerytalnych pracowników określonych zawodów i świadczące usługi na ich rzecz**, m.in. Stowarzyszenie Emerytów i Rencistów Policyjnych, Związek Emerytów i Rencistów Pożarnictwa Rzeczypospolitej Polskiej, Krajowa Sekcja Emerytów i Rencistów Związku Nauczycielstwa Polskiego (Chabior i in., 2014, s. 131).

Podmioty te realizują, animują i wspierają aktywność społeczną i obywatelską osób starszych. W ramach swoich zadań statutowych inspirują, pobudzają, zachęcają lokalną społeczność do wyzwolenia istniejącego w niej potencjału i zaangażowania go w działalność publiczną. Często rola tych podmiotów ogranicza się wyłącznie do ustanowienia ram, stworzenia warunków do startu lokalnej inicjatywy, co sprzyja mobilizacji społecznej. Ich działalność może polegać na udzielaniu wsparcia przy realizacji danej inicjatywy; polegać na udzielaniu pomocy materialnej (np. udzielanie dotacji, udostępnianie lokali na preferencyjnych warunkach) bądź niematerialnej (merytorycznej – pomoc specjalistów przy realizacji zadania). Do najczęstszych obszarów działalności organizacji pozarządowych można zaliczyć przede wszystkim sport, turystykę, rekreację, hobby, kulturę, sztukę, tradycję, edukację, wychowanie, ochronę zdrowia, usługi socjalne, pomoc społeczną, ratownictwo, bezpieczeństwo, rozwój lokalny, ekologię, prawa człowieka, demokrację, prawo, wsparcie dla organizacji pozarządowych, rynek pracy, aktywizację zawodową, działalność międzynarodową, naukę, technikę, sprawy zawodowe, pracownicze, branżowe, religię. Organizacje pozarządowe jako inicjatywy społeczne, najczęściej oddolne, dysponujące niewielkimi budżetami, swoją działalność opierają głównie na wolontariacie i społecznym zaangażowaniu.

Popularne wśród seniorów są **inicjatywy organizacji pozarządowych**, najczęściej mające postać kursów, szkoleń, warsztatów, prelekcji, wykładów oraz spotkań o różnym charakterze – w formie tradycyjnej lub online. Tematyka tych spotkań obejmuje zagadnienia najczęściej związane z kompetencjami cyfrowymi

(obsługa komputera, telefonu komórkowego, tabletu, aparatu fotograficznego), promowaniem zdrowego stylu życia (prawidłowe odżywianie, gotowanie, utrzymanie sprawności fizycznej i akceptacji siebie w starości, pierwszej pomocy), kompetencjami językowymi, działaniami proekologicznymi, zajęciami manualnymi i artystycznymi (mała poligrafia, szycie, haftowanie, rzeźba, malarstwo, makrama, gra na instrumentach muzycznych), opieką nad osobą z niepełnosprawnościami i osobą zależną; zajęciami ruchowymi i integrującymi (gry stolikowe i ruchowe – brydż, szachy, bule, krykiety).

Organizacje pozarządowe zajmują się również **promowaniem i realizacją działań na rzecz aktywności międzypokoleniowych**. Przykłady takich inicjatyw to m.in.: sąsiedzkie projekty integrujące różne grupy wiekowe, wspólne inicjatywy obywatelskie, w których mieszkańcy różnych pokoleń współpracują nad rozwiązaniem ważnych problemów, czy działania skupiające pasjonatów określonych dziedzin, niezależnie od wieku. Popularnymi formami aktywności są również **wolontariat seniorów** na rzecz dzieci obejmujący korepetycje, prowadzenie zajęć, czytanie książek czy wsparcie wychowawcze, oraz wolontariat młodych osób na rzecz osób starszych, samotnych, np. poprzez wspólne spędzanie czasu czy pomoc w codziennych czynnościach. Warto także wymienić działania angażujące seniorów w zajęcia organizowane i prowadzone przez młodzież.

W rezultacie organizacje pozarządowe nie ograniczają się jedynie do świadczenia usług dla osób starszych, lecz coraz częściej stają się przestrzenią aktywizacji, integracji społecznej oraz samorozwoju seniorów. W Polsce szczególnie wyróżniają się w tym zakresie dwie organizacje, które realizują programy i działania skierowane do osób starszych: **Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e”** i **Fundacja „Zaczyn”**.

Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e” (e.org.pl) opracowuje innowacyjne rozwiązania dla osób starszych oraz ich opiekunów, włączające ww. osoby w życie społeczności lokalnych. Są to gotowe, przetestowane i tanie modele, które może wdrożyć każda jednostka samorządowa, fundacja czy każde stowarzyszenie, np.:

- **Babcia z Klasą / Dziadek z Klasą** – rozwiązanie angażujące uczniów, nauczycieli oraz osoby starsze z okolic szkoły w pracę nad wspólnym, międzypokoleniowym projektem. Jego celem jest nauka komunikacji i współdziałania (babciadzadekzklasa.pl);
- **Pakiet Opieki Wytchnieniowej** – skierowany do często ignorowanej grupy opiekunów seniorów zależnych. Wspiera on w doświadczeniu wytchnienia i radzeniu sobie z trudnościami, uczy też udzielania wsparcia w ramach grupy samopomocowej (pakietopiekiwytchnieniowej.pl);
- **Teatr Reminiscencyjny** – rozwiązanie otwierające potencjał twórczy osób z chorobami otępiennymi na działania performatywne. Przełamuje poczucie alienacji i sprzyja poprawie relacji rodzinnych (www.teatrreminiscencyjny.pl);
- **Obiady Terapeutyczne** – angażowanie uczestników warsztatów terapii zajęciowej do przygotowania obiadów dostosowanych do potrzeb żywieniowych seniorów, zapewniających im codziennie wartościowy, ciepły posiłek (obiadyterapeutyczne.pl);
- **Seniorzy w Akcji** – projekt, w którym osoby starsze wdrażają swoje pomysły i wprowadzają pozytywne zmiany w życie swoich rówieśników i swojej społeczności przy wsparciu młodszych pokoleń chcących wspierać działania międzypokoleniowe (seniorzywakcji.pl);
- **Seniorzy w Sieci** – projekt w formie kursu online o charakterze edukacyjnym i rozwojowym przygotowany z myślą o potrzebach współczesnych seniorów, dotyczący kompetencji medialnych. W jego ramach można skorzystać ze wsparcia lokalnych ekspertów edukacji medialnej – seniorów, którzy uczestniczyli w poprzednich edycjach projektu (e.org.pl/seniorzy-w-sieci/);
- **Sieci Wsparcia** – projekt, którego celem są wypracowanie i przetestowanie innowacyjnych usług i produktów, służących poprawie jakości życia osób starszych (60+) i ich opiekunów, tak by włączać te grupy w życie społeczne oraz zawodowe (www.sieciwsparcia.pl).

Fundacja „Zaczyn” (zaczyn.org) działa na rzecz włączania osób starszych w aktywności obywatelskie. Jej cele to popularyzacja działań społecznych wśród seniorów i wzmocnienie ich głosu w debacie publicznej. Fundacja tworzy nowe rozwiązania korzystne dla starzejącego się społeczeństwa, testuje je i lobbuje za ich wprowadzeniem. Rozwija kompetencje osób powyżej 60., 70. i 80. roku życia, które pomagają w prowadzeniu działań społecznie użytecznych. Realizowane przez „Zaczyn” projekty to:

- **Telewizja Pokolenia** – telewizja internetowa adresowana do seniorów. Dostępnych jest w niej osiem programów, których odcinki są emitowane o stałej porze, na profilu na Facebooku, YouTube i stronie internetowej (telewizjapokolenia.pl);
- **Radio SoVo** – pierwszy w Polsce ogólnodostępny portal radiowy dla osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych, przyjazny seniorom i osobom z niepełnosprawnościami. Jego celem jest podniesienie kompetencji cyfrowych osób dorosłych. w całej Polsce powstaje 30 oddziałów radia SoVo (15 Senioralnych Grup Radiowych oraz 15 Grup Radiowych OzNI), w których łącznie działa 140 dziennikarzy – amatorów (radiosovo.pl); **Dojrzała Wspaniali**, doroczne święto osób starszych, mające na celu przełamywanie licznych stereotypów dotyczących starzenia się i starości (parada.zaczyn.org); **Zrozumieć Starość**, kampania społeczna, której celem jest zwiększenie świadomości społecznej w zakresie potrzeb osób starszych, z wykorzystaniem tzw. kombinezonu geriatrycznego, symulatora starzenia (zaczyn.org/nasze-projekty/zrozumiec-starosc); **Festiwal Kompetencji Cyfrowych Online**, czyli cykl cyfrowych spotkań, w trakcie których doświadczeni trenerzy przekazywali wiedzę dotyczącą zakupów online, korzystania z przydatnych aplikacji, oglądania telewizji online itp.; **Szkoły Rad Seniorów**, poprzez wspieranie działań zarówno rad, które już istnieją, a także tych dopiero rozwijających się, inicjatywa ma na celu rozbudowywanie kompetencji członków tych instytucji poprzez szkolenia, mentoring,

wspieranie i finansowanie lokalnych przedsięwzięć (zaczyn.org/nasze-projekty/rady-seniorow).

Pomoc seniorom świadczona przez organizacje trzeciego sektora przybiera różnorodne formy. Obejmuje wsparcie finansowe, takie jak zapomogi pieniężne, oraz rzeczowe, w tym wydawanie posiłków, dostarczanie żywności, odzieży, leków, środków czystości czy sprzętu gospodarstwa domowego. Organizacje oferują także różnorodne usługi, takie jak opieka pielęgnacyjna, medyczna czy pomoc w codziennych czynnościach gospodarczych. Ważnym obszarem działań jest edukacja (np. oświata zdrowotna, poradnictwo prawne), a także organizowanie aktywności rekreacyjnych i kulturalnych, wspierających zagospodarowanie czasu wolnego seniorów. Pomoc obejmuje również wsparcie moralne i psychiczne, indywidualne poradnictwo, budowanie relacji społecznych, obronę interesów i działania interwencyjne, a także pomoc duszpasterską. Organizacje angażują się również w tworzenie i prowadzenie dziennych domów pomocy, środowiskowych domów samopomocy oraz placówek stacjonarnych przeznaczonych dla osób starszych, oferując kompleksowe wsparcie dostosowane do ich potrzeb (Leszczyńska-Rejchert, 2005, s. 175–178).

Zaprezentowany powyżej zarys wybranych działań organizacji trzeciego sektora na rzecz osób starszych częściowo uzupełnia wciąż nie w pełni zrealizowaną wizję polityki senioralnej. Jej celem powinno być budowanie kompleksowej sieci wsparcia, obejmującej zarówno instytucje, jak i osoby, które umożliwią seniorom zachowanie niezależności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb oraz wykonywaniu codziennych czynności.

Media (pro)senioralne

Istotną rolę w informowaniu i aktywizowaniu osób starszych odgrywają ogólnodostępne portale internetowe oraz media senioralne, które dostosowują swoją zawartość do potrzeb, zainteresowań i możliwości osób dojrzałych. Te media stanowią istotny kanał komunikacji, umożliwiający seniorom nie tylko dostęp

do aktualnych informacji, ale także motywujący do działania i angażowania się w życie społeczne, kulturalne czy edukacyjne. Wśród popularnych portali internetowych skierowanych do seniorów wyróżnić można takie, które oferują porady dotyczące zdrowia, stylu życia, finansów czy technologii, a także te, które publikują treści związane z prawami seniorów, działalnością organizacji seniorskich czy możliwościami uczestnictwa w lokalnych inicjatywach.

Prasa senioralna, zarówno drukowana, jak i dostępna w formie cyfrowej, obejmuje różnorodne publikacje, takie jak magazyny tematyczne, czasopisma edukacyjne, a także periodyki lokalne i regionalne skierowane do osób starszych. Zawierają one artykuły poradnikowe, felietony, wywiady z ekspertami, relacje z wydarzeń seniorskich czy propozycje aktywności w wolnym czasie. Często prasa ta pełni także funkcję integracyjną, budując poczucie wspólnoty wśród seniorów poprzez prezentowanie przykładów inspirujących działań podejmowanych przez osoby starsze, takich jak twórczość artystyczna, wolontariat czy działalność społeczna. Dzięki temu zarówno portale, jak i pozostałe media stanowią nie tylko źródło informacji, ale także narzędzie wzmacniające poczucie wartości i sprawczości osób starszych, wspierając ich w aktywnym i pełnym uczestnictwie w życiu społecznym. Wśród tych mediów wyróżnić można m.in.:

- **Senior.pl**, to pierwszy i największy w Polsce serwis kierowany do osób w wieku 50 lat i więcej. W portalu prezentowane są bieżące informacje, cykle artykułów edukacyjnych, poruszane są tematy z szerokiego kręgu zainteresowań seniorów. Senior.pl to także platforma społecznościowa dla dojrzałych użytkowników: forum opinii, wymiany poglądów oraz zawierania nowych znajomości (senior.pl);
- **GazetaSenior.pl**, portal powstał w 2015 r. jako medium uzupełniające dla drukowanego miesięcznika „Gazeta Senior”, wydawanego od 2011 r.; to źródło aktualnych informacji dla seniorów. Serwis koncentruje się na wiadomościach i propozycjach dedykowanych osobom starszym. Redakcja publikuje porady zdrowotne, prawne i finansowe – w tym

zmiany w przepisach dotyczących emerytur. W witrynie dostępne są propozycje kulturalne, turystyczne, hobby-styczne, zakupowe oraz dotyczące mody i urody 50+. Gaze-taSenior.pl to także relacje oraz ciekawostki dla seniorów i o seniorach (gazetasenior.pl);

- **CafeSenior.pl**, serwis internetowy, prowadzony od 2012 r. (przez spółkę Pharma Partner), powstał z myślą o dojrza-łych wiekiem czytelnikach, którzy są aktywni i ciekawi świata oraz chcą rozwijać swoje pasje; misją portalu jest edukowanie i inspirowanie do działania osób starszych, poprzez zamieszczanie informacji w formie artykułów i porad o charakterze prozdrowotnym, prawnym, kultural-ny m dotyczących rozwijania pasji i hobby, nowoczesnych technologii, a także relacji międzyludzkich (*CafeSenior.pl*, 2021);
- „**Magazyn 60+**”, pierwszy w Polsce kwartalnik (wcześniej miesięcznik), wydawany od 2012 r. (przez sieć aptek DOZ), skierowany do osób powyżej 55. roku życia („dla młodych duchem”), który trafia do 50 tys. osób; w każdym nume-rze zawarte są informacje o zdrowiu, skierowane do osób starszych artykuły, wywiady, propozycje rozrywki; periodyk dostępny jest również w wersji elektronicznej (*Magazyn 60+*, 2021);
- „**GłosSeniora.pl**”, magazyn skierowany jest do osób 60+ zainteresowanych aktywnością społeczną; poruszana jest w nim tematyka społeczna, ekonomiczna oraz zdrowotna osób starszych; kompleksowo informuje o sprawach bez-pośrednio dotyczących seniorów – zaprasza na wydarzenia, promuje ważne inicjatywy, zachęca do aktywności fizycznej oraz porusza ważne dla każdego tematy zdrowotne; jest wydawany w formie elektronicznej jako portal, miesięcznik w formie pliku do pobrania oraz magazyn w tradycyjnej formie, udostępniany bezpłatnie. Do współtworzenia por-talu pod hasłem „Działaj razem z nami na rzecz wszystkich seniorów!” zapraszane są osoby starsze (glosseniora.pl);

- Wielkopolski Portal Senioralny **brawosenior.pl**, gdzie publikowane są najnowsze informacje dotyczące seniorów, w tym: zaproszenia na wydarzenia, kursy i warsztaty skierowane do osób starszych. Znajdują się na nim liczne porady dotyczące życia codziennego. Prezentowana jest także twórczość fotograficzna, filmowa, plastyczna oraz literacka osób starszych. Witryna udostępnia bazę teledoresowej wielkopolskich organizacji dysponujących wszechstronną ofertą dla seniorów (wielkopolskie UTW, oddziały okręgowe Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i InwalidówPZERil, organizacje pozarządowe (*Start. Brawo Senior*, 2020));
- **Zdrowy-Senior.org** – ogólnopolski portal informacyjny dla osób starszych o charakterze informacyjno-edukacyjnym, skierowany do osób dojrzałych, aktywnych, dbających o swoje zdrowie, chętnie korzystających z różnych form wypoczynku i rehabilitacji. Główne kategorie serwisu to aktualności senioralne, informacje z uzdrowisk, wydarzenia i programy senioralne oraz programy zdrowotne (zdrowy-senior.org);
- **SeniorApp** – platforma internetowa oraz aplikacja instalowana i uruchamiana na urządzeniach mobilnych. Umożliwia oferowanie usług z zakresu opieki i pomocy osobom starszym, poszukiwanie tych usług oraz nawiązywanie kontaktów w celu zawarcia umowy w tym zakresie (seniorapp.pl);
- **Flexi.pl** – portal inspirujący aktywność w życiu zawodowym i prywatnym dla osób aktywnych, poszukujących nowych rozwiązań, a dysponujących bogatym doświadczeniem zawodowym i życiowym. W portalu można znaleźć oferty pracy, bazę doświadczonych specjalistów z możliwością publikacji swoich osiągnięć do wykorzystania przez działy rekrutacji oraz wiadomości o różnych aktywnościach pozazawodowych, np. kulturalnych, edukacyjnych, wolontaryjnych. Flexi.pl zawiera także ciekawe treści, materiały wideo, nagrania i wywiady, które pobudzają do aktywności.

Portal chce się przyczynić do budowania świadomości społecznej na temat postępujących zmian demograficznych poprzez wskazywanie na wartość różnorodności i jej twórczy aspekt. Flexi.pl podkreśla, że zasoby i talenty osób z dwudziestopięcioletnim bagażem zawodowych doświadczeń nie mogą być marnowane na rynku pracy ani w życiu. Platforma stwarza warunki, aby talenty pielęgnować i tworzyć się nimi dzielić (flexi.pl);

- **WolniOdMetryki.pl** – portal mający na celu promowanie pozytywnego wizerunku ludzi dojrzałych i inspirowanie do stylu życia, którego nie ogranicza wiek. Portal powstał, by „dzielić się pozytywnymi historiami, szerzyć piękne idee i szlachetne wartości [...] oraz żeby wywoływać uśmiech, zarażać entuzjazmem i szerzyć ideę życia wolnego od metryki” (wolniodmetryki.pl);
- „**My60+**” – dwumiesięcznik skierowany do mieszkańców w wieku 50+ aglomeracji poznańskiej i Kalisza oraz wszystkich czytelników zainteresowanych problematyką związaną z życiem i sprawami dojrzałych osób. Pismo jest wydawane w Poznaniu i udostępniane bezpłatnie w wersji drukowanej w miejscach chętnie odwiedzanych przez osoby starsze. Magazyn podpowiada seniorom, jak dbać o zdrowie, jak realizować własne pasje oraz jak i gdzie szukać pomysłów na spędzenie wolnego czasu (my60plus.pl);
- **BycSeniorem.pl** – portal zawierający informacje dotyczące życia na emeryturze, realizowania samego siebie, swoich pasji i zainteresowań, zdrowia, finansów, gospodarki i edukacji (bycseniorem.pl);
- **Happysenior.pl** – wielotematycznym portal o profilu kulturalnym i społecznym skierowany do osób zarówno przed 50. rokiem życia, jak i 50+. Jego głównym przesłaniem jest umożliwienie dostępu do informacji o wydarzeniach, produktach oraz wiedzy z różnych dziedzin życia (happysenior.pl);
- **60plus.pl** – wyszukiwarka dostawców towarów i usług oferowanych na możliwie najkorzystniejszych warunkach dla osób dojrzałych wiekiem (60plus.pl).

Srebrne social media

Osoby starsze coraz częściej zaznaczają swoją obecność w mediach społecznościowych, które wykorzystują jako przestrzeń do komunikacji, wyrażania siebie, dzielenia się doświadczeniem czy budowania społeczności wokół swoich pasji i zainteresowań. Zarówno samodzielnie, jak i przy wsparciu młodszego pokolenia seniorzy prowadzą profile na najpopularniejszych platformach, a także tworzą blogi i strony internetowe. Media społecznościowe umożliwiają im nie tylko nawiązywanie nowych znajomości i podtrzymywanie relacji, lecz także są dla nich źródłem wiedzy, inspiracji i okazją do rozwijania umiejętności cyfrowych. Poniżej przedstawiono przykłady osób zajmujących się taką aktywnością:

- **Beata Borucka** („**Mądra Babcia**”, ponad 560 tys. obserwujących – 546 tys. na Facebooku, 21 tys. na Instagramie) – jej misja to aktywizacja i edukacja kobiet 50+, a także wzmocnienie roli babć w wychowywaniu dzieci. Jest inicjatorką **Silver TV**, powstałej w październiku 2020 r. interaktywnej telewizji internetowej skierowanej do osób w dojrzałym wieku, której programy są emitowane w jej mediach społecznościowych oraz na stronie internetowej stacji (*Silver TV. Telewizja 50+*, 2020), a liczba obserwujących kanał na portalu You Tube wynosi 209 tys. subskrybentów. Beata Borucka jest także autorką dwóch książek (Borucka, 2019, 2020) o charakterze edukacyjno-wspomnieniowym. Wokół „Mądrej Babci” skupia się społeczność internetowa osób starszych, które dzielą się spostrzeżeniami, wskazówkami i refleksjami na temat roli babci (Borucka, 2019). Beata Borucka za swoją działalność w 2017 r. została wyróżniona tytułem „Kobieta Roku” w dziedzinie coaching i edukacja dorosłych;
- **Irena Wielocha** („**Kobieta zawsze młoda**”, 33 tys. obserwujących na Facebooku, a także ponad 125 tys. obserwujących na Instagramie) – z buntu przeciwko starzeniu się zmieniła w dojrzałym wieku swoje nawyki – zaczęła uprawiać sport, stosować odpowiednią dietę, a swoimi sukcesami

w tych obszarach dzieli się z rówieśnikami, a jednocześnie inspiruje i motywuje do zmian młodsze pokolenia. Swoim przykładem zachęca do dbania o zdrowie. Prowadzenie kont w mediach społecznościowych traktuje jako sprawdzian wytrwałości i silnej woli oraz sposób na dodatkowe źródło dochodów do emerytury (*Irena Wielocha, 2020; Nagel, 2021*);

- **Mariola Jędruch** („**Seniorka z plecakiem**”, blisko tysiąc obserwujących oraz polubień na Facebooku, a także ponad tysiąc obserwujących na Instagramie i Twitterze) – relacjonuje wizyty w różnych miejscach, zaprasza do podróży (wirtualnych i realnych) bez pośpiechu. Swoją aktywność w internecie uzasadnia koniecznością pokazania świata z innej perspektywy, niż robią to młodzi ludzie, których aktywność w przestrzeni online w tym zakresie jest dominująca (Jędruch, 2021);
- **Anna Kusiak** (**zycie_zaczyna_sie_po_90**, ponad 93 tys. obserwujących na Instagramie, ponad tysiąc na Facebooku) – w wieku 85 lat wyemigrowała do Wielkiej Brytanii, a w wieku 92 lat rozpoczęła prowadzenie kont w mediach społecznościowych, gdzie relacjonowała swoją codzienność*;
- **Ireneusz Korzeniewski** (**Styleman.pl**, ok. 36 tys. obserwujących na Instagramie,) – został influencerem po 50. roku życia. W social mediach jest znany jako miłośnik mody, luksusowych aut i motocykli, dojrzały model, który promuje ideę, że wiek naprawdę nie ma znaczenia, natomiast pasja daje szczęście i poczucie wolności. Od kilku sezonów współorganizuje polską edycję „The Distinguished Gentleman’s Ride” – tego samego dnia w wielu państwach świata

---

* **zycie_zaczyna_sie_po_90**, Instagram, https://www.instagram.com/zycie_zaczyna_sie_po_90/ [dostęp: 13.11.2024 r.], **Zycie_zaczyna_sie_po_90**, Facebook, https://www.facebook.com/Zycie_zaczyna_sie_po_90-104721304743948 [dostęp: 13.11.2024 r.] Pani Anna Kusiak zmarła w marcu 2024 r.

- starannie ubrani motocykliści przemierzają wspólnie trasę. Celem akcji jest promowanie badania prostaty (Kapla, 2020);
- **Andrzej Żylak** („Pastelowa elegancja”, ponad 18 tys. obserwujących na Instagramie i ponad 2 tys. obserwujących na Facebooku) – pochodzi z Rybnika. Podbija świat mody jako śląski *silver model*. Prowadzi profile w mediach społecznościowych, gdzie prezentuje się w przygotowanych przez siebie, nieraz budzących kontrowersje, stylizacjach. W jego garderobie znajduje się bogata kolekcja odzieży i dodatków, zawierająca m.in. ponad tysiąc koszul, 360 krawatów i poszetek (Bombor, 2021).

Takie działania osób starszych w mediach społecznościowych nie tylko przyczyniają się do ich osobistego rozwoju i integracji z różnymi grupami wiekowymi, lecz także zmieniają stereotypowe postrzeganie starości, ponieważ pokazują, że jest to okres pełen możliwości.

Promowanie nowego spojrzenia na starość

Szczególnego znaczenia nabierają aktywności innych dojrzałych wiekiem osób, które po przejściu na emeryturę rozpoczęły przełamywanie stereotypów dotyczących wizerunku własnej generacji, takich jak Wirginia Szmyt czy Helena Norowicz.

Wirginia Szmyt (ur. 1938 r.) jest z wykształcenia pedagogką, z doświadczeniem zawodowym w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi i trudną młodzieżą. Jest działaczką społeczną zaangażowaną w sprawy seniorów, prowadzi dyskotekę, potańcówki, wieczorki międzypokoleniowe w Polsce i za granicą (jako DJ Wika), współorganizuje parady seniorów (we współpracy z Fundacją „Zaczyn”) i wycieczki dla osób starszych, występuje w mediach jako propagatorka aktywnego starzenia się. W czasie pandemii prowadziła „internetowe domówki”. Jej biografii została poświęcona publikacja w formie wywiadu pt. *DJ Wika. Jest moc!* (Jabłonka, Łęczuk, 2016).

Helena Norowicz (ur. 1934) jest polską aktorką, która zadebiutowała jako modelka, gdy była na emeryturze. Udział

w kampaniach modowych tłumaczy ideą „happy aging”, akceptuje proces starzenia się oraz zmiany zachodzące wraz z wiekiem. Zwraca uwagę na dotychczasowe dyskryminujące podejście projektantów mody do potrzeb i oczekiwań osób dojrzałych. Promuje podejmowanie nowych wyzwań, zdrowy tryb życia i ruch (*85-letnia Helena Norowicz w kampanii ślubnej*, 2020). Postanowiła, że nie będzie „godzić się na starość taką, z którą mamy powszechnie do czynienia, czyli związaną z niewydolnością, niezadowolaniem, z pustką, która często dopada starszych ludzi” (Harbuz, 2020).

W sytuacji pandemicznej charakter wspierania osób starszych zmienił się. Ze względu na konieczność zachowania dystansu społecznego wiele osób starszych stało się więźniami we własnych domostwach. Negatywne uczucia i stany, jak niepewność, lęk czy osamotnienie, zostały spotęgowane, a wszelka aktywność wymagała odwagi do wyjścia na zewnątrz, ostrożności, nieustannych zmian lub odwoływania planów. Wśród działań wzmacniających osoby starsze w czasie pandemii COVID-19 można wyróżnić inicjatywy, których inicjatorami lub organizatorami były osoby starsze. Stowarzyszenie „Nasze Osiedle Ścigały” z Katowic w czasie pandemii, od kwietnia 2020 r., organizowało „**Telefon wsparcia dla seniorów**”. Szczególnie istotny w tym działaniu był fakt, że wsparcia udzielały osoby starsze. Każdego dnia przez kilkanaście godzin z wykorzystaniem swoich prywatnych telefonów rozmawiały z osobami, które czuły się samotne, które przerastała zastana rzeczywistość, które potrzebowały podzielić się swoimi troskami lub poszukiwały pomocy (*Telefony Wsparcia dla Seniorów*, 2020). Inicjatywa ta, będąca wymierną pomocą w działaniach w trakcie walki z pandemią COVID-19, była naśladowana przez samorządy regionalne i lokalne, które w większości organizują i świadczą pomoc profesjonalną: psychologa, pracownika pomocy społecznej, dietetyka oraz innych specjalistów, jednak bez udziałuownika społecznego.

Cenną inicjatywą wspierającą przedsiębiorczość osób starszych, wyrażającą w czasach pandemii troskę o prowadzone przez nie działalności gospodarcze, jest akcja zatytułowana „**Dziadkowie biznesu**”, zainicjowana przez studentki i studentów

Uniwersytetu Warszawskiego, w ramach ogólnopolskiej olimpiady Zwolnieni z Teorii (Łowicki, 2021). Promują oni lokalne biznesy osób starszych w social mediach i osiągają duże zasięgi (dane z 15.05.2021 r.: ponad 37 tys. obserwujących na Instagramie, ponad 17 tys. na Facebooku oraz blisko 17 tys. osób, które dodały stronę do polubionych, ponad 2600 obserwujących na Twitterze, 230 obserwujących i ponad 1100 polubień na TikToku). Kampanii towarzyszyła zbiórka środków pieniężnych, której celem jest pomoc w promowaniu biznesów seniorów w mediach społecznościowych – osób, które często są wykluczone cyfrowo i nie reklamują swoich działalności w mediach społecznościowych. Zebrane środki były przeznaczone na „promowanie postów opowiadających piękne, wzruszające historie małych sklepików, które przetrwały już niejedno” (Bawolik, 2021).

W czasie pandemii intensywne działania wspierające osoby starsze prowadziła Fundacja „Senior w Koronie”, zajmująca się poprawą warunków życia osób w wieku 75+, które ze względu na osamotnienie, brak wystarczających środków finansowych oraz występujące schorzenia nie są w stanie same zaspokajać swych potrzeb, by żyć godnie. Jej przedstawiciele apelowali o pomoc seniorom pozostającym w domu udzielaną poprzez zbiórki środków na zabezpieczenie podstawowych potrzeb osób starszych, robienie zakupów, wizyty w aptekach, dostarczanie darów rzeczowych. Wokół organizacji w całej Polsce zgromadziło się ponad 13 tys. osób, zarówno niosących pomoc, jak i potrzebujących (*Senior w koronie*, 2021).

Scharakteryzowane wyżej inicjatywy mają na celu przede wszystkim zmianę postaw, wartości i zachowań społecznych oraz zwrócenie uwagi na ważne dla społeczeństwa problemy, dzięki czemu możliwe jest częściowe ograniczanie występowania wielu negatywnych zjawisk w przyszłości. Są także przykładem działań na rzecz edukacji dla starości, do starości, przez starość oraz w starości.

Ludzie starsi w Polsce realizują wiele modeli aktywności społecznej. Ich podejmowanie w różnych grupach, w lokalnych warunkach jest konieczne, ponieważ stanowi jeden z podstawowych czynników prowadzących do zainicjowania zmian

społecznych. Jednocześnie aktywność społeczna jest niezbędnym elementem dla tworzenia stabilnych struktur demokratycznych i społeczeństwa obywatelskiego, staje się także sposobem pozytywnego oddziaływania ludzi starszych na młodsze generacje oraz na środowisko lokalne. Anna Skrzek zauważa, że „niewymuszony, samodzielny wybór z szerokiej oferty proponowanych form aktywności pozwoli na osiągnięcie statusu seniora aktywnego, jako człowieka spełnionego” (Skrzek, 2018, s. 143–144).

Warto uwrażliwić społeczeństwo na wzajemne wspomaganie się i poszukiwanie obszarów, w których mogliby się realizować przedstawiciele różnych pokoleń. Należy także pamiętać, „że im wcześniej upowszechnią się praktyki aktywnego życia w wieku starszym, tym łatwiejsze i być może częstsze będzie podejmowanie takich działań przez kolejne pokolenia seniorów” (Halicka, Kramkowska, 2011, s. 42). Dzięki wskazanym wyżej inicjatywom, uwzględniającym szeroko rozumianą integrację społeczną, integrację wewnątrzrodzinną oraz między- i wewnątrzpokoleniową, wolontariat, budowanie lokalnych sieci wsparcia, osoby starsze mogą mieć większy wpływ na kształtowanie i wzmacnianie poczucia odpowiedzialności za własną teraźniejszość i przyszłość. Dlatego niezbędne jest zwiększenie poziomu uczestnictwa seniorów w życiu społecznym. Włączenie w aktywność społeczną pozwoli osobom starszym na rewizję potrzeb samostanowienia, samoorganizacji, samodzielności, sprawczości i podmiotowości. Ukie-
runkuje ich potencjał i aktywność na podejmowanie inicjatyw oddolnych, budowanie sieci współpracy i odgrywanie w lokalnych społecznościach nowych ról społecznych, na straży czego, na poziomie lokalnym, mogą stać gminne rady seniorów. Ich działalność w ramach lokalnych polityk senioralnych opiera się na aktywności społecznej, wolontaryjnej i charytatywnej ich członków.

ROZDZIAŁ 4

Podstawowe założenia metodologiczne badań

Przedmiotem bezpośredniego zainteresowania badawczego autorki są rady seniorów w Polsce – ciała kolegialne o charakterze konsultacyjnym, doradczym i inicjatywnym, które wspierają samorząd lokalny w realizacji zadań na rzecz osób starszych. W tym rozdziale przedstawiono metodologię badań własnych, którymi zostały objęte istniejące rady seniorów w Polsce. Wyjaśniono, dlaczego w badaniach przyjęto podejście właściwe dla metod mieszanych, i ukazano, jak zastosowane metody wpłynęły na kształt książki. Scharakteryzowano motyw i uzasadnienie wyboru tematyki, cele badań i problemy badawcze. Na podstawie literatury przedmiotu przedstawiono metody, techniki, narzędzia badawcze oraz teren badań. Omówiono także ich organizację, w tym sposób gromadzenia danych i przebieg badań oraz etapy postępowania badawczego. Rozdział kończy analiza istniejącego stanu wiedzy w zakresie tematu badań.

4.1. Motyw i uzasadnienie wyboru tematu

W Europie rady seniorów funkcjonują od lat 70. XX w. (*Zapis przebiegu posiedzenia Komisji Polityki Senioralnej, nr 15, 2016, s. 17*). Działają na różnych zasadach, jeśli chodzi o skład osobowy, poziom działania – lokalny lub narodowy – czy formułę funkcjonowania. Wszystkie mają za zadanie wspierać osoby

starsze w politykach narodowych lub samorządowych. Działają m.in. w Danii, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Finlandii, Austrii, we Włoszech (Frączkiewicz-Wronka i in., 2019; Kwiecińska, 2016; Pawłowska i in., 2020, s. 37), w Stanach Zjednoczonych. Rady seniorów są także obecne w społeczeństwach znacznie młodszych demograficznie niż europejskie, np. w Republice Mauritiusu od 1985 r. czy na Jamajce od lat 70. XX w. (Fiedotow, 2017, s. 7).

Rady seniorów w Danii są ukierunkowane na potrzeby osób w wieku poprodukcyjnym, a ich członkowie są wybierani w bezpośrednich wyborach przez wszystkich mieszkańców danej gminy mających co najmniej 60 lat (Kryńska, Szukalski, 2013, s. 270; Olszewski, 2016).

W Wielkiej Brytanii funkcjonuje około 250 forów seniorów, zrzeszających od kilku czy kilkunastu do ok. tysiąca osób („Local older people’s forums”, 2021), które działają na zasadzie wolontariatu. Przynależność ta ma charakter dobrowolny i nieformalny (Gulińska, 2020, s. 6). Praktykę działania wypracowują lokalnie sami członkowie, którzy uczestniczą w procesach konsultacyjnych organizowanych przez administrację publiczną, inicjując dyskusje w środowiskach seniorskich na temat istotnych kwestii dotyczących osób starszych (Stokłuska, 2015). Fora seniorów przeprowadzają badania ankietowe wśród osób starszych na temat oceny lokalnych usług; monitorują jakość przestrzeni publicznej i zgłaszają do władz samorządowych miejsca, które sprawiają seniorom trudność w poruszaniu się; uczestniczą w tworzeniu strategii mieszkaniowej i prowadzeniu dyskusji na ten temat w swoich środowiskach; wreszcie dystrybuują informacje o lokalnych wydarzeniach seniorom (w formie newsletterów, ulotek, broszur).

Pierwsze rady seniorów (niem. *Seniorenrat*, *Seniorenbeirat der Gemeinde*, *Stadt seniorenrat*, *Kreisseniorenrat*, *Landesseniorenrat*) powstały w Niemczech w latach 70. XX w. (Kwiecińska, 2016, s. 81). W niemieckich landach obowiązują różne przepisy pozwalające seniorom tworzyć własne samorzady oraz włączać osoby starsze w proces podejmowania decyzji. Rady te są powoływane w każdym samorządzie lokalnym, aby reprezentować środowiska osób starszych, wspierać je, prowadzić dialog międzypokoleniowy.

Rady takie współpracują z władzami miast zwłaszcza w tych obszarach, w których decyzje będą miały wpływ na osoby starsze lub na przyszłych seniorów. Istnienie rad seniorów w Niemczech jest obligatoryjne (Kwiecińska, 2016). Jeśli w danej gminie nie ma rady, samorząd musi stworzyć specjalne biuro właściwe ds. seniorów. Niemieckie rady seniorów są powoływane w każdym samorządzie lokalnym, aby reprezentować środowiska osób starszych, wspierać je, prowadzić dialog międzypokoleniowy. Powołani do okręgowej rady seniorów w Niemczech mogą być wszyscy seniorzy, którzy są zameldowani w danym okręgu. Rada okręgowa na dwa miesiące przed wyborami za pośrednictwem organizacji (pro)senioralnych nawołuje publicznie do włączenia się w pracę przedstawicielstwa. Wybór członków odbywa się na zasadzie rozbudowanych konsultacji, nie zaś kampanii, w której są wygrani i przegrani (Gulińska, 2020, s. 6–7). Na poziomie centralnym istnieje Federalna Grupa Robocza Przedstawicieli Seniorów w Landach (niem. *Die Bundesarbeitsgemeinschaft der Landesseniorenvertretungen e.V.*), która reprezentuje interesy osób starszych jako partnerów instytucji państwowych, partii politycznych i społeczeństwa (BAG LSV, 2021).

W Finlandii rady seniorów (fin. *Vanhusneuvosto*) działają jako ciała kolegialne podlegające samorządowi miejskiemu na mocy ustawy o samorządzie terytorialnym i mieszkańcach gmin. Głównym zadaniem rad seniorów jest reprezentowanie interesów własnej grupy wiekowej podczas podejmowania decyzji politycznych, planowania i monitorowania działań, szczególnie w takich obszarach jak ogólny dobrobyt osób starszych, ich zdrowie, inkluzja, środowisko życia, mieszkalnictwo, mobilność oraz inne codzienne aktywności i korzystanie z usług (Pawłowska i in., 2020, s. 38). Ponadto rady dbają o to, by osoby starsze były dobrze poinformowane o różnych formach wsparcia kierowanego do nich. Rady mogą wpływać na podejmowanie decyzji przez gminę poprzez składanie propozycji oraz wydawanie opinii z punktu widzenia starszej populacji (w sprawach istotnych dla dobrostanu, zdrowia, włączenia społecznego, środowiska życia, mieszkalnictwa, codziennych czynności). Odgrywają ważną rolę we współpracy

różnych podmiotów, takich jak organizacje wolontariackie, decydenci polityczni i urzędnicy gminy. Jedna rada może działać na obszarze dwóch gmin lub większej ich liczby (*Act on Supporting the Functional Capacity of the Older Population and on Social and Health Services for Older Persons*, 2012).

W **Austrii** zgodnie z federalną ustawą o seniorach istnieje dla całego kraju **Federalna Rada Doradcza Seniorów** (niem. *Bundesseniorenbeirat*), która reprezentuje osoby starsze na szczeblu federalnym. Osoby starsze mają również lokalne reprezentacje w postaci rad seniorów (niem. *Seniorenbeirat*). W Wiedniu rada odpowiada za zajmowanie się sprawami, życzeniami i skargami seniorów, przedstawianie sugestii miejskim politykom i konsultowanie dokumentów dotyczących osób starszych (*Wiener Seniorenbeirat*, 2021). W Salzburgu rada służy jako forum dyskusyjne między decydentami politycznymi a przedstawicielami osób starszych. Celem jej działania są włączenie interesów seniorów w proces podejmowania decyzji politycznych oraz zwiększenie partycypacji społecznej i zaangażowania osób starszych we wszystkich dziedzinach życia (Land Salzburg, 2020).

Także **we włoskich miastach** funkcjonują lokalnie rady seniorów (wł. *Consulta comunale degli anziani; Consulta comunale per i problemi degli anziani*). Do ich zadań należą m.in.: identyfikacja obszarów problemowych i wskazywanie propozycji mających na celu ich rozwiązanie, pełnienie funkcji doradczych wobec administracji lokalnej w zakresie przepisów dotyczących polityki wobec osób starszych, współpraca w prowadzeniu badań nad problemami osób starszych (Comune di Isola Rizza, 2006), współpraca z instytucjami publicznymi i prywatnymi (stowarzyszeniami wolontariatu, związkami zawodowymi, klubami seniorów), proponowanie inicjatyw mających na celu przezwycięzenie stanów marginalizacji osób starszych (Comune di Ascoli Piceno, 2018), koordynowanie i promowanie działań skierowanych do osób powyżej 60. roku życia celem wzmocnienia roli osób starszych w społeczeństwie zgodnie z wartościami solidarności i rozwoju obywatelskiego (*Comune di Napoli*, 2001), promowanie udziału osób starszych w lokalnej polityce społecznej czy dążenie do

stworzenia systemu usług mających na celu osiągnięcie godnej jakości życia i wspieranie rozwoju osób starszych w lokalnej społeczności (*Comune di Valdagno*, 2021).

Na **Mauritiusie** rady seniorów istnieją jako organ korporacyjny, podlegający Ministerstwu Integracji Społecznej, Zabezpieczenia Społecznego i Solidarności Narodowej (ang. *Ministry of Social Integration, Social Security and National Solidarity*). Celem i misją rad jest zachęcanie osób starszych do prowadzenia aktywnego i zdrowego życia, w godności, z pełnym korzystaniem ze swoich praw i niezależności. Członkostwo jest otwarte dla każdej organizacji wolontariackiej wspierającej osoby w wieku 55+. Według stanu na październik 2019 r. afiliowanych było ponad 800 podmiotów, zrzeszających ok. 105 tys. członków („Senior Citizens Council”, 2021).

Na **Jamajce** od lat 70. XX w. przy ministrze pracy i zabezpieczenia społecznego działa Narodowa Rada na rzecz Osób Starszych (ang. *National Council for Senior Citizens*). Ma za zadanie doradzanie ministrowi w zakresie działań prosenioralnych podejmowanych także we współpracy międzysektorowej czy we wprowadzaniu polityki na rzecz osób starszych (Fiedotow, 2017). Rada współpracuje z sektorem prywatnym, wolontariatem i obywatelami w opracowywaniu programów i działań mających na celu m.in.: promowanie aktywnego starzenia się, docenianie pracy i wartości seniorów, zaspokojenie potrzeb fizycznych i społeczno-ekonomicznych osób starszych czy promowanie podejścia międzypokoleniowego (*Green Paper. National Policy for Senior Citizens*, 2018; *National Council for Senior Citizens*, 2021).

Pierwsza rada seniorów w Polsce powstała w 2007 r. w Poznaniu. Z oficjalnych, rządowych danych zebranych od 16 wojewodów wynika (stan na 31.12.2020 r.), że w kraju funkcjonuje 377 gminnych rad seniorów; wobec ogólnej liczby gmin w Polsce (2477) stanowi to 15,22% (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020*, 2021, s. 45).

Podjęcie w tej książce zagadnienia osób starszych jako współtwórców polityki senioralnej w kontekście funkcjonowania rad seniorów w Polsce jest aktualne i potrzebne, ponieważ brakuje

jego systematycznego opracowania. Jest koniecznym dopewiedzeniem do całości działań państwa, samorządu lokalnego oraz organizacji pozarządowych, pracujących na rzecz seniorów. Aktywność rad seniorów jest zagadnieniem istotnym przede wszystkim dla osób starszych jako beneficjentów polityki senioralnej, ale także dla szeroko rozumianego środowiska lokalnego i regionalnego oraz centralnej polityki społecznej adresowanej do seniorów i starzejącego się społeczeństwa.

Starzenie się społeczeństw stanowi globalne wyzwanie, które znajduje swoje odbicie na poziomie lokalnym. Polityka państwa, scharakteryzowana w pierwszym i drugim rozdziale, wraz z systemem wsparcia osób starszych w postaci aktów prawnych, programów strategicznych czy diagnoz wydaje się na poziomie deklaracji odpowiedzią na problemy i potrzeby seniorów. Jednak w lokalnej codzienności starość często pozostaje samotna, niesprawna i niezauważona. Rady seniorów, działające zarówno w Polsce, jak i za granicą, mogą stać się narzędziem, które – nawet poprzez nieformalne powiązania – współtworzy lokalną politykę senioralną i realnie wpływa na poprawę jakości życia osób w późnej dorosłości.

Niniejsza publikacja stanowi próbę zmierzenia się z częścią problemów, wyzwań i pytań, które stoją przed polską polityką senioralną, ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy lokalnej.

Poprzez utworzenie rad seniorów instytucjonalizacja partycypacji obywatelskiej osób starszych w sferze lokalnej polityki wpłynęła na uporządkowanie ich sytuacji prawnej, jako reprezentantów swojej grupy wiekowej, na terytorium całego kraju. W dyskursie politycznym nawiązywano do „potrzeby nadania radom seniorów rangi ważnego partnera dla samorządów, tworzenia przestrzeni do dyskusji dla osób starych, potrzeby zwiększenia wpływu osób starszych na kreowanie polityki senioralnej w Polsce” (Zubrzycka-Czarnecka, 2015, s. 8).

Zajęcie się tą tematyką wynika nie tylko z potrzeby użyteczności, lecz także z osobistej motywacji autorki, której bliskie są założenia koncepcji **wychowania i edukacji do starości**. Jako absolwentka kilku kierunków studiów – licencjackich, magisterskich, a także czterech podyplomowych – jak również uczestniczka warsztatów

i szkoleń z zakresu kompetencji miękkich i prowadząca je, autorka wyznaje ideę uczenia się przez całe życie. Równocześnie **edukacja przez starość** jest jej bliska dzięki doświadczeniu w organizowaniu i prowadzeniu zajęć dla słuchaczy UTW oraz realizacji projektów międzypokoleniowych. Ponadto jako dyplomowana gerontolożka i wykładowczyni m.in. na kierunkach praca socjalna i pedagogika aktywnie wspiera **edukację dla starości**. Wszystkie te działania mają na celu nie tylko dzielenie się wiedzą i wspieranie innych, lecz także przygotowanie do własnej starości, by przeżyć ją jak najpełniej, wzbogacając doświadczenie życiowe edukacją w starości.

Już w 2013 r. Michał Szczerba, przewodniczący Parlamentarnego Zespołu ds. Polityki Miejskiej, zakładał, że jeśli „polityka senioralna ma być polityką na serio, nie może być ona polityką ostrożnych działań, ale musi być polityką odwagi” (Szczerba, 2013).

4.2. Cele badań i zidentyfikowane problemy badawcze

Niniejsza praca jest oparta na autorskim projekcie badawczym o charakterze teoretycznym i empirycznym. Kierując się schematami i modelami badań społecznych zaprezentowanych m.in. w podręcznikach Earla Babbiego, Normana K. Denzina, Yvonne S. Lincoln, Mieczysława Łobockiego, Tadeusza Pilcha i Teresy Bauman (Babbie, 2008; Denzin, Lincoln, 2015; Łobocki, 2007; Pilch, Bauman, 2001), stworzono autorski program badań empirycznych o charakterze eksploracyjnym i indukcyjnym (analityczny, oparty na formułowaniu uogólnień na podstawie konkretnych obserwacji).

Celem badań była analiza funkcjonowania rad seniorów w Polsce. O aktualności podjętego tematu świadczą nie tylko dane statystyczne i przytaczane w książce opracowania naukowe, lecz także akty normatywne, programy strategiczne czy projekty skoncentrowane na wyzwaniach związanych ze starzejącym się społeczeństwem.

Projekt badawczy dotyczący rad seniorów, który był realizowany na potrzeby rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Osoby starsze jako współtwórcy polityki senioralnej. Pedagogiczna analiza funkcjonowania rad seniorów w Polsce*, obronionej w 2022 r. w Dolnośląskiej Szkole Wyższej we Wrocławiu, można umiejscowić na pograniczu pedagogiki i jej subdyscyplin (w tym geragogiki), a także innych dyscyplin naukowych, m.in.: socjologii, psychologii i filozofii, nauk o kulturze i religii, ekonomii, nauk o polityce i administracji oraz informatyki. Kryje więc w sobie wartość implementacyjną, o czym pisał Stanisław Palka: „podstawowa korzyść z badań pogranicza wyraża się tym, że efekty badań mogą być wykorzystywane do budowania systemów, modeli systemów ogólnych, będących czymś więcej niż sumą osiągnięć badawczych uzyskanych przez przedstawicieli pojedynczych nauk z pogranicza” (Palka, 2006, s. 121). Stąd, jako jeden z rezultatów badań, zaproponowana została autorska typologia rad seniorów, która może być wykorzystywana i rozbudowywana przez badaczy z różnych dyscyplin naukowych do próby wyznaczenia kierunków modernizacji i optymalizacji działań rad seniorów oraz propozycji nowych rozwiązań mogących znaleźć zastosowanie w tworzeniu polityki senioralnej na poziomie lokalnym.

Celem naukowym przeprowadzonych badań była **analiza, w świetle uregulowań prawnych (w latach 2013–2020), funkcjonowania rad seniorów w Polsce jako źródeł informacji o oczekiwaniach, potrzebach i możliwościach rosnącej w siłę grupy społecznej – osób starszych**. Jednocześnie podjęto **próbę zweryfikowania otwartości i zakresu zaangażowania seniorów w nową rolę współtwórców polityki senioralnej na poziomie lokalnym**.

Opublikowane prace dotyczące tego zagadnienia są fragmentaryczne, nie objęły swym zakresem wszystkich rad seniorów w kraju (m.in. Augustyniak i in., 2016; Borczyk i in., 2014; Kłaman, Mikulska, 2016; Skrzypiec, 2017; Starzyk, Wiśnicka, 2014; Zielińska, 2015). Tymczasem całościowa i usystematyzowana wiedza na ten temat jest potrzebna, by przekonać się, czy i w jakim zakresie

polityka prosenioralna upodmiotawia osoby starsze tak, że stają się jej rzeczywistymi (a nie postulatywnymi) współtwórcami.

Wprowadzenie instytucji gminnych rad seniorów do nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym, nowej instytucji reprezentującej środowiska osób starszych (*Ustawa z 11 X 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym*, 2013) – w teorii – umożliwiała ich włączanie w proces współdecydowania o lokalnych sprawach istotnych dla tej grupy społecznej. Jednak liczne bariery utrudniają lub uniemożliwiają praktyczne ich funkcjonowanie, a rady seniorów, będące nadal w fazie formowania, muszą sprostać wyzwaniom, na które często nie są gotowe. Rady seniorów to ciała kolegialne o charakterze konsultacyjnym, doradczym i inicjatywnym, które mają potencjał wspierania rad gmin w realizacji zadań na rzecz osób starszych. „Od aktywności organizacji seniorskich oraz świadomości i otwartości gminnych władz samorządowych będzie zależeć, jak ten nowy instrument zostanie wykorzystany w praktyce” (Borczyk i in., 2014, s. 12–13).

Uzyskane wyniki badań ilościowych przeprowadzonych w formie ankiet, adresowanych do wszystkich rad seniorów w Polsce i badań jakościowych, w formie wywiadów z przewodniczącymi czy liderami wybranych rad **mogą wypełnić lukę w społecznej (nie)wiedzy dotyczącej zjawiska partycypacji seniorów oraz ich wpływu na kształtowanie lokalnych polityk senioralnych.**

Badania nad radami seniorów wpisują się w nurt poszukiwań, które mają na celu zrozumienie mechanizmów działania, uwarunkowań oraz wpływu rad na jakość życia i poziom partycypacji społecznej osób starszych.

Poniższe opracowanie przedstawia wyniki badań, które w trzech głównych wymiarach – eksploracyjnym, teoretycznym i praktycznym – zmierzają do kompleksowego zrozumienia funkcji rad seniorów w Polsce w latach 2013–2020. Analiza w **aspekcie poznawczym** (eksploracyjnym) pozwoliła na zagregowanie i uporządkowanie wiedzy o uwarunkowaniach prawnych i praktycznych determinujących działalność tych rad. W **wymiarze teoretycznym** badania posłużyły jako punkt wyjścia do formułowania twierdzeń dotyczących teorii aktywności, bierności i partycypacji

społecznej osób starszych w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym. Z kolei w **aspekcie praktycznym** badań należy podkreślić ich aplikacyjny charakter, ukazujący możliwości wykorzystania wyników w opracowywaniu dobrych praktyk związanych z powoływaniem i funkcjonowaniem rad seniorów.

Przeprowadzone badania własne o charakterze empirycznym służyły analizie działalności rad seniorów w Polsce poprzez poszukiwanie odpowiedzi na szczegółowe pytania badawcze. Zdaniem Krzysztofa Rubacha pytanie badawcze to: „zdanie rozpoczynające się od partykuły pytajnej, które zawiera zmienne obserwowalne oraz algorytm poszukiwania odpowiedzi” (Rubacha, 2008, s. 104).

Na podstawie kwerendy naukowej i studiowania literatury przedmiotu oraz zapoznania się z wynikami dotychczas przeprowadzonych badań sformułowano następujące **pytanie ogólne**: Czy osoby starsze oraz JST korzystają z możliwości tworzenia systemowych, powszechnych i realnych rozwiązań mogących znacząco wpłynąć na zwiększenie udziału osób starszych w przygotowywaniu i realizowaniu lokalnej polityki senioralnej? **Problemy szczegółowe** zawarte zostały w następujących pytaniach badawczych:

- Od jakich czynników zależą powstawanie i sprawne funkcjonowanie rad seniorów oraz jakie bariery i wyzwania utrudniają bądź uniemożliwiają ich działalność? Czy istnieje jeden model funkcjonowania rad seniorów w Polsce pozwalający zastosować powtarzalny mechanizm powoływania rad seniorów w gminach, w których jeszcze nie funkcjonują?
- W jaki sposób przebiega proces decyzyjny od podjęcia decyzji o powołaniu rady seniorów (inicjatywa oddolna czy odgórna), poprzez jej uprawomocnienie, zorganizowanie struktury, wybory członków, przyjęcie ramowego planu pracy, aż po systematyczną aktywność zgodnie z założeniami realizacji działań?
- Jakie role odgrywają i jakie funkcje spełniają rady seniorów – czy koncentrują się na działaniach skierowanych wyłącznie do osób starszych, czy są radami do spraw seniorów,

otwierającymi się jednocześnie na innych mieszkańców gminy? W jakich działaniach przejawia się trójprzymiotnikowy (konsultacyjny, doradczy i inicjatywny) charakter rad seniorów?

- Czy i w jaki sposób budowane jest partnerstwo rad seniorów z lokalnym samorządem oraz interesariuszami zewnętrznymi – innymi instytucjami i organizacjami wspierającymi osoby starsze – oraz jaki jest charakter tej współpracy?
- Czy i w jaki sposób odbywa się wzmacnianie samodzielności, sprawczości i niezależności osób starszych dzięki radom seniorów? Czy dzięki uczestnictwu w radach seniorów wzrasta u osób starszych poczucie rzeczywistego wpływu na sprawy lokalne?

Jakie są motywy członków rad seniorów do podejmowania się społecznej działalności oraz czy istnieje zbieżność między aktualnym społecznym zaangażowaniem a doświadczeniami z poprzednich faz życiowych? W jaki sposób zdobywają oni nową wiedzę i nowe umiejętności? Czy osoby starsze odczuwają brak kompetencji pomocnych w pełnieniu funkcji radnych seniorów? Czy rady seniorów mogą być organizacjami uczącymi się, w których „ludzie odkrywają na nowo, w jaki sposób tworzą otaczającą ich rzeczywistość i jak mogą ją zmieniać” (Senge, 2003, s. 28)?

Zgodnie ze stanowiskiem m.in. Krzysztofa Konarzewskiego (Konarzewski, 2000, s. 47) i Krzysztofa Rubachy (Rubacha, 2008, s. 102) w badaniach eksploracyjnych nie stawia się hipotez, ponieważ hipotezy formułuje się wyłącznie w ramach badań weryfikujących teorie. W momencie przystąpienia do badań rad seniorów zrezygnowano ze stawiania hipotez.

Przedmiotem badań własnych były rady seniorów i ich aktywność ukierunkowana na potrzeby i oczekiwania osób starszych oraz możliwości ich zaspokajania na podstawie współtworzonej przez te rady lokalnej polityki senioralnej.

4.3. Zastosowane metody badawcze, techniki oraz teren badań

W naukach społecznych, w tym w pedagogice, metody, techniki i narzędzia badawcze są definiowane w różny sposób. **Metoda badawcza** to: „sposób pracy badawczej charakteryzujący się zarówno określonymi czynnościami postępowania (procedurą badawczą), jak i zastosowaniem odpowiednich narzędzi badawczych. Istota metody badawczej powinna zmierzać do skoordynowania sposobu postępowania z zakładanym celem badań” (Apanowicz, 2002, s. 60); „odnosi się do ogólnych dyrektyw czy norm (reguł) postępowania badawczego, tj. obowiązujących bez względu na cel, jakiemu ma ona służyć i warunki, w jakich się ją stosuje” (Łobocki, 2007, s. 232); definiowana jest jako: „zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu naukowego” (Kamiński, 1970, s. 37). Metoda to również: „system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do którego świadomie się zmierza” (Sztumski, 1999, s. 66).

Za **technikę badań** uznaje się: „czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzonych informacji, opinii i faktów” (Kamiński, 1970, s. 37). Techniki badawcze „to szczegółowe czynności wykonywania różnych prac cząstkowych; pozwalają [one] [...] zgromadzić i uporządkować potrzebne dane” (Apanowicz, 2002, s. 80). Technika jest także: „tożsama z bliżej skonkretyzowanymi wskazaniem, określającymi możliwie dokładnie i szczegółowo przebieg organizowanego za jej pomocą procesu badawczego” (Łobocki, 2007, s. 231). Zdaniem Tadeusza Pilcha i Teresy Bauman: „techniki badań są czynnościami określonymi przez dobór odpowiedniej metody i przez nią uwarunkowanymi; [...] w sensie logicznym są pojęciami podrzędnymi w stosunku do metody, a w sensie rzeczowym o znacznie węższym zakresie niż metoda” (Pilch, Bauman, 2001, s. 71).

Narzędzie badawcze jest zaś: „przedmiotem służącym do realizacji wybranej techniki badań; [...] do technicznego gromadzenia danych z badań” (Pilch, Bauman, 2001, s. 71–72). Narzędzia badawcze to również „przedmioty, instrumenty, urządzenia techniczne, aparatura pomiarowa, służąca do realizacji technik badań; to wszystko to, co można wykorzystać do zbierania i rejestrowania badanych faktów, informacji i zjawisk” (Apanowicz, 2002, s. 90).

Zastanawiając się nad wyborem odpowiedniej strategii badawczej, poddano analizie liczne opracowania metodologiczne i studia teoretyczno-empiryczne (m.in.: Babbie, 2008; Brzeziński, 2011; Denzin, Lincoln, 2015a; Flick, 2010, 2011; Kawalec, 2014; Kostera, 2003; Kubinowski, 2010; Łobocki, 2007; Malewski, 1997, 2010, 2012; Nowak, 2011; Palka, 2006; Pilch, Bauman, 2001; Rubacha, 2008; Wroczyński, Pilch, 1974). W jej wyniku zdecydowano się na podejście łączące procedury ilościowe z jakościowymi, które obejmowało **kwerendę źródeł, analizę dokumentów** (ang. *desk research*, czyli analiza danych zastanych): opracowań statystycznych, urzędowych, instytucjonalnych (uchwały, rozporządzenia, statuty, regulaminy, sprawozdania statystyczne i opisowe, programy działania, itp.), **metody ilościowe** (pozytywistyczne, normatywne) oraz **metody jakościowe** (związane z paradygmatem interpretatywnym). Oparto się na uznaniu podmiotowości i kompetencji badanych osób (przewodniczących rad seniorów), które uznano jednocześnie za współuczestników procesu badawczego (Babbie, 2008; Brzeziński, 2011; Denzin, Lincoln, 2015a, 2015b; Flick, 2010, 2011; Łobocki, 2007; Malewski, 2006; Nowak, 2011; Pilch, Bauman, 2001; Rubacha, 2008; Wroczyński, Pilch, 1974).

Analiza źródeł wtórnych (ang. *desk research*) to metoda badawcza, która: „sprowadza się do analizy zapisów dostępnych źródeł danych, obejmującej w szczególności ich kompilację, wzajemną weryfikację i przetwarzanie. Analiza taka stanowi podstawę do wypracowania wniosków na temat badanego problemu”. Metoda ta „nie ma określonego czasu/fazy realizacji – uzyskiwanie i eksploracja danych trwają na ogół przez cały okres realizacji projektu badawczego. Jest tak m.in. dlatego, że dokumenty zastane są często na bieżąco uzupełnianie i zestawiane z materiałami

uzyskanymi w trakcie pozostałych etapów badania” (*Analiza danych zastanych*, 2020).

Wykorzystując określone wyżej metody badawcze, zastosowano następujące techniki badawcze: **badania ankietowe** (w badaniach ilościowych) oraz **technikę wywiadu jakościowego, częściowo ustrukturyzowanego** (w badaniach jakościowych; Babbie, 2008, s. 342), o charakterze eksperckim, traktując rozmówców jako specjalistów mających szczególną wiedzę na temat rad seniorów. Realizacji badań posłużyły dwa samodzielnie skonstruowane narzędzia badawcze: **kwestionariusz ankiety** oraz **kwestionariusz wywiadu** (zob. aneks), których potrzeba wykorzystania w badaniach własnych wynikała z postawionych problemów badawczych i ze specyfiki badanych zjawisk.

Wybór metod, technik i narzędzi badawczych był podyktowany potrzebą holistycznego ujęcia i przeanalizowania badanego tematu, pełnego uchwycenia rzeczywistości społecznej (Flick, 2011, s. 77), ale także odpowiedzią na niedostateczne angażowanie i uczestnictwo osób starszych w poświęconych im badaniach naukowych (zob. Halicka, 2004; Niezabitowski, 2007; Wawrzyniak, 2009).

Badania ilościowe i jakościowe wychodzą z różnych założeń epistemologicznych i metodologicznych, co jednak nie wyklucza ich wzajemnego połączenia w jednym projekcie badawczym i traktowania ich w sposób komplementarny (Malewski, 1997, s. 17). Badania realizowane tylko w jednym nurcie mogą nie dostarczać „wystarczająco uzgodnionego przez społeczność uczonych obrazu rzeczywistości” (Malewski, 1997). Dlatego istotne jest, by działania zmierzające do integracji wiedzy naukowej były podejmowane na etapie realizacji badań, a nie integracji wiedzy naukowej. Stąd konieczność stosowania triangulacji, w tym przypadku metodologicznej, polegającej na „użyciu kilku metod badawczych w eksploracji tych samych obiektów empirycznych” (Malewski, 1997, s. 27). Taka praktyka niweluje ryzyko wystąpienia ograniczeń każdej pojedynczej metody, a uzyskane przy użyciu wielu metod wyniki badań są wielowymiarowe i bardziej kompletne, a proces badawczy staje się „w pełni oryginalnym i twórczym rozwiązywaniem problemów naukowych” (Denzin, 1970; za: Malewski, 1997,

s. 25–27). W przeprowadzonych badaniach triangulacja miała służyć uzyskaniu możliwie pełnego obrazu badanych zjawisk (por. Palka, 2011, s. 122).

Źródłem danych do pierwszego etapu badań, tj. ilościowych, były materiały internetowe jednostek samorządowych (witryny na poziomie strony głównej, stron otwierających się przez linki ze strony głównej oraz biuletyny informacji publicznej, dalej: BIP) w Polsce – ze szczebla gminnego, wojewódzkiego oraz na poziomie dzielnic m.st. Warszawa.

Badania ilościowe były realizowane metodą CAWI (ang. *Computer Assisted Web Interview*), z wykorzystaniem narzędzia online LimeSurvey (ang. *open source surveys*). Wybór ankiety online jako narzędzia (gdzie dane respondentów były przechowywane w bezpieczny sposób) umożliwił relatywnie szybkie prowadzenie badań, przy jednoczesnym ograniczeniu wydatków, które byłyby niezbędne w przypadku osobistego zbierania danych do ankiet lub wysyłki ankiet tradycyjną pocztą.

Na potrzeby realizacji tej części badań została przygotowana baza danych na podstawie kwerend stron internetowych rad seniorów oraz aktów prawnych zamieszczonych w wojewódzkich dziennikach urzędowych (*Wojewódzkie dzienniki urzędowe*, 2021), zawierająca tytuły aktów prawnych, daty powstania i nazwy organów powołujących rady seniorów, dane teleadresowe oraz dane kontaktowe osób funkcyjnych w radach seniorów.

Konstrukcja ankiety

Konstrukcja narzędzia, w przypadku ankiety, wymagała zastosowania odpowiedniej procedury. Był to rezultat nie tylko procesu konceptualizacji i operacjonalizacji narzędzia, lecz także projektowania treści i formy czy struktury formularza ankiety – sposobu doboru i formułowania pytań, ustalenia ich kolejności, wyglądu ankiety, jak również dbałości o to, by narzędzie było zrozumiałe i czytelne dla respondenta oraz nie sprawiało mu

trudności podczas udzielania odpowiedzi. Cel badań był jawny i został przedstawiony w instrukcji do ankiety.

Narzędzie składało się z pięciu części, w których łącznie zamieszczono 51 pytań, z czego 24 miały status obowiązkowych. Ankieta rozpoczynała wprowadzenie zawierające bezpośredni zwrot do respondentów, cel badania, tytuł dysertacji, tytuły naukowe, imiona i nazwiska promotora oraz promotor pomocniczej, a także afiliację doktorantki. Wprowadzenie zakończone zostało zapewnieniem o poufności danych, prośbą o uważne i rzetelne udzielenie odpowiedzi oraz podpisem autorki badań.

W części pierwszej kwestionariusza zatytułowanej „Organizacja i funkcjonowanie rady seniorów” zawarto 30 pytań, w tym 13 otwartych (do uzupełnienia o wartość liczbową lub długi dowolny tekst), 14 zamkniętych z kafeterią jednokrotnego wyboru (w części z opcją do uzupełnienia o własną odpowiedź respondentów) oraz 3 zamknięte z kafeterią wielokrotnego wyboru (z opcją uzupełnienia o wartość liczbową lub z opcją uzupełnienia o własną odpowiedź respondentów). Druga część ankiety pt. „Komunikacja rady seniorów” zawierała 12 pytań, w tym 3 otwarte (do uzupełnienia o długi dowolny tekst), 5 zamkniętych z kafeterią jednokrotnego wyboru (tabela, pytanie o częstość występowania danej odpowiedzi: od „nigdy” do „zawsze”; z opcjami do wyboru: „tak”, „nie”, „nie wiem”), 1 zamknięte z kafeterią wielokrotnego wyboru, z opcją uzupełnienia o własną odpowiedź respondentów. W trzeciej części ankiety pn. „Działalność rady seniorów” znalazło się 7 pytań, w tym 5 otwartych, 1 zamknięte z kafeterią jednokrotnego wyboru (tabela, pytanie o ocenę zjawiska w skali 1–5) oraz jedno pytanie ranking. Część czwarta pt. „Planowana działalność oraz bariery w funkcjonowaniu rady seniorów” zawierała 3 pytania otwarte. W piątej części pn. „Pozostałe informacje” zamieszczone zostały 2 pytania otwarte. Pierwsze dotyczyło możliwości podzielenia się dodatkowymi refleksjami respondentów na temat funkcjonowania rad seniorów w Polsce. Drugie było nieobligatoryjną deklaracją woli respondentów dotyczącą otrzymania częściowo opracowanych wyników badań.

Wszystkie pytania zostały posegregowane tematycznie zgodnie z badanymi obszarami. Zadaniem respondentów było udzielenie odpowiedzi na pytania znajdujące się w kwestionariuszu. Konstrukcja narzędzia oprócz zdefiniowania twierdzeń i pytań stanowiących przedmiot badań wymagała także podjęcia decyzji co do układu, struktury ankiety, a także kolejności pytań. Kwestionariusz nie zawierał pytań drażliwych czy wstydlivych bądź takich, które mogłyby dezorientować respondentów lub być dla nich niezrozumiałe.

Ponadto kwestionariusz był konsultowany z osobami starszymi (niebędącymi członkami rad seniorów, lecz związanymi z pilskimi UTW), dzięki czemu wyeliminowano stwierdzenia, które mogłyby zostać zinterpretowane jako niezrozumiałe. W trakcie konstruowania i konsultowania pierwotnej wersji narzędzia badawczego zwrócono szczególną uwagę na użycie prostych słów, zbliżonych do tych, jakimi respondenci potencjalnie posługują się w reprezentowanych przez siebie radach seniorów. Konsultacje przyczyniły się także do dopracowania formy graficznej ankiety, w tym rozmiaru czcionki i kolorów strony w narzędziu online.

Struktura ankiety umożliwiała jej sprawne uzupełnianie lub pomijanie odpowiedzi. Ze względu na dużą liczbę pytań uzupełnienie całej ankiety mogło być dla respondentów uciążliwe; prawdopodobnie dlatego część odpowiedzi została przez nich pominięta.

Wywiad ekspercki

Uzyskana w trakcie badań ankietowych wiedza na temat rad seniorów została pogłębiona podczas wywiadów, co umożliwiło uzupełnienie i poszerzenie perspektywy badawczej. Jak podkreśla Steinar Kvale: „wywiad jakościowy jest głównym narzędziem umożliwiającym badanie sposobu, w jaki jednostki doświadczają swojego świata i postrzegają go. Pozwala na jedyny w swoim rodzaju wgląd w świat życia badanych, którzy własnymi słowami opisują swoje działania, doświadczenia i poglądy” (Kvale, 2010, s. 39). **Wywiad jakościowy, częściowo ustrukturyzowany**

(ang. *semi-structured questionnaire*), wykorzystywany przez badacza, który kieruje się jedynie ogólnym celem postawionym przez przedsięwzięcie badawcze, jest wyposażony w listę pytań, które powinny zostać zadane, lecz ich forma oraz kolejność zależą od osoby przeprowadzającej wywiad. Takie narzędzie składa się ze scenariusza w postaci zagadnień umożliwiającego zadawanie pytań w dowolnej kolejności oraz pytań dodatkowych, a w razie potrzeby rozwinięcia wypowiedzi respondenta (por. Denzin, Lincoln, 2015, s. 95–106).

Jednym z głównych założeń badań prowadzonych techniką wywiadu jest to, że osoba prowadząca wywiad jest postrzegana jako podstawowe narzędzie badawcze, a jakość informacji uzyskiwanych w wywiadzie zależy od jej umiejętności, wrażliwości i wiedzy na temat badanego problemu (Kvale, 2010, s. 95–96). Stąd zostało zaplanowane nieznaczne opóźnienie w realizacji części badań jakościowych, co miało na celu uzyskanie choćby częściowych wyników z badań ilościowych.

Podczas inicjowania rozmów na temat planowanych wywiadów potencjalni respondenci byli informowani o celu badań, sposobach ich realizacji, wykorzystywanych metodach, technikach i narzędziach badawczych oraz o formach i zakresie przetwarzania danych uzyskanych od respondentów. Przeprowadzone wywiady indywidualne (eksperckie) i uzyskane w ich ramach odpowiedzi miały charakter wspomagający, uzupełniający wobec analizy dokumentów, kwerend, i wtórny wobec zastosowanego schematu badawczego, ze szczególnym uwzględnieniem etapu badań ilościowych.

Respondenci obu etapów badań zostali zapewnieni o zanonimizowaniu udzielonych przez nich odpowiedzi, co miało zagwarantować im poczucie bezpieczeństwa.

Z przyczyn etycznych (a także z powodu obszerności wywiadów, których transkrypcja zajęła ponad 700 stron znormalizowanego tekstu) zrezygnowano z zamieszczania całości zapisu nagrań z przeprowadzonych wywiadów w formie aneksów do książki, gdyż mogłoby to prowadzić do ujawnienia narratorów. Wywiady te zawierają zbyt szczegółowe informacje dotyczące respondentów

oraz osób trzecich (członków rad seniorów, gminnych urzędników, w tym prezydentów i burmistrzów, bliskich osób respondentów). W związku z tym zakodowano badanych jako numery poszczególnych wywiadów: Wywiad 01., Wywiad 02., ..., Wywiad 15., bez możliwości rozkodowania przez osoby postronne bez klucza.

Wywiady poddano semantycznej analizie treści (Rubacha, 2008, s. 284) zgodnie z poniższą procedurą postępowania:

- spośród wypowiedzi respondentów wyodrębniono te treści, które stanowią uzupełnienie analizowanych danych ilościowych;
- fragmenty tych treści, w formie cytatów – wymków z narracji respondentów – zostały przywołane w książce jako ilustracja wybranych danych uzyskanych w trakcie badań ilościowych.

Podczas analizy materiału zgromadzonego w trakcie wywiadów wykorzystano **perspektywę metodologiczną brikolażu** (fr. *bricolage*), swobodnie łączącą poszczególne rodzaje technik analitycznych. W tej perspektywie badacz może „czytać wielokrotnie wywiady i wytworzyć sobie ogólne wrażenie na ich temat, potem wrócić do konkretnych interesujących go fragmentów, być może policzyć wypowiedzi wskazujące na odmienny stosunek do danego zjawiska, ułożyć fragmenty wywiadu w narrację, wypracować metafory, by uchwycić najważniejsze rozumienia, spróbować wizualizować wyniki [...]” (Kvale, 2010, s. 186). Dlatego w części poświęconej analizie badań własnych fragmenty wywiadów i refleksje respondentów zostały wplecione w formie cytatów w interpretację badań ilościowych.

Teren badań

Przy realizacji badań naukowych niezbędne jest określenie terenu ich realizacji. Według T. Pilcha: „wybór terenu badań to przede wszystkim typologia wszystkich zagadnień, cech i wskaźników, jakie muszą być zbadane, odnalezienie ich na odpowiednim terenie, u odpowiednich grup społecznych lub w układach

i zjawiskach społecznych i następnie wytypowanie rejonu, grup zjawisk i instytucji jako obiektów naszego zainteresowania” (Pilch, 1998, s. 178). W przypadku przeprowadzonych badań ilościowych **terenem badań** był obszar całej Polski rozpatrywany na poziomie gminnych rad seniorów (główny nurt badań ilościowych; a także dodatkowo – na poziomie rad seniorów, funkcjonujących przy marszałkach województw oraz dzielnicowych rad seniorów w m.st. Warszawa). W przypadku badań jakościowych planowanym terenem badań były stolice województw (a ściślej: funkcjonujące w nich rady seniorów), jednak założenie to zostało zrealizowane jedynie w przypadku 11 województw (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, łódzkie, mazowieckie, podkarpackie, podlaskie, pomorskie, śląskie, świętokrzyskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie). W badaniach ilościowych zabrakło reprezentacji stolic następujących województw: lubelskiego, lubuskiego, małopolskiego, opolskiego i warmińsko-mazurskiego.

4.4. Organizacja i przebieg realizacji badań

Według Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji w 2012 r. w Polsce jeszcze przed nowelizacją ustawy o samorządzie gminnym było 9 rad seniorów, a w 2014 r. było ich już 75 (Ganeczko, 2017, s. 5). Z pierwszego raportu dotyczącego sytuacji osób starszych w Polsce wynika, że na początku 2016 r. w Polsce było 197 rad (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015*, 2016; *Zapis przebiegu posiedzenia Komisji Polityki Senioralnej, nr 15*, 2016), a na koniec 2016 r. – mniej niż 220 (Ganeczko, 2017, s. 5).

Na podstawie analizy dokumentów powołujących rady seniorów (uchwały rad miejskich, uchwały rad gmin) w wyniku samodzielnej kwerendy internetowej (informacje zawarte na stronach domowych urzędów gmin oraz w ich BIP były często nieaktualne), w tym wojewódzkich dzienników urzędowych ustalono, że 1 czerwca 2018 r. funkcjonowało w Polsce 330 rad seniorów, z czego największy ich przyrost odnotowano w latach 2014–2016 (2014 – 70, 2015 – 115, 2016 – 70).

W Polsce (na etapie projektowania badań, stan z 2 stycznia 2018 r.) istniało 2478 gmin, w tym 1548 gmin wiejskich, 628 gmin miejsko-wiejskich oraz 302 gminy miejskie, z czego 66 gmin będących jednocześnie miastami na prawach powiatu (*Rejestr TERYT*, 2018), co oznacza, że rady seniorów funkcjonowały zaledwie w 13,32% gmin w Polsce. Na podstawie dat dokumentów powołujących rady seniorów ustalono, że w 2019 r. (stan na 30.04.2019 r.) w Polsce funkcjonowały 372 gminne rady seniorów. Największa liczba gminnych rad seniorów została powołana na terenie województw: mazowieckiego (39), śląskiego (38), dolnośląskiego (34), małopolskiego i wielkopolskiego (po 32). Najmniej rad seniorów znajdowało się w województwach: świętokrzyskim (14), warmińsko-mazurskim (14) i podlaskim (13) (opracowanie własne na podstawie wojewódzkich dzienników urzędowych, w: Lewicka-Kalka, 2020, s. 157–158).

Większość istniejących wówczas rad seniorów działała na terenie gmin miejskich, mniejsze ośrodki – wsie i niewielkie miejscowości, w których mieszka duży odsetek osób starszych, nie korzystają jeszcze masowo z włączania osób starszych w procesy decyzyjne. Rady seniorów mogą powstawać również przy jednostkach pomocniczych gmin, np. w sołectwach, dzielnicach lub osiedlach, co wymaga akceptacji jednostki podstawowej – gminy. Jako przykład może posłużyć Warszawa, w której dzielnicowe rady seniorów powstały w każdej dzielnicy (*Dzielnicowe Rady Seniorów*, 2021), a ich przedstawiciele tworzą Warszawską Radę Seniorów. Innym przykładem może być także Piła, gdzie funkcjonuje Rada Seniorów Osiedla Górne*.

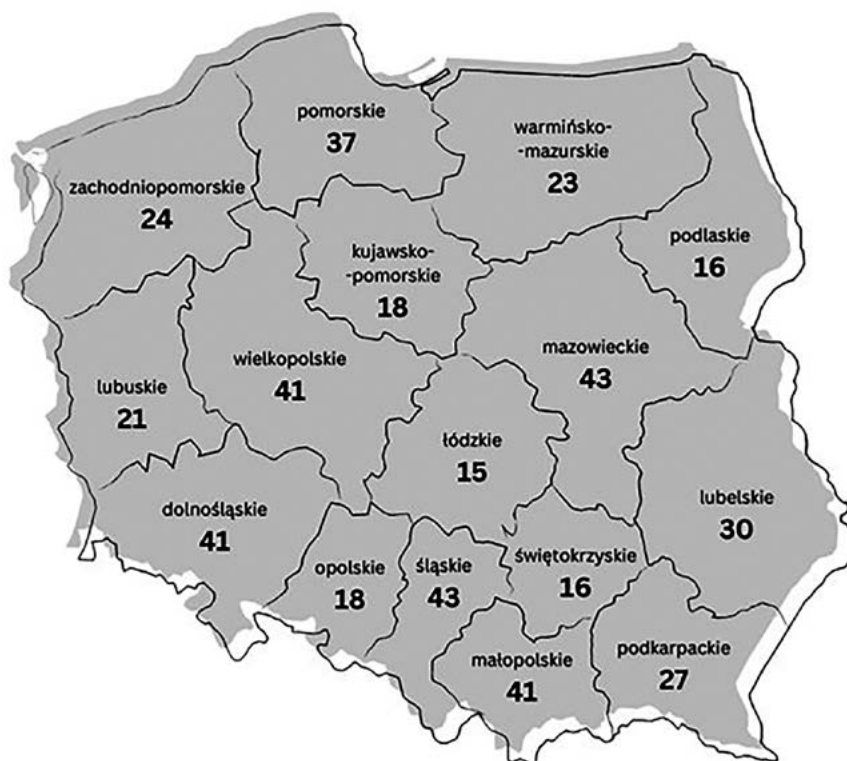
* Żeby możliwe było powołanie rady seniorów jednostki pomocniczej (sołectwa, osiedla, dzielnicy) gminy, niezbędne jest zapisanie takiej możliwości w statucie tej jednostki pomocniczej. Podjęcie uchwały wprowadzającej do statutu jednostki pomocniczej możliwość powołania rady seniorów tej jednostki nie jest regulowane nowym przepisem ustawy samorządowej, a więc następuje w trybie i na zasadach określonych dla statutów jednostek pomocniczych. Zatem w przypadku rady seniorów jednostki pomocniczej podział zadań między organami wygląda w ten sposób, że najpierw rada gminy upoważnia radę jednostki pomocniczej (w jej statucie) do utworzenia

Na podstawie dostępnych danych znajdujących się w BIP i oficjalnych witrynach jednostek samorządu terytorialnego oraz na stronach internetowych i w portalach społecznościowych rad seniorów została przygotowana komputerowa baza danych na ich temat. Każdy rekord zawierał następujące informacje dotyczące poszczególnych rad: datę powołania, nazwę aktu prawnego powołującego, siedzibę (gmina, dzielnica w Warszawie, województwo), typ rady (dzielnicowa, gminna, funkcjonująca przy marszałkach województw), adres strony internetowej (jednostki samorządowej, rady seniorów), adres mediów społecznościowych (jednostki samorządowej, rady seniorów, przewodniczącego lub innego reprezentanta rady seniorów), dane kontaktowe (numer telefonu, adres poczty elektronicznej jednostki samorządowej, rady seniorów, przewodniczącego lub innego reprezentanta rady seniorów), dane do monitorowania zwrotów – informację o fakcie i dacie wysłania zaproszenia do uczestnictwa w badaniach, informację o liczbie i dacie wysłanych przypomnień (maksymalnie trzy) oraz informację o ukończeniu udziału w badaniu bądź braku rozpoczęcia lub też przerwaniu udziału, a także miejsce na notatki czy uwagi własne związane z realizacją tej części projektu badawczego.

---

radę seniorów. Z kolei rada jednostki pomocniczej powołuje w drodze własnej uchwały radę seniorów i nadaje jej jednocześnie statut (Kubiak, 2018, s. 105).

RYСУNEK 1. Gminne rady seniorów w Polsce w podziale na województwa w 2021 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wojewódzkich dzienników urzędowych; (n = 454, stan na 30.09.2021 r.).

Aktualizacja i weryfikacja bazy danych na potrzeby analizy przeprowadzonych badań umożliwiła ustalenie ówczesnej (stan na 30.09.2021 r.) liczby rad seniorów w Polsce, tj. 454 (rys. 1).

Badaniami ilościowymi został objęty teren całej Polski, tj. wszystkie te gminy, w których w wyniku kwerendy stwierdzono funkcjonowanie gminnej rady seniorów. Dodatkowo badaniami ankietowymi objęto 18 dzielnicowych rad seniorów w Warszawie oraz 14 działających ówczesnie rad ds. osób starszych na poziomie województw (przy marszałkach województw). Badania

jakościowe na etapie przygotowania ich koncepcji zostały skierowane do przedstawicieli rad seniorów funkcjonujących w stolicach województw. Jednak ze względu na trudności z pozyskaniem respondentów do wywiadów badania na tym poziomie samorządu terytorialnego zostały przeprowadzone w następujących 11 województwach: dolnośląskim (Wrocławska Rada Seniorów), kujawsko-pomorskim (Bydgoska Rada Seniorów), łódzkim (Miejska Rada Seniorów w Łodzi), mazowieckim (Warszawska Rada Seniorów), podkarpackim (Rzeszowska Rada Seniorów), podlaskim (Miejska Rada Seniorów w Białymstoku), pomorskim (Rada Seniorów w Gdańsku), śląskim (Rada Seniorów Miasta Katowice), świętokrzyskim (Kielecka Rada Seniorów), wielkopolskim (Miejska Rada Seniorów w Poznaniu) i zachodniopomorskim (Miejska Rada Seniorów w Szczecinie). W badaniach ilościowych zabrakło reprezentacji przewodniczących rad seniorów (odmowa, brak kontaktu, brak zgody na udzielenie wywiadu, mimo wcześniejszej deklaracji udziału w badaniach) ze stolic pięciu województw.

Ponadto „z polecenia i rekomendacji kolejnych respondentów” – **metoda kuli śnieżnej**, (ang. *snowball sampling, snowball selection*) przeprowadzone zostały wywiady uzupełniające z przedstawicielami następujących rad seniorów: Rada Seniorów Miasta Sopotu, Gminna Rada Seniorów w Górze Kalwarii oraz Rada Seniorów Miasta Bielsko-Biała. Ze względu na miejsce zamieszkania oraz zainteresowania regionalistyczne przeprowadzono też wywiad z przewodniczącym Rady Seniorów Miasta Piła.

Etapy badań

Badania miały kilkietapowy przebieg. Po wstępnej analizie literatury przedmiotu sformułowano cel i pytania badawcze, wybrano metody badań i techniki badawcze, opracowano narzędzia i ustalono wytyczne do wywiadów. Po opracowaniu części opisowej i analizie danych zastanych przystąpiono do badań empirycznych, które przebiegały w konkretnie wyznaczonych przedziałach czasowych:

(1) **pierwszy etap badań** obejmował **badania ilościowe** i został zrealizowany od 30 kwietnia 2019 r. do 23 lipca 2019 r. metodą CAWI (ang. *Computer Assisted Web Interview*), z wykorzystaniem narzędzia online LimeSurvey (*open source surveys*).

W jego trakcie wykonano następujące działania:

- wysłano zaproszenia do udziału w badaniach (do wszystkich istniejących rad seniorów w Polsce, do dzielnicowych rad seniorów w Warszawie oraz rad seniorów przy marszałkach województw);
- monitorowano zwrotność ankiet (na podstawie zindywidualizowanych linków, przy użyciu tokenów umożliwiających weryfikację stanu uzupełnienia ankiet);
- wysłano przypomnienie o prowadzonych badaniach – dwukrotnie do ponad 70 rad seniorów i trzykrotnie do kilkunastu;
- zwrotność ankiet i udział w badaniach monitorowano telefonicznie, *via* e-mail, za pośrednictwem komunikatorów internetowych, poprzez kontakt z przewodniczącymi rad seniorów czy urzędnikami wspierającymi ich działanie; zachęcano do udziału w badaniach;

(2) **drugi etap** obejmował **badania jakościowe** skierowane do przewodniczących czy liderów rad seniorów w Polsce funkcjonujących na poziomie stolic województw. Został zrealizowany od 30 maja 2019 r. do 14 lutego 2020 r. z wykorzystaniem arkusza wywiadu jakościowego, częściowo ustrukturyzowanego. W trakcie tego etapu wykonano następujące działania:

- nawiązano kontakt telefoniczny z przewodniczącymi rad seniorów;
- przedstawiono założenia badań oraz częściowe wyniki badań ilościowych;
- zaproszono potencjalnych respondentów do udziału w badaniach jakościowych (przedstawiono wówczas uproszczoną informację o idei prowadzonych badań oraz planowanym zakresie rozmów);

- zrealizowano badania jakościowe (trzy wywiady odbywały się stacjonarnie – ze względu na miejsce zamieszkania – Rada Seniorów w Pile – i studiowania badaczki – Wrocławska Rada Seniorów – oraz doświadczenie jednej z najdłuższej funkcjonujących rad seniorów w Polsce – Miejska Rada Seniorów w Poznaniu; pozostałe 12 rozmów przeprowadzono telefonicznie; wszystkie wywiady odbywały się z wykorzystaniem dyktafonu do ich rejestracji – po uzyskaniu świadomej zgody od respondentów);
- (3) **trzeci etap** został przeznaczony na **analizę i interpretację wyników badań własnych** i zrealizowany od lutego 2020 r. do listopada 2021 r., a zakończony przygotowaniem wniosków z badań oraz opracowaniem katalogu dobrych praktyk i rekomendacji.

Za Abbasem Tashakkorim i Charlesem Teddliem zastosowano mieszane metody badań, „metodologiczną trzecią drogę” (Tashakkori, Teddli za: Flick, 2011, s. 156), łącząc badania ilościowe (pierwsza droga) z jakościowymi (druga droga). Oba rodzaje badań według Johna Creswella stanowią samoistny rodzaj projektu badań społecznych, jednocześnie „zakładają gromadzenie lub analizę w ramach pojedynczych badań zarówno danych jakościowych, jak i ilościowych, w sposób równoległy lub sekwencyjny, przy czym dane te uzyskują priorytetowe znaczenie i podlegają integracji na jednym lub większej liczbie badań” (Creswell za: Flick, 2011, s. 160). Przyjmując szerszą perspektywę, należy podkreślić, że podejście jakościowe zostało podporządkowane podejściu ilościowemu i posłużyło poszerzeniu perspektywy oraz zobrazowaniu interpretowanych danych ilościowych cytatami z wypowiedzi respondentów. Dlatego zrezygnowano z przekształcania wypowiedzi w wywiadach częściowo ustrukturyzowanych na dane typu ilościowego na rzecz przywoływania fragmentów odpowiedzi respondentów, aby zilustrować nimi dane liczbowe.

W pierwszym etapie badań uzyskano **229 kwestionariuszy ankiet uzupełnionych przez przedstawicieli gminnych rad seniorów** (analizie zostały poddane wyłącznie rady seniorów funkcjonujące na poziomie gmin, z pominięciem rad dzielnicowych

w Warszawie oraz rad wojewódzkich, działających przy marszałkach województw); z kolei w drugim etapie badań uzyskano **15 wywiadów zarejestrowanych na ponad 25 godzinach nagrań**. Wywiady trwały od jednej do trzech godzin. Badania miały zasięg ogólnopolski. Równoległe do prowadzonych działań badawczych przeprowadzano systematyczny przegląd literatury przedmiotu uzupełniany o niezbędne analizy danych i dokumentów nieodzownych do dalszego postępowania badawczego.

Poznanie zjawisk i procesów społecznych może odbywać się poprzez badanie wszystkich elementów należących do zbiorowości lub poprzez badanie jej określonej części.

Badania ilościowe zostały przeprowadzone w sposób pełny, wyczerpujący (ang. *saturation survey*; Dobrodziej, 2015), tj. wszystkie elementy populacji, a zatem wszystkie rady seniorów w Polsce, będące przedmiotem zainteresowania badawczego poddawano badaniu (Iwasiewicz, 2011, s. 115). Dobór próby oparty na badaniach wyczerpujących wpłynął na czasochłonność samych badań oraz trudności w monitorowaniu zwrotów, jednak ze względu na wykorzystanie narzędzia online badania te nie wymagały żadnych nakładów finansowych.

W przypadku badań jakościowych przeprowadzenie rozmów z przedstawicielami wszystkich badanych rad seniorów byłoby utrudnione, głównie ze względu na ograniczenia czasu, nakładów pracy i brak środków finansowych. Okazało się to także bezcelowe ze względu na to, że badania jakościowe w niniejszej książce stanowią uzupełnienie badań ilościowych. Zastosowano **celowy dobór próby** (inaczej arbitralny, ang. *purposive sampling*), przyjąwszy za E. Babbitem (2008, s. 212), że „właściwe jest dobranie próby na podstawie własnej wiedzy [badacza – przyp. E.L.] o badanej populacji oraz o celach badań”. Zdecydowano się na przeprowadzenie wywiadów z 16 przewodniczącymi rad seniorów na poziomie stolic województw. W trakcie przygotowań do realizacji badań jakościowych napotkano barierę braku zainteresowania i niechęci ze strony potencjalnych respondentów, ale również deklarowanego braku wiedzy o funkcjonowaniu rady seniorów. Dlatego zastosowano wspomnianą metodę kuli śnieżnej,

właściwą wówczas, gdy trudno jest dotrzeć do członków jakiejś specyficznej populacji, a wybrana początkowo grupa respondentów zostaje poddana badaniu i każdy członek tej grupy określa lub poleca inne jednostki należące do populacji generalnej, które należy poddać dalszemu badaniu (Babbie, 2008, s. 213; *Słownik pojęć. Pojęcia stosowane w statystyce publicznej*, 2021). Był to zatem dobór celowy (nieprobabilistyczny), który polega na tym, że badacz sam włącza określone osoby do próby badanej (Babbie, 2008, s. 212). W badaniach jakościowych, o czym wcześniej wspomniano, wzięło udział 15 respondentów.

Wszyscy respondenci w obu etapach badań zostali poinformowani o zasadach oraz celu badań. Otrzymali zapewnienie, że udzielone przez nich odpowiedzi zostaną wykorzystane w sposób uniemożliwiający rozpoznanie respondenta, przypisanie wypowiedzi do osoby. Badani wyrazili świadomą zgodę na udział w badaniach oraz publikację swoich nazwisk i afiliacji w rozprawie. Jednak badanych zakodowano jako numery poszczególnych wywiadów bez możliwości rozkodowania bez klucza przez osoby postronne.

Wszystkie etapy badań zrealizowano samodzielnie; wywiady także przeprowadzono osobiście. W badaniach jakościowych wywiadów udzieliły osoby wymienione w tabeli 1.

TABELA 1. Wykaz respondentów uczestniczących w badaniach ilościowych

Imię i nazwisko respondenta	Reprezentowana rada seniorów	Data wywiadu	Czas trwania wywiadu
Zdzisław Szkutnik	Miejska Rada Seniorów, Poznań	30.05.2019 r.	1 h 25'
Janina Piwowarczyk	Rada Seniorów Miasta Katowice	26.09.2019 r.	1 h 22'
Elżbieta Rosińska	Rada Seniorów Miasta Bielsko-Biała	4.10.2019 r.	1 h 40'
Aleksander Żubrys	Rada Seniorów w Gdańsku	26.10.2019 r.	2 h 13'

Imię i nazwisko respondenta	Reprezentowana rada seniorów	Data wywiadu	Czas trwania wywiadu
Jerzy Lesicki Robert Pawliśzko Ilona Zakowicz	Wrocławska Rada Seniorów	28.10.2019 r.	1 h 28'
Leszek Łado	Pilska Rada Seniorów	29.10.2019 r.	0 h 48'
Marek Molewicz	Miejska Rada Seniorów w Szczecinie	30.10.2019 r.	2 h 04'
Jacek Starościak	Rada Seniorów Gminy Miasta Sopotu	6.11.2019 r.	1 h 28'
Barbara Stafiej	Rzeszowska Rada Seniorów	28.11.2019 r.	2 h 13'
Anna Mikołajczyk	Kielecka Rada Seniorów	4.12.2019 r.	2 h 32'
Maria Gałęska	Bydgoska Rada Seniorów	5.12.2019 r.	2 h 03'
Lech Feszler	Białostocka Rada Seniorów	11.12.2019 r.	1 h 29'
Andrzej Średziński	Miejska Rada Seniorów, Łódź	23.12.2019 r.	1 h 22'
Elżbieta Wiśniewska	Warszawska Rada Seniorów	12.02.2020 r.	2 h 00'
Elżbieta Banasiak	Gminna Rada Seniorów, Góra Kalwaria	14.02.2020 r.	1 h 23'

Pomimo licznych prób kontaktu zarówno z miejskimi urzędnikami, jak i z przedstawicielami rad seniorów, a także deklaracji woli udziału w prowadzonych badaniach niemożliwa okazała się realizacja wywiadów z reprezentantami rad seniorów ze stolic następujących województw: lubelskiego, lubuskiego, małopolskiego, opolskiego i warmińsko-mazurskiego.

Uczestnikom badań jakościowych po zakończeniu wywiadów oraz respondentom w badaniach ilościowych w ostatnim pytaniu w kwestionariuszu oferowano możliwość otrzymania częściowo

opracowanych wyników badań (jako wyraz wdzięczności badaczki za udział w nich) po zakończeniu ich realizacji w formie skróconego raportu z badań, z czego łącznie (za pośrednictwem poczty elektronicznej) skorzystały 164 osoby.

4.5. Rady seniorów w świetle badań literaturowych i empirycznych

Rady seniorów w Polsce jako stosunkowo nowe zjawisko w strukturach samorządowych stanowią jeszcze niewystarczająco zgłębiony temat w polskim piśmiennictwie naukowym. Poniżej przedstawiono przegląd wybranych publikacji dotyczących rad seniorów.

W książce *Gminne rady seniorów – wykładnia przepisów i efekty ich stosowania: wzory i schematy działań* (Stan prawny na 1 stycznia 2016 r.) autorzy analizują mechanizm włączania osób starszych w procesy decyzyjne na lokalnym szczeblu, przywołują determinanty i zapisy uzasadniające wprowadzenie nowelizacji o radach seniorów do ustawy o samorządzie gminnym (*Ustawa z 11 X 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym*, 2013), a także zakres stosowania norm o powoływaniu gminnych rad seniorów. Publikacja ta ma charakter normatywno-interpretacyjny, omawia aspekty prawno-finansowe oraz funkcjonalne rad seniorów. Autorzy zawarli w niej schematy działań wskazujące ścieżkę tworzenia, finansowania i rozwiązywania rad seniorów oraz wzory niezbędnych dokumentów – statutów, zarządzeń i uchwał (Augustyniak i in., 2016). W badaniach ankietowych podjęli także próbę oceny funkcjonowania rad seniorów w Polsce, których liczba po wejściu w życie nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym wynosiła 128 (*ibidem*, 2016, s. 199). W czasie tych badań informacji zwrotnych udzieliło 80 rad seniorów – 46% zostało powołanych z inicjatywy organów gminy, 25% przez UTW, a pozostałymi inicjatorami były organizacje pozarządowe i inne podmioty (np. zrzeszenie emerytów i rencistów, grupy radnych, grupy seniorów). W omawianym badaniu respondenci wskazali, że projekt statutu był opracowywany z inicjatywy gminy, jednak

wspólnie ze środowiskiem seniorów (46%), kolejne zaś wskazanie (34%) dowodzi, że projekt był realizowany z inicjatywy samorządu oraz był wzorowany na rozwiązaniach innych samorządów. Tylko 14% odpowiedzi wskazywało na środowiska seniorskie jako źródło projektu statutu. Projekty statutów były konsultowane z zainteresowanymi podmiotami (36%), w ramach prac komisji rady – poprzez udział doradców (26%), poprzez stronę internetową (23%) oraz w inny sposób – przesłanie go do organizacji seniorów (*ibidem*, s. 200). Na pytanie dotyczące uczestników procesu tworzenia rad seniorów w znaczącej liczbie informowano, że „wykaz organizacji, które mogłyby być zainteresowane pracami, sporządzony był w oparciu o działające na terenie danego samorządu organizacje pozarządowe (68%)” (*ibidem*, s. 201) oraz przez ogłoszenia na stronie internetowej i korespondencję. Przeprowadzone badania pokazują, że w większości przypadków (47%) skład rady seniorów był następstwem otwartej procedury naboru, w dalszej kolejności był formowany częściowo z grona wskazywanych przedstawicieli lub uwzględniano wnioski określonych organizacji (12%). W 77% przypadków informacja o aktualnych składach rad oraz o sposobie kontaktowania się z ich członkami znajdowała się na stronach internetowych poszczególnych urzędów (*ibidem*, s. 202). W badaniach poruszono kwestię sposobów uzyskiwania informacji o aktualnych potrzebach seniorów przez członków rad: w 83% wskazań były to bezpośrednie kontakty z mieszkańcami; 52% – własna wiedza i orientacja członków rad; 31% – współdziałanie z OPS-ami; 4% – własne wywiady środowiskowe. Rady informowały seniorów o swojej działalności głównie poprzez zamieszczanie informacji w miejscach publicznie dostępnych (39%), publikację sprawozdań (20%), organizowanie spotkań informacyjnych (18%), zwyczajowo przyjęte kanały komunikacji (sołtys, proboszcz, internet, lokalne media – 10%) oraz w formie dyżurów radnych i spotkań bezpośrednich (*ibidem*, s. 203). Autorzy ankiety uzyskali również odpowiedzi dotyczące częstotliwości spotkań rad: najczęściej odbywały się one raz na kwartał (39%), w miarę potrzeb / doraźnie (38%), w pozostałych przypadkach raz w miesiącu. Ankietowani deklarowali, że w reprezentowanych

przez nich samorządach w ponad połowie przypadków nie został opracowany program polityki senioralnej. W pozostałych przypadkach (43%) program działań na rzecz osób starszych został wypracowany samodzielnie i z inicjatywy samorządu (57%) lub na wniosek rady seniorów (43%) i/lub we współpracy z organizacjami działającymi na rzecz seniorów (*ibidem*, s. 204).

Przywołana książka jest swoistym instruktażem, w jaki sposób utworzyć gminną radę seniorów, jakie dokumenty są niezbędne do realizacji tego celu. Autorzy omawiają, w jaki sposób rady funkcjonują oraz kto może wchodzić w ich skład. Dużym walorem publikacji są zawarte w niej wzory statutów gminnych rad seniorów, rad seniorów jednostek pomocniczych (np. dzielnic), wzory zarządzeń w sprawie określania składu osobowego rad seniorów oraz wzory dokumentów posiedzeń, porządku obrad, uchwał i wniosków gminnych rad seniorów.

Ważną publikacją dotyczącą funkcjonowania rad seniorów w Polsce jest raport z badań *Zoom na rady seniorów. Diagnoza funkcjonowania*, przygotowany przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, Pracownię Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia” oraz Fundację na rzecz Wspólnot Lokalnych „Na Miejscu” – organizacje, których celem jest wspieranie istniejących rad seniorów oraz powstawania nowych. Autorzy skoncentrowali się na kwestiach związanych z wpływem rad na decyzje podejmowane przez samorządy oraz kwestiach reprezentacji przez rady interesów starszych osób (Starzyk, Wiśnicka, 2014).

Badanie oraz bezpośrednia współpraca z radami seniorów ukazały potrzebę wzmocnienia lokalnych rad seniorów, dostarczenia im kompetencji niezbędnych do dobrego pełnienia ich funkcji oraz konieczność równoległego prowadzenia debaty na temat roli rad seniorów w społecznościach lokalnych i ich pozycji (zwłaszcza wobec lokalnego samorządu (*ibidem*, s. 4)). Celem realizacji badań zidentyfikowano 76 rad seniorów w Polsce. Ze względu na niewielką liczbę ankiet (26) zebrane w nich dane zostały potraktowane jako ważne uzupełnienie danych z badania jakościowego, stanowiącego kolejny moduł badań. Moduł ten składał się z badań terenowych zrealizowanych w ośmiu różnej

wielkości lokalizacjach (gminach wiejskich, miejsko-wiejskich oraz miejskich), w których rady zostały powołane. W każdym z miejsc realizowano wywiady grupowe i indywidualne (*ibidem*, s. 82–84). Analizie poddano rady seniorów powstałe w latach 2006–2014. Omówienie badań miało charakter jakościowy. Inicjatywa powołania rady seniorów najczęściej należała do lidera środowiska związanego z osobami starszymi lub z wynikała z inspiracji prezydenta, burmistrza, wójta czy też pracownika urzędu gminy lub instytucji samorządowej. Najrzadziej zaobserwowanym sposobem powołania rady było jej stworzenie z inicjatywy organizacji pozarządowej działającej na rzecz osób starszych (*ibidem*, s. 16–17). Liczebność rad seniorów była bardzo zróżnicowana – od 5–6 do ponad 30 członków. Średnio liczyły około kilkunastu osób, z czego większość stanowili mężczyźni (mimo ogólnej dominacji kobiet w środowiskach seniorskich). Najczęściej członkami rad były osoby powyżej 60. roku życia. Znaczącą postacią dla rad seniorów był jej przewodniczący, zazwyczaj osoba z wyższym wykształceniem, pełniąca w przeszłości „ważną lokalnie” funkcję, mająca kontakt z samorządem lokalnym (*ibidem*, s. 20–24). W trakcie wywiadów grupowych członkowie rad wskazali najważniejsze instytucje i organizacje, z którymi podejmowały one współpracę. Najczęściej wskazywane były: „dom kultury, biblioteka, dom dziennego pobytu (lub ośrodek pomocy społecznej), uniwersytet trzeciego wieku [...], wydział urzędu miasta zajmujący się osobami starszymi [...] oraz samorząd (zazwyczaj rozumiany jako osoba wójta, burmistrza lub prezydenta)” (*ibidem*, s. 26). Z raportu wynika, że wiedza przedstawicieli władz samorządowych dotycząca funkcjonowania rad seniorów opierała się głównie na zapisach pojawiających się w statutach rad czy historii ich powołania, a rady miały przede wszystkim funkcję doradczą – podpowiadanie, jakiego typu działania należy podjąć, skupienie na drobnych działaniach związanych z infrastrukturą lub wydarzeniami organizowanymi dla osób starszych. W trakcie przeprowadzonych badań nie znaleziono dowodów na konsultacyjny charakter rad, np. konsultowania z radą aktów prawa miejscowego przez samorząd (*ibidem*, s. 32). Odmiennej

perspektywę mieli przedstawiciele innych lokalnych instytucji. Większość z nich miała świadomość istnienia rady seniorów, a wielu pozytywnie oceniało istnienie tego typu ciała, jednak „zdarza się, że patrzą na nie przez pryzmat wyobrażonych, a nie rzeczywistych działań” (*ibidem*, s. 34). Interesujące są informacje dotyczące codziennego funkcjonowania badanych rad seniorów. Najczęściej (18 wskazań) miały one do dyspozycji lokal, który współdzieliły z inną organizacją czy instytucją, zaledwie 3 miały lokal na wyłączność, a 4 korzystały z doraźnych użyczeń od innych instytucji (*ibidem*, s. 42). Tylko 1 rada na 26 badanych dysponowała własnym budżetem wyodrębnionym w ramach instytucji, przy której funkcjonowała (ośrodek kultury). Działania pozostałych rad (ze względu na brak osobowości prawnej) były uzależnione od każdorazowej zgody wójta, burmistrza lub prezydenta na ich sfinansowanie (*ibidem*, s. 44). Autorzy badania podkreślają brak skuteczności działań informacyjnych rad adresowanych do osób starszych niebędących członkami organizacji seniorskich. Najczęściej wykorzystywanym sposobem informowania była tzw. poczta pantoflowa, przekazywanie wiadomości w trakcie spotkań nieformalnych, a w sposób bardziej formalny – zamieszczanie wiadomości na stronie (lub przeznaczonej do tego podstronie) urzędu gminy, gazetki informacyjne lub plakaty i ulotki. Informacje na temat potrzeb seniorów rady czerpały głównie z indywidualnych rozmów z mieszkańcami (20 wskazań), własnych doświadczeń (18 wskazań), ze współpracy z partnerami (np. eksperci, organizacje pozarządowe), rzadziej zaś ze spotkań organizowanych przez radę z mieszkańcami, z zamawianych badań i opracowań eksperckich (*ibidem*, s. 46–48). Do zadań najczęściej realizowanych przez rady należały organizowanie wydarzeń dla osób starszych, informowanie o działaniach i inicjatywach rady, regularne obrady rady seniorów, udział w sesjach rady miasta czy gminy. Rządziej zaś rady seniorów miały swoich przedstawicieli w innych ciałach konsultacyjnych, organizowały stałe dyżury członków, zbierały informacje o sytuacji osób starszych, współpracowały z ekspertami zewnętrznymi, organizowały otwarte spotkania, wspierały finansowo inicjatywy na rzecz osób starszych

i powoływały własne zespoły robocze (*ibidem*, s. 52). Ze względu na doradczo-konsultacyjny charakter działania rad seniorów ważne są te zadania, które podejmują one w ramach współpracy z samorządem lokalnym. Przedsięwzięcia te nie są powszechne: opinie i stanowiska w sprawach ważnych dla seniorów wydało 18 rad seniorów, dokumenty i akty prawa konsultowało 12 rad, tyle samo miało udział w tworzeniu dokumentów. Dużą zaletą raportu są komentarze ekspertów oraz przytaczane wypowiedzi respondentów, które wnoszą do niej znaczny ładunek emocjonalny.

Kontynuację wyżej scharakteryzowanej publikacji stanowi opracowanie *Zoom na rady seniorów. Diagnoza i wyzwania*, będące zapisem spotkań podczas konferencji pt. „Ogólnopolskie spotkanie rad seniorów” – w gronie parlamentarzystów, przedstawicieli władz samorządowych, urzędników, ekspertów partycypacji publicznej oraz przedstawicieli rad seniorów (Zielińska, 2015). Organizatorami konferencji były sejmowa Komisja Polityki Senioralnej oraz Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”. Prezentacja wyników omówionych wcześniej badań miała stanowić inspirację do dalszych poszukiwań rozwiązań legislacyjnych oraz próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie: „jak uniknąć ryzyka fasadowości i upolitycznienia rad seniorów, aby były to rzeczywiście ciała mające głos i wpływ, a nie twory, których skuteczność jest niewielka?” (*ibidem*, s. 7). Uczestnicy konferencji dyskutowali w grupach tematycznych podejmujących tematykę różnych obszarów działalności rad seniorów. Szczególny nacisk został położony na kwestie kompetencji rad, ich partnerskich relacji z samorządem, aktywności obywatelskiej osób starszych oraz potrzeb i wyzwań w ich działalności. Opracowanie to i omówiony wcześniej raport z badań są ważnym wielogłosem ekspertów, organizacji pozarządowych, reprezentantów władzy różnego szczebla, a przede wszystkim przedstawicieli rad seniorów.

W publikacji *Gminne rady seniorów w praktyce. Wybrane zagadnienia* omówiono wybrane zagadnienia w obszarze inicjowania i tworzenia gminnych rad seniorów oraz prowadzenia przez nie merytorycznej działalności. Jest to poradnik, w którym zawarte zostały „praktyczne informacje o tym, czym jest gminna

rada seniorów i jakie funkcje spełnia, jakie są etapy procesu tworzenia takiej rady i jak je przeprowadzić, a także wzory dokumentów, które mogą być przydatne w tym zakresie” (Borczyk i in., 2014, s. 5). Publikacja jest pokłosiem projektu „Seniorzy dają Radę!”, współfinansowanego ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w ramach rządowego programu ASOS na lata 2014–2020. W ramach niego dokonano diagnozy stanu wiedzy i postaw seniorów oraz organizacji seniorskich w zakresie ich udziału w tworzeniu i funkcjonowaniu gminnych rad seniorów. W badaniach ankietowych, przeprowadzonych w 2014 r., którymi objęto grupy seniorów oraz liderów organizacji seniorskich na obszarze województw: małopolskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i śląskiego, wzięło udział 507 seniorów oraz 41 liderów organizacji seniorskich (*ibidem*, s. 14). Połowa badanych liderów nie wiedziała, czym jest gminna rada seniorów. Problem stanowiły zagadnienia o charakterze prawnym związane z zakładaniem i prowadzeniem gminnej rady seniorów. Co drugi senior źle określił charakter i kompetencje gminnej rady seniorów. Ponad połowa z badanych osób nie wiedziała, czy w ich gminie działa tego typu organ reprezentujący interesy lokalnych seniorów. Liderzy lepiej niż osoby starsze, które nie pełniły społecznych funkcji, określili charakter i kompetencje gminnych rad seniorów, jednak co czwarty z nich nie wiedział, czy w reprezentowanej przez niego gminie funkcjonuje taka rada. W świetle przeprowadzonych badań większość liderów organizacji seniorskich chciałaby zaangażować się w tworzenie lub organizowanie gminnej rady seniorów oraz uzyskać wsparcie przy tym działaniu (*ibidem*, s. 14–20). Autorzy badań konkludują, że: „istnieje obiektywna potrzeba prowadzenia działalności edukacyjnej i doradczej wśród seniorów w obszarze związanym z tworzeniem i prowadzeniem działalności w ramach gminnych rad seniorów. Jest to szczególnie istotne dla liderów organizacji seniorskich, którzy w zdecydowanej większości deklarują chęć aktywnego zaangażowania się w tworzenie i funkcjonowanie gminnych rad seniorów, ale jednocześnie ich wiedza i praktyczne umiejętności niezbędne do profesjonalnego działania w tym zakresie są niewystarczające” (*ibidem*, s. 21). W dalszej

części opracowania przedstawiono zagadnienia prawne, funkcje, etapy tworzenia rad, wybory członków oraz zasady działania gminnych rad seniorów. Omawiana publikacja nie wyczerpuje tematu rad seniorów, ma raczej charakter raportu sankcjonującego konieczność prowadzenia działań edukacyjnych i wdrożeń na obszarze, na którym prowadzono badania ankietowe.

W 2015 r. z inicjatywy Małopolskiej Rady ds. Polityki Senioralnej zrealizowano na terenie województwa małopolskiego badania dotyczące rad seniorów. Ich efektem jest publikacja *Gminne rady seniorów w Małopolsce*. Kwestionariusz ankiety był adresowany do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Ówczesna liczba rad seniorów w Małopolsce wynosiła 11, a w momencie realizacji badania 7 małopolskich gmin było w trakcie powoływania rady senioralnej. Obsługą administracyjną gminnych rad seniorów zajmował się najczęściej urząd miasta lub urząd gminy (9 przypadków) bądź pracownik ds. komunikacji społecznej i współpracy z organizacjami pozarządowymi czy też sekretarz gminnej rady senioralnej. Najczęściej spotkania rad odbywały się raz na kwartał (6 rad) lub raz w miesiącu (4 rady). Jedna rada spotykała się raz na pół roku. Spotkania najczęściej zwoływał przewodniczący rady, a odbywały się one przede wszystkim w pomieszczeniach urzędów miasta lub urzędu gminy. Tylko jedna rada dysponowała lokalem na własny użytek, żadna gminna rada seniorów powołana w województwie małopolskim nie posiadała wyodrębnionego budżetu w budżecie miasta czy gminy (Mańka, 2015).

Zbiorem dobrych praktyk i interwencji 10 rad seniorów i samorządów jest publikacja *Rady seniorów w działaniu*, w której zawarto doświadczenia wybranych rad z gmin: Koszalin, Toruń, Suwałki, Legionowo, Przemyśl, Tychy, Prudnik, Opole, Łazy i Miechów (Klaman, Mikulska, 2016). Badania rad seniorów przeprowadzone w 2014 r. ujawniły, jakie trudności mają rady z określaniem celów i precyzowaniem działań, które mogą być podejmowane we współpracy z samorządami, na co odpowiedzią były projekty stworzone przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”: „Zoom na Rady Seniorów” (w latach 2014–2015) oraz „Zoom na Rady Seniorów. Uniwersytet Obywatelski” (w latach 2015–2016)

zainicjowane i rozwijane przez M. Klaman i B. Tokarz-Kamińską (Klaman, Mikulska, 2016, s. 11). Z inicjatywy towarzystwa „ę” rady seniorów i przedstawiciele samorządów zrealizowali innowacyjne projekty angażujące seniorów w proces tworzenia konkretnych rozwiązań we wskazanych obszarach aktywności obywatelskiej. Celem publikacji było „nie tylko dzielenie się metodami pracy i wiedzą specjalistyczną, ale również pomysłami samych rad, które w czasie realizacji [własnych inicjatyw – J.L.E.L.] wykazały się dużą samodzielnością i kreatywnością” (*ibidem*, s. 13). Charakterystyka zrealizowanych projektów zawiera wartościowe informacje dotyczące diagnoz problemów, opisów współpracy, sposobów realizacji przedsięwzięć, w tym działań wspierających oraz korzyści dla miejscowości, w których zostały wykonane. Realizacji celów służyły badania ankietowe, spotkania otwarte, konsultacje, wizyty studyjne, konferencje, warsztaty, publikacja materiałów informacyjno-promocyjnych w lokalnych mediach oraz szeroko rozumiana współpraca z podmiotami działającymi na rzecz osób starszych.

Cennym źródłem wiedzy jest także czasopismo Fundacji „Zaczyn” „**Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego**”. Dotychczas ukazało się kilka numerów magazynu oraz jedna edycja dodatku tematycznego *Rady seniorów. Dobre praktyki tworzenia i rozwijania rad seniorów w Polsce*. W artykule *Powolny proces tworzenia Rad Seniorów* Przemysław Wiśniewski analizuje dynamizm powstawania rad seniorów oraz ich funkcjonowanie w rok od nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym (P. Wiśniewski, 2015). Uważa, że wpływ na ich niewielką wówczas liczebność miały wybory samorządowe i zainteresowanie decydentów innymi sprawami (*ibidem*, s. 12) oraz brak wsparcia również na poziomie centralnym – w ramach rządowego programu ASOS „nie wyodrębniono priorytetu, z którego wspierane byłyby Rady – (...) narzędzie włączania seniorów w aktywności obywatelskie, które są priorytetem ASOSa i strategii Polityki Senioralnej 2014–2020” (*ibidem*, s. 12). Autor ocenia nowelizację ustawy jako „dobrą podstawę prawną”, która przez rady seniorów nie jest w pełni

wykorzystywana ze względu na brak koordynacji ich działań, co mogłoby się zmienić, dzięki np. ułatwieniom „w dostępie do środków w ramach programów grantowych MPiPS, ale również w działaniach własnych instytucji publicznych” (*ibidem*, s. 13). Pomocne mogłyby być również adresowane do seniorów warsztaty, szkolenia i seminaria lokalne. Artykuł kończy się komentarzem senatora Mieczysława Augustyna, który jest zdania, że rady seniorów są odpowiednim narzędziem do wzrostu partycypacji osób starszych w tworzeniu polityki senioralnej na dowolnym poziomie (*ibidem*, s. 13).

W artykule *ABC rad seniorów* Agata Fiedotow analizuje funkcjonowanie rad seniorów w Polsce na podstawie doświadczeń ponad 100 rad istniejących w 2015 r. (Fiedotow, 2017). Większość z nich działa na terenie gmin miejskich. Ich funkcje konsultacyjne przejawiają się głównie w opiniowaniu lokalnych strategii, programów rozwoju, projektów uchwał, podejmowanych przedsięwzięć i inwestycji. Funkcje doradcze realizowane są w formie zgłaszania uwag i sugestii do działań gminy. W ramach zaś funkcji inicjatywnych rady zgłaszają własne pomysły na działania dla osób starszych, „poszerzając w ten sposób perspektywę władz o potrzeby dotąd pomijanego pokolenia 60+” (*ibidem*, s. 8). Autorka przywołuje charakteryzowane wcześniej badania „Zoom na rady seniorów”, jednocześnie podkreśla, że rady seniorów to „nowoczesny sposób wejścia w dialog z mieszkańcami”, dzięki czemu „osoby starsze zyskują nie tylko rzeczników swojej sprawy wobec władz samorządowych, ale przede wszystkim same utwierdzają się w zasadności realizacji własnych potrzeb” (*ibidem*, s. 9).

Dopełnieniem tego tekstu jest artykuł Sławomira Wiśniewskiego *Jak się tworzy Rady Seniorów* (Wiśniewski, 2017). Autor uzupełnia informacje dotyczące powstawania rad seniorów o niezbędny element tego procesu – konsultacje społeczne, które „powinny polegać na organizacji otwartych debat partycypacyjnych prowadzonych zarówno przez osoby z terenu gminy, jak i spoza regionu” (*ibidem*, s. 10), w tym ekspertów oraz przedstawicieli innych rad seniorów. Jego wątpliwości budzą kwestie wybieralności lub mianowania członków rad seniorów, ich wiek oraz

fakt nieposiadania przez rady osobowości prawnej. Zatem rady nie mogą być stroną umów przewidujących zobowiązania finansowe. Nie mogą także posiadać własnego budżetu, co nie oznacza, że nie mogą dysponować pieniędzmi; mogą – za pośrednictwem samorządu; w sposób nieformalny dzięki składkom członkowskim. Większą swobodę mogą mieć jednostki podległe gminie; najkorzystniej zaś, gdy bieżące funkcjonowanie rady wspiera lokalna organizacja pozarządowa – chociaż w tym przypadku autor odradza tworzenie organizacji pozarządowych opartych na członkach rad (*ibidem*, s. 11).

Agata Barczewska-Dziobek w artykule *Rady seniorów jako instytucjonalne formy dialogu obywatelskiego na poziomie lokalnym* dzieli się obserwacją, że w zakresie form działania administracji publicznej z tradycyjnych, władczych metod przechodzi się do „rozwiązań umacniających rolę społeczeństwa w kształtowaniu polityki i rozstrzygnięć publicznych”, co jest efektem rosnącej świadomości obywateli i ich „dążeń do stawiania się podmiotem” tych rozstrzygnięć (Barczewska-Dziobek, 2014, s. 145). Istotna jest również, jako odpowiedź na zmniejszającą się aktywność obywatelską oraz narzędzie demokratyzacji życia publicznego i wzmacniania idei dialogu, tendencja do wprowadzania „na grunt polityki publicznej i norm prawnych nowych instytucji o charakterze partycypacyjnym” (*ibidem*, s. 146). Autorka znaczną część artykułu poświęciła omówieniu założeń europejskich i polskich dokumentów dotyczących realizacji polityki senioralnej oraz genezie powstania prawnych zapisów dotyczących rad seniorów. Wspomniała działalność rad seniorów, powstałych przed nowelizacją ustawy o samorządzie gminnym, do których podstawowych zadań należały: „wydawanie opinii i formułowanie wniosków, służących rozwojowi działalności na rzecz seniorów; przedstawianie propozycji w zakresie ustalania priorytetowych zadań w perspektywie krótko- i długookresowej oraz inicjowanie działań na rzecz seniorów, a także zgłaszanie uwag do projektów aktów prawa miejscowego” (*ibidem*, s. 148). Scharakteryzowała również zapisy wprowadzające rady seniorów oraz statuty nowo utworzonych wówczas rad (Poniatowa, Wieliczka, Częstochowa,

Rybnik, Krasnystaw, Biała Podlaska, Serock, Legnica, Kamienna Góra, Chorzów, Kowal, Świdnica, Strzelin, Czeladź), w których to statutach zostały określone tzw. cele horyzontalne, działania i zadania (*ibidem*, s. 149–150). Autorka konkluduje, że „instytucjonalne powołanie rad seniorów, poprzez wprowadzenie jednolitej regulacji o charakterze powszechnym może służyć utworzeniu formalnej platformy wymiany informacji pomiędzy lokalnymi władzami i seniorami oraz stworzyć pomost dla trwałego i sformalizowanego sposobu artykułowania potrzeb tych ostatnich” (*ibidem*, s. 150). Artykuł ma charakter przyczynkarski (został opublikowany w niecały rok po funkcjonowaniu znowelizowanej ustawy) i sygnalizuje rosnącą aktywność pojawiających się na mocy prawa rad seniorów.

Przedmiotem analizy Radosława Mędrzyckiego w artykule zatytułowanym *Funkcje gminnych rad seniorów* były istniejące rozwiązania prawne oraz wybrane badania empiryczne pod kątem funkcji gminnych rad seniorów, rozumianych jako skutek istniejącej regulacji (Mędrzycki, 2017). Autor, skupiając się na układzie mezospołecznym, dowodzi, że „nowelizacja ustawy o samorządzie gminnym motywowana była potrzebą aktywizacji obywatelskiej osób starszych do podejmowania dialogu społecznego w miejscu zamieszkania” (*ibidem*, s. 119), ale także odpowiedzią na demograficzne starzenie się większości społeczności lokalnych. Jednocześnie przytacza słowa Marka I. Mączyńskiego, który sceptycznie podszedł do nowelizacji ustawy i argumentował, że tworzenie gminnych rad seniorów przyczyni się do „sztucznego podkreślenia dotychczas bliżej nieakcentowanych i nieokreślanych różnic międzypokoleniowych” (w opozycji do młodzieżowych rad gminy), że nie będzie odpowiadać na potrzeby edukacyjne seniorów, że organy te będą swoistymi przetrwalnikami dla członków partii oraz „paradoksalnie [...] mogą służyć do kontrolowania i marginalizowania społeczno-politycznego oddziaływania osób starszych w gminach” (*ibidem*, s. 122). R. Mędrzycki odpiera te zarzuty, dowodząc, że praca w radach seniorów może skutecznie wypełnić lukę między czynnym udziałem w zarządzaniu sprawami wspólnoty w radach gmin a społeczną biernością. Dokonuje

szczegółowej analizy ustawowych zadań gminy. W sprzyjaniu solidarności międzypokoleniowej upatruje dwóch perspektyw osób starszych – biernej, która „zakłada konieczność funkcjonowania osoby starszej w przestrzeni urządzanej dla niej”, oraz czynnej, która oddaje „charakter wspólnotowy i polega na współdecydowaniu o przestrzeni, a więc aktywnej postawie względem środowiska funkcjonowania osoby starszej”, a zatem tworzeniu warunków do pobudzania aktywności obywatelskiej osób starszych w społeczności lokalnej (*ibidem*, s. 124). W odniesieniu do funkcji gminnych rad seniorów autor wyodrębnił cztery płaszczyzny relacji gminnych rad seniorów: z organami gminy, ze wspólnotą samorządową, z seniorami w gminie i z członkami gminnej rady seniorów (*ibidem*, s. 125) i w ramach tych płaszczyzn scharakteryzował poszczególne funkcje. W relacjach z organami gminy funkcja konsultacyjna polega na „zaczerpnięciu informacji, pozyskaniu wiedzy co do stanowiska lokalnego społeczeństwa w zakresie przedmiotu objętego opiniowaniem”; zakres konsultacji może dotyczyć wszystkich spraw lokalnych ważnych dla wspólnoty, w tym dla seniorów; „przedmiot konsultacji winien być jednak wyznaczony przez praktykę działania, a nie obowiązujące prawo” (*ibidem*, s. 126). Konsultacje mają charakter punktowy, inicjowany zarówno przez organ gminy, jak i gminną radę seniorów. Funkcja doradcza powinna być realizowana w sposób ciągły, w stałej, choćby potencjalnie, obecności przy podmiocie, któremu się doradza, z kolei funkcja inicjatywna w praktyce w większości przypadków dotyczy spraw osób starszych – „pomimo braku ustawowych ograniczeń gminne rady seniorów zasadniczo przestrzegają swojej niepisanej roli jako ciała powołanego do reprezentowania interesów osób starszych w gminie” (*ibidem*, s. 127). Katalog tych funkcji autor uzupełnia o funkcję nacisku (charakter lobbingu), którą rada seniorów może spełniać w stosunku do władz gminnych. Na płaszczyźnie relacji ze wspólnotą samorządową funkcja inicjatywna rad seniorów może sprzyjać powstawaniu konfliktów z interesami innych grup wspólnoty samorządowej, chyba że w swoich inicjatywach rady seniorów będą uwzględniać szeroko rozumianą współpracę międzypokoleniową. Jako uzupełnienie funkcji konsultacyjnej autor

podaje pozanormatywną funkcję budowania społeczeństwa obywatelskiego (*ibidem*, s. 128). Na płaszczyźnie relacji z seniorami w gminie dominuje funkcja inicjatywna – autor podaje przykłady jej materializacji. Na płaszczyźnie relacji z członkami gminnej rady seniorów aktywność osób starszych ma różne funkcje (również pozanormatywne), w tym kompensacyjną, adaptacyjną, integracyjną, edukacyjną i rewitalizacyjną (*ibidem*, s. 129–130). R. Mędrzycki konkluduje, że gminne rady seniorów pełnią więcej funkcji, niż te, które zostały im przypisane w art. 5c w ustawie o samorządzie gminnym. Omówiony artykuł jest polemiką z zapisami wprowadzającymi gminne rady seniorów oraz metodycznym wyjaśnieniem zakresów funkcji rad seniorów (rys. 2).

RYSUNEK 2. Funkcje gminnych rad seniorów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mędrzycki, 2017.

W artykule *Gminne rady seniorów. Zarys wątpliwości badawczych* Paweł Chmielnicki sformułował pytania problemowe odnoszące się do tego przedsięwzięcia legislacyjnego. Autor analizuje, dlaczego w czasie ograniczenia prac ustawodawczych

zdecydowano się na „skuteczną ścieżkę legislacyjną” kwestii dotyczących rad seniorów, czyli wówczas, gdy „wiele innych spraw, wiążących się z nieporównanie większymi problemami społecznymi, organizacyjnymi i finansowymi, czekało na uregulowanie już od wielu lat” (Chmielnicki, 2015, s. 268). Istotę opracowania stanowi jednak lista wątpliwości poznawczych, którą otwiera problem definicji terminu „osoby starsze” i brak możliwości utworzenia zamkniętego zbioru desygnatów tego pojęcia. Autor, jako prawdopodobne rozstrzygnięcie tego zagadnienia, wskazuje przepisy o nabywaniu uprawnień emerytalnych, jednocześnie docieka, czy gminy będą stosowały ten zapis elastycznie, np. w zależności od nabywania uprawnień emerytalnych w różnych grupach zawodowych. Wobec tego stawia pytania o granice swobody rady gminy w normatywnym kształtowaniu kategorii „osoby starsze” oraz o możliwości posługiwania się kryterium wieku jako jedynym – czy „obliguje również do zastosowania go jednolicie (m.in. biorąc pod uwagę konstytucyjną zasadę legalizmu działania organów samorządowych oraz konstytucyjną zasadę równości)” (*ibidem*, s. 270). Kolejne wątpliwości budzi skład rady seniorów, która „wbrew swojej nazwie” nie składa się wyłącznie z osób starszych, a podmioty, o których mowa w nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym, tj. „podmioty działające na rzecz osób starszych”, „organizacje pozarządowe” i „uniwersytet trzeciego wieku” nie mają normatywnych definicji (*ibidem*, s. 270). Problemem może być zapewnienie reprezentatywności udziału przedstawicieli różnych podmiotów „prosenioralnych” w radach seniorów. Zastrzeżenie autora artykułu budzi również potrójny – „konsultacyjny, doradczy i inicjatywny” – charakter rad seniorów określany przez niego jako „niewładcze kompetencje, które niewiele wyjaśniają” (*ibidem*, s. 273). Typowo prawniczym, w tym przypadku retorycznym, pytaniem P. Chmielnickiego jest to o różnicę „pomiędzy kompetencjami młodzieżowej rady gminy (konsultacyjne) i rady seniorów (konsultacyjne, doradcze i inicjatywne)”. Autor dopytuje również o (a)polityczny charakter rad seniorów, sposoby ich powoływania (po przeprowadzeniu konsultacji z mieszkańcami) i uprawnione do tego podmioty, zapisy

statutowe – „w jakim zakresie sprawy związane z utworzeniem i działaniem rady seniorów powinny zostać uregulowane aktem prawa miejscowego, a w jakim – aktem wewnętrznym?” (*ibidem*, s. 276). Autor analizuje, rozważa, a nade wszystko stawia pytania. W tekście konkluduje, że przy „bliższym poznaniu rady seniorów bardzo zyskują... jako wdzięczny materiał do ustaleń badawczych” (*ibidem*, s. 277).

Michał Kubiak w artykule *Gminne rady seniorów z perspektywy lokalnej polityki senioralnej* analizuje funkcjonowanie tych ciał koleżeńskich na przykładzie województwa pomorskiego. Wskazuje, że proces starzenia się społeczeństwa w Polsce rodzi potrzebę lepszego uwzględniania interesów osób starszych w polityce publicznej. Gminne rady seniorów mają za zadanie wzmacniać reprezentację seniorów, wspierać ich aktywność społeczną oraz inicjować działania w duchu międzypokoleniowej solidarności. Autor podkreśla również rolę formalizacji tego typu podmiotów w zwiększaniu wpływu osób starszych na procesy decyzyjne na poziomie lokalnym. W artykule przedstawiono dane statystyczne ukazujące rosnącą liczbę takich rad na przestrzeni lat oraz różnice regionalne w ich funkcjonowaniu. Autor wskazuje na wyzwania związane z funkcjonowaniem rad, takie jak ograniczone zasoby, zróżnicowanie form organizacyjnych czy niska świadomość społeczna co do ich roli. Jednocześnie sugeruje, że rozwój rad seniorów może być istotnym narzędziem wzmacniającym partycypację obywatelską seniorów i ich integrację z lokalną społecznością. Dalszy rozwój tych instytucji wymaga jednak profesjonalizacji działań, szerszej współpracy z samorządami i organizacjami pozarządowymi oraz promocji ich znaczenia w społeczeństwie (Kubiak, 2018).

Wraz z rosnącą liczbą rad seniorów wzrastała liczba publikacji charakteryzujących ich działalność (Głuszak, 2017, s. 12–13; Lewicka-Kalka, 2017, s. 210–211, 2020; por. Majewska-Kafarowska, 2017, s. 188–189), zawierających komentarze prawne czy praktyczne instrukcje (Frączkiewicz-Wronka, Kozak, 2018; *Jak prawidłowo powołać radę seniorów*, 2018; Kuchciak, 2017; Moll, 2015), będących zbiorem dobrych praktyk (Bilnicka i in., 2018;

Kataryńczuk-Mania, Gebreselassie, 2018; Parlińska, Parlińska, 2019; Zubrzycka-Czarnecka, 2015) i przykładów wpływania przez osoby starsze na lokalną politykę senioralną (por. Cieśliński, Widocka, 2016; Czerw, 2017; Kwaśny, 2016; Olszewski, 2016; Skrzypiec, 2017; Starczewski, 2013; Szkutnik, 2017; Tykwińska-Rutkowska, 2017; Wiśniewski, 2017; Wójkowski, 2017). Szczególnym rodzajem publikacji jest książka będąca pokłosiem ogólnopolskich badań naukowców z trzech ośrodków badawczych z kraju, zatytułowana *Społeczne rady i komisje jako (nie) obecny uczestnik lokalnego procesu decyzyjnego*. Zostały w niej zaprezentowane analizy dotyczące funkcjonowania rad działalności pożytku publicznego, rad młodzieżowych, rad seniorów, powiatowych rad rynku pracy, rad sportu, komisji bezpieczeństwa i porządku, komisji urbanistyczno-architektonicznych oraz rad ds. osób niepełnosprawnych (Pawłowska i in., 2020).

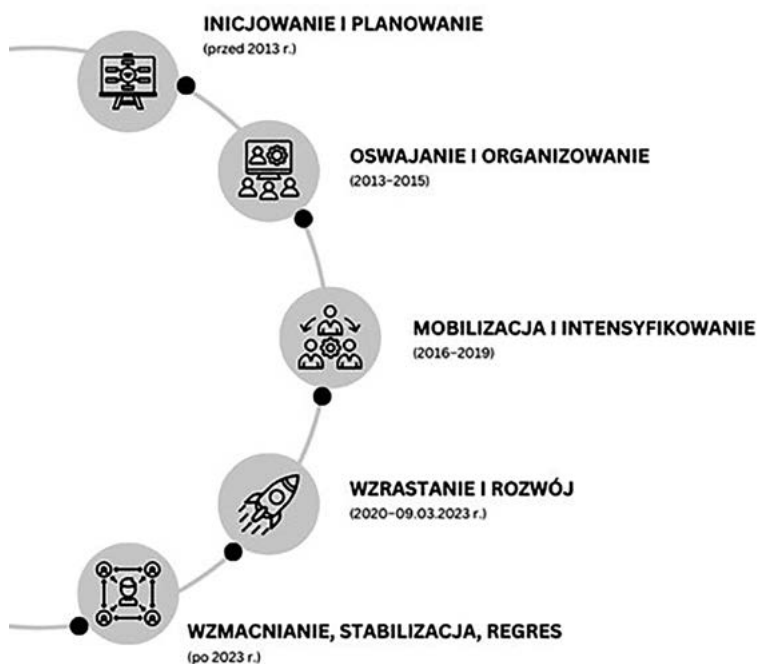
Wiele z cytowanych publikacji opiera się głównie na wynikach badań częściowych prowadzonych wśród wybranych rad seniorów oraz na obszarach, gdzie aktywnie działają osoby lub organizacje zaangażowane w promocję idei rad seniorów, wspieranie ich działalności oraz inicjowanie nowych jednostek (np. Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, Fundacja „Zaczyn”, Stowarzyszenie Bona Fides). Odbiorcami tych badań są przede wszystkim liderzy organizacji seniorskich, przedstawiciele lokalnych władz samorządowych oraz organizacje pozarządowe. Badania te jednak nie obejmują pełnego obrazu zjawiska.

Dotychczasowe badania dotyczące rad seniorów w Polsce koncentrowały się głównie na mniejszych jednostkach terytorialnych. W ramach niniejszej publikacji zaprojektowano badania ilościowo-jakościowe, które pozwoliły na szersze poznanie społecznych praktyk funkcjonowania rad seniorów w Polsce. Wszystkie etapy badań zostały przeprowadzone osobiście, bez udziału osób trzecich, co oznacza, że autorka nie korzystała z pomocy ankietarów ani osób odpowiedzialnych za budowanie bazy danych, prowadzenie korespondencji z respondentami czy monitorowanie zwrotów.

4.6. Ewolucja rad seniorów w Polsce – etapy i kierunki rozwoju

Rady seniorów w Polsce są względnie nowym elementem systemu samorządowego. Powstały jako odpowiedź na potrzebę większego udziału osób starszych w życiu publicznym i ich wpływu na lokalną politykę senioralną. Proces ich tworzenia można podzielić na pięć etapów (rys. 3), od początkowych działań inicjujących, przez fazę dynamicznego rozwoju, aż po wyzwania związane z wdrażaniem nowych rozwiązań legislacyjnych. Każdy etap w ewolucji rad seniorów odzwierciedla kolejne kroki w budowaniu ich pozycji jako ważnych partnerów w lokalnej demokracji oraz unikatowych platform integracji i współpracy międzypokoleniowej.

RYSUNEK 3. Etapy rozwoju rad seniorów

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszy etap, **inicjowanie i planowanie** (przed 2013 r.), charakteryzował się wyłanianiem liderów w środowiskach senioralnych, takich jak UTW, kluby seniora i lokalne organizacje społeczne. W tych grupach zaczęły działać osoby, które czuły, że ich obecna działalność wypełnia jedynie część ich potencjału i przestaje mieścić się w schematach merytorycznych dotychczasowych aktywności. Coraz częściej wyrażano potrzebę formalizacji działań oraz stworzenia przestrzeni, w której osoby starsze mogłyby realnie wpływać na decyzje dotyczące ich życia. Był to czas eksperymentowania, kształtowania idei oraz budowania fundamentów pod przyszłe struktury rad seniorów. Na tym etapie powstały pierwsze rady seniorów.

Drugi etap (2013–2015) był czasem **oswajania i organizowania** rad seniorów. Wprowadzenie w 2013 r. nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym, która umożliwiła powstawanie rad seniorów, było punktem zwrotnym. Intuicyjne działania aktywistów i pierwsze pionierskie rady zostały ujęte w ramy prawne, co umożliwiło rozwój rad na poziomie lokalnym. W tym czasie seniorzy intensywnie poszukiwali modelu funkcjonowania tych organów, czerpiąc z doświadczeń własnych oraz z przykładów krajowych i zagranicznych. Rok 2015 przyniósł kolejny przełom – utworzenie OPOWRS, które nadało procesowi organizowania rad charakter bardziej spójny i zintegrowany. Jego działalność przełożyła się na przejście rad do kolejnego etapu.

Trzeci etap rozwoju rad seniorów to **mobilizacja i intensyfikowanie** działań (2016–2019). Ten etap cechował się gwałtownym wzrostem liczby rad seniorów – ich liczba wzrosła z niespełna 200 w 2016 r. do 380 w 2019 r. Dynamiczny rozwój był wynikiem coraz lepszego zrozumienia przez seniorów ich roli w samorządzie oraz potrzeby wzajemnego wsparcia i wymiany doświadczeń. Tworzone były porozumienia międzyregionalne, organizowano kongresy, spotkania, letnie szkoły rad seniorów, co przyczyniło się do wzmocnienia poczucia wspólnoty w środowisku senioralnym. Był to czas budowania pozaustawowych struktur poziomych, dzielenia się wiedzą, wymiany dobrych praktyk – działań, które wspierały autonomię i niezależność rad.

W czwartym etapie działalności (2020–09.03.2023 r.*), zaobserwowano **wzrastanie i rozwój** tych ciał kolegialnych. Rady seniorów usprawniały swoje mechanizmy wewnętrzne, udoskonalały statuty, regulaminy i strategie działania. W tym okresie istotne znaczenie miały działania OPOWRS, które odegrało kluczową rolę w przygotowaniu nowelizacji przepisów prawnych. Wprowadzenie tych zmian umocniło rady jako pełnoprawnych partnerów samorządów lokalnych i element polskiej demokracji. Mimo trudności, takich jak pandemia COVID-19, wiele rad kontynuowało działalność, zaadaptowawszy się do nowych warunków.

Obecny, piąty etap (po 2023 r.) – **wzmacnianie, stabilizacja, regres** – jest czasem wdrażania nowych rozwiązań legislacyjnych oraz podsumowania dotychczasowych osiągnięć. Rady seniorów stają przed wyzwaniem udowodnienia swojej autonomii, efektywności oraz konieczności istnienia. Niektóre z nich rozkwitają i budują pozycję liderów lokalnej społeczności. Inne zaś borykają się z problemami organizacyjnymi, charakteryzują się niepewnością dotyczącą własnej sprawczości, a jeszcze inne przestają istnieć. W tym czasie kluczowe będzie znalezienie równowagi między różnorodnością a wspólnotą, aby rady mogły skutecznie realizować swoje cele w dynamicznie zmieniającym się świecie.

Historia rad seniorów w Polsce ukazuje ich ewolucję od oddolnych inicjatyw do ważnych elementów lokalnej demokracji. Każdy z etapów rozwoju tych struktur wiązał się z nowymi wyzwaniami, ale i szansami na budowanie ich trwałości oraz pozycji w społeczeństwie obywatelskim. Przyszłość rad seniorów zależy od dalszego rozwoju prawnych, organizacyjnych i społecznych fundamentów, na których są one oparte. Warto podkreślić, że ich rola wykracza daleko poza inicjowanie, doradzanie i konsultowanie – rady seniorów stają się symbolem aktywizacji, integracji i współodpowiedzialności społecznej w lokalnych warunkach.

---

* To data uchwalenia nowelizacji ustaw o samorządzie gminnym, samorządzie powiatowym i samorządzie województwa (Ustawa z dnia 9 marca 2023 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie województwa, Dz.U. z 2023 r. poz. 572.

ROZDZIAŁ 5

Rady seniorów – analiza i interpretacja wyników badań ilościowych i jakościowych

Głównym celem przeprowadzonych badań była analiza funkcjonowania rad seniorów w Polsce w latach 2013–2020 w świetle uregulowań prawnych, a także ich roli jako źródła informacji o oczekiwaniach, potrzebach i możliwościach osób starszych. Badania miały również na celu zweryfikowanie stopnia otwartości i zakresu, w jakim seniorzy podejmują nową rolę współtwórców lokalnej polityki senioralnej. W tym kontekście zastosowano zarówno metody badań ilościowych, jak i jakościowych, które najlepiej odpowiadały na pytania badawcze przedstawione w metodologicznej części pracy. Zgromadzony materiał empiryczny został zaprezentowany w niniejszym rozdziale w sposób zintegrowany, bez podziału na wyniki ilościowe i jakościowe, ponieważ traktowano je jako wzajemnie się uzupełniające elementy procesu badawczego.

Do analizy danych ilościowych wykorzystano program IBM SPSS Statistics 25.00 for Windows. W badaniach jakościowych danymi do analizy były transkrypcje zarejestrowanych wywiadów, niesprowadzone do formatu liczbowego (Babbie, 2008, s. 422). Należy podkreślić, że w żadnym momencie tego etapu badana rzeczywistość nie była obiektywna, ponieważ respondenci „wytworzyli swoje teksty, nadając im subiektywne znaczenia” (Rubacha, 2008, s. 279), co w realizowanych badaniach stanowiło wartość podkreślającą odmiennność działania rad seniorów oraz

doświadczeń ich przewodniczących i członków, a przytaczane wypowiedzi badanych stanowią jednocześnie egzemplifikację tej różnorodności.

Zasadniczym celem przeprowadzenia wywiadów było poznanie opinii praktyków – przedstawicieli rad seniorów – na temat ich funkcjonowania. Istotnym elementem tych rozmów było również pogłębienie kwestii, które zostały poruszone w badaniach ilościowych. Cel ten był konkretny i jawny dla respondentów. Dla przebiegu rozmów nie przewidziano jednolitego, spójnego i ciągłego scenariusza. Zaplanowano kilkanaście wątków, wokół których w zależności od doświadczenia rozmówcy, jego kompetencji, ale również aktywności reprezentowanej rady seniorów, były poruszane kwestie najbardziej odpowiadające profilowi konkretnej rady. Sposób postawienia problemu bądź forma zadawania pytań były modyfikowane w zależności od toku rozmowy i doświadczenia rozmówcy. W trakcie rozmów były również przywoływane cząstkowe dane z badań ilościowych, a każda rozmowa została poddana transkrypcji.

Uwzględniając pierwotny cel oraz ogólną koncepcję badań, jak również możliwości i ograniczenia wynikające z zastosowanej techniki badawczej, zdecydowano, że wywiady przeprowadzane w ramach badań jakościowych, jako uzupełnienie badań ilościowych, powinny się koncentrować na następujących obszarach:

- analiza organizacji i funkcjonowania badanych rad seniorów oraz ich ogólnej charakterystyki;
- komunikacja wewnętrzna (między członkami rady seniorów) oraz komunikacja zewnętrzna (między radą seniorów a odbiorcami jej działań);
- ocena dotychczasowej działalności rad seniorów oraz plany związane z przyszłymi inicjatywami;
- jakość współpracy rad seniorów z różnorodnymi podmiotami działającymi na rzecz środowiska osób starszych;
- identyfikacja barier i trudności w funkcjonowaniu rad seniorów.

Należy zastrzec, że nie wszyscy respondenci mieli tożsamą wiedzę i/lub tożsame doświadczenie w badanej materii.

Warto w tym miejscu przytoczyć stwierdzenia Davida Silvermana (2008, s. 59), który pisząc o interpretacji danych z badań jakościowych, wskazał, że: „metody stosowane przez badaczy jakościowych są wyrazem powszechnej wiary w to, że mogą one dostarczyć »głębszego« rozumienia zjawisk społecznych, niż można byłoby uzyskać z danych czysto ilościowych” (Silverman 2008, s. 59).

W związku z powyższym analiza i interpretacja wyników badań ilościowych i jakościowych w tym rozdziale zachowują analogiczną strukturę – są prezentacją wyników z badań ankietowych oraz zdaniem relacji z opinii, które pojawiły się podczas kolejnych wywiadów. Tam, gdzie jest to możliwe i wskazane, ukazano wspólnotę opinii lub wspólne wnioski. Jeśli się pojawiły – wyraźnie zaznaczone zostały rozbieżności zdań. W tym fragmencie znajduje się katalog poglądów i pomysłów pojawiających się w trakcie rozmów, czego nie należy traktować jako wyniku badań jakościowych, rozumianego jako wspólny pogląd środowiska rad seniorów – to raczej „bank pomysłów i opinii”, które mogą być traktowane jako sygnały możliwych sposobów rozumienia danego zjawiska.

Wszystkie tabele, rysunki i wykresy zamieszczone w niniejszym rozdziale stanowią opracowanie własne autorki, przygotowane na podstawie przeprowadzonych badań i omawianych rezultatów.

5.1. Organizacja i funkcjonowanie rad seniorów

Od 2016 r. w dorocznym raporcie *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce* prezentowane są statystyki dotyczące rad seniorów. Na ich podstawie można odnotować, że w okresie od 2016 do 2023 r. liczba rad seniorów ogółem wzrosła ponaddwukrotnie; powstały 263 nowe rady w całym kraju. Znacząco wzrosła także ich liczba we wszystkich województwach (por. rys. 4), co wskazuje na rosnącą popularność tego typu inicjatyw. Województwo mazowieckie zanotowało największą łączną liczbę rad (63), co można przypisać dużej liczbie mieszkańców oraz rozwiniętej

infrastrukturze społecznej. Wzrost o 46 rad jest najwyższy w Polsce. Województwa takie jak pomorskie, warmińsko-mazurskie, dolnośląskie, małopolskie i wielkopolskie również wykazały znaczny przyrost liczby rad, co sugeruje aktywne działania na rzecz seniorów w tych obszarach. Województwa: kujawsko-pomorskie, lubuskie, łódzkie, podlaskie, świętokrzyskie i zachodniopomorskie zanotowały mniejsze wzrosty (od 4 do 8 nowych rad), co może wynikać z ograniczeń organizacyjnych, demograficznych i finansowych lub z ograniczonego zainteresowania lokalnych społeczności lub ze słabszego wsparcia instytucjonalnego. Niemniej jednak nawet w tych regionach zauważalny jest pozytywny trend.

Wzrost liczby rad seniorów może być efektem wprowadzania ogólnokrajowych i regionalnych programów wspierających aktywizację seniorów. W niektórych województwach zauważalny był spadek dynamiki w latach 2020–2021, co prawdopodobnie wynikało z ograniczeń w organizowaniu spotkań i aktywności społecznych związanych z pandemią COVID-19.

TABELA 2. Liczba rad seniorów w latach 2016–2023*

Województwo	Liczba gmin w województwie; stan na 1.01.2024 r.	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	% rad seniorów w gminach
dolnośląskie	169	16	25	27	33	32	32	34	38	22,49
kujawsko-pomorskie	144	12	17	19	11	13	43	22	20	13,89
lubelskie	213	10	18	20	20	22	21	27	25	11,74
lubuskie	82	8	12	16	20	20	37	14	12	14,63

* Na początku 2016 r. minister spraw wewnętrznych i administracji wystąpił do wojewodów o przedstawienie aktualnej informacji na temat funkcjonowania gminnych rad seniorów. Kolejne raporty pt. *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce* uwzględniają dane liczbowe dotyczące rad seniorów.

Województwo	Liczba gmin w wojewódz- twie; stan na 1.01.2024 r.	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	% rad seniorów w gminach
łódzkie	177	7	13	12	10	13	25	14	14	7,91
małopolskie	182	17	26	35	34	37	35	38	37	20,33
mazowieckie	314	17	41	29	36	33	25	50	63	20,06
opolskie	71	15	17	20	23	23	36	24	25	35,21
podkarpackie	160	11	13	22	23	26	23	25	24	15
podlaskie	118	8	10	11	13	14	13	15	16	13,56
pomorskie	123	13	14	25	35	29	40	44	44	35,77
śląskie	167	25	32	31	35	37	29	41	41	24,55
świętokrzyskie	102	5	11	15	13	15	17	15	13	12,75
warmińsko- -mazurskie	116	9	9	14	23	16	20	28	34	29,31
wielkopolskie	226	16	20	29	32	24	12	44	36	15,93
zachodniopo- -morskie	113	8	12	13	19	23	15	21	18	15,93
ogółem	2477	197	290	338	380	377	423	456	460	18,57

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów pt. *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (opublikowanych w latach 2016–2024).

Dane przedstawione w tabeli 2 wskazują na ogólny pozytywny trend wzrostowy w liczbie rad seniorów w Polsce. Najbardziej aktywne regiony, takie jak województwo mazowieckie czy województwo pomorskie, mogą służyć za przykład dla innych województw. Warto jednak zwrócić uwagę na różnice w dynamice rozwoju i identyfikować bariery w województwach o niższym wzroście, aby wspierać rozwój rad.

RYSUNEK 4. Gminne rady seniorów w Polsce w podziale na województwa w 2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu pt. *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej; (n = 460, stan na 31.12.2023 r.).

W badaniach ankietowych udział wzięło 229 rad seniorów z całej Polski (zob. tab. 3). W próbie znalazły się rady ze wszystkich województw. Największą część próby stanowią rady seniorów z województwa mazowieckiego (15% próby), najmniejszą z województwa świętokrzyskiego (3% próby).

TABELA 3. Struktura badanej próby według województw

Województwo	Liczba wskazań	% badanej próby
mazowieckie	35	15,3
śląskie	24	10,5
małopolskie	21	9,2
wielkopolskie	21	9,2
pomorskie	19	8,3
dolnośląskie	16	7,0
podkarpackie	15	6,6
zachodniopomorskie	13	5,7
lubelskie	10	4,4
łódzkie	9	3,9
warmińsko-mazurskie	9	3,9
kujawsko-pomorskie	8	3,5
opolskie	8	3,5
podlaskie	8	3,5
lubuskie	7	3,1
świętokrzyskie	6	2,6

Badania realizowane były od 30 kwietnia 2019 r. do 23 lipca 2019 r. Większość badanych rad seniorów powstała już po 2013 r. (zob. tab. 4, por. tab. 2), czyli po wprowadzeniu rad seniorów do ustawy o samorządzie gminnym jako nowej instytucji reprezentującej osoby starsze (*Ustawa z 11 X 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, 2013*).

TABELA 4. Rok utworzenia rady seniorów

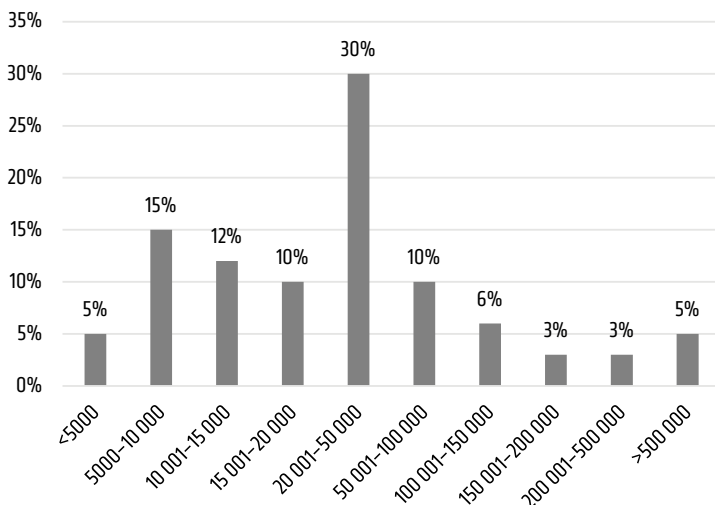
Rok	Liczba wskazań	% badanej próby
2007	1	0,4
2008	1	0,4
2011	3	1,3
2012	4	1,7
2013	4	1,7
2014	28	12,2
2015	59	25,8
2016	45	19,7
2017	32	14,0
2018	32	14,0
2019	16	7,0

Zdecydowana większość rad (72%) działa w miejscowościach liczących do 50 tys. mieszkańców (35% to gminy miejskie, 15% miasta na prawach powiatu, 24% gminy miejsko-wiejskie, a 17% gminy wiejskie). Najwięcej rad seniorów (aż 30%) jest zlokalizowanych w miejscowościach o wielkości od 20 001 do 50 tys. mieszkańców. Drugą pod względem liczebności grupą są rady w miejscowościach o liczbie mieszkańców od 5001 do 10 tys., stanowiące 15% ogółu. Znacznie mniejszy odsetek rad seniorów działa w większych miejscowościach, w tym 10% w miejscowościach od 50 001 do 100 tys. mieszkańców, 6% w przedziale od 100 001 do 150 tys. mieszkańców oraz po 3% w miejscowościach liczących od 150 001 do 500 tys. mieszkańców. Zróżnicowanie rad seniorów ze względu na wielkość miejscowości zaprezentowano na wykresie 1.

Podział ten odzwierciedla przede wszystkim większą koncentrację rad seniorów w mniejszych ośrodkach miejskich, co może wynikać z mniejszych struktur organizacyjnych oraz większej aktywności społecznej w lokalnych wspólnotach. Jednocześnie

zauważalna jest tendencja mniejszego zaangażowania w tworzenie rad w największych ośrodkach miejskich, gdzie potrzeby seniorów mogą być obsługiwane i zabezpieczone przez inne, bardziej rozbudowane formy wsparcia.

WYKRES 1. Rady seniorów ze względu na wielkość miejscowości

Inicjatorzy powstania rad seniorów

W 61,1% przypadków za inicjatywę powołania rady seniorów odpowiedzialni byli przedstawiciele administracji samorządowej. Może to wynikać z nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym, która formalizowała tworzenie takich ciał, co mogło być postrzegane przez władze lokalne jako obowiązek ustawowy. Działanie to świadczy o potencjalnie znaczącej roli administracji w organizowaniu wsparcia dla osób starszych na poziomie lokalnym.

W 17,9% przypadków inicjatywa należała do samych osób starszych, co podkreśla ich aktywną postawę obywatelską i zaangażowanie w kształtowanie lokalnej polityki senioralnej. Z kolei w co dziesiątej radzie (10%) inicjatywa wyszła od organizacji

pozarządowych działających na rzecz seniorów, co wskazuje na ważną rolę tych podmiotów w promowaniu partycypacji społecznej wśród osób starszych.

Mniejszy udział miały podmioty prowadzące uniwersytety trzeciego wieku (4,8%), co może wynikać z faktu, że ich działalność jest często skoncentrowana na edukacji i animacji społecznej, a nie na aktywnościach konsultacyjnych czy doradczych. W 1,7% przypadków badanym brakowało wiedzy na temat inicjatora powołania rady. Tworzenie rad seniorów jest procesem zróżnicowanym, w którym dominującą rolę odgrywają władze lokalne, jednak aktywność osób starszych i organizacji pozarządowych również ma istotne znaczenie (tab. 5).

TABELA 5. Inicjator powołania rady seniorów

Inicjator powołania rady seniorów	Liczba wskazań	% badanej próby
przedstawiciele administracji samorządowej	140	61,1
przedstawiciele osób starszych	41	17,9
przedstawiciele organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych	23	10,0
przedstawiciele podmiotów prowadzących UTW	11	4,8
brak wiedzy	4	1,7

Kilku respondentów uzupełniło kafeterię następującymi informacjami: prezydent miasta (3 wskazania), urząd dzielnicy (w Warszawie), radni rady miasta (2 wskazania), poseł na Sejm RP.

Warto odnotować, że w ramach programu ASOS w latach 2012–2020 możliwa była realizacja działań na rzecz zwiększenia udziału osób starszych w życiu publicznym, społecznym, gospodarczym, kulturalnym i politycznym, w tym poprzez tworzenie i wzmacnianie rad seniorów (m.in. w kompetencje rzecznicze wobec instytucji publicznych). W wyniku tych prawnych regulacji w każdym roku w latach 2013–2020 przygotowano średnio

kilkanaście projektów mających na celu uruchomienie lub wsparcie działania rad seniorów (*Badanie ewaluacyjne realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Osób Starszych na lata 2014–2020. Edycje 2016–2019, 2020, s. 44*). W projektach tych zrealizowano m.in.: działania edukacyjne z zakresu tworzenia celów, strategii i planów działania rad seniorów, wsparcie eksperckie dla rad w zakresie ich bieżącego działania, opracowanie poradników, dokumentów dotyczących tworzenia i funkcjonowania rad. Zatem inicjatywa powołania rady seniorów mogła wynikać nie zawsze z lokalnych potrzeb, ale również z potencjalnych korzyści z udziału w projektach realizowanych w ramach ASOS. Z takiej możliwości skorzystały m.in. następujące organizacje pozarządowe: Pracownia Pozarządowa, SocLab – Laboratorium Badań i Działań Społecznych, Fundacja Miejsc i Ludzi Aktywnych MILA, Federacja FOŚA, Stowarzyszenie Szukamy Polski (*Aktywne Rady Seniorów, 2019; Małopolska Sieć Rad Seniorów, 2021; Podlascy Seniorzy – wpływamy na zmiany, 2020; Pracownia na rzecz rad seniorów, 2017; Rady seniorów w działaniu. Rekrutujemy aktywnych seniorów!, 2017*).

Największy odsetek rad seniorów (34,9%) działa w gminach miejskich, co odzwierciedla dużą koncentrację aktywności seniorów w obszarach miejskich o stosunkowo niewielkiej populacji. Kolejne 23,6% stanowią rady funkcjonujące w gminach miejsko-wiejskich, co wskazuje na istotną rolę takich gmin w promowaniu inicjatyw społecznych wśród osób starszych. Rady seniorów w gminach wiejskich odpowiadają za 17% badanej próby, a w miastach na prawach powiatu działa 15,3% badanych rad seniorów.

Większość rad seniorów działa w mniejszych miejscowościach, co wskazuje na dominującą rolę tych obszarów w aktywizacji społecznej osób starszych (tab. 6).

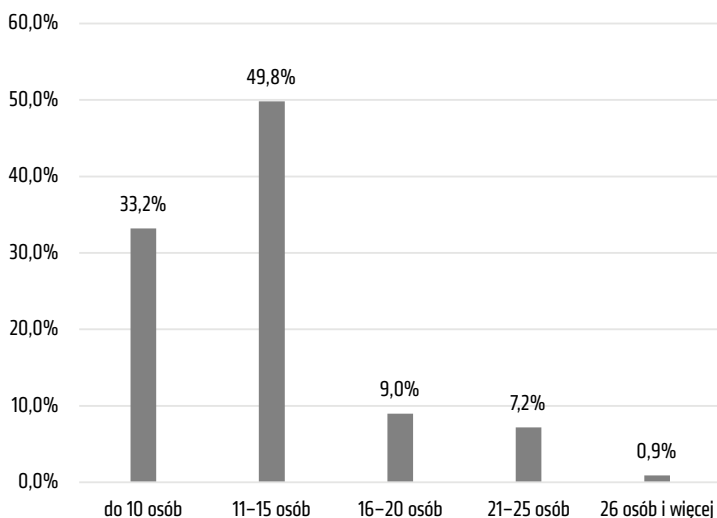
TABELA 6. Jednostka samorządowa, przy której funkcjonuje rada seniorów

Jednostka samorządowa	Liczba wskazań	% badanej próby
gmina miejska	80	34,9
miasto na prawach powiatu	35	15,3
gmina miejsko-wiejska	54	23,6
gmina wiejska	39	17,0
rada seniorów w dzielnicy w Warszawie	11	4,8
rada seniorów (ds. seniorów, ds. osób starszych) na szczeblu województwa	10	4,4

Liczba członków rad seniorów

Średnia liczba członków (wykres 2) w ankietowanych radach wynosi 13 osób. Największy odsetek stanowią rady liczące 11–15 członków, co obejmuje niemal połowę badanych jednostek (49,8%). Drugą pod względem liczebności grupą są rady liczące do 10 osób, które stanowią 33,2%. Łącznie te dwie kategorie obejmują 83% wszystkich badanych rad seniorów. 17% badanych rad liczy więcej niż 15 członków. Wśród nich 9% to rady liczące 16–20 osób, a tylko 7,2% składa się z 21–25 członków. Najliczniejsza rada seniorów uwzględniona w badaniu liczyła 31 członków, co stanowi wyjątkowy przypadek i może być związane z lokalnymi uwarunkowaniami lub specyficznymi potrzebami danej społeczności.

WYKRES 2. Liczba członków rad seniorów

Rozkład liczby członków wskazuje, że większość rad jest stosunkowo niewielka, co może wynikać z chęci utrzymania efektywnej komunikacji i łatwiejszego podejmowania decyzji w mniejszych grupach. Rady o większej liczbie członków mogą mieć bardziej rozbudowaną strukturę, ale także potencjalne trudności organizacyjne związane z koordynacją działań. Szansą dla takich rad może być powoływanie komisji czy zespołów problemowych lub tematycznych wewnątrz rady.

Wiek i płeć przewodniczących i członków rad seniorów

Wykres 3 przedstawia przedziały wiekowe osób pełniących funkcję przewodniczących w badanych radach seniorów. Największy odsetek stanowią osoby w wieku 66–70 lat, które zajmują tę funkcję w 36% rad. To wskazuje, że osoby w tym wieku często łączą doświadczenie życiowe z aktywnością społeczną, co czyni je naturalnymi liderami w strukturach rad seniorów.

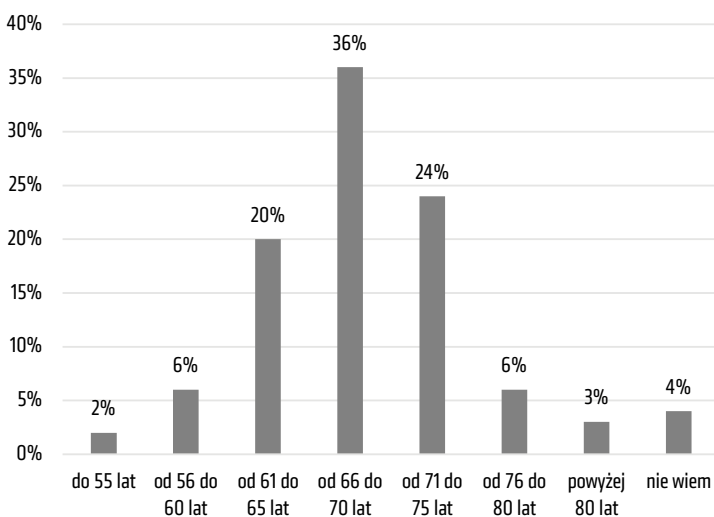
Kolejną znaczącą grupę stanowią przewodniczący w wieku 71–75 lat, którzy reprezentują 24% badanej próby. Widać również, że w 20% rad funkcję tę pełnią osoby młodsze, w wieku 61–65 lat. Osoby w wieku do 60 lat pełnią funkcję przewodniczących w 8% badanych rad, co świadczy o otwarciu się niektórych rad na młodszych członków.

Warto zaznaczyć, że w 6% rad przewodniczącymi są osoby w wieku 76–80 lat, a w 3% – osoby powyżej 80. roku życia. Choć liczba ta jest stosunkowo niska, obecność takich liderów pokazuje, że zaawansowany wiek nie wyklucza możliwości aktywnego pełnienia funkcji kierowniczych.

4% respondentów nie wiedziało, jaki jest wiek przewodniczącego w ich radzie. Wynik ten może wskazywać na brak kontaktu lub świadomości członków rady na temat jej struktury organizacyjnej.

Rozkład wiekowy przewodniczących rad seniorów podkreśla znaczną różnorodność wieku w tej roli, przy czym dominują osoby w wieku 66–70 lat, który może być uznawany za optymalny wiek lidera w tych strukturach – łączą one często dojrzałość społeczną z energią potrzebną do zarządzania.

WYKRES 3. Przedział wiekowy osoby stojącej na czele reprezentowanej rady seniorów

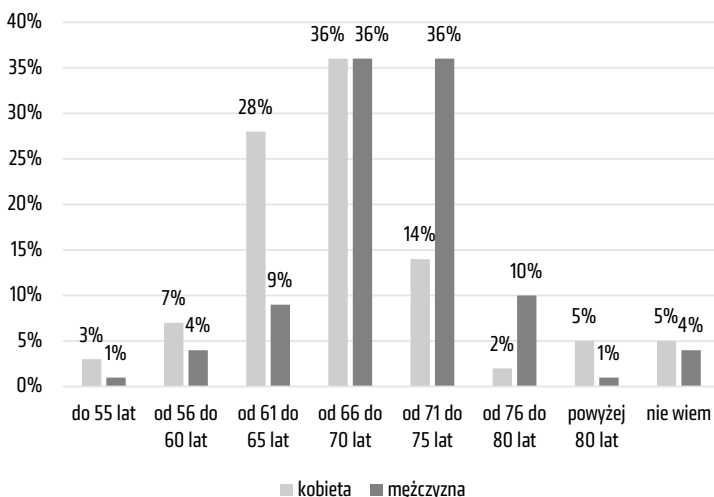

Średni wiek najmłodszych członków rad seniorów wynosi 58 lat, podczas gdy najstarsi członkowie mają średnio 77 lat. Taki zakres wiekowy jest odzwierciedleniem różnorodności grupy seniorów w radach, co może przyczyniać się do zróżnicowania perspektyw i doświadczeń w działaniach podejmowanych przez te ciała. Młodszy członkowie mogą wносить większą dynamikę i energię, podczas gdy starsi – bardziej dojrzałą refleksję oraz długoletnie doświadczenie społeczne i zawodowe. Różnica wieku wynosząca średnio 19 lat między najmłodszymi a najstarszymi członkami może także sprzyjać tworzeniu wielowymiarowych strategii działania obejmujących różnorodne potrzeby seniorów.

W 56% rad funkcję osoby przewodniczącej radzie pełnią kobiety, co wskazuje na ich aktywną rolę w strukturach samorządowych. Równocześnie w składzie rad seniorów zauważalna jest znaczna przewaga kobiet – w 78,2% rad to właśnie one dominują liczebnie. Natomiast w jedynie 18% rad mężczyźni stanowią większość. Taka sytuacja może wynikać z faktu, że kobiety częściej angażują się w inicjatywy społeczno-kulturalne oraz w działalność wspólnotową, co znajduje odzwierciedlenie także w strukturach rad seniorów. Może to także być związane z dłuższą średnią długością życia kobiet, co sprawia, że są one bardziej obecne w starszych grupach wiekowych.

WYKRES 4. Wiek osoby przewodniczącej w zależności od płci

W przedziale wiekowym 66–70 lat zarówno kobiety, jak i mężczyźni dominują w tej grupie wiekowej jako przewodniczący, co wskazuje, że jest to najbardziej reprezentowana kategoria wiekowa dla obu płci (po 36%). Mężczyźni są licznie reprezentowani również w grupie 71–75 lat (36%), natomiast kobiety w tej grupie stanowią jedynie 14%. Może to sugerować, że mężczyźni dłużej pełnią funkcje przewodniczących lub są częściej wybierani w starszym wieku. Kobiety najczęściej obejmują funkcje przewodniczących w grupie 61–65 lat (28%), co jest wyraźną różnicą w porównaniu do mężczyzn (tylko 9%). W najmłodszych grupach wiekowych (do 55 lat oraz 56–60 lat) reprezentacja obu płci jest marginalna, co może świadczyć o tym, że doświadczenie i wiek są kluczowymi czynnikami przy wyborze na funkcję przewodniczącego. Mężczyźni przewyższają kobiety w starszych grupach wiekowych (76–80 lat oraz powyżej 80 lat), co może być związane z dłuższym zaangażowaniem w działalność rady lub większym zaufaniem do ich doświadczenia. Może istnieć zależność między płcią a modelem przywództwa – mężczyźni są wybierani na dłużej, a kobiety w młodszym wieku mogą częściej podejmować się roli liderki.

Powyższe wyniki te wskazują na dwa kluczowe aspekty. Po pierwsze, różnorodność wiekowa w radach może stanowić atut w realizacji celów dostosowanych do szerokiego spektrum potrzeb seniorów. Po drugie, widoczna przewaga kobiet, zarówno pod względem liczebności, jak i funkcji przewodniczących, podkreśla ich rolę jako liderek w środowisku senioralnym. Może to wskazywać na potrzebę uwzględnienia specyfiki tej grupy w planowaniu działań rad seniorów, jak również na potencjalne wyzwania związane z równowagą płciową.

Liczba kobiet

W ponad połowie rad (52,99%) **liczba kobiet** (tabela 7) wynosi 6–10. Jest to najczęściej występujący przedział, co podkreśla dominującą obecność kobiet w strukturach rad seniorów.

W 22,22% rad liczba kobiet jest mniejsza i wynosi 1–5 osób. Ten wynik może być związany z większym udziałem mężczyzn w niektórych radach lub z ogólną mniejszą liczebnością członków w tych radach. Z kolei 20,94% rad seniorów to jednostki, w których liczba kobiet wynosi 11–15, co wskazuje na znaczną reprezentację kobiet w części rad, zwłaszcza tych o większej liczbie członków.

TABELA 7. Liczba kobiet w radach seniorów

Liczba kobiet	% badanej próby
1–5	22,22
6–10	52,99
11–15	20,94
16 i więcej	3,85

Kobiety odgrywają znaczącą rolę w radach seniorów, często stanowią większość ich członków. Wyniki te mogą sugerować potrzebę analizowania różnic w podejściu do działań rady

w zależności od dominującego składu płciowego. Warto także zwrócić uwagę na potencjalne wyzwania związane z równowagą płci w tych strukturach, aby zapewnić reprezentatywność i różnorodność perspektyw w podejmowanych działaniach.

Przedstawiciele środowisk składających się na rady seniorów

Społeczne rady, w tym rady seniorów, nie stanowią formalnej reprezentacji całej społeczności lokalnej, a ich członkowie najczęściej nie są wyłaniani w wyborach powszechnych. Co więcej, nie są wyłaniani w jakichkolwiek wyborach – są powoływani w drodze uchwały lub zarządzenia. Możliwe jest także powołanie komisji wyborczej spośród podmiotów, które zgłosiły kandydatów (Moll, 2015, s. 73). Mimo to „mogą sobie rościć prawo i być uznawani za reprezentantów części lub całości wspólnoty lokalnej. Stąd, w literaturze przedmiotu są oni określani pojęciem przedstawicieli obywatelskich (ang. *citizen representatives*)” (Pawłowska i in., 2020, s. 88). W świetle art. 5c znowelizowanej ustawy o samorządzie gminnym: „gminna rada seniorów składa się z przedstawicieli osób starszych oraz przedstawicieli podmiotów działających na rzecz osób starszych, w szczególności przedstawicieli organizacji pozarządowych oraz podmiotów prowadzących uniwersytety trzeciego wieku” (*Ustawa z 11 X 2013 r. O zmianie ustawy o samorządzie gminnym*).

Struktura środowiska wewnętrznego rad seniorów (wykres 5) wskazuje na dominację przedstawicieli osób starszych (28,53%) oraz przedstawicieli organizacji pozarządowych działających na rzecz seniorów (24,85%). Taki skład podkreśla centralną rolę osób starszych oraz zaangażowanych organizacji w funkcjonowaniu rad seniorów, które stanowią kluczowe podmioty w obszarze lokalnej polityki senioralnej.

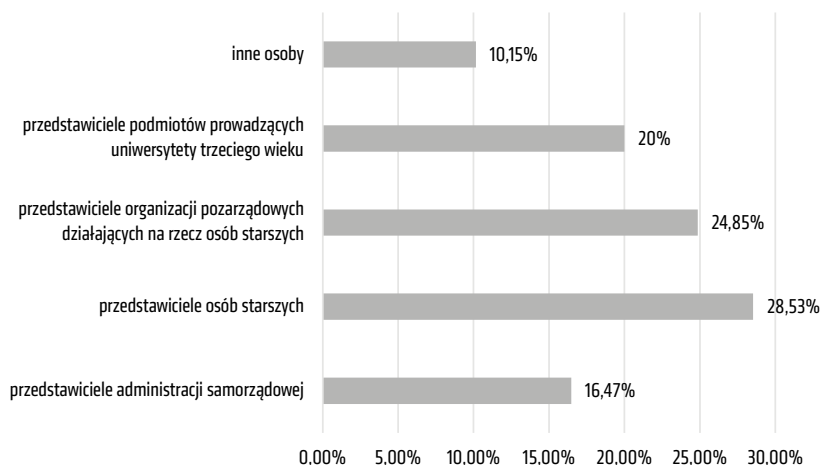
Przedstawiciele administracji samorządowej stanowią 16,47% składu rad, co wskazuje na istotną, choć mniejszościową rolę samorządowców w tych strukturach. Z kwerendy internetowej

wynika, że są to najczęściej miejscy radni lub urzędnicy magistratu wskazani przez organ wykonawczy jako jego reprezentanci. Mogą oni pełnić funkcje koordynacyjne i wspierające w działaniach rad. Warto jednak zauważyć, że udział przedstawicieli administracji może się różnić w zależności od lokalnych uwarunkowań, takich jak wielkość miejscowości, aktywność władz lokalnych czy podejście do współpracy z radami seniorów.

Przedstawiciele podmiotów prowadzących UTW stanowią 20% składu rad. Ich obecność może wynikać ze znaczącej popularności UTW jako instytucji wspierających aktywność edukacyjną, kulturalną i społeczną seniorów. UTW odgrywają rolę pośrednika między społecznością seniorów a samorządami, rekrutują potencjalnych członków rad seniorów i dostarczają wiedzy i zasobów.

Kategoria „inne osoby” (10,15%) obejmuje różnorodne środowiska, co wskazuje na szerokie spektrum zaangażowanych podmiotów. Wśród wymienionych grup znalazły się m.in. członkowie rad osiedlowych i dzielnicowych, pracownicy ośrodków pomocy społecznej, przedstawiciele instytucji kultury i sportu, a także eksperci, np. z zakresu geriatry czy nauki. Taka różnorodność składu może być atutem, ponieważ pozwala na uwzględnienie wielu perspektyw i kompetencji w działaniach rad seniorów.

WYKRES 5. Przedstawiciele środowisk składających się na rady seniorów

Skład rad seniorów jest odzwierciedleniem zaangażowania zarówno formalnych instytucji, jak i lokalnych liderów. Jest to także wynik praktyk rekrutacyjnych, w których organy władz publicznych często zwracają się do organizacji pozarządowych, UTW czy klubów seniora w poszukiwaniu odpowiednich kandydatów. Udział przedstawicieli administracji oraz innych środowisk wskazuje na potrzebę dalszego rozwijania mechanizmów współpracy i wymiany doświadczeń między wszystkimi podmiotami zaangażowanymi w działania na rzecz seniorów.

Respondenci uzupełnili podaną kafeterię o następujące odpowiedzi: członek rady osiedla/dzielnicy – 2 wskazania; pracownik/dyrektor DPS-u – 5 wskazań; pracownik/dyrektor GOPS-u, biblioteki publicznej, gminnego ośrodka kultury; przedstawiciele środowiska naukowego (uczelni) – po 3 wskazania; przedstawiciele spółdzielni mieszkaniowej; przedstawiciele sportu i kultury fizycznej; radny wojewódzki; konsultant wojewódzki w dziedzinie geriatry; przedstawiciel Polskiego Czerwonego Krzyża; przedstawiciel komisji dialogu społecznego, rada dzielnicy; przedstawiciel związków zawodowych – po 1 wskazaniu.

Kadencja rad seniorów

Rady seniorów powinny działać w trwałych ramach pracy o charakterze opiniodawczo-konsultacyjno-doradczym. Funkcjonują one stale na zasadzie kadencyjności, która zapewnia rotację ich członków.

Długość kadencji rad seniorów, jak wskazuje tabela 8, jest najczęściej zgodna z obowiązującym cyklem wyborów samorządowych. Najwięcej rad (45,41%) funkcjonuje w cyklu czteroletnim, co odpowiada wcześniejszej długości kadencji samorządowych obowiązującej przed 2018 r. Od czasu zmiany przepisów, która wydłużyła kadencję samorządów do pięciu lat, część rad seniorów również przyjęła pięcioletni cykl pracy (24,45% badanej próby).

Zdecydowanie rzadziej spotykane są kadencje krótsze – dwuletnie (10,48%) oraz trzyletnie (14,41%), które często wynikają

z lokalnych uwarunkowań lub specyfiki działania poszczególnych jednostek samorządowych. Kadencje roczne (4,37%) oraz powyżej pięciu lat (0,87%) są marginalne i mogą być traktowane jako wyjątek od ogólnych trendów.

Zasadniczym wyzwaniem dla rad seniorów pozostaje zapewnienie ciągłości pracy, szczególnie w kontekście przechodzenia między kolejnymi kadencjami. Brak płynnego przekazywania wiedzy i doświadczeń pomiędzy odchodzącymi a nowymi członkami może powodować opóźnienia w realizacji działań oraz osłabiać efektywność rady. Rozwiązaniem tej kwestii może być zalecająca się kadencyjność, która polega na tym, że część członków kontynuuje pracę w nowej kadencji, podczas gdy wprowadzane są nowe osoby. Tego rodzaju praktyki wdrożono m.in. w Warszawskiej Radzie Seniorów, gdzie trzyletnia kadencja członków rozpoczynała się od daty powołania przez prezydenta miasta, co pozwalało na uniknięcie przerw w funkcjonowaniu rady (*Statut Warszawskiej Rady Seniorów, 2014*).

TABELA 8. Długość i liczba kadencji rad seniorów

Długość kadencji	% badanej próby	Liczba kadencji	% badanej próby
rok	4,37	pierwsza	55,46
2 lata	10,48	druga	36,68
3 lata	14,41	trzecia	6,99
4 lata	45,41	czwarta	0,87
5 lat	24,45	piąta	0,00
powyżej 5 lat	0,87		

Większość badanych rad seniorów (55,46%) realizowała swoją pierwszą kadencję, co wskazuje na stosunkowo młody charakter tych struktur w skali kraju. Druga kadencja dotyczyła 36,68% rad, a trzecia tylko 6,99%. Jedynie dwie rady znajdowały się w trakcie czwartej kadencji, co podkreśla, że instytucja rad seniorów jest stosunkowo nowa, a proces jej stabilizacji nadal trwa.

Dane te wskazują na potrzebę dalszego rozwoju rad seniorów i dalszej refleksji nad ewentualną standaryzacją ich funkcjonowania, szczególnie w zakresie zapewnienia ciągłości pracy oraz mechanizmów umożliwiających płynne wprowadzenie nowych członków do struktur rady.

Obsługa administracyjna rad seniorów

Zdecydowana większość rad seniorów (60,7%) korzysta z obsługi administracyjnej (wykres 6) zapewnianej przez wydział urzędu miasta czy urzędu gminy lub inną jednostkę samorządową. Taka praktyka umożliwi lepsze wykorzystanie zasobów administracyjnych JST, w tym dostępu do infrastruktury biurowej, systemów informacyjnych oraz wsparcia merytorycznego. Działanie to zwiększa efektywność rad seniorów i pozwala im się skupić na ich głównej roli – doradczej, opiniodawczej i inicjatywnej.

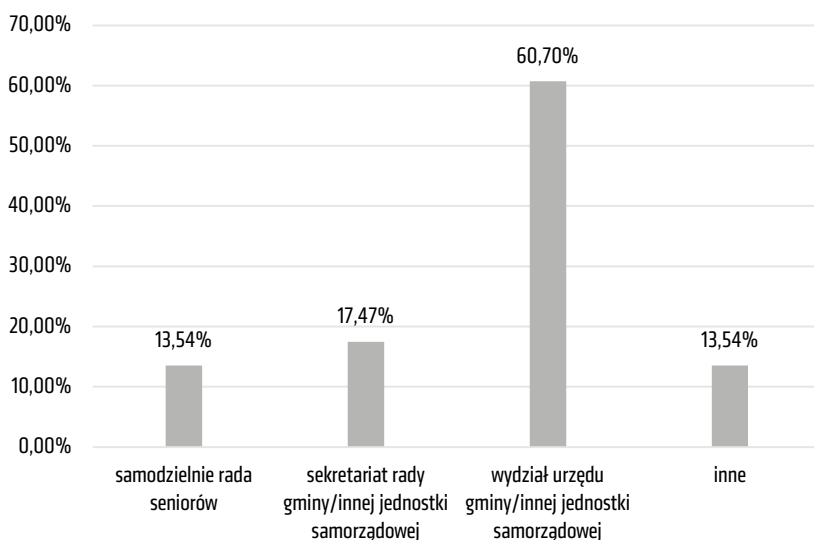
W 17,47% przypadków obsługa administracyjna jest realizowana przez sekretariat rady gminy lub innej jednostki samorządowej. To rozwiązanie może być traktowane jako model pośredni, w którym zakres wsparcia administracyjnego jest nieco bardziej ograniczony w porównaniu z pełną obsługą przez konkretne wydziały urzędów.

Zaledwie 13,54% rad seniorów samodzielnie organizuje swoją pracę, co wskazuje na mniejszą dostępność wsparcia administracyjnego lub świadomą decyzję o zachowaniu niezależności. Samodzielna obsługa administracyjna może jednak generować dodatkowe wyzwania, takie jak brak dostępu do narzędzi administracyjnych, ograniczone zasoby finansowe czy brak wsparcia merytorycznego, co może negatywnie wpływać na funkcjonowanie rady.

Ponad 13% respondentów wskazało na inne formy obsługi administracyjnej, co sugeruje istnienie różnorodnych, lokalnie dostosowanych rozwiązań, które mogą uwzględniać np. wsparcie ze strony organizacji pozarządowych, lokalnych instytucji kultury lub edukacyjnych.

WYKRES 6. Obsługa administracyjna rad seniorów

Wśród swobodnych wypowiedzi respondentów dotyczących wskazania podmiotu wspierającego organizacyjnie rady seniorów pojawiały się następujące odpowiedzi: kancelaria rady miasta, gminny/miejski ośrodek pomocy rodzinie, biuro obsługi rady gminy, stanowisko ds. obsługi rady, pełnomocnik ds. współpracy z organizacjami pozarządowymi, biuro ekonomii społecznej i wsparcia środowiskowego, wydział kultury promocji, turystyki i sportu, pełnomocnik wójta / burmistrza / prezydenta ds. senioralnych / ds. polityki senioralnej, referat ogólny i spraw obywatelskich, biuro rady miejskiej, specjalista ds. komunikacji i strategii rozwoju, wydział promocji i rozwoju gminy, centrum seniora, biuro seniora, urzędniczka wydziału spraw socjalnych.

Do czynności administracyjnych należy zaliczyć m.in. przygotowanie i obieg dokumentów, organizację posiedzeń rady (w tym rezerwację odpowiedniej sali na posiedzenia lub dyżury rady), protokołowanie posiedzeń, pośredniczenie w kontaktach między radą seniorów a organem wykonawczym, organem uchwałodawczym czy innymi komórkami władz samorządowych.

Organizacja pracy rady jest nie tylko decyzją administracyjną, której konsekwencjami są konkretne urzędnicze działania, lecz także determinantą pracy rad seniorów w ogóle, pozycjonującą rady wobec władz samorządowych. Bardzo często od poziomu osobistego zaangażowania i przekonania o sensowności istnienia i działania rady seniorów zależy jej skuteczność. Bywa, że bierność lub niechęć administracji samorządowej przyczynia się do sprawczości przedstawicieli rad, co znajduje odzwierciedlenie w poniższym cytacie:

Kto ma wspomagać w urzędzie radę seniorów? Kto jest zobowiązany? O to toczyły się boje. Właśnie takie straszne, że na przykład kto ma przepisywać sprawozdania? Kto ma prowadzić tę całą teczkę? [...] Ja to wszystko w jedną rękę wzięłem i stwierdziłem, że to nawet jest wygodniej. Jak ja mam chodzić i prosić, żeby pisemko przepisali, to ja sam to zrobię. Ja to [posiedzenia rady] nagrywałem swoim telefonem. Nie było żadnego problemu, potem deponowałem to w komputerze. Wywiad o2.

Od tego, kto lub która instytucja sprawuje administracyjną obsługę rady seniorów, zależy nie tylko codzienne funkcjonowanie rady, lecz także współpraca z komórkami organizacyjnymi urzędów i interesariuszami zewnętrznymi rady, co ma przełożenie na decyzje podejmowane lokalnie.

Obsługa administracyjna rad seniorów powinna być bardziej ustandaryzowana, aby zagwarantować równe warunki pracy rad w całym kraju. Warto rozważyć wprowadzenie minimalnych standardów wsparcia administracyjnego, takich jak dostęp do infrastruktury biurowej, pomoc w organizacji spotkań, a także szkolenia z zakresu procedur administracyjnych.

Jednocześnie należy promować rozwiązania hybrydowe, w ramach których samodzielność rad seniorów w zakresie administracyjnym mogłaby być wspierana przez lokalne zasoby samorządowe, bez całkowitej zależności od nich. Dla rad samodzielnych

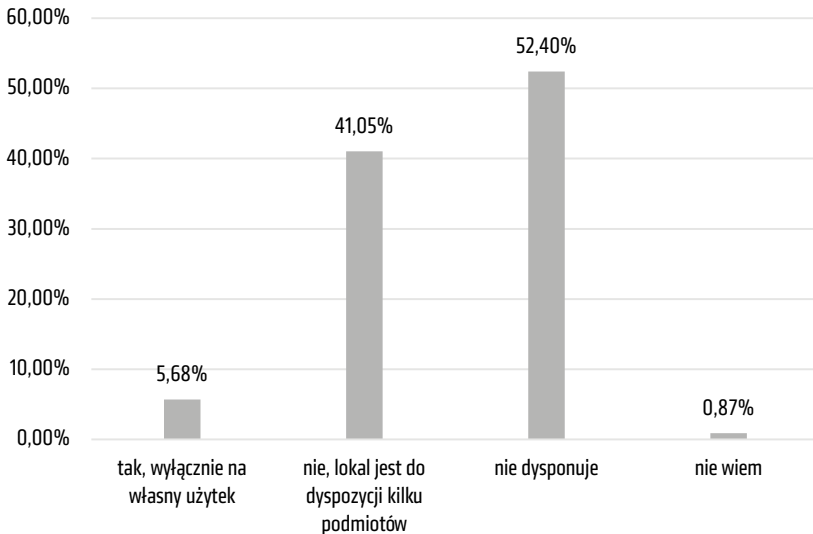
warto stworzyć dodatkowe materiały i poradniki, które ułatwią organizację ich działań.

Siedziba rad seniorów

Wyniki badań pokazują, że jedynie 5,68% rad seniorów dysponuje niezależnym lokalem (wykres 7) przeznaczonym wyłącznie na własne potrzeby, co oznacza, że tylko 13 badanych rad posiada przestrzeń, która pozwala na swobodną organizację pracy oraz przechowywanie dokumentacji i materiałów. Dla większości rad (52,4%) brak stałego miejsca do pracy jest dużym utrudnieniem – nie mają one własnych lokali, co ogranicza ich możliwości organizacyjne. W pozostałych przypadkach (41,05%) rady dzielą przestrzeń z innymi podmiotami, takimi jak organizacje pozarządowe, kluby seniora czy urzędy gminne. Takie rozwiązanie może prowadzić do konfliktów o dostępność pomieszczeń oraz obniżać efektywność działań rad.

Większość rad korzysta z przestrzeni w budynkach urzędów gminy lub miasta (81,22%), co jest stosunkowo wygodnym rozwiązaniem, zapewniającym łatwy dostęp do administracji i infrastruktury. Jednak brak stałego lokalu w takich przypadkach może oznaczać konieczność każdorazowego uzgadniania miejsca spotkań, co generuje dodatkowe problemy logistyczne. Mniejszy odsetek rad (6,99%) korzysta z domów kultury, a w pojedynczych przypadkach wskazuje się na placówki oświatowe (0,87%), siedziby organizacji pozarządowych (1,31%) czy nawet uniwersytety trzeciego wieku. Warto podkreślić, że takie różnorodne rozwiązania mogą być korzystne w krótkim okresie, ale w dłuższej perspektywie utrudniają rozwój działań rad seniorów.

WYKRES 7. Dysponowanie przez rady seniorów lokalami

Wśród odpowiedzi „inne” (9,17%) respondenci wpisali następujące miejsca: gminne centrum seniora, klub aktywności społecznej, klub seniora (5 wskazań), centrum usług społecznych (2 wskazania), centrum wspierania organizacji pozarządowych (2 wskazania), różne siedziby instytucji samorządowych, wynajęta sala, różna lokalizacja w zależności od dostępności i programu konkretnego posiedzenia rady, budynek straży pożarnej.

Brak stałej siedziby funkcjonowania rady seniorów może być jej świadomą strategią funkcjonowania lub pomyslową odpowiedzią na ten brak:

Skoro rada seniorów powołana została przez radę miasta i prezydenta, to w sposób naturalny jej naturalnym siedliskiem są pomieszczenia urzędu. To ja uciekam z urzędu, żeby ich nie obciążać, a jednocześnie żeby była dookoła wartość, że mówiąc o pewnych instytucjach i zapraszając, spotykają się z kierownictwem różnych instytucji, wydaje mi się to zupełnie logiczne. Oprócz posiedzenia

radę odbywa się również przedstawienie sytuacji w danym przedsiębiorstwie w odniesieniu do mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem seniorów. [...] To jest istota naszego działania, żeby z pierwszych ust wywiadywać się tam na miejscu, jak świadczone są usługi na rzecz ogółu mieszkańców, a w szczególności osób starszych.

[...] Mianowicie spotykamy się w kolejnych instytucjach, które działają na terenie miasta, i jest zupełnie oczywistą sprawą, że nawet jeśli zachęcam, żeby było jak najskromniej, to kawa i herbata czy jakieś tam ciasteczka są i jesteśmy traktowani jak goście. Chodzi o różne struktury podlegające miastu czy gminie, [...] jak straż miejska czy straż pożarna, szpital, wodociągi. Wywiad 04.

Na prośbę o przedstawienie przebiegu takiego gościnnego posiedzenia rady seniorów respondent udzielił następującej odpowiedzi:

Posiedzenia rady seniorów w zewnętrznych instytucjach. To nie jest oferta „wodociągów”, to wyjaśnienie, dlaczego cena wody zdrożeje, pokazanie infrastruktury przedsiębiorstwa, prezentacja na schematach obiegu wody. Bardziej działania informacyjne, edukacyjne niż oferta adresowana do osób starszych. Podobnie z innymi instytucjami. Właśnie to wychodzenie na zewnątrz urzędu daje dobre rezultaty. Tylko że nie wszystkie gminy są gotowe zderzyć się z tymi rezultatami. Wywiad 04.

Inny respondent również dostrzega korzyści wynikające z organizacji dyżurów członków rad seniorów poza strukturami urzędu:

Dla mnie to nie jest nobilitacja, żeby podczas dyżurów siedzieć w urzędzie miasta; wtedy jesteśmy utożsamiani z biurokracją urzędu miasta. Nie z tym, że możemy jakiś

wniosek komuś przekazać, prawda? Tracimy to społeczne zaufanie.

[...] w ogóle cały czas walczę o to, żeby nas nie utożsamiano z urzędem; a niestety mamy siedzibę w urzędzie miasta, spotykamy się w wielkiej eleganckiej sali urzędu miasta; chociaż ja cały czas optuję za tym, żebyśmy właśnie wychodzili poza ten urząd i mieli dyżury w bibliotekach czy domach kultury, żeby był dostęp do nas, żeby nie utożsamiano nas z miastem. Wywiad 02.

Być może dla części z rad dostęp do stałego lokalu powinien być jednym z priorytetów przy organizacji ich pracy. Posiadanie własnego miejsca pozwoli na pełną realizację zadań w sposób efektywny, wyeliminuje problemy związane z brakiem przestrzeni lub koniecznością dzielenia jej z innymi podmiotami. Warto rozważyć wprowadzenie standardu wyznaczania lokali, które mogłyby być udostępniane przez samorzady radom seniorów na wyłączność. Stały lokal nie tylko zwiększa profesjonalizm, lecz także buduje poczucie przynależności i tożsamości wśród członków rady.

Budżet rad seniorów

Wśród ankietowanych przedstawicieli rad seniorów 17,90% deklaruje, że posiada wyodrębniony budżet w budżecie jednostki samorządowej lub w innej, podległej jej jednostce. Przeciwną odpowiedź w tej kwestii udzieliła zdecydowana większość respondentów (77,73%); 10 ankietowanych nie ma wiedzy na temat budżetu. Wśród wskazywanych jednostek respondenci wymienili bibliotekę, biuro rady gminy/miasta, gminne/miejskie centrum kultury, dom kultury, centrum inicjatyw senioralnych, centrum seniora, budżet gminy/miasta, centrum aktywności społecznej, centrum kultury i turystyki, fundusz sołecki, organizację pozarządową, wydział spraw społecznych i świadczeń, wydział planowania rozwoju i rewitalizacji, wydział polityki społecznej,

wydział spraw społecznych, wydział zdrowia i spraw społecznych, wydział zdrowia polityki społecznej i organizacji pozarządowych.

Ponadto 8 respondentów (3,49%) deklaruje, że dysponuje dodatkowym źródłem dochodu, który ulokowany jest m.in. w budżecie obywatelskim, organizacjach pozarządowych. Źródłem mają być także darowizny podmiotów gospodarczych i osób fizycznych oraz małe granty ze środków Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów.

Skomentowania wymaga fakt, że rady seniorów w trakcie realizacji badań nie miały formalno-prawnych możliwości finansowania swoich działań i nie mogły prowadzić jakiejkolwiek działalności finansowej. Dlatego potrzeby materialne związane z wydatkami rad seniorów są opłacane z wyżej wymienionych źródeł, zazwyczaj jednak nie wprost.

Istotnym elementem funkcjonowania rad seniorów są ich wydatki (tab. 9).

TABELA 9. Wydatki rad seniorów

Cele wydatków	% badanej próby
organizacyjne (wynajęcie sali, media, koszty strony internetowej, inne stałe opłaty)	14,91
reprezentacyjne (podróże służbowe członków rady, opłaty za udział w seminariach, szkoleniach, warsztatach)	46,93
marketingowe (druk ulotek, gazetek, materiałów promocyjnych)	28,07
inne	47,81

Katalog powyższych wydatków rad seniorów został uzupełniony o następujące pozycje (wraz z liczbą wskazań):

- delegacje, wyjazdy, służbowe podróże, wizyty studyjne – 21;
- integracja (współpraca z miastami partnerskimi, koncert dla seniorów, wigilia dla seniorów, tzw. jajeczko, międzypokoleniowy rajd rowerowy, potańcówki, organizacja imprez dla seniorów, w tym dni seniora, senioraliów, senioriady,

- organizacja święta seniora i koncertu dla seniora, spotkania noworoczne, wynajem lokalu na spotkania towarzyskie i biesiadne) – 19;
- artykuły biurowe (tusze, papier, toner do drukarki, długopisy, drukowanie materiałów, znaczki pocztowe) – 16;
  - artykuły spożywcze (poczęstunek na posiedzenia, kawa, herbata, woda mineralna, ciastka, catering w czasie posiedzeń) – 10;
  - kwiaty na uroczystości gminne, złożenie wieńców w miejscach pamięci, składanie kwiatów w formie podziękowań czy gratulacji – 9;
  - artykuły promocyjne, reprezentacyjne (ulotki, wizytówki, pieczątki, materiały informacyjne, roll-upy, banery, zakup gadżetów) – 6;
  - dofinansowanie działalności kulturalno-oświatowej kół seniora oraz działalności turystycznej (wycieczki) – 5;
  - organizacja wycieczek tematycznych – 5;
  - pokrycie kosztów własnych związanych z dojazdem na posiedzenia rad seniorów – 5;
  - drobne nagrody dla seniorów, drobne upominki dla radnych na zakończenie kadencji (dyplomy, statuetki) – 3;
  - organizacja szkoleń, warsztatów – 3;
  - organizacja pomocy dla najbardziej potrzebujących seniorów z terenu gminy, „Szlachetna paczka”, „Senior 90+” – 2;
  - organizacja wykładów, odczytów i seminariów – 2;
  - sfinansowanie „koperty życia” – 2;
  - materiały do rękodzielnictwa wykonywanego przez radę seniorów, programy zdrowotne, opłata hostingu strony www, sfinansowanie infrastruktury potrzebnej seniorom, sfinansowanie nagród w konkursach dla seniorów, zakup grilla elektrycznego i ekspresu do kawy, filiżanek i łyżeczek, zakup nagród, medali, dyplomów do konkursów organizowanych przez radę, zaproszenie zespołu muzycznego – po 1 wskazaniu.

Brak środków finansowych jako istotną barierę utrudniającą nie tyle funkcjonowanie samej rady (posiedzenia), ile raczej pełnienie

przez radnych swoich funkcji (np. uczestnictwo w wyjazdowych spotkaniach, wizytach studyjnych) wymieniano najczęściej. W badaniach jakościowych **wątek finansowania przez radnych seniorów działalności rad seniorów** pojawił się w kilku nurtach:

- a) **nurcie oczekiwania**, że finansowanie działań rad seniorów jest obowiązkiem samorządu i państwa, a członkowie rad seniorów w tym obowiązku wyręczają instytucje samorządowe i państwowe, dokładają bowiem do działalności rad seniorów nie tylko swój czas, doświadczenie, ale przede wszystkim pieniądze:

Gmina powinna finansować działalność rady seniorów. Co prawda, nie diety radnych, ale koszty podróży, noclegu, wyjazdów na szkolenie, jakieś takie rzeczy. Wywiad 01.

Uważam, że radni powinni dostawać jakąś dietę, ponieważ my ponosimy koszty działania rady seniorów, będąc organem, który ma wspierać prezydenta. Natomiast decydenci [...], którzy mają pieniądze i jeszcze żądają pieniędzy, to jest w stosunku do seniorów, którzy tych pieniędzy nadmiaru nie mają, a jeszcze muszą ponosić koszty swojej działalności, to jest po prostu nieuczciwe. Wywiad 08.

Taki udział w radzie kosztuje. Dojazd na posiedzenia, na dyżury. A to bilet za komunikację miejską trzeba zapłacić, albo za parking. W posiedzeniach sesji rady miejskiej, która trwa kilka godzin, to wszystko kosztuje. My nie mamy diet. A dajemy swoją wiedzę, swoje umiejętności, swój czas i jeszcze finansowo trzeba do tego dokładać. Wywiad 14.

[...] my nie dysponujemy żadnymi środkami, żadnymi, zerowymi. Ja, przygotowując materiały, korzystam z własnego papieru, z własnej drukarki, z własnej sieci. Możemy skorzystać doraźnie z zasobów centrum aktywności. [...] Ale tylko czasami z tego skorzystać, bo oni są pośrednikiem.

Wystąpiłem z wnioskiem, żeby zapewnione dla członków rady były tablety. Nieśmiało, bo wiedziałem, że tego nie zrealizują. Wystąpiłem o papier. Dostałem odpowiedź: nie możecie być tutaj wspomagani, bo rada seniorów pracuje społecznie. Osoby starsze udzielają się społecznie, przeznaczają swój czas na tę działalność, ale żeby finansowali z własnych środków tę działalność, która ma służyć zgodnie ze statutem dla prezydenta, dla miasta. To jest jakieś niedopatrzenie ustawodawcy. [...] Nikt nam za to nie płaci. Płacimy za to sami. Płacimy czasem. Zamiast zająć się rodziną, za sprawę, które Ciebie nie dotyczą. Wywiad 08.

Myśleliśmy, żeby nasz budżet ukryć w np. działalności jakiejś komisji czy wydziału, domu kultury itp. Nawet myśmy chcieli założyć stowarzyszenie, by finansować nasze działania. Zebrałam już grupę osób, nawet mieliśmy wszystkie papiery już do KRS, żeby złożyć. Ale potem się zastanowiliśmy: właściwie dlaczego będziemy sobie brali na głowę te wszystkie sprawy finansowe? W końcu gminna rada jest jednostką gminy i niech taka gmina weźmie to na swoją głowę. Wywiad 15.

b) **nurcie sprzeciwu** wobec oczekiwań i wymagań od części środowiska finansowania ich aktywności w radzie seniorów:

Czy to musi wywoływać aż takie uwagi krytyczne? To mogą być nadmierne oczekiwania. Myślę, że to jest głęboka przesada. Gdybym chciał jechać na pewne spotkanie z inną radą seniorów, to być może bym się pięć razy zastanowił, jak to zrobić, bo by pojawiały się pytania, kto zapłaci za bilet, nawet jeśli jego koszt nie był wysoki? Więc w związku z tym raczej na razie nie przyszło mi do głowy, żeby gdzieś wyjechać. [...] Członkowie rady seniorów są przedstawicielami różnych organizacji pozarządowych. Te organizacje pozarządowe w ramach naturalnego trybu zasilania ich działalności otrzymują z puli miasta, ale nie

tylko, czasami, nie wiem, z całego województwa różnego rodzaju granty, więc w związku z tym, jeżeli np. stowarzyszenie emerytów i rencistów chce gdzieś się spotkać, a jednym z tematów byłyby kwestie działalności w radzie seniorów... Działanie w radzie seniorów nie jest kwintesencją działalności tych osób [...]. Oczekiwania są niewspółmierne do tego, co miasto czy gmina może zasilić. Mi się wydaje, że nie najgorzej znam te struktury, i sam działałem w strukturach samorządowych i rządowych również, żeby oceniać bardziej krytycznie tego rodzaju uwagi, niż te uwagi podzielać. Wywiad 04.

Żebyśmy mieli jakiś fundusz, który będzie w zespole do spraw seniorów, tylko żebyśmy mogli zamawiać papier, o, takie rzeczy, które są niezbędne do pracy. A na koniec roku dostawaliśmy albo kalendarz, jakieś tam bruliony do pisania czy coś innego jako prezent gwiazdkowy czy noworoczny, natomiast tak żebyśmy mogli o jakimś funduszu mówić, to zupełnie nic. Wywiad 03.

- c) **nurcie zrozumienia** zarówno postaw radnych seniorów, jak i związanych rąk administracji samorządowej, a także pewnego rodzaju partycypacji w kosztach:

Jak się chce działać społecznie, to trzeba się liczyć z kosztami. Ale to teraz wyłaniają się te potrzeby. To przez te wszystkie lata trzeba było przepracować. Dostaliśmy laptop, jest w biurze. Nasza drukarka też. Korzystałem ze swoich urzędzeń. Państwo wykorzystuje to, ale może z nieświadomości. Urząd powinien przewidzieć to, że skoro takie potrzeby są, to powinien tak ułożyć regulamin finansowania tego, żeby osoba prywatna nie miała problemów. My, jadąc np. na wizytę studyjną, otrzymujemy środki na transport, na hotel, ale nie mamy już diety. Diety są już nasze. Także, jeżeli rada ta, która nas przyjmuje,

poczęstuje obiadem, to bardzo dobrze. Ale są takie, które też nie mają z czego. Wywiad 03.

Rzeczywiście jakimś ogranicznikiem w działalności rad seniorów jest brak środków finansowych. I to rozumiane dwojako, bo niektórym się wydaje, że chodzi o to, żeby finansować działalność naszą, czyli członków. Nie, to nie o to chodzi. W związku z tym, że nie ma uregulowań, takich ustawowych, to jest to wolność interpretacji, skoro ustawodawca tego nie zdefiniował, to każdy samorząd może na swój sposób te pieniądze dedykować seniorom na zabezpieczenie w budżecie. My nie mamy z tym kłopotu. Nie mamy osobowości prawnej i nie mamy możliwości korzystania z pieniędzy, ale urzędnicy nas pytają: na co i jakie pieniądze państwo potrzebują? I w jakimś tam chyba działaniu marketingowym, gdzieś te pieniądze były. [...] Nie mieliśmy problemu ani z ulotkami, ani z wizytówkami; wręcz nas zmuszono do tego, żeby pieczętkę imienną wyrobić. Jeżeli ja poprosiłam o wydrukowanie czegokolwiek, nigdy nie spotkałam się z odmową. Ale są rady, które mają problemy, nie umiem powiedzieć, z czego one wynikają. Być może na tej zasadzie, że niektórzy się upominamy o komórki czy komputery. Być może to powinniśmy mieć. Ja nie wiem, być może rzeczywiście częściowo przynajmniej. Wywiad 09.

- d) **nurcie współpracy** z organizacją pozarządową, która wyposaża radę w niezbędne atrybuty:

Jesteśmy ewenementem, bo my mamy dofinansowanie. Znalazło się stowarzyszenie, które napisało projekt skierowany do seniorów, i jednym z tych punktów projektu jest napisane dofinansowanie działań rady seniorów. To był wniosek konkursowy miejski i dostał grant na określoną sumę i my tę sumę konsumujemy przez cały rok, że starcza nam na wszystko. Jak jedziemy, czy na konferencję, czy na

jakieś szkolenie, mamy zwrot. Jak mamy takie wyjazdowe szkolenie połączone z integracją – z tych pieniążków również. Jak robimy takie spotkanie świąteczno-noworoczne – też. Ja dostaję zwrot za bilety komunikacji miejskiej, jeśli załatwiam jakieś sprawy związane z radą. My mamy legitymacje, mamy wizytówki. To wszystko to moja walka o to. My mamy ulotki swoje na konferencje i inne spotkania. Wywiad 12.

Moja rada dzięki Fundacji „Zaczyn” ma pełen sprzęt do prezentacji, ten sprzęt nagłaśniający, mamy ekrany na projekторы. Mamy wszystko. [...] Czyli ta nasza rada, wprawdzie np. nie mamy osobnego pokoju, gdzie jest biurko i tam siedzimy; ale urząd umożliwia nam posiedzenia rady w eleganckiej Sali. Do tego dostajemy kawki, herbatki, jak my organizujemy raz w roku. [...] Ja występuję do burmistrza. Gdzie on się tam z tym rozlicza, to nie moja troska. Wywiad 15.

Należy podkreślić, że charakter funkcjonowania rad seniorów został zdefiniowany w nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym jako konsultacyjny, doradczy i inicjatywny. Wymieniony wyżej katalog wydatków wskazuje jednoznacznie, że część przedstawicieli rad seniorów nie w pełni rozumie istotę ich działania, stąd próbuje wyegzekwować budżet na swoją działalność czy organizować wydarzenia, których realizacją zajmują się urzędy, kluby seniora, UTW i inne podmioty działające na rzecz osób starszych:

Rada seniorów nie musi się starać o budżet. To urzędy, wydziały wykonują swoje statutowe zadania, a rada seniorów ma im podpowiadać, jakie zadania należy wykonać. [...] A więc na te wszystkie eventy, które się dzieją poza radą w mieście, niektóre rady tak pojmują swoją rolę, że chcą mieć takie właśnie możliwości, żeby z tego budżetu korzystać. Wywiad 03.

Radni seniorzy, którzy chcieliby otrzymywać dietę, mam wrażenie, że są to osoby, które po prostu pojęcia nie mają o funkcjonowaniu samorządu; w jakim trybie zostały powołane; dla kogo. To byłby mój komentarz. Wywiad 04.

Analiza danych wskazuje na znaczne zróżnicowanie oczekiwań budżetowych rad seniorów (tab. 10) w zależności od charakteru jednostki samorządowej, przy której funkcjonują. Najwyższe potrzeby finansowe deklarują rady działające w miastach na prawach powiatu (średnio 19 700 zł rocznie) oraz na szczeblu województwa (16 300 zł). Jest to zrozumiałe, jeśli wziąć pod uwagę większy zasięg działań tych rad oraz potencjalnie bardziej złożone podejmowane projekty i inicjatywy. Rady seniorów w gminach miejsko-wiejskich oczekują przeciętnego budżetu na poziomie 15 420 zł, podczas gdy rady w gminach wiejskich i miejskich wyceniają swoje potrzeby odpowiednio na 12 930 zł i 12 200 zł. Najniższe kwoty deklarują rady działające na poziomie dzielnic Warszawy (8250 zł), co może wynikać z ograniczonego zakresu ich działań lub dostępności innych źródeł wsparcia.

TABELA 10. Oczekiwany budżet przez rady seniorów

Jednostka samorządowa	Kwota budżetu
gmina miejska	12 200 zł
miasto na prawach powiatu	19 700 zł
gmina miejsko-wiejska	15 420 zł
gmina wiejska	12 930 zł
rada seniorów w dzielnicy w Warszawie	8250 zł
rada seniorów (ds. seniorów, ds. osób starszych) na szczeblu województwa	16 300 zł

Interesującym aspektem wyników jest to, że nie wszystkie rady seniorów uznają finansowanie swojej działalności za konieczne. W niektórych przypadkach wynika to z minimalistycznego

podejścia do działalności rady, która ogranicza się do konsultacji i opiniowania, co nie generuje dużych kosztów. Inne rady natomiast dysponują otwartym katalogiem potencjalnych wydatków, co obejmuje m.in. organizację wydarzeń, prowadzenie działań informacyjnych, szkolenia czy współpracę z innymi podmiotami. Te różnice wskazują na różne modele funkcjonowania tych ciał, a co za tym idzie – brak jednolitego standardu finansowania rad seniorów w Polsce.

Oczekiwania finansowe badanych rad seniorów nie są formalnymi deklaracjami, lecz raczej odzwierciedlają subiektywne potrzeby i wyobrażenia respondentów na temat optymalnego wsparcia ich działań. Wyniki te wskazują na konieczność wypracowania standardów budżetowych, które uwzględniłyby specyfikę działania rad w różnych jednostkach terytorialnych. Taka standaryzacja mogłaby być pomocna w ocenie zasadności i adekwatności wydatków oraz w budowaniu zaufania pomiędzy radami seniorów a władzami samorządowymi. Jednocześnie wskazane jest promowanie dobrych praktyk w zakresie transparentności i efektywności wykorzystania dostępnych środków.

Lokalna polityka senioralna

Z przedstawionych danych wynika, że ponad połowa jednostek samorządowych, w których funkcjonują rady seniorów, nie ma opracowanego programu lokalnej polityki senioralnej. Taki wynik sugeruje, że mimo starzenia się społeczeństwa i rosnącej liczby osób starszych w społecznościach lokalnych wiele samorządów nie podejmuje systemowych działań w tym obszarze. Może to wynikać z braku świadomości na temat korzyści płynących ze stworzenia takiej strategii, z ograniczonych zasobów finansowych lub kadrowych, a także niewystarczającej presji społecznej, by priorytetowo traktować politykę senioralną.

Dodatkowo 8% respondentów nie znało odpowiedzi na pytanie dotyczące istnienia lokalnej polityki senioralnej. Ten wynik może wskazywać na brak komunikacji między samorządem a radą

seniorów lub na niską świadomość samych radnych seniorów na temat strategicznych dokumentów jednostek samorządowych. Taka sytuacja utrudnia radom skuteczne pełnienie ich funkcji doradczych i opiniotwórczych, a także osłabia ich rolę jako partnera w kształtowaniu polityki lokalnej.

Programy lokalnej polityki senioralnej mogą odgrywać kluczową rolę w integracji działań na rzecz osób starszych poprzez wyznaczanie priorytetów, celów i sposobów ich realizacji. Brak takich dokumentów w wielu jednostkach samorządowych sprawia, że działania na rzecz seniorów są często przypadkowe, nieskoordynowane i ograniczone w swoim zasięgu. W rezultacie seniorzy mogą mieć ograniczony dostęp do adekwatnych usług, programów aktywizujących czy przestrzeni do partycypacji społecznej.

W tych kilku- lub kilkunastostronicowych dokumentach na podstawie charakterystyki bieżących i spodziewanych uwarunkowań demograficznych opracowywana jest lokalna diagnoza sytuacji osób starszych (w tym ich problemy i oczekiwania), a w konsekwencji wyznaczane są cele, założenia i priorytety oraz rekomendowane kierunki interwencji dla poszczególnych obszarów polityki senioralnej. Wśród celów strategicznych polityki adresowanej do osób starszych najczęściej wskazywane są m.in.:

- zapewnienie osobom starszym dostępu do służby zdrowia i profilaktyki prozdrowotnej;
- wzmocnienie systemu pomocy instytucjonalnej i społecznej skierowanej do osób starszych wymagających opieki i ich otoczenia;
- utrzymanie sprawności fizycznej i aktywności ruchowej osób starszych;
- zapewnienie warunków do budowania relacji międzypokoleniowych;
- zapewnienie dostępu do szerokiej oferty edukacyjnej i kulturalnej;
- przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu osób starszych;
- zapewnienie bezpieczeństwa osobom starszym;
- zapewnienie seniorom wsparcia w życiu codziennym;

- włączenie potencjału osób starszych w obszar aktywności społecznej;
- zapewnienie lub zwiększenie aktywności zawodowej seniorów;
- wyrównywanie szans i zapobieganie wykluczeniu społecznemu seniorów.

Powyższe cele powinny być realizowane za pomocą takich działań jak:

- organizowanie otwartych wykładów z zakresu profilaktyki zdrowotnej;
- wdrożenie „koperty życia”, „pudełka życia”, „guzika życia”;
- prowadzenie refundowanych badań profilaktycznych;
- prowadzenie szczepień przeciw grypie;
- utworzenie domu dziennego pobytu;
- wspieranie różnych podmiotów w zatrudnianiu animatorów osób starszych, asystentów i/lub opiekunów osób starszych;
- tworzenie wolontariatu działającego na rzecz osób starszych – samopomoc sąsiedzka;
- wdrożenie systemu teleopieki;
- wspieranie osób opiekujących się osobami starszymi;
- wspieranie organizacji działających na rzecz seniorów, w tym klubów seniora czy UTW;
- realizacja zadań zwiększających aktywność fizyczną, świadomość znaczenia ruchu dla zdrowia oraz rozwój infrastruktury z uwzględnieniem form aktywności;
- wspieranie rozwiązań zwiększających motywację seniorów do aktywności fizycznej i wyboru zachowań prozdrowotnych;
- organizowanie i promowanie przestrzeni do kontaktów społecznych o charakterze międzypokoleniowym oraz wolontariatu młodzieżowego działającego na rzecz osób starszych;
- promowanie pozytywnego wizerunku seniorów;
- zwiększanie świadomości osób starszych na temat pomocy i instytucji, do których mogą się zwrócić o pomoc;

- zwiększanie świadomości i wiedzy seniorów na temat ich praw;
- planowanie transportu komunikacji publicznej z uwzględnieniem potrzeb osób starszych;
- udostępnienie zasobów materialnych gminy, w tym pomieszczeń, organizacjom senioralnym;
- zwiększanie udziału seniorów w procesach lokalnego planowania i decydowania.

Mimo istniejących w gminach programów lokalnej polityki senioralnej ponad połowa badanych deklaruje brak wiedzy na ten temat. Ponad 80 respondentów wskazało nazwy dokumentów, w których – według ich wiedzy – opracowany został program lokalnej polityki senioralnej. Wymienione akty prawne znajdują się w tabeli 11.

TABELA 11. Akty prawne. Programy lokalnej polityki senioralnej – stan wiedzy respondentów

---

**Nazwy aktów prawnych, programów wskazane przez respondentów
(umożliwiający ich odnalezienie)**

- Gmina Tarnowo Podgórne przyjazna seniorom
  - Kielecki program senioralny na lata 2018–2020 oraz Seniorzy aktywni dla Kielc – Kielce przyjazne seniorom
  - Krosno dla seniora
  - Malborski program na rzecz osób starszych na lata 2015–2018
  - Miejska strategia rozwiązywania problemów osób starszych „Seniorzy w Lesznie” 2014–2020
  - Miejski program aktywizacji „Aktywny Chorzów” na lata 2016–2020
  - Polityka senioralna Miasta Poznania na lata 2017–2021
  - Polityka senioralna Miasta Wałbrzycha na lata 2016–2020 przyjęta uchwałą Nr X/141/2015 Rady Miejskiej Wałbrzycha z dnia 27 sierpnia 2015 r.
  - Polityka senioralna w Rudzie Śląskiej
  - Polityka społeczna 2020+ oraz Łódź łączy pokolenia – Łódzka polityka demograficzna
  - Program aktywizacji seniora Gminy Kobylnica
  - Program działań Gminy Miasto Ostrów Wielkopolski na rzecz seniorów na lata 2019–2023. Ostrów Wielkopolski z sercem dla seniorów
  - Program działań na rzecz seniorów na lata 2014–2020 „Częstochowa Seniorom”
  - Program Miasto i Gmina Szubin przyjazna seniorom
  - Program Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020
-

-
- Program polityki senioralnej Miasta Opola na lata 2018–2022 „Opole Seniorom”
  - Program senioralny „Aktywni 60+” przyjęty zarządzeniem Nr Or-IV.0050.326.2016 Prezydenta Miasta Jastrzębie-Zdrój z dnia 22 czerwca 2016 r.
  - Program strategiczny „Włączenie społeczne, ochrona zdrowia, kapitał intelektualny i rynek pracy”
  - Program wsparcia i aktywizacji seniorów stanowiący załącznik do uchwały Nr XXXVIII/366/14 Rady Miasta Biała Podlaska z dnia 11 sierpnia 2014 r.
  - Program wsparcia i aktywizacji społecznej seniorów na terenie miasta Lublin w latach 2016–2020
  - Program działań na rzecz osób starszych w mieście Tarnowie na lata 2015–2020 z dnia 26 listopada 2015 r.
  - Radomski program na rzecz seniorów „Siła w seniorach” na lata 2018–2023
  - Serocki program strategiczny na rzecz seniorów do 2020 roku
  - Sopotki program strategiczny na rzecz seniorów do 2020 roku
  - Statut Piłskiej Rady Seniorów zaakceptowany przez Radę Miasta Piły
  - Statut Rybnickiej Rady Seniorów
  - Strategia działań Miasta Legionowo na rzecz Seniorów 60+
  - Strategia lokalnej polityki senioralnej Gminy Wronki na lata 2018–2023 z perspektywą do 2030 roku
  - Strategia polityki senioralnej dla miasta Pruszkowa na lata 2018–2023
  - Strategia polityki senioralnej Gminy Andrychów na lata 2019–2024
  - Strategia polityki senioralnej Gminy Wiązowna na lata 2018–2025
  - Strategia polityki senioralnej w gminie Stare Babice na lata 2017–2025
  - Strategia polityki społecznej województwa pomorskiego na lata 2014–2020
  - Strategia polityki społecznej województwa śląskiego na lata 2006–2020
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych miasta i gminy Strzelin
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych w Gminie Czechowice-Dziedzice na lata 2014–2020
  - Strategia rozwiązywania polityki senioralnej Miasta Słupska
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych Gminy Kęty na lata 2014–2020
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych Gminy Strawczyn na lata 2011–2020
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych Miasta Bytomia na lata 2015–2020
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych Miasta Tychy na lata 2014–2020
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych Olsztyna do 2020 roku
  - Strategia rozwiązywania problemów społecznych w gminie Czersk
  - Strategia rozwoju gminy Orzysz na lata 2015–2025
  - Strategia rozwoju gminy Tarnowskie Góry do roku 2022 oraz Gminna strategia rozwiązywania problemów społecznych na lata 2014–2022 miasta Tarnowskie Góry
  - Strategia rozwoju miasta Garwolina na lata 2016–2023
  - Strategia zrównoważonego rozwoju Mysłowice 2020+
-

-
- Uchwała Nr XXXIX/216/2017 Rady Miejskiej w Sławnie z dnia 7 czerwca 2017 r. w sprawie przyjęcia Miejskiej Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych
  - Uchwała Dzielnicy Warszawa-Wesoła
  - Uchwała nr V/28/2015 z dnia 14 kwietnia 2015 roku w sprawie utworzenia Białoleżącej Rady Seniorów
  - Uchwała Nr XXI/127/16 z 25 kwietnia 2016 r. w sprawie wprowadzenia na terenie gminy miejskiej Dzierżoniów Programu Dzierżoniów przyjazny seniorom
  - Uchwała Nr XXI/253/2016 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 29 czerwca 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu działań na rzecz seniorów na lata 2016–2020
  - Uchwała Rady Seniorów Dzielnicy Wola m.st. Warszawy zatwierdzająca program działalności rady
  - Warszawa przyjazna seniorom na lata 2013–2020 oraz Strategia rozwoju sportu do roku 2020
  - Wojewódzki program polityki senioralnej na lata 2019–2021 dla województwa mazowieckiego
  - Wołomińska strategia polityki senioralnej na lata 2017–2025 oraz Wołomin – miejsce przyjazne seniorom

---

Ogólnie wskazane akty prawne, programy, dokumenty (bez nazw miejscowych, własnych, bez możliwości weryfikacji)

- statut rady seniorów (liczba wskazań: 5)
  - Aktywny senior 65+
  - bilans 70–80 lat
  - informator seniora
  - miejski program działania na rzecz seniorów na lata 2018–2020
  - miejski program na rzecz osób starszych na lata 2014–2020
  - plan działania klubu seniora
  - plan pracy rady seniorów
  - polityka senioralna w mieście
  - program działania dla seniorów
  - program lokalnej polityki senioralnej
  - senior starszy sprawniejszy
  - strategia rozwiązywania problemów społecznych
  - strategia rozwiązywania problemów społecznych na lata 2016–2022
  - strategia rozwoju miasta do 2030
  - uchwała rady gminy
  - uchwała zarządu dzielnicy
  - wojewódzki program na rzecz osób starszych na lata 2016–2020
  - zarządzenie i uchwała
  - zarządzenie wójta gminy
-

Diagnoza sytuacji i potrzeb osób starszych

Znajomość aktów prawnych stanowiących podstawę realizowania lokalnych polityk senioralnych pozwala zaplanować skoordynowane działania poprzedzone często diagnozą sytuacji, potrzeb i oczekiwań osób starszych, co nie wynika wprost z odpowiedzi respondentów, lecz z kwerendy internetowej przeprowadzonej przez autorkę.

Na pytanie dotyczące prowadzenia w jednostce samorządowej diagnozy sytuacji i potrzeb osób starszych (Czy w jednostce samorządowej, w której funkcjonuje reprezentowana przez Panią/Pana rada seniorów, jest prowadzona diagnoza sytuacji i potrzeb osób starszych?) blisko połowa respondentów (46,29%) udzieliła odpowiedzi twierdzącej; co trzeci respondent (36,68%) zaprzeczył temu faktowi, natomiast 17% ankietowanych nie miało wiedzy na ten temat.

Respondenci poproszeni o wymienienie nazw tych dokumentów najczęściej wskazywali te akty prawne, w których zawarto programy lokalnej polityki senioralnej, lub odwoływali się do nazw potocznych, obiegowych (por. tab. 11 i tab. 12). Celem różnego typu diagnoz, w tym tych dotyczących sytuacji osób starszych, są gromadzenie i analiza danych, dzięki którym będzie możliwa ocena ich problemów i potrzeb, a w konsekwencji – zaprojektowanie działań mogących wpłynąć na zmianę niekorzystnych warunków. W przypadku seniorów dokumenty te mogą być pomocne przy budowaniu systemu pomocy i wsparcia dla najstarszych mieszkańców gmin. Diagnozy mogą być źródłem informacji m.in.:

- dotyczących sposobów postrzegania starości i starzenia się oraz ich konsekwencji w wymiarze indywidualnym i społecznym, a także w percepcji przedstawicieli władz lokalnych, instytucji i organizacji działających na ich rzecz;
- na temat subiektywnej oceny własnej sytuacji życiowej oraz potrzeb w aspekcie ekonomicznym, społecznym i zdrowotnym;
- dotyczących oceny dostępności różnego rodzaju usług na rzecz osób starszych na poziomie lokalnym;

- oceny potencjału angażowania się w działania społeczne wśród seniorów;
- na temat analizy funkcjonowania podmiotów publicznych i niepublicznych działających na rzecz osób starszych pod kątem oceny dostępności ich oferty;
- oceny współpracy między różnymi podmiotami oraz perspektywy ich funkcjonowania w kontekście starzejącego się społeczeństwa.

Niezwykle istotne jest zatem, by osoby, które mogą mieć potencjalny wpływ na współtworzenie lokalnej polityki senioralnej, czyli przewodniczący i członkowie rad seniorów, nie tylko uczestniczyły na etapie projektowania badań, lecz także włączyły się w zachęcanie osób starszych i podmiotów zaangażowanych w ich wspieranie do udziału w badaniach zaprojektowanych w diagnozie, jak również uczestniczyły w tworzeniu wniosków i rekomendacji, a nade wszystko, by wykorzystywały zagregowane dane jako podstawę do planowania działań na rzecz seniorów.

TABELA 12. Dokument, w ramach którego prowadzona jest diagnoza sytuacji i potrzeb osób starszych

---

Diagnoza sytuacji i potrzeb osób starszych (akty prawne – nazwy potoczne)

---

ankieta, analiza potrzeb seniorów, analiza zachorowalności i chorobowości mieszkańców, badania fokusowe, spotkania z seniorami, wywiady, współpraca z organizacjami wspierającymi seniorów, bilans 70-80-latka, diagnoza potrzeb i oczekiwań mieszkańców miasta i gminy, diagnoza potrzeb seniorów, formy i kierunki wsparcia społecznego, kulturalnego i zdrowotnego seniorów, diagnoza sytuacji materialnej i zdrowotnej seniorów na podstawie wypełnionych ankiet, dokumentacja z ośrodka pomocy społecznej, doraźne badania ankietowe (co cztery lata), konsultacje społeczne, ocena zasobów pomocy społecznej, badanie opiekunów rodzinnych osób starszych (problemy, potrzeby, wyzwania), badania nt. dostępności usług skierowanych do osób starszych, ocena dostępności świadczeń zdrowotnych, pisemne informacje od podmiotów świadczących usługi dla seniorów oraz wnioski zgłoszone przez indywidualne osoby 60+, publikacje: *ZOOM na rady seniorów* oraz *Masz Radę, masz wpływ*, protokoły z cyklicznych spotkań rady seniorów, protokoły z przyjęć interesantów na dyżurach rady seniorów, raporty z monitoringu wdrażania strategii polityki społecznej, raporty z monitoringu wdrażania polityki senioralnej

---

Dobrą praktyką w zakresie prowadzenia badań i wykorzystania danych z nich pochodzących może być publikacja raportu z badań poświęconych opiniom senierek i seniorów na temat ich potrzeb i zasobów w miejscu zamieszkania. Przykładem takiej działalności w Katowicach były badania, których *spiritus movens* była Janina Piwowarczyk, ówczesna przewodnicząca Rady Seniorów Miasta Katowice oraz prezeska Stowarzyszenia „Nasze Osiedle Ścigały” w Katowicach. Z jej inicjatywy zorganizowano i przeprowadzono badania w Bogucicach, jednym z rejonów miasta objętych planem rewitalizacji. Społeczny i polityczny odzew na upublicznione rezultaty był motywacją do dalszej eksploracji szans i barier aktywności osób starszych także w innych dzielnicach Katowic oraz do przyjrzenia się instytucjonalnym i kulturowym mechanizmom kształtowania polityk miejskich przyjaznych starości. W efekcie tych działań powstała książka *Starość w (wielkim) mieście* (Nowalska-Kapuścik, Klimczak, 2019).

Aby poprawić sytuację w zakresie dokumentów strategicznych dotyczących lokalnych polityk senioralnych, warto rekomendować:

- edukację rad seniorów i samorządów – organizowanie szkoleń dla członków rad seniorów na temat znaczenia lokalnej polityki senioralnej oraz sposobów jej współtworzenia;
- ujednoczenie standardów – wypracowanie wzorcowych programów senioralnych, które samorzady mogłyby zaadaptować do swoich lokalnych potrzeb;
- zaangażowanie społeczności lokalnej – włączenie seniorów i organizacji działających na ich rzecz w proces tworzenia strategii, co zwiększy ich adekwatność i akceptację;
- monitoring i ewaluację – regularne przeglądy działań na rzecz seniorów oraz ewaluację skuteczności istniejących programów, jeśli już funkcjonują.

Analiza organizacji i funkcjonowania rad seniorów w Polsce ujawnia zarówno pozytywne trendy, jak i wyzwania w ich działalności. Wyraźny wzrost liczby rad seniorów w ciągu ostatnich lat świadczy o rosnącej świadomości potrzeby angażowania seniorów w lokalne struktury społeczne. Jednocześnie wskazuje na różnorodność w modelach działania rad – od inicjatyw aktywnie

wspieranych przez administrację samorządową po rady, które funkcjonują w warunkach ograniczonych zasobów i ograniczonego wsparcia organizacyjnego.

W kontekście lokalnej polityki senioralnej rady seniorów mogą być ważnym podmiotem umożliwiającym integrację działań na rzecz osób starszych, co jest istotne w obliczu starzenia się społeczeństwa. Niemniej jednak, różnice w dynamice rozwoju rad między poszczególnymi regionami oraz zróżnicowane potrzeby i wyzwania organizacyjne wskazują na konieczność dalszej refleksji nad ewentualnym ujednoczeniem standardów ich funkcjonowania. Ważnym zadaniem pozostaje także wzmocnienie współpracy między radami seniorów, administracją samorządową i innymi interesariuszami w celu efektywnego wdrażania strategii senioralnych oraz poprawy jakości życia osób starszych w Polsce.

5.2. Komunikacja i działania rad seniorów – wewnętrzne i zewnętrzne relacje

Komunikacja odgrywa kluczową rolę w działalności rad seniorów, stanowi podstawę ich efektywnego funkcjonowania oraz budowania relacji zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Wewnętrzna komunikacja w radach – pomiędzy przewodniczącymi a członkami – umożliwia koordynację działań, skuteczne planowanie i podejmowanie decyzji. Z kolei komunikacja z przedstawicielami administracji samorządowej, interesariuszami zewnętrznymi oraz osobami starszymi sprzyja lepszemu zrozumieniu potrzeb społeczności, a także zwiększa widoczność rady i zaufanie do jej działalności.

Respondenci w badaniach podkreślali znaczenie bieżącej wymiany informacji oraz konieczność uzyskiwania informacji zwrotnej. Ten dwukierunkowy przepływ informacji pozwala radom seniorów na:

- rozpoznawanie potrzeb i problemów społecznych, co ułatwia podejmowanie inicjatyw dopasowanych do oczekiwań środowiska seniorów;

- ocenę efektywności własnych działań, co sprzyja doskonaleniu podejmowanych inicjatyw;
- utrzymywanie kontaktu z otoczeniem, co wzmacnia ich rolę jako ważnego partnera w procesach decyzyjnych.

Posiedzenia rad seniorów

Podstawą działalności rad seniorów są ich gremialne posiedzenia, które najczęściej zwołuje przewodnicząca/przewodniczący rady seniorów (98,91% przypadków), tylko w 4,76% przypadków czynił to wójt, burmistrz lub prezydent, a w pozostałych (1,79%) – sekretarz rady seniorów, pracownik urzędu, biuro obsługi rady gminy lub pięciu członków rady seniorów.

Najczęściej posiedzenia rad seniorów odbywają się raz na kwartał – taka częstotliwość stanowi największy odsetek badanej próby (38,43%). Taki harmonogram wskazuje na regularność i przyjęcie rutynowego cyklu pracy rad seniorów, który może być optymalny dla ich działania oraz zaangażowania członków. Drugim najczęściej występującym schematem są posiedzenia raz w miesiącu, które deklaruje prawie jedna trzecia rad (29,69%). Tak wysoka częstotliwość może wskazywać na aktywną działalność rad oraz większe potrzeby w zakresie podejmowania decyzji i koordynowania działań. Posiedzenia odbywające się co drugi miesiąc stanowią 16,59% przypadków. Ta opcja jest średnią między najbardziej aktywnymi i mniej zaangażowanymi radami. Spotkania odbywające się raz na pół roku (5,24%) i raz w roku (1,31%) są rzadkie, co może wynikać z ograniczonej aktywności lub niskiego poziomu organizacji tych rad. Doraźne posiedzenia organizowane „w zależności od potrzeb” dotyczą 7,86% rad seniorów. Taka organizacja pracy wskazuje na elastyczne podejście, w którym decyzje o spotkaniach są podejmowane w odpowiedzi na konkretne sytuacje lub problemy.

Posiedzenia odbywające się częściej niż raz w miesiącu są bardzo rzadkie (0,87%). Taka częstotliwość może być efektem ograniczeń czasowych lub zasobowych, ale również tego, że dla

większości rad miesięczny harmonogram jest wystarczający. Częstotliwość posiedzeń rad seniorów przedstawia tabela 13.

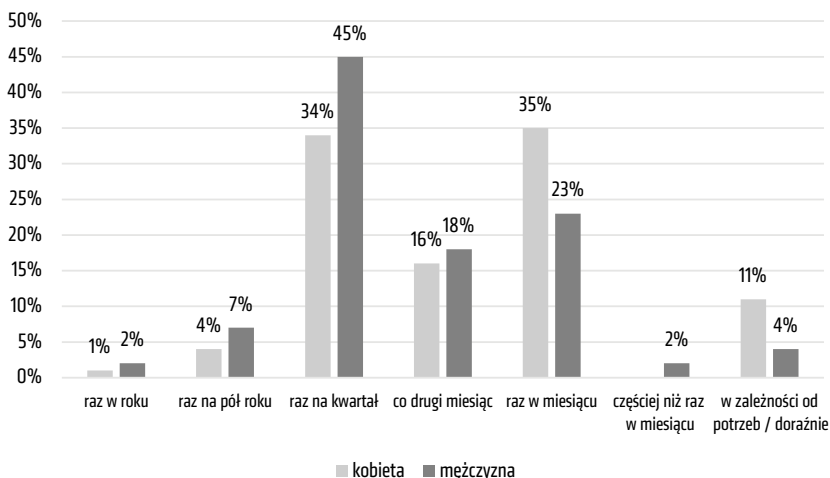
TABELA 13. Częstotliwość posiedzeń rad seniorów

Posiedzenia rad seniorów	% badanej próby
raz w roku	1,31
raz na pół roku	5,24
raz na kwartał	38,43
co drugi miesiąc	16,59
raz w miesiącu	29,69
częściej niż raz w miesiącu	0,87
w zależności od potrzeb / doraźnie	7,86

Najczęściej rady seniorów odbywają posiedzenia raz na kwartał, co dotyczy zarówno rad prowadzonych przez kobiety (34%), jak i przez mężczyzn (45%). Mężczyźni nieco częściej preferują taką regularność. Raz w miesiącu to drugi najczęściej wybierany harmonogram posiedzeń. W radach, w których przewodniczą kobiety, ta częstotliwość występuje w 35% przypadków, a w radach prowadzonych przez mężczyzn – w 23%. Spotkania organizowane co drugi miesiąc są mniej popularne i dotyczą odpowiednio 16% rad z kobietą na czele i 18% rad prowadzonych przez mężczyzn. Posiedzenia odbywane raz na pół roku są stosunkowo rzadkie – 4% dla rad prowadzonych przez kobiety i 7% dla rad z mężczyzną przewodniczącym. Spotkania organizowane raz w roku występują marginalnie, na poziomie 1% w radach prowadzonych przez kobiety i 2% w tych, w których przewodniczą mężczyźni. Organizacja posiedzeń częściej niż raz w miesiącu jest rzadka, występuje tylko w 2% przypadków, niezależnie od płci przewodniczącego. Spotkania w zależności od potrzeb lub doraźne są częstsze w radach prowadzonych przez kobiety (11%) w porównaniu z mężczyznami (4%). Częstotliwość odbywania

posiedzeń rad seniorów w zależności od płci osoby przewodniczącej przedstawiono na wykresie 8.

WYKRES 8. Częstotliwość odbywania posiedzeń rad seniorów (ze względu na płeć osoby przewodniczącej)

Ogólna dynamika wskazuje, że regularność posiedzeń rad seniorów (np. raz na kwartał lub raz w miesiącu) jest bardziej popularna, co może wynikać z potrzeby efektywnego planowania i koordynacji działań. Rady prowadzone przez kobiety częściej odbywają posiedzenia raz w miesiącu oraz doraźnie, co może świadczyć o większej elastyczności w reagowaniu na bieżące potrzeby. Rady prowadzone przez mężczyzn wykazują tendencję do nieco bardziej regularnych i rzadszych posiedzeń, co może wynikać z innych priorytetów organizacyjnych lub większego nacisku na rutynowe działania.

Uwzględniając wyniki badań ilościowych, można stwierdzić, że posiedzenia rad seniorów odbywają się względnie często. Regularne posiedzenia rad umożliwiają bezpośredni kontakt członków tych podmiotów, bieżącą pracę (opartą na trójprzymiotnikowości ich funkcji) i wymianę poglądów. Częstotliwość spotkań można także wiązać z postrzeganiem przez respondentów swojej roli

w radzie, ale również z ich aktywnością poza radą seniorów. Dlatego szczególne znaczenie ma opracowywanie przez rady seniorów rocznego harmonogramu, w którym oprócz planowanych działań znajdzie miejsce terminarz spotkań. Niestety, niektórzy przedstawiciele rad seniorów zupełnie inaczej postrzegają rolę części członków w czasie posiedzeń:

Można by tak powiedzieć, że wiele osób, które przychodzą na posiedzenia rady, znaczą uczestniczą w posiedzeniu jako wydarzeniu, ale jako wydarzeniu dla siebie samych. Wywiad 04.

Część osób na posiedzeniach rady chciałaby się po prostu wygadać, a nie powinna, skoro są tam tematy merytoryczne. Wywiad 07.

Komunikowanie wewnątrz rady

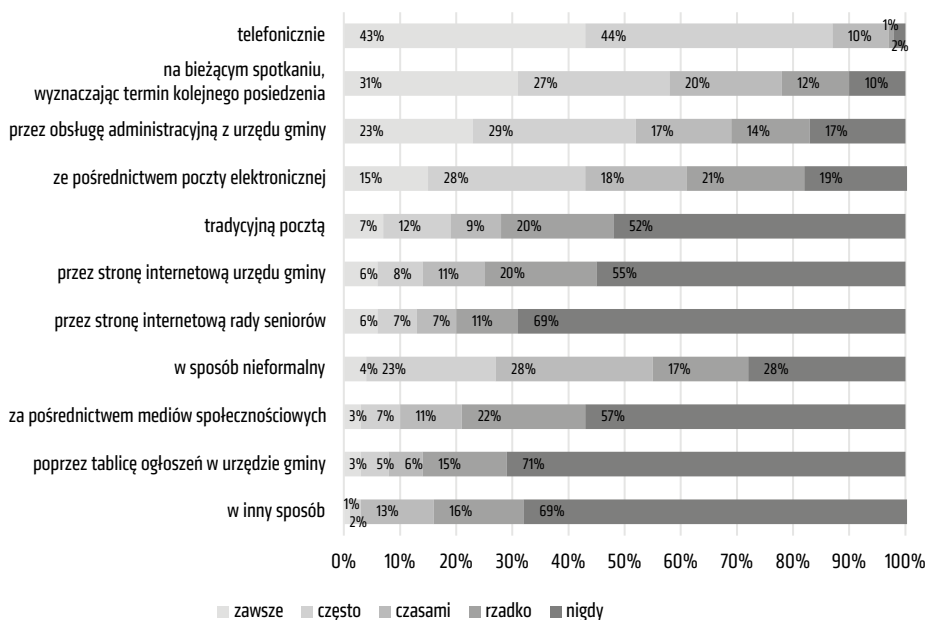
Jak wynika z przeprowadzonych badań, najpowszechniejszą formą kontaktu między członkami rad są rozmowy telefoniczne – aż 43% respondentów wskazało, że korzysta z tej formy komunikacji zawsze, a kolejne 44% deklaruje jej stosowanie w niektórych przypadkach. Popularność tego sposobu wynika prawdopodobnie z jego dostępności, prostoty obsługi oraz możliwości szybkiej wymiany informacji.

Innym istotnym sposobem komunikacji wskazywanym przez respondentów są kontakty realizowane podczas posiedzeń rad seniorów. 31% badanych radnych przyznało, że zawsze wykorzystuje tę okazję do komunikacji, a 27% czyni to często. Spotkania stacjonarne stwarzają możliwość omówienia spraw bieżących, podjęcia decyzji oraz wzmocnienia relacji w grupie. Jednocześnie mogą one być szczególnie ważne w radach, w których członkowie mają ograniczony dostęp do nowoczesnych technologii.

Warto również zwrócić uwagę na rolę administracji samorządowej w ułatwianiu komunikacji między radnymi. 23% respondentów korzysta z tego kanału komunikacji zawsze, a 29% często. Może to oznaczać, że administracja odgrywa znaczącą rolę jako pośrednik w przepływie informacji, co jest szczególnie istotne w sytuacjach wymagających wsparcia organizacyjnego lub logistycznego.

W Polsce w 2019 r. 34,1% osób w wieku 65–74 lat korzystało w gospodarstwach domowych z komputerów, w tym 30,6% regularnie. Nieco ponad połowa polskich seniorów (54,4%) nigdy nie korzystała z komputera. Z internetu korzystał nieco więcej niż co trzeci senior (37%), łączący się z siecią co najmniej raz w tygodniu (33,3%). Osoby starsze najczęściej wykorzystywały internet w sprawach prywatnych w celu czytania online wiadomości, gazet lub czasopism (77,4%), wyszukiwania informacji o towarach lub usługach (67,8%), wyszukiwania informacji związanych ze zdrowiem (65,1%), wysyłania i odbierania poczty elektronicznej (61,1%), a także korzystania z usług bankowości internetowej (41,1%). Z kolei 12,2% osób starszych korzystało z usług administracji publicznej świadczonych przez internet (*Sytuacja osób starszych w Polsce w 2019 roku*, 2021, s. 83–84). Dlatego komunikacja za pośrednictwem nowoczesnych technologii nie jest zbyt powszechna w tej grupie wiekowej w kontaktach między członkami rad. Sposoby komunikowania się członków rad seniorów ukazano na wykresie 9.

WYKRES 9. Sposoby komunikowania się członków rady seniorów między sobą

Najmniej popularne kanały informacji to media społecznościowe, tablica ogłoszeń oraz sposoby nieformalne, co może budzić zdziwienie ze względu na znaczące zaangażowanie społeczne członków rad seniorów poza radą. Jednak respondenci zapytani o inne formy komunikowania się członków rad seniorów wskazali następujące opcje: na posiedzeniach komisji tematycznych; na różnych spotkaniach; podczas imprez okolicznościowych organizowanych przez różne podmioty w mieście; na spacerach; na spotkaniach uniwersytetu trzeciego wieku; na spotkaniach ze środowiskiem seniorów; na spotkaniach, prelekcjach, konferencjach, debatach, uroczystościach; podczas nieformalnych spotkań; podczas spotkania na ulicy czy w sklepie; podczas spotkań np. wykładu UTW, na basenie, gimnastyce i innych zajęciach dla osób starszych; podczas spotkań organizowanych przez gminne jednostki organizacyjne lub zebrań mieszkańców osiedli w mieście; poprzez prywatne spotkania; podczas rozmów w czasie spotkań

w klubach seniora; podczas spotkań kulturalno-oświatowych osób starszych; w miarę potrzeb na zasadzie kontaktów osobistych.

Komunikacja między członkami rad seniorów może nie być efektywna:

Rada się spotyka tylko na posiedzenia, nie ma żadnego kontaktu z radnymi między posiedzeniami, natomiast jest fatalna krytyka, ale nie merytoryczna, nie na posiedzeniach, tylko pantoflowa. Jest hejt mojej osoby. W środowisku seniorów funkcjonuję 10 lat; powiem nieskromnie: to przez swoją pracowitość; odpowiedzialnie do zadań podchodzę; i to jest zwykła zazdrość; [...] na ostatnim posiedzeniu powiedziałam, że jeżeli są konkretne pomysły, że to się powtarza w nieskończoność, to jeżeli są zarzuty merytoryczne, to proszę zgłosić wniosek o odwołanie mnie. Zaobserwowaliśmy to w innych radach, że osoby, które coś robiły, które stawały się takimi prawdziwymi liderami, są eliminowane przy kolejnej kadencji.
Wywiad 09.

W odpowiedzi na pytanie o inne formy komunikacji sześć osób napisało, że członkowie rady seniorów nie komunikują się ze sobą w ogóle, a tylko jedna odniosła się do rocznego planowania posiedzeń: spotkania robocze oraz terminy z tematyką sesji rady seniorów określane są w rocznym harmonogramie (ankieta 53).

Problemy z komunikacją wewnątrz rady mogą mieć wiele przyczyn. Niektórych członków rad seniorów cechuje często brak nastawienia na współpracę wewnętrzną, brak cech kooperatywnych. Powszechne są podziały i konflikty wewnętrzne, postawy endogennej konkurencji, rywalizacji, co skutkuje nieumiejętnością współpracy rad z przedstawicielami, pracownikami samorządowymi czy organizacjami działającymi na rzecz osób starszych. Często dominującą rolę odgrywa przewodnicząca lub przewodniczący rady, nie tylko z racji sprawowanej funkcji, lecz także z powodu bierności pozostałych jej członków. Silna pozycja osoby przewodniczącej (przez mniej aktywnych radnych

uznanej za faworyzowaną w relacjach z administracją samorządową) powoduje częściej postawy zazdrości niż uznania i podziwu. W jednym z wywiadów (nr 12) przewodnicząca nazwała się „lokomotywą, która ciągnie te wszystkie wagoniki”. Brak aktywności, nieprzestrzeganie reguł współpracy przez część członków rad seniorów, skomplikowane, niezrozumiałe dla radnych seniorów procedury, nadmiar dokumentacji, którą należy prowadzić, gdy jest się jednym z elementów samorządu lokalnego, zbyt długi czas podejmowania decyzji, nadmierne biurokratyzowanie i niejasne drogi postępowania administracyjnego mogą w najlepszym przypadku skutkować obniżeniem profesjonalizmu rad seniorów, w najgorszym powodować frustrację, poczucie zbędności wśród przewodniczących i zaangażowanych członków, a w konsekwencji – odejście z rady seniora. Konieczne zatem są szerokie kontakty, często nieformalne, które w sytuacjach problemowych mogą stanowić zasoby dla osób wątpiących w słuszność społecznego zaangażowania.

Aby skutecznie rozwijać komunikację wewnętrzną w działalności rad seniorów, można zaproponować następujące działania:

- szkolenia z zakresu kompetencji cyfrowych i komunikacyjnych – dzięki temu członkowie rad będą lepiej przygotowani do wykorzystywania narzędzi takich jak poczta elektroniczna, platformy internetowe czy media społecznościowe;
- wdrożenie standardów dokumentacji i raportowania – spójne procedury umożliwią efektywną wymianę informacji i transparentność działań rad;
- wsparcie techniczne ze strony samorządów – zapewnienie radom seniorów specjalnych platform komunikacyjnych, takich jak strona internetowa lub biuletyn informacyjny, ułatwi kontakt z mieszkańcami;
- budowanie relacji międzysektorowych – współpraca z organizacjami pozarządowymi, placówkami edukacyjnymi czy mediami lokalnymi może zwiększyć zasięg i skuteczność działań rad seniorów.

Komunikowanie rady na zewnątrz

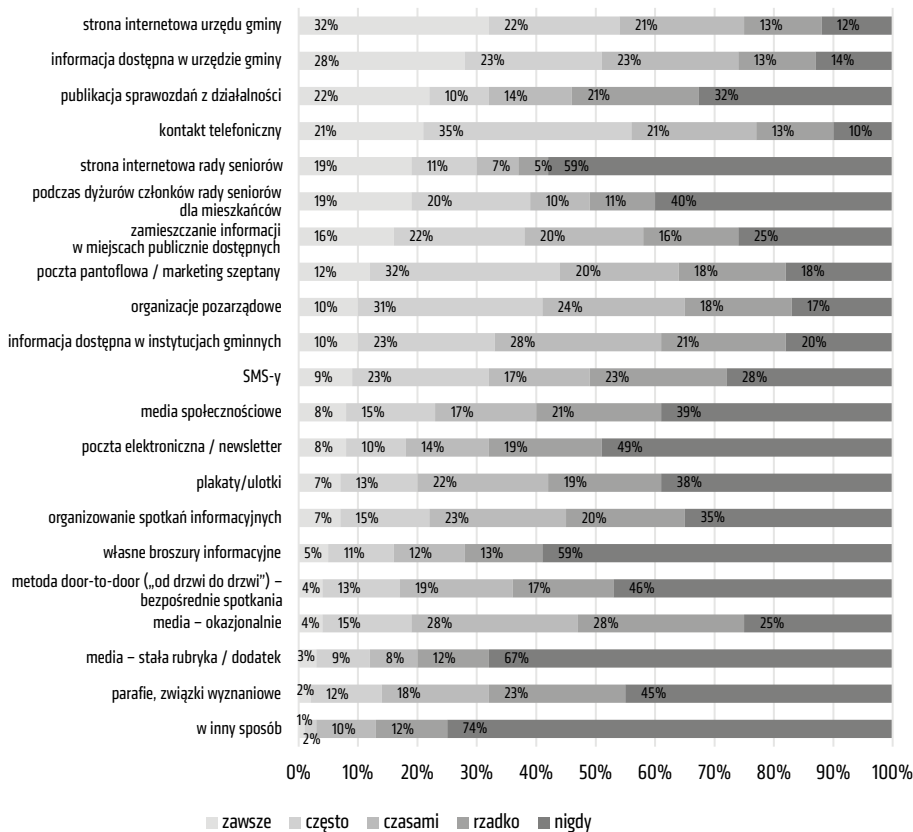
Sposoby komunikowania się rad seniorów (wykres 10) z ich kluczowymi odbiorcami – osobami starszymi – różnią się od metod stosowanych w komunikacji wewnętrznej. Jak wynika z przeprowadzonych badań, dominującymi formami przekazywania informacji seniorom są platformy cyfrowe oraz tradycyjne publikacje.

Najczęściej wskazywanym narzędziem komunikacji z osobami starszymi jest strona internetowa urzędu gminy – 32% respondentów deklaruje, że korzysta z niej zawsze, a 22% – często. Tego rodzaju platforma pełni funkcję oficjalnego źródła informacji o działalności rady seniorów, co pozwala na dotarcie do szerokiego grona odbiorców, w tym także tych mniej zaangażowanych w życie społeczne. Z kolei własna strona internetowa rady seniorów, mimo że mniej powszechna, także odgrywa istotną rolę – 28% respondentów deklaruje stałe jej wykorzystanie, a 23% czyni to często. Strony te oferują większą niezależność w publikowaniu treści i możliwość dostosowania ich do specyficznych potrzeb seniorów.

Publikacja sprawozdań z działalności rady to kolejny sposób komunikacji, choć rzadziej stosowany. Stałe korzystanie z tej formy deklaruje 22% respondentów, a kolejne 10% wskazuje, że korzysta z niej często. Sprawozdania te mogą być dostępne w formie drukowanej lub cyfrowej, co pozwala na dotarcie zarówno do seniorów zaznajomionych z technologią, jak i tych preferujących tradycyjne formy informacji.

Choć w badaniu nie pytano wprost o korzystanie z mediów społecznościowych, z analizy wynika, że aż 91 rad seniorów (69 gminnych i miejskich, 14 dzielnicowych w Warszawie, 3 przy marszałkach województw oraz 5 powiatowych) prowadziło konta na Facebooku (stan na 29.11.2021 r.). Social media oferują szerokie możliwości dotarcia do osób starszych, szczególnie tych bardziej aktywnych cyfrowo, i umożliwiają szybkie przekazywanie informacji o działaniach rady, wydarzeniach czy inicjatywach. Ich potencjał mógłby być w pełni wykorzystany w ramach przyszłych działań, przy wsparciu szkoleń lub narzędzi.

WYKRES 10. Sposoby komunikowania się rad seniorów z osobami starszymi

Członkowie rad seniorów, reprezentujący interesy różnych grup osób starszych, powinni kooperować na rzecz swego środowiska, dzieląc się z nim tym, co dzieje się w ich jednostce samorządowej, działając wspólnie na rzecz jej dobra, w zakresie wiedzy o działaniach, decyzjach i rozstrzygnięciach o znaczeniu strategicznym. Niezbędne jest jednocześnie wzajemne informowanie. Radni seniorzy powinni w swoich środowiskach niwelować niedostatki wiedzy i zbierać informacje na temat potrzeb

i oczekiwań osób starszych, by zajmować się nurtującymi je kwestiami w radzie seniorów. Uczestnicy wywiadów są świadomi tej konieczności:

Usilnie się staramy, żeby następowało wzajemne przekazywanie informacji, wiedzy o tym, czym się zajmujemy, [...], sprawy o których rozmawiamy, by były przekazywane dalej. Informacje wciąż są dość rozproszone, wciąż spotykam się z różnego rodzaju komentarzami: „o tym nie wiedzieliśmy”; mimo że informacje są zawieszane na stronach internetowych MOPS, urzędu miasta, wydziału społecznego, opieki społecznej i zdrowia; uruchomiliśmy również grupę na Facebooku; czuję potrzebę tego transferu informacji. Wywiad 04.

Trzeba pracować i mimo że jest dużo szkoleń komputerowych, że coraz częściej seniorzy korzystają z różnych narzędzi, natomiast wciąż najskuteczniejszym jest marketing szeptany. Czyli krótko mówiąc, ja tak zrozumiałam od początku powstanie rad seniorów: reprezentujemy jakieś środowisko, jest przedstawiciel organizacji seniorskich, burmistrza, organizacji pozarządowych, naszym obowiązkiem jest reprezentowanie tych środowisk i przepływ informacji, że my nie możemy tym ludziom powiedzieć, że w urzędzie jest informacja na plakacie, tylko z tym plakatem powinniśmy dotrzeć do tych ludzi. Nikomu bardziej nie może zależeć na tym, żeby taka informacja się ukazała niż nam. Wywiad 09.

Od początku naszej działalności, to znaczy przedtem jeszcze na uniwersytecie trzeciego wieku, a potem już jak powstała rada, zaczęłam wydawać gazetkę naszą senioralną, z kolegą robiliśmy; ja pisałam, on tam technicznie to wszystko opracowywał. Gmina nam to wszystko finansowała, jak były na przykład święta senioralne, mieliśmy jakieś 200–300 sztuk w zależności od tego, ile tam

ludzi. [...] podglądałam inne rady z ogromną zazdrością; pokazałam tę moją gazetkę na spotkaniu rad seniorów w Poznaniu, co ja robię tam u siebie; i dzięki koledze z rady seniorów z Poznania więcej osób się o nich dowiedziało. [...] wprowadzono zakaz drukowania gazet przez samorządy i już samorząd nie może teraz wydawać swojej gazety. [...] Oczywiście oni teraz chcą, żebym pisała do BIP, ale to jakieś nieporozumienie. Przecież seniorzy nie czytają BIP! [...] Gazetki to jest jednak najlepsze źródło informacji, bo nie przesadzajmy, ale seniorów, którzy posługują się internetem, to na paluszkach można policzyć! A mimo że tutaj, u nas robione są szkolenia, naprawdę bezpłatne, to problem polega na tym, że te osoby starsze biorą w nich udział, po czym wracają do domu i nie mają swoich komputerów, komórek i tabletek. Wywiad 15.

Respondenci podzielili się przykładami sposobów na informowanie osób starszych o swoich działaniach: wkładka w lokalnej gazecie, comiesięczne dyżury; między sobą po sąsiedzku; podczas nieformalnych spotkań ze znajomymi oraz podczas zebrań i wykładów uniwersytetu trzeciego wieku; konferencje prasowe prezydenta; składając sprawozdanie podczas sesji rady gminy oraz podczas wystąpień podczas sesji rady miasta, które są transmitowane; przez publikacje w prasie lokalnej; podczas spotkań w domach kultury, klubach seniora, w mediach, kontakty indywidualne członków rady oraz podczas nadarzających się okazji – innych spotkań; na zebraniach sołeckich z władzami gminy i przedstawicielami seniorów, na sesjach rady gminy; w środkach komunikacji miejskiej; poprzez sołtysów, dyrektorów szkół i przedszkoli; w wydziale obsługującym radę, tam też można zapoznać się ze sprawozdaniem z działalności rady; wszystkie posiedzenia rady są otwarte – wszyscy zainteresowani mogą uczestniczyć i na bieżąco mieć informacje o działaniach rady; członkowie rady uczestniczą też w spotkaniach różnych grup seniorów, gdzie informują o działalności rady.

Aby skutecznie rozwijać komunikację zewnętrzną w działalności rad seniorów, można zaproponować następujące działania:

- rozwój narzędzi cyfrowych – warto inwestować w profesjonalizację stron internetowych rad seniorów z uwzględnieniem intuicyjnego interfejsu dostosowanego do potrzeb osób starszych;
- aktywność w social mediach – rady powinny rozważyć większe zaangażowanie w media społecznościowe, zwłaszcza Facebook, który cieszy się rosnącą popularnością wśród starszych użytkowników;
- dywersyfikacja kanałów – obok cyfrowych narzędzi należy rozwijać tradycyjne formy przekazu, takie jak biuletyny czy plakaty, które mogą skutecznie docierać do mniej zaawansowanych technologicznie odbiorców.

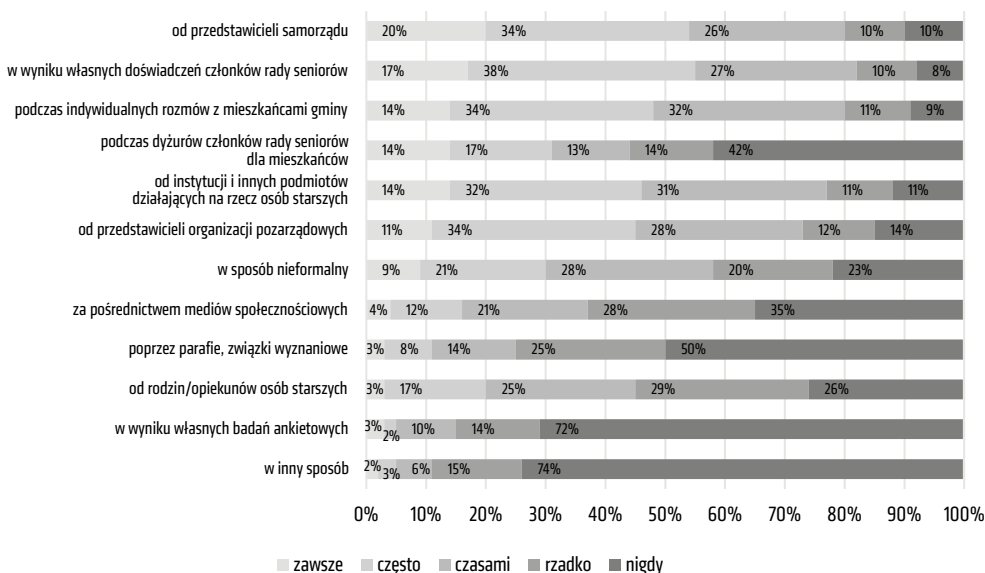
Uzyskiwanie informacji zwrotnych

Ponad połowa badanych rad seniorów (56,3%) aktywnie zbiera informacje zwrotne na temat swojego funkcjonowania, korzystając z różnych źródeł (wykres 11). Najczęściej informacje te pochodzą od przedstawicieli samorządu – 20% rad deklaruje, że zdobywa je zawsze, a 34% – często. Relacje z samorządem pozwalają radom lepiej rozumieć, jak ich działania są odbierane i w jaki sposób mogą wspierać lokalne władze w realizacji polityki senioralnej.

Rady seniorów czerpią także wnioski z doświadczeń swoich członków – 17% badanych rad zawsze, a 38% często odwołuje się do wiedzy i obserwacji zdobytych podczas realizacji działań. Innym istotnym źródłem informacji są rozmowy z mieszkańcami gminy. Podczas takich interakcji indywidualnych 14% rad deklaruje uzyskiwanie informacji zwrotnych zawsze, a 34% często. Podobny poziom zaangażowania występuje podczas dyżurów członków rad seniorów – 14% rad gromadzi informacje zawsze, a 17% często.

Rady seniorów korzystają również z informacji przekazywanych przez instytucje i organizacje działające na rzecz osób starszych – 14% zawsze, a 32% często. Współpraca z podmiotami zewnętrznymi może wzbogacić perspektywę rad o szerszy kontekst społeczny i pozwala lepiej identyfikować potrzeby seniorów.

WYKRES 11. Sposoby uzyskiwania informacji zwrotnych nt. funkcjonowania rad seniorów

Najmniej popularnym sposobem czerpania informacji zwrotnych są badania ankietowe prowadzone przez same rady oraz informacje uzyskiwane od rodzin i opiekunów osób starszych. Może to wynikać z ograniczeń logistycznych, finansowych lub kompetencyjnych w realizacji takich działań.

Ponadto respondenci wskazali na następujące źródła informacji zwrotnej na temat działalności rad seniorów: komentarze ze strony internetowej, Facebooka; konsultacje z organizacjami pozarządowymi i radą miejską; od innych mieszkańców; od

sąsiadów, znajomych; z plotek; poprzez „Pocztę Seniora”; wymiana informacji „sąsiad sąsiadowi” i dalej.

Aktywne uzyskiwanie informacji zwrotnych jest kluczowe dla efektywnego funkcjonowania rad seniorów i budowania ich pozytywnego wizerunku w społecznościach lokalnych. Rekomenduje się:

- zwiększenie wykorzystania badań ankietowych – wprowadzenie regularnych badań opinii seniorów oraz ich rodzin pozwoli radom lepiej zrozumieć potrzeby mieszkańców i dostosować swoje działania;
- rozbudowę kanałów komunikacji z mieszkańcami – dyżury członków rad mogą być bardziej promowane, by zachęcać mieszkańców do dzielenia się opiniami;
- lepszą współpracę z instytucjami – zacieśnienie relacji z organizacjami i instytucjami działającymi na rzecz osób starszych może dostarczyć radom cennych informacji i inspiracji.

Efektywna komunikacja to nie tylko narzędzie pracy rad seniorów, lecz także jeden z głównych czynników ich potencjalnych sukcesów. Wspieranie jej rozwoju i eliminowanie barier komunikacyjnych przyczyni się do wzmocnienia roli rad w lokalnej polityce senioralnej oraz poprawy jakości życia osób starszych.

Działalność rad seniorów

Jak już wielokrotnie wcześniej wspomniano ustawowy katalog form działania rad seniorów obejmuje trzy funkcje: konsultacyjną, doradczą i inicjatywną. Wypełnienie treścią i działaniem tych ramowych zapisów pozostawiono statutom regulującym zasady funkcjonowania gminnych rad seniorów, a także samorządowej praktyce, która w każdej gminie może wyglądać odmiennie. Kształt i efektywność działań rady seniorów zależą od wielu czynników, takich jak umiejętności, kompetencje i aktywność jej członków, a także od jakości współpracy z lokalnym samorządem i organizacjami działającymi na rzecz osób starszych.

Funkcja konsultacyjna zakłada, że rada seniorów odgrywa rolę merytorycznego partnera lokalnych władz – wyraża opinie w sprawach istotnych z punktu widzenia seniorów w społeczności lokalnej. Przykładowo może to obejmować konsultacje projektów aktów prawa miejscowego, programów lokalnych skierowanych do osób starszych, programów współpracy z organizacjami pozarządowymi czy strategii lokalnych. Konsultacje mają charakter punktowy i mogą być inicjowane zarówno przez organy gminy, jak i samą radę seniorów.

Uzupełnieniem tej roli jest funkcja doradcza, realizowana w sposób ciągły. W ramach tej funkcji rada może formułować własne propozycje rozwiązań, zgłaszać uwagi oraz sugerować korekty do przedkładanych propozycji.

Z kolei funkcja inicjatywna umożliwi radzie seniorów zgłaszanie nowych pomysłów, działań czy projektów, które mają inspirować lokalne władze do podjęcia inicjatyw poprawiających jakość życia seniorów w gminie. Warto zaznaczyć, że żadne z działań w ramach tych funkcji nie jest dla samorządu lokalnego wiążące i nie obliguje go do zmiany obowiązujących regulacji.

Działalność rad seniorów powinna mieć charakter długofalowy, a nie ograniczać się do doraźnej aktywności. Ponieważ ustawodawca nie określił zamkniętego katalogu spraw, którymi rady seniorów powinny się zajmować, uszczegółowienie tych kwestii pozostawiono statutom. Dzięki temu rady mają dużą swobodę działania i mogą dostosowywać swoją aktywność do lokalnych potrzeb. Jednak nadrzędnym zadaniem tych ciał pozostaje reprezentowanie interesów osób starszych i działanie na ich rzecz w ramach wspólnoty samorządowej.

Współpraca rad seniorów

Jednym z warunków skutecznego działania rad seniorów jest współpraca z otoczeniem zewnętrznym. Badane rady seniorów najbardziej cenią sobie współpracę z samorządem lokalnym,

ośrodkami kultury, podmiotami odpowiedzialnymi za pomoc społeczną i z UTW.

Współpraca z samorządem lokalnym najczęściej obejmuje następujące obszary:

- wymianę informacji na temat działań podejmowanych przez obie strony;
- współorganizację przedsięwzięć (np. projektów, akcji, imprez, wydarzeń);
- uczestnictwo w opracowywaniu lub konsultacjach przygotowywanych przez samorząd uchwał i dokumentów (np. strategii, planów, programów).

Przedstawiciele rad seniorów często uczestniczą formalnie w pracach ciał samorządowych, takich jak rady miejskie, rady gminne, komisje czy grupy robocze, w roli członków, obserwatorów, zapraszanych gości lub ekspertów.

Rady występują również do samorządu z propozycjami działań mających na celu poprawę sytuacji osób starszych. Samorząd z kolei wspiera rady poprzez działania pozafinansowe, takie jak oddelegowywanie pracowników, prowadzenie korespondencji, użyczenie sprzętu czy pomieszczeń, a także udzielanie pomocy prawnej. Dodatkowo administracja samorządowa często obejmuje patronatem inicjatywy realizowane przez rady seniorów, co wzmacnia ich oddziaływanie i widoczność w społeczności lokalnej.

Duża część członków rad ma poczucie jasno zdefiniowanej funkcji względem jednostki samorządowej, przy której działają:

My się wyróżniamy na tle innych rad tym, że my mamy bardzo wąską ścieżkę do działania. Miasto oferuje tyle seniorom, że my tylko skupiamy się na tym, do czego zobowiązuje nas ustawa. Inicjatywa, opiniowanie i doradzanie. I nic poza tym. A tak to tylko wnioski kierujemy i ja nie widzę w tym nic złego.

[...] Ja przyjęłam taką strategię, że my nie krzyczymy, my nie żądamy, że my musimy tu od was dostać, my negocjujemy. I mówimy, dajemy argumenty, dlaczego tak ma coś

wyjsć, że to jest przyszłościowe, że to wyjdzie na korzyść wszystkim, a my jednak do jednej bramki strzelamy. Miało to tego chce i my tego chcemy. Wywiad 12.

Dobra współpraca rad seniorów z samorządem lokalnym jest warunkiem koniecznym do sprawnego ich funkcjonowania i ważnym czynnikiem ich rozwoju. Część respondentów zdecydowanie ceni sobie współpracę z urzędnikami. Badani mają poczucie, że wspierają pracę urzędników czy wręcz zasypują ich zadaniami:

Ja mam uczucie, że my im sypiemy robotę. Chyba nie byli tak szczęśliwi do końca. Nasze pomysły wykonywał wydział zdrowia, albo kultury, albo usług senioralnych. Mieliliśmy takiego kolegę, nazywaliśmy go egzekutorem; on szedł do urzędu i tutaj kłopotliwe pytania zadawał. Także chwilami miałem wrażenie, że się złością na nas. Może tego nie okazują, ale się złością, jednak w końcowym rozrachunku mieli tak jak i my satysfakcję, że się udało coś zrobić. Graliśmy do jednej bramki. Wywiad 03.

[...] U mnie jest prestiż; prezydent zawsze podkreśla, przedstawia nas; ja czuję wsparcie od prezydentów; nie usłyszałam nigdy „nie”; zawsze wiele dobrych słów słyszę. Wywiad 11.

Nasza rada powstała i działa wprost przy panu prezydencie. Nie sposób jej zlekceważyć! Wywiad 07.

Rozmówcy podczas wywiadów podkreślali, że kluczowym elementem dobrej współpracy jest skuteczny przepływ informacji, który powinien obejmować również nieformalne kanały i relacje łączące przedstawicieli rad seniorów z reprezentantami samorządów. Wskazywali na potrzebę wykorzystania elastyczności kontaktów, szczególnie w mniejszych jednostkach samorządowych, gdzie tego rodzaju więzi są bardziej naturalne. W wywiadzie nr 12

padło znamienne stwierdzenie: „należy wiedzieć, na jaką klamkę w drzwiach należy nacisnąć”.

Jednak respondenci zwracali też uwagę na zbyt zinstytucjonalizowane podejście w relacjach między radnymi seniorami, przedstawicielami samorządu oraz osobami starszymi odwiedzającymi rady. Wskazywali, że często obie strony – zarówno seniorzy, jak i urzędnicy – mają tendencję do nadmiernego formalizowania kontaktów, domagania się stosowania niepotrzebnych procedur i biurokratycznych formalności.

W części ankiet oraz podczas wywiadów pojawiały się także sygnały o braku wiedzy urzędników na temat rad seniorów, co budziło zdziwienie i zaniepokojenie. Wydawałoby się bowiem, że po wielu latach przemian demokratycznych i ośmiu latach obowiązywania nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym tego rodzaju problemy powinny być już rozwiązane. Jednocześnie niektórzy respondenci wyrażali nadzieję na rozwój współpracy w związku z nową kadencją rady seniorów, ze zmianą przewodniczącego lub z wymianą wójta, burmistrza czy prezydenta.

Póki co współpraca jest ani dobra, ani zła – zapewne z uwagi na fakt, że jest to pierwsza kadencja, którą można określić jako „rozpoznawczą” dla każdej ze stron. Zarówno urzędnicy jednostek miejskich, jak i wydziałów urzędu miejskiego nie mogą oswoić się z faktem istnienia i działania rady seniorów jako odrębnego ciała przedstawicieli osób starszych. Pewnie dlatego – póki co – rada seniorów jest przez nich postrzegana marginalnie. Ankieta 431.

Kilku rozmówców wyraziło poczucie bezradności wynikające z negatywnych doświadczeń i poczucie braku wyjścia w relacjach z przedstawicielami administracji samorządowej:

Zwróciliśmy się do prezydenta o pomieszczenia na dyżury rady seniorów. I otrzymaliśmy odpowiedź, że rada seniorów pracuje w sposób kolektywny i w związku z tym spotkania indywidualnie nie są mile widziane. Koniec, kropka.

[...] Nawiasem mówiąc, prowadziliśmy kilka takich dyżurów, natomiast później okazało się, że [...] nie mieliśmy żadnej możliwości rozpropagowania tego i w związku z tym, choć nie tylko naturalnie z tego powodu, ale również dlatego, że nie udostępniono nam tego pomieszczenia, zaprzestaliśmy tego.

[...] trudno podejmować jakieś inicjatywy, co do których prezydent nie ma zainteresowania. Wywiad 08.

Mam po sąsiedzku taki przykład, że przewodniczący zrezygnował, bo nie mógł się z burmistrzem dogadać; po prostu każdy jego pomysł był torpedowany; [...] to wszystko zależy od ludzi; należy rozmawiać, spokojnie. Wywiad 11.

Trudno zatem oczekiwać sprawczości osób starszych w warunkach scharakteryzowanych powyższymi przykładami. Pojawił się także pewien pomysł na reakcję wobec bierności burmistrza:

[...] sami radni albo rady nie do końca widzą swoją rolę, bo gdyby widzieli, to wiedzieliby też rzecz taką, żeby skrzyknąć różnych ludzi z poziomu gminy i postraszyć burmistrza: „nic nas już nie zagłuszy! Zrobimy panu taką kampanię wyborczą, że nie dostanie pan od nas ani jednego głosu. Niech pan nas zauważy!”. Wywiad 07.

Współpraca rad seniorów z interesariuszami zewnętrznymi

Ocena współpracy rad seniorów (tab. 14) z różnymi interesariuszami zewnętrznymi wskazuje na znaczne zróżnicowanie w jakości i intensywności kontaktów. Wyniki badań sugerują, że najlepiej oceniana jest współpraca z lokalnymi instytucjami, takimi jak gmina, przy której działa rada seniorów, domy kultury czy centra kultury, OPS-y i UTW. Współpraca z tymi podmiotami

charakteryzuje się dominującymi ocenami „bardzo dobra” i „raczej dobra”, co odzwierciedla ich zaangażowanie i bliskość w relacjach z radami seniorów.

TABELA 14. Ocena współpracy rady seniorów z różnymi podmiotami (% próby)

Podmiot	Ocena bardzo dobra	raczej dobra	ani dobra, ani zła	raczej zła	bardzo zła	brak współpracy
gmina, przy której rada seniorów funkcjonuje	61,1	29,7	6,1	1,3	0,0	1,7
dom kultury / centrum kultury	45,9	36,2	7,4	1,3	0,4	8,7
OPS i współpracujące z nim instytucje (np. DPS)	45,4	34,9	12,2	0,4	0,0	7,0
UTW	44,5	26,6	9,2	1,7	0,4	17,5
biblioteka	36,7	36,7	8,3	0,4	0,4	17,5
policja	35,4	34,9	12,2	0,0	0,0	17,5
organizacje pozarządowe (poza UTW)	34,9	38,4	14,8	0,0	0,9	10,9
inne JST	31,9	43,2	13,5	1,7	0,0	9,6
straż pożarna	27,5	30,1	12,2	0,4	0,4	29,3
straż miejska / straż gminna	19,7	19,7	10,5	0,9	0,4	48,9
szkoły podstawowe/ gimnazjalne/średnie	19,7	19,2	20,1	1,3	0,4	39,3
inne rady seniorów – w Polsce	19,7	38,9	16,2	0,4	1,3	23,6
parafie	18,3	26,2	20,5	0,4	0,9	33,6
media	17,9	39,3	17,9	2,2	0,4	22,3
przedszkola	17,5	17,9	18,8	0,9	0,0	45,0
centrum pomocy rodzinie	14,4	24,0	15,3	1,3	0,0	45,0

Podmiot	Ocena bardzo dobra	raczej dobra	ani dobra, ani zła	raczej zła	bardzo zła	brak współpracy
eksperci z różnych obszarów/dyscyplin	9,6	28,8	16,2	0,9	0,9	43,7
przedsiębiorcy	9,2	24,9	20,1	1,3	0,0	44,5
szkoły wyższe	9,2	12,7	13,1	0,4	0,4	64,2
instytucje, np. ZUS, urząd skarbowy, PFRON	8,3	15,3	18,3	1,3	0,4	56,3
inne podmioty	2,6	8,7	12,2	0,0	0,0	76,4
inne rady seniorów – za granicą	1,7	4,8	10,9	0,0	0,0	82,5

Respondenci uzupełnili powyższą listę o następujące podmioty: dom dziennego pobytu Senior-Wigor; dzielnicowe rady seniorów; Ogólnopolskie Porozumienie o Współpracy Rad Seniorów; Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Nowym Sączu; kluby osiedlowe; kluby seniora; komisja sejmowa ds. seniorów; Małopolska Sieć Rad Seniorów; Fundacja Miejsc i Ludzi Aktywnych MILA; młodzieżowa rada gminy; komisja polityki prorodzinnej i społecznej sejmiku województwa; konsultant wojewódzki w dziedzinie geriatry; ośrodek sportu i rekreacji; kina, teatr, filharmonia, planetarium; przedsiębiorcy lokalni; rzecznik praw konsumenta; partnerstwa lokalne.

Większość rad seniorów deklaruje brak współpracy ze szkołami wyższymi, z instytucjami, takimi jak ZUS, urząd skarbowy, PFRON, oraz z innymi radami seniorów – za granicą.

W trakcie wywiadów jakościowych większość rozmówców wyraziła zaskoczenie faktem, że ciała kolegialne o podobnym charakterze działania jak polskie rady seniorów funkcjonują również poza granicami kraju. Jeden z rozmówców dopiero zamierza zainicjować takie kontakty:

Nasi seniorzy są zaangażowani w różne organizacje; planujemy nawiązać kontakty i zorganizować konferencję międzynarodową; jednak za krótko jeszcze działamy. Wywiad 01.

Dwóch respondentów ma namiastkę takiego międzynarodowego doświadczenia:

Byliśmy, wie pani, na targach senioralnych w Monachium, teraz w kwietniu. I tam podszedłem do stoiska miejskiej rady seniorów. Znam niemiecki, więc pogadałem sobie z nimi. Cztery lata temu powstał. Świeża sprawa bardzo. Przejrzałem ich plan pracy jako ten dobry przykład. Bo na Wschodzie nie ma rad seniorów, np. na Ukrainie. Wywiad 03.

Podejmowaliśmy współpracę z radą seniorów w Berlinie. Byliśmy u nich. Mają weryfikację, jeśli jakaś organizacja chce się zajmować seniorami, to sprawdzają, czy mają możliwości, czy potrafią, czy jest ich odpowiednia liczba, a jeśli nie, to po prostu nie wyrażają na to zgody. Wywiad 09.

Natomiast jeden nie widzi konieczności nawiązywania takich relacji, dostrzega bowiem w nich także zagrożenia:

Tak mi się wydaje, że [...] nasze ambicje rady miasta nie muszą być aż tak wybujałe, żeby trzeba je było lokować aż za granicą. Myślę, że tam więcej byłoby prywaty i takiego interesu turystycznego niż rzeczywisty, chociaż nie znaczy, że kiedyś tak nie będzie [...] i zachęcę przedstawiciela „ichniejszej rady seniorów” do wizyty u nas. Wywiad 04.

Zaledwie co piąta rada seniorów jako bardzo dobrą ocenia współpracę z innymi radami, choć pewna ich część ma doświadczenie kontaktu, wymiany dobrych praktyk, wzajemnego dzielenia

się wiedzą, a czasem postuluje obowiązkowość współpracy między radami:

Wymiana doświadczeń jest bardzo potrzebna, szczególnie, że są rady seniorów, jak np. dla mnie w Poznaniu i w Krakowie, które są wzorowe, można powiedzieć; [...] wymiana doświadczeń pomiędzy radami seniorów powinna być prawie obowiązkowa. Wywiad 05.

Ocena współpracy między radami według uczestników wywiadów jest zdecydowanie pozytywna:

Zostaliśmy zaproszeni na taki wyjazd do Białegostoku, Warszawy, gdzie przy okazji właśnie ześmy się spotykali z innymi radami. To była taka ciekawa sytuacja, że dyskutowaliśmy. Która z tych rad jest lepsza, to znaczy, która jest lepiej umocowana prawnie, to wtedy myśmy już mieli ten statut, oni dopiero się dopracowali do tego statutu. Na początku natomiast mieliśmy bardzo dobre kontakty z Poznaniem. Jesteśmy zachwyceni Poznaniem. Byliśmy zaskoczeni pozytywnie Krakowem. Wywiad 02.

[...] Myśmy wychodzili taką koncepcją do wszystkich rad seniorów, które powstały już w naszym województwie. [...] i ześmy nawet wysyłali taki apel do wszystkich organizacji, że kto chciałby tworzyć u siebie rady seniorów, to może przyjechać do nas i podzielimy się z tym, co czujemy, co mamy, z tym naszym dorobkiem, który myśmy już osiągnęli. I z kilkoma radami udało nam się skontaktować i były gośćmi na naszych naradach.

Miałam pomysł, by doprowadzić do spotkania, współpracy rad: pożytku publicznego, młodzieżowej i naszej seniorów. Młodzieżowa leży tam ciężko. Rada pożytku publicznego też teraz kadencję zaczęła. [...] Ale zabrakło woli i czasu z innych stron. Chciałam wziąć nawet moderatora, który

by poprowadził takie spotkanie, i wypracować plan działania na przyszły rok (części wspólne, co będziemy razem realizować i części odrębne). Wywiad 10.

Uczyłam się od innych. Wizytowałam Poznań, Kraków. Dzwonili do mnie z innych rad i pytali, czy mam jakiś pomysł. Podpowiadałam, tak, jak najbardziej, bo skoro mnie ktoś pomógł, to czemu ja mam komuś nie pomóc? Wywiad 11.

Będę się chwalić. Dostałam zaproszenie na konferencję organizowaną przez UTW i radę seniorów, że mam wystąpić tam; moja skromna osoba; ja byłam w szoku, nikt ze mną w ogóle nie rozmawiał; to nie jest za darmo, to jest wypracowane własnymi siłami. Pomagałam dwóm innym radom. A jedna z nich planuje przyjechać do nas z wizytą studyjną. Wywiad 12.

Tak, mieliśmy już takie dwa spotkania i tam żeśmy rozmawiali, wymieniali właśnie swoje doświadczenia, bo rady są oczywiście z różnym stażem; rady narzekały, że są problemy finansowe, tak że nawet trudno jest uzyskać jakiegokolwiek pieniążki na cokolwiek. Mogliśmy się pochwalić tym, co już udało nam się osiągnąć. Wywiad 14.

Kluczową rolę w działaniach rad seniorów odgrywają lokalne instytucje samorządowe i kulturalne. Szczególnie widoczny jest bliski kontakt z gminą, która stanowi fundament współpracy i wsparcia. Należy wzmocnić współpracę z instytucjami publicznymi (np. ZUS, PFRON) oraz rozważyć możliwości zwiększenia zaangażowania rad w inicjatywy międzypokoleniowe, szczególnie współpracę z przedszkolami i ze szkołami. Warto rozwijać relacje z przedsiębiorcami, mediami i ekspertami z różnych dziedzin, aby poszerzyć możliwości działań rad seniorów oraz zwiększyć ich wpływ społeczny. Wyniki pokazują także niewykorzystany

potencjał współpracy międzynarodowej, co może ograniczać wymianę doświadczeń i wdrażanie nowych, inspirujących praktyk.

Proponuje się zatem działania na rzecz większego otwarcia rad seniorów na nowe formy współpracy, szczególnie z sektorami dotychczas mniej obecnymi w ich działaniach.

Obszary funkcjonowania rad seniorów

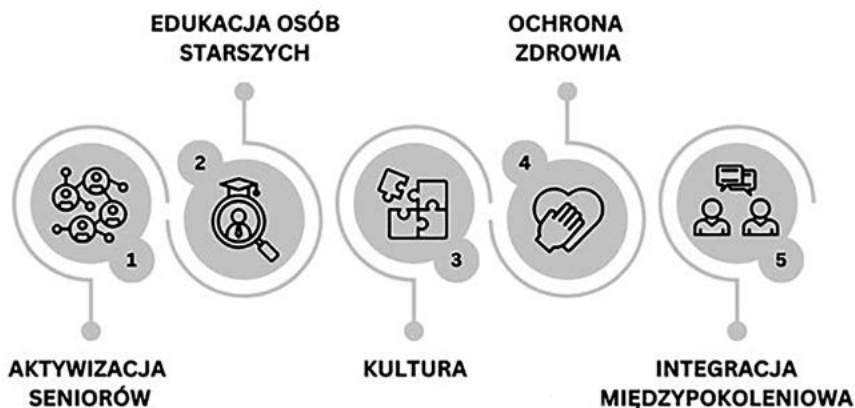
Do zadań stawianych sobie przez rady seniorów można zaliczyć:

- integrację, wspieranie i reprezentowanie środowisk seniorów poprzez współpracę z władzami gminy;
- przedstawianie propozycji zadań i działań na rzecz seniorów;
- wydawanie opinii i formułowanie wniosków służących rozwojowi działalności samorządu terytorialnego na rzecz seniorów;
- zgłaszanie uwag do aktów prawa miejscowego;
- wspieranie wszelkich form aktywności seniorów;
- działania na rzecz umacniania międzypokoleniowych więzi społecznych;
- upowszechnianie wiedzy o potrzebach, prawach i możliwościach osób starszych (*Projekt stanowiska Rządu wobec senackiego projektu ustawy o zmianie ustawy o samorządzie gminnym oraz niektórych innych ustaw (druk nr 989)*, 2021).

W jakich obszarach funkcjonują ankietowane rady seniorów (rys. 5)? Z grupy 25 zdefiniowanych (na podstawie kwerendy dokumentów oraz witryn internetowych i profili na portalu Facebook) pól aktywności rad seniorów z odpowiedzi respondentów powstał ranking, w którym pierwsze miejsce zajęła **aktywizacja seniorów** (191 wskazań). To najważniejszy i najczęściej podejmowany obszar działań. Świadczy o potrzebie wspierania osób starszych w zachowaniu aktywności fizycznej, społecznej i intelektualnej, co jest kluczowe dla poprawy jakości życia i integracji społecznej tej grupy.

Edukacja osób starszych (106 wskazań) zajmuje drugie miejsce w hierarchii działań rad seniorów. Podkreśla to istotność rozwoju kompetencji seniorów, zwłaszcza w obszarach cyfrowych, zdrowotnych czy społecznych, co ma na celu zwiększenie ich samodzielności i poczucia sprawczości.

RYSUNEK 5. Obszary aktywności rad seniorów

Źródło: opracowanie własne.

Trzecie miejsce zajmuje **kultura** (101 wskazań). Działania w tym obszarze obejmują organizację wydarzeń kulturalnych, wycieczek czy warsztatów artystycznych. Aktywność ta sprzyja integracji społecznej i zwiększa dostęp osób starszych do oferty kulturalnej.

Na czwartej pozycji znalazła się **ochrona zdrowia** (97 wskazań). Znaczenie działań na rzecz ochrony zdrowia wynika z naturalnych potrzeb seniorów w zakresie profilaktyki, promocji zdrowia i dostępu do usług medycznych. Może to obejmować organizację spotkań z ekspertami, zajęć ruchowych czy kampanii informacyjnych.

Piąta w rankingu **integracja międzypokoleniowa** (96 wskazań) to obszar, który wskazuje na potrzebę budowania mostów między pokoleniami (wspólne projekty, warsztaty czy wydarzenia).

Takie inicjatywy wspierają wymianę doświadczeń, wzajemne zrozumienie i solidarność międzypokoleniową.

Katalog obszarów funkcjonowania rad seniorów został uzupełniony przez respondentów w badaniach ankietowych następującymi kategoriami/przykładami: bilans stanu zdrowia seniorów, udzielanie pomocy finansowej dla seniorów z funduszy gminnych, wymiana doświadczeń, promocja zachowań prosenioralnych; dostępność przestrzeni publicznej; gospodarka mieszkaniowa; budżet obywatelski; integracja lokalnego środowiska osób starszych oraz wzmacnianie udziału seniorów w życiu społeczności lokalnej; rada najczęściej wyrażała swoje opinie na tematy inwestycji związanych, kolokwialnie mówiąc, ze starością; staramy się o stworzenie UTW; zwiększenie waloryzacji rent i emerytur, skrócenie kolejek do lekarzy specjalistów, opracowanie ogólnopolskiego systemu opieki nad osobami starszymi.

Organizacje działające na rzecz środowiska osób starszych często w pewien nie w pełni świadomy sposób konkurują ze sobą, z jednej strony dublując ofertę, z drugiej hamując przepływ informacji o aktywnościach organizacji o podobnym profilu działania.

Aktywność i zaangażowanie osób starszych „wypełniają im bogatszą treścią terażniejszość, wyznaczają cele na najbliższą przyszłość, stwarzają nadzieję na realizowanie planów i związanych z nimi oczekiwań” (Halicka, Kramkowska, 2011, s. 42). Jednak w przypadku rad seniorów ta aktywność powinna być odpowiednio ukierunkowana. Niestety, część badanych rad seniorów zawłaszcza obszary aktywności UTW, klubów seniora, organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych czy obszary działalności samorządów lokalnych i podległych im jednostek. Rady czynią to w przekonaniu o swojej wyłączności w kreowaniu polityki senioralnej, co może powodować konflikty z powodu niezrozumienia przez nie swojej roli.

W trakcie dwóch wywiadów pojawiły się również odmienne głosy wskazujące na absolutną rozłączność działań rad seniorów i innych podmiotów adresujących swoją aktywność do osób starszych:

Przeniesienie działalności klubu seniora czy uniwersytetu trzeciego wieku na radę seniorów jest błędem, bo rada seniorów ma przymiotnikowy charakter, bardzo ściśle zdefiniowany; ma wychodzić szerzej, ma dyskutować z władzami miasta, ma dawać propozycję, oceniać strategię, budżet, a nie powielać działalność klubów czy UTW. Wywiad 14.

Rady seniorów nie powinny robić pikników, jakichś zabaw, jakichś konkursów. Od tego są jakieś domy kultury, biblioteki, stowarzyszenia. Wywiad 06.

Największy nacisk rady seniorów kładą na aktywizację seniorów, co odzwierciedla potrzebę wsparcia osób starszych w zachowaniu aktywności życiowej. Pozostałe obszary – edukacja, kultura, ochrona zdrowia i integracja międzypokoleniowa – dopełniają strategię działań, zarówno odnośnie do potrzeb indywidualnych, jak i społecznych.

Charakterystyka współpracy

Zdaniem Grzegorza Makowskiego (2011, s. 270) „możliwe jest wyobrażenie sobie dobrej współpracy, w której organizacje mimo to nie są zadowolone, trudniej sobie wyobrazić sytuację odwrotną (choć mogą zdarzać się i takie sytuacje)”. Rady seniorów nie działają w społecznej próżni. Do realizacji swoich zadań często potrzebują partnerów. Respondenci zasadniczo dobrze oceniają swoją współpracę z zewnętrznymi jednostkami. W tabeli 15 przywołano wypowiedzi respondentów charakteryzujące tę współpracę bądź podające jej przykłady (wybrane wypowiedzi z badań ilościowych, pisownia oryginalna, usunięto informacje umożliwiające identyfikację respondentów).

TABELA 15. Charakterystyka współpracy rad seniorów

Wypowiedzi respondentów z badań ilościowych (w nawiasie wpisano numer ankiety)

- Prezydent miasta – współpraca charakteryzuje się natychmiastową reakcją na ciekawe inicjatywy, prośby o konsultacje etc. Panuje wzajemne zrozumienie potrzeb i wspieranie działań na rzecz seniorów. Ankieta 42.
- Stowarzyszenie MANKO – wspólne wydanie lokalnej edycji Ogólnopolskiej Karty Seniora, organizacja senioraliów, udział w kampaniach np. „Stop manipulacji – nie kupuj na prezentacji”. Ankieta 47.
- Samorząd gminny – wspólna organizacja Dni Seniora, bezpłatne szczepienia przeciwko grypie dla osób 60+. Od 2017 r. organizowany jest Dzień Seniora, m.in. z bezpłatnymi badaniami medycznymi i poradami dotyczącymi bezpieczeństwa. Młodzieżowa Rada Miasta oferuje porady dotyczące komputerów oraz gry na instrumentach muzycznych. Miasto przystąpiło do Śląskiej Karty Seniora – seniorzy mogą korzystać z bonifikat i zniżek oferowanych w mieście i województwie śląskim. Od 2016 r. miasto przygotowuje i przekazuje osobom starszym „Kopertę Życia”. Od 2017 do 2019 r. realizowany był program walki z boreliozą. Wykonanych zostało 1000 testów przesiewowych. Koszt realizacji zadania, tj. ponad 270 tys. zł, w całości pokryty był z budżetu miasta. Ankieta 53.
- Dla Prezydenta Miasta jesteśmy organem doradczym, opiniotwórczym i inicjatywnym i te elementy zaskutkowały określonymi efektami. Dzięki tej współpracy w mieście funkcjonują: „Koperta Życia”, „Karta Seniora”, Program „Dzwonię i jadę”, coroczne obchody „Dnia Seniora”, zajęcia rekreacyjne dla seniorów na stadionie miejskim. Ankieta 63.
- Dom Kultury, który zapewnia nam lokal i wspiera w działaniach, organizuje imprezy, spotkania, oraz Urząd Miasta, który pomaga w sposób merytoryczny, czasami wspiera finansowo. Ankieta 311.
- Najlepsza współpraca jest z organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz osób starszych na terenie gminy oraz przedsiębiorcami. Rada funkcjonuje dwa lata i dobrze współpracuje się z przedsiębiorcami, którzy uczestniczą w programie „Karta Seniora”. Ankieta 79.
- Władze i Samorząd Gminy, wspólne tworzenie polityki senioralnej, równorzędny partner i doradca samorządu, formułowanie opinii dotyczących planów rozwoju gminy. Rada jest organem opiniodawczym, doradczym i inicjatywnym Burmistrza. Ankieta 103.
- Współpraca najlepiej układa się z Gminą Miejską i podległymi jej jednostkami. Nasza Rada współpracuje na każdym polu z tymi instytucjami i zawsze może liczyć na wsparcie. Współpraca polega na organizacji różnych imprez okolicznościowych, spotkań, festynów, a także na organizowaniu szkoleń i wyjazdów dla członków naszej Rady na spotkania dla seniorów organizowane w całej Polsce, jak i za granicą. Gmina udostępniła naszej Radzie miejsce na spotkania, a także zapewnia obsługę Rady. Ankieta 109.

Wypowiedzi respondentów z badań ilościowych (w nawiasie wpisano numer ankiety)

- Małopolska Sieć Rad Seniorów i Fundacja MILA – wymieniamy doświadczenia, spotykamy się na wizytach studyjnych, nawiązujemy kontakty. Ankieta 115.
  - Gminna Rada Seniorów najbliższej współpracuje z władzami samorządowymi gminy, tj. z burmistrzem i radą miejską oraz pracownikami urzędu miejskiego. Do najważniejszych elementów współpracy należy zaliczyć: użyczenie pomieszczenia na posiedzenia rady, obsługę techniczno-biurową przez biuro rady miejskiej, wsparcie przy organizacji imprez kulturalno-oświatowych organizowanych przez radę seniorów na rzecz osób starszych. Ankieta 118.
  - UTW, Kluby Seniora – przekazywanie bieżących informacji nt. działania władz gminy, przekazywanie postulatów, informowanie o potrzebach seniorów, zgłaszanie problemów, opiniowanie planów działania i strategii długoterminowych. Ankieta 120.
  - Wydział Polityki Społecznej i Zdrowia Publicznego Urzędu Miasta zapewnia obsługę organizacyjną Rady oraz zamieszcza niezbędne informacje na stronie internetowej Urzędu Miasta w zakładce Polityka Senioralna – Rada Seniorów. Ponadto Wydział dysponuje drobnymi środkami finansowymi na potrzeby obsługi posiedzeń, tj. zakup artykułów spożywczych na posiedzenia. Posiedzenia i dyżury Rady odbywają się w Centrum Organizacji Pozarządowych i Wolontariatu, sale i pomieszczenia wynajmowane są nieodpłatnie. Ponadto Gmina Miasto wydała Informator Seniora (dwie edycje w 2017 i 2018 roku), gdzie znalazły się informacje wskazane przez Radę Seniorów, jak i informacje o samej Radzie. Na zaproszenie członków Rady w jej posiedzeniach uczestniczą przedstawiciele różnych środowisk, w tym władze miasta, radni, przedstawiciele podległych jednostek. Ankieta 132.
  - Najlepiej układa się współpraca z Powiatową Komendą Policji, która wspólnie organizuje spotkania, prelekcje na temat bezpieczeństwa Seniorów. Ankieta 146.
  - Rada Seniorów współpracuje z organizacjami pozarządowymi, z którymi organizuje wydarzenia kulturalne, Senioralia, wycieczki turystyczno-krajoznawcze, Światowe Dni Seniora, bale, pikniki, koncerty, spotkania uroczyste, debaty, działalność edukacyjną, integracyjną, artystyczną, sportową. Rada współpracuje z samorządem, rozmawiając o opiece geriatrycznej, rozbudowie cmentarzy komunalnych, budowie mieszkań komunalnych dla seniorów, miejscach przyjaznych seniorom, umieszczeniu osób starszych w domach pomocy społecznej, likwidacji barier architektonicznych, uczestniczy w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w ramach Budżetu Obywatelskiego, weryfikując wspólnie z innymi powołanymi osobami nadesłane wnioski na realizację zadań lokalnych i ogólnomiejskich, rozmawiając o bezpieczeństwie seniorów z policją i strażą miejską a także o sprawach niekoniecznie dotyczących osób starszych, np. o funkcjonowaniu i planach rozwoju miasta. Rada Seniorów współpracuje z instytucjami kultury, ośrodkiem sportu i rekreacji, bibliotekami, Uniwersytetami Trzeciego Wieku, Klubami Seniora, Miejskim Ośrodkiem Pomocy Społecznej, które posiadają ofertę dla osób starszych lub proponują działania, w których uczestniczą seniorzy. Ankieta 165.
-

Wypowiedzi respondentów z badań ilościowych (w nawiasie wpisano numer ankiety)

- Z wszystkim organizacjami w gminie zajmującymi się seniorami nasza współpraca układa się dobrze. Najlepiej jednak z UTW, ponieważ większość radnych [8] jest również słuchaczkami. Wymieniamy się poglądami, doświadczeniem. Największym naszym problemem jest zarządzenie samotności wielu osób starszych. Myślimy o wolontariacie i o współpracy ze szkołami, z harcerzami. Samotność nawet w rodzinie jest problemem najbardziej przez ludzi starszych poruszany. Obojętność. Brak dobrych relacji między pokoleniami, brak czasu, empatii, zwykłej rozmowy. Dzieci, wnuki zajęte laptopem, komórkami. Ankieta 166.
  - Dom Kultury oraz Miejska Biblioteka Publiczna. Obie jednostki prowadzą liczne zajęcia kulturalne i rozrywkowe skierowane do środowiska senioralnego, np. kursy komputerowe, wieczorki poetyckie, kursy tańca, zajęcia artystyczne itp. Ankieta 190.
  - Współpraca Rady Seniorów najlepiej układa się z urzędem miejskim. Współpraca polega na: 1) bezpłatnym udostępnianiu pomieszczeń będących własnością Gminy na działalność statutową organizacji; 2) powielaniu dokumentów; 3) zamieszczaniu informacji na stronie internetowej Gminy, a także w prasie lokalnej; 4) pomocy administracyjnej. Ankieta 235.
  - Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej – pozyskiwanie informacji o działaniach skierowanych do seniorów, pomoc seniorom, rozwiązywanie problemów, z którymi borykają się osoby starsze. GRS działa dopiero pół roku, tak że współpraca z innymi podmiotami dopiero będzie nawiązywana. Ankieta 315.
  - Współpraca najlepiej układa się z Wydziałem Organizacji Pozarządowych i Aktywności Obywatelskiej Urzędu Miejskiego. Wydział odpowiada za organizację spotkań Rady oraz jego komunikację z innymi wydziałami UM, jak i jednostek. W siedzibie Wydziału, czyli Centrum Aktywności Obywatelskiej, odbywają się posiedzenia Rady. Ankieta 322.
  - Rada Seniorów najczęściej i najbardziej efektywnie współpracuje z gminą. Rada na bieżąco stara się zgłaszać najbardziej pilne potrzeby dotyczące funkcjonowania miasta i od razu sugestie te są rozpatrywane i podejmowane jest odpowiednie działanie (np. naprawa oświetlenia, przycięcia krzewów zwiększające bezpieczeństwo w ruchu, sprawy organizacyjne itp.). Ankieta 323.
  - Najlepiej współpraca układa się z burmistrzem miasta. Można liczyć na niewielkie dofinansowanie niektórych działań, bezpłatny dostęp do sali koncertowej i nie tylko (w przypadku organizacji wydarzeń np. kulturalnych). Ankieta 356.
  - Bardzo pomaga nam pani Burmistrz w nawiązywaniu kontaktów z różnymi podmiotami. Dobrze też współpracujemy z Wydziałem Spraw Społecznych i Wydziałem Obsługi Radnych oraz Wydziałem Promocji. Trudniej to wychodzi w kontaktach ze Stowarzyszeniem Seniorów i Kołami Emerytów. Okazjonalnie kontaktujemy się z Młodzieżową Radą Dzielnicy, np. organizując Dzielnicowe Dyktando. Ankieta 434.
-

Wiele rad seniorów, z uwagi na krótki czas funkcjonowania, rozpoczęcie kolejnej kadencji albo zmianę przewodniczącego, odmówiło odpowiedzi na to pytanie. Część z respondentów wśród środków zaradczych na niesatysfakcjonującą współpracę wskazuje na **konieczność zmian w następujących obszarach** (kursywą wyróżniono dosłowne cytaty zaczerpnięte z badań ilościowych):

- **organizacyjnym** – zamiana oczekiwań na aktywną realizację pomysłów i inicjatyw, zarówno po stronie radnych seniorów, jak i administracji samorządowej; posiadanie własnej strony internetowej administrowanej przez pracownika UM; powstanie centrum seniora, centrum usług senioralnych jako miejsca całościowo obejmującego swym zainteresowaniem tematykę osób starszych; usprawnienie komunikacji między podmiotami; większa integracja działających w mieście podmiotów na rzecz seniorów; dostęp do lokalu, niekoniecznie do dyspozycji na wyłączność; zapewnienie środków transportu na posiedzenia, spotkania, wydarzenia o różnym charakterze – częsty postulat w przypadku gmin wiejskich; zwiększenie częstotliwości spotkań;
- **merytorycznym** – udział w szkoleniach dla rad seniorów: edukacja członków rady seniorów w obszarze organizacji i prowadzenia dokumentacji oraz procedur związanych z procedowaniem uchwał rady seniorów; ważna jest również wiedza na temat współpracy z biurem rady miasta; kolejna kadencja (jak i każda następna) pozwoli na zmianę sposobu myślenia urzędniczego zarówno w jednostkach miejskich jak i w wydziałach urzędu miejskiego, co zapewne przełoży się na lepsze postrzeganie osób starszych i ich spraw. Ponadto skład rady seniorów powinien być starannie dobierany, tak by trafiali tam ludzie z potencjałem, którym zdecydowanie chce się chcieć a nie tylko być. W tym wypadku to rola rady miejskiej, na której spoczywa obowiązek wyboru;
- **finansowym** – przyznanie lub zwiększenie budżetu radzie seniorów; opłacanie delegacji);

- **personalnym** – zmiana podejścia, niektórzy członkowie rady uważają, że wszystko należy do przewodniczącego; większa aktywność członków rady seniorów; większe angażowanie przedstawicieli rady w opiniowaniu problemów miasta na forum sesji miasta; bardziej precyzyjny regulamin; większa swoboda decydowania i działania [mam wrażenie, że rada jest organem do chwaleń się nim, a nie do wykonywania zadań]; lepsza współpraca z wydziałami urzędu marszałkowskiego (wydziały rzadko przekazują radzie dokumenty do opiniowania); lepszy dobór członków (nie wszyscy członkowie kandydowali, zakładając pracę w radzie; dla niektórych to tylko nobilitacja); zaangażowanie młodych ludzi – z młodzieżowych rad i studentów; pozytywne podejście urzędników w gminie i ukierunkowanie na problemy starzejącego się społeczeństwa; większa aktywność osób starszych.

Respondenci w większości pozytywnie oceniali relacje z partnerami zewnętrznymi i wskazywali liczne przykłady dobrej współpracy. Jednocześnie zauważyli wyzwania w obszarach organizacyjnym, merytorycznym, finansowym i personalnym. Wskazano na potrzebę większej aktywności zarówno radnych seniorów, jak i urzędników samorządowych, lepszego doboru członków rad oraz bardziej efektywnej komunikacji między stronami. Wskazanie dobrych praktyk i jednocześnie zidentyfikowanie barier pozwala lepiej zrozumieć mechanizmy tej współpracy i stanowi punkt wyjścia do jej poprawy i dalszego rozwoju.

Inicjatywy i sukcesy rad seniorów

Pomimo zgłaszanych trudności w funkcjonowaniu rady seniorów wskazują na liczne osiągnięcia, często wykraczające poza przypisane im trzy podstawowe funkcje. Osiągnięcia te były możliwe dzięki partnerstwom z innymi podmiotami działającymi na rzecz osób starszych. Warto podkreślić, że deklaracje te należy rozumieć jako rezultaty działań, w których rady seniorów odgrywały

głównie rolę inicjatorów lub współorganizatorów. Wynika to z braku własnych budżetów oraz z zaangażowania członków rad w aktywność społeczną poza strukturami rady. Przykłady inicjatyw zgłaszanych przez badane rady seniorów obejmują działania w obszarach (kursywą wyróżniono dosłowne wypowiedzi respondentów, z badań ilościowych):

- **aktywizujących osoby starsze** – organizacja konkursu „Przychodnia przyjazna seniorom”, „Miejsce przyjazne seniorom”; inicjatywa wdrożenie na stałe programu w zakresie aktywizacji sportowo-ruchowej seniorów (wyjazdy na basen z gimnastyką pod okiem instruktora oraz gimnastyka ruchowa w poszczególnych miejscowościach);
- **działań informacyjnych**, upowszechniających wiedzę/wiadomości adresowane do osób starszych – załatwienie wkładki informacyjnej w lokalnej gazecie i audycje w lokalnym radiu; przygotowanie koncepcji kwartalnika senioralnego pn. „Otwarte drzwi – bezpłatny informator dla leszczyńskich seniorów”; wydawanie papierowego miesięcznika; wydanie informatora dla seniorów;
- **infrastrukturalnych** – z inicjatywy seniorów powstał parking z publiczną toaletą; wpływ na zadaszenie wiat rowerowych; urządzenie centrum seniora; sfinansowanie przebudowy wejścia do budynku jednego ze stowarzyszeń, do którego należy szerokie grono osób starszych; budowanie centrum zintegrowanej przestrzeni dla seniorów – przebudowa internatu na centrum usług społecznościowych; instalacja ławek wypoczynkowych wzdłuż ulic; utworzenie zakładu opiekuńczo-leczniczego dla seniorów i osób chorych; utworzenie domu dziennego pobytu; utworzenie klubu seniora – 9 wskazań);
- **integrujących środowisko osób starszych** – organizacja senioraliów – 5 wskazań, organizacja dni seniora – 19 wskazań; organizacja spotkań międzypokoleniowych, spotkań tematycznych, wykładów, prelekcji, dancingów, pikników, zajęć wakacyjnych dla osób starszych, koncertów, spotkań

- opłatkowych i wielkanocnych, rajdów rowerowych i spływów kajakowych; organizacja konferencji;
- **mających bezpośredni wpływ** na rady seniorów – uświadamianie urzędnikom (choć nie jest to łatwe), że istnieje coś takiego jak rada seniorów; to, że w tak małej miejscowości w ogóle powstała rada seniorów; umocowanie swojej siedziby w urzędzie miasta, traktowanie rady przez władze samorządowe i wykonawcze jako partnera; zamieszczanie dokumentów rady w biuletynie informacji publicznej;
  - **obywatelskich** – przygotowanie apelu potępiającego mowę nienawiści i wszelkie przejawy agresji i niewłaściwych zachowań oraz wezwanie do reagowania na takie zachowania; inicjatywa sporządzenia mapy seniorów rzemieślników na terenie dzielnicy oraz wnioskowanie do zarządu dzielnicy o uhonorowanie najstarszych i najdłużej działających; pomysł na przeprowadzenie diagnozy sytuacji materialnej i zdrowotnej osób starszych; pomysł na uaktywnienie młodzieży i rozwój wolontariatu – współpraca międzypokoleniowa;
  - **organizacyjno-administracyjnych** – wystąpienie do rady powiatu o uruchomienie w pierwszej kolejności poradni geriatrycznej w szpitalu, a w okresie późniejszym oddziału geriatrycznego, wystąpienie do władz miasta o uruchomienie tężni solankowej w ramach rewitalizacji parku miejskiego; współudział w tworzeniu uniwersytetu trzeciego wieku; wnioskowanie o powstanie domu dziennego pobytu seniora;
  - **postępowania legislacyjnego** w zakresie prawa miejscowego – inicjatywa obniżenia wieku osób korzystających z bezpłatnych szczepień przeciwko grypie z 65 do 60 lat i/lub szczepień przeciwko pneumokokom – 9 wskazań; lobbing na zwiększenie środków finansowych w budżecie gminy na konkursy dla organizacji pozarządowych; na wnioski miejskiej rady seniorów samorząd miejski rozpoczął przygotowywanie diagnozy osób starszych – 5 wskazań; wystąpienie do samorządu o przygotowanie programu

polityki senioralnej; inicjatywa zmian w statucie miasta; lobbowanie na rzecz przygotowania diagnozy sytuacji osób starszych – 4 wskazania;

- **współpracy** – podjęcie lub wzmocnienie współpracy z młodzieżową radą gminy/miasta; przystąpienie do Ogólnopolskiego Porozumienia o Współpracy Rad Seniorów; współpraca z lokalnymi klubami seniorów i stowarzyszeniami; podjęcie współpracy z Centrum Aktywności Społecznej; z komendą miejską policji; z gminą: inicjatywa stworzenia strategii dla seniorów, która ma na celu stworzenie miasta przyjaznego seniorom poprzez udzielane im wsparcie, ich aktywizację i wykorzystanie drzemiącego w tej grupie społecznej potencjału, jak również opiekę nad nimi; podpisanie porozumienia o współpracy z władzami samorządowymi miasta);
- **zwiększających komfort życia seniorów** w gminie – wdrożenie lokalnej edycji ogólnopolskiej karty seniora – 19 wskazań; wdrożenie koperty życia – 28 wskazań; uruchomienie telefonu zaufania; przeprowadzenie badań ankietowych nt. sytuacji osób starszych – 5 wskazań; inicjatywa „Remont dla Seniora” – drobna pomoc złotej rączki; inicjatywa realizacji przez miasto usług typu złota rączka, bezpłatna taksówka, usługi podologiczne; zainicjowanie lokalnego programu 90+, mieszkańcy gminy, którzy ukończyli 90 lat, co roku otrzymują niezbędne do funkcjonowania rzeczy, zarówno środki żywności, jak i ubrania, koce, itp.; podjęcie szerokiej dyskusji na temat konieczności rozwoju opieki geriatrycznej, aktywne uczestnictwo w wielu spotkaniach dotyczących osób starszych, chęć poznania środowiska seniorów i nawiązywania szerokiej współpracy; realizacja kampanii społecznej dot. bezpieczeństwa seniorów; inicjatywa w zakresie organizacji akcji sprzątania gminy, w ramach organizacji nordic walking).

Na podstawie zapisów ustawy o samorządzie gminnym oraz informacji zebranych w trakcie badań ilościowych i jakościowych można wnioskować, że aktywność rad seniorów koncentruje się

przede wszystkim na inicjowaniu różnorodnych działań mających na celu poprawę jakości życia seniorów w gminie. Część z tych działań została już wcześniej wymieniona. Jednak ponownie nasuwa się pytanie o poziom świadomości radnych seniorów w zakresie ich uprawnień oraz możliwości wpływu na lokalne decyzje. Warto zauważyć, że respondenci przedstawili aż 175 odpowiedzi na to zagadnienie, co świadczy o ich chęci podzielenia się swoimi osiągnięciami.

W wypowiedziach respondentów trudno jednak jednoznacznie wyodrębnić granicę między inicjowaniem działań, a ich faktyczną realizacją. Może to wynikać z braku pełnej świadomości niektórych radnych na temat różnicy między rolą pomysłodawcy, a rolą (współ)realizatora lub (współ)organizatora. Spośród zgłoszonych przykładów wybrano te, które wskazują na bezpośrednie lub pośrednie sprawstwo rad seniorów, pominięto natomiast ogólne hasła, które nie odzwierciedlają faktycznego zaangażowania rad w realizację działań, typu: karta seniora, konkurs, statuetki, rehabilitacja seniorów, praca dla seniora, bezpieczny senior, edukacja dotycząca starości).

W podobnym tonie respondenci udzielili odpowiedzi na pytania dotyczące planowanych działań i zamierzeń w dwóch perspektywach czasowych: (a) do końca 2019 r. (rok prowadzonych badań ankietowych) oraz (b) do końca ówczesnej kadencji samorządu (do 2023 r.). Wśród tych planów jako dobre praktyki można wyróżnić te wymienione w tabeli 16.

TABELA 16. Planowane działania rad seniorów w dwóch perspektywach czasowych**Planowane działania rad seniorów do końca 2019 r.**

- udział w szkoleniu z metod i możliwości działania rady seniorów
- udział w wizycie studyjnej
- utworzenie w każdym sołectwie klubu seniora bądź miejsca spotkań dla seniorów
- powołanie gminnego zespołu do opracowania „Programu na rzecz osób starszych na lata 2020–2023” i opracowanie tego programu zawierającego potrzeby środowiska seniorskiego w gminie
- uzgodnienie terminów osiedlowych spotkań senioralnych (1 raz na kwartał) w budynkach szkół podstawowych w celu stworzenia możliwości wypowiedzania się przez seniorów w sprawach dotyczących ich problemów oraz miasta
- uruchomienie kampanii opiniotwórczej do usprawnienia ruchu drogowego w mieście i poprawy przejść dla pieszych przez ulice
- wystąpienie do władz lokalnych i powiatowego urzędu pracy oraz lokalnych mediów o rozpoczęcie kampanii umożliwiającej zatrudnianie zainteresowanych seniorów na niepełne etaty na czas określony (telepraca, praca w domu itp.)
- podjęcie działań prowadzących do otwarcia poradni geriatrycznej
- podjęcie działań prowadzących do otwarcia poradni prawnej i psychologiczno-edukacyjnej, dotyczącej organizacji dnia codziennego dla mało samodzielnych seniorów
- uruchomienie wolontariatu samopomocy senioralnej – znalezienie chętnych, zorganizowanie odpowiednich szkoleń, rozpoczęcie zbierania danych o najbardziej bezradnych seniorach
- rozważenie możliwości dofinansowania przez miasto po jednej imprezie dla seniorów, wymyślonej i zorganizowanej przez istniejące kluby seniorów w mieście dla osób 60+ nienależących do żadnego klubu seniora
- wytypowanie miejsc przyjaznych seniorom i zaprezentowanie ich możliwości (w kategoriach: kultura, handel, nauka, organizacja spotkań)
- podjęcie działań zmierzających do otrzymania środków w 2020 r. na wdrożenie w mieście programu „Opieka 75+”
- nawiązanie współpracy z młodzieżową radą miasta w zakresie współorganizacji imprez miejskich oraz możliwości przekazywania doświadczeń życiowych i doradztwa w zakresie wyboru kierunków kształcenia się przez nastolatki
- upowszechnianie i propagowanie idei UTW i zadań rady seniorów w środowisku senioralnym oraz w instytucjach działających w środowisku zamieszkania
- ustalenie i wdrożenie form i zasad współpracy z organizacjami i instytucjami działającymi na rzecz osób starszych (rada miejska i OPS)
- wprowadzenie zasad uczestnictwa radnych rady seniorów w sesjach rady miejskiej, posiedzeniach komisji, w tym opiniowania dokumentów wnoszonych podczas obrad rady miejskiej, w przypadku tematyki związanej ze środowiskiem rady seniorów do końca 2019 r.

-
- prowadzenie ciągłego dialogu radnych rady seniorów z samorządem oraz ze społecznością lokalną, ze zwróceniem szczególnej uwagi na problemy osób starszych ze środowisk, z których zostali desygnowani do rady
  - przeprowadzenie szkolenia dla członków rady seniorów oraz samorządowców z ustaw i tematów dotyczących działalności oraz kompetencji i metod pracy rady
  - podjęcie merytorycznej pracy i zaktywizowanie działań przez powołane zespoły problemowe
  - organizacja aktywizacji intelektualnej osób starszych i współudział w niej, m.in. przez wykłady i spotkania z przedstawicielami organizacji pozarządowych, samorządem terytorialnym oraz przedstawicielami referatów urzędu miejskiego
  - współpraca z lokalnymi mediami oraz referatem promocji urzędu miejskiego w celu informowania społeczeństwa o zadaniach i podejmowanych inicjatywach – prowadzenie strony internetowej
  - podtrzymywanie i realizowanie efektywnych relacji z władzami administracyjnymi gminy oraz z radą miejską, w tym przedstawienie co najmniej raz w roku sprawozdania z działalności rady seniorów
  - współpraca w zakresie polityki senioralnej z przedstawicielami stowarzyszeń i związków (przekazywanie informacji dotyczących ochrony i promocji zdrowia, bezpłatnej pomocy prawnej itp.)
  - kontynuowanie posiedzeń w kolejnych jednostkach administrowanych przez urząd miasta
  - nawiązanie kontaktu z parafiami i Caritasem
  - współtworzenie głównych kierunków polityki senioralnej w gminie
  - inicjowanie, opiniowanie propozycji rozwiązań na rzecz środowiska seniorów oraz wymiany i komunikacji międzypokoleniowej, w tym programów działań dotyczących osób starszych
  - wspieranie rozwoju i aktywizacja środowisk działających na rzecz osób starszych w celu zwiększenia efektywności ich działań oraz współpraca z tymi środowiskami
  - tworzenie płaszczyzny wymiany doświadczeń i dobrych praktyk w obszarze polityki senioralnej
  - promowanie starzenia się w dobrym zdrowiu
  - upowszechnianie i promowanie działalności seniorów i polityki senioralnej w regionie
  - intensyfikacja obecności członków rady w terenie oraz udziału seniorów w kulturze

---

Planowane działania rad seniorów do końca 2023 r.

-
- dążenie do utworzenia gminnej sieci organizacji senioralnych;
  - uczestnictwo w tworzeniu i realizowaniu strategii rozwoju miasta w zakresie:
    - mieszkalnictwa (pomoc w zamianie mieszkań, budowa mieszkań przystosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami);
    - zwiększenia liczby kopert dla niepełnosprawnych przed sieciami handlowymi
    - rozwoju infrastruktury rekreacyjnej, w tym budowy ścieżek rowerowych i spacerowych
    - lokowania urządzeń do rekreacji i ćwiczeń (tzw. siłownie na świeżym powietrzu)
    - umieszczania ławeczek w parkach i na skwerach oraz placach zabaw z opisami prostych ćwiczeń, które może wykonywać senior podczas odpoczynku w parku
-

-
- opieki socjalnej (rozwój placówek opieki – dom dziennego pobytu)
  - udziału w tworzeniu budżetu obywatelskiego
  - inicjowanie i wzmacnianie wszelkich działań na rzecz poprawy społecznego wizerunku starości, wzmacnianie poczucia własnej wartości u ludzi starszych i przyczynianie się do przywracania sensu i radości życia osobom osamotnionym poprzez współpracę z mediami, szeroką informację o działaniach na rzecz seniorów i o działaniach samych seniorów w różnych sferach życia społecznego oraz przeglądy twórczości seniorów
  - wspieranie działań na rzecz utworzenia mobilnego centrum aktywności seniora – świetlice wiejskie, współpraca z UTW, współpraca z organizacjami działającymi na rzecz seniorów
  - podjęcie działań na rzecz utworzenia centrum socjalno-integracyjnego – wystąpienie do władz samorządowych gminy o patronat nad tymi działaniami
  - nawiązanie współpracy z radami seniorów funkcjonującymi w ościennych gminach i innymi organizacjami działającymi na rzecz seniorów
  - doprowadzenie do zrealizowania przez urząd miasta i gminy zadań zapisanych w strategii lokalnej polityki senioralnej, w tym budowy obiektu z przeznaczeniem na dzienny dom seniora, sale do rehabilitacji, pomieszczenia dla NGO, mieszkania chronione, rozszerzenie dostępności świadczeń zdrowotnych dla seniorów, w tym w szczególności dostęp do lekarza geriatry, dostosowanie budynków użyteczności publicznej dla seniorów i osób niepełnosprawnych, remonty miejskich toalet i postawienie nowych dodatkowych, utworzenie programu remontowego dla osób starszych z przystosowaniem mieszkań dla ich potrzeb, utworzenie bezpłatnej wypożyczalni sprzętu rehabilitacyjnego
  - doprowadzenie do opracowania diagnozy społecznej dotyczącej seniorów i kierunków polityki senioralnej
-

W wypowiedziach respondentów, obok działań typowych dla rad seniorów, pojawiały się liczne pomysły na organizację szeroko rozumianej integracji osób starszych, obejmujące wycieczki, pikniki, koncerty oraz spotkania edukacyjne, kulturalne, sportowe i rozrywkowe. Można przypuszczać, że jest to rezultat faktycznego zaangażowania członków rad seniorów w realizację takich inicjatyw. Jednocześnie można też zauważyć pewną niejasność – być może ich rola ograniczała się jedynie do zgłoszenia pomysłu organizacji takich wydarzeń, co wpisuje się w ramy działalności rad przewidziane ustawowo.

Jednocześnie 33 rady seniorów zadeklarowały kontynuację działań rozpoczętych w bieżącej kadencji lub w poprzedniej. Jednak dłuższa perspektywa czasowa sprawiła, że w 79 przypadkach

respondenci mieli trudności ze wskazaniem lub wręcz nie byli w stanie wskazać konkretnych planów na przyszłość i cedowali odpowiedzialność za realizację takich inicjatyw na kolejne kadencje rad seniorów.

5.3. Bariery i wyzwania w funkcjonowaniu rad seniorów*

Kolejnym elementem przeprowadzonych badań była próba identyfikacji i charakterystyki barier, z którymi mierzą się rady seniorów w Polsce. Na podstawie analizy aktów prawnych, literatury przedmiotu oraz kwerendy internetowej dokumentów stworzonych przez rady seniorów, samorządy oraz organizacje pozarządowe, a także wyników badań własnych wyróżniono kilka typów barier (rys. 6) utrudniających powoływanie i funkcjonowanie rad seniorów w Polsce. Jednak granice między nimi nie są ostre, a charakteryzowane niżej bariery rozpatrywać można w kilku kontekstach.

Bariery finansowe

Największe trudności zdiagnozowano w obszarach **związanych z finansami**. Kluczową barierą jest brak własnego budżetu – 49 wskazań – lub jego niewystarczająca wysokość – 9 wskazań, oraz w obszarze barier organizacyjnych, w którym największą barierę

---

* Rozdział zawiera fragmenty tekstu Lewicka-Kalka, E. (2020). Rady seniorów w Polsce. Bariery i wyzwania, [w:] A.A. Zych (red.), *Starość w drodze*. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, (s. 155–174). W opracowaniu tym znajdowały się głównie założenia teoretyczne, natomiast w książce przywołano już konkretne wypowiedzi uczestników badań. Ponadto pierwotnie wyodrębniony podział barier w funkcjonowaniu rad seniorów zwiększono z czterech do ośmiu grup.

stanowi brak lokalu, pomieszczenia na działalność rady seniorów – 35 wskazań.

RYСУNEK 6. Wybrane bariery w funkcjonowaniu rad seniorów

Źródło: opracowanie własne.

Zaledwie 17 radnych seniorów nie dostrzega żadnych barier w funkcjonowaniu reprezentowanej przez siebie rady. Przedstawiciele dwóch rad seniorów uzupełnili statystyki o następujące wypowiedzi:

Nasza rada seniorów nie napotyka w swej działalności żadnych uciążliwych barier utrudniających jej funkcjonowanie. Wręcz przeciwnie, spotyka się z ogólną życzliwością i wsparciem ze strony organów samorządowych miasta. Ankieta 358.

Rada seniorów ma stworzone przez samorząd bardzo dobre warunki pracy (dwie sale do wyboru, kawa, herbata, obsługa administracyjna, pomoc merytoryczna urzędnika, winda do dyspozycji, posiedzenia odbywają się w ratuszu w bliskim sąsiedztwie z władzami miasta. Ankieta 165.

Rady seniorów mają charakter społeczny; członkowie nie otrzymują wynagrodzenia i raczej nie postulują, że powinni być wynagradzani. Brak budżetu ma swoje konsekwencje. Jedną z nich jest to, że ogranicza lub uniemożliwia wymianę doświadczeń, zdobywanie wiedzy i dzielenie się nią między członkami różnych rad seniorów poprzez wizyty studyjne, udział w konferencjach, regionalnych i ogólnopolskich spotkaniach rad seniorów (problem np. z delegacjami członków).

Rady nie są organizacjami pozarządowymi ani jednostkami gminnymi. Nie posiadają osobowości prawnej i nie mogą być stroną umów przewidujących zobowiązania finansowe, zatem nie mogą dysponować budżetem samodzielnie. Obowiązek ten niejako przejmuje opiekująca się administracyjnie radami instytucja – w przypadku Miejskiej Rady Seniorów w Poznaniu roczny budżet w 2017 r. wynosił 20 tys. zł i został sfinansowany ze środków Centrum Inicjatyw Senioralnych (*Sprawozdanie z działalności Miejskiej Rady Seniorów III kadencji w roku 2017*). Kilka rad seniorów (Bytom, Rybnik, Świętochłowice) ma do dyspozycji środki z budżetu miasta (najczęściej są to kwoty rzędu kilku tysięcy złotych; *Raport: Rady seniorów w województwie śląskim – kondycja i perspektywy rozwoju, Stowarzyszenie Aktywności Obywatelskiej Bona Fides*, 2017, s. 15). Takie rozwiązanie jest obciążone ryzykiem uzależnienia działalności rad od decyzji finansowych władarzy instytucji czy władz samorządu. „Najłatwiej, oczywiście, jest wtedy, gdy rada dysponuje wsparciem lokalnej organizacji pozarządowej – wtedy bez problemu można przekazać organizacji środki na obsługę projektu, jakim jest bieżące funkcjonowanie rady czy wybrane inicjatywy punktowe” (S. Wiśniewski, 2017, s. 11). Koszty działania rad seniorów powinny być zaplanowane w budżecie gmin; takie rozwiązanie jest procesowane w polskim parlamencie.

Za posiadaniem autonomicznego budżetu przez rady seniorów przemawiają koszty ich działalności, m.in.:

- konieczność zwrotu środków lub finansowanie udziału przedstawicieli rad seniorów w wydarzeniach mających na celu uzyskanie wiedzy, wymianę doświadczeń, dobrych praktyk (regionalne i ogólnopolskie spotkania, fora,

posiedzenia, wizyty studyjne, konferencje, sympozja, seminaria, szkoły tematyczne);

- zwrot kosztów za użytkowanie prywatnych narzędzi: telefonu, komputera, drukarki, materiałów biurowych;
- sfinansowanie kosztów miejsc parkingowych;
- wyposażenie rady w drobny sprzęt AGD;
- bieżące finansowanie poczęstunku podczas posiedzeń czy dyżurów.

Potwierdzeniem konieczności realizacji potrzeb finansowych mogą być wybrane wypowiedzi rozmówców z przeprowadzonych wywiadów:

To wszystko zapewnia nam rada miasta i prezydent: jakaś tam kawa, herbata. To nie są wielkie koszty, ale jakoś tego nie nadużywamy, prawda? Wywiad 01.

Dostaliśmy czajnik, strasznie marnie to u nas wyglądało, sobie sami herbatę żeśmy kupowali. Praktycznie cztery miesiące walczyłem chyba o to, żeby dostać drukarkę, bo jak mamy komputer, to sami sobie będziemy drukować swoje materiały. [...] Najlepszym przykładem koszarnej biurokracji, jaka niestety w tej chwili jest, to jest to, że jak w tej drukarce zabrakło tonera, prawda, to musiałem złożyć zamówienie, które zamówienie przyjął zespół do spraw seniorów; z kolei ten toner do drukarki dostałem dokładnie po trzech miesiącach, że ja byłem zdziwiony. Wywiad 02.

Mamy zapewnioną obsługę przez administrację rady miejskiej; biuro robi protokoły; daje ciasteczka i kawę. Takie podstawowe, najbardziej podstawowe rzeczy to mamy. Nawet filiżanki i komputer. Nie mamy ciągle swojej siedziby. Wywiad 11.

Kilka gmin znajduje rozwiązania mające na celu choćby częściowe zmniejszenie ponoszonych kosztów przez członków rad seniorów:

Dostaliśmy legitymacje radnych miejskich, które nas upoważniają do darmowych przejazdów komunikacją miejską. To rzeczywiście się przydaje, bo ja krążę po całym mieście. Jakby przeliczyć, wie pani, jaki to jest zysk dla takiego radnego, to powiem tylko tyle, że [...] to 250 zł rocznie; to jest jakiś dla niego taki dodatkowy element. Wywiad 02.

U mnie to wszystkie takie wydatki wrzucają w działania promocyjne. Wywiad 11.

Nasze wyjazdy finansowała gmina. Właśnie myśmy mieli taką sytuację, że o co poprosiłam pana burmistrza, to wyrażał zgodę i finansowali nam to. Ale u mnie się to jeszcze tak odbywało, że ja jeżdżę sama samochodem i nie brałam nigdy delegacji z urzędu, np. na szkolenie. Sama to finansowałam. Albo zabierałam tam jeszcze koleżankę, która była bez samochodu, a sama by ona na przykład nie finansowała sobie tego wyjazdu, bo uważałyby, że nie ma sensu wkładać w to swojej kasy. W mojej radzie taki był skład osobowy, że stać nas było na takie dołożenie czasami do swojej działalności, czyli sami finansowaliśmy. Wywiad 15.

Nie byłem na żadnym szkoleniu w tamtym roku, bo przecież nie będę jeździł za własne. A w tym rozmawiałem z wiceprezydentem i oni załatwili to tak, że pojedę własnym samochodem, a ze mną ma pojechać pracownica biura prezydenta i na nią wystawią delegację. Kombinacje. Wywiad 06.

Przedstawiciele rad seniorów wykazują się swoistą zaradnością w poszukiwaniu możliwości zakamuflowania wydatków związanych ze służbowymi wyjazdami radnych seniorów:

Ale tak niestety jest i to był największy problem. Mielśmy zaproszenia do różnych rad [...] i jedno stowarzyszenie zafundowało nam trzydniowy wyjazd tutaj na terenie województwa, gdzie mieliśmy takie szkolenie na temat funkcjonowania różnego rodzaju organizacji społecznych i tak dalej, czyli jakby zapoznało nas z problematyką, jaka może nas dotyczyć. To taka piękna rzecz.

[...] Gdy naprawdę trzeba było gdzieś jechać i jechał ktoś z zespołu ds. seniorów, to mogliśmy się na doczepkę doczepić; zazwyczaj, jeśli było jakieś posiedzenie wyjazdowe, jeżeli ktoś jechał z urzędu, to nasza przewodnicząca mogła się tam zabrać. Ale często było tak, że przewodnicząca za własne pieniądze jechała, żeby w tym uczestniczyć. [...] Nigdy nie mieliśmy szans, żeby mieć delegacje służbowe. Wywiad 02.

Z własnej kieszeni pokrywam wszelkie wyjazdy, przejazdy, noclegi. Mimo woli, nie da się tego zrobić w sposób formalny, bo nie jest się pracownikiem; miasto nie znalazło rozwiązań. Jedzie ze mną opiekun, ja mam zniżki. Jakoś sobie radzimy. Cały czas ma prezydent z tyłu głowy, jak to rozwiązać. [...] zawsze idę z przemyślaną propozycją; gdyby były pieniądze, gdyby była dieta, to wpłynęłoby to na zwiększenie liczby chętnych do rady. Wywiad 11.

Z takiego projektu „wykradłam” catering, żeby ciastka, kawa i herbata były podczas posiedzeń. Natomiast najbardziej nas boli to, że jest to strefa płatnego parkowania, bo jesteśmy w centrum, bez przerwy dokładam do tego interesu. Napisałam do przewodniczącego rady miasta, żeby nas potraktowali, bo tak mnie pouczono, by nas jako

wolontariat potraktowali, czyli podpisali z nami umowy na cały czas kadencji; i z cateringiem by nie było problemów, z jakimś wyjazdem na szkolenia, no bo na to pozwala ustawa o pożytku publicznym wolontariacie, czyli pokazałam, że wiem, jak to działa w innych radach. Ale usłyszałam, że nam się to nie przynależy, że takiej formy współpracy nie przewiduje ratusz. Wywiad 10.

Mecenas nam podpowiedział, żeby zaproponować miastu traktowanie członków rady seniorów w urzędzie jak wolontariuszy, zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, by ta zmiana wprowadzona została do statutu. Nie wiem, co tam RIO z tym zrobi, ale jest to jakaś furтка. Wywiad 13.

[...] ciągle słyszę uwagi takie roszczeniowe, że powinniśmy dostać to i tamto; dla mnie to nie jest właściwa forma; to się powinno negocjować i są różne uwarunkowania, których nie przeskoczmy; drobnymi kroczkami możemy coś zmieniać. Ale nikt nam delegacji nie da; wiem, że w niektórych gminach, to tam powiedzmy ten prezydent, burmistrz, wójt da samochód służbowy gdzieś tam, jak chce się współpracować, to sobie to jakoś rozwiążemy. Wywiad 09.

Jeden z respondentów nie uznaje za zasadne ponoszenia przez gminy wydatków na działalność rad seniorów:

Nie widzę potrzeby finansowania rady seniorów; jeśli się pojawi, to przecież nie powiem, że nie. Bieżąca sytuacja, jeśli chodzi o wydatkowanie, wymusza wstrzemięźliwość. Ale wiele osób ma trudności ze zrozumieniem funkcji administracji samorządowej; z pisaniem posta, pism i tak dalej. Wydaje mi się, że wyciąganie ręki po pieniądze, szczególnie do gminy, trochę mi się kojarzy w tej chwili z 500 plus. Wywiad 04.

Pojawił się także postulat skromnego przyznawania diet radnym seniorom, jako refundacji części ponoszonych przez nich kosztów:

Rady seniorów poświęcają cały swój czas prywatny, natomiast ustawa nie pozwala na jakiegokolwiek diety, a to oznacza, że działają po pierwsze społecznie, czyli za darmo, a po drugie na koszt tego, który działa, bo trzeba gdzieś dojechać, coś kupić, coś załatwić, cokolwiek, to wszystko kosztuje, a on musi na to wyłożyć swoje własne pieniądze, bo nie ma skąd zdobyć. Można powiedzieć, że wydział opiekuńczy stanął na wysokości i jak tworzył centrum seniora, to przewidział tam pieniądze. [...] Powinna być jakaś dieta. Nie za posiedzenie diety, tylko miesięcznie, skromna kwota typu 50 zł. Jest to do wprowadzenia, bo rady seniorów muszą mieć po pierwsze fundusz delegacyjny, a po drugie dietę. Chodzi o to, żebyśmy czuli się dowartościowani; że to ich kosztuje, chociażby dojazd na posiedzenia rady. To by mogła być większa aktywizacja seniorów. Wywiad 05.

Bariery organizacyjne

Podstawową **barierą organizacyjną** jest brak lokalu przeznaczonego na działalność rad seniorów. Zazwyczaj korzystają one z pomieszczeń urzędów gminy lub podległych gminie jednostek, dzieląc lokal z innymi organizacjami. Często, zwłaszcza w mniejszych gminach, radni pełnią dyżury w różnych miejscach, w zależności od dostępności pomieszczeń. Brak stałego miejsca obrad i dyżurów oraz współdzielenie lokalu z innymi podmiotami utrudniają radnym pracę i kontakt z potencjalnie zainteresowanymi mieszkańcami, którzy mogą mieć trudności z przedstawieniem swoich problemów czy zapoznaniem się z zadaniami i ofertą rad, ponieważ nie znają dokładnego terminu i miejsca ich spotkań. Więcej informacji o perspektywie dostępności lokalu na użytek

rad seniorów znajduje się w podrozdziale dotyczącym organizacji i funkcjonowania rad seniorów w części „Siedziba i budżet rad seniorów”.

Bariery administracyjne

Problemem jest także **administracyjna działalność rad** – przygotowanie korespondencji, obieg dokumentów, działania promocyjne, drukowanie materiałów informacyjnych i ich kolportaż. Gminy nie zawsze wyposażają rady seniorów w sprzęt komputerowy, drukarkę, telefon czy materiały biurowe. Wraz z powoływaniem rad seniorów często wskazywane są komórki organizacyjne urzędów – najczęściej te, które są odpowiedzialne za kwestie zdrowotne czy edukacyjne, albo wydziały spraw społecznych, mające organizacyjnie wspierać ich działalność (*Zoom na rady seniorów. Diagnoza funkcjonowania. Raport z badania, 2014*, s. 40). Część rad seniorów funkcjonuje wyłącznie dzięki wsparciu administracyjnemu życzliwych urzędników, którzy osobiście przekonani o sensie ich działalności objaśniają funkcjonowanie samorządu, tłumaczą drogę postępowania administracyjnego, są pośrednikami między przedstawicielami rad a urzędami gmin.

Bariery personalne

W kategorii **barier personalnych** znalazły się te, które utrudniają realne współdziałanie na rzecz środowiska seniorów, nie sprzyjają jego integracji i dobremu wizerunkowi. Ich przełamanie może działać motywująco i stymulująco na członków rad seniorów. Problemem są planowanie, realizacja, delegowanie i weryfikacja działań, czyli zarządzanie personelem – członkami rad seniorów, ich kompetencjami, zadaniami, czasem i wiedzą, co powoduje czasami „spory o splendory” (Wywiad o8). Rady seniorów składają się z członków, którzy mają różne doświadczenie zawodowe, różny poziom wykształcenia, wyznają różne wartości i stosują różne

style komunikowania się. Między nimi bywają znaczące różnice w wieku (wielopokoleniowe rady), historii życia, stanie zdrowia, miejscu zamieszkania, sytuacji rodzinnej, sytuacji finansowej. Ich codziennym relacjom towarzyszą liczne bariery interpersonalne, które mogą prowadzić do konfliktów i sporów kompetencyjnych. Przewodniczącymi rad seniorów są z jednej strony naturalni liderzy, kontynuujący dotychczasową ścieżkę polityczną czy samorządową; z drugiej zaś osoby, które wyraźnie potrzebują zdobywania nowych umiejętności czy kompetencji pomocnych w pełnieniu społecznych funkcji. Rola osoby stojącej na czele rady jest istotna, co ilustruje fragment jednego z wywiadów:

[...] dużo zależy od tego lidera, który ciągnie radę; z pełną świadomością mówię, na pewno 80% od przewodniczącego zależy; żeby rozmawiać z miastem, żeby uświadamiać im, że my tak naprawdę to służymy im pomocą; i oni to przyjmują, choć najpierw może z taką nieufnością [...]; po kilku miesiącach doszło do tego, że przychodzili na posiedzenia; słyszeli, że nie rozmawiamy o jakichś błahostkach, tylko naprawdę, i jakieś efekty powoli zaczęły się pojawiać; i doceniają nas, naprawdę mówią, że doceniają. Wywiad 12.

Wiele z tych osób nie wie, gdzie szukać wsparcia oraz w jaki sposób rozwijać funkcjonowanie rady i obszary jej działania. „Władze samorządowe, będące głównym partnerem rad, rzadko potrafią i chcą takiej pomocy udzielać. Często sami urzędnicy opiekujący się tym ciałem konsultacyjnym nie wiedzą, do czego tak naprawdę ma służyć i w jaki sposób można je wspierać” (*Zoom na rady seniorów. Diagnoza funkcjonowania. Raport z badania*, 2014, s. 64). Nie są to jednak osoby bierne, wycofane, gdyż wśród członków rad seniorów znajdują się osoby, które mają w swoim życiowym dorobku doświadczenie pracy lub innej aktywności na rzecz innych:

Większość członków naszej rady to są społeczni aktywiści. Szeffowie organizacji pozarządowych. Oblatani w polityce grantowej. Naprawdę to są bystrzy ludzie, no i myśmy nałożyli na każdego radnego obowiązek upowszechniania wiedzy o radzie w jego dzielnicy. Właśnie to można zrobić, by docierać do wszystkich. Wywiad 01.

To są różne osoby. Od osób z wykształceniem średnim po profesora. To są ludzie, którzy mają doświadczenia w działalności społecznej, w radach osiedli, jako jednostki pomocnicze miasta Poznania, w organizacjach pozarządowych. Wywiad 03.

Są to osoby związane z naszym miastem, często od urodzenia, dziesiątki lat. Więc siłą rzeczy nie tylko poprzez struktury organizacyjne, ale również towarzysko-rodzinne właśnie, działają na rzecz miasta. [...]

Jest to naturalne, że w radach seniorów jest mało osób przypadkowych; w tym przypadku wiek określa nasze zorganizowanie; osoby związane z samorządem siłą rzeczy stają się często osobami społecznego zaangażowania, a ponadto jest to świetna szkoła działania na rzecz swojej społeczności i taka właśnie *pro publico bono*. Są to najczęściej osoby, które działają w swoich organizacjach pozarządowych. Wywiad 04.

W radach zasiadają także osoby mniej zorientowane na działanie. Wśród nich są takie, które trafiły do rad przypadkowo lub którym zabrakło determinacji w sprzeciwie wobec propozycji zasiadania w nich lub też takie, na których zasiadaniu w radzie kończy się ich aktywność:

Z urzędu wystosowano pisma: „proszę o zgłoszenie kandydata lub dwóch przedstawicieli do rady seniorów”. To powinno być przemyślane: kto? dlaczego? jak? czego

oczekujemy od tego człowieka? A tego nie było. Do UTW, w którym działałem, przysłano zaproszenie: „proszę kogoś zgłosić do rady seniorów, kto chciałby się zaangażować”. To zgłosiłem sam siebie. W trakcie zebrania podszedł do mnie jeden pan i pytał, czy chciałbym kandydować na przewodniczącego. I to tak na pięć minut przed. Gdyby nie to, że popieram PO i prezydent mi się podoba, mówię to otwarcie, to bym powiedział: Nie, dziękuję. Wywiad 06.

Mamy doktorów w radzie, dwóch profesorów, pielęgniarkę, dwóch przedstawicieli organizacji kombatanckich, jest emerytowany pracownik telefonu zaufania. To różni są ludzie. Na nieszczęście moje są mniej aktywni, to znaczy wyżywają się w swoich organizacjach, a nie wyżywają się w radzie seniorów. Wywiad 05.

[...] problem jest bardzo prozaiczny, [...]we wszystkich radach seniorów tak jest, że są liderzy, są osoby, które pracują, które mają świadomość roli rad seniorów. Ale są osoby, które zasiadają. Jeszcze pół biedy, jak zasiadają. Ale są takie, które zasiadają, wykorzystując swoją pozycję, do popularyzacji swojej osoby. Wywiad 09.

[...] mam jednego kolegę, który z nami nie współpracuje, tylko też właśnie robi takie szkody interpersonalne; [...] na tę chwilę nie podejmowaliśmy działań typu odwołanie. Wywiad 09.

Zróznicowanie pomiędzy poszczególnymi radami seniorów jest bardzo duże. Część z rad wypracowała sobie silną pozycję względem samorządu, realizując założone przez siebie cele. W innych proces samoorganizacji i aktywizacji jest utrudniony, a członkowie rad często nie są traktowani jako partnerzy gminy. Takie rady seniorów stają przed poważnym wyzwaniem, jak reprezentować interesy najstarszych mieszkańców, by działalność rad

sprzyjała powstawaniu takich rozwiązań i możliwości, które będą wychodzić naprzeciw ich potrzebom i oczekiwaniom.

Rolą rad seniorów, takim priorytetowym zadaniem powinno być dotarcie do osób nieobecnych; my aktywizujemy aktywnych; [...] ja nie przypisuję tego zadania uniwersytetom czy klubom seniora, bo one mają zupełnie inne zadania, inną rolę do spełnienia. To zadanie uważam za priorytetowe dla rad seniorów, żeby dotrzeć do nieobecnych, dotrzeć z informacją. Wywiad 09.

Konieczna jest szersza perspektywa: Należy skoncentrować ludzi z różnych uczelni, ośrodków, którzy mogą wybudować taki żywy pomnik; takich mentorów, doktorantów i magistrantów z różnych uczelni, którzy poprowadzą politykę senioralną. I obiorą ją sobie jako swój cel. I ci właśnie naukowcy z bardzo różnych uczelni znajdą miejsce, w którym będą mogli się wzajemnie czytać. To także absolwenci psychogerontologii, którzy mogą pisać projekty, działać na rzecz seniorów, wymyślać różne ciekawe rzeczy, bo mają energię, potencjał. Wywiad 07.

Bariery informacyjne

Istotną kwestią jest także **działalność informacyjna**, która nie zawsze jest w pełni profesjonalizowana. Rady seniorów zrzeszające wśród swoich członków przedstawicieli wielu środowisk mogłyby pełnić funkcję centrum informacyjnego dla ludzi starszych. Nie są oni jednak w tym zakresie responsywni, ponieważ mają nadal ograniczone doświadczenie w wykorzystywaniu nowych mediów. W polskim starzejącym się społeczeństwie z komputera w warunkach domowych korzysta zaledwie co trzeci senior (por. dane z części pt. *Komunikowanie wewnątrz rady* w niniejszym rozdziale). Osoby starsze rzadko deklarują takie umiejętności jak przenoszenie plików między komputerami lub

innymi urządzeniami, instalowanie oprogramowania, zmienianie ustawień (opcji/preferencji w menu „narzędzia”) dowolnego oprogramowania, programu operacyjnego lub programów zapewniających bezpieczeństwo urządzenia (Główny Urząd Statystyczny, 2017, s. 110).

Radni seniorzy działają głównie w swoim środowisku – w przestrzeni osób bardzo aktywnych. Ta przestrzeń nie jest reprezentatywna dla ogółu osób starszych. Ważką kwestią jest, na ile radni potrafią zrozumieć i reprezentować interesy ludzi, z którymi wymiana informacji jest ograniczona lub w ogóle nie istnieje. Z jednej strony powstaje pytanie, w jaki sposób rady seniorów powinny docierać ze swoją ofertą do osób biernych, nieobecnych w ich codzienności; z drugiej strony – czy ich oferta aktywizacji odpowiada na potrzeby wszystkich seniorów? „Brak jest łączności pomiędzy tymi grupami” (Zielińska, 2015, s. 40).

Do najczęściej wykorzystywanych kanałów dystrybucji informacji w świetle przeprowadzonych badań należą wewnątrz rad seniorów (między członkami):

- kontakt telefoniczny (43% respondentów komunikuje się w ten sposób zawsze, a 44% czasami);
- kontakt podczas posiedzeń rad seniorów (31% zawsze, 27% często);
- za pośrednictwem administracji urzędu gminy czy urzędu miasta (23% zawsze, 29% często)

Warto odnotować, że nieco odmiennie te statystyki wyglądały w 2014 r., kiedy dominowały kontakty bezpośrednie, rozmowy telefoniczne, spotkania towarzyskie; rzadziej poczta elektroniczna czy komunikacja za pośrednictwem pracownika administracyjnego z gminy (*Zoom na rady seniorów. Diagnoza funkcjonowania. Raport z badania*, 2014, s. 45).

Z kolei w komunikacji na zewnątrz rady seniorów przeważają:

- strona internetowa urzędu gminy (32% deklaruje, że zawsze; 22%, że często);
- strona internetowa rady seniorów (28% zawsze, 23% często);
- publikacja sprawozdań z działalności rady (22% zawsze, 10% często).

Osoby starsze mogą uzyskać wsparcie od licznych instytucji i organizacji, jednak niewiele rad pełni funkcje koordynatora działań adresowanych do seniorów. W ramach wspierania lokalnego samorządu w realizacji polityki senioralnej rady seniorów powinny stać się naturalnymi centrami wiedzy, które będą efektywnie wpływać na przepływ informacji pomiędzy organizacjami, mieszkańcami a samorządem, a tym samym na poprawę jakości życia seniorów. Funkcjonowanie centrów seniorów zależy głównie od decyzji organu wykonawczego gminy. To wszystko sprawia, że całe bogate instrumentarium sposobów informowania o działalności może się okazać niedostateczne z powodu m.in. barier mentalnych.

Bariery mentalne

Do **barier mentalnych** można zaliczyć brak lub niewielki poziom zainteresowania środowiska seniorów działalnością rad. Radni seniorzy zniechęcają się do pełnienia dyżurów ze względu na niewielką liczbę odwiedzających lub utożsamianie ich z przedstawicielami gminy. Zdarzają się sytuacje, że „na dyżury trafiają starsze osoby znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej (poszukujące pomocy i wsparcia). Często więc dyżurujący członek rady traktowany jest jako przedstawiciel ogólnie rozumianego »urzędu«. [...] Pełnią raczej funkcję miejskiego informatorium (kierują do stosownych wydziałów urzędu lub instytucji), ewentualnie pośredników (przekazują informacje o potrzebie odpowiednim osobom)” (*Zoom na rady seniorów. Diagnoza funkcjonowania. Raport z badania*, 2014, s. 55–56). Rady spotykają się też z „niechęcią środowisk senioralnych. Wynika to z niewiedzy, gdyż niektóre osoby starsze sądzą, że pełnienie tej funkcji wiąże się z pobieraniem przez radnych pieniędzy z tego tytułu, co rodzi wrogą postawę wobec nich” (*Raport: Rady seniorów w województwie śląskim – kondycja i perspektywy rozwoju, Stowarzyszenie Aktywności Obywatelskiej Bona Fides*, 2017, s. 29). Bariery mentalnymi są niewielka aktywność

społeczna seniorów, a także „niewiara części osób starszych, że powołanie takiej rady cokolwiek zmieni” (Kubicki, 2010, s. 29).

Wielu członków rad seniorów nie identyfikuje się z głównym nurtem działalności tych ciał koleżeńskich, raczej próbuje w nich zdobyć swoiste profity dla reprezentowanych przez siebie podmiotów (UTW, klubów seniora itp.). Przykład bierności w tym obszarze ilustruje poniższy cytat:

Z moich obserwacji wynika, że około 90% członków rad seniorów nie ma świadomości, jaka jest rola rad seniorów, czemu mają służyć i jak współpracować; [...] ale chcą być członkami rad seniorów, bo to jednak chęć wyjścia z domu jest zaspokojona, jakaś taka nobilitacja; może jakieś wizytówki wszyscy członkowie rady seniorów dostaną; [...] Ja się zastanawiałam właśnie, po co ludzie do tej rady idą. Na co oni liczą? Wywiad 09.

Wśród odpowiedzi respondentów uczestniczących w badaniach ilościowych pojawiły się liczne głosy potwierdzające bierność części reprezentantów rad: niewielkie zaangażowanie członków, które koncentruje się na wypełnieniu obecności na posiedzeniach rady; brak nawyków aktywnego spędzania czasu wolnego poza domem rodzinnym; małe zaangażowanie samych seniorów w działania na własną rzecz; niska chęć do samokształcenia w zakresie możliwości funkcjonowania rady; członkowie zasiadają, nic nie wnosząc, żeby nie narażać się ekipie burmistrza; prawie połowa członków to polityczna i służbowa zależność od burmistrza; przewodnicząca nie wykazuje żadnej aktywności – funkcja wykorzystywana politycznie – trzeba było obsadzić; niski poziom wiedzy członków rady w zakresie spraw, którymi powinna zajmować się rada, trudności komunikacyjne (rozumienie informacji, dotarcie z informacją – niekorzystanie z internetu, telefonów komórkowych).

Istotne są także bariery dotyczące relacji na linii rada seniorów – administracja samorządowa: brak przestrzegania zasady partnerstwa, brak dbałości o dobre relacje, brak zrozumienia

celowości współpracy, brak przepływu informacji. Czynniki te mają charakter niesformalizowany. To cechy współpracy, które kształtują się w długich, złożonych procesach wzajemnej relacji obu stron w konkretnej wspólnocie samorządowej, należą raczej do sfery obyczajów i zależą od etycznych kompetencji uczestników tej współpracy.

Do barier mentalnych należy zaliczyć także niezrozumienie przez administrację samorządową sensu i zasad działania rad seniorów, co ilustrują następujące przykłady z przeprowadzonych badań: brak zrozumienia, że rada seniorów jest ciałem doradczym i wskazuje potrzeby osób starszych w mieście i gminie; rada miejska nie nabrała jeszcze nawyku konsultowania niektórych swoich projektów uchwał z miejską radą seniorów; niezrozumienie roli rad seniorów, w konsekwencji trudna praca, co utrudnia samodzielne działania; brak wsparcia ze strony ekspertów i innych merytorycznych pracowników; niechęć urzędników do poszukiwania rozwiązań satysfakcjonujących obie strony, w tym finansowych; niewielkie zaufanie organów do kompetencji członków rady, niechęć urzędników do konsultowania dokumentów; brak świadomości, jaki jest cel i idea działania rad seniorów; atmosfera niechęci do współpracy ze strony urzędników i radnych rady miejskiej – „wy, starzy, swoje zrobiliście, a teraz wnuki bawić”.

Respondenci podkreślali, że mają świadomość, iż dla dobrej współpracy ważne jest autentyczne zainteresowanie urzędników działalnością rad seniorów, jednak w pewnej części przypadków odnotowali brak rzeczywistej ciekawości po stronie administracji samorządowej, co często przyczynia się do powstawania barier uniemożliwiających współpracę. Konsekwencją takiego stanu rzeczy są bariery kompetencyjne.

Bariery kompetencyjne

Kolejną grupę barier stanowi **kwestia kompetencji** członków rad seniorów, a także (nie)precyzyjnie ustalonych kompetencji gminnych rad seniorów. Wielu członków nie ma wcześniejszych

doświadczeń w pracy samorządowej, w związku z czym działają intuicyjnie i pełnią co najwyżej funkcję informacyjną. Trudności mogą im sprawiać analiza i przygotowanie dokumentów oraz ich obieg; kontakty z przedstawicielami gminy, mieszkańcami, instytucjami i organizacjami; znajomość zasad funkcjonowania samorządu; umiejętność pracy zespołowej czy korzystanie z nowych technologii. Na kim zatem ciąży obowiązek wyposażenia radnych w kompetencje niezbędne do pracy w radach seniorów, by były to ciała niezależne i obdarzone prawdziwą mocą sprawczą? Należy jednak pamiętać, że charakter rad seniorów został określony przymiotnikowo. Ich funkcje konsultacyjne przejawiają się głównie w opiniowaniu lokalnych strategii, programów rozwoju, projektów uchwał, podejmowanych przedsięwzięć i inwestycji. Funkcje doradcze są realizowane w formie zgłaszania uwag i sugestii do działań gminy. Z kolei w ramach funkcji inicjatywnych rady mogą zgłaszać własne pomysły na działania dla osób starszych.

Przy tak rozległych i niesprecyzowanych konkretnymi zapisami w statutach funkcjach katalog kompetencji, w które powinni być wyposażeni radni, pozostaje otwarty. Od członków rad seniorów wymaga się edukacji w obszarze funkcjonowania samorządu terytorialnego (kompetencje gminy, rola i kompetencje władzy wykonawczej i uchwałodawczej czy sposób stanowienia prawa w urzędzie), kompetencji informatycznych (obsługa strony internetowej, poczty elektronicznej, podstawowych programów komputerowych do edycji tekstów lub arkusza kalkulacyjnego), kompetencji zarządzania zespołem, celami i czasem oraz umiejętności zdobywania środków na realizację swoich działań.

Istotnym symptomem niekompetencji radnych seniorów jest nieznajomość prawa, co może mieć bezpośredni wpływ na niską ocenę jakości współpracy z samorządem, która może być utrudniona, a w skrajnych przypadkach niemożliwa do podjęcia. W tym kontekście nieznajomość prawa szkodzi również dlatego, że niektórzy członkowie rad seniorów często nie mają wiedzy o formalnych wymogach dotyczących obiegu dokumentów w urzędzie oraz innych procedur, co może skutkować budowaniem negatywnego wizerunku rady jako partnera niewiarygodnego.

Problemem mogą być także niesnaski na tle kompetencji między członkami rad seniorów. Niezgoda nie musi być czynnikiem, który uniemożliwi skuteczną pracę. Może prowadzić do twórczych rozwiązań. Ważne są jednak właściwe warunki i nastawienie uczestników, którzy mogą współpracować pomimo fundamentalnych sprzeczności. Z przeprowadzonych badań wynika, że relacje między członkami rad są dobre, a odmienności zdań lub brak zgody co do opiniowanych spraw pojawiają się sporadycznie i dotyczą raczej prób przeforsowania przez niektórych członków interesów własnych bądź reprezentowanego podmiotu spoza rady. Konflikty w radach mają czasem charakter personalny, polityczny bądź finansowy.

Problemem są także notoryczne i nieusprawiedliwione nieobecności członków na spotkaniach rad seniorów oraz brak zaangażowania w ich bieżącą działalność, czego powodami mogą być stan zdrowia, obowiązki rodzinne czy brak zainteresowania partycypacją społeczną. Członkowie rad są aktywni jednocześnie w innych organizacjach wspierających seniorów.

Członkom rad seniorów często brakuje również kompetencji cyfrowych. Występują zatem również bariery techniczne, na co odpowiedź stanowią liczne oferty kursów i szkoleń, mających na celu ich wzmocnienie, np. z tematyki obejmującej podstawy obsługi tabletów i telefonów z dostępem do internetu (*Smartfon dla cyfrowych debutantów*, 2020). Przeszkodą uniemożliwiającą seniorom udział w tych formach rozwoju może być brak zasobów (urządzeń, brak dostępu do sieci).

Pomimo luk kompetencyjnych członkowie rad seniorów dysponują takimi zasobami osobistymi, które mogą przyczynić się do powodzenia w ich działalności, takimi jak znajomość problemu, wrażliwość społeczna, empatia i osobiste zaangażowanie oraz bogate doświadczenie życiowe.

Bariery merytoryczne

Funkcjonowanie rad seniorów utrudniają także **bariery merytoryczne**, które przejawiają się w braku lokalnych programów strategicznych adresowanych do osób starszych czy braku diagnoz sytuacji seniorów w danej gminie, co zamyka drogę do stworzenia odpowiedniego systemu wsparcia osób starszych dostosowanego do potrzeb tej grupy społecznej. Przygotowanie wspomnianych diagnoz w sposób adekwatny do lokalnych realiów pomogłoby zaplanować i zrealizować działania służące podniesieniu jakości życia seniorów, a także w sposób optymalny wykorzystać zasoby finansowe, instytucjonalne i ludzkie.

Dużym problemem jest brak poczucia własnej sprawczości i przekonania, że można partnersko współdziałać z gminą. Dlatego działania rad seniorów mogą być przedmiotem manipulacji politycznej i zależności od lokalnych układów („Rady seniorów przedmiotem manipulacji politycznej?”, 2016). Członkowie rad seniorów czują się kolejnym petentem/interesantem gminy, a nie interesariuszem wewnętrznym, któremu zależy na jej sukcesie we wspólnej realizacji polityki senioralnej.

Brak wspomnianych wcześniej lokalnych diagnoz sytuacji seniorów utrudnia zaplanowanie działalności i bieżące funkcjonowanie rad. Uniemożliwia aplikowanie o środki z rządowych programów, np. w ramach ASOS 2014–2020, priorytet III „Partycypacja społeczna osób starszych” (w edycji 2018) możliwe było ubieganie się o środki na utworzenie lub rozwój rad seniorów (rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej, w tym upowszechnianie wolontariatu, partycypacji w procesach decyzyjnych, w życiu społecznym, udział osób starszych w kształtowaniu polityki publicznej); a w edycji 2017 – popularyzowanie działalności rad seniorów (tworzenie nowych, wzmacnianie istniejących).

Pracownicy urzędów często ograniczają się do zamieszczenia projektów zmian (programów, strategii, innych istotnych dokumentów) na stronach internetowych urzędów lub w BIP, co uznają za wystarczający sposób poddania dokumentów konsultacjom, i zostawiają bardzo krótki czas na zgłoszenie ewentualnych uwag.

Skutkiem konsultacji społecznych prowadzonych w podobny sposób może być nieprawdziwa opinia przedstawicieli samorządów, że rady seniorów nie były zainteresowane konsultowaniem dokumentów lub nie mają kompetencji, by to robić. „Taka organizacja konsultacji czyni je pozornymi – jest to fasadowe wypełnienie obowiązków prawnych, jednak bez jakiegokolwiek wartości merytorycznej. To poczucie pozorności może być wzmocnione także przez fakt, że najczęściej program jest poddawany konsultacjom w formie końcowego dokumentu, na ostatnim etapie prac tuż przed jego uchwaleniem i najczęściej uwagi zgłaszane na tym etapie nie są w ogóle uwzględniane” (Makowski, 2011, s. 265). Przedstawicielom rad seniorów czasem jest trudniej uzyskać informacje o fakcie prowadzenia konsultacji czy obowiązujących terminach. Bardziej odpowiednią formą mogłaby być organizacja spotkań tematycznych służących omówieniu treści dokumentów.

Rady seniorów często mają względnie niewielki wpływ na kształtowanie lokalnej polityki senioralnej, jednak wzorem dużych ośrodków miejskich (Poznań, Wrocław, Warszawa, Kraków, Łódź, Gdańsk, Katowice, Kielce) mogą współtworzyć dokumenty strategiczne dotyczące swojego funkcjonowania, dzięki czemu bardziej będą one odpowiadały na rzeczywiste potrzeby samych zainteresowanych. Dlatego niezwykle ważne jest osobiste zaangażowanie członków rad w ich funkcjonowanie, ponieważ „indywidualne cele przekształcić się mogą w zbiorowe, gdy wzbudzona zostanie solidarność z wyrażającymi podobne przekonania osobami” (Grotowska, 2011, s. 234).

Przeprowadzona analiza wskazuje, że funkcjonowanie rad seniorów w Polsce napotyka liczne bariery, które znacząco wpływają na efektywność ich działań oraz realizację celów statutowych. Kluczowe trudności dotyczą aspektów organizacyjnych, finansowych, personalnych, technicznych i merytorycznych. Brak autonomicznego budżetu, własnych przestrzeni do pracy, podobnie jak ograniczone wsparcie administracyjne i merytoryczne ze strony samorządów utrudniają radom prowadzenie systematycznej działalności i realizację inicjatyw na rzecz seniorów.

Jednocześnie wskazane problemy ujawniają potrzebę większej profesjonalizacji pracy rad seniorów oraz rozwoju kompetencji ich członków, zwłaszcza w obszarach związanych z samorządem, zarządzaniem projektami i personelem oraz z wykorzystaniem technologii cyfrowych. Bariery mentalne, takie jak brak zaufania do rad seniorów, niewiedza o ich kompetencjach i potencjale, a także stereotypowe podejście zarówno ze strony członków społeczności, jak i administracji samorządowej, wymagają zmian na poziomie systemowym i kulturowym.

Pomimo tych wyzwania wiele rad seniorów wykazuje inicjatywę i zaangażowanie i podejmuje działania w ramach lokalnej polityki senioralnej, współpracuje z samorządami, organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami. Przykłady dobrych praktyk pokazują, że efektywna współpraca i wspólne zaangażowanie mogą przynosić wymierne korzyści dla społeczności lokalnych.

Aby poprawić funkcjonowanie rad seniorów i zwiększyć ich wpływ na lokalną politykę, konieczne jest wypracowanie bardziej systemowych rozwiązań. Obejmują one zapewnienie radom autonomicznych budżetów, wsparcia szkoleniowego i infrastrukturalnego, a także rozwijanie dialogu z władzami samorządowymi. Działania te mogą nie tylko wzmocnić pozycję rad seniorów, lecz także przyczynić się do lepszego zaspokojenia potrzeb osób starszych i ich większej integracji w życiu społecznym i publicznym.

5.4. Typologia i charakterystyka rad seniorów

W końcowej części ankiety respondenci zostali poproszeni o podzielenie się refleksjami i dodatkowymi komentarzami na temat reprezentowanych przez nich rad seniorów oraz ogólnego funkcjonowania tych ciał w Polsce. W wypowiedziach podkreślali sens i potrzebę istnienia rad seniorów jako kolegiałnych organów przyczyniających się do poprawy jakości życia osób starszych:

Dobrze się stało, że możliwość utworzenia i funkcjonowania rad seniorów wpisano ustawowo do kompetencji samorządów gmin. Ankieta 41.

Rady seniorów to niewątpliwie nowy element w funkcjonowaniu samorządu terytorialnego. Z biegiem czasu pozycja rad seniorów będzie coraz lepiej postrzegana, a ich działalność skutkować będzie pozytywnie dla całej społeczności samorządowej. Zasadniczą rolę w kwestii funkcjonowania rad seniorów odgrywa jednak organ wykonawczy samorządu i tylko dobre zrozumienie intencji obydwu stron może skutkować właściwym działaniem rady seniorów. Ankieta 63.

Rady seniorów są organami, których funkcjonowanie pozwala samorządom, organizacjom pozarządowym, podmiotom prywatnym, ale również mieszkańcom dostrzec problemy środowisk senioralnych, ale także pokazać tym środowiskom, że seniorzy są potrzebni społeczeństwu i stanowią integralną jego część. Ankieta 110.

Wspaniale, że istnieją rady seniorów; są one łącznikami pomiędzy samorządami i innymi instytucjami a organizacjami działającymi na rzecz seniorów. Ankieta 135.

Wśród seniorów widać chęć działania i zaangażowanie w wybrane inicjatywy, są dużo bardziej zdyscyplinowani i zorganizowani niż Młodzieżowa Rada, mają głowy pełne pomysłów i czasami nie rozumieją, że dzisiejszy świat funkcjonuje trochę inaczej niż kiedyś, wydaje im się, że wóldarz miasta może wszystko, a tak nie jest. Ankieta 160.

Respondenci, poza pozytywnymi ocenami, wskazali również na szereg negatywnych aspektów, które utrudniają działalność tych ciał kolegialnych. Refleksje te obejmowały zarówno kwestie

organizacyjne, strukturalne, jak i te związane z wizerunkiem i zakresem działalności rad seniorów.

W odpowiedziach zwrócono uwagę na problemy związane z niską aktywnością członków, niewystarczającym wsparciem finansowym, a także trudnościami we współpracy z innymi podmiotami działającymi w obszarze polityki senioralnej. Pojawiły się również sugestie dotyczące potrzeby lepszej koordynacji działań między różnymi strukturami a organizacjami senioralnymi oraz konieczności ukierunkowania działalności rad na bardziej strategiczne kwestie, takie jak rynek pracy dla seniorów czy dostęp do wsparcia społecznego i opieki zdrowotnej.

Respondenci podkreślali także potrzebę apolityczności w działaniu rad oraz właściwego doboru członków, co mogłoby zwiększyć efektywność ich pracy. Jednocześnie wskazywali na bariery prawne i finansowe, które ograniczają możliwość wymiany doświadczeń oraz współpracy z innymi radami seniorów. Refleksje te, bogate w konkretne spostrzeżenia i postulaty, stanowią cenne źródło informacji o rzeczywistości funkcjonowania rad seniorów w Polsce i kierunkach, w jakich powinny się one rozwijać:

1. Niska aktywność członków rady na posiedzeniach.
2. Za mało konstruktywne działania rad.
3. Za małe zainteresowanie rady miejskiej działaniami rady seniorów.
4. Małe wsparcie środków zewnętrznych dla rad seniorów z małych gmin w Polsce. Ankieta 64.

Konieczność unormowania struktur organizacyjnych i zasad współpracy pomiędzy podmiotami i organizacjami zajmującymi się polityką senioralną. Aktualnie jest duży bałagan: Europejska Unia Seniorów, Polska Unia Seniorów, Samorządowe Rady Senioralne, gminne, społeczne, wojewódzkie Rady Seniorów, regionalne, Ogólnopolskie Porozumienie Rad Seniorów, Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej, Obywatelski Parlament Seniorów (samozwańczy) ze strukturami wojewódzkimi,

duże tarcia pomiędzy Uniwersytetami Trzeciego Wieku a Radami Seniorów. Ankieta 202.

Rady zapraszane są do organizowania i udziału w różnego rodzaju wydarzeniach, takich m.in. jak Dni Seniora, Parady Seniorów, pikniki, Olimpiady Seniora, potańcówki itp. Nie ma w tym nic złego. Jednak odciąga to uwagę decydentów od poważnych problemów, jakie dotyczą osoby starsze. Powszechne jest „wypychanie” w momencie osiągnięcia wieku emerytalnego na tzw. zasłużony odpoczynek. Brak za to propozycji elastycznego, dostosowanego do możliwości seniorów rynku pracy. Ponadto osoby w późnym wieku, a takich przybywa, pozostają bez właściwego wsparcia i opieki ze strony pomocy społecznej i ochrony zdrowia. O tych kwestiach powinny przede wszystkim alarmować rady seniorów. Tym bardziej, że potwierdzają to twarde dane zawarte w raportach z kontroli NIK czy RPO. Wizerunek roztańczonego i paradującego seniora nie tylko może być mylący, ale także zaczyna budzić mieszane uczucia. W radzie, którą reprezentuję, ten pogląd jest absolutnie przeważający. Ankieta 406.

Z mojej perspektywy istnienie takiego podmiotu jak Rada Seniorów jest bardzo potrzebne. Dobrze funkcjonująca Rada jest w stanie w sposób kompleksowy ocenić aktualne i perspektywiczne potrzeby środowiska osób starszych. Dzięki temu istnieje możliwość przedstawienia opinii i wniosków do funkcjonowania samorządu terytorialnego w zakresie likwidowania barier i ułatwiania funkcjonowania seniorów we wszystkich aspektach życia. Ankieta 417.

Moim zdaniem rady seniorów powinny być apolityczne zarówno w swoim działaniu, jak i w doborze członków rady. Kryterium wyboru to kreatywność, pomysłowość, a przede wszystkim chęć działania. Nie chciałabym być posądzona o dyskryminację, ale... człowiek, który

przekroczył 80. rok życia wraz ze swymi ułomnościami wynikającymi z procesu starzenia się (niedosłuch o różnej skali, opóźniony refleks itp.), nie jest odpowiednim kandydatem do PRACY w radzie. Pewnie, że bywają wyjątki, ale raczej rzadko. W działalności rad najlepiej sprawdzają się kontakty z innymi radami i wymiana doświadczeń. Szkoda, że ustawodawca w pewnym stopniu ograniczył taką możliwość przez brak zapisu w ustawie o możliwości wydzielenia funduszy, w ramach których byłoby możliwe pokrycie wydatków związanych z delegacją czy uczestnictwem w wydarzeniach organizowanych przez inne rady seniorów. Ankieta 431.

Jeden z respondentów przedstawił propozycję usprawnienia działalności rad seniorów skoncentrowaną na zwiększeniu ich kompetencji oraz skuteczności w reprezentowaniu interesów osób starszych.

Rady seniorów mogłyby być organem o większych kompetencjach. Np. przewodniczący lub członek prezydium rady mógłby mieć jeden głos podczas głosowań nad uchwałami rady miejskiej. Wnioski rady seniorów powinny być obligatoryjnie przedstawiane i głosowane na sesjach rady miejskiej. Ankieta 79.

Ponadto jedno z pytań adresowanych do uczestników wywiadów dotyczyło przyszłości rad seniorów w Polsce, których refleksje ukazują zarówno potencjał, jak i wyzwania stojące przed tymi organami w kontekście dalszego rozwoju oraz skuteczności działania. Udzielono następujących odpowiedzi:

Dostrzega się nas przed wyborami. Uważam, że jak każda nowa organizacja, tak rady seniorów potrzebują lat i będą liczyły; my liczymy, na to, że będą zmiany w ustawach, żeby to zaczęło dobrze funkcjonować. Każda organizacja potrzebuje takiego czasu. Nie wiem, czy jesteśmy w stanie

przetrwąć. Ta władza nie wspiera seniorów. Nie jest nami zainteresowana. Ja tego doświadczam. [...] Oczywiście, ja znowu też głośno podkreślam, jesteście, powinniśmy być apolityczni, ale czy tu można być apolitycznym? Jesteśmy uzależnieni od władzy na każdym szczeblu. Wywiad 09.

Na wniosek mieszkańców powinna być powołana rada seniorów; to przynajmniej taka namiastka dla polityki senioralnej niech będzie, pod warunkiem, że one będą takie funkcje pełniły, o jakich my rozmawiamy tutaj; żeby to nie był taki typowy klubowiczowski charakter. Wywiad 10.

Są potrzebne, ale nie mogą być tworzone na siłę. Dobrze by było, gdyby przy oddolnej inicjatywie rady seniorów jednak powstawały, ale pod warunkiem, że to będzie rzeczywiście potrzeba osób starszych, że będą chcieli tego. W niektórych gminach rady przeżyją (Kraków, Wrocław, Poznań), bo spotkania, konferencje, targi seniorów, a inne nie. Wywiad 11.

Według Rafała Bakalarczyka „partycypacja i włączenie seniorów do życia społeczności nie może się sprowadzać wyłącznie do powoływania formalnych ciał, które miałyby je reprezentować, nawet z udziałem ich przedstawicieli. Potrzebne jest całe spektrum oddolnych działań, inicjatyw, ruchów społecznych o mniej lub bardziej formalnym charakterze, ale za to zakorzenionych na najniższym poziomie. W przeciwnym razie grozi nam wyobcowanie się tych ciał względem tkanki społecznej i tych, którym mają służyć” (Bakalarczyk, 2014). Dlatego niezbędne jest stworzenie mechanizmów umożliwiających partnerstwo społeczno-publiczne między radami seniorów a lokalnym samorządem, uwzględniające koordynowanie działań na rzecz osób starszych, informowanie o nich obywateli, w tym przede wszystkim seniorów, a także ewaluowanie całego systemu celem jego bieżącego usprawniania.

Przeprowadzone badania, bogaty materiał badawczy oraz interpretacje obserwowanych zjawisk sformułowane na podstawie

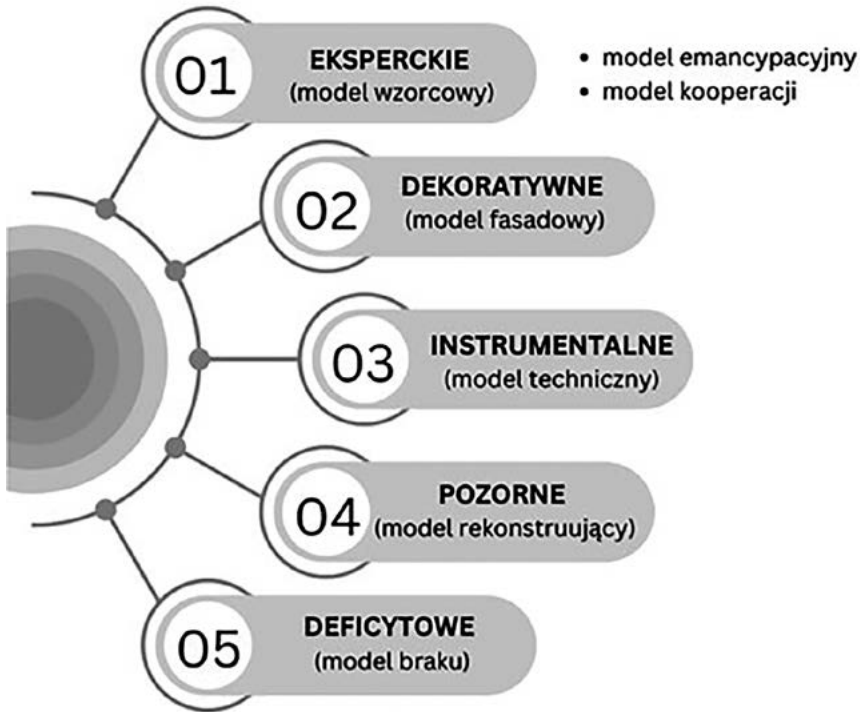
wypowiedzi respondentów – radnych seniorów, często całkowicie zaangażowanych w sprawy osób starszych – zainspirowały do rozważań nad możliwością podziału rad seniorów. Analizowano różne kryteria podziału, takie jak miejsce działania (wielkość gminy), rodzaj podejmowanej działalności, liczba członków, staż funkcjonowania na lokalnej scenie publicznej, dostępne zasoby materialne i niematerialne, poziom profesjonalizmu czy stopień niezależności. Stworzenie takiego podziału okazało się jednak niemal niemożliwe, dlatego zaproponowano autorską typologię (rys. 7), która jest następstwem analiz jakościowych i ilościowych omówionych w poprzednich częściach książki. Jej trafność potwierdzają również ciągłe, bezpośrednie, osobiste kontakty z członkami rad seniorów w różnych regionach Polski. Przedstawiana klasyfikacja jest jednak wyimkowa, a także w pewien sposób intuicyjna. To próba uporządkowania i upraktycznienia materiału badawczego. Nie w pełni spełnia kryterium rozłączności. Część rad seniorów można zaklasyfikować do więcej niż jednego z wyróżnionych niżej typów. Nie wszystkie też przedstawione typy są w równym stopniu wyraziste, widoczne, ważne.

Za punkt odniesienia przyjęto zatem krótką charakterystykę działalności opierającą się na zaangażowaniu (rzeczywistym, motywowanym wewnątrznie wśród członków rad oraz motywowanym zewnątrznie przez władze samorządowe) lub jego braku oraz na autonomiczności lub niezależności względem lokalnego samorządu (rady autonomiczne, niezależne, takie, które skutecznie egzekwują swoje prawo do działania w imieniu i na rzecz osób starszych, oraz rady zależne, podporządkowane, dekoratywne)*.

---

* Rozdział zawiera fragmenty tekstu autorki zatytułowanego *Typologia rad seniorów w Polsce*, zamieszczonego online, „Polityka Senioralna”, <https://polityka-senioralna.pl/typologia-rad-seniorow-w-polsce/>, (dostęp 14.11.2024).

RYSUNEK 7. Autorska typologia rad seniorów w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Typologię tworzy pięć wyodrębnionych, ale odróżniających się od siebie grup rad seniorów. Nazwa proponowana dla grupy najbliższej intencjom sejmowych ustaw to **rady eksperckie**. Zostały podzielone – z uwagi na charakter relacji z samorządem – na **emancypacyjne** i **partnerskie**. Drugi typ tworzą rady **dekoratywne**, w których pracach formalizm dominuje nad merytorycznością. Głoszone intencje analitycznej wnikliwości i niezależności idą przed realnymi działaniami i dokonaniem. Trzecia kategoria to **rady instrumentalne**. Są narzędziem samorządu, którego celem jest budowanie pozytywnego wizerunku własnego, a obecność tych rad w życiu lokalnych społeczności jest następstwem

użytecznych potrzeb samorządu. Czwartą grupę rad seniorów tworzą **rady pozorne**. Są one odległe w formach swej aktywności od idei pomocniczości wobec samorządu terytorialnego i jego organów. Rady te są organizatorem czasu wolnego i form rozrywki. W tym sensie wpisują się w profil działania istniejących uniwersytetów senioralnych, klubów dyskusyjnych, stowarzyszeń. Piątą grupę tworzą **rady bezradne/deficytowe**. Skupionym tam działaczom nie można odmówić dobrych intencji i chęci działania. Problemem jest natomiast obojętność środowisk zewnętrznych, głównie samorządu terytorialnego, na proponowane inicjatywy i przedsięwzięcia. Wydaje się, że samorząd postawił sobie za cel powołanie rad seniorów, skoro powstał taki obowiązek ustawowy, nie zaś ich współdziałanie w stanowieniu prawa lokalnego.

1. RADY EKSPERCKIE (MODEL WZORCOWY)

Rady eksperckie są najbliższe ustanowionemu prawu i znajdują sposoby, by stawać się wobec samorządu terytorialnego organem doradczym, konsultacyjnym i inicjatywnym. Wyróżniają się łatwo dostrzegalną, wysoką skutecznością swojego oddziaływania. Dzielą się wiedzą i praktyką z innymi radami. Cieszą się akceptacją społeczną. Składają się z osób o dużym doświadczeniu oraz specjalistycznej wiedzy, co pozwala im realizować założenia o strategicznym znaczeniu dla lokalnych społeczności senioralnych. Są przejawem stowarzyszeniowej aktywności obywatelskiej. Cechują je profesjonalizm i trwałość charakteru. Swoim działaniem obejmują wykluczone bądź marginalizowane osoby starsze w danym regionie lub danej gminie (a nie tylko te aktywne, sprawne i społecznie widoczne). Skupiają się na wszechstronnej reprezentacji potrzeb i problemów seniorów. Rady te stale współpracują z instytucjami, urzędami i organizacjami pozarządowymi, angażują ekspertów z różnych dziedzin – również spoza środowiska seniorów, a ich działalność wpisuje się w konstruktywną krytykę *status quo* lokalnych polityk senioralnych i dąży do systemowych zmian. Ich funkcjonowanie jest oparte na specjalistycznej wiedzy i doświadczeniu

społecznym interesariuszy. Rady te stanowią aktywne ciało doradcze wspierające władzę, ale zachowują autonomię i niezależność w wyrażaniu swoich opinii.

W pierwszej z zaproponowanych kategorii, traktowanej jako potencjalnie najlepszy wzorzec funkcjonowania, wyróżniono dwie subkategorie: rady niezależne od urzędu (model emancypacyjny) oraz rady partnerskie względem urzędu (model kooperacji).

*a) Rady eksperckie – niezależne od urzędu
(model emancypacyjny)*

Rady niezależne od urzędu (model emancypacyjny) mogą być postrzegane jako autonomiczne lub nawet będące w opozycji do lokalnych władz, urzędników samorządowych czy miejskich struktur. Zmagają się z trudnościami wynikającymi z różnic ideologicznych, ograniczonych kompetencji obu stron czy braku „chemii” między członkami rady a urzędnikami, czego przyczyną może być nawet ageizm. Współpraca rad seniorów z instytucjami lokalnymi często bowiem bywa zderzeniem generacyjnych, a co za tym idzie – mentalnych światów, co może być źródłem napięć między stronami. Mimo tych wyzwań niezależność pozwala im wprowadzać innowacje, doradzać, konsultować, czasem także otwarcie kontestować rozwiązania proponowane lub przyjęte przez gminne władze i nie poddawać się wpływow politycznym.

Mamy pewien problem z urzędnikami, którzy krytykują pracę rady seniorów; chyba wiem, z czego to wynika. Chyba z tego przeświadczenia, że urząd jest mądry i wspinały. I że zawsze tak było. I co my tu chcemy zmieniać. Przecież wszystko jest OK. [...] Proszę sobie wyobrazić, że te panie zawiadujące klubami seniora zrobiły nam taki czarny PR, że seniorzy „huzia na nas”: po co żeście przyszli, chcecie nam pieniądze zabrać z klubów... Oczywiście uspokajaliśmy, ale nam nie wierzyli. Zmierzamy się z oporem ze strony urzędu. [...] Bo to są rewolucyjne dla nich zmiany. [...] Chcemy mieć udział w kreowaniu polityki

senioralnej, gdzie to niedawno było nie do pomyslenia. Badania się robi, daje się na tacy gotowe rozwiązania [...]. Naruszamy status quo. I jest opór. Prezydent może się zmienić, ale „dół” zostaje. A to dół jest operacyjny i działa w urzędzie. Chcemy autentycznie prowadzić dialog, a to nie podoba się urzędnikom i dlatego blokują niektóre inicjatywy. Wywiad 13.

*b) Rady eksperckie – partnerskie względem urzędu
(model kooperacji)*

Rady partnerskie względem urzędu (model kooperacji) pracują w ścisłej współpracy z urzędem i uzupełniają zasoby samorządu i przez angażowanie się do rozwiązania danego problemu czy zaspokojenia sygnalizowanej potrzeby oferują realne wsparcie w polityce senioralnej. Ich model działania opiera się na synergii i dialogu, który umożliwia realizację trwałych rozwiązań i wspólnych inicjatyw. Kooperacja ma charakter kompleksowy, a działania obu podmiotów są kompatybilne. Stała, stabilna współpraca oparta na obopólnym szacunku i zrozumieniu procedur administracyjnych może służyć również realizacji strategicznych działań na rzecz mieszkańców.

Rada nigdy nie była i nie jest jakimś kwiatkiem do kożucha. Grzechem byłoby, czymś haniebnym, gdyby ktoś powiedział, że rada była czy jest marginalizowana, że ma być czymś, co ma legitymizować władzę. To tak nie działa. My jesteśmy zupełnie wyjątkową radą od lat. To rada mieszana, a więc przedstawicielsko-eksperska. Tłumażyłem to w innych miastach. Od samego zarania dziejów przyjęliśmy taką metodę, czując intuicyjnie, że wybranie rady przedstawicielskiej tylko, po pierwsze, doprowadzi do tarć lub kwasów pomiędzy samymi uczestnikami rady, bo każdy będzie chciał widzieć własny interes; po drugie, brak urzędników w radzie byłby dużym problemem, dużym problemem jest w ogóle nieznamość procedur

administracyjnych; radom się wydaje, że jak mają wagon pomysłów, to da się je zrealizować na pstryknięcie palcem. Albo zgłaszają pomysły, które są już dawno procedowane. [...] rada seniorów nie jest gdzieś kątem w byle jakim budynku, gdzieś w klubie seniora, a spotyka się w miejscu wprost dedykowanym seniorom. Wywiad 07.

Co my jeszcze robimy? My w naszej radzie zapraszamy np. ważnych urzędników, czyli jeśli wiem, że jednym z największych problemów miasta, które warto przegadać, jest komunikacja zbiorowa, to zapraszamy prezesa. Przyjeżdża tutaj i rozmawia z nami, ale nie jest przesłuchiwany. Wywiad 07.

Rada seniorów powstała z inicjatywy oddolnej, a to dlatego, że fundacja w ramach programu FIO założyła sobie przeszkolenie potencjalnych kandydatów na dwa lata przed uruchomieniem rady. Przygotowaliśmy wzór uchwały, powstała grupa inicjatywna, zaprosiliśmy przedstawicieli osób starszych (związek emerytów, związek nauczycieli, UTW itp.). Seniorzy przeszli cały cykl edukacyjny. Konsultowaliśmy wszystko z prawnikami. Statut i dokumenty do naboru członków rady przeszły proces legislacyjny. Mimo obaw, czy środowisko seniorów będzie zainteresowane. Konsekwentnie realizuje plan na aktywizację obywatelską. Wywiad 13.

Wiedzieliśmy, że miasto nie ma pieniędzy, więc skorzystaliśmy z programu ASOS. I tak odbył się cały cykl szkoleń partycypacyjnych (okazało się, że jest bardzo niski poziom wiedzy, czym jest rada seniorów, jakie ma możliwości, jaką rolę odgrywają poszczególne szczeble administracji, jak wygląda proces konsultacji, postępowanie administracyjne), zaprojektowane zostało innowacyjne logo partycypacyjne, seniorzy wybierali z kilkunastu przykładów; kupiliśmy roll-up; dodatkowo dla wszystkich członków

zrobiono wizytówki z imieniem i nazwiskiem, by pełniąc dyżury, seniorzy mogli swobodnie swoje wizytówki profesjonalnie dawać; zabezpieczyliśmy środki na stronę internetową; kupiliśmy namiot składany, taki profesjonalny, jak na różnych targach czy wystawach, bardzo szybko się składa, z logo rady seniorów. Już na samym początku przedstawiliśmy się jako profesjonalne ciało, uwzględniające elementy, nawet promocyjne. Dodatkowo jeszcze wydrukowaliśmy ulotki dla rady seniorów, które były rozdyskrebowane wśród klubów seniora. Pojawialiśmy się na targach czy na spotkania jakies gdzieś wyjeżdżaliśmy. Wywiad 13.

Jakie my mamy przygotowanie do tej działalności? Ja, dzięki mojemu doświadczeniu zawodowemu, umiem wychodzić z konfliktów, bo takie konflikty w każdym środowisku są. Złapałam fajną grupę kulturalnych, mądrych ludzi i poszliśmy do burmistrza i powiedzieliśmy: my też chcemy radę seniorów; to myśmy tam tworzyli ten statut; właściwie wszystko sami organizowaliśmy, a burmistrz całował nas po łąpkach, że my to wszystko robimy. Mieliśmy bardzo dobre kontakty od początku z tym burmistrzem, którego dzisiaj nie ma. [...] Nowy burmistrz przyszedł, dużo młodszy, ale z nim też mamy dobre kontakty. Wywiad 15.

Dostaję zaproszenia na wszystkie posiedzenia rady gminy, pełne informacje, jaka komisja i załączniki. [...] Mamy życzliwość ze strony urzędników i gminy. Wywiad 15.

2. RADY DEKORATYWNE (MODEL FASADOWY)

Rady dekoratywne zostały powołane bardziej jako formalność niż realne ciało doradcze, dla „ukwiecania samorządowego kożucha” (fragment wypowiedzi jednego z respondentów), przez co

faktyczna aktywność rady sprowadza się do działań symbolicznych, a nie praktycznych. Rady dekoratywne są tworzone z intencją budowania pozytywnego wizerunku lokalnych władz, bez rzeczywistego wpływu na decyzje czy polityki senioralne. Ich działalność często ogranicza się do rytualnych spotkań, powierzchownego zapoznania się z dokumentami czy pozornej aktywności doradczej. Rady takie rytualizują pozory, udają, że inicjują, doradzają, konsultują, i nie sprawdzają efektów swoich nieznacznych starań. Nie są postrzegane jako niezbędny czynnik społeczny w lokalnym procesie decyzyjnym. Jeżeli wykazują aktywność, to jej charakter ogranicza się wyłącznie do działań konceptualnych. Rady dekoratywne mogą być pozbawione możliwości realnego działania przez ograniczony dostęp do zasobów lub ze względu na odgórne strategie samorządu, które utrudniają im podejmowanie niezależnych inicjatyw. Taka organizacja zniechęca członków do rzeczywistego angażowania się, przez co prowadzi do stagnacji i obojętności w funkcjonowaniu rady.

[...] część rad seniorów, tak jak to widzę, zamienia się w kluby seniora. To nie jest ich rola. [...] To też może być sygnał od samych samorządów, które by chętnie widziały w nas kluby seniora: „nie zajmujcie się; nie wtrącajcie się do polityki tej samorządowej; nie próbujcie tutaj dawać działań seniorskich, które będziemy musieli realizować”. Wywiad o8.

Brak tej symbiozy z miastem, to powoduje unieruchomienie, bezwładność tej rady i prowadzi do rezygnacji. Wywiad o8.

Niewielu burmistrzów, rządzących pojmuję, że my im służymy. To by było z korzyścią dla obu stron, gdyby tak rozumieli. Wywiad o9.

Nie powinno się nic mówić. Wszystko ma być grzecznie. Ja to odczułam dopiero, co się dzieje pod powierzchnią, jak pan od prezydenta przybył na spotkanie, [...] z takim gotowcem [...] i podkłada treść dokumentu [...]; on się właśnie zdenerwował, że zakwestionowałam, że oni mają wszystko ustalone; to ja wtedy zrozumiałam, że oni tam stosują politykę i strategię, a ja tak się daję na całość naciągać i [...] zaczynają mnie rozgrywać; i on się na mnie zezłościł, że dzięki nim jestem w radzie; i co, na pasku będę teraz chodzić? Wywiad 10.

3. RADY INSTRUMENTALNE (MODEL TECHNICZNY)

Rady instrumentalne są wykonawcami zamierzeń lokalnych władz. Przez to, że działają doraźnie, w zależności od potrzeb samorządowych, mają natychmiastowe przełożenie na sprawczość władzy w gminie. Zakres ich wpływów zależy od woli władz samorządowych. Polityczna zależność sprawia, że stają się narzędziem legitymizacji decyzji administracji. Są aktywowane przy okazji określonych projektów czy inicjatyw, a ich skuteczność zależy od przychylności władz samorządowych. Rady instrumentalne mogą w ten sposób zyskać wizerunek podmiotów efektywnych, lecz ich autonomia i rzeczywisty wpływ są ograniczone, podporządkowane interesom władz lokalnych. Często stanowią rodzaj listka figowego dla decyzji podjętych przez władze. Mogą pełnić funkcję narzędzia w rękach samorządowców, którzy kontrolują ich działania i wykorzystują je jako potwierdzenie rzekomego poparcia społecznego.

My w nomenklaturze urzędu, z którym współpracujemy, jesteśmy jednym z projektów. [...] my nie narzekamy na współpracę z miastem, bo biuro, które jest przypisane do współpracy z radą, to współpraca układa się naprawdę dobrze; urzędnicy uczestniczyli w każdym posiedzeniu; są protokoły, jest wymiana wiedzy. Wywiad 09.

Moim zdaniem, druga kadencja rady pokazuje, że:

- jednostki aktywne są eliminowane przez karierowiczów i mącicieli;
- rady seniorów wykorzystywane są politycznie, co uwidoczniło się na okoliczność wyborów samorządowych;
- brak zaangażowania obywatelskiego seniorów wynikającego z braku świadomości, że samorząd to my i dużo możemy;
- seniorzy dają się przekupić byle czym, a rządzący to wykorzystują;
- żadna władza nie będzie zainteresowana (są jednak wyjątki), żeby seniorzy byli zorganizowani w swoich działaniach. Ankieta 106.

4. RADY POZORNE (MODEL ILUZORYCZNEJ EFEKTYWNOŚCI, REKONSTRUJĄCY)

Aktywność rad pozornych ma niewielki wpływ na lokalną politykę senioralną. Funkcjonują one podobnie do UTW czy klubów seniora, których celem jest organizacja czasu wolnego osób starszych (skupiona na działaniach rozrywkowych lub kulturalnych). Brak klarownego rozgraniczenia między funkcjami różnych organizacji senioralnych sprawia, że ich aktywność jest rozmyta i nieefektywna. W wielu przypadkach członkowie rad skupiają się na realizacji partykularnych interesów reprezentowanych przez siebie podmiotów, co odbiera radzie status reprezentanta całej społeczności seniorów i nie stanowi o odrębności głosu osób starszych. Rady te funkcjonują bardziej jako platformy towarzyskie niż jako rzeczywiste ciało doradcze, przez co ich istnienie nie wnosi istotnych wartości do rozwoju polityki senioralnej w regionie.

[...] po prostu oni poszli do tej rady, żeby załatwić swoje interesy, czyli tej swojej jakiejś tam organizacji i nie interesują się seniorami jako ogółem. Przyjdą na posiedzenie,

pokiwają głowami i pódją; nawet sami radni nie zainteresowani. Wywiad 05.

Część seniorów na takiej zasadzie, że teraz rada seniorów została powołana, spotyka się w organizacjach, które do tej rady je wytypowały. Są kluby seniora, są uniwersytety trzeciego wieku i inne organizacje, w ramach których się spotykają. Wywiad 08.

W sytuacji kiedy w gminie funkcjonują jednostki pomocnicze gminy, uniwersytet trzeciego wieku, świetlice senior wigor; Senior +; Związek emerytów i rencistów jako organizacje pozarządowe aplikujące o środki finansowe w ramach programów o współpracy z Organizacjami pozarządowymi, każda ta instytucja ma możliwość składania wniosków do rady gminy czy burmistrza, funkcjonowanie Rady seniorów nie bardzo ma sens. Ankieta 254.

5. RADY BEZRADNE/DEFICYTOWE (MODEL DOBRYCH CHĘCI, MODEL BRAKU)

Rady bezradne/deficytowe to takie podmioty, których obecności w gminach nie można w żaden sposób uzasadnić poza zapisami ustawy o samorządzie gminnym (art. 5c). Rady takie, choć formalnie istnieją, borykają się z ogromnymi ograniczeniami finansowymi i organizacyjnymi. Często brakuje im wsparcia ze strony lokalnych władz, a ich działania sprowadzają się do biernego wypełniania minimum formalnego. Ich aktywność jest ograniczona do spotkań o niskiej frekwencji i małym wpływie, a ich praca sprowadza się głównie do utrzymania *status quo*, bez gotowości i możliwości wywierania realnego wpływu na lokalną politykę. Mimo potencjalnych zasobów i eksperckiego składu rady te napotykają liczne trudności (konflikty wewnętrzne, nieefektywność organizacyjna, nadmierna hierarchiczność, brak własnego budżetu, lokalu, współpracy z urzędnikami, brak woli

mieszkańców), które uniemożliwiają im skuteczne funkcjonowanie. Członkowie rad bezradnych często tracą motywację do działania, są zrezygnowani. Rady te, mimo dobrych intencji, nie mogą wywrzeć istotnego wpływu na politykę lokalną, co prowadzi do wewnętrznych tarć, niezdolności do konsensusu, frustracji i oczekiwania na zakończenie kadencji.

Spotykamy się, można powiedzieć, cyklicznie, zgodnie ze statutem. Zresztą zostaliśmy powołani [...] i mamy obowiązek... To znaczy, trudno nazwać to obowiązkiem osób, które nie mają stosunku pracy, w sposób wiążący spotykać się raz w kwartale. Tak to czynimy czasami. Były spotkania na samym początku dwa razy w kwartale. Obecnie, skoro nie mamy zbyt wiele pracy, ponieważ przez okres trzech lat władze miasta zwróciły się do nas pięć czy sześć razy o wyrażenie naszej opinii o pewnych działaniach. I tylko tyle. W związku z tym spotkanie się tylko po to, żeby się spotykać, to w radzie seniorów mija się z jakimś sensem. [...] Natomiast spotykać się po to, żeby porozmawiać, dlaczego te władze miasta tak nas traktują, czy coś w tym podobnego, to nie ma sensu. Stąd obecnie spotkania nasze odbywają się raz w kwartale, po to żeby dochować zasady, która została ustalona. Nawet, gdy nie mamy nic do pracy. Wywiad o8.

Niestety u nas nie ma przedstawiciela prezydenta czy urzędu miasta, czy z jakiegoś tam departamentu, czy wydziału i który zwykle prowadzi tę papierkową robotę. Protokołuje, przygotowuje pewne sprawy, które są podjęte na radzie seniorów. Natomiast w naszej radzie nie ma żadnego przedstawiciela urzędu miejskiego, przedstawiciela prezydenta. Nie ma, ponieważ pan prezydent był zobligowany ustawą, zmianą ustawy o samorządzie, i stąd potrzeba stworzenia czegoś takiego i stworzył. A że stworzył rady seniorów, taką, która w większości składa się z osób, które wyszły z organizacji, które nie mogą powiedzieć, że są w opozycji,

ale są z innego bieguna, niż wyobrażał to sobie pan prezydent. W związku z tym pewnie ten stosunek jego z tego wynika. Wywiad o8.

Na początku myśmy myśleli, że można rzeczywiście coś zrobić, i była ta inicjatywność. Natomiast stosunek władz miasta do tych inicjatyw stał się zerowy. Wywiad o8.

W naszej radzie jest trzech przedstawicieli prezydenta, tj. dyrektor wydziału spraw społecznych, któremu my podlegamy, dyrektor MOPR-u w mieście i pracownik uczelni. I jeden z tych ekspertów to niestety działa niezwykle źle, że ta (osoba) jest nieomylna. [...] jako nieomylny człowiek nie znosi, że ktoś inny ma pomysły. To jest totalnie niedopuszczalne. W związku z tym nasza nieustająca kłótnia z nią polega na tym, że usiłujemy zmienić kierunki działania niektóre, a ona się buntuje i mówi, że my nie mamy racji i nie mamy się do całego wtrącać. Czyli inaczej mówiąc, to nie może być dyrektor wydziału jako osoba decydująca, to może być inny urzędnik. Ale też niektórzy profesoro- wie mają tendencję do nieomylności. Ale nie dajemy się! Wywiad o5.

Zaproponowana typologia, jak każda kategoryzacja, jest umowna i schematyczna. Jest próbą położenia akcentów na odmienności, charakterystyczne, odróżniające cechy, a dzieje się to zawsze z pominięciem subtelności czyniących każdą radę inną i wyjątkową, a także ze szkodą dla ich opisu. Upływ czasu od zamkniętych, a opisanych wcześniej badań empirycznych będących podstawą opisanej klasyfikacji typologicznej, ujawnił bardzo różne procesy w radach seniorów w Polsce. Ich opis wymagałby osobnej analizy. Niezmiennie jest jednak to, co mimochodem zawierają przywołane fragmenty przeprowadzonych wywiadów badawczych: wysoka temperatura myślenia, mówienia i pisan-ia o pracy w radach seniorów działaczy je współtworzących, chęć działania, wewnętrzny brak zgody na rezygnację z własnej

aktywności, dążenie do przezwyciężania trudności, korygowania popełnianych błędów. Przytoczone wywiady oraz próby opisu poszczególnych typów rad seniorów unaoczniają strukturalną siatkę współzależności w trójkącie: społeczności lokalne – samorząd terytorialny i jego organy – rady seniorów. Idealna współzależność to partnerskie równoważenie racji i interesów, a następnie przekształcanie ich w korzystne i możliwe do wykonania decyzje. Pierwszy typ rad seniorów – rady eksperckie – zbliżone są do stanu względnie pożądanego. Wszystkie pozostałe wydają się uwikłane w różnego rodzaju zakłócenia równowagi wspomnianego trójkąta. To dlatego właśnie zaproponowana typologia jest wciąż aktualna. Oddaje bowiem także różne i trwałe etapy procesu dojrzewania obywateli i instytucji demokracji obywatelskiej. Oczywiście upływ czasu może sprawić, że pojawią się bardziej rozwinięte, lepiej i bardziej wszechstronnie udokumentowane odmienności w radach seniorów, zatem zaproponowana typologia nie jest ich ostateczną klasyfikacją.

5.5. Szanse i możliwości rad seniorów w Polsce

Rady seniorów w Polsce mają ogromny potencjał do kształtowania lepszej jakości życia osób starszych poprzez aktywną współpracę z różnymi podmiotami i inicjowanie zmian społecznych. W ramach ich kluczowych szans i możliwości rozwoju mieszczą się zarówno działania na rzecz międzypokoleniowej integracji, jak i budowanie partnerskich relacji z lokalnymi samorządami. Dzięki zwiększaniu wpływu na życie publiczne oraz tworzeniu sieci współpracy rady seniorów mogą stawać się istotnym elementem lokalnej i ogólnopolskiej polityki społecznej.

Weryfikacja charakteru działalności rady

Efektywność działania rad seniorów wymaga regularnej oceny ich funkcjonowania pod kątem trójprzymiotnikowego charakteru: konsultacyjnego, doradczego i inicjatywnego. Proces ten pozwala nie tylko na identyfikację problemów, lecz także na opracowanie planu naprawczego w przypadku ich wystąpienia. Analiza obejmuje zgodność podejmowanych działań z założonymi celami oraz ich zasięg, zwłaszcza w kontekście integracji społecznej. Wiele rad skupia się na inicjowaniu i koordynowaniu wydarzeń kulturalnych, co choć istotne, nie wyczerpuje ich potencjalnej roli. Kluczowym aspektem jest rozszerzenie działalności na grupy marginalizowane, takie jak osoby samotne, niesamodzielne czy niewidzialne w przestrzeni publicznej. Działalność międzypokoleniowa i solidarność społeczna powinny stanowić fundament ich funkcjonowania. Ponadto istotne jest przygotowanie następców do odpowiedzialnego przejęcia obowiązków poprzez sprawiedliwy podział zadań i demokratyczne procesy wewnętrzne. Ważnym aspektem jest również budowanie trwałej współpracy między członkami rady, co zwiększa ich zaangażowanie i wpływa na profesjonalizm podejmowanych inicjatyw. Weryfikacja działalności rady sprzyja także wzmocnieniu jej pozycji wobec innych podmiotów i pozwala skuteczniej odpowiadać na potrzeby lokalnej społeczności. Szanse i możliwości rad seniorów przedstawia rysunek 8.

RYSUNEK 8. Szanse i możliwości rad seniorów

WERYFIKACJA CHARAKTERU DZIAŁALNOŚCI RADY

- konsultacyjny, doradczy i inicjatywny
- wgląd w dotychczasową aktywność
- wzmocnienie przymiotnikowych funkcji
- dystans do alternatywnych aktywności
- identyfikacja problemów i realizacja planu naprawczego
- trwała współpraca w radzie

MIEDZYPOKOLENIOWA ORIENTACJA

- koncentracja na rówieśnikach czy rozszerzenie perspektywy na inne generacje?
- kryterium wieku: kto może być radnym?
- jakie przedsięwzięcia mogą być odpowiednie dla osób w każdym wieku?
- działania z młodzieżowymi radami

PARTNERSTWO Z LOKALNYM SAMORZĄDEM

- zmiana charakteru relacji (z zależności organizacyjnej na partnerstwo)
- wzmocnienie komunikacji
- aktywne poszukiwanie informacji, które mogą być w polu zainteresowania rad
- szkolenia z postępowania administracyjnego przy nowej kadencji

SIECIOWANIE: KONGRESY, KONFERENCJE, (RE)WIZYTY

- lokalnie, regionalnie, ogólnopolsko
- poszerzenie informacji o różnych przedsięwzięciach (projektach, spotkaniach, forach, szkoleniach),
- wzmacnia głos wobec instytucji centralnych
- centralna baza danych, w tym kontaktowych, o radach seniorów

WYBORY POWSZECHNE, GŁÓWNIŁNIE SAMORZĄDOWE

- partycypacja w życiu publicznym
- wzmacnianie samodzielności, sprawczości i niezależności seniorów
- ze względów arytmetycznych politycy reprezentują interesy starszych (oraz liczniejszych) wyborców
- 3W: współdziałanie, współdecydowanie, współodpowiedzialność

Źródło: opracowanie własne.

Partnerstwo z lokalnym samorządem

Jednym z istotnych kierunków rozwoju rad seniorów są wzmacnianie relacji z lokalnym samorządem i przekształcenie ich z typowo organizacyjnej zależności w partnerską współpracę. Partnerstwo to zakłada wspólne podejmowanie decyzji, poprawę komunikacji między seniorami a instytucjami publicznymi, aktywne opinio-
wanie lokalnych aktów prawnych oraz inicjowanie działań na rzecz seniorów. Ważnym elementem jest podejmowanie inicjatyw niezależnie od zaproszeń do konsultacji, co zwiększa widoczność rad w lokalnych strukturach decyzyjnych. Dzięki temu rady mogą lepiej artykułować potrzeby społeczności osób starszych i wpływać

na kształtowanie polityk lokalnych. Dodatkowo regularne szkolenia z zakresu postępowania administracyjnego, zwłaszcza przy zmianie kadencji, wspierają profesjonalizację działań rad, przez co umożliwiają im skuteczniejsze funkcjonowanie w strukturach samorządowych.

Międzypokoleniowa orientacja

Orientacja międzypokoleniowa to jeden z kluczowych obszarów, który może przynieść wyraźne korzyści zarówno radom seniorów, jak i całym społecznościom. Rady powinny unikać zamykania się na własne środowisko, gdy angażują się we współpracę z młodszymi pokoleniami. Wolontariat międzypokoleniowy oparty na zasadach barteru umiejętności pozwala zarówno na kompensowanie braków, jak i budowanie solidarności społecznej. Wspólne działanie w duchu „my – wam, wy – nam, my – razem” stwarza warunki do realizacji koncepcji edukacji do starości, w starości i przez starość. Tworzenie przestrzeni, w których każdy, niezależnie od wieku czy potrzeb, może znaleźć swoje miejsce, wzmacnia integrację społeczną. Działania takie mogą obejmować wspólne projekty z młodzieżowymi radami, organizację wydarzeń dla osób w każdym wieku oraz wspieranie dialogu międzypokoleniowego. Rozszerzenie takich działań pomaga budować solidarność społeczną i wzmacnia poczucie integracji, zarówno wśród seniorów, jak i młodszych mieszkańców, a także integracji międzygeneracyjnej.

Sieciowanie: kongresy, konferencje, (re)wizyty

Rady seniorów mogą odgrywać bardziej aktywną rolę w tworzeniu sieci współpracy, zarówno lokalnej, jak i krajowej. Uczestnictwo w kongresach i konferencjach oraz wzajemne wizyty studyjne pozwalają na wymianę doświadczeń, poszerzanie wiedzy o projektach i inicjatywach oraz wzmacnianie głosu seniorów na różnych

poziomach decyzyjnych, co może znacząco zwiększyć ich siłę oddziaływania. Tego typu działania mogą być wsparte poprzez stworzenie centralnej bazy danych o radach seniorów, zawierającej informacje kontaktowe i dane o ich działalności, co ułatwi koordynację i nawiązywanie nowych relacji. Wzmocni także głos seniorów na kilku poziomach decyzyjnych oraz może sprzyjać współpracy z organizacjami pozarządowymi i samorządami.

Zaangażowanie w wybory powszechne i samorządowe

Zaangażowanie seniorów w wybory samorządowe oraz inne formy partycypacji publicznej może znacząco wzmocnić ich sprawczość i samodzielność oraz artykulację ich potrzeb i wzmocnienie pozycji w dialogu społecznym. Z uwagi na rosnącą liczebność osób starszych w społeczeństwie, ich interesy stają się coraz bardziej widoczne i powinny być brane pod uwagę przez polityków. Wspieranie seniorów w świadomym uczestnictwie w życiu publicznym jest manifestacją jedności i siły działania i pozwala realizować zasadę „nic o nas bez nas”, a także rozwijać ideę 3W: współdziałania, współdecydowania i współodpowiedzialności za sprawy lokalne i krajowe. W ten sposób rady seniorów mogą stać się jeszcze silniejszym głosem w dialogu społecznym i politycznym.

Wykorzystanie przedstawionych szans i możliwości może znacząco wzmocnić pozycję rad seniorów w strukturach społecznych i decyzyjnych. Wspólne działania oparte na dialogu i zaangażowaniu mają szansę przynieść realne korzyści nie tylko dla seniorów, lecz także dla całego społeczeństwa. Rady seniorów poprzez profesjonalizację działań, budowanie partnerstw, orientację międzypokoleniową, sieciowanie oraz aktywność w życiu publicznym mogą stać się kluczowymi aktorami w kształtowaniu lokalnych i krajowych polityk. Wymaga to jednak konsekwencji, wytrwałości i gotowości do ciągłego doskonalenia swoich działań, aby sprostać dynamicznie zmieniającym się potrzebom społeczeństwa.

Podsumowując przeprowadzone badania oraz analizę funkcjonowania rad seniorów w Polsce, można stwierdzić, że rady seniorów mogą być istotnym elementem lokalnej polityki senioralnej pozwalającym na uwzględnienie głosu osób starszych w procesach decyzyjnych. Różnorodność form działania, lokalnych uwarunkowań oraz poziomów zaangażowania wskazuje na potencjał, ale także na wyzwania stojące przed tymi ciałami. Brak jednolitych standardów, ograniczenia w dostępie do zasobów materialnych i organizacyjnych oraz nierówności w poziomie wsparcia administracyjnego i finansowego stanowią przeszkody, które należy uwzględnić przy dalszym rozwijaniu tych struktur.

Rady seniorów, mimo swoich ograniczeń, mają potencjał, aby stać się ważnym narzędziem wspierającym integrację międzypokoleniową, poprawę jakości życia osób starszych oraz budowanie społeczeństwa otwartego na potrzeby seniorów. Warto podkreślić, że ich rozwój wymaga nie tylko wsparcia administracyjnego i finansowego, lecz także większej świadomości społecznej i woli politycznej, aby udało się w pełni wykorzystać możliwości, jakie te ciała oferują.

Zgromadzony materiał badawczy oraz wypowiedzi respondentów uwidoczniły złożoność problemów i możliwości związanych z funkcjonowaniem rad seniorów. Wskazuje to na potrzebę kontynuowania badań w tym obszarze oraz opracowania praktycznych rekomendacji, które pomogą usprawnić działalność rad i lepiej dostosować je do lokalnych potrzeb.

ROZDZIAŁ 6

Wyzwania badawcze. Wnioski i rekomendacje

Rozdział ten stanowi podsumowanie kluczowych aspektów badania funkcjonowania rad seniorów w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem ograniczeń zastosowanych metod, wniosków wynikających z analiz empirycznych oraz praktycznych rekomendacji dotyczących usprawnienia ich działalności. Badania te, mimo szerokiego zasięgu terytorialnego i różnorodności analizowanych danych, napotkały na istotne wyzwania metodologiczne i organizacyjne, które wpłynęły na proces gromadzenia, analizy i interpretacji uzyskanych wyników.

Zaprezentowane wnioski i ograniczenia odzwierciedlają złożoność badanej problematyki, w tym trudności związane z uzyskaniem pełnej reprezentacji rad seniorów na wszystkich poziomach samorządu. Badania ukazały zarówno znaczący potencjał tych ciał kolegialnych, wynikający z zaangażowania ich członków, jak i bariery ograniczające ich wpływ na lokalną politykę senioralną. W analizach uwzględniono różnorodne czynniki, takie jak struktura organizacyjna, zakres kompetencji członków rad czy dynamika współpracy z lokalnymi władzami i innymi podmiotami społecznymi.

W tej części omówione zostaną również rekomendacje mające na celu wzmocnienie roli rad seniorów jako aktywnych uczestników procesu współzarządzania lokalnego. Sugerowane działania obejmują między innymi standaryzację i ewaluację ich działalności, rozwój współpracy międzypokoleniowej, jak

również wdrożenie rozwiązań sprzyjających lepszej integracji rad seniorów z lokalnymi społecznościami oraz między samymi radami. Prezentowane propozycje zmierzają do stworzenia bardziej efektywnego systemu wsparcia seniorów oraz wzrostu ich aktywności obywatelskiej, co stanowi fundament nowoczesnej polityki społecznej w starzejącym się społeczeństwie.

6.1. Ograniczenia metodologiczne i wnioski dla przyszłych badań

Zamierzeniem autorki było zbadanie funkcjonowania rad seniorów w Polsce w możliwie pełnym wymiarze, dlatego zaproszenie do udziału w badaniach ankietowych zostało skierowane do wszystkich zidentyfikowanych wówczas rad: 372 gminnych rad seniorów, 14 działających ówczesznie rad ds. osób starszych na poziomie województw (przy marszałkach województw) oraz 18 dzielnicowych rad seniorów w Warszawie (stan na 30.04.2019 r.). To zamierzenie okazało się niemożliwe do realizacji z kilku względów. Ten, w pewnym sensie, pionierski (na skalę kraju) charakter badań był poważnym wyzwaniem, zarówno metodologicznym, logistycznym jak i technicznym.

Pewnym utrudnieniem była cząstkowość zrealizowanych dotychczas badań, które nie obejmowały swym zasięgiem całej Polski, a od ich realizacji minęło już kilka lat. Jednocześnie niezbędne jest dopowiedzenie, że autorki i autorzy tych badań stanowili inspirację i źródło wiedzy podczas projektowania procesu badawczego związanego z niniejszą publikacją.

Jednocześnie wyzwaniem było to, by tę perspektywę poszerzyć dzięki zaproszeniu wszystkich rad seniorów w kraju do uczestnictwa w badaniach. Trudności pojawiły się już na etapie projektowania badań, budowy bazy danych (zawierającej kilkaset rekordów uwzględniających takie dane jak tytuły aktów prawnych, daty powstania i nazwy organów powołujących rady seniorów, dane teadresowe oraz dane kontaktowe do osób funkcyjnych w radach seniorów), wyboru narzędzia badawczego (kwestionariusz

w formie tradycyjnej czy elektronicznej?). Powszechne były także w trakcie ich realizacji (konieczność aktualizacji bazy danych, utrudniony kontakt z potencjalnymi respondentami, odmowa uczestnictwa w obu typach badań, monitorowanie zwrotów). Nie dało się ich uniknąć również podczas agregowania, opracowywania i interpretowania danych (głównie ze względu na ich obszerność).

Od kilku rad otrzymano informację zwrotną wraz z uzasadnieniem powodu nieuczestniczenia w badaniach. Część rad była dopiero powoływana. Inne pozostawały nieaktywne od pewnego czasu. W niektórych zaś przeprowadzano całkowitą zmianę składu osobowego, co utrudniało lub uniemożliwiało realizację badania. Jeszcze inne, pomimo wielokrotnych próśb i monitów, w ogóle nie odpowiedziały na zaproszenie do udziału w badaniu. Część respondentów (32 osoby) zrezygnowała ponadto w trakcie uzupełniania ankiety.

Odrębny obszar problemowy stanowiły także wywiady. Pierwotnie planowano przeprowadzenie 16 rozmów, po jednej z przedstawicielem rady seniorów na poziomie stolicy każdego województwa. Założenie to nie zostało w pełni zrealizowane. Napotkano na barierę braku zainteresowania i niechęci ze strony niektórych potencjalnych rozmówców. W części wywiadów zaobserwowano u interlokutorów dość powszechny brak wiedzy o radach seniorów, co budziło zdziwienie, gdyż byli to albo przewodniczący albo wskazani przez nich aktywni członkowie. Jednocześnie za dużą wartość przeprowadzonych wywiadów uznać należy znaczną responsywność rozmówców, którzy sprawiali wrażenie zadowolonych z faktu, że ktoś zainteresował się ich działalnością i przygotowuje na jej temat opracowanie naukowe. Ponadto rozmówcy odnosili się w swoich narracjach do kwestii niezwiązanych wprost z problematyką poruszaną w trakcie wywiadu. Ich wypowiedzi często dotyczyły spraw nieistotnych z punktu widzenia postępowania badawczego. Zaobserwowano cechy zjawiska zwanego „redundantnym gadulstwem” (ang. *off target verbosity*), będącego elementem biolektu seniorów. Respondenci prawdopodobnie potraktowali wywiad jako pretekst do

kontaktu komunikacyjnego, stąd dygresje, które w swej istocie realizowały bardziej funkcję fatyczną (kontaktową) niż poznawczą (Tłokiński, Olszewski, 2014, s. 414; Wileczek, 2020, s. 96). Owo gadulstwo czasami prowadziło do zgubienia wątku, celu wypowiedzi. Część rozmówców miała trudności komunikacyjne wynikające z pogarszającego się stanu zmysłów, braku odpowiedniego zasobu leksykalnego pozwalającego na swobodę w wyrażaniu myśli i uczuć oraz nazywanie nowych zjawisk i przedmiotów, ekspozycji w rozmowie własnego doświadczenia życiowego i dygresji z nim związanych (Wileczek, 2020, s. 95).

W opracowaniu nie w pełni wykorzystano uzyskane wyniki badań ilościowych ze względu na obszerność zgromadzonego materiału empirycznego. Podstawowymi problemami w trakcie analizy były opanowanie całości materiału empirycznego, tj. poznanie wszystkich zapisanych treści, wątków i charakterystycznych zjawisk, ich selekcja i klasyfikacja, ustalenie relacji pomiędzy warstwą ilościową a jakościową. Ze względu na liczbę pytań otwartych, ale również opisowych odpowiedzi udzielonych na nie przez respondentów okazało się, że jest to materiał badawczy, którego wyniki można było przywołać jedynie w sposób zagregowany. Ponadto transkrypcja wywiadów obejmowała ponad 700 stron znormalizowanego tekstu, a odpowiedzi na badania ilościowe zajęły ponad 230 stron.

Nie zostały zbadane powiatowe rady seniorów, za to badaniami objęto ciała doradcze marszałków województw oraz dzielnicowe rady seniorów w Warszawie, którym powinna zostać poświęcona odrębna analiza. Na etapie prowadzonych badań przepisy ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie województwa nie upoważniały właściwych organów stanowiących tych jednostek do tworzenia rad seniorów. Trwał zakończony w 2023 r. proces legislacyjny (*Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie województwa*, 2020), mający na celu zmianę tych przepisów.

Autorka ma świadomość, że przyjęta koncepcja badań (otwarta na zmiany w przyszłości) stawia pytania o porównywalność

wyników między ewentualnymi kolejnymi ich edycjami. W planowanych w przyszłości badaniach należy rozważyć udział, oprócz dotychczasowej badanej grupy, także członków tych ciał kolegialnych (w formie ankiet, wywiadów indywidualnych i/lub fokusowych) oraz urzędników odpowiedzialnych za współpracę z nimi (w formie ankiet, wywiadów indywidualnych) na wszystkich szczeblach samorządu terytorialnego – gminnym, powiatowym i wojewódzkim.

Rekomendacje dla przyszłych badań

Siła metody naukowej polega na podważaniu uzyskanych wyników, analizie błędów i formułowaniu kolejnych pytań badawczych. W duchu tego sceptycyzmu przeprowadzone badania nad radami seniorów w Polsce, mimo ich rozległości zarówno pod względem terytorialnym, jak i tematycznym, ujawniły, które przestrzenie wymagają dalszej eksploracji. Pojawiła się potrzeba poszerzenia zakresu przyszłych badań o istotne kwestie, które mogłyby pogłębić zrozumienie funkcjonowania rad seniorów oraz ich wpływu na lokalną politykę senioralną. Poniżej zaprezentowano propozycje takich zagadnień, które mogą stanowić rekomendację dla przyszłych badań wypełniających istniejące luki badawcze.

1. Sposób stawania się członkiem rady seniorów

Badanie procesu rekrutacji członków rady seniorów mogłoby ukazać, jak różne sposoby naboru wpływają na funkcjonowanie tych ciał. Warto przyjrzeć się, czy zaproszenie przez organ samorządowy lub przewodniczącego rady seniorów sprzyja większej reprezentatywności, czy raczej prowadzi do homogenizacji składu rady. Interesujące byłoby także zbadanie, w jakim stopniu oddolne inicjatywy mieszkańców lub samodzielne zgłoszenia wpływają na dynamikę pracy rady oraz jej odbiór przez lokalne społeczności. Badania mogłyby również uwzględnić analizę motywacji osób decydujących się na udział w radzie oraz ich oczekiwań wobec tej działalności.

2. Zasoby wnoszone przez członków do rady seniorów

Członkowie rad seniorów wnoszą różnorodne zasoby, takie jak wiedza specjalistyczna, doświadczenie zawodowe i życiowe czy reprezentacja głosu określonych grup. Warto przeanalizować, które z tych zasobów są kluczowe dla efektywności działań rady oraz jak różnorodność kompetencji wpływa na jakość podejmowanych inicjatyw. Istotne byłoby również zbadanie, czy członkowie bardziej identyfikują się jako rzecznicy grup wiekowych, reprezentanci instytucji czy też partnerzy dla organów samorządowych.

3. Uczestnictwo w radzie seniorów – indywidualny sposób zaangażowania

Badania mogłyby dotyczyć kwestii, jak członkowie angażują się w działalność rady na różnych poziomach. Czy dominującą formą zaangażowania jest uczestnictwo w posiedzeniach, czy raczej aktywne inicjowanie projektów i doradztwo? Analiza mogłaby również objąć różnice w sposobach angażowania się członków w zależności od ich wieku, płci, doświadczenia zawodowego czy motywacji. Warto także rozważyć, jakie formy wsparcia (np. szkolenia) mogą zwiększać aktywność członków.

4. Przedmiot spotkań/posiedzeń rad seniorów

Przyszłe badania mogłyby pogłębić analizę tematów podejmowanych na posiedzeniach rad seniorów. Kluczowe pytanie brzmi, czy omawiane kwestie skupiają się głównie na projektach przedłożonych przez samorządy, czy też wynikają z inicjatyw oddolnych. Ważne byłoby także zbadanie, czy rady zajmują się tematami istotnymi dla całej społeczności lokalnej, czy jedynie odpowiadają na problemy zgłaszane przez seniorów. Analiza mogłaby uwzględniać wpływ tematów spotkań na rzeczywiste decyzje podejmowane przez organy samorządowe.

5. Konsultacje z zainteresowanym środowiskiem

Konsultacje z mieszkańcami, a zwłaszcza z osobami starszymi, mogą być istotnym elementem pracy rad seniorów. Warto

zatem zbadać, jak często takie konsultacje są organizowane, jakich tematów dotyczą i w jakiej formie się odbywają. Przyszłe badania mogłyby również przyjrzeć się poziomowi zaangażowania seniorów w konsultacje oraz skuteczności tego procesu w integrowaniu społeczności lokalnej i wzmacnianiu poczucia przynależności.

6. Procesy demokratycznego podejmowania decyzji i swobody wypowiedzenia się

Ważnym zagadnieniem do eksploracji jest sposób podejmowania decyzji w radach seniorów. Czy członkowie mają możliwość swobodnego wyrażania odmiennych opinii, a jeśli tak, to w jaki sposób wpływa to na jakość podejmowanych decyzji? Badania mogłyby również ukazać, jak demokratyczność procesów decyzyjnych wpływa na poczucie zaangażowania i przynależności wśród członków rady.

7. Skuteczność działań rad seniorów

Skuteczność działań rad seniorów można mierzyć poziomem uwzględniania ich opinii przez władze samorządowe. Przyszłe badania mogłyby przeanalizować, jakie czynniki decydują o tym, że rekomendacje rady są realizowane, oraz jakie bariery ograniczają ich skuteczność. Warto także zbadać, czy skuteczność działań zależy od poziomu współpracy z innymi podmiotami, takimi jak organizacje pozarządowe czy lokalne media.

8. Korzyści wynikające z funkcjonowania rady seniorów

Funkcjonowanie rad seniorów niesie korzyści zarówno dla ich członków, jak i społeczności lokalnych. Warto zatem przeanalizować, w jakim stopniu działalność w radzie spełnia subiektywne oczekiwania seniorów, takie jak potrzeba aktywności społecznej, integracji czy samorealizacji. Badania mogłyby również dotyczyć kwestii, jakie efekty funkcjonowania rad odczuwają mieszkańcy – zarówno seniorzy, jak i inne grupy społeczne.

9. Standaryzacja i ewaluacja działalności rad seniorów

Brak jednolitych standardów działania rad seniorów może prowadzić do różnic w ich efektywności. Warto zatem rozważyć, jakie elementy powinny zostać ustandaryzowane. W ramach przyszłych badań można by również zaproponować metody ewaluacji działalności rad, które pozwoliłyby na systematyczne monitorowanie ich wpływu na politykę senioralną i życie społeczności lokalnych.

10. Uzupełnienie luki badawczej

W marcu 2023 r. wprowadzono istotne zmiany w ustawach o samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim, które rozszerzają możliwości działania rad seniorów. Zmiany te, choć pojawiły się po zakończeniu dotychczasowych badań, otwierają szereg nowych obszarów do eksploracji. W kolejnych badaniach warto uwzględnić wpływ nowelizacji na zakres kompetencji i funkcji rad seniorów; możliwości finansowania oraz organizacji pracy rad; efekty współpracy rad z władzami w ramach nowych ram prawnych; reakcje społeczności lokalnych i samych rad seniorów na zmienione przepisy, a także sposoby wdrażania nowych przepisów w różnych JST.

Gdy weźmie się pod uwagę powyższe wątpliwości oraz zidentyfikowane luki w dotychczasowej analizie, wydaje się zasadne, aby w przyszłych badaniach szczególną rolę odegrały metody jakościowe. Kwestionariusz ankiety, będący fundamentem przeprowadzonych badań, choć dostarczył wielu cennych danych, mógł nie uchwycić subtelności i niuansów opinii respondentów.

W kolejnych badaniach powinno się uwzględniać również bardziej zróżnicowane metody badawcze, takie jak wywiady pogłębione, obserwacje uczestniczące czy analizy przypadków. Pozwoliłyby one lepiej zrozumieć dynamikę funkcjonowania rad seniorów oraz motywacje i doświadczenia ich członków. Co więcej, byłoby wskazane, aby projekty badawcze o podobnym charakterze i zasięgu były realizowane przez interdyscyplinarne zespoły projektowe i badawcze złożone z przedstawicieli takich dyscyplin

jak pedagogika, politologia, socjologia, kulturoznawstwo oraz, potencjalnie, ekonomia, zarządzanie i prawo. Taka różnorodność perspektyw mogłaby znacząco wzbogacić wyniki badań i umożliwić lepsze uchwycenie złożoności lokalnej polityki senioralnej. Dzięki temu byłoby możliwe uzyskanie bardziej kompleksowego obrazu tej ważnej instytucji partycypacji senioralnej.

6.2. Podsumowanie kluczowych wniosków z badań

Przeprowadzone badania mają ambicję wnieść pewien wkład poznawczy w **obszarze eksploracyjnym** i umożliwić określenie zakresu uwarunkowań i sposobu funkcjonowania rad seniorów w Polsce w latach 2013–2020. W **wymiarze praktycznym** stanowią potencjalnie ważny impuls dla opracowania dobrych praktyk dotyczących zarówno powoływania, jak i funkcjonowania rad seniorów, szczególnie dzięki zidentyfikowaniu licznych barier i problemów, które utrudniają lub wręcz uniemożliwiają ich sprawne działanie. Badania te mogą stanowić także podstawę do przygotowania wniosków, zwłaszcza przez organizacje pozarządowe ubiegające się o dofinansowanie projektów wspierających powstawanie i rozwój rad seniorów w Polsce (ze względu na brak osobowości prawnej rady seniorów same nie mają możliwości zdobywania środków finansowych). W **aspekcie teoretycznym** badania nie wyprowadziły w pełni nowych twierdzeń istotnych dla rozwoju teorii aktywności i bierności osób starszych oraz ich partycypacji społecznej w kształtowaniu lokalnej polityki senioralnej. Niemniej jednak zaproponowana autorska typologia rad seniorów otwiera drogę do jej modyfikacji i dalszego rozwijania przez przyszłych badaczy tego zagadnienia.

Analizy i interpretacje wyników badań dotyczących funkcjonowania rad seniorów w Polsce w latach 2013–2020 pokazują, że te ciała kolegialne mają potencjał do współtworzenia polityki senioralnej na poziomie lokalnym. Jest to zasługą przede wszystkim zaangażowania ich członków, a zwłaszcza przewodniczących.

Niemniej jednak odpowiedź na pytanie postawione w części metodologicznej pracy: „Czy osoby starsze oraz JST korzystają z możliwości tworzenia systemowych, powszechnych i realnych rozwiązań mogących znacząco wpłynąć na zwiększenie udziału osób starszych w przygotowywaniu i realizowaniu lokalnej polityki senioralnej?” brzmi: tak, choć nie w pełnym zakresie. Osoby starsze działające w radach seniorów nie mogą być wyłącznymi twórcami zmian w tym obszarze, ponieważ nie dysponują formalnymi mechanizmami wpływu na podejmowanie i realizację działań wspierających innowacyjne rozwiązania w polityce senioralnej. Jednak dzięki współpracy z lokalnymi władzami, dzieleniu się wiedzą, doświadczeniem i zaangażowaniem rady seniorów mogą inicjować istotne działania z nadzieją, że będą one uwzględnione przez przedstawicieli samorządu lokalnego.

Poniżej przedstawiono wynikające z przeprowadzonych badań propozycje odpowiedzi na pytania problemowe sformułowane w metodologicznej części pracy.

1. Od jakich czynników zależą powstawanie i sprawne funkcjonowanie rad seniorów oraz jakie bariery i wyzwania utrudniają bądź uniemożliwiają ich działalność? Czy istnieje jeden model funkcjonowania rad seniorów w Polsce pozwalający zastosować powtarzalny mechanizm powoływania rad seniorów w gminach, w których jeszcze nie funkcjonują?

Sprawne powstawanie i funkcjonowanie rad seniorów w Polsce zależą od szeroko rozumianej komunikacji i współpracy osób i podmiotów działających na rzecz osób starszych z lokalnym samorządem. Wpływ na nie mają:

- odpowiedni potencjał organizacyjny (na który składają się m.in.: wsparcie samorządów, skład i kompetencje członków rad seniorów, ich doświadczenie i szeroko rozumiane zasoby, zaplecze infrastrukturalne);
- forma i zakres współpracy z innymi podmiotami działającymi na rzecz osób starszych;
- tryb i skala działań prowadzonych przez rady seniorów w kontekście ich trójprzymiotnikowego charakteru;

- relacje rad seniorów z urzędnikami samorządowymi bezpośrednio odpowiedzialnymi za ich wspieranie;
- aktywność lokalnych liderów działających nie tylko w radach seniorów, lecz także na rzecz osób starszych;
- lokalne tradycje i doświadczenie w dotychczasowej współpracy;
- aktywność obywateli – potencjalnych obecnych i przyszłych odbiorców działań rad seniorów.

W ramach przeprowadzonych badań zidentyfikowane zostały następujące kategorie barier utrudniających bądź uniemożliwiających sprawne powoływanie lub funkcjonowanie rad seniorów: administracyjne, finansowe, informacyjne, kompetencyjne, mentalne, merytoryczne, organizacyjne oraz personalne (por. podrozdział 5.3.). Ich ograniczenie lub zniwelowanie wymaga wykształcenia kultury współpracy w relacjach pomiędzy członkami rad seniorów oraz pomiędzy członkami rad seniorów a przewodniczącymi, a ponadto w relacjach pomiędzy radami seniorów a władzą lokalną, pomiędzy radami seniorów a lokalną społecznością oraz pomiędzy radami seniorów a innymi podmiotami działającymi na rzecz osób starszych. Współpraca ta powinna obejmować m.in. promowanie dobrych” praktyk, wypracowanie standardów, które będą obowiązywać w codziennych relacjach, ale nie wyłącznie na zasadzie wymogu prawnego narzucanego ustawowo, lecz raczej pewnego rodzaju umowy społecznej, wypracowania obyczajów między poszczególnymi podmiotami.

Nie istnieje jeden model funkcjonowania rad seniorów w Polsce, dzięki któremu można zastosować powtarzalny mechanizm ich powoływania. Na podstawie przeprowadzonych badań zaproponowano autorską typologię rad seniorów, składającą się z pięciu elementów charakteryzujących grupy rad seniorów o pewnych cechach wspólnych.

2. W jaki sposób przebiega proces decyzyjny od podjęcia decyzji o powołaniu rady seniorów (inicjatywa oddolna czy odgórna), poprzez jej uprawomocnienie, zorganizowanie struktury, wybory członków, przyjęcie ramowego planu pracy, aż po

systematyczną aktywność zgodnie z założeniami realizacji działań?

Inicjatorami powstania badanych rad seniorów byli w ponad 60% badanych rad przedstawiciele administracji samorządowej, co może wynikać z faktu, że większość badanych rad powstała po wejściu w życie nowelizacji ustawy o samorządzie gminnym, zatem powołanie do życia rady reprezentującej osoby starsze mogło być traktowane jako ustawowy obowiązek administracji samorządowej. W niemal 18% ta inicjatywa należała do reprezentantów osób starszych, a co dziesiąta gminna rada seniorów w Polsce powstała z inicjatywy organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych.

W badanych radach seniorów, mimo deklarowanych procesów demokratycznych w zakresie inicjowania działań oraz ich realizacji, główną rolę odgrywają przewodniczący rad będący często skutecznymi liderami, w indywidualny sposób realizujący cele rad. Czasami liderom towarzyszy zaangażowany zarząd. W przypadku badanych rad seniorów liderzy często wyłaniali się naturalnie. Są społecznymi animatorami, z dużym życiowym doświadczeniem, czego potwierdzeniem jest ich wybór na funkcję przewodniczących rad.

Badane rady dysponują różnym doświadczeniem w zakresie podejmowania inicjatyw, decyzji czy aktywności przez przewodniczących lub członków, co ilustrują poniższe przykłady:

Praktycznie każdy, każdy temat, który jest poruszany na radzie, wywołuje oczywiście aktywność taką czy inną, chociaż muszę przyznać, że praktycznie jakby tak 15 osób podzielić, to co najmniej 7 osób to jest całkowicie biernych. To znaczy przyglądają się, mają swoje zdanie, natomiast jeżeli chodzi o jakieś większe działania w tym zakresie, czy podjęcie się jakiejś mediacji z kimś, wyjaśnienie jakiejś sprawy szeroko, to raczej te osoby, tak... unikały. Część tych osób pełniła inne funkcje społeczne i uważała, że te funkcje jakby usprawiedliwiają ten fakt, że oni przychodzą i są praktycznie obserwatorami, prawda: udzielającymi ewentualnie jakichś tam sugestii. Natomiast nie, nie ma tej

aktywności takiej na zewnątrz. To tak z moich obserwacji mniej niż 50% było takich osób, które praktycznie były biernymi członkami komisji; największym aktywistą jest szef tej komisji, prawda? Reszta lubi, jak ktoś po prostu robi za nich robotę. No tak to niestety w praktyce wygląda. Chociaż przyznam szczerze, że były komisje, [...] gdzie była grupa bardzo zaangażowanych. [...]

Niektórzy, niestety, działają nie tylko z pobudek altruistycznych. Sądzą, że mogą swoje interesy załatwić przez zasiadanie w radzie. Ale nie chciałabym o tym mówić. Wywiad 02.

Jak układaliśmy na przykład plan na dany rok, to mówiłem, proszę państwa, zgłaszajcie tematy, którymi chcecie się zająć. Ale tak na poważnie, żeby zrealizować to zamierzenie. Wiecie dobrze, co w trawie piszczy, działaliście w tych środowiskach. Działaliście w radach osiedlowych. Jakimi tematami byście chcieli się zająć? I to tak się sprawdzało, ja wiem w 40%. A resztę tak wspólnie, albo się podtrzymał jakiś temat, albo w wyniku już takiej dyskusji na tle tych wcześniejszych zgłoszenia się pojawiały. Kontrolowaliśmy zadania na rok, rozpisywaliśmy je co do miesiąca. W miarę dokładnie. Były osoby przypisane do danego tematu. Nie było tak, że ja przychodzę, napiję się kawy, herbaty, a ktoś za mnie zrobi. Jak się podjąłeś, to musisz zreferować. Wiesz, musisz wskazać na wnioski, na potrzeby. Potrzebujesz wsparcia, to pójdziesz w tym zespole cztero-, pięcioosobowym na comiesięczne spotkanie robocze do prezydenta. [...] Te spotkanie to zaczęły radę zastępować, one były tak twórcze, że wyprzedzały to wszystko, co byśmy tam mieli. Bo w trakcie takiej burzy mózgow pięciu, sześciu osób to mnóstwo pomysłów się rodziło. [...] Na takiej zasadzie powstała „złota rączka”. Wywiad 03.

Decyzje podejmują organy administracyjne. My z samego statutu, jak wynika, jesteśmy organem doradczym. Inicjatywę ma każdy członek rady. Z jednej strony działamy na rzecz rady miasta i pana prezydenta, ale z drugiej strony, skoro jesteśmy powołani przez różne organizacje pozarządowe, których zadaniem jest właśnie koncentrowanie uwagi wokół seniorów, naszym zadaniem jest nie tylko samo obradowanie, ale przekazywanie tych informacji do organizacji, które reprezentujemy. [...] Pomysłów jest bardzo wiele. Włączyłem innych członków; tak w rzeczywistości jest, że gdy pojawi się jakiś pomysł, to mówię „napisz pismo”. Jedyłą mocą sprawczą jest wypracowanie autorytetu, nad czym nieustannie pracujemy. Siłą rzeczy prędzej czy później zasiadam nad tym pismem [...]. Zachowując procedury demokratyczne, przyjmujemy je jako własne, czyli występuję w imieniu rady seniorów. Wywiad 04.

Staramy się walczyć i tutaj praktycznie tylko prezydium tej rady seniorów działa, a reszta śpi snem zimowym; nawet nie zawsze przychodzą. [...] Po prostu zawsze musi się znaleźć jakiś społecznik w takiej radzie seniora. Wywiad 05.

Sam robiłem plan pracy. Prosiłem, pytałem, kto ma jakieś pomysły. Przyszły 3–4 osoby i sam musiałem zrobić. Dobór członków był taki przypadkowy, a szkoda. [...] Być może jest to moja wina? Bo nie potrafiłem przymusić. Złożyłem formalną rezygnację z funkcji przewodniczącego i członka. Nie będę się kopał z koniem. Taka nagonka na mnie, później się dowiedziałem, trwała rok czasu. W tej chwili mam czas na wszystko. Żyję, stałem się człowiekiem szczęśliwym. Były takie noce, że ogólnie nie spałem. Wywiad 06.

[...] znam takie przykłady, w których postawa przewodniczącego lub przewodniczącej rady uniemożliwia jakąkolwiek współpracę, naprawdę na jakimkolwiek poziomie:

rada – gmina, rada dla rady. To nie chodziło o karierę. Troszkę to przypomina takie parcie na ekran. To ja jestem najważniejszy. Jeśli do prezydenta to tylko ja, tu reszta to nie ma znaczenia. Znaczenie ma kreowanie własnego wizerunku. [...] Trochę bardziej wzbudzanie kurzu niż rzeczywiście czegoś konkretnego, ale to obstrukcyjnie działa na całą radę.

[...] Jeżeli lider jest indywidualistą, który że tak powiem, nie gra na zespół, tylko na siebie, i ma takie poczucie, że całe życie był dyrektorem, więc dyrektorem zostanie także w nowo powołanym ciele, to jest to straszne z punktu widzenia całej grupy, która mogłaby jakby coś uzyskać, zrobić jakieś dobro. A w efekcie jest po prostu skonfliktowana wewnętrznie i zewnętrznie. Wywiad 07.

Rozpisałam elegancko cele działania. [...] Zawsze jest dyskusja. Staram się, żeby z każdego posiedzenia była uchwała z wnioskami. Pracuję tylko z tymi osobami, o których wiem, że chcą. A pozostałe będą stanowić tło. Będą statystami. [...] ja myślę, że może w końcu do nich dotrze, że ich sumienie pogryzie, że tak nie może być. [...]

Jestem po szkoleniu z komunikacji interpersonalnej i pomyślałam też, że można wykorzystać ten patent i zrobić takie budowanie zespołu, czyli zastanowienie się najpierw, jaką rolę w zespole uważamy, że byśmy mogli pełnić. Wywiad 10.

Mam mówić prawdę? Bez koloryzowania? To młoda rada. Pierwsza kadencja. Nie wiedzieliśmy, jak się do tego zabrać. Myśmy się za bardzo też nie znali, spoza rady chyba ja tam może znałam na 15 osób może 2. W 95% ja byłam pomysłodawczynią wszystkiego. To, z czym wychodziłam, spotykało się z akceptacją. Próbowałam zarząd zebrać; zaangażować członków; dzielić radę na

zespoły tematyczne, [...] no i się powypisywali z rady; była akceptacja, podział, a jak poprosiłam o plan, co chcielibyście robić w ramach zespołu, to albo była cisza, albo się wypisali; może przeszkodą była wysoka średnia wieku członków. Proces decyzyjny był jednoosobowy, uchwały są podejmowane gremialnie. I może oni bardziej woleli zasiadać niż pracować, ale to nie znaczy, że się nie włączali. Może druga kadencja będzie lepsza. Wywiad 11.

U nas wygląda tak, że z pomysłem, jeśli ktoś wychodzi, to poddajemy pod głosowanie, gdy większość jest za, kierujemy dalej, do prezydenta, rady miasta czy do jakiegokolwiek instytucji. I tu mówię z pełną odpowiedzialnością, że najwięcej pomysłów wychodzi ode mnie, ale to nie jest tak, że ja sama to robię, bo nie mogę narzekać. Są ludzie chętni do pracy, zadaniowi. I to się sprawdza.

[...] takich społeczników bezinteresownych na 13 członków rady, jest może 3, 4; część jest taka, żeby zaistnieć; część chce coś ukroić dla swojej organizacji. Wywiad 12.

To ja wychodzę z inicjatywą z racji tej, że jestem najmłodsza i nie jestem seniorem, i działałam w organizacji pozarządowej, i tę radę wymyśliłam, to podrzucam pomysły. Próbowałam zainicjować dyskusję jakąś na razie i tam niektóre osoby podrzucały pomysły, że to można zmienić, tamto można zmienić i tak dalej. Dlatego bardzo mi zależało na wprowadzeniu regulaminu, bo panował chaos w radzie. Kto chciał, to mówił; w ogóle pewne rzeczy nie były zapisywane w protokołach, trzeba to było wyprostować. Być w radzie seniorów takim autentycznym członkiem, to trzeba mieć odwagę cywilną, nie bać się, a mówić rzeczy, które się nie podobają urzędnikom. Wywiad 13.

3. Jakie role odgrywają i jakie funkcje spełniają rady seniorów – czy koncentrują się na działaniach skierowanych wyłącznie do osób starszych, czy są radami do spraw seniorów, otwierającymi się jednocześnie na innych mieszkańców gminy? W jakich działaniach przejawia się trójprzymiotnikowy (konsultacyjny, doradczy i inicjatywny) charakter rad seniorów?

Część z badanych rad seniorów swoją aktywność koncentruje wyłącznie wokół osób starszych. Inne mają doświadczenie w inicjowaniu działań, skierowanych również do innych pokoleń, co ilustrują poniższe przykłady:

Dużą wagę przywiązuję do łączenia pokoleń, żeby wspólnie czas spędzać, łączyć to z pracą na osiedlach; połączyć działania z młodzieżową radą miasta; wspólne warsztaty językowe; i tak staram się, jeżeli to jest możliwe, to właśnie czy jak są imprezy takie dla seniorów, to zachęcam, żeby z wnukami przychodzić, żeby ten czas wspólnie prowadzić. Wywiad 11.

Nie, wyłącznie do starszych osób; nie wykluczam tego, że będą korzystać też inne grupy społeczne i pomożemy, jak to będzie w naszych kompetencjach. Prosty przykład: grupa seniorów zwróciła się do mnie, czy ja bym nie mogła załatwić im autobusu, który odebrano na jakiejś trasie. Oczywiście, pisałam kilkakrotnie pisma, argumentując, powołując się na seniorów; przeszło! Przywrócili ten autobus, a korzystają wszyscy. Wywiad 12.

Mam plan, że będziemy zawiadywać centrum organizacji, żeby skumulować wszystkie trzy rady: młodzieżową, pożytku publicznego i właśnie seniorów. Stworzyć przestrzeń [...] na spotkania, na ruchy miejskie, czyli na takie oddolne inicjatywy obywatelskie. Ale od czegoś trzeba zacząć, żeby tę świadomość budować, więc konsekwentnie z różnych źródeł. Wywiad 13.

W wyniku przeprowadzonych badań zdiagnozowano pewien dualizm w rozumieniu przez członków rad charakteru ich działalności: w aktywności części rad wyraźne są dążenia do dublowania działalności innych podmiotów, których obszarem zainteresowania są osoby starsze; natomiast druga grupa swoją działalność koncentruje wprost wokół trójprzymiotnikowego charakteru rady:

Rada ma wyznaczać kierunki, podpowiadać, jak te kierunki realizować, sprawdzać, czy są realizowane. A nie bawić się w organizowanie marszu seniorów. Wywiad o5.

Rada ma służyć panu prezydentowi jako organ doradczy, opiniujący, bo taki jest zapis w statucie. Natomiast te inne działania [...] to rada może wspomagać. [...] nie może ich zastępować w tym ich działaniu. Natomiast tak niektórzy uważają przedstawiciele administracji, i nawet członkowie rady seniora z początku, [...] że będziemy kilkunastym [!] klubem seniora. Nie jesteśmy do zarządzania tymi organizacjami senioralnymi. Jesteśmy do wspomagania.

Rada jest organem konsultacyjnym. [...] Nie jesteśmy strażą pożarną; my nie jesteśmy od tego, żeby załatwić pojedyncze tematy, problemy. [...] Nie zajmujemy się pojedynczymi przypadkami, nie jesteśmy w stanie! Ale jeśli kilka osób starszych mówi, że jest jakiś tam problem, to jest już temat dla rady, że coś jest powszechnego albo przynajmniej dotyczy jakiejś tam grupy. Oczywiście, mamy dyżury radnych, ale te dyżury są bardziej konsultacyjne. Wywiad o8.

My sobie to wywalczyliśmy! Żeby otrzymywać dokumenty do konsultacji. I chcemy to rozszerzać. Wynika z wypowiedzi prezydenta i posłów, i innych osób, że jest to nasza ważna rola. I widzą potrzebę współpracy. To sobie wypracowaliśmy, że jesteśmy informowani, jesteśmy zapraszani, ale wywalczyliśmy to sobie. Wywiad o9.

Do zadań rady należy w szczególności: zgłaszanie uwag do projektów prawa miejscowego dotyczącego spraw ważnych dla seniorów, integracja i wspieranie środowisk osób starszych, popularyzowanie aktywności seniorów, propagowanie wszelkich form dotyczących edukacji, kultury, sportu, turystyki i rekreacji, budowanie pozytywnego wizerunku seniora, upowszechnianie wiedzy o potrzebach i prawach ludzi starszych. A nie organizowanie towarzyskich spotkań. Od tego są kluby seniora! Wywiad 14.

Wybór obszarów funkcjonowania rad seniorów, a tym samym charakter odgrywanych ról i pełnionych funkcji, jest determinowany przez wiele czynników. Na proces decyzyjny związany z wyborem obszarów działania mogą wpływać m.in.: silny lobbying przedstawicieli organizacji seniorskich, arbitralność w procesie podejmowania decyzji i kierowanie się celami, które tylko samorząd uznaje za strategiczne. Szerzej działalność rad seniorów została scharakteryzowana w podrozdziale 5.2.

4. Czy i w jaki sposób budowane jest partnerstwo rad seniorów z lokalnym samorządem oraz interesariuszami zewnętrznymi – innymi instytucjami i organizacjami wspierającymi osoby starsze – oraz jaki jest charakter tej współpracy?

Już w 2018 r. Barbara Szafraniec, przewodnicząca OPOWRS deklarowała: „[...] przekonaliśmy władze wszystkich szczebli – że jesteśmy, działamy społecznie, demokratycznie i wpisujemy się fundamentalnie w proces budowania polityki senioralnej poprzez ożywianie działań powstawania i funkcjonowania rad seniorów w Polsce” (*II Ogólnopolski Kongres Rad Seniorów*, 2018). Zdaniem autorki ten proces nie został jeszcze zakończony, a rady, by mogły uniknąć bezradności, nadal muszą zabiegać i walczyć o swój status w samorządach oraz względem innych podmiotów działających na rzecz osób starszych.

Partnerstwo jest najlepszą strategią w budowaniu i podtrzymywaniu relacji z otoczeniem zewnętrznym rad seniorów, dlatego zostało wyróżnione w autorskiej typologii. W przypadku braku

współpracy rad seniorów z innymi podmiotami mogą pojawić się konsekwencje, takie jak mniejsza skuteczność działań i efektywności pomocy, brak wymiany informacji i doświadczeń między podmiotami, węższy wachlarz usług i działań w zakresie wsparcia osób starszych lub ich brak (poza obligatoryjnym), brak kompletności działań na rzecz seniorów, trudności w identyfikacji potrzeb lub brak diagnoz sytuacji osób starszych w danej jednostce terytorialnej czy mniejsza kontrola społeczna nad działaniami skierowanymi do seniorów prowadzonymi przez samorządy.

Rady seniorów powinny przede wszystkim wykorzystać, i w dużej części badanych rad tak się dzieje, istniejący już potencjał współpracy z samorządem terytorialnym, podległymi mu jednostkami, z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami działającymi na rzecz osób starszych, a także z innymi radami seniorów (na wszystkich szczeblach administracji: gminnych, powiatowych, wojewódzkich oraz na poziomie ogólnopolskim), ponieważ łatwiej jest usprawniać, wzmacniać i korygować współpracę niż ją inicjować.

Jednym z warunków dobrej współpracy jest skuteczna komunikacja. Należy skorzystać ze wszystkich jej kanałów, dzięki czemu usprawnione zostaną procesy przekazywania i wymiany informacji, zarówno wewnątrz rady – pomiędzy jej członkami, jak i na zewnątrz – z wszystkimi jej zewnętrznymi interesariuszami.

Współpraca nie zawsze może się rozwijać (a czasem w ogóle może nie zaistnieć) bez pewnego instrumentarium (budżet, zaplecze administracyjne, sieć kontaktów, materiały biurowe, wsparcie merytoryczne, znajomość prawa); prawdopodobnie dlatego w wywiadzie nr 12 pojawiła się wypowiedź: należy wiedzieć, na jaką klamkę w drzwiach należy nacisnąć. Problematyka ta została szerzej zobrazowana w podrozdziale 5.2.

5. Czy i w jaki sposób odbywa się wzmacnianie samodzielności, sprawczości i niezależności osób starszych dzięki radom seniorów? Czy dzięki uczestnictwu w radach seniorów wzrasta u osób starszych poczucie rzeczywistego wpływu na sprawy lokalne?

Osoby starsze mogą być aktywnymi, zaangażowanymi partnerami w planowaniu i wdrażaniu działań i usług adresowanych do ich kategorii wiekowej, wartościowymi członkami społeczności mającymi pozytywny wkład w życie innych ludzi, dlatego nie można ich traktować, jak czyniła to przez dziesięciolecia polska polityka społeczna, jako beneficjentów pomocy ze względu na niesprawność, ubóstwo czy samotność. Należy dostrzegać i umiejętnie wykorzystywać ich potencjał. Jednak sprawczość osób starszych powinna się opierać na rzetelnej diagnozie sytuacji, problemów i wyzwań stojących przed polityką senioralną, jak również na wszechstronnej współpracy i rzeczywistym wpływie rad seniorów jako niezagospodarowanych dotychczas praktyków procesu starzenia się na ostateczny kształt dokumentów strategicznych im poświęconych.

W odniesieniu do społeczności lokalnej sprawczość, wzmacnianie samodzielności (ang. *empowerment*), może oznaczać proces angażowania mieszkańców w podejmowanie decyzji dotyczących miejscowości, z której pochodzą, umożliwienie im brania odpowiedzialności za część działań. Przekłada się to na świadomość obywatelską, poczucie przynależności, wzrost liczby samodzielnych inicjatyw, integrację (*Model kooperacji pomiędzy instytucjami pomocy i integracji społecznej, a podmiotami innych polityk sektorowych w gminach miejsko-wiejskich*, 2021, s. 42–43).

Z badań przeprowadzanych przez CBOS w kwietniu 2021 r. wynika, że dwie piąte Polaków (46%) nie ma poczucia obywatelskiej podmiotowości. Poczucie podmiotowości w wymiarze lokalnym wyraźnie różnicuje wielkość zamieszkiwanej miejscowości. Im jest ona większa, tym częstsze wśród badanych przeświadczenie o możliwościach wpływania na bieg spraw w swoim mieście czy swojej gminie. W największych aglomeracjach ponad trzy piąte mieszkańców jest przekonanych o swoich możliwościach wpływania na bieg spraw w ich mieście, natomiast w najmniejszych miastach (do 20 tys. mieszkańców) to poczucie ma już tylko niespełna połowa – jednocześnie taki sam odsetek odczuwa, że nie ma żadnego wpływu. Najgorzej sytuacja wygląda na wsi – jej mieszkańcy w większej części również w wymiarze lokalnym mają

poczucie braku możliwości wpływania na to, co się dzieje w ich gminie lub wsi. O braku wpływu obywateli na sprawy lokalne relatywnie najczęściej przekonani są najstarsi z badanych (powyżej 65. roku życia), respondenci z wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym oraz zasadniczym zawodowym, oceniający własne warunki materialne jako złe lub średnie, a spośród grup społeczno-zawodowych emeryci i renciści. W tych grupach respondentów przekonanie o niemożności skutecznego oddziaływania na bieg wydarzeń w miejscu zamieszkania jest częstsze niż przekonanie o możliwości realnego wpływu na sprawy lokalne (Cybulska, 2021, s. 1–9).

W wyniku przeprowadzonych badań zdiagnozowano, że część rad seniorów nie ma poczucia sprawczości; raczej poczucie bezradności i braku wpływu, czego przykładem są poniższe fragmenty wypowiedzi:

Mieliśmy obawy poważne, czy nie jesteśmy po to, żeby legitymizować władzę, żeby władza nie musiała powiedzieć, że konsultacje społeczne się odbyły? No bo jest rada miejska seniorów, więc seniorzy wiedzą, więc jest konsultacja zrobiona. Natomiast w praktyce potwierdzało się to w ten sposób, że [...]złożyliśmy około 70 uchwał i praktycznie na żadną nie dostaliśmy oficjalnej odpowiedzi. Wywiad 02.

Zaangażowanie członków rady byłoby większe, gdyby w naszych rękach był wpływ na politykę budżetową gminy, związaną z wydatkami ułatwiającymi życie osobom starszym, gdyby choćby głos Przewodniczącego Rady Seniorów liczył się jak członków Rady Miasta i Gminy. Ankieta 144.

Muszę przyznać, że na samym początku były nasze inicjatywy. I były opracowane – głównie przeze mnie – wnioski do prezydenta o ich realizację. Ale realizacja tych inicjatyw i realizacja tych naszych wniosków praktycznie, można powiedzieć, była zerowa. Zawsze znak jakiś, tam wykręt, jakiś tam przyczyny obiektywne. Pierwsze wnioski z niej

nie zostały zrealizowane. W związku z tym to spowodowało to, że członkowie rady seniorów przestali pracować – i słusznie, bo nic tak nie działa deprymująco na działanie, na naszą aktywność jak to, że nasze działania, nasze wnioski nie są realizowane, są ignorowane. Wywiad o8.

Jeśli rada jest albo może być wykorzystywana tylko doraźnie, w zależności od potrzeb, na czas wyborów, to są problemy. Ja to rozumiem. To tutaj niewiele się da zrobić. To ja na miejscu przewodniczącego czy przewodniczącej bym zrezygnował. Przestrzeń senioralna jest przestrzenią dialogu, a nie sporów! Zero polityki tutaj. Wywiad o7.

Natomiast warto przytoczyć również wypowiedzi prezentujące inne punkty widzenia:

[...] jestem też takim jaskrawym przykładem pewnych działań, [...] że często samorządowcy czy zarządy dzielnic traktują rady tak dla świętego spokoju, by zostały powołane i najlepiej, żeby nic nie robiły i do niczego się nie wtrącały. Ja mogę się pochwalić, bo udało nam się wypracować bardzo dobrą współpracę. Byłam zapraszana do radia, do telewizji, w wydaniu lokalnym. W informatorze pojawiała się informacja, którą ja pisałam, bo mi na tym zależało. Przyjęłam na początku taką dewizę, że jako przewodnicząca rady nie żądałam od pracowników, którzy z nami współpracowali, że muszą, mają coś zrobić. Czy że burmistrz coś musi; tylko jak miałam jakiś pomysł, to szłam i o tym mówiłam. Natomiast prawda jest taka, że by coś osiągnąć, trzeba naprawdę ciężko pracować. Wywiad o9.

Mam doświadczenie jako radny miejski. [...] Z tamtej rady pewne praktyki przejmuję. Ja traktuję poważnie tę sprawę. A niektórzy traktują to rozrywkowo. [...] chciałbym, żeby ta rada pracowała w pewnym systemie. [...] Ja mam lepszy ogłód. Ja wiem, jak funkcjonuje miasto. Wiem, jak pewne

rzeczy robić. Myślę, że ktoś, kto nie ma pewnego doświadczenia, takiego w samorządzie, miałby problem. Miałby pewnie problem, żeby w tym się skutecznie poruszać. Ja, prawdę mówiąc, założyłem sobie, że ja rozkręcę tę radę, a potem niech to już nawet inni przejmują. [...] Jak rada miasta ma cały urząd jako zaplecze, to my mamy siedem komisji problemowych [...], które mogą sobie dobierać ekspertów, już nie radnych. [...] One przygotowują materiały, a przynajmniej powinny. Komisje przygotowują się do każdej sesji i wspólnie przygotowujemy uchwały. Wówczas wystąpienie ma przewodniczący komisji. [...] i rada podejmuje decyzje. W naszych sesjach bierze udział wielu gości. Wywiad 01.

6. Jakie są motywy członków rad seniorów do podejmowania się społecznej działalności oraz czy istnieje zbieżność między aktualnym społecznym zaangażowaniem a doświadczeniami z poprzednich faz życiowych? W jaki sposób zdobywają oni nową wiedzę i nowe umiejętności? Czy osoby starsze odczuwają brak kompetencji pomocnych w pełnieniu funkcji radnych seniorów? Czy rady seniorów mogą być organizacjami uczącymi się, w których „ludzie odkrywają na nowo, w jaki sposób tworzą otaczającą ich rzeczywistość i jak mogą ją zmieniać” (Senge, 2003, s. 28)?

Niekwestionowane jest współczesne przekonanie o możliwościach rozwojowych osób w starszym wieku, gdyż człowiek rozwija się na każdym etapie swojego życia, a o tempie, charakterze i kierunku tegoż rozwoju w dużej mierze decyduje on sam. Istotnym elementem w budowaniu pozycji gminnych rad seniorów są motywacje i kompetencje ich członków, jak również jednostkowy potencjał, doświadczenie, dotychczasowa praktyka społeczna osób znajdujących się w strukturach tych rad. Rada seniorów może być rodzajem zwieńczenia życiowej aktywności. Motywacją uczestnictwa w tych strukturach jest chęć bycia środowiskowo widocznym, chęć pełnienia funkcji społecznie użytecznych, ale też chęć sprawowania władzy. W tym sensie rady seniorów stanowią

rodzaj przedłużenia aktywności społecznej z wcześniejszych etapów życia:

To są ludzie, którzy zajmowali kierownicze stanowiska. Widzę, że człowiek musiał być jakimś szefem kiedyś. Jak nie był, to nie ma takiej zaciętości. Owszem, zdarzają się wyjątki, ale na ogół działacze byli kimś i jak przeszli na emeryturę, to musieli działać dalej. Aktywni są ci, którzy kiedyś działali mocno na niwie zawodowej. Rzadko się zdarza ktoś inny. Wywiad 05.

Członkowie rady seniorów wywodzą się z pewnych organizacji senioralnych mających związek z seniorami. Do tych organizacji prezydent skierował taki wniosek, takie pisma, że odbędą się później wybory członków z tych osób, które zostały zgłoszone. Wywiad 08.

Jestem urodzonym społecznikiem. Wychowałam się w rodzinie społeczników. I to trzeba czuć. I albo środowisko uszanuje to, [...] albo jak komuś coś tam wychodzi, to trzeba mu dołożyć. Dopóki ja wierzę w to, że coś można zrobić, że mamy tę moc, mamy tę siłę i niezależnie od przeciwności, że są ludzie, którzy myślą podobnie, to ja będę działała. Jak już dojdę do wniosku, bo już zdarza mi się, że płaczę w poduszkę, to się wycofam. Wywiad 09.

To są przeważnie osoby, które gdzieś, coś, cały czas były zaangażowane. Ja nie mam ani jednej osoby, która by nie była wcześniej zaangażowana. Wywiad 11.

Wydaje mi się, że tam jest kilka motywów, to znaczy są osoby, dla których ma to być trampolina do urzędu miasta, czyli do kandydowania na radnego miasta. Część osób, przechodząc na emeryturę, będąc na jakichś tam stanowiskach, kończy się jakiś etap w życiu, jest im to potrzebne; uważają, że to jest jakaś pozycja, takie mam

wrażenie. Takie osoby też chętnie do tych wszystkich ciał wchodzi, bo to jakiś pewnie prestiż. Ale są też prawdziwi społecznicy, którzy wchodzi i wierzą w to, że swoją pracą, swoimi pomysłami, działaniem coś poprawią, coś ulepszą. [...] oczywiście najlepiej pracują ci, którzy wchodzi jako społecznicy. Wywiad 14.

Niestety, nawet doświadczeni społecznicy nie zawsze dysponują pełnym zestawem odpowiednich kompetencji do pełnienia powierzonych im funkcji; respondenci diagnozowali **braki w kompetencjach** w obszarach związanych z:

- **postępowaniem administracyjnym:**

Nieznajomość procedur. Dla wielu osób, być może wynosi się to ze sposobu kształcenia również na poziomie; wydaje się, że jak wypowiedzą jakieś zdanie publicznie, to to zdanie tak gdzieś już trafia i ono się zamienia w działanie administracyjne. Brak znajomości postępowania administracyjnego. Czy jest szansa na nowe? Czy to jest bezkosztowe? Te braki hamują taką praktyczną inicjatywę wielu osób, wydaje się im, że właśnie wystarczy coś powiedzieć, że to się od razu w czyn zamienia. Później jest pewne zaskoczenie. Wywiad 04.

Konieczne są szkolenia. Poprosiłam rzeczownika urzędu miasta, zrobił warsztaty członkom naszej rady: jak wygląda struktura organizacyjna urzędu, jakie są jednostki, jaka jest droga postępowania, jak powinny wyglądać pisma. Dostali z tego ściągę. Wywiad 13.

Nie znają przepisów; nie wiedzą, co można, a czego nie. [...] Jest ciężko z urzędnikami, radni seniorzy nie wiedzą tego wszystkiego. Wywiad 11.

- **kompetencjami cyfrowymi:**

Żeby sprawnie to wszystko przebiegało, to rada musi mieć odpowiednie kompetencje, zwłaszcza posługiwanie się mediami elektronicznymi. To jest bardzo ważne. Zdaje się, że z tym jest nieszczególnie dobrze. Ale to można naprawić poprzez szkolenie i ja na przykład oferowałem kolegom: „Nauczę was tego. Mam wszystko. Przyjdźcie pół godziny przed zebraniem”. Ale... krępowali się czy co...

Nam etat nie wystarczy, żeby taką stronę internetową prowadzić. Oj zajmowało to dużo czasu! Ale też był efekt, bo ludzie, jak się zorientowali, że tam jest tyle różnych rzeczy, to wchodzimy! I to było nie tylko o naszej radzie, bo o niej to tylko 5–10%, a reszta to jest problematyka senioralna. W ogóle. Ja się sam uczyłem. Na Wordpressie. Samouk jestem. Wywiad 03.

Przydałyby się kursy komputerowe. Sam piszę pisma. Nie ma nikogo innego w radzie, który by umiał. Być może stawiam zbyt duże wymagania? Czasami odważam się wydać jakieś polecenie, proszę o napisanie pisma, co zdarza się sporadycznie, a i tak później to muszę przeredagować, bo ja je podpisuję. Wywiad 08.

Dwie osoby miałam, które nie miały w ogóle do czynienia z mailami, więc jak tu się komunikować? Panu wnuk założył konto, pracujemy nad tym, by teraz czytał maile, a druga pani nic, w ogóle, która się teraz wycofuje, to ja ciągle musiałam o niej pamiętać, bo nie dość, że nie była na spotkaniach, to jeszcze nie dzwoniła na przykład, a ja bez przerwy ją musiałam informować, żeby się dowiedziała na czas, że to się zmieniło, czy tam coś. [...] Ale jak nie będą uczestniczyli, to nie będą kompetentni. Wywiad 10.

- **kompetencjami miękkimi:**

Brakuje im przede wszystkim chęci. Doszłam do wniosku, że trzeba robić szkolenie z czytania ze zrozumieniem; są u nas ludzie inteligentni; w większości ludzie z wyższym wykształceniem; potrzebujący na pewno szkolenia z zagadnień merytorycznych, bo nikt patentu na mądrość nie ma. Wywiad 09.

Zaangażowałam się. Poprosiłam każdego członka rady, żeby napisał o swoich kompetencjach parę zdań, żeby każdy mógł się zaangażować w zależności od swoich umiejętności i doświadczeń, żeby zrobić taką zbiorówkę, by każdy wiedział, co i z kim i w jakim zakresie może robić.

Obawiam się, że oddelegowane do prac w komisjach miejskich osoby tam pójdą i będą paplać. Że nie zapoznają się z aktami prawnymi. Że nie będzie pokory wobec dokumentów strategicznych, ich nadrzędności; żeby dobrze przeczytali, że nie odkrywamy Ameryki, że to ktoś już wymyślił. Nie chcę żeby się zbłąznili. Wywiad 10.

- **wystąpieniami publicznymi:**

Mają kłopoty z rejestrowaniem swoich własnych wypowiedzi (a zatem tworzeniem pism); łatwiej im się wypowiada niż pisze; wielu ludzi ma trudności z pisaniem i wiązaniem się myśli; ale tak to wygląda, jeśli nasze wystąpienie, nasza aktywność ma trafić do urzędu miasta, to musi w określonej formie. Nie tylko treść. Wywiad 04.

Szerzej braki w kompetencjach radnych seniorów zostały scharakteryzowane w podrozdziale 5.3. książki. Warto przywołać także odrębne stanowisko doceniające nabyte wcześniej kompetencje członków rad seniorów:

Natomiast rada seniorów to są ludzie kompetentni. Naprawdę w znakomitym stopniu znają się w tych sprawach internetowych, w tej mobilności; [...] mają może mniej doświadczenia w takich sprawach jak funkcjonowanie takiego samorządowego organu. Mają świetne doświadczenie w organizacjach pozarządowych. Dzięki temu oni łapią, jak działa samorząd, i oczywiście wiedzą, gdzie występować, jak występować, co powinniśmy robić, że to żadna filozofia; gdzie się dobijać o swoje. Nie można bać się dochodzić swojego. Oni dochodzą swojego bardzo skutecznie. Wywiad 01.

Przeprowadzone badania stanowią istotny krok w kierunku pogłębienia wiedzy o funkcjonowaniu rad seniorów w Polsce, ich potencjale oraz barierach utrudniających ich działalność. Wyniki badań, choć dalekie od wyczerpania tematu, pozwoliły zidentyfikować szereg kluczowych czynników wpływających na ich efektywność oraz wskazały na obszary wymagające dalszej eksploracji.

Rady seniorów zostały ukazane jako potencjalnie istotny element lokalnej polityki senioralnej, który jednak nie zawsze w pełni wykorzystuje swoje możliwości. Badania wykazały, że chociaż rady seniorów mogą inicjować działania i wspierać dialog między samorządem a społecznością lokalną, to ich rola często ogranicza się do funkcji doradczych i konsultacyjnych, a brak formalnych mechanizmów decyzyjnych może osłabiać ich pozycję. Pomimo tych ograniczeń badane rady seniorów wykazały zdolność do współpracy z lokalnymi władzami, co stanowi solidny fundament do dalszego rozwoju tego obszaru.

Przeprowadzone analizy nie odpowiedziały jednak w pełni na wszystkie pytania metodologiczne, co stanowi podstawę do dalszych badań. W szczególności warto byłoby pogłębić rozumienie procesów decyzyjnych w radach seniorów, mechanizmów budowania partnerstw z lokalnym samorządem oraz wpływu działalności rad na poczucie sprawczości osób starszych. Zaproponowana w ramach badań autorska typologia rad seniorów może

stanowiąc punkt wyjścia do dalszych eksploracji i modyfikacji dokonywanych przez innych badaczy.

6.3. Propozycje rozwiązań i kierunki działań

Badania zostały zaprojektowane jako mające utylitarny i pragmatyczny charakter, oparte na przekonaniu autorki, że zdobyte doświadczenia badawcze oraz płynące z nich wnioski mogą realnie przyczynić się do poprawy sytuacji osób starszych. Praktyczny wymiar pracy koncentrował się na opracowaniu rekomendacji, które wskazują potencjalne kierunki zmian mające na celu usprawnienie funkcjonowania rad seniorów. Zagadnienia, których dotyczą te propozycje to:

- **wypracowanie, wdrażanie i ciągła ewaluacja standardów powoływania rad seniorów** oraz ich uprawnień, kompetencji i zadań. Aktualnym źródłem zarysu standardów jest przede wszystkim prawo stanowiące o trójprzymiotnikowej funkcji rad seniorów. Nie wyznacza ono jednak precyzyjnie ram działania i w ograniczonym zakresie umożliwia kształtowanie współpracy wewnątrz i na zewnątrz rad seniorów. Rady seniorów w swych aktywnościach korzystają ze swobodnie interpretowanego przez siebie wachlarza możliwości inicjatyw i działań, przykład dobrych praktyk w tym obszarze stanowią m.in. następujące publikacje: *Gminne rady seniorów w praktyce. Wybrane zagadnienia* (Borczyk i in., 2014), *Gminne rady seniorów – wykładnia przepisów i efekty ich stosowania. Wzory i schematy działań* (Augustyniak i in., 2016) oraz *Dobre praktyki w działalności gminnych rad seniorów w Polsce* (Borczyk i in., 2018). Nie uwzględniają one jednak ostatniego elementu rekomendacji, tj. ewaluacji (samodzielnej lub zlecanej zewnętrznie);
- **tworzenie i rozwijanie możliwości wymiany doświadczeń i dobrych praktyk** na poziomach regionalnych i ogólnopolskim. Budowaniu siły rad mogą sprzyjać wizyty studyjne, spotkania o charakterze informacyjno-integrującym,

zrzeszenia, fora, kongresy, porozumienia, letnie i jesienne szkoły rad seniorów, wydarzenia na rzecz współpracy rad seniorów. W tych wydarzeniach, oprócz organizatorów – najczęściej organizacji pozarządowych współpracujących z radami seniorów, udział biorą przedstawiciele urzędów marszałkowskich, urzędów powiatowych, urzędów miejskich, urzędów gminnych i podległych im jednostek. Przykłady takich praktyk to m.in.: Dolnośląskie Forum Rad Senioralnych, Mazowieckie Porozumienie Rad Seniorów, Konwent Mazowieckich Rad Seniorów, Forum Rad Seniorów Województwa Podlaskiego, Forum Podlaskich Rad Seniorów, Podlaski Kongres Rad Seniorów, Pomorskie Forum Rad Seniorów, Forum Rad Seniorów Województwa Śląskiego, Zachodniopomorskie Forum Rad Seniorów. Celem takich wydarzeń są m.in.: integracja środowiska przedstawicieli rad seniorów z danego obszaru, podtrzymywanie istniejących i nawiązywanie nowych więzi społecznych, integracja środowiska, dzielenie się wiedzą, jak skutecznie działać na rzecz gminnej polityki senioralnej, jakie są zasady funkcjonowania rad seniorów, metody komunikacji, promocji, współpracy z otoczeniem, władzą i urzędem. W ramach tych wydarzeń przedstawiciele rad seniorów z danego regionu bądź z całej Polski mają możliwość spotkania się, wymiany doświadczeń, przedyskutowania problemów, z którymi mierzą się na co dzień, a także przedstawienia swoich oczekiwań i potrzeb;

- **powołanie pełnomocników lub rzeczników (do) spraw osób starszych lub do spraw polityki senioralnej** na każdym szczeblu samorządu jako urzędników mających większe kompetencje i większą sprawczość niż rady seniorów, z jednoczesnym znacznie bliższym kontaktem bezpośrednim z osobami starszymi. Tacy urzędnicy będą reprezentowali interesy najstarszych mieszkańców gmin, a także wspierali ich w realizacji planów i zamierzeń. Takie osoby nie powinny być ograniczone innymi obowiązkami, a w swoich kompetencjach winny mieć wyłącznie szeroko

rozumianą politykę senioralną. Rzecznik czy pełnomocnik ds. osób starszych powinien dysponować elastycznym czasem pracy i być maksymalnie mobilny, tak aby pomagać seniorom w kwestiach formalnych i sprawdzać, jak ich pomysły i zgłaszane problemy mają się do rzeczywistości. Względnie nowym działaniem rządu RP jest powoływanie pełnomocników ds. polityki senioralnej w poszczególnych województwach, którzy „mają wspierać wojewodów w pomocy osobom starszym [...], ale przede wszystkim mają być ambasadorami seniorów, wsłuchiwać się w ich głosy oraz wspierać samorządy” (*Dobre sześć lat dla seniorów. Debata w Ministerstwie Rodziny*, 2021);

- **tworzenie i rozwój centrów informacji senioralnej, centrów usług senioralnych, lokalnych centrów seniora, przestrzeni trzeciego wieku**, które z jednej strony będą agregować i udostępniać informacje o ofercie i działaniach adresowanych do najstarszych mieszkańców gmin, a jednocześnie będą zapleczem infrastrukturalnym dla tych działań, z drugiej zaś strony będą finansować działalność rad seniorów i stanowić siedzibę ich urzędowania. Jednym z zadań takich podmiotów, w konsekwencji szeroko zakrojonej współpracy z jednostkami samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, podmiotami działającymi na rzecz seniorów, powinno być stworzenie lokalnej bazy danych o usługach i ofertach skierowanych do osób starszych. Rola brokera informacji może przyczynić się do unikania realizacji zadań powielanych przez część tych podmiotów i wyeliminowania dublowanych czynności i działań. Istotnym elementem współpracy o takim charakterze będzie także ustalenie kompetencji i zadań dla poszczególnych instytucji i podmiotów zaangażowanych w tę współpracę;
- **tworzenie lokalnych „biblioteczek gerontologicznych”**, np. w siedzibach rad seniorów w formie tradycyjnej oraz w ich wirtualnej przestrzeni, zawierających książki, artykuły, narzędzia do pracy, wyniki badań i analiz związanych ze starzejącym się społeczeństwem. Pomysł został zaczerpnięty

z aktywności A.A. Zycha, który materiały o podobnej treści przekazuje za pośrednictwem poczty elektronicznej, w formie dostępu do legalnych źródeł, członkom miejscowej rady seniorów oraz doktorantom;

- **organizacja spotkań z charyzmatycznymi osobami starszymi**, w których dorobku znajdują się osiągnięcia na rzecz lokalnej polityki senioralnej. Pomoże to budować pozytywny wizerunek osób starszych, a także dokumentować ich rzeczywistą sprawczość;
- po stronie administracji samorządowej **ograniczenie czasem zbędnej biurokratyzacji urzędów, zmniejszenie nadmiernej formalizacji kontaktów, zwiększenie zaangażowania urzędników w próbę zrozumienia charakteru współpracy z osobami starszymi**;
- **tworzenie lokalnych diagnoz sytuacji osób starszych** celem identyfikacji ich problemów, potrzeb i oczekiwań, dzięki czemu projektowane przyszłe działania będzie można bardziej dokładnie adresować do tej grupy mieszkańców gmin;
- **inicjowane przez rady seniorów spotkania ze starszymi mieszkańcami poza urzędem**, w mniej oficjalnej formule: w miejskich przedsiębiorstwach, placówkach służby zdrowia, OPS-ach, instytucjach związanych z kulturą i ze sportem, jednostkach związanych ze służbami mundurowymi, co umożliwi osobom starszym zrozumienie działania tych podmiotów, skorzystanie z oferty części z nich, poznanie funkcjonowania gminnej rady seniorów, a także wpłynie na zmniejszenie poczucia osamotnienia. Może się też przyczynić do zwiększenia motywacji do udziału w wydarzeniach adresowanych do seniorów;
- **prowadzenie regularnej strony internetowej lub podstrony w witrynie związanej z działalnością jednostek samorządowych**, przy których funkcjonują rady. Co czwarta rada seniorów prowadzi swój profil na Facebooku, jednak zazwyczaj są to strony obsługiwane z prywatnych kont członków rad seniorów, w związku z czym w przypadku konfliktów lub rotacji członków może być problem z ciągłością

zamieszczania informacji. Witryny internetowe dotyczące funkcjonowania rad seniorów powinny zawierać co najmniej następujące informacje: pełną nazwę rady seniorów, datę jej powołania, nazwę aktu prawnego powołującego radę seniorów, adres siedziby, dane kontaktowe (numer telefonu, adres poczty elektronicznej), aktualny skład rady, plan pracy, uchwały i sprawozdania z działalności, adresy mediów społecznościowych;

- utworzenie centralnej (np. administrowanej przez Departament Polityki Senioralnej przy MRiPS) **aktualizowanej dorocznie bazy rad seniorów** z obowiązkiem przygotowania rocznych sprawozdań przez rady na temat ich działalności;
- zapewnienie **formalnych możliwości finansowania działalności rad seniorów**, ponieważ ich funkcjonowanie wymaga zabezpieczenia zaplecza lokalowego i koniecznego sprzętu, jak komputer, drukarka, telefon, oraz środków niezbędnych do realizacji zadań takich jak wyjazdy szkoleniowe, wizyty studyjne (w wyniku przeprowadzonych badań zdiagnozowano, że wydatki z tytułu funkcjonowania rady seniorów faktycznie ponosi albo gmina w ramach swojego budżetu w sposób pośredni poprzez komórki organizacyjne bądź podległe jednostki albo – osoby starsze, radni seniorzy w ramach własnych zasobów: pieniężnych i materialnych). Jednocześnie do czasu opracowania i implementacji narzędzi umożliwiających finansowanie rad seniorów (ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb związanych z koniecznością ponoszenia kosztów przez osoby starsze, np. na wizyty studyjne, wydarzenia o charakterze regionalnym lub centralnym dotyczące funkcjonowania rad seniorów), zgodnie z doświadczeniem części respondentów, proponuje się zawieranie z radnymi seniorami umów o wolontariat*;

---

* Rekomendacje te zostały przygotowane w grudniu 2021 r., tj. przed nowelizacją ustaw: o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym oraz o samorządzie województwa w marcu 2023 r.

- tworzenie lokalnych **warunków do wolontariatu osób starszych oraz pomocy międzysąsiedzkiej**, sąsiedzkość bowiem zwiększa poczucie bezpieczeństwa, a poczucie odpowiedzialności za osoby mieszkające w tym samym budynku ujawniło się już w pierwszych dniach pandemii COVID-19. Doświadczenia izolacji i zależności od innych podważyły powszechne w naszej ponowoczesnej kulturze przekonanie, że największym atutem jest bycie niezależną jednostką (Erbel, 2021, s. 7);
- regularne przeprowadzanie przez rady seniorów **monitoringu i ewaluacji** dotyczących zarówno swojej działalności, jak i sytuacji osób starszych na obszarze działania rad. Proces ten powinien uwzględniać różnorodność grup senioralnych – warto zwrócić uwagę na różnice między osobami reprezentującymi trzeci i czwarty wiek* oraz na wewnętrzne zróżnicowanie grup wynikające z wieku, ze stanu zdrowia, stylu życia, z zasobów finansowych i dostępu do opieki. W sprawach problemów i potrzeb społeczności lokalnej rady mogą zająć się diagnozowaniem kwestii związanych z izolacją społeczną, dostępem do infrastruktury zdrowotnej czy aktywnością społeczną i kulturalną seniorów. Przeprowadzanie cyklicznych analiz pozwoli radom ocenić skuteczność podejmowanych inicjatyw, identyfikować obszary do poprawy oraz planować przyszłe działania;

---

* Teorie trzeciego i czwartego wieku zakładają, że późna dorosłość często obejmuje czas ciągłego wzrostu i zwiększonych możliwości („trzeci wiek”), a także czas naznaczony rosnącymi stratami poznawczymi, fizycznymi i społecznymi („czwarty wiek”). Por. Pothen J., Dore E.C., Idler E., *Social characteristics of the fourth age*. (2019), https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov.translate.google/articles/PMC6841537/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=rq, (dostęp 12.12.2024); Smith J., *The Fourth Age: A Period of Psychological Mortality?* (2000). Max Planck Institute for Human Development, Berlin and Research Group of Psychological Gerontology, Department of Psychiatry, Medical School, Free University, Berlin, https://www.demogr.mpg.de/papers/workshops/010730_paper01.pdf, (dostęp 12.12.2024).

- inicjatywy **powoływania komisji tematycznych/proble-mowych**, które umożliwią skoncentrowanie się na konkretnych zagadnieniach, takich jak zdrowie, transport, dostęp do kultury czy bezpieczeństwo. Do pracy w zespołach warto zapraszać osoby z zewnątrz, takie jak specjaliści ds. geriatry, polityki społecznej, urbanistyki, przedstawiciele organizacji pozarządowych, a także naukowcy zajmujący się gerontologią. Ekspertka wiedza może zwiększyć skuteczność i profesjonalizm działań rady. Interdyscyplinarne zespoły mogą lepiej odpowiadać na złożone potrzeby seniorów, dzięki łączeniu różnych perspektyw i kompetencji;
- **aktywne reagowanie na kluczowe problemy** społeczności lokalnych poprzez podejmowanie uchwał, apeli i wydawanie oświadczeń w sprawach istotnych dla seniorów. Aby działania rad przyniosły konkretne rezultaty, niezbędne jest formalne wystąpienie z wnioskiem do urzędu gminy w celu rozpoczęcia realizacji danej inicjatywy. Bez oficjalnych wniosków uchwały i apele mogą pozostać niezauważone przez organy samorządowe. Rada seniorów powinna monitorować, czy jej inicjatywy są wdrażane, i reagować w przypadku braku działań. Rada powinna też podejmować proaktywne działania komunikacyjne – informować społeczność lokalną o swoich postulatach i inicjatywach, a tym samym zwiększać swoją widoczność i wiarygodność;
- **utworzenie rad seniorów w jednostkach pomocniczych gmin**, takich jak dzielnice czy osiedla. Mogą one w znacznym stopniu zwiększyć efektywność działań i reprezentatywność seniorów. Przykłady takich rozwiązań można znaleźć w Warszawie i Pile, gdzie funkcjonują lokalne rady w mniejszych obszarach administracyjnych. Do korzyści decentralizacji można zaliczyć lepsze poznanie lokalnych potrzeb seniorów, skuteczniejsze działania na poziomie mikrospołeczności, wzmocnienie partycypacji społecznej i integracji w mniejszych wspólnotach, koordynację działań (dzielnicowe/osiedlowe rady powinny współpracować

z centralną gminną radą seniorów, aby zapewnić spójność polityki i działań);

- **wykorzystanie i wdrożenie nowych regulacji prawnych.** Rady powinny być szkolone w zakresie nowelizacji prawa (m.in. ustaw o samorządzie gminnym, samorządzie powiatowym oraz o samorządzie województwa z marca 2023 r.), aby w pełni wykorzystywać dostępne możliwości;
- **stałe podnoszenie kompetencji.** Rady seniorów powinny dla swoich członków regularnie organizować szkolenia, które pozwolą im lepiej pełnić funkcje doradcze i inicjatywne. Tematyka szkoleń może obejmować tworzenie strategii i planów działania, współpracę z samorządami i organizacjami pozarządowymi, zdobywanie środków finansowych na realizację inicjatyw.

Powyższe rekomendacje mają na celu wzmocnienie efektywności i profesjonalizmu rad seniorów oraz zwiększenie ich wpływu na lokalne polityki senioralne. Implementacja tych działań pozwoli nie tylko na pełniejsze reprezentowanie interesów osób starszych, lecz także na ich aktywny udział w kształtowaniu lokalnych wspólnot.

Polityka społeczna adresowana do osób starszych powinna uwzględniać różnorodność i zmienność w czasie środowiska seniorów, ponieważ kolejne ich generacje są zupełnie niepodobne do poprzednich. Dynamicznie zmieniają się także warunki społeczno-gospodarczo-polityczne, zatem „tak jak nie ma homogennej starości, jednakowej dla wszystkich, tak nie ma uniwersalnych rozwiązań wychodzących naprzeciw coraz to nowym, pojawiającym się w przestrzeni społecznej problemom (Trafiałek, 2016, s. 66).

Przedstawione powyżej rekomendacje nie są odzwierciedleniem spodziewanej idealnej rzeczywistości, a ich konstrukcja jest otwarta na przyszłe uzupełnienia. Rekomendacje te wynikają z pewnego zastanego stanu uwarunkowanego subiektywnie postrzeganym przez respondentów otoczeniem społecznym, uchwyconym w wyniku przeprowadzonych badań. Są próbą zmierzenia się z tym, co na podstawie przeprowadzonych badań okazało się konieczne do zmiany.

Przyszłość rad seniorów będzie zależeć przede wszystkim od tego, na ile sprawnie będą funkcjonować obecne rady, czy i jak będą rozpoznawalne w lokalnych społecznościach, w jaki sposób skutecznie będą osiągały zakładane rezultaty oraz jak będzie przebiegać ich współpraca z otoczeniem zewnętrznym.

Zakończenie

Wsparcie polskich instytucji państwowych, regionalnych i samorządowych przez dekady było skoncentrowane głównie na osobach niesamodzielnych, chorych, bezradnych, ubogich lub samotnych. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać w konsekwencji przyjmowania międzynarodowych aktów prawnych oraz wprowadzenia do katalogu obowiązków administracji publicznej wsparcia aktywności seniorów. Polityka społeczna koncentrowała się na „organizowaniu pomocy dla osób niepełnosprawnych i najsłabszych ekonomicznie, na instytucjonalizacji przedstawicielstw starszych mieszkańców na poziomie lokalnym, na organizacji systemów monitorowania poziomu zaspokojenia potrzeb starszych osób oraz organizacji procesu kształcenia kadr, działających w obszarze polityki społecznej” (Kijak, Szarota, 2013, s. 26). Została poszerzona o rekomendacje, a wskutek nich – o inicjatywy i działania ukierunkowane na pomyślne i godne starzenie się, umożliwiające satysfakcjonujące życie w późnej dorosłości. Przełomowy okazał się Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (2012 r.). Dzięki środkom z Unii Europejskiej finansującym różne formy aktywności seniorów powstało wiele organizacji pozarządowych działających na ich rzecz. Przyczyną zmiany postaw wobec starości w Polsce był również wzrost popularności UTW, które odpowiadały na zróżnicowane potrzeby niehomogenicznego środowiska osób starszych.

Polityka senioralna w Polsce, mimo licznych programów strategicznych i inicjatyw na różnych szczeblach administracji oraz działań organizacji pozarządowych, nadal jest w fazie kształtowania. Istotnym momentem było wprowadzenie w 2013 r. gminnych rad seniorów jako nowej instytucji reprezentującej osoby starsze. Chociaż kolegiałna reprezentacja seniorów funkcjonowała w Polsce już od 2007 r., to nowelizacja ustawy o samorządzie gminnym wzmocniła jej formalny charakter. Powstanie rad seniorów było wspierane przez programy takie jak ASOS na lata 2014–2020.

Zwiększająca się liczba rad seniorów wskazuje na ich potencjał jako ruchu obywatelskiego, jednocześnie stającego się partnerem dla lokalnej administracji. Istotnym elementem charakteryzującym tę współpracę jest przedrostek „współ-”, podkreślający konieczność partnerskiego podejścia w kształtowaniu polityki senioralnej.

Rady seniorów poprzez dzielenie się indywidualnymi doświadczeniami, kompetencjami, wiedzą i energią swoich członków, podejmowane działania w szeroko rozumianym partnerstwie społeczno-publicznym z przedstawicielami lokalnej władzy, czerpanie z doświadczeń organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów działających na rzecz osób starszych, z których środowiska często się wywodzą, mają szansę wypracowania lokalnych rozwiązań wspierających system polityki senioralnej państwa. Mają potencjał:

- **reprezentacyjny** – uzupełniają radę miasta w kwestii reprezentowania i artykułowania interesów mieszkańców;
- **deliberacyjny** – stanowią forum dialogu między instytucjami publicznymi, organizacjami społecznymi i grupami mieszkańców oraz forum generowania możliwie najlepszych rozwiązań problemów lokalnych;
- **wpływu na decyzje lokalne** – wywierają go poprzez modyfikację stanowisk organów samorządowych oraz kontrolę ich decyzji (Pawłowska i in., 2020, s. 76).

Potencjał ten jest obarczony pewnymi utrudnieniami i barierami. Relacje z najważniejszym partnerem rad seniorów – władzami samorządu lokalnego – są mocno zróżnicowane. W jaki

sposób budować partnerską pozycję rad wobec samorządu, który nie zawsze sprzyja pokonywaniu trudności związanych z brakiem kompetencji pomocnych w pełnieniu funkcji radnych seniorów i wynikającym z tego niskim poczuciem sprawczości? Być może odpowiedzią jest zaangażowana działalność doradczo-konsultacyjna rad seniorów przy tworzeniu strategicznych dokumentów o zasięgu lokalnym i regionalnym (gminne strategie rozwiązywania problemów społecznych, strategie rozwoju gminy, lokalne strategie polityki senioralnej, diagnozy sytuacji osób starszych, lokalne programy rewitalizacji, programy współpracy i inne).

Współpraca z organizacjami pozarządowymi jest kolejnym kluczowym aspektem działalności rad seniorów. Często członkowie rad aktywnie uczestniczą w projektach organizacji trzeciego sektora, co stanowi istotny element ich funkcji integracyjno-aktywizacyjnej. Ważnym wyzwaniem jest także rola rad jako koordynatorów lokalnych działań proseniorskich, zwłaszcza w zakresie informowania o inicjatywach adresowanych do seniorów, w tym osób niezrzeszonych.

Istotną kwestią jest wzmocnienie kompetencji rad seniorów poprzez ich uczestnictwo w szkoleniach dotyczących funkcjonowania samorządu, a dzięki temu przejście z modelu biernego beneficjenta do roli aktywnego partnera. Niebagatelne jest również wyposażenie członków rad w kompetencje miękkie. Przedstawiciele rad sygnalizują, że także urzędnicy odpowiedzialni za współpracę z nimi powinni być lepiej poinformowani, „aby zwiększyć ich świadomość tego, z kim mogą współpracować i w jakich tematach. [...] Lepsze wyedukowanie przedstawicieli władz mogłoby przyczynić się do bardziej wydajnej pracy obu stron” (*Raport: Rady seniorów w województwie śląskim – kondycja i perspektywy rozwoju, Stowarzyszenie Aktywności Obywatelskiej Bona Fides, 2017, s. 34*).

Aktualnie rady seniorów pełnią głównie funkcje aktywizacyjno-integracyjne – nie wszystkie realizują w pełni swoje ustawowe funkcje inicjatywne, konsultacyjne i doradcze. Współpraca między radami w różnych regionach Polski, w tym wymiana doświadczeń i dobrych praktyk, sprzyja ich rozwojowi.

Jednym z fundamentów skuteczności rad seniorów jest stworzenie zintegrowanego systemu komunikacji i współpracy. Komunikacja ta powinna przebiegać nie tylko pomiędzy samymi radnymi, lecz także między radami seniorów, władzami samorządowymi, organizacjami wspierającymi seniorów i całą społecznością lokalną. Brak takiego systemu może prowadzić do sytuacji, w której rady stają się jedynie formalnymi ciałami bez rzeczywistego wpływu na lokalną rzeczywistość, co obrazowo ujęli respondenci badań: *rady seniorów mogą być jak nietoperze: głuche i ślepe na potrzeby osób starszych!* (Ankieta 245) – być radami bezradnymi, bez możliwości sprawstwa; mogą także rytualizować pozory i *ukwiecać samorządowy kozuch* (Wywiad 07).

Niemniej jednak potencjał rad seniorów jest ogromny. Ich członkowie, dzielący się swoim doświadczeniem życiowym, swoją wiedzą i swoim zaangażowaniem, mogą stawać się partnerami w budowie polityk lokalnych. Rady seniorów mogą być „istotnym źródłem informacji dla władz publicznych oraz barometrem nastrojów społecznych” (Pawłowska i in., 2020, s. 11). Jaki zatem los czeka gminne rady seniorów? Czy będą one dla osób starszych narzędziem zwiększenia widoczności ich problemów i pomysłów, czy będą raczej odgrywać rolę fasadową? Taką perspektywę rad seniorów widzą uczestnicy badań jakościowych:

Ja jestem ogromnym pesymistą. To wszystko zależy od ludzi, ale jak patrzę na nasze miasto, ja widzę to miasto przeżarte biurokracją niesamowicie i widzę, jest ta nasza rada powstała dlatego, że powinny te rady powstać. Takie jest moje wrażenie. Wywiad 02.

Jak ten proces już został zapoczątkowany, to już będzie trwał. Bez jakichś eksplozji, ale będzie trwał. Wywiad 03.

Warto, żeby rady seniorów powstawały. Najważniejsi są liderzy! Należy znaleźć lidera i tu powinien być obowiązek gminy, że gmina nie ma tworzyć rady seniorów, ma gmina znaleźć lidera, który tę radę seniorów stworzy

i poprowadzi, dlatego, że ten lider znajdzie działaczy, przymusi niektórych, a innych zachęci. Dobre praktyki powinny być opracowane, nie wiem przez kogo, ale po prostu, taki spis rzeczy, którymi się rada seniorów powinna zajmować. I tam, broń Boże, nie może być wykonawstwa, tylko inspiracja, czyli pokazywanie kierunków działań. [...] Ja się upieram przy radach seniorów! Wywiad 05.

Mimo tych gorzkich doświadczeń wiem, że to mogą być ciała pozytywne. Tak! Bardzo konieczne. Wywiad 06.

Przyszłość rad seniorów nie musi być bezradna. Może być sprawcza i efektywna, może przyczynić do się stworzenia solidnego partnerstwa społeczno-publicznego, pod warunkiem zaangażowanej kooperacji osób starszych i wszystkich podmiotów działających na ich rzecz.

Projektując badania oraz przygotowując rozprawę doktorską, a w konsekwencji książkę, starano się zachować pełen obiektywizm, naukowy dystans do zastanych zjawisk. Okazało się, że było to możliwe w zaledwie pewnej części: podczas opracowywania narzędzi badawczych, w trakcie tworzenia części teoretycznych rozprawy, podczas analizy i interpretacji zagregowanych danych. Jednak przeprowadzone wywiady z przewodniczącymi, aktywnymi członkami rad seniorów, którzy emocjonalnie relacjonowali swój wkład (osobowy, merytoryczny, materialny i finansowy), własną aktywność na rzecz najstarszych mieszkańców swoich gmin, uzmysłowiły autorce, jak bardzo zaangażowane to były badania. Że rola „ja – badacz” nie może i nie powinna być w pełni zobiektywizowana. Że zastaną i zbadaną naukowymi metodami rzeczywistość można zmieniać przez dzielenie się zgromadzonym materiałem z niedawnymi respondentami. Że jest to środowisko, które chce i potrafi się uczyć, a w konsekwencji ma potencjał do bycia skutecznymi emisariuszami spraw seniorów w samorządzie lokalnym. Dlatego ostatnim punktem kwestionariusza ankiety było pytanie respondentów o ich chęć zapoznania się z wynikami

badani, w których uczestniczyli. taką gotowość wyraziła blisko połowa respondentów (111 osób) z badań ilościowych.

Wzmocniło to w autorce poczucie, że powinnością badaczy jest upowszechnianie wyników prowadzonych badań, by miały one szansę na konfrontację nie tylko z innymi badaczami, ale przede wszystkim w środowiskach pozaakademickich, z osobami, których badane zjawiska dotyczą – głównie po to, by wpłynąć na jeszcze lepszą współpracę między radami seniorów oraz pomiędzy radami a administracją samorządową i innymi podmiotami działającymi na rzecz osób starszych, a w konsekwencji – na sprawczość rad seniorów we współtworzeniu lokalnych polityk senioralnych.

W dalszych badaniach nad radami seniorów powinno się uwzględniać zarówno ich lokalne specyfiki, jak i wspólne dla wszystkich wyzwania, które wiążą się z funkcjonowaniem tych ciał w różnorodnych kontekstach społecznych i administracyjnych. Rady seniorów są bowiem zjawiskiem dynamicznym, którego rozwój zależy od wielu czynników, takich jak zaangażowanie ich członków, wsparcie władz lokalnych czy otwartość społeczności na współpracę i dialog międzypokoleniowy.

Zasadniczym kierunkiem przyszłych analiz może być pogłębiona eksploracja roli rad seniorów w kształtowaniu lokalnej polityki senioralnej, zwłaszcza w kontekście różnorodności społeczno-kulturowej oraz specyfiki demograficznej poszczególnych regionów Polski. Badania jakościowe, w tym studia przypadku, mogą dostarczyć cennych informacji na temat mechanizmów współpracy między radami seniorów a innymi podmiotami, w tym organizacjami pozarządowymi, instytucjami publicznymi oraz grupami społecznymi. Szczególnie istotne wydaje się także badanie efektywności działań podejmowanych przez rady oraz ich realnego wpływu na życie osób starszych i społeczności lokalnych.

Ważnym aspektem pozostaje również analiza poziomu edukacji i kompetencji członków rad seniorów. Zrozumienie, w jaki sposób rozwijanie umiejętności takich jak mediacja, negocjacje czy planowanie strategiczne wpływa na skuteczność działań rad, może stanowić istotny wkład w rozwój praktyk edukacyjnych i szkoleniowych skierowanych do seniorów. Jednocześnie należy

uwzględnić specyficzne potrzeby różnych grup starszych mieszkańców, biorąc pod uwagę zarówno ich wiek, jak i stan zdrowia, styl życia czy zasoby społeczne i ekonomiczne.

Perspektywa krytyczna gerontologii edukacyjnej (por. Malec Rawiński, 2013) wskazuje również na potrzebę dalszego rozwijania narzędzi wspierających zaangażowanie osób starszych w procesy decyzyjne. Rady seniorów jako instytucje społeczne mogą pełnić kluczową rolę w promowaniu idei aktywnego obywatelstwa wśród osób starszych, a także w przeciwdziałaniu marginalizacji i stereotypom związanym z wiekiem. Poprzez inicjowanie dialogu, edukację i wspieranie współpracy międzypokoleniowej rady te mogą nie tylko wzmacniać pozycję osób starszych w społeczeństwie, lecz także przyczyniać się do budowy bardziej inkluzywnych i sprawiedliwych społeczności.

Jednocześnie rady seniorów mogą być postrzegane jako przestrzeń edukacyjna, w której seniorzy nie tylko uczą się, jak lepiej artykułować swoje potrzeby i oczekiwania, lecz także rozwijają umiejętności negocjacji, współpracy i krytycznej refleksji nad otaczającą ich rzeczywistością społeczną. Krytyczna geragogika postuluje, aby procesy edukacyjne osób starszych uwzględniały ich doświadczenia życiowe, kontekst społeczny oraz potrzebę refleksji nad własnym miejscem w społeczeństwie. W tym ujęciu rady seniorów mogą być traktowane jako mikroświaty edukacyjne, które poprzez wspieranie rozwoju osobistego i społecznego ich członków przyczyniają się do bardziej inkluzywnego modelu polityki senioralnej.

Gminne rady seniorów stanowią wyzwanie badawcze ze względu na ich nieobligatoryjny charakter, kadencyjność, zmienny skład oraz różnorodność podejmowanych działań. Autorka jest świadoma, że niniejsza publikacja nie jest jedyną próbą analizy funkcjonowania rad seniorów w Polsce. Jednocześnie dostrzega ograniczenia zarówno w zastosowanych metodach badawczych, jak i w ich analizie oraz interpretacji, w których przeważa perspektywa ilościowa nad jakościową. Szeroki zakres zgromadzonego materiału badawczego zmusił do selekcji i skupienia się na wybranych aspektach działalności rad seniorów, co zostało

uwzględnione w niniejszej książce. Mimo tych ograniczeń publikacja – w ocenie autorki – stanowi istotny wkład w rozwój badań nad radami seniorów, oferuje pewną podstawę do dalszych, pogłębionych analiz, które powinny uwzględniać funkcjonowanie rad na wszystkich szczeblach samorządu.

Niniejsza książka, choć skupiona na wybranych aspektach działalności rad seniorów, otwiera drogę do szeroko zakrojonych badań nad tym zjawiskiem. Wyzwaniem pozostaje nie tylko dokumentowanie funkcjonowania rad, lecz także wskazywanie na najlepsze praktyki i rekomendacje, które mogą wspierać ich rozwój. Współpraca naukowców, praktyków i decydentów może w tym zakresie odegrać kluczową rolę i przyczynić się do lepszego zrozumienia i wykorzystania potencjału rad seniorów w kształtowaniu polityki senioralnej w Polsce.

Bibliografia

- Abramowska-Kmon, A. (2011). O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności. *Studia Demograficzne*, 1(159), (s. 3–22).
- Apanowicz, J. (2002). *Metodologia ogólna*. Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu.
- Augustyn, M., Błądowski, P., Wyrwicka, K., Łukasik, J., Witkowska, B., Wilmowska-Pietruszyńska, A., Czepulis-Rutkowska, Z. (2010). *Opieka długoterminowa. Opis, diagnoza, rekomendacje*. Grupa Robocza ds. Przygotowania Ustawy o Ubezpieczeniu od Ryzyka Niesamodzielności przy Klubie Senatorów Platformy Obywatelskiej.
- Augustyniak, M., Barczewska-Dziobek, A., Czerw, J., Maroń, G., Wójtowicz-Dawid, A. (red.). (2016). *Gminne rady seniorów – wykładnia przepisów i efekty ich stosowania. Wzory i schematy działań (stan prawny na 1 stycznia 2016 r.)*. Wolters Kluwer.
- Babbie, E. (2008). *Podstawy badań społecznych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baltes, P.B. (1990). Entwicklungspsychologie der Lebensspanne: Theoretische Leitsätze. *Psychologische Rundschau*, 41(1), (s. 1–24).
- Baltes, P.B., Baltes, M.M. (1989). Optimierung durch Selektion und Kompensation. Ein psychologisches Modell erfolgreichen Alterns. *Zeitschrift für Pädagogik*, 35, (s. 85–105).
- Baranowska, A. (2013). Starzenie się społeczeństwa i związane z tym konsekwencje – perspektywa socjologiczna,

- [w:] A. Baranowska, E. Kościńska, K. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, (s. 45–57).
- Barczewska-Dziobek, A. (2014). Rady seniorów jako instytucjonalne formy dialogu obywatelskiego na poziomie lokalnym, [w:] M. Sienkiewicz, M. Sidor (red.), *Dialog obywatelski. Formy, mechanizmy, bariery i perspektywy rozwoju*. Wydawnictwo Fundacji Centrum Rozwoju Lokalnego, (s. 143–149).
- Beauvoir de, S. (2011). *Starość*. Wydawnictwo Czarna Owca.
- Bezpieczeństwo dzięki różnorodności. Reforma systemu emerytalno-rentowego w Polsce*. (1997). Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Reformy Zabezpieczenia Społecznego.
- Bilnicka, A., Cioch, A., Kazio, B. (2018). *Rady seniorów – milowy krok po kroku*. Fundacja Miejsc i Ludzi Aktywnych.
- Błachnio, A. (2012). *Starość non profit: Wolontariat na Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Polsce i na świecie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Błachnio, A. (2017). Wykluczenie społeczne osób starszych, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 4: T–Ż*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 195–197).
- Błądowski, P. (2002). *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Błądowski, P. (2016). *Starzenie się i starość w perspektywie teoretycznej. Wyzwania i szanse*. Marczak, R., *Polityka społeczna wobec starzenia się i starości w Polsce w latach 2015–2035. Sprawozdanie z konferencji naukowej Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych*, (s. 3).
- Błądowski, P., Mossakowska, M., Więcek, A. (red.). (2012). *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*. Termedia Wydawnictwa Medyczne.
- Błądowski, P., Szatur-Jaworska, B., Szweda-Lewandowska, Z., Zrałek, M. (2017). *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Propozycja modelu oraz wyniki*

- badania antydyskryminacyjnego. Synteza.* Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Borczyk, W., Jachimowicz, D., Nalepa, W. (2014). *Gminne rady seniorów w praktyce: Wybrane zagadnienia.* Fundacja Europejski Instytut Rozwoju Obywatelskiego.
- Borczyk, W., Jachimowicz, D., Nalepa, W. (2018). *Dobre praktyki w działalności gminnych rad seniorów w Polsce.* Fundacja Europejski Instytut Rozwoju Obywatelskiego.
- Borsowa, I. (red.). (1986). *Encyklopedia seniora.* Wiedza Powszechna.
- Borucka, B. (2019a). *Opowieści ze smakiem.* MB Press.
- Borucka, B. (2020). *Mądra Babcia.* MB Press.
- Bromley, D.B. (1969). *Psychologia starzenia się.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Brosz, M. (2018). *Sytuacja mieszkańców w wieku 60+ w wybranych jednostkach samorządu terytorialnego województwa pomorskiego. Raport z badań socjologicznych.* Województwo Pomorskie.
- Brzezińska, M. (2011). *Proaktywna starość: Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości.* Difin.
- Brzeziński, J.M. (red.). (2011). *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów.* Zysk i S-ka.
- Chabior, A. (2000). *Rola aktywności kulturalno-oświatowej w adaptacji do starości: w świetle badań seniorów z rodzin kieleckich.* Instytut Technologii Eksploatacji.
- Chabior, A. (2014). Diagnostyka potrzeb osób starszych, [w:] A. Chabior, A. Fabiś, J. Wawrzyniak, *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej.* Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, (s. 36–48).
- Chabior, A. (2015). Potrzeby osób starszych, [w:] A. Fabiś, J. Wawrzyniak, A. Chabior (red.), *Ludzka starość: Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej.* Oficyna Wydawnicza Impuls, (s. 124–133).
- Chabior, A. (2017). Potrzeby opiekuńcze osób starszych, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się*

- i niepełnosprawności. T. 3: P-Ś. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 95–98).*
- Chabior, A., Fabiś, A., Wawrzyniak, J. (2014). *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Chechelska, E. (2011). Potrzeby ludzi starszych (na podstawie badań przeprowadzonych wśród mieszkańców domu pomocy społecznej), [w:] Z. Szarota (red.), *Starość zależna – opieka i pomoc społeczna: Perspektywa gerontologii społecznej*. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, (s. 93–106).
- Chmielnicki, P. (2015). Gminne rady seniorów. Zarys wątpliwości badawczych, [w:] B. Ćwiertniak (red.), *Samorząd terytorialny (Zagadnienia prawne). Tom I. Ustrój samorządu terytorialnego* (s. 267–278). Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Cieśliński, Ł., Widocka, M. (red.). (2016). *Standardy tworzenia i funkcjonowania Rad Seniorów*. Vega Studio Adv. Tomasz Müller. Pracownia Pozarządowa.
- Cowgill, D.O., Holmes, L. (1972). *Aging and modernization*. Appleton-Century-Crofts.
- Cumming, E., Henry, W.E. (1961). *Growing old, the process of disengagement*. Basic Books.
- Czekanowski, P. (2017). Samotność i osamotnienie w okresie starości, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P-Ś. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 246–248).*
- Czerniawska, O. (2000). *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii: Szkice i rozprawy*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Czerw, J. (2017). Wpływ presji politycznej na zmiany ustawy z 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym w VII kadencji Sejmu RP na przykładzie ustawy wprowadzającej rady seniorów, [w:] *Przegląd Prawa Publicznego*, 7/8, (s. 53–66).
- Daszykowska, J., Rewera, M. (red.). (2012). *Wokół problemów jakości życia współczesnego człowieka*. Wydawnictwo Petrus.

- Denzin, N.K. (red.). (1970). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Aldine Publishing Company.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (red.). (2015a). *Metody badań jakościowych, T. 1* (T. 1). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (red.). (2015b). *Metody badań jakościowych, T. 2* (T. 2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dobrosiewicz, R., Krakowiak-Drzewiecka, M., Sobol, A. (2017). Wpływ partycypacji obywatelskiej na zrównoważony rozwój – przykład miasta Zabrze, *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie. Politechnika Śląska*, 104, (s. 351–365).
- Dragan, A. (2011). *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki* (OT-601). Biuro Analiz i Dokumentacji, Kancelaria Senatu RP.
- Dubas, E. (2016a). Refleksje nad starością. Obiektywny i subiektywny wymiar starości – wprowadzenie w debatę, [w:] E. Dubas, M. Muszyński (red.), *Obiektywny i subiektywny wymiar starości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, (s. 13–22).
- Dubas, E. (2016b). Starość – darem, zadaniem i wyzwaniem, [w:] E. Dubas, M. Muszyński (red.), *Obiektywny i subiektywny wymiar starości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, (s. 233–246).
- Dubas, E., Muszyński, M. (red.). (2019). *Starość w nurcie życia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Duszczyk, M., Lesińska, M., Matuszczyk, K. (2019). *Upolitycznienie problemu starzenia się społeczeństwa w Polsce: Teoria i praktyka*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Erbel, J. (2021). Sąsiedzkość buduje odporność. Dlaczego po pandemii musimy postawić na dobre planowanie miast i więzi lokalne? *Polityka Senioralna. Magazyn Fundacji ZACZYN*, 1(7), (s. 7–9).
- Fabiś, A. (2017). Edukacja w starości, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*.

- T. 1: A–G. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 400–404).
- Fabiś, A. (2018). *Troski egzystencjalne w starości: Ujęcie geragogiczne*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Fabiś, A., Wąsiński, A. (2008). Aktywność seniorów w Internecie, [w:] A. Fabiś (red.), *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*. Wyższa Szkoła Administracji. Uniwersytet Łódzki. Wydział Nauk o Wychowaniu. Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej, (s. 61–72).
- Fiedotow, A. (2017). ABC Rad Seniorów. *Rady Seniorów. Dobre praktyki tworzenia i rozwijania rad seniorów w Polsce. Dodatek tematyczny do pisma „Polityka Senioralna”*, 3, (s. 6–9).
- Flick, U. (2010). *Projektowanie badania jakościowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Flick, U. (2011). *Jakość w badaniach jakościowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Franczak, M. (2020). Cyfrowe radio tworzone przez seniorów (i nie tylko). *Polityka Senioralna. Magazyn Fundacji ZACZYN*, 1(6), (s. 60–61).
- Frąckiewicz, E., Iwański, R. (red.). (2021). *Srebrna gospodarka. Perspektywa interdyscyplinarna*. Wydawnictwo Akademii Sztuki w Szczecinie.
- Frąckiewicz, L. (1985). *Karta praw człowieka starego*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Frąckiewicz-Wronka, A., Kowalska-Bobko, I., Sagan, A., Wronka-Pośpiech, M. (2019). The growing role of seniors councils in health policy-making for older people in Poland. *Health Policy*, 123(10), (s. 906–911).
- Frąckiewicz-Wronka, A., Kozak, A. (2018). Identyfikacja czynników sprzyjających powstaniu koprodukcji w kreowaniu usług społecznych w środowisku lokalnym – perspektywa rad seniorów. *Polityka Społeczna: miesięcznik poświęcony pracy i sprawom socjalnym*, 4, (s. 10–18).

- Ganeczko, A. (2017). Rady Seniorów w Polsce: Podstawa prawna i liczba. *Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego, dodatek tematyczny Rady seniorów. Dobre praktyki tworzenia i rozwijania rad seniorów w Polsce*, 3(4), (s. 5).
- Garczyński, S. (1972). *Potrzeby psychiczne: Niedosyt, zaspokojenie* (II, adaptacja 2020). Nasza Księgarnia.
- Gawłowski, R., Jarosz, A.J. (2019). Infrastruktura partycypacji społecznej. Pojęcie i wykorzystanie w polskich miastach. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4(78), (s. 75–94).
- Gee, E., Gutman, G.M. (2000). *The Overselling of Population Aging: Apocalyptic Demography, Intergenerational Challenges, and Social Policy*. Oxford University Press.
- Głuszak, B. (2017). Jakże rady seniorów?. *Generacja. Magazyn środowisk osób starszych*, 18, (s. 12–14).
- Golinowska, S. (2012). Srebrna gospodarka – ekonomiczny wymiar procesu starzenia się populacji, [w:] *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, (s. 134–147).
- Gomóła, A. (2013). Starość: Kategoria naukowa czy wyobrażenie kulturowe? [w:] A. Gomóła, M. Rygielska (red.), *Starość jako wyobrażenie kulturowe*. GrupaKulturalna.pl, (s. 12–32).
- Grotowska, S. (2011). *Seniorzy w przestrzeni publicznej. Kapitał społeczny uczestników wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich*. Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Gulińska, E. (2020). Communal Seniors Council as an Institution of Social Participation in Local Government, *Studia Iuridica Lublinensia*, 29(1), (s. 99–108).
- Halicka, M. (2004). *Satysfakcja życiowa ludzi starych: Studium teoretyczno-empiryczne*. Akademia Medyczna.
- Halicka, M., Kramkowska, E. (2011). Aktywność osób starszych i przykłady samoorganizowania się seniorów w Polsce. *Trzeci Sektor*, 25, (s. 36–43).

- Halicki, J. (2006). Społeczne teorie starzenia się, [w:] M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Pędichowi w 80. Rocznicę urodzin i 55. Rocznicę pracy naukowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, (s. 255–276).
- Hryniewicz, J., Gałązka, A., Hut, P., Knap, J., Kurkiewicz, J., Kuroпка, I., Potrykowska, A., Sobczak, I., Śleszyński, P., Szukalski, P. (2020). *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2019–2020*. Rządowa Rada Ludnościowa.
- Iwasiewicz, A. (2011). Rola statystyki w życiu społeczeństwa i funkcjonowaniu państwa. *Państwo i Społeczeństwo*, 2, (s. 105–132).
- Jabłonka, J., Łęczuk, P. (2016). *DJ Wika. Jest moc!* Burda Publishing Polska.
- Jakimiuk, B. (2016). Aktywizacja seniorów w procesie poradnictwa. *Labor et Educatio: Rocznik naukowy Instytutu Pracy Socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, 4, (s. 301–322).
- Jaźwińska-Motyłska, E., Kiełkowska, M., Kordasiewicz, A., Pędziwiatr, K., Radziwinowiczówna, A. (2014). Społeczne konsekwencje starzenia się populacji ze szczególnym uwzględnieniem zmian relacji opiekuńczych. *Studia i materiały. Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski*, 3.
- Jurek, Ł. (2015). Indeks aktywnego starzenia się jako narzędzie ewaluacji polityki senioralnej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia oeconomica*, 4(315), (s. 43–53).
- Kacperczyk, A. (2006). *Wsparcie społeczne w instytucjach opieki paliatywnej i hospicyjnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kaczorowska-Bray, K., Milewski, S., Michalik, M. (2020). *Starość: Jak ją widzi logopedia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kalita, D., Rawska, K., Staniszevska, G. (2012). Uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym, [w:] *Strategie działania*

- w starzejącym się społeczeństwie. *Tezy i rekomendacje*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, (s. 17–26).
- Kamiński, A. (1970). Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej. *Studia Pedagogiczne, XIX*, (s. 25–48).
- Kamiński, A. (1978). *Studia i szkice pedagogiczne*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karkowski, T.A., Karkowska, D., Skoczylas, P. (2016). Zdrowie publiczne i Narodowy Program Zdrowia na lata 2016–2020. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie, 17(12(3))*, (s. 73–84).
- Kataryńczuk-Mania, L., Gebreselassie, J. (2018). Kompetencje komunikacyjne seniorów – wybrane wątki. *Dyskursy Młodych Andragogów, 19*, (s. 151–161).
- Kawalec, P. (2014). Metody mieszane w kontekście procesu badawczego w naukoznawstwie. *Zagadnienia Naukoznawstwa, 50(1(199))*, (s. 3–22).
- Kaźmierczak, T. (2013). Partycypacja publiczna: Pojęcie, ramy teoretyczne, [w:] A. Olech (red.), *Partycypacja publiczna: O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej* Fundacja Instytut Spraw Publicznych, (s. 83–109).
- Kijak, R.J., Szarota, Z. (2013). *Starość: Między diagnozą a działaniem*. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Klimczuk, A. (2012). *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*. Wiedza i Edukacja. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Instytut Kulturoznawstwa.
- Klimczuk, A. (2013). Budowa kapitału społecznego ludzi starych w kontekście polityk aktywizacji i aktywnego starzenia się, [w:] M. Šerák, M. Szyszka, Ł. Tomczyk, K. Walotek-Ściańska (red.), *Starzenie się i starość w dynamicznie zmieniającym się świecie*. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, (s. 11–24).
- Klonowicz, S. (1979). *Oblicza starości: Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*. Wiedza Powszechna.
- Klonowicz, S. (1986). Starzenie się ludności, [w:] I. Borsowa (red.), *Encyklopedia seniora*. Wiedza Powszechna, (s. 52–53).

- Kluzowa, K. (2013). Demograficzne drogowskazy dla gerontologicznej pracy socjalnej. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 2(18), (s. 53–64).
- Kocowski, T. (1982). *Potrzeby człowieka: Koncepcja systemowa* (wyd. 2 popr. i rozsz.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Konarzewski, K. (2000). *Jak uprawiać badania oświatowe: Metodologia praktyczna*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kostera, M. (2003). *Antropologia organizacji: Metodologia badań terenowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kotarba, A.I. (2017). Wsparcie społeczne, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 4: T–Ż*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 182–185).
- Kozerska, A. (2017). Wybrane psychologiczne koncepcje mądrości z perspektywy badań nad uczeniem się w okresie późnej dorosłości. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika*, 15, (s. 125–134).
- Krakiwiak, P., Fopka-Kowalczyk, M. (2017). Potrzeby duchowe osób u kresu życia, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P – Ś*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 90–93).
- Kryńska, E., Szukalski, P. (red.). (2013). *Rozwiązania sprzyjające aktywnemu starzeniu się w wybranych krajach Unii Europejskiej. Raport końcowy*. Uniwersytet Łódzki.
- Kubiak, M. (2018). Gminne rady seniorów z perspektywy lokalnej polityki senioralnej. *Wrocławskie Studia Politologiczne*, 25, (s. 101–117), <https://doi.org/10.19195/1643-0328.25.7>.
- Kubinowski, D. (2010). *Jakościowe badania pedagogiczne: Filozofia, metodyka, ewaluacja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kuchciak, A. (2017). Gminna rada seniorów – znaczenie „głosu doświadczenia” w sprawach społeczności lokalnej.

- Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne*, 22, (s. 107–119).
- Kvale, S. (2010). *Prowadzenie wywiadów*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kwaśny, K. (2016). Kiedy powstają Gminne Rady Seniorów?. *Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego*, 2, (s. 76–78).
- Kwiecińska, K. (2016a). Rady Seniorów w Niemczech. *Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego*, 2, (s. 81).
- Leszczyńska-Rejchert, A. (2005). *Człowiek starszy i jego wspomaganie: W stronę pedagogiki starości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Lewicka-Kalka, E. (2017). Rady Seniorów w Polsce, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*, T. 5. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 210–211).
- Lewicka-Kalka, E. (2020). Rady seniorów w Polsce. Bariery i wyzwania, [w:] A.A. Zych (red.), *Starość w drodze*. Wydawnictwo Naukowe Śląsk, (s. 155–174).
- Lisowska, E. (2008). *Diagnostyka pedagogiczna w pracy z dzieckiem i rodziną*. Wszechnica Świętokrzyska.
- Łobocki, M. (2007). *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Majewska-Kafarowska, A. (2017). Rada ds. Seniorów, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*. T. 3: P–Ś. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 188–189).
- Malec, M. (2012). Gerotranscendencja – teoria pozytywnego starzenia się. Założenia i znaczenie. *Dyskursy Młodych Andragogów*, 13, (s. 45–60).
- Malec Rawiński, M. (2013). Znaczenie krytycznej gerontologii edukacyjnej dla badań i praktyki. *Rocznik Andragogiczny*, 20, (s. 173–184).

- Malewski, M. (1997). Metody ilościowe i jakościowe w badaniach nad edukacją: Spór o metodologiczną komplementarność. *Kultura i Edukacja*, 1–2, (s. 17–36).
- Malewski, M. (2006). W poszukiwaniu teorii uczenia się ludzi dorosłych. *Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja. Kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej*, 2, (s. 23–51).
- Malewski, M. (2010). *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Malewski, M. (2012). Metodologia badań społecznych: Ortodoksja i refleksyjność. *Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja. Kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej*, 4(60), (s. 29–46).
- Małecka, B.Z. (1985). *Elementy gerontologii dla pedagogów*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Marcjanik, M. (2014). Językowy obraz osoby starej, [w:] B. Szatur-Jaworska (red.), *O sposobach mówienia o starości. Debata. Analizy. Przykłady*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, (s. 11–17).
- Marczak, R. (2016). Polityka społeczna wobec starzenia się i starości w Polsce w latach 2015–2035, [w:] *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka*, 1, (s. 119–137).
- Maroń, A. (2020). Polityka senioralna we Wrocławiu. *Polityka Senioralna*, 1 (6), (s. 22–25).
- Maryl-Wójcik, M. (2020). Epidemia odmieniona przez wszystkie przypadki. *Polityka Senioralna. Magazyn Fundacji ZACZYŃ*, 1(6), (s. 6–7).
- Masłow, A.H. (2009). *Motywacja i osobowość (III)*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mędrzycki, R. (2017). Funkcje gminnych rad seniorów. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, 3, (s. 119–131).
- Mielczarek, A. (2015). Starzenie się ludności w Polsce wyzwaniem XXI wieku. *Edukacja Etyczna*, 9, (s. 17–31).
- Moll, T. (2015). Rada seniorów – sposób realizacji potrzeby zwiększania aktywności społecznej osób starszych. *Samorząd Terytorialny*, 11, (s. 66–76).

- Muszyński, M. (2016). Przegląd wybranych stanowisk dotyczących teorii gerotranscendencji, [w:] E. Dubas, M. Muszyński (red.), *Refleksje nad starością. Obiektywny i subiektywny wymiar starości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Neugarten, B.L., Havighurst, R.J., Tobin, S.S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, (s. 134–143).
- Neugarten, B.L., Havighurst, R.J., Tobin, S.S. (1996). Personality and Patterns of Aging, [w:] B.L. Neugarten (red.), *Middle Age and Aging*. University of Chicago Press, (s. 173–177).
- Niewiedział, D. (2008). Formalne i treściowe aspekty pojęcia aktywności ludzi starych. *Polskie Forum Psychologiczne*, 13(2), (s. 96–105).
- Niezabitowski, M. (2007). *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej: Problemy uczestnictwa społecznego*. Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Nowak, S. (2011). *Metodologia badań społecznych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowalska-Kapuścik, D., Klimczak, J. (2019). *Starość w (wielkim) mieście*. E-bookowo.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb: Psychologia dążeń ludzkich* (wyd. 2 popr. i zm.). Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Olech, A. (red.). (2011). *Partycypacja publiczna: O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*. Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Olech, A., Kaźmierczak, T. (2013). Modele partycypacji publicznej, [w:] A. Olech (red.), *Partycypacja publiczna: O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*. Fundacja Instytut Spraw Publicznych (s. 100–111).
- Olszewski, P. (2016). Aktywizacja osób starszych w Polsce i w Danii – rzecz o radach seniorów, [w:] P. Broda-Wysocki, A. Dylus, M. Pawlus (red.), *Dyskryminacja seniorów w Polsce. Diagnoza i przeciwdziałanie*. Wydawnictwo Naukowe UKSW, (s. 263–280).

- Orzechowska, G. (1999). *Aktualne problemy gerontologii społecznej*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Palka, S. (2006). *Metodologia, badania, praktyka pedagogiczna*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Palka, S. (2011). Triangulacja w badaniach procesu dydaktyczno-wychowawczego, [w:] *Przegląd Pedagogiczny*, 1, (s. 119–123).
- Parlińska, A., Parlińska, M. (2019). Activities of senior councils in Poland. *Economic Science for Rural Development. Latvia University of Life Sciences and Technologies*, 52, (s. 111–118).
- Pawlina, A. (2013). Aktywne starzenie się w Krakowie – postulat czy rzeczywistość? Osoby starsze jako beneficjenci działań podejmowanych w przestrzeni miasta Krakowa. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 18(3), (s. 93–109).
- Pawłowska, A., Kmieciak, R., Kołomycew, A., Radzik-Maruszak, K., Antkowiak, P. (2020). *Społeczne rady i komisje jako (nie)obecny uczestnik lokalnego procesu decyzyjnego*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Perek-Białas, J. (2017a). Długofalowa polityka senioralna, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 1: A–G*, Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 345–346).
- Perek-Białas, J. (2017b). Wskaźnik aktywnego starzenia się, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 4: T–Ż*, Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 178–179).
- Perek-Białas, J., Zwierzchowski, J. (2014). *Wskaźnik aktywnego starzenia w ujęciu regionalnym*. Opracowanie dla Departamentu Polityki Senioralnej Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Pietrasieński, Z. (1990). *Rozwój człowieka dorosłego*. Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Pikuła, N.G. (2011). *Etos starości w aspekcie społecznym: Gerontologia dla pracowników socjalnych*. Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”.
- Pikuła, N.G., Jagielska, K. (2017). Gerontologiczna praca socjalna jako innowacja w kształceniu pracowników

- socjalnych. Wybrane rekomendacje dla polityki społecznej. *Labor et Educatio: Rocznik naukowy Instytutu Pracy Socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, 5, (s. 177–195).
- Pilch, T. (1998). *Zasady badań pedagogicznych*. Wydawnictwo Żak.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Powstał Senior.Hub – Instytut Polityki Senioralnej. (2020). *Polityka Senioralna. Magazyn Fundacji ZACZYŃ*, 1(6), (s. 58–59).
- Przetacznik-Gierowska, M., Makiello-Jarza, G. (1989). *Podstawy psychologii ogólnej* (wyd. 2 popr. i rozsz.). Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Pufal-Struzik, I. (2001). Możliwości twórcze osób w różnym wieku, [w:] A.A. Zych (red.), *Demograficzne i indywidualne starzenie się. Wyzwanie edukacyjne*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Pyżalski, J. (2017). Wykluczenie cyfrowe osób starszych, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 4: T–Ż*, Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 193–195).
- Racław, M. (2011). Mit w służbie rutyny – lokalne wymiary troski o osoby starsze, [w:] *Trzeci Sektor*, 25, (s. 19–27).
- Reichard, S., Livson, F., Petersen, P.G. (1962). *Aging and Personality: A Study of Eighty-Seven Older Men*. Wiley.
- Reykowski, J. (1970). *Z zagadnień psychologii motywacji* (wyd. 3 przejrz.). Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Robbins, J.C. (2013). Aktywność i jej etnograficzne konteksty: Starzenie się, pamięć i podmiotowość w Polsce. *Forum Oświatowe*, 1(48), (s. 103–119).
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. Grupa Kapitałowa WSiP.

- Senge, P.M. (2003). *Piąta dyscyplina: Teoria i praktyka organizacji uczących się* (wyd. 4). Oficyna Ekonomiczna. Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych.
- Sierecka, A.M. (2017). Hospicjum, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 1: A–G*, Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 41–47).
- Sikora, K. (2024). Gminna rada seniorów formą wdrażania solidarności międzypokoleniowej w gminie. Rozważania na tle zmian wprowadzonych ustawą z 9 marca 2023 roku o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie województwa. *Cybersecurity and Law*, 12(2), (s. 187–206). <https://doi.org/10.35467/cal/188568>.
- Silverman, D. (2008). *Interpretacja danych jakościowych: Metody analizy rozmowy*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skrzek, A. (red.). (2018). *Aktywny senior: Człowiek spełniony*. PZWL Wydawnictwo Lekarskie.
- Skrzypiec, R. (2017). *Rady seniorów w województwie śląskim – kondycja i perspektywy rozwoju. Raport*, Stowarzyszenie Aktywności Obywatelskiej Bona Fides.
- Sobol, E. (red.). (2002). *Nowy słownik języka polskiego* PWN. PWN.
- Staręga-Piasek, J. (1975). Niematerialne potrzeby ludzi starszych, [w:] J. Piotrowski (red.), *Starzenie się i starość w badaniach gerontologicznych w Polsce. Pamiętnik I Zjazdu Naukowego Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego*. Polskie Towarzystwo Gerontologiczne.
- Staręga-Piasek, J., Lisowski, A., Suchecka, J. (1985). *Starość psychospołeczna i potrzeby opieki medycznej ludzi starych*. SGPiS.
- Staszic, S. (1985). *Być narodowi użytecznym* (B. Suchodolski, red.). Epoka.
- Studen, S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Straś-Romanowska, M. (2017). Potrzeby i postawy osób starszych, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P–Ś*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 93–94).
- Stuart-Hamilton, I. (2000). *Psychologia starzenia się. Wprowadzenie*. Zys i S-ka.
- Susułowska, M. (1986). Psychologiczne problemy człowieka starego, [w:] I. Borsowa (red.), *Encyklopedia seniora*. Wiedza Powszechna, (s. 70–80).
- Synak, B. (1982). *Migracja i adaptacja ludzi starszych do środowiska miejskiego*. Uniwersytet Gdański.
- Szarota, Z. (1998). *Wielofunkcyjna działalność domów pomocy społecznej dla osób starszych*. Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Szarota, Z. (2004). *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Szarota, Z. (2010). *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia na przykładzie Krakowa*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Szarota, Z. (2011a). Senior w wielkim mieście na przykładzie projektu: „Krakowski pakt dla seniorów”, [w:] Z. Szarota (red.), *Aktywizacja, rozwój, integracja – ku niezależnej starości. T. II*. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, (s. 37–54).
- Szarota, Z. (2011b). Społeczne wykluczanie starości – edukacyjna riposta, [w:] A. Fabiś (red.), *Wyzwania współczesnej edukacji dorosłych*. Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Kardynała Augusta Hlonda w Mysłowicach, (s. 85–99).
- Szarota, Z. (2014). Era trzeciego wieku – implikacje edukacyjne. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych, 1(84)*, (s. 7–18).
- Szarota, Z. (2017). Edukacja gerontologiczna, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 1: A–G*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 404–406).

- Szatur-Jaworska, B. (1991). Społeczna kwestia ludzi starszych, [w:] B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Społeczne kwestie starości*. Ośrodek Badań Społecznych.
- Szatur-Jaworska, B. (2000). *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*. Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr.
- Szatur-Jaworska, B. (2014). *O sposobach mówienia o starości. Debata. Analizy. Przykłady*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Szatur-Jaworska, B. (2017). System wsparcia społecznego osób starszych w Polsce, [w:] P. Błędowski, B. Szatur-Jaworska (red.), *System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Przegląd sytuacji. Propozycja modelu*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, (s. 65–108).
- Szatur-Jaworska, B. (red.). (2013). *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie: Tezy i rekomendacje*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Szatur-Jaworska, B., Błędowski, P., Dzięgielewska, M. (2006). *Podstawy gerontologii społecznej*. Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr.
- Szatur-Jaworska, B., Rysz-Kowalczyk, B., Imiołczyk, B. (red.). (2020). *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje. Raport Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Szewczuk, W. (1962). *Psychologia człowieka dorosłego: Wybrane zagadnienia* (wyd. 3.). Wiedza Powszechna.
- Szutnik, Z. (2017). Udział Miejskiej Rady Seniorów w kształtowaniu polityki senioralnej miasta Poznania, [w:] J. Babiak (red.), *Polityka senioralna w Polsce: doświadczenia miasta Poznania: materiały pokonferencyjne „Wyzwania polityki senioralnej w Polsce: doświadczenia miasta Poznania”, 22 listopada 2016 roku*. Wydawnictwo Miejskie Poznań, (s. 86–103).
- Szopa, B. (2016). Konsekwencje procesu starzenia się społeczeństwa: Wybrane problemy. *Problemy Zarządzania. Starzenie się społeczeństw a współczesne teorie ekonomii i zarządzania*, 14(2(1)), (s. 23–40).

- Szpunar, M. (2017). Wykluczenie komunikacyjne, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 4: T–Ż*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 195).
- Sztop-Rutkowska, K. (red.). (2014). *Seniorzy partycypują*. Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”.
- Sztumski, J. (1999). *Wstęp do metod i technik badań społecznych*. Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Szukalski, P. (2008). *To idzie starość. Postawy osób w wieku przedemerytalnym. Raport z badań*. Instytut Spraw Publicznych.
- Szukalski, P. (2012). *Solidarność pokoleń: Dylematy relacji międzypokoleniowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szukalski, P. (2017). Podwójne starzenie się ludności, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P–Ś*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 46–47).
- Szukalski, P. (red.). (2008). *To idzie starość – polityka społeczna a przygotowanie do starzenia się ludności Polski*. Zakład Ubezpieczeń Społecznych.
- Szwarc, H. (1985). Higiena psychiczna ludzi starych, [w:] K. Dąbrowski (red.), *Zdrowie psychiczne*. PWN.
- Talarska, D. (2017). Senior, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P–Ś*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 267).
- Telewizja Pokolenia. (2020). *Polityka Senioralna. Magazyn Fundacji ZACZYŃ*, 1(6), (s. 2–3).
- Tłokiński, W. (1990). *Mowa ludzi u schyłku życia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tłokiński, W., Olszewski, H. (2014). Zaburzenia mowy związane z wiekiem, [w:] S. Milewski, J. Kuczkowski, K. Kaczorowska-Bray (red.), *Biomedyczne podstawy logopedii*. Harmonia.

- Tornstam, L. (1989). Gero-transcendence: A reformulation of the disengagement theory. *Aging Clinical and Experimental Research*, 1(1), (s. 55–63).
- Trafiałek, E. (2003). *Polska starość w dobie przemian*. Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Trafiałek, E. (2016). *Innowacyjna polityka senioralna XXI wieku: Między ageizmem, bezpieczeństwem socjalnym i active ageing*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Trafiałek, E. (2017). Bezpieczeństwo zdrowotne w starzejącym się społeczeństwie. Diagnozy i strategii samorządu terytorialnego na rzecz poprawy jakości życia (na przykładzie województwa świętokrzyskiego), [w:] L. Buliński (red.), *Społeczne innowacje zdrowotne w polityce władz lokalnych. Obraz obywatelskiej aktywności*. Wydawnictwo Adam Marszałek, (s. 169–184).
- Trafiałek, E., Klimczuk, A. (2017). Kapitał społeczny ludzi starszych, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 2: H–O*, Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 105–108).
- Tykińska-Rutkowska, D. (2017). Młodzieżowe rady gmin i gminne rady seniorów jako forma partycypacji mieszkańców gminy (społeczności lokalnych) w samorządzie terytorialnym. *Samorząd Terytorialny*, 9, (s. 53–65).
- Ułaniecka, N. (2018). Teleopieka, wspólnoty mieszkań dla seniorów oraz międzypokoleniowe współlokatorstwo, czyli alternatywne formy opieki i wspierania osób starszych, [w:] *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, 20, (s. 199–212).
- Wawrzyniak, J. (2009). *Oblicza starości: Biografia jako źródło czynników adaptacyjnych*. Wydawnictwo WSHE w Łodzi.
- Wawrzyniak, J. (2017). Adaptacja do starości, [w:] A.A. Zych (red.). *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 1: A–G*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 43–49).

- Wileczek, A. (2020). *Język i komunikacja: Wprowadzenie dla pedagogów*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wilimska, W. (red.). (2011). *Mapa pomocy osobom starszym. Poradnik dla seniorów, ich rodzin, opiekunów i kadry pracującej z osobami starszymi*. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie.
- Wiśniewska-Roszkowska, K. (1964). *Medycyna w walce ze starością*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Wiśniewski, P. (2015). Powolny proces tworzenia Rad Seniorów, [w:] *Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego. Magazyn Fundacji ZACZYN*, 1, (s. 11–13).
- Wiśniewski, P. (2017). Rady Seniorów, czyli katastrofa na życzenie i potencjał do zbudowania. *Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego, dodatek tematyczny Rady seniorów. Dobre praktyki tworzenia i rozwijania rad seniorów w Polsce*, 4, (s. 3).
- Wiśniewski, P. (2021). *Jakość życia osób starszych w Polsce w pierwszym roku pandemii COVID-19. Raport*. Senior Hub.
- Wiśniewski, S. (2017). Jak się tworzy rady seniorów. *Polityka Senioralna. Pismo samorządowców, aktywistów, pracowników sektora wsparcia społecznego*, 2, (s. 10–11).
- Wojcieszke, B., Cieślak, M. (2014). Orientacja sprawcza i wspólnotowa a wybrane aspekty funkcjonowania zdrowotnego i społecznego. *Psychologia Społeczna*, 9(3(30)), (s. 285–297).
- Woźniak, Z. (2019). *Programy i strategie polityki społecznej dla grup ryzyka: Przestanki, cele, narzędzia, praca socjalna*. Wydawnictwo Difin.
- Wroczyński, R., Pilch, T. (red.). (1974). *Metodologia pedagogiki społecznej: Praca zbiorowa*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Wyka, A. (1993). *Badacz społeczny wobec doświadczenia*. Wydawnictwo IFiS PAN.

- Zamorska, K., Makuch, M. (2018). *Starzenie się społeczeństwa. Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny*. Księgarnia Akademicka.
- Zaorska, Z. (1997). *Dodać życia do lat: Materiały metodyczne ułatwiające organizację różnych form aktywności wśród osób starszych oraz w grupach wielopokoleniowych*. Wydawnictwo Klanza.
- Zapędowska-Kling, K. (2016). *Polityka społeczna wobec starzenia się ludności w USA i w Szwecji: Wnioski dla Polski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zasępa, E. (2017). Niepełnosprawność osób starszych, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 5: Hasła uzupełniające A–Z*, (s. 137–140).
- Ziemiński, I. (2017). Starość w filozofii – ujęcie historyczne, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P–Ś*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 369–398).
- Ziębińska, B. (2017). Dom dziennego pobytu, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 1: A–G*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 357–360).
- Zimny, R. (2014). Językowy obraz osób stuletnich w doniesieniach prasowych – kilka uwag, [w:] B. Szatur-Jaworska (red.), *O sposobach mówienia o starości. Debata. Analizy. Przykłady*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, (s. 85–93).
- Zrałek, M. (2012). *Przestrzenie starości*. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Zubrzycka-Czarnecka, A. (2015). Dylematy związane z uczestnictwem osób starszych w procesie podejmowania decyzji w samorządzie lokalnym, [w:] E. Kornberger-Sokołowska (red.), *Lokalne polityki publiczne skierowane do osób starych*. Centrum Studiów Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, (s. 55–65).

- Zych, A.A. (1995). *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*. Interart.
- Zych, A.A. (1999). *Człowiek wobec starości: Szkice z gerontologii społecznej*. Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Zych, A.A. (2007a). Dyskryminacja z powodu wieku (ageizm), [w:] *Leksykon gerontologii*. Oficyna Wydawnicza Impuls, (s. 47).
- Zych, A.A. (2007b). *Leksykon gerontologii*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Zych, A.A. (2012). *Pomiędzy wiarą a zwątpieniem: Wprowadzenie do psychologii religii*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Zych, A.A. (2016). Paradygmat aktywnego starzenia się i perspektywa zasłużonego odpoczynku a osobista korzyść w starości, [w:] M. Kapica, T. Olewicz (red.), *Aktywność seniora jako wartość podmiotowa*. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, (s. 35–42).
- Zych, A.A. (2017c). Kontekstualizm. Kontekstualistyczna teoria starzenia się, [w:] A.A. Zych (red.), *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 2: H–O*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski, (s. 155).
- Zych, A.A. (2019a). Dodać życia do lat (Adding Life to Years), [w:] *Leksykon gerontologii*. Oficyna Wydawnicza Impuls, (s. 42)
- Zych, A.A. (2019b). Współczesna polska polityka senioralna: Deklaracje i działania. *Praca Socjalna*, 5, (s. 103–125).
- Zych, A.A. (red.). (2017a). *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 1: A–G*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski.
- Zych, A.A. (red.). (2017b). *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności. T. 3: P–Ś*. Stowarzyszenie Thesaurus Silesiae – Skarb Śląski.

Netografia

- #Pokolenia*. (2020). CAM „Nowolipie”, <https://cam.waw.pl/pokolenia/>, (dostęp 20.09.2020).
- #Pokolenia. Warszawski Miesięcznik Seniorów*. (2018). Warszawa Senioralna, <https://senioralna.um.warszawa.pl/POKOLENIA>, (dostęp 20.09.2020).
- „Aktywni+”. *Ministerstwo ogłasza nowy program dla seniorów*. (2020). Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/uw-warminsko-mazurski/aktywni-ministerstwo-oglasza-nowy-program-dla-seniorow>, (dostęp 28.02.2021).
- „*Pomorskie dla Seniora*”. (2020). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Pomorskiego, <https://rops.pomorskie.eu/konkurs-pomorskie-dla-seniora->, (dostęp 10.06.2021).
2. *Festiwal Pracy i Aktywności Seniorów*. (2019). Gdansk.pl, <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/festiwal-pracy-i-aktywnosci-seniorow-po-raz-drugi-tlumy-odwiedzily-amber-expo,a,156275>, (dostęp 08.10.2020).
- 85-letnia Helena Norowicz w kampanii ślubnej*. (2020). Wolni od metryki, <https://wolniodmetryki.pl/index.php/ludzie/85-letnia-helena-norowicz-w-kampanii-slubnej/>, (dostęp 08.03.2020).
- A Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Persons. Ageing and Health Technical Report (V)*. (2004). World Health Organization, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/68896/WHO_WKC_Tech_Ser_04.2.pdf?sequence=1, (dostęp 01.03.2021).
- About the Global Network for Age-friendly Cities and Communities*. (2020). Age-Friendly World, <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/who-network/>, (dostęp 01.03.2021).
- Act on Supporting the Functional Capacity of the Older Population and on Social and Health Services for Older Persons*. Ministry of Social Affairs and Health.

- (2012). Oikeusministeriö, <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2012/20120980>, (dostęp 05.09.2021).
- Active ageing and solidarity between generations. A statistical portrait of the European Union 2012.* (2011). European Commission, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5740649/KS-EP-11-001-EN.PDF/1f0b25f8-3c86-4f40-9376-c737b54c5fcf>, (dostęp 01.03.2021).
- Akcja „Za starość naszą i waszą!” Rozmawiajmy o Konwencji o prawach osób starszych.* (2016). Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/akcja-ZA-STAROSC-NASZA-I-WASZA-rozmawiajmy-o-Konwencji-o-prawach-osob-starszych>, (dostęp 19.03.2019).
- Aktywne Rady Seniorów.* (2019). Federacja FOŚA, <https://federacjafośa.pl/projekt/aktywne-rady-seniorow/>, (dostęp 22.11.2021).
- Aktywny senior.* (2020). TV TOYA, http://tvtoya.pl/catchuptv/show/aktywny_senior, (dostęp 28.09.2020).
- Analiza danych zastanych.* (2020). Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat®, <https://www.biostat.com.pl/desk-research.php>, (dostęp 24.06.2020).
- Animator Senioralny.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/animator-senioralny.html>, (dostęp 19.09.2020).
- Badanie ewaluacyjne realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Osób Starszych na lata 2014–2020. Edycje 2016–2019.* (2020). Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, http://senior.gov.pl/materialy_i_badania/pokaz/496, (dostęp 22.11.2021).
- Badanie regionalne: Oferta dla małopolskich seniorów – czas wolny, aktywność, informacja* (s. 175). (2021). Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, <https://www.obserwatorium.malopolska.pl/raporty/badanie-regionalne-oferta-dla-malopolskich-seniorow-czas-wolny-aktywnosc-informacja/>, (dostęp 01.02.2021).
- BAG LSV.* (2021), <http://www.bag-lsv.de/haupt.php>, (dostęp 05.09.2021).

- Bakalarczyk, R. (2023). *Premier powołał ministrę ds. polityki senioralnej. Nadzieje i wyzwania wobec nowego urzędu*. Wiąż, <https://wiaz.pl/2023/12/30/ministra-polityki-senioralnej/>, (dostęp 24.11.2024).
- Bakalarczyk, R. (2021). *Rozwiązania dla seniorów w Nowym Ładzie*. SeniorHub, <https://seniorhub.pl/rozwiązania-dla-seniorow-w-nowym-ladzie/>, (dostęp 12.07.2021).
- Bałka, B. (2019). *Inauguracja Pomorskiego Forum Uniwersytetów Trzeciego Wieku*. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Gdańsku, <https://rops.pomorskie.eu/-/inauguracja-pomorskiego-forum-uniwersytetow-trzeciego-wieku>, (dostęp 11.09.2020).
- Bawolik, J. (2021). *Pomóżmy ratować biznes seniorów*. Zrzutka.pl, <https://zrzutka.pl/rypghh>, (dostęp 15.05.2021).
- Bądź aktywny i bezpieczny w wieku 50+*. (2020). Inowrocław – nasze miasto, https://www.inowroclaw.pl/aktualnosc-5-3647-badz-aktywny-i-bezpieczny-w-wieku_50.html, (dostęp 08.09.2020).
- Bezpieczeństwo seniorów na terenie województwa podkarpackiego. Zagrożenia i podejmowane działania*. (2019). Regionalny Ośrodek Pomocy Społecznej w Rzeszowie, <http://www.rops.rzeszow.pl/a-494-i-wojewodzka-konferencja-pn-%E2%80%9Ebezpieczenstwo-seniorow-na-terenie-wojewodztwa-podkarpackiego-zagrozenia-i-podejmowane-dzialania%E2%80%9D>, (dostęp 10.09.2020).
- Bezpłatna pomoc dla oszukiwanych seniorów*. (2020). Regionalny Ośrodek Pomocy Społecznej w Rzeszowie, <http://www.rops.rzeszow.pl/a-325-bezpłatna-pomoc-dla-oszukiwanych-seniorow>, (dostęp 10.09.2020).
- Bieńkuńska, A. (2021). *Jakość życia osób starszych w Polsce*. Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/jakosc-zycia-osob-starszych-w-polsce,26,2.html#>, (dostęp 23.05.2021).

- Bloch, D. (2019). *Wręczono „Laur Seniora” na Sejmiku Seniorów w Bydgoszczy*. Bydgoszcz Nasze Miasto, <https://bydgoszcz.naszemiasto.pl/wreczono-laur-seniora-na-sejmiku-seniorow-w-bydgoszczy/ar/c3-5059757>, (dostęp 31.09.2020).
- Boguszewski, R. (2018). *Komunikat z badań. Poczucie wpływu obywateli na sprawy publiczne* (Nr 33/2018). CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_033_18.PDF, (dostęp 02.06.2018).
- Bombor, J. (2021). *Andrzej Żylak z Rybnika podbija świat mody*. Dziennik Zachodni, <https://dziennikzachodni.pl/andrzej-zylak-z-rybnika-podbija-swiat-mody-slaski-silver-model-czyli-model-w-dojrzalym-wieku-wspolpracuje-z-domem-mody-w/ar/c1-15437245>, (12.07.2021).
- Bon „Alzheimer 75”. (2020). Przyjazny Rodzinie. Szczecin, http://przyjaznyrodzinie.szczecin.pl/chapter_117037.asp?soid=EC1A6F45FD504A989EE50590990E3FB7, (dostęp 20.09.2020).
- Bon senioralny i 100 dni Minister ds. Polityki Senioralnej. (2024). Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. <https://www.gov.pl/web/premier/bon-senioralny>, (dostęp 24.11.2024).
- Borczyk, W. (2020). *Warto wiedzieć! Minister Zdrowia powołał Zespół ds. Zdrowotnej Polityki Senioralnej*. Miejska Rada Seniorów, <http://mrs.poznan.pl/warto-wiedziec-minister-zdrowia-powolal-zespol-ds-zdrowotnej-polityki-senioralnej/>, (dostęp 08.03.2020).
- Borucka, B. (2019b). Grupa Mądre Babcie. *Mądra Babcia*, <https://madrababcia.pl/grupa-madre-babcie/>, (dostęp 13.05.2021).
- Brańska, A. (2019). *Najlepsze miasta dla seniorów 2019*. ikalkulator.pl, <https://www.ikalkulator.pl/blog/raport-najlepsze-miasta-dla-seniorow-2019/>, (dostęp 14.09.2020).
- Brożyński, M. (2020). Pakiet Seniora. *Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu*, <https://rops.poznan.pl/pakiet-seniora/>, (dostęp 28.02.2021).
- Budowa Centrum Geriatrii w Sopocie. (2019). *Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego*,

- <http://www.rpo.pomorskie.eu/-/budowa-centrum-geriatrii-w-sopocie#description>, (dostęp 08.12.2019).
- Burchardt, T. (2020). *Posiedzenie Sejmiku Seniorów Województwa Lubuskiego*, <https://gorzow.tvp.pl/46177261/posiedzenie-sejmiku-seniorow-województwa-lubuskiego>, (dostęp 27.09.2020).
- Bydgoskie Biuro Seniora*. (2019). Oficjalny Serwis Bydgoszczy, <https://www.bydgoszcz.pl/seniorzy/bydgoskie-biuro-seniora/>, (dostęp 13.09.2020).
- CafeSenior.pl*. (2021). *CafeSenior.pl*, <https://cafesenior.pl/>, (dostęp 23.11.2021).
- Cavan, R.S., Burgess, R.J., Havighurst, R.J., Goldhamer, H. (1949). *Personal adjustment in old age*. Science Research Associates, <https://doi.org/10.1177/000271625026700175>, (dostęp 09.09.2020).
- Centra Aktywności Seniorów*. (2020). Kraków dla seniora, https://dlaseniora.krakow.pl/centra_aktywnosci_seniorow/236122,artykul,cas_wspolpracujmy.html, (dostęp 15.09.2020).
- Centra Zdrowego i Aktywnego Seniora*. (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/projekty/centra-zdrowego-i-aktywnego-seniora/>, (dostęp 28.09.2020).
- Centrum Informacyjno-Edukacyjne*. (2017). Senior w Opolu, <http://www.seniorwopolu.pl/cs/centrum-informacyjno-edukacyjne-senior-w-opolu>, (dostęp 17.09.2020).
- Centrum Inicjatyw Senioralnych*. (2020). *bip.poznan.pl*, <https://bip.poznan.pl/bip/centrum-inicjatyw-senioralnych,2158/>, (dostęp 18.07.2020).
- Centrum innowacyjnej teleopieki dla seniorów i osób zależnych*. (2020). Opieka bez barier, <https://www.opiekabezbarier.pl/>, (dostęp 27.09.2020).
- Centrum Pracy dla Seniorek i Seniorów otwarte*. (2018), <https://www.pracadlaseniorow.pl/aktualnosci/index/Centrum-Pracy-dla-Seniorek-i-Seniorow-otwarte/idn:27>, (dostęp 08.12.2019).

- Centrum Pracy dla Seniorek i Seniorów.* (2019), <https://www.pracadlaseniorow.pl/o-projekcie/senior---jak-wziac-udzial-w-rekrutacji>, (dostęp 29.11.2019).
- Centrum Seniora w Szczecinie.* (2019). SeniorSzczecin.pl, <http://seniorszczecin.pl/regulamin-centrum-seniora-w-szczecinie/>, (dostęp 20.09.2020).
- Centrum Zdrowia 75+.* *Zarys koncepcji.* (2019). Narodowa Rada Rozwoju przy Prezydencie RP, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,1530,prezydent-na-konferencji-centrum-zdrowia-75.html>, (dostęp 15.03.2020).
- Comune di Ascoli Piceno.* (2018). Consulta Comunale per i problemi degli anziani. www.comune.ap.it, <https://www.comune.ap.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/11335/UT>, (dostęp 05.09.2021).
- Comune di Isola Rizza.* (2006). Regolamento Della Consulta Comunale Degli Anziani. Comune Di Isola Rizza, <https://comune.isolarizza.vr.it/contenuti/38014/regolamento-consulta-anziani>, (dostęp 05.09.2021).
- Comune di Napoli.* (2001). *Regolamento Consulta Anziani*, <https://www.comune.napoli.it/flex/cm/pages/ServeAttachment.php/L/IT/D/D.bdd11748bef3c355abe6/P/BLOB%3AID%3D312/E/zip>, (dostęp 05.09.2021).
- Comune di Valdagno.* (2021). *Regolamento Consulta Anziani.* Comune di Valdagno, https://www.comune.valdagno.vi.it/comune/governo/commissioni-e-organi/consulta-anziani/consulta-anziani-regolamento?force_web, (dostęp 05.09.2021).
- Cowgill, D.O. (1974). Aging and modernization: A revision of the theory, [w:] J.F. Gubrium (red.), *Late life*. [Sage Publications, Inc., American Academy of Political and Social Science]; JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/1041093>, (dostęp 09.09.2020).
- Cybulska, A. (2021). *Komunikat z badań. Poczucie wpływu obywateli na sprawy publiczne* (Nr 56/2021). CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_056_21.PDF, (dostęp 06.11.2021).

- Czapiński, J., Panek, T. (red.). (2015). *Diagnoza Społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*. Rada Monitoringu Społecznego, http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf, (dostęp 06.03.2021).
- Departament Polityki Senioralnej*. (2018). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/departament-polityki-senioralnej>, (dostęp 07.03.2020).
- Depresja w wieku podeszłym*. (2020). wyleczdepresje.pl, <https://wyleczdepresje.pl/depresja-w-wieku-podeszlym/>, (dostęp 03.03.2021).
- Długosz, D., Wygnański, J.J. (2005). *Obywatele współdecydują. Przewodnik po partycypacji społecznej. Partycypacja obywatelska w Polsce*. Stowarzyszenie na rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych, <https://partycypacjaobywatelska.pl/strefa-wiedzy/biblioteka/publikacje/obywatele-wspoldecyduja-przewodnik-po-partycypacji-spoecznej-partycypacja-obywatelska-w-polsce/>, (dostęp 07.03.2020).
- Dobre sześć lat dla seniorów. Debata w Ministerstwie Rodziny*. (2021). Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/dobre-szesc-lat-dla-seniorow-debata-w-ministerstwie-rodziny>, (dostęp 03.12.2021).
- Dobrodziej, P. (2015). *Badania wyczerpujące*. dobrebadania.pl, <https://dobrebadania.pl/badania-wyczerpujace-ang-saturation-survey/>, (dostęp 16.11.2021).
- Dodatkowe środki dla ROPS i OPS na walkę z pandemią w ramach PO WER*. (2020). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/pomoc-dla-seniorow-w-ramach-projektow-po-wer>, (dostęp 10.09.2020).
- Dolnośląska Społeczna Rada Senioralna*. (2019). Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, <http://www.umwd.dolnyslask.pl/zdrowie/dolnoslaska-rada-senirow/>, (dostęp 24.09.2020).

- Dolnośląska strategia integracji społecznej na lata 2014–2020.* (2013). Sejmik Województwa Dolnośląskiego, https://dops.wroc.pl/stara_strona/strategia/DSIS_20142020.pdf, (dostęp 27.09.2020).
- Doradca emerytalny.* (2017). Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <http://www.zus.pl/>, (dostęp 03.03.2021).
- Dzielnicowe Centra Aktywnego Seniora.* (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/projekty/dzielnicowe-centra-aktywnego-seniora/>, (dostęp 16.09.2020).
- Dzielnicowe Rady Seniorów.* (2021). Warszawska Rada Seniorów, <https://wrs.waw.pl/dzielnicowa-rada-seniorow/>, (dostęp 17.11.2021).
- Dzień Seniora.* (2019). Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <http://www.zus.pl/>, (dostęp 12.12.2020).
- Dziesiąte mieszkanie dla seniorów.* (2020). Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Szczecinie, <https://mopr.szczecin.pl/>, (dostęp 17.09.2020).
- Edukacja kulturalna.* (2020). Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, <https://www.gov.pl/web/kulturaSPORT/edukacja-kulturalna3>, (dostęp 13.11.2020).
- Edukacja.* (2020). UOKiK, <https://www.uokik.gov.pl/edukacja.php>, (dostęp 12.12.2020).
- E-Tytka Seniora.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/e-tytka-seniora-opis.html>, (dostęp 16.09.2020).
- EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.* (2010). Komisja Europejska, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:PL:PDF>, (dostęp 19.03.2020).
- FIO.* (2020). Narodowy Instytut Wolności, <http://niw.gov.pl/nasze-programy/fio/>, (dostęp 12.12.2020).
- Forum Seniorów Samorządu Województwa Opolskiego.* (2017). Samorząd Województwa Opolskiego, <https://www.opolskie.pl/urząd/forum-seniorow-samorządu-województwa-opolskiego/>, (dostęp 01.02.2021).

- Fundacja Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku.* (2024). Fundacja OPUTW. <https://fundacjaoputw.pl/>, (dostęp 24.11.2024).
- Gdańsk dla Seniorów. Informator 2020.* (2020). Gdansk.pl, <https://www.gdansk.pl/link/174142/gdansk-dla-seniorow-informator-2020>, (dostęp 14.09.2020).
- Gdański Fundusz Senioralny.* (2020). WolontariatGdansk.pl, <https://wolontariatgdansk.pl/event/details/3201>, (dostęp 14.09.2020).
- Gdzie dziś szukać pracowników. Spotkanie informacyjne z pracodawcami.* (2019), <https://www.pracadlaseniorow.pl/aktualnosci/index/Gdzie-dzis-szukac-pracownikow-Spotkanie-informacyjne-z-pracodawcami/idn:51>, (dostęp 08.12.2019).
- Głowacki, A. (2018). *Komunikat z badań. Czy Polacy są altruistami?* (Nr 31/2018). CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_031_18.PDF, (dostęp 03.06.2018).
- Granty Senioralne 2020.* (2020). Śląskie. Dla Seniora, <https://seniorzy.rops-katowice.pl/2020/08/27/granty-senioralne-2020/>, (dostęp 10.09.2020).
- Green Paper. National Policy for Senior Citizens.* (2018). Ministry of Labour and Social Security, <https://www.mlss.gov.jm/wp-content/uploads/2017/11/Green-Paper-National-Policy-for-Senior-Citizens-1.pdf>, (dostęp 06.09.2021).
- GROWID.* (2020). Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych, <https://growid.pl/>, (dostęp 01.02.2021).
- Harbuz, N. (2020). *Helena Norowicz: Mam świadomość mego zaawansowanego wieku, ale nie czuję tych lat na grzbiecie.* HelloZdrowie, <https://zycie.hellozdrowie.pl/helena-norowicz-w-tej-chwili-moge-powiedziec-ze-jestem-osoba-szczesliwa/>, (dostęp 15.05.2021).
- HoCare2.0.* (2020). Malopolska.pl, <https://www.malopolska.pl/europejska-wspolpraca-terytorialna-w-malopolsce/baza-projektow-ewt/hocare20>, (dostęp 01.02.2021).

- I Konferencja Senioralna i Targi Seniora w Arenie Gliwice. (2019). *Dziennik Zachodni*, <https://dziennikzachodni.pl/gliwice-i-konferencja-senioralna-i-targi-seniora-w-arenie-gliwice-zdjecia/ar/c1-14485653>, (dostęp 08.12.2019).
- I Ogólnopolski Kongres Gospodarstw Opiekuńczych.* (2018). Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, <https://www.kpodr.pl/i-ogolnopolski-kongres-gospodarstw-opiekunczych/>, (dostęp 01.02.2021).
- II Ogólnopolski Kongres Rad Seniorów.* (2018). Kraków dla seniora, https://dlaseniora.krakow.pl/rada-seniorow/218631,artykul,ii_ogolnopolski_kongres_rad-seniorow.html, (dostęp 01.02.2021).
- III edycja konkursu Złota Księga Dobrych Praktyk na rzecz Społecznego Uczestnictwa Osób Starszych.* (2017), <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/iii-edycja-konkursu-zlota-ksiega-dobrych-praktyk>, (dostęp 12.12.2020).
- VI Sejmik Senioralny na Mazowszu.* (2021). Mazovia.pl, https://mazovia.pl/pl/zdrowie_i_polityka_spoleczna/aktualnosci/vi-sejmik-senioralny-na-mazowszu.html, (dostęp 30.11.2021).
- Informacja o aktywności oszustów.* (2019). Senior w Opolu, <http://www.seniorwopolu.pl/cs-nasze-realizacje/informacje-o-aktywnosci-oszustow-dzialajacych-tzw-metoda-na-wnuczka>, (dostęp 19.09.2020).
- Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w roku 2020.* (2021). Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/informacja-o-dzialalnosci-rzecznika-praw-obywatelskich-w-roku-2020-oraz-o-stanie-praw>, (dostęp 13.02.2021).
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015.* (2016). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-rok-2015>, (dostęp 02.04.2018).
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2018.* (2019). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/>

informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-rok-2018, (dostęp 22.12.2010).

Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2019. (2020).

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej,
<https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-rok-2019>, (dostęp 02.02.2021).

Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2020. (2021).

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej,
<https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-2020-r>, (dostęp 22.11.2021).

Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r. (2024).

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej,
<https://das.mpips.gov.pl/source/2024/Informacja%20o%20sytuacji%20osob%20starszych%20w%20Polsce%20za%202023%20r..pdf>, (dostęp 24.11.2024).

Informator. (2020). ABCSenior.com, <https://abcsenior.com/informator/>, (dostęp 11.09.2020).

Inicjatywa lokalna „Bezpieczny senior na drodze”. (2020).

Senior w Opolu, <http://www.seniorwopolu.pl/aktualnosci/inicjatywa-lokalna-bezpieczny-senior-na-drozdze>, (dostęp 07.03.2021).

Inicjatywa lokalna. (2019). Dialoguj.pl, <https://dialogspoleczny.krakow.pl/inicjatywa-lokalna/inicjatywa-lokalna-fotorelacje-z-projektow/inicjatywa-lokalna-zrealizowane-projekty/>, (dostęp 07.03.2021).

Inicjatywy mieszkańców. (2018). mapanaprawa.pl,

<http://www.mapanaprawa.pl/projekty/7/inicjatywy-mieszkancow>, (dostęp 07.03.2021).

Innowacyjne rozwiązania na rzecz poprawy jakości usług

społecznych dla osób zależnych (s. 100). (2019). Urząd Miejski w Radomiu, http://chcemypracowac.umradom.pl/download/2019-07-04_13-20_910624ae786ef489b35fd56c42998cae.pdf, (dostęp 30.05.2021).

Innowatorzy społeczni. (2019). Ministerstwo Funduszy i Polityki

Regionalnej, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/innowatorzy-spoleczni>, (dostęp 03.03.2021).

- Instytucje pomocy społecznej.* (2018). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/instytucje-pomocy-spoecznej>, (dostęp 27.09.2020).
- Irena Wielocha: Udowadnia, że w każdym wieku można być młodym.* (2020), <https://twojstyl.pl/artykul/irena-wielocha-udowadnia-ze-w-kazdym-wieku-mozna-byc-mlodym,aid,868>, , (dostęp 13.05.2021).
- Jak prawidłowo powołać radę seniorów.* (2018). portalsamorzadowy.pl, <https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoeczenstwo/jak-prawidlowo-powolac-rade-seniorow,112172.html>, (dostęp 08.03.2020).
- Jakość życia osób starszych w Polsce w pierwszym roku pandemii COVID-19.* (2021) Instytut Polityki Senioralnej Senior.Hub, <https://seniorhub.pl/wp-content/uploads/2021/05/raport-jakosc-zycia-osob-starszych-09.pdf>, (dostęp 08.06.2021).
- Jernas, J. (2019). *Spotkanie wielkopolskich UTW.* Brawo Senior, <https://brawosenior.pl/index.php/relacje-wideo/item/1955-spotkanie-wielkopolskich-utw?fbclid=IwAR2PIR9wMERgOGYcOuTA6b1sfWT8dXoEtroVhJBoO31UmVz7yio1fFrsM9I>, (dostęp 28.02.2021).
- Jędruć, M. (2021). O mnie. *Seniorka z plecakiem*, <http://seniorka-z-plecakiem.pl/o-mnie-2/>, (dostęp 14.06.2021).
- Jędrychowski, L., Kowalewicz, J.K. (red.). (2018). *Informator Olsztyńskiego Seniora.* Rada Olsztyńskich Seniorów, <https://senior.olsztyn.eu/senior/informator-olsztyńskiego-seniora.html>, (dostęp 17.09.2020).
- Kałamaga, S. (2015). *Regionalna Rada ds. Seniorów.* Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Zachodniopomorskiego, <http://www.rops.wzp.pl/regionalna-rada-ds-seniorow>, (dostęp 28.02.2021).
- Kapła, G. (2020). *Ireneusz Korzeniewski.* ELLE MAN, <https://www.elleman.pl/artykul/ireneusz-korzeniewski-w-elle-man-easy-rider>, (dostęp 12.07.2021).
- Karta Aktywnego Seniora.* (2020). seniorzy.bialystok.pl, <http://seniorzy.bialystok.pl/pl/program/o-programie.html>, (dostęp 14.09.2020).

- Katowicka srebrna książka dla seniora.* (2020). senior.katowice.pl, <https://senior.katowice.pl/katowicka-srebrna-ksiazka-dla-seniora>, (dostęp 14.09.2020).
- Klaman, M., Mikulska, J. (2016). *Rady seniorów w działaniu.* Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, <http://zoomnaradyseniorow.pl/publikacje/nasze-teksty/rady-seniorow-w-dzialaniu-towarzystwo-inicjatyw-tworczych-e/>, (dostęp 15.06.2017).
- Komisja ekspertów ds. Osób starszych.* (2020). Rzecznik Praw Obywatelskich, https://www.rpo.gov.pl/raport_1/1061, (dostęp 12.12.2020).
- Konferencja „Centrum Zdrowia 75+”.* (2019). Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,1530,prezydent-na-konferencji-centrum-zdrowia-75.html>, (dostęp 08.03.2020).
- Kongres Srebrnej Gospodarki.* (2019). Małopolska.pl, <https://www.malopolska.pl/dla-mieszkanca/zdrowie-i-polityka-spoleczna/senior/kongres-srebrnej-gospodarki>, (dostęp 15.11.2020).
- Konkurs na minigranty.* (2020). WolontariatGdansk.pl, <https://wolontariatgdansk.pl/event/details/3139>, (dostęp 14.09.2020).
- Konkurs ofert.* (2021). ngo.pl, <https://fundusze.ngo.pl/aktualne>, (dostęp 11.06.2021).
- Konsultanci krajowi.* (2018). Ministerstwo Zdrowia, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/konsultanci-krajowi>, (dostęp 08.03.2020).
- Koperta życia dla krakowskich seniorów.* (2015). Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=72456&metka=1, (dostęp 17.09.2020).
- Koperta życia.* (2018). Centrum Senior w Opolu, <http://www.seniorwopolu.pl/karta-opolski-senior-o>, (dostęp 17.09.2020).

- Koperta życia.* (2020). Olsztyn.eu, <https://senior.olsztyn.eu/senior/miasto-dla-seniorow/koperta-zycia.html>, (dostęp 17.09.2020).
- Korpus Solidarności.* (2020). Narodowy Instytut Wolności, <https://niw.gov.pl/nasze-programy/korpus-solidarnosci/>, (dostęp 12.12.2020).
- Krajowy Program Działań na Rzecz Równego Traktowania na lata 2021–2030.* (2020). Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-ustanowienia-programu-wieloletniego--krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-na-lata-2021-2030>, (dostęp 30.11.2020).
- Krzemińska, B. (2018). *Teleopieka – już wkrótce dla wszystkich potrzebujących*, <https://www.kujawsko-pomorskie.pl/informacje-prasowe/33302-teleopieka-juz-wkrotce-dla-wszystkich-potrzebujacych>, (dostęp 27.09.2020).
- Krzemińska, B. (2019a). *Marszałkowska polityka senioralna 2018*. Portal Województwa Kujawsko-Pomorskiego, <https://www.kujawsko-pomorskie.pl/biuro-prasowe/informacje-prasowe/33728-marszalkowska-polityka-senioralna-2018>, (dostęp 27.09.2020).
- Krzemińska, B. (2019b). *Punkty informacji senioralnej*. Portal Województwa Kujawsko-Pomorskiego, <https://kujawsko-pomorskie.pl/informacje-prasowe/33038-punkty-informacji-senioralnej-w-regionie>, (dostęp 27.09.2020).
- Krzemińska, B. (2020). *Medale Marszałka*. Portal Województwa Kujawsko-Pomorskiego, <https://www.kujawsko-pomorskie.pl/medale-marszalka>, (dostęp 27.09.2020).
- Kubicki, P. (2010). *Warszawskie rady seniorów. Raport* (s. 42). Zakład Gerontologii Społecznej Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, http://politykaspoleczna.um.warszawa.pl/sites/politykaspoleczna.um.warszawa.pl/files/artykuly/zalaczniki/rady_seniorow_-_raport_last.pdf, (dostęp 08.04.2018).

- Kubicki, P. (2012). *Miasta przyjazne seniorom*. Instytut Obywatelski, <http://www.instytutobywatelski.pl/11040/lupa-instytutu/miasta-przyjazne-seniorom>, (dostęp 08.04.2018).
- Kultura Dostępna*. (2020). Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <https://www.gov.pl/web/archiwum-kultura/kultura-dostepna4>, (dostęp 02.03.2021).
- Kwiecińska, K. (2016b). *Rady Seniorów w Niemczech*. Polityka Senioralna, <https://polityka.zaczyn.org/rady-seniorow-w-niemczech/>, (dostęp 06.09.2021).
- Land Salzburg. (2020). *Seniorenbeirat*, <https://www.salzburg.gv.at/themen/gesellschaft/generationen/seniorenbeirat>, (dostęp 06.09.2021).
- Latający Uniwersytet Każdego Wieku*. (2020). Bydgoszcz.pl, <https://www.bydgoszcz.pl/seniorzy/aktualnosci/latajacy-universytet-kazdego-wieku/>, (dostęp 14.09.2020).
- Laur Seniora*. (2013). KPCK, <https://kpck.pl/laur-seniora-2014/>, (dostęp 27.09.2020).
- Leja, J. (2020). *Danie dla seniora*. Wrocław.pl, <https://www.wroclaw.pl/portal/danie-dla-seniora-akcja-wspierajaca-starsze-osoby-i-lokalna-gastronomie>, (dostęp 20.09.2020).
- Lista zgłoszonych projektów*. (2020). Bydgoski Budżet Obywatelski, <https://www.bdgbo.pl/2020/05/lista-projektow.html>, (dostęp 27.09.2020).
- Local older people's forums. (2021). *AgeUK.org*, <https://www.ageuk.org.uk/get-involved/social-groups/forums/>, (dostęp 31.08.2021).
- Lubelskie Spotkania Seniorów LUBSENIOR*. (2019). Targi Lublin, <https://www.targi.lublin.pl/pl/aktualno%C5%9Bci/lubelskie-spotkania-senior%C3%B3w-lubsenior/>, (dostęp 16.09.2020).
- Lubuski Sejmik Seniorów*. (2019). Lubuskie.pl, <https://lubuskie.pl/wiadomosci/13802/lubuski-sejmik-seniorow-ii-kadencji-wideo>, (dostęp 28.09.2020).

- Łada, A. (2011). *Think tank – co to takiego?* Instytut Spraw Publicznych, <https://www.isp.org.pl/pl/blog/think-tank-co-to-takiego>, (dostęp 19.03.2021).
- Łań, M. (2020). „*Babciu, to nie Twój wnuczek*”. Warszawa – Oficjalny Portal Stolicy Polski, <http://www.um.warszawa.pl/aktualnosci/babciu-nie-tw-j-wnuczek-kolejna-edycja-kampanii-edukacyjnej>, (dostęp 22.01.2020).
- Łowicki, D. (2021). *Dziadkowie Biznesu. Akcja studentów ratuje przedsiębiorstwa seniorów*. Gazeta.pl, <https://wyborcza.pl/7,82983,27035858,dziadkowie-biznesu-akcja-studentow-ratuje-przedsiębiorstwa.html>, (dostęp 03.05.2021).
- Łódzka Tytka Seniora*. (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/projekty/lodzka-tytka-seniora/>, (dostęp 16.09.2020).
- Łódzki Informator dla Seniorów*. (2017). Urząd Miasta Łódź. (dostęp 16.09.2020).
- Maciejewska, J. (2020). *Forum Seniora! Spotkajmy się online!* Gazeta Pomorska, <https://pomorska.pl/dzis-iv-dzien-forum-seniora-spotkajmy-sie-online/ar/c15-15009656>, (dostęp 16.09.2020).
- Magazyn 60+*. (2021). magazyn60plus.pl, <https://magazyn60plus.pl/>, (dostęp 13.05.2021).
- Magazyn nie tylko dla seniorów*. (2020,). Kraków dla seniora, https://dlaseniora.krakow.pl/aktualnosci/242536,64,komunikat,magazyn_nie_tylko_dla_seniorow_w_tvp3__czas_pogodnej_jesieni.html, (dostęp 14.09.2020).
- Makowski, G. (2011). *Jakość współpracy między organizacjami pozarządowymi i administracją publiczną* (s. 360) [Raport końcowy z badań]. Instytut Spraw Publicznych, <https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/Program%20Społeczeństwa%20Obywatelskiego/ISPjakowsppracypaportkocowy1.pdf>, (dostęp 24.06.2020).
- Małopolska Sieć Rad Seniorów*. (2021). MILA. Fundacja Miejsca i Ludzi Aktywnych, <https://radyseniorow.org/>, (dostęp 22.11.2021).

- Mańka, J. (2015). *Gminne Rady Seniorów w Małopolsce* (s. 22). Małopolska Rada ds. Polityki Senioralnej, http://www.rops.krakow.pl/pliki/Polityka_spoeczna/GRS_raport_fina__.pdf, (dostęp 16.09.2020).
- Mapa infrastruktury pomocowej.* (2019). InfoSenior, <http://www.infoseniior.rops.torun.pl/mapa-infrastruktury-pomocowej>, (dostęp 16.09.2020).
- Marchewka, C. (2019). *8 milionów na teleopiekę dla wrocławskich seniorów.* Gazeta Wrocławska, <https://gazetawroclawska.pl/8-milionow-na-teleopieke-dla-wroclawskich-seniorow-umowa-podpisana/ar/c1-14088989>, (dostęp 27.09.2020).
- Mazowiecka Rada Seniorów.* (2019). Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, <http://mcps.com.pl/polityka-senioralna/mazowiecka-rada-seniorow/>, (dostęp 15.11.2020).
- Mediateka.* (2021). Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, <https://e.org.pl/mediateka/>, (dostęp 03.01.2021).
- Miasta Przyjazne Starzeniu: Przewodnik.* (2014). Światowa Organizacja Zdrowia. Fundacja Res Publica im. Henryka Krzeczakowskiego, <https://publica.pl/wp-content/uploads/2014/12/MIASTA-PRZYJAZNE-STARZENIU.pdf>, (dostęp 21.09.2020).
- Miejsce przyjazne seniorom.* (2019). Kraków dla seniora, https://dlaseniiora.krakow.pl/start/233550,artykul,dokumenty_akcji.html, (dostęp 16.09.2020).
- Miejsce Przyjazne Seniorom.* (2019a). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/miejsce-przyjazne-seniorom3.html>, (dostęp 16.09.2020).
- Miejsce Przyjazne Seniorom.* (2019b). Lublin.eu, <https://lublin.eu/mieszkancy/seniorzy/konkurs-miejsca-przyjazne-seniorom/edycja-2019/>, (dostęp 16.09.2020).
- Miejska aplikacja z komunikatami dla seniorów.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/miejska-aplikacja-z-komunikatami-dla-seniorow.html>, (dostęp 28.02.2021).

- Miejska Karta Seniora.* (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/projekty/miejska-karta-seniora/>, (dostęp 16.09.2020).
- Mieszkańcy zgłosili ponad pół tysiąca pomysłów na miasto w BBO.* (2020). Bydgoski Budżet Obywatelski, <https://www.bdgbo.pl/2020/07/mieszkanicy-zglosili-ponad-po-tysiaca.html>, (dostęp 14.09.2020).
- Międzynarodowa Konferencja ds. Bezpieczeństwa Seniora.* (2019). KielceSeniorom.pl, <http://kielceseniorom.pl/międzynarodowa-konferencja-ds-bezpieczenstwa-seniora-w-ramach-wydarzenia-kielce-seniorom/>, (dostęp 14.10.2019).
- Mikrogranty dla seniorów.* (2019). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/projekty/mikrogranty-dla-seniorow/>, (dostęp 16.09.2020).
- Ministerstwo Zdrowia wychodzi naprzeciw potrzebom osób starszych.* (2018). Ministerstwo Zdrowia, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/ministerstwo-zdrowia-wychodzi-naprzeciw-potrzebom-osob-starszych>, (dostęp 16.02.2018).
- Misja Instytutu.* (2020). SeniorHub, <https://seniorhub.pl/misja-instytutu/>, (dostęp 13.01.2020).
- Misja.* (2020). Wrocławskie Centrum Seniora, <http://www.seniorzy.wroclaw.pl/misja>, (dostęp 20.09.2020).
- Moch, B. (2019). *Program Senioralny 2019 – Wrocław przyjazny dla seniorów.* www.wroclaw.pl, <https://www.wroclaw.pl/program-senioralny-2019-wroclaw-przyjazny-dla-seniorow>, (dostęp 22.09.2019).
- Model kooperacji pomiędzy instytucjami pomocy i integracji społecznej, a podmiotami innych polityk sektorowych w gminach miejsko-wiejskich.* (2021). Województwo Kujawsko-Pomorskie. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu, <https://www.rops.torun.pl/pliki/kooperacja/model.pdf>, (dostęp 28.11.2021).
- Nagel, A. (2021). *Irena założyła konto na Instagramie, by dorabiać na emeryturze. Dziś jest mentorką tysięcy kobiet!* kobieta.pl, <https://www.kobieta.pl/artykul/>

- kobieta-zawsze-mloda-zalozyla-konto-na-instagramie-by-dorabiac-na-emeryturze-dzis-jest-mentorka-tysiecy-kobiet-ja-mam-w-glowie-wciaz-18-lat-210322103349, (dostęp 13.05.2021).
- Nagrody i wyróżnienia marszałka.* (2020). Wrota Warmii i Mazur, <https://warmia.mazury.pl/polityka-spoeczna/pomoc-i-integracja-spoeczna/4502-nagrody-i-wyroznienia-marszalka-pomoc-i-integracja-spoeczna-2019>, (dostęp 28.02.2021).
- Najlepszy Przyjaciel Seniorów.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/nagroda-najlepszy-przyjaciel-senior%C3%B3w1.html>, (dostęp 16.09.2020).
- Największe w Polsce badanie osób starszych: PolSenior.* (2011). Senior.pl, <http://www.zycie.senior.pl/147,0,Najwieksze-w-Polsce-badanie-osob-starszych-PolSenior,12431.html>, (dostęp 16.03.2020).
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski.* (2004). Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej, https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/08/nsis_2000.pdf, (dostęp 19.02.2020).
- Narodowy Instytut Geriatrii, Reumatologii i Rehabilitacji.* (2020). spartanska.pl, <https://spartanska.pl/>, (dostęp 12.12.2020).
- Narodowy Program Zdrowia.* (2018). Ministerstwo Zdrowia, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/narodowy-program-zdrowia1>, (dostęp 08.03.2020).
- National Council for Senior Citizens.* (2021). Jamaica Information Service, <https://jis.gov.jm/government/agencies/national-council-for-senior-citizens/>, (dostęp 06.09.2021).
- Nowa inicjatywa – Dolnośląskie Forum Integracji Seniorów.* (2013). Wroclawianin.pl, <http://www.wroclawianin.pl/region-aktualnosc/225-nowa-inicjatywa-dolnolskie-forum-integracji-seniorow->, (dostęp 24.09.2020).

- Nowy mural powstaje w Poznaniu.* (2020). Poznan.pl, <https://www.poznan.pl/mim/info/news/nowy-mural-powstaje-w-poznaniu,153416.html>, (dostęp 24.09.2020).
- Nowy wymiar opieki.* (2020). OpiekaNova, <http://opiekanova.pl/>, (dostęp 27.09.2020).
- NTO Senior w Opolu.* (2019). Senior w Opolu, <http://www.seniorwopolu.pl/cs/nto-senior-w-opolu>, (dostęp 17.09.2020).
- O Centrum.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/>, (dostęp 06.09.2021).
- Ogólnopolskie Porozumienie Rad Seniorów.* (2024), <http://opowrs.org.pl/>, (dostęp 24.11.2024).
- O nas.* (2020a). Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, <https://e.org.pl/onas/>, (dostęp 06.09.2021).
- O nas.* (2020b). CAM „Nowolipie”, <https://cam.waw.pl/centrum-aktywnosci-miedzypokoleniowej/o-nas/>, (dostęp 06.09.2021).
- O programie.* (2020). Aktywni Seniorzy 60+, <http://www.aktywni-seniorzy.info/programie/>, (dostęp 06.09.2021).
- O projekcie.* (2018). Gospodarstwa Opiekuńcze, <http://www.opieka.kpodr.pl/pl/front/o-projekcie-opieka-z-zagrodzie/>, (dostęp 27.09.2020).
- O projekcie.* (2020). Strefa 55+, <http://strefa55plus.wcrs.wroclaw.pl/o-projekcie/>, (dostęp 18.02.2021).
- O projekcie.* (2021). Generator innowacji. Sieci wsparcia, <https://sieciewsparcia.pl/o-projekcie/>, (dostęp 18.02.2021).
- O targach.* (2020). VIVA SENIORZY! <https://vivaseniorzy.pl/pl/o-wydarzeniu/o-targach/>, (dostęp 18.02.2021).
- Obywatelski Parlament Seniorów spotka się po raz czwarty.* (2019). Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/obywatelski-parlament-seniorow-spotka-sie-po-raz-czwarty>, (dostęp 14.09.2019).
- Ocena projektów.* (2020). Budżet Obywatelski Województwa Łódzkiego, <https://bo.lodzkie.pl/ocena-projektow/>, (dostęp 11.10.2020).

- Oceny wniosków o realizację zadań publicznych w ramach inicjatywy lokalnej.* (2020). katowice.eu, <https://www.katowice.eu/dla-mieszka%C5%84ca/zaanga%C5%BCuj-si%C4%99/inicjatywa-lokalna/oceny-wniosk%C3%B3w-o-realizacj%C4%99-zada%C5%84-publicznych-w-ramach-inicjatywy-lokalnej>, (dostęp 17.09.2021).
- Oferta.* (2021). Śląskie dla Seniora, <https://seniorzy.slaskie.pl/offers>, (dostęp 23.02.2021).
- Oferty pracy.* (2020). PracaDlaSeniorow.pl, <https://www.pracadlaseniorow.pl/oferty-pracy-50plus/index>, (dostęp 23.02.2021).
- Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku.* (2021). Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, <http://www.federacjautw.pl/index.php>, (dostęp 14.06.2021).
- Ogólnopolski Parlament Seniorów.* (2021). Ogólnopolski Parlament Seniorów, <http://parlamentseniorow.pl/o-nas/>, (dostęp 10.06.2021).
- Olszak, A.* (2020). *Seniorze, czujesz się samotny? Potrzebujesz rozmowy lub pomocy? Zadzwoń na specjalny telefon.* Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Gdańsku, <https://rops.pomorskie.eu/-/seniorze-czujesz-sie-samotny-potrzebujesz-rozmowy-lub-pomocy-zadzwon-na-specjalny-telefon>, (dostęp 10.09.2020).
- Olsztyńska Karta Seniora.* (2017). Olsztyn.eu, <https://senior.olsztyn.eu/senior/olsztyńska-karta-seniora.html>, (dostęp 17.09.2020).
- Opaska życia SiDLY.* (2020). SiDLY, <https://opaskazycia.sidly.eu/>, (dostęp 27.09.2020).
- Opolska Karta Rodziny i Seniora.* (2014). Opolskie Dla Rodziny, <https://dlarodziny.opolskie.pl/opolska-karta-rodziny-i-seniora/?discount=4>, (dostęp 02.02.2021).
- Opolski Telefon Życzliwości 60+.* (2016). Centrum Senior w Opolu, <http://seniorwopolu.pl/cs-nasze-realizacje/opolski-telefon-zyczliwosci-60>, (dostęp 02.02.2021).

- Otwarcie Centrum Opieki Geriatrycznej. (2020). *Pomorskie Centrum Reumatologiczne*, <https://pcrsopot.pl/o-nas/projekty-z-dofinansowaniem-zewnetrznym/>, (dostęp 21.02.2021).
- Pakt na rzecz seniorów*. (2012), <http://www.federacjautw.pl/images/pliki/deklaracja%20sejm.pdf>, (dostęp 19.03.2020).
- Parada Seniorów*. (2017). Fundacja ZACZYN, <https://zaczyn.org/nasze-projekty/parada-seniorow-i-piknik-pokolen-dojrzali-wspaniali/parada.zaczyn.org>, (dostęp 05.03.2021).
- Parlamentarny Zespół ds. Rad Seniorów. (2024). Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/agent.xsp?symbol=ZESPOL&Zesp=1076>, (dostęp 24.11.2024).
- Pełnomocnicy Prezydenta Miasta Szczecin*. (2020). Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Szczecin, http://bip.um.szczecin.pl/chapter_131195.asp?soid=7B92E9BB47C341B192B2BE0AE687624F, (dostęp 16.09.2020).
- Pełnomocnicy*. (2020). Małopolski Urząd Wojewódzki w Krakowie. Biuletyn Informacji Publicznej, <https://bip.malopolska.pl/muw,m,5405,pełnomocnicy.html>, (dostęp 16.09.2020).
- Pełnomocnik Prezydenta Miasta Gdańska ds. Seniorów*. (2019). Urząd Miejski w Gdańsku, <https://bip.gdansk.pl/urzedmiejski/pełnomocnik-prezydenta-miasta-gdanska-ds-seniorow,a,90031>, (dostęp 16.09.2020).
- Pełnomocnik Prezydenta Miasta Krakowa ds. Polityki Senioralnej*. (2019). Biuletyn Informacji Publicznej Miasta Krakowa, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=92868, (dostęp 16.09.2020).
- Pełnomocnik Prezydenta Miasta Lublin do Spraw Seniorów*. (2019). Lublin.eu, <https://lublin.eu/mieszkanicy/seniorzy/pełnomocnik-prezydenta-miasta-lublin-do-spraw-seniorow/zadania/>, (dostęp 16.09.2020).

- Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Traktowania.* (2020). Portal Gov.pl, <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/co-robimy2>, (dostęp 19.12.2020).
- Platforma Wiedzy i Wymiany Doświadczeń.* (2012). Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, <http://www.umwd.dolnyslask.pl/seniorzy/platforma-wiedzy-i-wymiany-doswiadczen/>, (dostęp 24.09.2020).
- Podlascy Seniorzy – wpływamy na zmiany.* (2020). Podlaski Senior, <https://podlaskisenior.pl/tag/asos/>, (dostęp 22.11.2021).
- Podolog dla seniora.* (2020). Kraków dla seniora, https://dlaseniora.krakow.pl/aktualnosci/242528,64,komunikat,podolog_dla_seniora.html, (dostęp 14.09.2021).
- Podsumowanie roku.* (2021). Świętokrzyski Urząd Wojewódzki w Kielcach, <https://www.kielce.uw.gov.pl/pl/biuro-prasowe/aktualnosci/18533,Podsumowanie-roku.html?search=7707284>, (dostęp 24.08.2021).
- Polityka senioralna województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2014–2020.* (2014). Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, https://www.warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/Polityka_senioralna_woj_wm_2014-2020.pdf, (dostęp 28.02.2021).
- Polityka senioralna.* (2020). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, <https://seniorzy.ropskatowice.pl/>, (dostęp 12.09.2021).
- Polityka Senioralna. Pismo Eksperckie.* (2021). Polityka Senioralna, <https://polityka.zaczyn.org/>, (dostęp 12.02.2021).
- PolSenior2, Rekomendacje Strategiczne dla Rządu i Samorządów.* (2022), <https://polsenior2.gumed.edu.pl/66095.html>, (dostęp 12.12.2024).
- Polska dla początkujących i zaawansowanych.* (2020). Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, <https://e.org.pl/polska-dla-poczatkujacych-i-zaawansowanych-spotkanie-informacyjne/>, (dostęp 26.07.2021).

- Polski Ład to wielki program zmiany cywilizacyjnej.* (2021). Prawo i Sprawiedliwość, <http://pis.org.pl/aktualnosci/polski-lad-to-wielki-program-zmiany-cywilizacyjnej>, (dostęp 12.07.2021).
- Polskie Forum Seniorów.* (2021). Polskie Forum Seniorów, <https://www.forumseniorow.pl/index.php/o-nas>, (dostęp 10.06.2021).
- Pomorskie Forum Rad Seniorów.* (2021). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Pomorskiego, <https://rops.pomorskie.eu/aktualnosci2>, (dostęp 19.11.2021).
- Poradniki.* (2020). UOKiK, <https://www.uokik.gov.pl/poradniki.php>, (dostęp 10.06.2021).
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy o samorządzie województwa.* (2020). Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?documentId=A8EF058708B3CD08C125850C003B2D6E>, (dostęp 28.11.2021).
- Potrzeba.* (2021). Internetowa Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/potrzeba;3961121.html>, (dostęp 23.05.2021).
- Poznań zaoferuje seniorom bezpłatne strzyżenie i mycie okien.* (2018). www.rynekseniora.pl, http://www.rynekseniora.pl/polityka_senioralna/104/poznan_zaoferuje_seniorom_bezplatne_strzyzenie_i_mycie_okien,10523.html, (dostęp 14.09.2020).
- Poznańska Akademia Bezpieczeństwa.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/poznanska-akademia-bezpieczenstwa.html>, (dostęp 19.09.2020).
- Poznańska Złota Karta.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/poznanska-zlota-karta.html>, (dostęp 19.09.2020).
- Poznański przewodnik seniorki i seniora.* (2019). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/assets/files/przewodnik%202019.pdf>, (dostęp 19.09.2020).

- Pracownia na rzecz rad seniorów.* (2017). Pracownia Pozarządowa, <https://pracowniapozarzadowa.pl/2017/03/05/pracownia-na-rzecz-rad-seniorow-podsumowanie-asos-2016/>, (dostęp 22.11.2021).
- Prawa seniorów w działaniach Rzecznika Praw Obywatelskich.* (2019). Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Raport%20o%20seniorach%20-%20dzia%C5%82ania%20RPO.pdf>, (dostęp 14.10.2019).
- Prognoza ludności na lata 2014–2050.* (2014). Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-,1,5.html>, (dostęp 18.03.2020).
- Program „Dostępność Plus”.* (2018). Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/62311/Program_Dostepnosc_Plus.pdf, (dostęp 03.03.2021).
- Program „Leki 75+”.* (2016), <http://75plus.mz.gov.pl/>, (dostęp 03.03.2021).
- Program „Opieka 75+”.* (2018). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-opieka-75>, (dostęp 03.03.2021).
- Program „Polityka Prorodzinna Państwa”.* (1999). Kancelaria Rady Ministrów, [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/\\$file/1522.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/$file/1522.pdf), (dostęp 14.03.2020).
- Program „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+”.* (2008). Rada Ministrów RP, <https://zielonalinia.gov.pl/upload/50plus/Program50.pdf>, (dostęp 14.03.2020).
- Program „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+”. Dokument Implementacyjny (aktualizacja), przedłożony przez ministra pracy i polityki społecznej.* (2012). Premier.gov.pl, <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/>

- program-solidarnosc-pokolen-dzialania-dla-zwiekszenia-aktywnosci-zawodowej.html, (dostęp 14.03.2020).
- Program Aktywni+*. (2021). senior.gov.pl, http://senior.gov.pl/program_asos/strona/92, (dostęp 02.02.2021).
- Program ASOS*. (2020). senior.gov.pl, http://senior.gov.pl/program_asos/strona/5, (dostęp 26.02.2021).
- Program COVID-19*. (2021). Narodowy Instytut Wolności, <http://niw.gov.pl/nasze-programy/program-covid-19/>, (dostęp 03.03.2021).
- Program na rzecz osób starszych w województwie podlaskim na lata 2016–2020*. (2016). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, <http://www.rops-bialystok.pl/rops/wp-content/uploads/2013/03/Program-na-rzecz-os%C3%B3b-starszych-w-woj.-podl.-na-lata-2016-2020-za%C5%82-do-uchw.pdf>, (dostęp 03.03.2021).
- Program Profilaktyki i Leczenia Chorób Układu Sercowo-Naczyniowego POLKARD*. (2019). Ministerstwo Zdrowia, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/program-profilaktyki-i-leczenia-chorob-ukladu-sercowo-naczyniowego-polkard-na-lata-2017-2020>, (dostęp 14.03.2020).
- Program Rozwoju Sportu do roku 2020*. (2015). Ministerstwo Sportu i Turystyki, <https://bip.msit.gov.pl/bip/projekty-aktow-prawnyc/inne-dokumenty-rzadowe/1570,Program-Rozwoju-Sportu-do-roku-2020.html>, (dostęp 14.03.2020).
- Program Senior+*. (2021). senior.gov.pl, <http://senior.gov.pl/aktualnosc/pokaz/551>, (dostęp 02.03.2021).
- Program Wspieraj Seniora*. (2020). Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-wspieraj-seniora---solidarnosciowy-korpus-wsparcia-seniorow-w-pytaniach-i-odpowiedziach>, (dostęp 23.02.2021).
- Program zapobiegania depresji w Polsce na lata 2016–2020*. (2016). Ministerstwo Zdrowia, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/program-zapobiegania-depresji-w-polsce-na-lata-2016-2020>, (dostęp 23.02.2021).

- Projekt PolSenior2. Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem.* (2016). Projekt PolSenior2, <https://polsenior2.gumed.edu.pl/60318.html>, (dostęp 23.02.2021).
- Projekt stanowiska Rządu wobec senackiego projektu ustawy o zmianie ustawy o samorządzie gminnym oraz niektórych innych ustaw (druk nr 989).* (2021). Rada Ministrów RP, <https://www.gov.pl/web/mswia/projekt-stanowiska-rzadu-wobec-senackiego-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-o-samorzadzcie-gminnym-oraz-niektorych-innych-ustaw-druk-nr-989>, (dostęp 28.11.2021).
- PROO.* (2020). Narodowy Instytut Wolności, <http://niw.gov.pl/nasze-programy/proo/>, (dostęp 12.12.2020).
- Przyborowska, K. (2019). *Centrum Pracy Seniora*, <https://szczecin.praca.gov.pl/-/10549280-centrum-pracy-seniora>, (dostęp 23.02.2021).
- Przybylska, E., Koziół, W. (red.). (2019). *Sprawozdanie Komisji Polityki Senioralnej z działalności w VIII kadencji Sejmu (2015-2019)*. Biuro Komisji Sejmowych, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/opis_PSN/\\$file/opis_PSN.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/opis_PSN/$file/opis_PSN.pdf), (dostęp 08.03.2020).
- Publikacje.* (2020). UOKiK, <https://www.uokik.gov.pl/publikacje.php>, (dostęp 03.03.2021).
- Pudełko życia.* (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://bip.uml.lodz.pl/urzed-miasta/zalatw-sprawe-urzedowa/wyszukiwarka-spraw/>, (dostęp 16.09.2002).
- Punkty Cyfrowego Wsparcia Seniora.* (2018). Warszawa Senioralna, <http://senioralna.um.warszawa.pl/PCWS>, (dostęp 20.09.2020).
- Rada do spraw Polityki Senioralnej.* (2018). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/rada-ds-polityki-senioralnej>, (dostęp 08.03.2020).
- Rada ds. Polityki Senioralnej.* (2020). senior.gov.pl, http://senior.gov.pl/polityka_dlugofalowa/strona/9, (dostęp 08.03.2020).

- Rada do spraw Polityki Senioralnej. (2023). Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/rada-ds-polityki-senioralnej>, (dostęp 24.11.2024).
- Rada Seniorów przy Marszałku Województwa Podlaskiego.* (2017). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, http://www.rops-bialystok.pl/rops/?page_id=13073, (dostęp 08.03.2020).
- Radio SoVo.* (2020), <https://radiosovo.pl/o-projekcie/opis/>, (dostęp 17.06.2021).
- Radiowy Klub Seniora.* (2020). Wrocławskie Centrum Seniora, <http://seniorzy.wroclaw.pl/radiowy-klub-seniora>, (dostęp 17.06.2021).
- Rady seniorów przedmiotem manipulacji politycznej?* (2016). Rynek Seniora, http://www.rynekseniora.pl/polityka_senioralna/104/rady_seniorow_przedmiotem_manipulacji_politycznej,4694.html, (dostęp 09.04.2018).
- Rady seniorów w działaniu. Rekrutujemy aktywnych seniorów!* (2017). SocLab, <https://soclab.org.pl/rady-seniorow/>, (dostęp 09.04.2018).
- Raport o sytuacji polskich rodzin.* (1998). Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny, https://www.srk.opoka.org.pl/srk/srk_pliki/dokumenty/o.html, (dostęp 14.03.2020).
- Raport Społeczeństwo. Współobecność, współodpowiedzialność, wspólnotowość: Społeczeństwo obywatelskie w czasach pandemii* (s. 38). (2020). Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, <https://oees.pl/wp-content/uploads/2020/09/Raport-spoleczenstwo.pdf>, (dostęp 26.01.2021).
- Ratajczak, J. (2014). *Metoda „na policjanta”*. www.wroclaw.pl, <https://www.wroclaw.pl/nowa-metoda-oszustow-na-policjanta>, (dostęp 19.09.2020).
- Razem Bezpieczniej im. Władysława Stasiaka.* (2020). Razem Bezpieczniej, <http://razembezpieczniej.mswia.gov.pl/>, (dostęp 03.03.2021).
- Region dla Rodziny. Wojewódzki Program Wspierania Rodziny i Systemu Pieczy Zastępczej na lata*

- 2014–2020. (2014). Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, <http://bip.rbip.wzp.pl/sites/bip.wzp.pl/files/articles/zalacznikdo517.pdf>, (dostęp 28.02.2021).
- Region Dobrego Wsparcia*. (2020). Regionalny Ośrodek Pomocy Społecznej w Szczecinie, <http://www.rops.wzp.pl/rehabilitacja-osob-niepelnospprawnych/region-dobrego-wsparcia>, (dostęp 01.03.2021).
- Regionalna baza instytucji i organizacji działających na rzecz seniorów na terenie Dolnego Śląska*. (2020). Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej, <https://dops.wroc.pl/regionalna-baza-instytucji-i-organizacji-dzialajacych-na-rzecz-seniorow-na-terenie-dolnegoslaska/>, (dostęp 24.09.2020).
- Regionalna Rada ds. Seniorów*. (2018). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Zachodniopomorskiego, <http://rodzina.wzp.pl/rada-seniorow/>, (dostęp 28.02.2021).
- Rejestr TERYT*. (2018), <http://eteryt.stat.gov.pl/eteryt/raporty/WebRaportZestawienie.aspx>, (dostęp 02.01.2018).
- Rówieśnicy Niepodległej*. (2020). Portal Województwa Kujawsko-Pomorskiego, <https://kujawsko-pomorskie.pl/biuro-prasowe/rowiesnicy-niepodleglej>, (dostęp 27.09.2020).
- RPO proponuje subwencję senioralną*. (2020). www.portalsamorzadowy.pl, (dostęp 05.03.2020).
- Rybarska-Jarosz, D. (2019). *Dobre wsparcie. System lokalnych usług społecznych. Moduł polityki senioralnej Województwa Zachodniopomorskiego*, https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/12-materialy_rozne/konferencja_seniorzy_2019/3_Polityka_senioralna_Zachodniopomorskiego.pdf, (dostęp 28.02.2021).
- Rzecznik ds. Seniorów*. (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/informator-60/rzecznik-ds-seniorow/>, (dostęp 16.09.2020).
- Rzecznik Praw Osób Starszych*. (2020). Federacja FOSA, <https://federacjafosa.pl/projekt/rzecznik-praw-osob-starszych/>, (dostęp 28.02.2021).

- Seminarium pn. „Bezpiecznie i zdrowo – seniorzy w czasie pandemii”.* (2020). RCPS Łódź, <https://www.rcpslodz.pl/index.php/2-aktualnosci/441-seminarium-pn-bezpiecznie-i-zdrowo-seniorzy-w-czasie-pandemii>, (dostęp 11.10.2020).
- Senior 60+.* (2020). TVK Winogrady, <https://tvkwinogrady.pl/nagrania/odtworzaj/15874>, (dostęp 15.11.2020).
- Senior Citizens Council. (2021). *sencico.org*, <http://www.sencico.org>, (dostęp 05.09.2021).
- Senior i Seniorka Roku.* (2020). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, <http://www.rops.krakow.pl/lewa/seniorzy-9/malopolski-plebiscyt-pozza-stereotypem-senior-i-seniorka-roku-49.html>, (dostęp 15.09.2020).
- Senior na drodze.* (2019). www.seniornadrodze.pl, <https://www.seniornadrodze.pl>, (dostęp 02.02.2021).
- Senior w Domu: Aktywność.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/aktywno%C5%9B%C4%87.html>, (dostęp 19.0.2020).
- Senior w koronie.* (2021). Senior w Koronie, <https://fundacjaseniorwkoronie.org/>, (dostęp 14.06.2021).
- Senior, Obywatel, Radny.* (2020). Fundacja ZACZYN, <https://zaczyn.org/senior-obywatel-radny-2020-zapraszamy-do-projektu/>, (dostęp 06.08.2020).
- Senior.* (2020). *Małopolska.pl*, <https://www.malopolska.pl/dla-mieszkanca/zdrowie-i-polityka-spoleczna/senior>, (dostęp 15.11.2020).
- Senioralne Biuro Karier.* (2020). CAM „Nowolipie”, <https://cam.waw.pl/senioralne-biuro-karier/dla-pracownika/>, (dostęp 20.09.2020).
- Senioralni. Poznań.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/senioralni.-poznani1.html>, (dostęp 20.09.2020).
- Seniorzy dzwońcie do nas.* (2020, kwiecień 14). MOPS Starogard Gdański, <https://www.mops.starogard.pl/index.php/koronawirus/330-seniorzy-dzwoncie-do-nas>, (dostęp 20.09.2020).

- Seniorzy powołali Ogólnopolskie Porozumienie Rad Seniorów.* (2015). Onet Wiadomości, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/seniorzy-powolali-ogolnopolskie-porozumienie-rad-seniorow/hjd6zs>, (dostęp 14.04.2018).
- Seniorzy w Akcji.* (2020). Seniorzy w Akcji, <https://seniorzyw akcji.pl/>, (dostęp 05.03.2021).
- Siedź w domu aktywnie.* (2020). Warszawa Senioralna, <https://senioralna.um.warszawa.pl/siedz-w-domu-aktywnie-akcja-spo-eczna>, (dostęp 05.03.2021).
- Sikora, D. (2017). *Interpelacja nr 84/2017 w sprawie: Opracowania wojewódzkiej strategii senioralnej*, <https://bip.pomorskie.eu/e,pobierz,get.html?id=115562>, (dostęp 21.02.2021).
- SILVER TV. Telewizja 50+.* (2020). SILVER TV, <https://telewizja.silvertv.pl/>, (dostęp 13.05.2021).
- Skrzypiec, R. (2008). *Mapa społecznej aktywności obywatelskiej w gminie Lesznówola*. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, https://www.academia.edu/6226379/Mapa_spo%C5%82ecznej_aktywno%C5%9Bci_obywatelskiej_w_gminie_Leszn%C3%B3wola, (dostęp 14.06.2020).
- Skuteczna ochrona ofiar – ustawa antyprzemocowa obowiązującym prawem.* (2020). Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/skuteczna-ochrona-ofiar--ustawa-antyprzemocowa-obowiazujacym-prawem>, (dostęp 20.12.2020).
- Słownik pojęć. Pojęcia stosowane w statystyce publicznej.* (2021). Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/2807,pojecie.html>, (dostęp 16.11.2021).
- Smartfon dla cyfrowych debiutantów.* (2020). Bydgoszcz.pl, <https://www.bydgoszcz.pl/seniorzy/aktualnosci/smartfon-dla-cyfrowych-debiutantow/>, (dostęp 25.05.2020).
- Solidarnościowy Korpus Wsparcia Seniorów.* (2020). wspierajseniora.pl, <https://wspierajseniora.pl/>, (dostęp 12.07.2021).

- Solidarnościowy Korpus Wsparcia. Analiza, dyskusja, rekomendacje* (s. 13). (2021). Instytut Polityki Senioralnej Senior.Hub, <https://seniorhub.pl/solidarnosciowy-korpus-wsparcia-analiza-dyskusja-rekomendacje/>, (dostęp 12.07.2021).
- Specjaliści*. (2021). CKPPiP, <https://ckppip.edu.pl/opracowania-i-analazy/specjalisci/>, (dostęp 06.06.2021).
- Spis organizacji*. (2021). ngo.pl, [https://spis.ngo.pl/?cat\[2385\]=2875](https://spis.ngo.pl/?cat[2385]=2875), (dostęp 13.06.2021).
- Spis organizacji. Wyniki wyszukiwania*. (2020). ngo.pl, Portal Organizacji Pozarządowych, [https://spis.ngo.pl/?cat\[2384\]=2875](https://spis.ngo.pl/?cat[2384]=2875), (dostęp 14.10.2021).
- Spoleczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2013-2017*, (s. 186). (2017). Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-wyniki-badan-statystycznych-z-lat-2013-2017,1,11.html>, (dostęp 08.04.2018).
- Spoleczna Rada Seniorów Województwa Łódzkiego*. (2017). RCPS Łódź, <https://www.rcpslodz.pl/index.php/seniorzy/spoleczna-rada-seniorow-województwa-lodzkiego>, (dostęp 08.04.2018).
- Sportowy Uniwersytet Seniora*. (2020). senior.katowice.pl, <https://senior.katowice.pl/>, (dostęp 14.09.2020).
- Sprawozdanie z realizacji programu wieloletniego Senior na lata 2015–2020. Edycja 2020*. (2021). Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, http://senior.gov.pl/program_senior_plus/strona/81, (dostęp 08.12.2021).
- Srebrne Katowice*. (2020). senior.katowice.pl, <https://senior.katowice.pl/srebrne-katowice>, (dostęp 14.09.2020).
- Starczewski, B. (2013). *Gminne rady seniorów – samorzady przekonują się do nowej instytucji?* Samorząd. Serwis Wolters Kluwer, <http://www.samorzad.lex.pl/czytaj/-/artykul/gminne-rady-seniorow--samorzady-przekonaja-sie-do-nowej-instytucji>, (dostęp 14.07.2017).

- Start. Brawo Senior.* (2020). brawosenior.pl, <https://brawosenior.pl/>, (dostęp 11.09.2020).
- Starzyk, K., Wiśnicka, M. (2014). *Zoom na rady seniorów. Diagnoza funkcjonowania. Raport z badania. Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e”*. Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e”, <http://zoomnaradyseniorow.pl/publikacje/nasze-teksty/zoom-na-rady-seniorow-diagnoza-funkcjonowania-raport-z-badania/>, (dostęp 15.06.2017).
- Statut Warszawskiej Rady Seniorów.* (2014). Warszawska Rada Seniorów, <https://wrs.waw.pl/statut/>, (dostęp 29.11.2021).
- Stokłuska, E. (2015). Fora seniorów w Wielkiej Brytanii. *Partycypacja Obywatelska.pl*, https://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2015/09/kejs-fora_seniorow_uk.pdf, (dostęp 31.08.2021).
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050.* (2014). Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnoscipolski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html>, (dostęp 19.03.2020).
- Sytuacja osób starszych w Polsce w 2018 roku.* (2020). Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/osoby-starsze/sytuacja-osob-starszych-w-polsce-w-2018-roku,2,1.html>, (dostęp 16.03.2020).
- Sytuacja osób starszych w Polsce w 2019 roku.* (2021). Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/osoby-starsze/sytuacja-osob-starszych-w-polsce-w-2019-roku,2,2.html>, (dostęp 29.11.2021).
- Szczecińska Karta Seniora.* (2020). Szczecin Przyjazny Rodzinie, http://przyjaznyrodzinie.szczecin.pl/chapter_117045.asp, (dostęp 19.09.2020).
- Szczerba, M. (2013). *Polityka senioralna na serio.* Instytut Obywatelski, <http://www.instytutobywatelski.pl/18272/komentarze/polityka-senioralna-na-serio>, (dostęp 01.03.2020).

- Szczygielska-Jakubowska, A. (2021). *Bydgoscy seniorzy zyskają nową przestrzeń dla swej aktywności*. Gazeta.pl, <https://bydgoszcz.wyborcza.pl/bydgoszcz/7,48722,26679931,bydgoscy-seniorzy-zyskaja-nowa-przestrzen-dla-swej-aktywnosci.html>, (dostęp 18.01.2021).
- Szkutnik, Z. (2018a). *Polska Seniora*. Miejska Rada Seniorów, <http://mrs.poznan.pl/polska-seniora/>, (dostęp 08.03.2020).
- Szkutnik, Z. (2018b). *Druga Wiosenna Szkoła Wielkopolskich Rad Seniorów*. Miejska Rada Seniorów, <http://mrs.poznan.pl/druga-wiosenna-szkola-wielkopolskich-rad-seniorow/>, (dostęp 08.03.2020).
- Szkutnik, Z. (2018c). *Bezpłatne pedicure dla poznańskich seniorów*. Miejska Rada Seniorów, <http://mrs.poznan.pl/bezplatne-pedicure-dla-poznanskich-seniorow/>, (dostęp 08.03.2020).
- Szywała, M. (2019). *Sopot: Otwarto Centrum Opieki Geriatrycznej w Pomorskim Centrum Reumatologicznym*. rynekzdrowia.pl, <http://www.rynekzdrowia.pl/Inwestycje/Sopot-otwarto-Centrum-Opieki-Geriatrycznej-w-Pomorskim-Centrum-Reumatologicznym,200560,3.html>, (dostęp 08.12.2019).
- Śląska Rada ds. Seniorów. (2019). *seniorzy.slaskie.pl*, https://seniorzy.slaskie.pl/index.php/content/seniorzy---kongres_20190528141038, (dostęp 21.02.2021).
- Świętokrzyska Rada Seniorów. (2020). *Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego*, <https://www.swietokrzyskie.pro/swietokrzyska-rada-seniorow/>, (dostęp 21.02.2021).
- Tandem. Mentoring międzypokoleniowy*. (2018). Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e”, <https://e.org.pl/tandem-mentoring-miedzypokoleniowy/>, (dostęp 05.03.2021).
- Targi Seniora – Silver Silesia*. (2019). Arena Gliwice, <https://arenagliwice.com/events/targi-seniora-silver-silesia/>, (dostęp 10.09.2020).
- Telefon życzliwości dla seniorów*. (2015). Olsztyn.eu, <https://olsztyn.eu/nc/o-olsztynie/aktualnosci/article/>

- telefon-zyczliwosci-dla-seniorow-1.html, (dostęp 17.09.2020).
- Telefon Życzliwości.* (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/seniorzy/projekty/telefon-zyczliwosci/>, (dostęp 17.09.2020).
- Telefony Wsparcia dla Seniorów.* (2020). Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/wielkoduszna-polska-telefony-wsparcia-dla-seniorow-slask-rpo-przedstawia>, (dostęp 17.09.2020).
- Teleopieka w Poznaniu.* (2017). Poznan.pl, <https://www.poznan.pl/mim/info/news/teleopieka-w-poznaniu,108929.html>, (dostęp 27.09.2020).
- Teleopieka.* (2019). Senior w Opolu, <http://seniorwopolu.pl/aktualnosci/teleopieka>, (dostęp 27.09.2020).
- Tracz-Dral, J. (2019). *Aktywność osób starszych* (OT-672; Opracowania tematyczne, s. 36). Kancelaria Senatu RP. Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/170/plik/ot-672.pdf>, (dostęp 01.10.2019).
- Trzeciakowski, R. (2021). *Rządowa Strategia Demograficzna 2040 nie pomoże na kryzys demograficzny.* Forum Obywatelskiego Rozwoju, <https://for.org.pl/pl/a/8498,rzadowa-strategia-demograficzna-2040-nie-pomoze-na-kryzys-demograficzny>, (dostęp 23.10.2021).
- Uczenie do starości.* (2020). CAM „Nowolipie”, <https://cam.waw.pl/uczenie-do-starosci/>, (dostęp 20.09.2020).
- Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej oraz nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego.* (2020). Urząd Miasta Łodzi, <https://bip.uml.lodz.pl/urząd-miasta/zalaw-sprawy-urzedowa/wyszukiwarka-spraw/>, (dostęp 16.09.2020).
- Usługi z pakietu Poznań VIVA Senior.* (2019). Poznan.pl, <https://www.poznan.pl/mim/main/-,p,41361,45043.html>, (dostęp 16.09.2020).
- Utworzenie oraz prowadzenie lokalnych Centrów Aktywności Seniorów.* (2020). Biuletyn Informacji Publicznej Miasta

- Krakowa, https://www.bip.krakow.pl/?news_id=128972, (dostęp 16.09.2020).
- Warszawska Złota Rączka dla Seniora 75+*. (2020). CAM „Nowolipie”, <https://cam.waw.pl/projekt-senioralny/warszawska-zlota-raczka-dla-seniora-75/>, (dostęp 20.09.2020).
- Warszawski Elementarz Cyfrowy*. (2018). Warszawa Senioralna, <http://senioralna.um.warszawa.pl/zaj-cia-komputerowe/warszawski-e-podr-cznik-seniora>, (dostęp 14.09.2020).
- Wielkie święto seniorów*. (2019). KielceSeniorom.pl, <http://kielceseniorom.pl/>, (dostęp 14.09.2020).
- Wielkopolski Program na Rzecz Osób Starszych do 2020 roku*. (2013). Zarząd Województwa Wielkopolskiego, <https://rops.poznan.pl/wp-content/uploads/2020/09/program-na-rzecz-osob-starszych-zatwierdzony.pdf>, (dostęp 26.01.2021).
- Wielkopolski Zespół Ekspertów ds. Polityki Senioralnej. (2018). *Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu*, <https://rops.poznan.pl/wydarzenie/wielkopolski-zespol-ekspertow-ds-polityki-senioralnej/>, (dostęp 26.01.2021).
- Wielkopolski Zespół Ekspertów ds. Polityki Senioralnej. (2024). *Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu*, <https://www.poznan.uw.gov.pl/zarzadzenia/zarzadzenie-nr-43824-wojewody-wielkopolskiego-z-dnia-4-lipca-2024-r-w-sprawie-zespolu>, (dostęp 24.11.2024).
- Wiener Seniorenbeirat*. (2021). Senior in Wien, <https://www.senior-in-wien.at/p/seniorinnenbeirat>, (dostęp 06.09.2021).
- Wirtualne Senioralia*. (2020). Świętokrzyski Urząd Wojewódzki w Kielcach, <https://www.kielce.uw.gov.pl/pl/biuro-prasowe/aktualnosci/18271,Wirtualne-Senioralia.html?search=7707284>, (dostęp 24.11.2020).
- Wojewódzkie dzienniki urzędowe*. (2021). Cyfryzacja KPRM, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/wojewodzkie-dzienniki-urzedowe>, (dostęp 17.11.2021).

- Wolontariat w Centrum.* (2020). Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, <https://centrumis.pl/wolontariat-w-centrum.html>, (dostęp 19.09.2020).
- Wójkowski, G. (2017). *Standardy funkcjonowania rad seniorów* (s. 68). Stowarzyszenie Aktywności Obywatelskiej Bona Fides, <http://www.bonafides.pl/wp-content/uploads/2017/12/Standardy-27.12.17-1.pdf>, (dostęp 31.03.2018).
- Wrocławska Karta Seniora.* (2020). Wrocławskie Centrum Seniora, <http://www.seniorzy.wroclaw.pl/wroclawska-karta-seniora>, (dostęp 12.07.2021).
- Współpraca z organizacjami pozarządowymi.* (2020). Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, <http://www.rops.krakow.pl/lewa/wspolpraca-z-organizacjami-pozarzadowymi-15/otwarte-konkursy-ofert-2020-174.html>, (dostęp 15.11.2020).
- Wypożyczalnie sprzętu.* (2020). Kraków dla seniora, <https://dlaseniора.krakow.pl/2507,kat,89,artykul,instytucje.html>, (dostęp 14.09.2020).
- Wyszukiwanie podmiotów leczniczych.* (2021). Rejestr Podmiotów Wykonujących Działalność Leczniczą, <https://rpwdl.ezdrowie.gov.pl/>, (dostęp 06.06.2021).
- Wyszukiwarka Praktyk Zawodowych Lekarzy i Lekarzy Dentystów.* (2021). Rejestr Podmiotów Wykonujących Działalność Leczniczą, <https://rpwdl.ezdrowie.gov.pl/RPZ/SearchEx?institutionType=L>, (dostęp 06.06.2021).
- Wyszukiwarka Praktyk Zawodowych Pielęgniarek i Potożnych.* (2021). Rejestr Podmiotów Wykonujących Działalność Leczniczą, <https://rpwdl.ezdrowie.gov.pl/RPZ/Search?institutionType=P>, (dostęp 06.06.2021).
- Wyszukiwarka wsparcia.* (2019). InfoSenior, <http://www.infosenior.rops.torun.pl/wyszukiwarka-wsparcia>, (dostęp 10.09.2020).
- XIII Forum Dolnośląskich Uniwersytetów Trzeciego Wieku.* (2019). 24jgora.pl, <https://24jgora.pl/artykul/xiii-forum-dolnoslaskich/828184>, (dostęp 22.11.2019).

- Zadania Pełnomocnika.* (2011). Gdansk.pl, <https://www.gdansk.pl/seniorzy/zadania-pelnomocnika,a,23923>, (dostęp 30.09.2019).
- Zadania Rządowej Rady Ludnościowej.* (2014). Rządowa Rada Ludnościowa, <https://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciowa/zadania-rrl/>, (dostęp 22.11.2019).
- Zakupy dla seniorów.* (2020). Bydgoszcz.pl, <http://www.bydgoszcz.pl/aktualnosci/tresc/zakupy-dla-seniorow/>, (dostęp 14.09.2020).
- Zapis przebiegu posiedzenia Komisji Polityki Senioralnej, nr 15.* (2016). Sejm RP, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/biuletyn.xsp?documentId=4890F869297881BoC1257FC4004B1DE3>, (dostęp 03.06.2018).
- Zatorski, S. (2019). *Konferencja SILVER SILESIA.* Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, <https://rops-katowice.pl/2019/09/03/ruszyly-zapisy-na-konferencje-silver-silesia/>, (dostęp 10.09.2020).
- Zatorski, S. (2020). *Śląski Telefon dla Seniora SENIOR-fon.* Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, <https://rops-katowice.pl/2020/03/28/slaski-telefon-dla-seniora-senior-fon/>, (dostęp 10.09.2020).
- Zielińska, G. (red.). (2015). *Zoom na rady seniorów: Diagnoza i wyzwania: konferencja Ogólnopolskie spotkanie rad seniorów, Warszawa, 16 lutego 2015 r.* Wydawnictwo Sejmowe, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/publikacjaBAS.xsp?documentId=1D808CF50753CAFFC1257E35003C45CD>, (dostęp 15.06.2017).
- Ziębińska, B. (2007). *Uniwersytety Trzeciego wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych* [Praca doktorska, Uniwersytet Śląski w Katowicach], <https://www.sbc.org.pl/Content/7028/doktorat2757.pdf>, (dostęp 30.05.2021).
- Zintegrowane Centrum Opieki i Teleopieki.* (2020). Poznan.pl, <https://www.poznan.pl/mim/info/news/>

- zintegrowane-centrum-opieki-i-teleopieki-nabor,151609.html, (dostęp 19.09.2020).
- Złota Rączka*. (2018). Kraków dla seniora, https://dlaseniora.krakow.pl/aktualnosci/222523,64,komunikat,zlota_raczka_nieodplatna_pomoc_osobom_starszym_w_naprawach_domowych.html, (dostęp 14.09.2020).
- Zrozumieć starość*. (2020). Zrozumieć starość, <http://www.zrozumiecstarosc.pl/>, (dostęp 14.01.2021).
- ZUS dla seniora*. (2020). Zakład Ubezpieczeń Społecznych, <http://www.zus.pl/>, (dostęp 03.03.2021).

Wykaz aktów prawnych

- Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady nr 940/2011/UE z 14 XI 2011 r. w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej*. (2011). Parlament Europejski, (Dz.Urz. UE 2011 L 246/5).
- Druk nr 2771*. (2018). Poselski projekt ustawy o pomocy osobom niesamodzielnym, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=1239FE83842A9141C12582CE002FBD97>, (dostęp 08.03.2020).
- Druk nr 3606*. (2019). Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustaw o samorządzie wojewódzkim, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=197A84A6EF704542C1258433003F5C25>, (dostęp 08.03.2020).
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 12 VI 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*. (2019), (Dz.U. 2019 poz. 1373).
- Projekt ustawy o bonie senioralnym*. Minister do Spraw Polityki Senioralnej. (2024). Rządowe Centrum Legislacji. <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12390454/katalog/13087454#13087454>, (dostęp 24.11.2024).

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18 VI 2019 Regulamin urzędowania sądów powszechnych.* (2019). Minister Sprawiedliwości, (Dz.U. 2019 poz. 1141).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 III 2021 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2021–2025.* (2021), (Dz.U. 2016 poz. 1492).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 4 VIII 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020.* (2016), (Dz.U. 2016 poz. 1492).
- Strategia demograficzna 2040. Projekt.* (2021). Pełnomocnik Rządu ds. Polityki Demograficznej, <https://www.gov.pl/web/demografia/strategia>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia polityki społecznej województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020.* (2015). Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego, <https://www.rops.torun.pl/strategie-i-programy/strategia-polityki-spoecznej/file/538-strategia-polityki-spoecznej>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia polityki społecznej województwa lubelskiego na lata 2014–2020.* (2013). Sejmik Województwa Lubelskiego, <http://rops.lubelskie.pl/wp-content/uploads/2014/10/STRATEGIA-POLITYKI-SPO%81ECZNEJ-WOJEW%83%93DZTWA-LUBELSKIEGO-NA-LATA-2014-2020.pdf>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia polityki społecznej województwa pomorskiego na lata 2014–2020.* (2013). Sejmik Województwa Pomorskiego, <http://bip.pomorskie.eu/Download/get/id,59053.json>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia polityki społecznej województwa śląskiego na lata 2006–2020. Aktualizacja 2015.* (2015). Sejmik Województwa Śląskiego, <https://www.slaskie.pl/content/strategia-polityki-spoecznej-wojewodztwa-slaskiego-na-lata-2006-2020-aktualizacja-2015>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia polityki społecznej województwa świętokrzyskiego na lata 2012–2020.* (2012). Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego, <https://www.swietokrzyskie.pro/category/urząd-marszałkowski/departamenty/>

- regionalny-osrodek-polityki-spoecznej/strategia-polityki-spoecznej-województwa-swietokrzyskiego/strategia-polityki-spoecznej-województwa-swietokrzyskiego-na-lata-2012-2020/, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia polityki społecznej województwa wielkopolskiego do roku 2030.* (2020). Sejmik Województwa Wielkopolskiego, <https://rops.poznan.pl/wp-content/uploads/2021/01/Strategia-Polityki-Spoecznej-Wojewodztwa-Wielkopolskiego-do-roku-2030.pdf>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025.* (2013). Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, <https://strategia2030.warmia.mazury.pl/strategia/>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego 2030.* (2018). Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Rozwój_regionalny/SRWD/STRATEGIE%20-%20ZESTAWIENIE/1.DOLNY%20SLASK/SRWD_2030_calosc_druk.pdf, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+.* (2013). Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego, <https://bip.kujawsko-pomorskie.pl/planowanie-strategiczne/>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku).* (2014). Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, https://static.rpo.lubelskie.pl/dokument-11-strategia_rozwoju_województwa.html, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa łódzkiego 2020.* (2015). Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, <https://rpo.lodzkie.pl/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/zapoznaj-sie-z-prawem-i-dokumentami/item/193-strategia-rozwoju-województwa-lodzkiego-2020>, (dostęp 21.11.2021).

- Strategia rozwoju województwa małopolskiego na lata 2011–2020.* (2011). Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, https://www.malopolska.pl/_userfiles/uploads/Strategia%20Rozwoju.pdf, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa podlaskiego 2030.* (2020). Sejmiku Województwa Podlaskiego, <https://strategia.wrotapodlasia.pl/resource/file/download-file/id.100681>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa pomorskiego 2020.* (2012). Sejmik Województwa Pomorskiego, <https://www.rpo.pomorskie.eu/documents/10184/21727/Strategia+Rozwoju+Wojew%C3%B3dztwa+Pomorskiego+2020/09a4e111-1310-41a5-bc58-255df242bcbo>, (dostęp 21.11.2021).
- Strategia rozwoju województwa świętokrzyskiego do roku 2020.* (2013). Sejmik Województwa Świętokrzyskiego, <https://www.swietokrzyskie.pro/strategia-rozwoju-wojewodztwa-swietokrzyskiego-do-roku-2020/>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała 1465/391/14 Zarządu Województwa Mazowieckiego w sprawie powołania Pełnomocnika Zarządu Województwa Mazowieckiego do spraw Polityki Senioralnej.* (2014). Zarząd Województwa Mazowieckiego, <https://www.mazovia.pl/samorzad/zarzad/uchwaly-zarzadu/uchwala,30626,146539114.html>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała nr 1118/62/19 Zarządu Województwa Mazowieckiego z 6 VIII 2019 r. „Wojewódzki Program Polityki Senioralnej na lata 2019–2021 dla województwa mazowieckiego”.* (2019). Zarząd Województwa Mazowieckiego, <http://mcps.com.pl/wp-content/uploads/2019/08/wojewodzki-program-polityki-senioralnej-na-lata-2019-2021.pdf>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała Nr 121/1570/16 Zarządu Województwa Lubuskiego z 1 VIII 2016 r. w sprawie powołania Lubuskiej Społecznej Rady Seniorów.* (2016). Zarząd Województwa Lubuskiego, <http://www.polityka-spoeczna.lubuskie.pl/pl/Lubuska-Spoleczna-Rada-Seniorow/Powolujemy-Lubuska-Spoleczna-Rade-Seniorow>, (dostęp 21.11.2021).

- Uchwała nr 137 Rady Ministrów z 24 VIII 2012 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013.* (2012). Kancelaria Rady Ministrów, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20120000642>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała Nr 1410/2015 Zarządu Województwa Małopolskiego z 20 X 2015 r. w sprawie przyjęcia Programu Strategicznego „Włączenie Społeczne”.* (2015). Zarząd Województwa Małopolskiego, <https://bip.malopolska.pl/umwm,a,1132093,uchwala-nr-14102015-zarzadu-wojewodztwa-malopolskiego-z-dnia-20-pazdziernika-2015-r-w-sprawie-przyje.html>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała nr 157 Rady Ministrów z 20 XII 2016 r. Zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior–WIGOR” na lata 2015–2020.* (2016). Kancelaria Rady Ministrów, (M.P. 2016 poz. 1254).
- Uchwała nr 161 Rady Ministrów z 26 X 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność.* (2018). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, (M.P. 2018 poz. 1169).
- Uchwała Nr 1614/13 Zarządu Województwa Małopolskiego z 31 XII 2013 r. w sprawie powołania Małopolskiej Rady ds. Polityki Senioralnej.* (2013). Zarząd Województwa Małopolskiego, <https://bip.malopolska.pl/umwm,a,836388,uchwala-nr-161413-zarzadu-wojewodztwa-malopolskiego-z-dnia-31-grudnia-2013-roku-w-sprawie-powolania-.html>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała nr 167 Rady Ministrów z 16 XI 2020 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego na rzecz Osób Starszych „Aktywni+” na lata 2021–2025.* (2020). Rada Ministrów RP, (M.P. 2020 poz. 1125).
- Uchwała nr 238 Rady Ministrów z 24 XII 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki*

Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020. (2013), (M.P. 2014 poz. 118).

Uchwała Nr 312/4583/2018 Zarządu Województwa Podlaskiego z 14 VIII 2018 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Marszałka Województwa Podlaskiego ds. Seniorów. (2018). Zarząd Województwa Podlaskiego, https://bip.wrotapodlasia.pl/wojewodztwo/akty_prawne1/uchw_zarząd/uchwały_zarządu/uchwała-nr-312-4583-2018-zarządu-wojewodztwa-podlaskiego-z-dnia-2018-08-14.html, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała nr 328/XI/2015 Rady Miasta Lublin z 19 XI 2015 r. w sprawie przyjęcia „Programu Wsparcia i Aktywizacji Społecznej Seniorów na terenie Miasta Lublin w latach 2016–2020”. (2015). Urząd Miasta Lublin, <https://bip.lublin.eu/rada-miasta-lublin/uchwały-rm-lublin/vii-kadencja-rady-miasta-lublin-2014-2018/sesja-nr-xi-z-dnia-19-11-2015/uchwała-nr-328xi2015-rady-miasta-lublin-z-dnia-19-listopada-2015-r-w-sprawie-przyjecia-programu-wsparcia-i-aktywizacji-spoecznej-seniorow-na-terenie-miasta-lublin-w-latach-2016-2020,32,15962,2.html>, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała nr 36/772/18/V w sprawie powołania Społecznej Rady Seniorów Województwa Warmińsko-Mazurskiego. (2018). Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, <https://bip.warmia.mazury.pl/akty/12819/uchwała-w-sprawie-powolania-spoecznej-rady-seniorow-wojewodztwa-warminsko-mazurskiego.html>, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała Nr 40/1347/14 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego z 1 X 2014 r. w sprawie powołania Wojewódzkiej Rady ds. Polityki Senioralnej przy Marszałku Województwa Kujawsko-Pomorskiego. (2014). Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, http://archiwum.kujawsko-pomorskie.pl/pliki/wiadomosci/20141022_seniorzy/REGULAMIN.pdf, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała Nr 5387/V/18 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z 21 V 2018 r. w sprawie powołania Dolnośląskiej Społecznej Rady Senioralnej. (2018). Urząd Marszałkowski

Województwa Wielkopolskiego, http://bip.umwd.dolnyślask.pl/dokument_druk.php?iddok=44090&idmp=619&r=, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała Nr 758/246/17 Zarządu Województwa Pomorskiego z 27 VI 2017 r. w sprawie powołania Pomorskiej Rady ds. Polityki Senioralnej. (2017). Zarząd Województwa Pomorskiego, <https://pomorskie.eu/dokumen-1/>, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała nr LII/1267/2017 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z 6 VII 2017 r. w sprawie utworzenia jednostki budżetowej m. St. Warszawy – Centrum Aktywności Międzypokoleniowej „Nowolipie” i likwidacji Centrum Usług Socjalnych i Szkolenia Kadr Pomocy Społecznej „Ośrodek Nowolipie”. (2017). Miasto Stołeczne Warszawa, <https://www.infor.pl/akt-prawny/U73.2017.133.0006076,metryka,uchwala-nr-lii12672017-rady-miasta-stolecznego-warszawy-w-sprawie-utworzenia-jednostki-budzetowej-mst-warszawy-centrum-aktywnosci-miedzypokoleniowej-nowolipie-i-likwidacji-centrum-uslug-socjalnych-i-s.html>, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała Nr LXXII/1635/2019 Zarządu Województwa Lubelskiego z 17 IX 2019 r. w sprawie zmiany uchwały w sprawie utworzenia Wojewódzkiej Rady ds. Polityki Senioralnej. (2019). Zarząd Województwa Lubelskiego, <http://rops.lubelskie.pl/wojewodzka-rada-ds-polityki-senioralnej/dokumenty/>, (dostęp 21.11.2021).

Uchwała nr XXXIV/606/13 Rady Miasta Olsztyn z 27 III 2013 r. w sprawie określenia trybu i szczegółowych kryteriów oceny wniosków o realizację zadania publicznego w ramach inicjatywy lokalnej. (2013). Urząd Miasta Olsztyn, http://www.bip.olsztyn.eu/bip/dokument/291212/xxxiv_606_13_w_sprawie_okreslenia_trybu_i_szczegolowych_kryteriow_oceny_wnioskow_o_realizacje_zadania_publicznego_w_ramach_inicjatywy_lokalnej_/, (dostęp 21.11.2021).

- Uchwała Sejmiku Województwa Mazowieckiego nr 218/14 w sprawie przyjęcia „Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014–2020”.* (2014). Sejmik Województwa Mazowieckiego, <http://mcps.com.pl/wp-content/uploads/2019/07/2014-strategia-polityki-spoecznej-województwa-mazowieckiego-na-lata-2014-2020-mcps.pdf>, (dostęp 21.11.2021).
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej.* (1992), (M.P. 1992 Nr 26 poz. 185).
- Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 lutego 2012 r. w sprawie ustanowienia roku 2012 Rokiem Uniwersytetów Trzeciego Wieku.* (2012), (M.P. 2012 poz. 65).
- Ustawa z dnia 11 października 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym.* (2013), (Dz.U. 2013 poz. 1318).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.* (2004), (Dz.U. 2004 Nr 64 poz. 593).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.* (1990), (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95).
- Ustawa z dnia 11 października 2013 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym.* (2013), (Dz.U. 2013 poz. 1318).
- Wojewódzka strategia w zakresie polityki społecznej 2020.* (2017). Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, https://www.rcpslodz.pl/images/Pobieranie/2017_03_27_Lodzka_Strategia_w_zakresie_polityki_spol_2020.pdf, (dostęp 21.11.2021).
- Wojewódzka strategia w zakresie polityki społecznej na lata 2016–2025.* (2015). Zarząd Województwa Opolskiego, <http://rops-opole.pl/wp-content/uploads/strategie%20i%20programy/STRATEGIA%20POLITYKI%20SPOLECZNEJ%202016-2025.pdf>, (dostęp 21.11.2021).
- Wojewódzki program na rzecz osób starszych.* (2017). Zarząd Województwa Lubuskiego, <http://www.polityka-spoeczna.lubuskie.pl/pl/Wydzial-Polityki-Spoecznej/Polityka-Senioralna>, (dostęp 21.11.2021).

- Wojewódzki program pomocy społecznej na lata 2016–2023.* (2015). Sejmik Województwa Podkarpackiego, http://www.rops.rzeszow.pl/upload/filemanager/opsia/s1/WPPS_2016_2023.pdf, (dostęp 21.11.2021).
- Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020.* (2013), <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP20140000118>.
- Zarządzenie Ministra Zdrowia z 13 I 2020 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw Zdrowotnej Polityki Senioralnej.* (2020). Ministerstwo Zdrowia, <http://dziennikmz.mz.gov.pl/keywords/58>, (dostęp 08.03.2020).
- Zarządzenie Nr 1 MRiPS z 12 I 2021 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw opracowania Strategii deinstytucjonalizacji usług społecznych w Polsce.* (2021). MRiPS, <https://www.gov.pl/web/rodzina/dzienniki-urzedowe-mrips---rok-2022>, (dostęp 22.01.2021).
- Zarządzenie nr 9 Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z 17 II 2016 r. w sprawie powołania Rady do spraw Polityki Senioralnej.* (2016). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, <https://www.mpips.gov.pl/seniorzyaktywne-starzenie/rada-ds-polityki-senioralnej/>, (dostęp 22.01.2021).

Wykaz rysunków

1. Gminne rady seniorów w Polsce w podziale na województwa w 2021 r.	293
2. Funkcje gminnych rad seniorów	313
3. Etapy rozwoju rad seniorów	317
4. Gminne rady seniorów w Polsce w podziale na województwa w 2023 r.	326
5. Obszary aktywności rad seniorów	393
6. Wybrane bariery w funkcjonowaniu rad seniorów	409
7. Autorska typologia rad seniorów w Polsce	436
8. Szanse i możliwości rad seniorów	450

Wykaz tabel

1. Wykaz respondentów uczestniczących w badaniach ilościowych	298
2. Liczba rad seniorów w latach 2016–2023	324
3. Struktura badanej próby według województw	327
4. Rok utworzenia rady seniorów	328
5. Inicjator powołania rady seniorów	330
6. Jednostka samorządowa, przy której funkcjonuje rada seniorów	332
7. Liczba kobiet w radach seniorów	337
8. Długość i liczba kadencji rad seniorów	341
9. Wydatki rad seniorów	349
10. Oczekiwany budżet przez rady seniorów	356
11. Akty prawne. Programy lokalnej polityki senioralnej – stan wiedzy respondentów	360
12. Dokument, w ramach którego prowadzona jest diagnoza sytuacji i potrzeb osób starszych	364
13. Częstotliwość posiedzeń rad seniorów	368
14. Ocena współpracy rady seniorów z różnymi podmiotami (% próby)	387
15. Charakterystyka współpracy rad seniorów	396
16. Planowane działania rad seniorów w dwóch perspektywach czasowych	405

Wykaz wykresów

1. Rady seniorów ze względu na wielkość miejscowości	329
2. Liczba członków rad seniorów	333
3. Przedział wiekowy osoby stojącej na czele reprezentowanej rady seniorów	334
4. Wiek osoby przewodniczącej w zależności od płci	336
5. Przedstawiciele środowisk składających się na rady seniorów	339
6. Obsługa administracyjna rad seniorów	343
7. Dysponowanie przez rady seniorów lokalami	346
8. Częstotliwość odbywania posiedzeń rad seniorów (ze względu na płeć osoby przewodniczącej)	369
9. Sposoby komunikowania się członków rady seniorów między sobą	372
10. Sposoby komunikowania się rad seniorów z osobami starszymi	376
11. Sposoby uzyskiwania informacji zwrotnych nt. funkcjonowania rad seniorów	380

Monografia jest ważną pozycją wydawniczą. Nie tylko dlatego, że piśmiennictwo naukowe traktujące o radach seniorów jest nader skromne. Przede wszystkim z tego powodu, że jest to panoramiczny ogląd procesu tworzenia i funkcjonowania tej ciągle nowej i dynamicznie rozwijającej się instytucji demokracji obywatelskiej. Warto dodać, że jest to ogląd naukowy, niezwykle analityczny, wychytujący kształtujące się procesy społeczne w środowiskach lokalnych i Polsce samorządowej (...). Kolejnym walorem publikacji jest jej uniwersalność – skierowana jest nie tylko do środowiska naukowego, ale także pełni rolę swoistego vademecum wiedzy dla działaczy społecznych, samorządowych oraz aktywnych obywatelsko seniorów (...). Uznać zatem należy, że monografia jest godna polecenia tym, którzy zawodowo lub z pasji zajmują się aktywnością osób starszych oraz działalnością rad seniorów.

z recenzji dr hab. Moniki Klimowicz, prof. UWr

ISBN 978-83-972960-0-8

